

незалежний культурологічний часопис

DON FRANCISCO GOYA Y LUCIENTES, LOS CAPRICHOS, NADIE SE CONOSE, 1799
ДОН ФРАНСІСКО ДЕ ГОЙЯ-І-ЛУСЬЄНТЕС, КАПРИЧО, НІХТО НІКОГО НЕ ЗНАЄ, 1799

27
2003

незалежний культурологічний часопис

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк
(головний редактор)
Оксана Кісь
(куратор числа)
Софія Онуфрив
(куратор числа)
Юрій Бабік
Антон Борковський
Ірина Маґдиш
Вальтер Моссманн
Андрій Павлишин
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «Ї», 2003

Другий номер часопису «Ї», присвяченого ґендерній проблематиці має назву «Фемінність та маскулінність».

Фемінність – це характеристики, пов'язані із жіночою статтю, або характерні форми поведінки, яких очікують від жінки у даному суспільстві (Ентоні Гідденс) або «соціальний вираз того, що розглядається як позиції, внутрішньо притаманні жінці» (Ліза Таттл).

Фемінність в рамках андроцентричної культури визначається як маргінальна щодо існуючого символічного порядку, в якому маскулінність виступає як норма.

[h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a](http://www.ji-magazine.lviv.ua)

Druhýj nomer časopysu «Ji», prysvjačenocho gendernij problematyci maje nazvu «Feminnisť ta maskulinnisť».

Feminnisť – ce charakterystyky, povjazani iz žinočoju statťu, abo charakterni formy povedinky, jakyx očikujut' vid žinky u danomu suspil'stvi (Entoni Hiddens) abo «social'nyj vyraz toho, ščo rozhľadajet'sja jak pozycji, vnutrišňo prytamanni žinci» (Liza Tattle).

Feminnisť v ramkax androcentryčnoji kul'tury vyznačajet'sja jak marginal'na ščodo isnujučoho symvoličnoho pořadku, v jakomu maskulinnisť vystupaje jak norma.

Feminnisť – ne suto žinoča rysa, jak ce zakrypyloša u našij

Фемінність – не суто жіноча риса, як це закріпилося у нашій свідомості, переобтяженій різного роду стереотипами, а певний спосіб осмислення та сприйняття реальності. Характерними рисами фемінності є емоційність, сенситивність, інтуїтивне пізнання. Чи притаманні ці риси сучасним чоловікам? А з іншого боку якими є сучасні жінки?

З питанням фемінності тісно пов'язане поняття ґендеру як соціальної статі, оскільки жінка, котра входить у соціальне середовище, змінює його. Вона вносить інший спосіб мислення та дій, новий зміст і нові форми виконання. Жінка

svidomosti, pereobťaženij riznoho rodu stereotypamy, a pevnyj sposib osmyslenňa ta spryjňatt'a real'nosti. Charakternymy rysamy feminnosty je emocijnist', sensytyvnist', intuivne piznanňa. Čy prytamanni ci rysy sučasnym čolovikam? A z inšoho boku jakymy je sučasnij žinky?

Z pytanňam feminnosty tisno povjazane poňatt'a genderu jak social'noji stati, oskil'ky žinka, kotra vxodyť u social'ne sere-dovyšče, zmiňuje joho. Vona vnosyť inšyj sposib myslennňa ta dij, novyj zmist i novi formy vykonanňa. Žinka vxydyť iz sfery pryvatnoji u sferu social'nu, rozšyťuje sferu svojeji samo-realizaciji i zbahačuje social'nu

виходить із сфери приватної у сферу соціальну, розширює сферу своєї самореалізації і збагачує соціальну дійсність своїм способом сприйняття реальності.

Феміністичні дослідження заперечили обумовленість соціокультурних характеристик та процесів біологічними відмінностями: фемінність не стільки природна, скільки сконструйована з дитинства. На думку французьких теоретиків фемінізму (Сікс, Юлія Крістева) фемінність – це довільна категорія, якою жінок наділив патріархат.

Існує також уявлення про те, що фемінність – особлива «рівна-але-відмінна» протилежність маскулінності, що

також неправильно, оскільки маскулінні риси (стійкість, сміливість, самодостатність) мають цінність для всіх людей, тобто і для жінок, і для чоловіків, а фемінні – бажані для жінок лише з точки зору їхньої привабливості для чоловіків. Радикальні лесбійки вважають, що таким чином, сутність фемінності – у встановленні для жінок обмежень, які є корисними і приємними насамперед для чоловіків.

Починаючи з 70 років феміністки спочатку відкидали фемінність як явище, що підтримує вторинний статус жінки на користь андрогинії. Однак з часом ця думка зазнала певних змін. Психолог Ж. Міллер висловила думку, що такі риси фемін-

ности, як емоційність, чутливість та інтуїція – це не слабкість, а особлива сила, яка може стати суттєвою для побудови кращого суспільства, і що ці риси чоловіки могли б розвивати у собі. Сучасна криза маскулінності непрямим чином свідчить на користь цього припущення.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

dijnsniť svojim spôsobom spryjaťta realnosti.

Feministyčni doslidženňa zaperečyly obumovlenist' socio-kulturnyx charakterystyk ta procesiv biolohičnymy vidminnosťamy: feminnist' ne stil'ky pryrodna, skil'ky skonstrujovana z dytynstva. Na dumku francuzkyx teoretykiv feminizmu (Siks, Julija Kristeva) feminnist' – ce dovil'na katehorija, jakoju žinok nadilyv patriarxat.

Isnuje takož ujavlenňa pro te, ščo feminnist' – osoblyva «rivna-ale-vidminna» protyležnist' maskulinnosti, ščo takož nepravyl'no, oskil'ky maskulinni rysy (stijkist', smilyvist', samodostatnist') majut' cinnist' dľa vsix ludej, tobtu i dľa žinok, i dľa čolovikiv, a feminni –

bažani dľa žinok lyše z točky zoru jixňoji pryvablyvosty dľa čolovikiv. Radykal'ni lesbijanky vvažajuť, ščo takym čynom, sutnist' feminnosty – u vstanovlenni dľa žinok obmežeň, jaki je korysnymy i pryjemnymy nasampered dľa čolovikiv.

Počynajučy z 70 rokov feministky spočatku vidkydaly feminnist' jak javyšče, ščo pidtrymuje vtorynnyj status žinky na koryst' androhiniiji. Odnak z časom ča dumka zaznala pevnyx zmin. Psyxoloh Ž. Miller vyslovyla dumku, ščo taki rysy feminnosty, jak emocijnist', čutlyvist' ta intujicija – ce ne slabkist', a osoblyva syla, jaka može staty sutťevoju dľa pobudovy kraščoho suspiľstva, i ščo ci rysy čoloviky mohly b

rozvyvaty u sobi. Sučasna kryza maskulinnosti nepřamym čynom svidčyť na koryst' čoho prypuščenna.

незалежний культурологічний часопис

DON FRANCISCO GOYA Y LUCIENTES, LOS CAPRICHOS, NO HAY QUIEN NOS DESATE?, 1799
ДОН ФРАНСІСКО ДЕ ГОЙЯ-І-ЛУСЬЄНТЕС, КАПРИЧО, ХТО НАС РОЗВ'ЯЖЕ?, 1799

незалежний культурологічний часопис

27 ЗМІСТ

6	Керол Гілліган	Іншим голосом. Психологічна теорія і розвиток жінки
26	Аґнешка Графф	Світ без жінок. Роль статі у польському громадському житті
32	Ігор Джадан	Сутінки богинь. Антропологічні основи ксенофобії
60	Божена Холуй	Антифемінізм: ворожість серед жінок і суспільне життя
71	Ясмiна Тешанович	Жінки і війна
88	Софія Мильска-Вжозiньска	Зрозуміти гомофоба
94		Лесбiянки і геї – факти і міти
103	З Марією Кривенко розмовляє куратор числа	Письменниця-домогосподарка
	Софія Онуфрiв	
113	Міхаїл Епштейн	Про посудини
119	Міхаїл Епштейн	Про матерію й материнство
125	Феліцітас Гоппе	Підручний
128	Мілена Мозер	Рожева суконочка

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

6	Карен Горні	Втеча від жіночости. Комплекс чоловічости у жінок очима чоловіків та жінок
24	Карен Горні	Страх перед жінкою. Спостереження щодо специфіки страху чоловіків і жінок перед протилежною статтю
37	Оксана Кісь	Моделі конструювання гендерної ідентичности жінки в сучасній Україні
59	Юрій Корольчук	Гендерна революція у системі державного управління
73	Тетяна Хома	Кого дискримінуємо? Відображення гендерних проблем в українському законодавстві
82	Лідія Леонтьєва	Стереотипи, або дещо про місце жінки у суспільстві
88	Ірина Клименко	Як народжуються, живуть і вмирають «жіночі» партії
96	Наталя Олійник	Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність
110	Ірина Грабовська	Гендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917-21 років
118	Володимир Цибулько	Фемін. Система речей
125	Віктор Єрофеєв	Кінь і хата

27 ЗМІСТ

к е р о л
к е р о л

(уривки з книги)

© C.Gilligan, 1982

г і л л і г а н
г і л л і г а н

ІНШИМ ГОЛОСОМ. ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ І РОЗВИТОК ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© K.Horney, 1967

к а р е н
к а р е н

ВТЕЧА ВІД ЖІНОЧОСТИ.

КОМПЛЕКС ЧОЛОВІЧОСТИ У ЖІНОК ОЧИМА ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК

г о р н і
г о р н і

ПЕРЕДМОВА

Упродовж останніх 10 років я вислуховувала людей, які міркують про мораль, про самих себе. Незабаром я помітила відмінності в цих голосах, два способи висловлювання про моральні проблеми, два різновиди опису взаємин між іншим і собою. Відмінності, які обговорюють у психологічній літературі, наче кроки у прогресуючій прогресії, зненацька постали переді мною у вигляді контрапунктної теми, вплетеної в життєвий цикл і повторюваної в різних формах у людських судженнях, фантазіях і думках. Задля вивчення зв'язку між судженням та дією в ситуації морального конфлікту і вибору була відібрана група жінок. На тлі психологічних описів статевої ідентичності і морального розвитку, які я вивчала і викладала упродовж низки років, жіночі голоси звучали по-особливому. Саме тоді я почала зауважувати періодично виникали що проблеми, у тлумаченні розвитку жінок і пов'язувати їх із частим виключенням жінок з фундаментальних робіт з теорії психологічного дослідження.

У цій книзі фіксуються різні образи думки про взаємини між людьми та зв'язок цих образів з чоловічими і жіночими голосами, які лунають у психологічних, літературних текстах і в моєму дослідженні. Невідповідність між життєвим досвідом жінок і уявленням про людський розвиток, помічена у всій психологічній літературі, зазвичай розглядалася, задля означення проблематичності жіночого розвитку. Але замість цього невідповідність жінок існуючим моделям людського розвитку може свідчити про труднощі уявлення про нього, про обмеженість концепцій людської поведінки, ігнорування певних життєвих істин.

Незвичайний голос, який я описую, характерний не для статті, а для теми. Його зв'язок із жінками встановлений за допомогою емпіричного спостереження, і головним чином через жіночі голоси я простежую його розвиток. Однак цей зв'язок не абсолютний, і контраст між чоловічим та жіночим голосами представлений тут радше для того, щоб висвітлити відмінності між двома способами мислення й виділити проблему інтерпретації, а не для того, щоб зробити узагальнення щодо однієї та іншої статі. Простежуючи хід розвитку, я вказую на взає-

7

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У деяких своїх останніх роботах З.Фройд звертає усе більшу увагу на певну односторонність наших аналітичних досліджень. Йдеться про те, що до недавнього часу предметом досліджень була психічна сфера лише хлопчиків і чоловіків.

Причина цього – очевидна. Психоаналіз є «творінням геніїв чоловічої статі», і майже всі, хто розвивав його ідеї, були також чоловіками. Тому цілком природно та зрозуміло, що наука психологія була відображенням чоловічого світогляду і підійшла ближче до розуміння розвитку чоловіків, аніж жінок.

Вагомий крок у розвитку розуміння аспекту жіночої специфіки зробив сам Фройд, який відкрив існування жіночої заздрости до пеніса, а трохи згодом дослідження ван Офуїйсена та Абрахама показали, яку велику роль відіграє цей чинник у розвитку жінок так у виникненні жіночих неврозів. Значення заздрости до пеніса зовсім недавно зросло завдяки появі гіпотези про фалічну фазу. За цією гіпотезою, для осіб обох статей у дитячій генітальній організа-

ції* лише один (а саме чоловічий) статевий орган відіграє якусь роль. Власне це й відрізняє генітальну організацію дитини від організації дорослого¹. За цією теорією, клітор сприймається як фалос, і спершу, ймовірно маленькі діти, як дівчатка, так і хлопчики, приписують йому таку ж вартість, що й пенісові².

Ця фаза частково стримує, а частково підштовхує подальший розвиток. Хелена Дойч показала її стримуючу дію. На думку Дойч, на початку кожної нової сексуальної функції (періоду дозрівання, під час статевих стосунків, вагітності і пологів) ця фаза активізується, і щоразу жінка мусить її долати *аби відбулося становлення жінки*. Фройд розвинув позитивну сторону цього підходу, вважаючи, що тільки заздрість до пеніса та її подолання викликають прагнення мати дитину, формуючи таким чином емоційний зв'язок з батьком³.

* Генітальна організація дитини, за Фройдом, – це період розвитку психосексуальності, коли «зацікавленість геніталіями та їх активністю мають домінуюче значення, і це так само природно, як і в дорослих».

модію цих голосів усередині кожної статі та гадаю, що їхнє зближення характеризує часи криз і змін. Немає потреби виявляти джерела описаних відмінностей чи їх поширення серед населення: через культуру й упродовж часу. Зрозуміло, що ці відмінності виникають у соціальному контексті, де чинники соціального статусу і влади поєднуються з репродуктивною біологією, формуючи життєвий досвід чоловіків і жінок та відносини між статями. У цій роботі я зосередила свою увагу на взаємодії досвіду і думки, на різних голосах і діалогах, які вони породжують, на способі, яким ми слухаємо себе й інших, на історіях, які ми розповідаємо про своє життя. (...)

(...) Мета, яку я поставила перед собою, полягає в тому, щоб розширити розуміння людського розвитку за допомогою вивчення групи, виключеної з теоретичних побудов, привабити увагу до недоглядів у її оцінці. Розглянуті, таким чином, суперечливі дані про жіночий життєвий досвід створюють підставу для народження нової теорії, котра потенційно містить ширший погляд на життя обох статей.

МІСЦЕ ЖІНКИ У ЖИТТЄВОМУ ЦИКЛІ ЧОЛОВІКА

У другій дії *Вишневого саду* молодий купець Лопахін описує своє життя, сповнене важкої праці й перемог. Не зумівши переконати Раневську в необхідності зрубати вишневий сад заради порятунку її маєтку, він купує його. Лопахін – людина, зобов'язана усім самому собі, – набуваючи маєток, де його батько і дід були рабами, має намір викоринити «нескладне, нещасливе життя» минулого і замінити вишневий сад літніми будиночками, де майбутні покоління «почають нове життя». Мріючи про подібні перетворення, він постає в образі людини, котра сама є основою власної активності і підтримує її: «Буває, коли не спиться, я думаю: «Господи, ти дав нам величезні ліси, неосяжні поля, найглибші обрії, і, живучи тут, ми самі мали б по-справжньому бути велетнями...» Раневская перебиває його, зауважуючи: «Вам знадобилися велетні... Вони тільки в казках хороші, а так вони лякають».

Концепції життєвого циклу людини являють собою спроби упорядкувати і зробити зрозумілими виникаючі переживання та уявлення, мінливі бажання й реалії повсякденного життя. Проте сутність таких кон-

Тепер постає питання, чи робить ця гіпотеза наше розуміння жіночого розвитку (розуміння, яке сам Фройд назвав «незадовільняючим» та «неповним») прийнятнішим і чіткішим.

Наука часто примушує нас подивитися на давно відомі факти по-новому. Якщо не зробити цього, то існує небезпека постійно класифікувати нові спостереження відповідно до вже існуючих, усталених категорій.

Тут мені хотілося б обговорити новий погляд на цю проблему, яким я завдячую філософії, зокрема, деяким есе Георга Зіммеля⁴. Теза, яку висловив Зіммель і яка з відтоді є предметом досліджень, здебільшого жіночих⁵, звучить так: «Уся наша цивілізація є цивілізацією чоловіків. Держава, право, мораль, релігія, а також наука є творінням чоловіків». На відміну від багатьох інших авторів, Зіммель принаймні не робить на підставі цих фактів висновку щодо нижчости жінок, а передовсім значно поширює та поглиблює концепцію цивілізації чоловіків: «Мистецтво, патріотизм, моральність у загальному розумінні, суспільні ідеї зокрема, правильність практичних думок і об'єктивізм у теоретичній науці, енергія та гли-

бина життя – все це категорії, які з точки зору форми та прагнень є власністю всього людства, хоча фактично впродовж усієї історії вони мають цілком чоловічий характер. Припустімо, що ми б окреслили ці проблеми, потрактовані як абсолютні ідеї, одним словом «об'єктивні», тоді виявилось б, що в такій історії, як наша, набрало б чинності рівняння об'єктивний = чоловічий».

Отож, Зіммель вважає, що ці історичні факти так важко визначити саме тому, що самі стандарти, за якими людство оцінювало вартість чоловічої та жіночої природи, «не є нейтральними і не впливають зі статеві диференціації, а мають у своїй основі риси чоловічого характеру». По суті те саме є причиною нашої невіри у цивілізацію просто «людей», в якій питання статі не береться до уваги (через це така цивілізація не може виникнути), тобто поняття «людська істота»⁶ ототожнюють з поняттям «чоловік»⁷, що в багатьох мовах призвело навіть до вживання того ж самого слова для визначення обох понять. Залишається невирішеним питання: чи причина того, що чоловічий характер підвалин нашої цивілізації полягає в тому, що він є базовим для обох статей, чи у

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

цепцій почасти залежить від позиції дослідника. Короткий уривок з п'єси Чехова дає зрозуміти, що точка зору може бути іншою, коли дослідником є жінка. Різні судження про образ людини як велетня припускають наявність різних уявлень про людський розвиток, різних способів опису людської поведінки, різних понять про те, що є вартісним в житті.

У той час, коли в пошуках соціальної рівності і справедливості намагаються викоринити нерівність між статями, суспільні науки знову відкривають відмінності між ними. Це відбувається тоді, коли теорії, які вважали нейтральними з точки зору статі, насправді виявляють у своїй науковій об'єктивності послідовну дослідницьку й оціночну упередженість. І тоді передбачувана нейтральність науки, як і самої мови, поступається місцем визнанню того, що категорії знання є людськими конструкціями. Прихильність до цієї точки зору надихнула художню літературу ХХ ст., збагатила наше наукове розуміння визнанням відносності судження, оскільки ми почали зауважувати, що звикли дивитися на життя очима чоловіків.

Нещодавнє відкриття такого роду стосується класичної роботи *Елементи стилю* Вільяма Странка та І.Б. Вайта. Верховний Суд, який займається питанням

ми статевої дискримінації, визнав учителя англійської мови винним у тому, що найпростіша правила англійської мови він пояснював на прикладах, у яких протиставлялися народження Наполеона і роботи Кольріджа, а твердження «він був цікавим оповідачем, чоловіком, який подорожував по цілому світі і жив у багатьох країнах», протиставляв твердженню: «Так, Сюзан, добрячого ж ти завдала собі клопоту», чи менш різкому: «Він побачив жінку в двома дітьми, яка поволи йшла шляхом».

Психологи так само простодушно, як Странк і Вайт, потрапили під вплив дослідницької упередженості. Імплицитно сприймаючи життя чоловіка за норму, вони намагалися змайструвати жінок, засновуючись на «чоловічому» матеріалі. Такий підхід бере початок від історії Адама й Єви яка, окрім усього іншого, показує, що, намагаючись створити жінку з чоловіка, ви неминуче опинитеся у скрутному становищі. У житті, як і в Едемському саду, жінка є відхиленням від норми.

Захоплення фахівців із психології розвитку створенням маскуліної моделі що лякає, спостерігається, принаймні, починаючи з Фрейда, котрий побудував свою теорію психосексуального розвитку на підставі дослідження переживань хлопчика, що сяга-

9

КЕРОЛ ГІЛЛІГАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

певній перевазі фізичної сили чоловіка, що насправді ніяк не пов'язано з самою цивілізацією. В кожному разі, саме тому посередні досягнення у будь-яких галузях зневажливо називають «жіночими», а віддаючи належне видатним досягненням жінок, їх зазвичай називають «чоловічими».

Як і в усіх галузях науки, жіноча психологія вивчалась та розглядалась лише з точки зору чоловіків. Це привілейоване становище чоловіків неминуче призводить до того, що суб'єктивному емоційному ставленню до жінок надається статус об'єктивного, а згідно з Деліусом⁸, психологія жінок досі є тільки зліпком чоловічих прагнень та розчарувань.

Доповнюючим, дуже важливим елементом цієї ситуації є те, що жінки пристосувалися до чоловічих прагнень і почали вважати, що це пристосування і є їхньою справжньою природою. Вони самі трактують (чи принаймні трактували) себе згідно з вимогами, які їм диктуються через бажання їхніх чоловіків; вони несвідомо піддалися сугестії чоловічого способу мислення.

Якщо чітко усвідомити, в якій мірі наше існування, мислення та спосіб дій підпорядковані цим чолові-

чим критеріям, то стає зрозумілим, наскільки важко кожному чоловікові та жінці позбутися цього способу мислення.

Тож постає питання, наскільки сама аналітична психологія у своїх дослідженнях жінок вільна від цих догматів, якщо ще не закінчився той етап в її історії, коли вона відверто займається вивченням лише чоловічого розвитку, пояснюючи це як щось цілком природне. Іншими словами, йдеться про те, наскільки запропонована аналізом картина розвитку жінок створювалась із застосуванням чоловічих критеріїв, і наскільки, в зв'язку з цим, вона відрізняється від точного опису справжньої природи жінок.

Якщо подивитися на ситуацію в цьому ракурсі, мимоволі відчуваєш неабияке здивування. Нинішній аналітичний образ жіночого розвитку (незалежно від того, чи правдивий він, чи ні) нічим не відрізняється від типових уявлень хлопчика про дівчинку.

Ці хлоп'ячі уявлення нам відомі. То ж окреслимо їх кількома стислими реченнями, а поруч для порівняння наведемо нашу концепцію розвитку жінок.

ють кульмінації в Едіповому комплексі. У 20-і роки Фройд щосили намагався розв'язати суперечності, які завели у глухий кут його теорію, допомогою виявлення відмінностей жіночої анатомії й особливих форм ранніх сімейних відносин маленької дівчинки. Після спроби «вписати» жінок у свою маскуліну концепцію, вважаючи, що вони заздять тому, чого позбавлені, Фройд дійшов до визнання своєрідності жіночого розвитку, який полягає в силі і стійкості едіпових схильностей жінок до своїх матерів. Він вважав, що саме ця особливість спричиняє нездатність жінок до розвитку.

Пов'язавши формування супер-еґо, чи свідомості, зі страхом перед кастрацією, Фройд вважав, що жінок сама природа позбавила стимулу до однозначного подолання Едіпового комплексу. Унаслідок цього супер-еґо жінок – спадкоємець Едіпового комплексу – було поставлене під погрозу: воно ніколи не було «таким безжалісним, таким байдужим, таким незалежним від емоційних джерел, яким ми вимагаємо, аби воно було у чоловіків». Фройд висновує, що «для жінок рівень етично нормального відмінний від чоловічого», тому жінки «виявляють менше почуття справедливості, аніж чоловіки, вони меншою мірою готові скори-

тися об'єктивним вимогам життя й у своїх судженнях вони частіше перебувають під впливом почуття симпатії чи ворожості».

Таким чином, проблема в теорії підмінювалася проблемою в розвитку жінок, а вона, у свою чергу, зводилася до досвіду їхніх взаємин. Ненсі Годоров, пояснюючи «відтворення усередині кожного покоління загальних, майже універсальних відмінностей, які характеризують чоловічу і жіночу індивідуальність, їхньої ролі», пов'язує ці відмінності не з анатомією, а радше з тим, що «жінки завжди більше відповідальні за турботу про маленьку дитину». Позаяк соціальне середовище в ранньому дитинстві для хлопчиків і дівчаток різне й відчувається ними по-різному, то основні статеві відмінності виникають знову ж таки і в особистісному розвитку. Відтак «у будь-якому суспільстві жінка більшою мірою, аніж чоловік, самовизначається в контексті її відносин і зв'язків з іншими людьми».

У своєму аналізі Годоров насамперед засновується на дослідженнях Роберта Столпера, в яких доведено, що статева ідентичність, незмінне ядро формування особи, «за рідкісним винятком остаточоно формується до трьох років, незалежно від статі ди-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Уявлення хлопчиків

- Член мають і хлопчики, і дівчатка;
- Усвідомлення відсутності члена;
- Уявлення про те, що дівчинка є кастрованим скаліченим хлопчиком;
- Впевненість, що дівчинка покарана, і це саме загрожує йому;
- Дівчинка вважається істотою нижчою;
- Хлопчик не може собі уявити, як дівчинка може забути про таку втрату чи звільнитися від почуття заздрости;
- Хлопчик побоюється заздрости дівчинки.

Концепції розвитку жінок

- Для обох статей лише чоловічий статевий орган має якесь значення;
- Приголомшливим є відкриття, що член відсутній;
- Впевненість дівчинки, що вона мала колись член, але втратила його внаслідок кастрації;
- Кастрація пояснюється як кара;
- Дівчинка вважає себе істотою нижчою. Заздрість до пеніса;

- Дівчинка ніколи не може погодитися з відсутністю члена і змушена постійно долати прагнення бути чоловіком;
- Дівчинка все життя прагне помститися чоловікові за те, що він має те, чого їй бракує.

Така незвичайна подібність сама по собі не є критерієм її об'єктивної правдивості. Цілком можливо, що, як вже було зазначено вище, генітальна організація маленької дівчинки у значній мірі подібна до генітальної організації маленького хлопчика.

Це наводить на думку про те, що необхідно розглянути інші аспекти. Наприклад, ми можемо піти шляхом досліджень, який описав Георг Зіммель, і встановити, чи дійсно спроби жінки стати подібною до чоловіка відбуваються в дуже ранньому періоді і є настільки інтенсивними, що специфічна природа маленької дівчинки внаслідок цього є повністю пригніченою. Вважається, що саме в цей період дитинства й відбувається зараження чоловічою точкою зору. Однак для мене не зовсім зрозуміло, що ж такого радикального відбувається, що може поглинути все, чим наділила жінок природа. Мусимо ще

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

тини». Встановлено, що переважно жінка, піклується про дитину в перші три роки життя, а внутріособистісна динаміка формування статевої ідентичності для хлопчиків і дівчаток має свої відмінності. Фемінне формування ідентичності відбувається на тлі нерозривного зв'язку, оскільки «матері відчувають своїх дочок як собі подібних і пов'язаних із собою». Відповідно дівчатка, ідентифікуючи себе з особами жіночого роду, відчувають себе подібними до своїх матерів і у такий спосіб поєднують почуття прихильності з процесом формування ідентичності. І, навпаки, «матері відчувають своїх синів як чоловічу протилежність», а хлопчики, усвідомлюючи себе як особу чоловічого роду, відокремлюють матерів від себе, у такий спосіб зменшуючи «свою першу любов і почуття емпатичного зв'язку». Отже, маскулітний розвиток спричиняє «виразнішу індивідуалізацію, рішучіше утвердження відчутних меж власного еґо». Саме для хлопчиків, а не для дівчаток, «проблеми розмежування переплелися із статевими проблемами».

Виступаючи проти маскулітної упередженості психоаналітичної теорії, Годоров доводить, що вияв статевих відмінностей у ранньому досвіді індивідуалізації та єднання «не означає, що жінки мають

«слабші» межі границі еґо, аніж чоловіки, чи схильніші до психозу». На її думку, це свідчить про те, що «дівчатка з цього періоду виходять, маючи ґрунт для «емпатії», вбудованої в їхнє первинне самовизначення, чого немає у хлопчиків». Таким чином, Годоров замінює негативний, похідний опис жіночої психології Фрейда своїм позитивним, безпосереднім поясненням її із самої себе: «Дівчатка мають міцнішу основу для переживання потреб, почуттів іншого, як своїх власних (чи розуміння того, що так само переживають чужі потреби і почуття інші). Ба більше, дівчатка не самовизначаються у вираженні заперечення до-едіпових форм відносин настільки, наскільки. Внаслідок цього повернення до цих форм не викликає сильного відчуття загрози для їхнього еґо. Починаючи з раннього віку, оскільки вони народжені людиною того ж роду, дівчатка починають почуватися менш відособленими, аніж хлопчики, пов'язанішими із зовнішнім об'єктивним світом. Крім того, вони особливим чином орієнтовані щодо свого внутрішнього світу».

Отже, взаємини й особливо випадки взаємозалежності жінки і чоловіки переживають по-різному. Для хлопчиків і чоловіків відокремлення й індивідуалізація неминуче пов'язані з формуванням статевої іден-

11

КЕРОЛ ҐІЛЛІґАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

раз повернутися до раніше поставленого запитання: чи є подібність вищезазначених досліджень виявом односторонності наших спостережень, яка виникає через те, що вони ґрунтуються на чоловічій точці зору.

Такого роду сугестія відразу викликає внутрішній опір, оскільки ми добре розуміємо, який надійний емпіричний базис мають ці аналітичні дослідження. Водночас наша теоретична наука вчить нас, що такий базис не є абсолютно надійним, оскільки будь-який досвід за своєю сутністю містить суб'єктивний чинник. Отже, навіть наш аналітичний досвід походить з безпосереднього спостереження за аналітичними матеріалами, які надходять від наших пацієнтів у вигляді вільних асоціацій, снів та образів, а також з інтерпретацій чи висновків, які ми робимо на підставі цих матеріалів. Навіть якщо техніку аналізу застосовують правильно, завжди існує можливість отримати різні результати.

Якщо ми спробуємо звільнитися від впливу чоловічого способу мислення, тоді всі проблеми жіночої психології постають в іншому світлі.

По-перше, в аналітичній концепції головним еле-

ментом вважається, чи принаймні значною мірою постає, різниця в генітальній організації між статями. Тут ми не наголошуємо на біологічній відмінності, яка полягає у різних ролях, котрі виконують чоловік та жінка в процесі розмноження.

Вплив чоловічої точки зору щодо концепції материнства найвиразніше відображено у видатній генітальній теорії Ференці⁹. Він вважає, що справжньою спонукою до статевого акту і його фактичним, основним значенням для обох статей є прагнення повернутися до лона матері. В період суперництва між статями чоловік, за допомогою свого статевого органу, здобув привілеї реального повторного проникнення до матки. Жінка, опинившись у підпорядкованому становищі, була змушена пристосувати свою психофізичну структуру до цієї ситуації та шукати певні компенсатори. Вона була змушена «задовольнятися» заміном у вигляді фантазій, а насамперед тим, що вона може носити в собі дитину та робити все за для її частя. Лише здатність до дітонородження може бути евентуальним джерелом насолоди, яке є недосяжним для чоловіків¹⁰.

Якщо це справді так, то психічному становищу

тичності, оскільки відокремлення від матері є істотним для розвитку маскулінності. Для дівчаток і жінок проблеми фемінності, як фемінної ідентичності, не залежать від досягнення відмежування від матері чи прогресу індивідуалізації. Оскільки маскулінність визначається через відокремлення, а фемінність – через єднання, для чоловічої статевої ідентичності загрозливою є близькість, а для жіночої – відокремлення. Таким чином, у чоловіків зазвичай виникають труднощі у взаєминах, а у жінок – в індивідуалізації. Якість включеності в соціальну взаємодію й особисті відносини, які характеризують життя жінок на протилежному життю чоловіків, стають, однак, не просто описовою відмінністю, а також перешкодою розвитку, оскільки віхи дитячого і юнацького розвитку в психологічній літературі характеризуються ознаками зростаючого розмежування. Нездатність жінок до відокремлення, за визначенням, стає нездатністю до розвитку.

Вплив статевих відмінностей на формування особи в ранньому дитинстві, який описує Годоров, у молодшому шкільному віці виявляється на ґрунті вивчення дитячих ігор. Забави дітей Джордж Герберт Мід і Жан Піаже розглядають як іспит, у ході якого формується соціальний розвиток у шкільні роки. В іграх

діти вчаться дотримуватись правил, вони дізнаються, як ці правила виникають і змінюються.

Жанет Левер, вивчаючи групу однолітків – учнів початкової школи і гру як важливий елемент процесу соціалізації в цей період, прагнула з'ясувати, чи виявляються статеві відмінності в іграх дітей. Спостерігаючи за учнями п'ятого класу у віці 10 і 11 років (вибірка складала 180 осіб) з «білих» родин середнього статку, вона намагалася визначити організацію і структуру їхньої ігрової активності. Вона бачила, як бавляться діти під час перерва у спортивному залі, до того ж вела щоденники їхніх розповідей про проведення позашкільного часу. На підставі цього дослідження Левер так описує статеві відмінності дітьми: хлопчики частіше, ніж дівчатка, бавляться на вулиці, частіше бавляться у великих, змішаних за віком групах, частіше бавляться у змагальні ігри, їхні забави тривають довше, ніж ігри дівчаток. Останнє спостереження до певної міри є найцікавішим відкриттям. Виявилось, що ігри хлопчиків тривають довше не тільки тому, що вимагають вищого рівня уміння і не так швидко стають їм нудними, але й тому що хлопчики здатні ефективніше, ніж дівчатка, розв'язати суперечку, що виникають під час гри. Ж. Левер відзна-

жінки не позаздриш. Жінка позбавлена будь-якого реального первинного стимулу до статевого акту, принаймні вона позбавлена будь-якої можливості безпосереднього, хоча б часткового здійснення своїх бажань. Якщо це так, то стимул до статевого акту і насолода від нього у жінок повинні бути значно слабшими, ніж у чоловіків. Це відбувається тому, що тільки опосередковано, обхідною дорогою, жінка може досягнути виконання своїх первинних бажань, частково через мазохістичну конверсію, а частково через ідентифікацію з дитиною, яку вона може народити. Однак, це тільки «засіб компенсації». Врешті-решт, єдине, в чому жінка справді має перевагу над чоловіком – це насолода, щоправда, досить сумнівна, від пологів.

Але тут, як жінка, я з подивом питаю: «А як же материнство? Прекрасне відчуття, що носиш у собі нове життя? Невимовне щастя очікувати появи на світ нової істоти? Радість від її народження, коли вперше тримаєш її в обіймах? Глибоке почуття задоволення від першого годування груддю, щастя, яке переповнює тебе увесь той час, коли немовля потребує захисту і догляду?»

Ференці висловив думку, що на початковому етапі конфлікту статей, що так сумно закінчився для жінок, чоловік, як переможець, перекинув на жінку весь тягар материнства зі всіма його наслідками.

Безперечно, що для виконання суспільних функцій материнство може стати на заваді. Безперечно, що зараз так воно і є, але є й великий сумнів, що так було тоді, коли людина жила в гармонії з природою.

Більше того, заздрість до пеніса ми досліджуємо не на підставі суспільних чинників, а через біологічні відносини; навпаки, ми звикли без зайвих церемоній пояснювати жіночу позицію суспільної скривджено-сти як раціоналізацію її заздрощів до пеніса.

Однак, з біологічної точки зору жінка, завдяки материнству і можливості його відчуття, має беззаперечну фізіологічну перевагу. У підсвідомості чоловіка це найвиразніше відображається у відчутті сильних заздрощів до материнства. Ці заздрощі не є таємницею, однак ми майже не враховуємо їх як динамічний чинник. Якщо берешся аналізувати чоловіків після багатого досвіду роботи з жінками (як це було в моєму випадку), то з подивом бачиш, на-

КАРЕН ГОРНІ
ВТІЩА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

чає, що «під час цього дослідження здавалося, наче хлопчики увесь час сварилися, але жодного разу не було припинено через суперечку, і жодну гру не було перервано більше, аніж на сім хвилин». Виявилося, що хлопчикам суперечки про закони і правила гри подобаються не менше, а ніж сама гра, і навіть другорядні гравці чи менш вправні також брали участь у сварках, що періодично повторювалися. І навпаки, спалах суперечки серед дівчаток зазвичай призводив до припинення гри.

Таким чином Левер розширює і підкріплює висновки Піаже, засновані на вивченні дитячої гри: у хлопчиків глибший інтерес викликає розроблення правил «legal elaboration of rules» й удосконалювання справедливих процедур розв'язання конфліктів – річ, яка, за спостереженнями Піаже, не цікавила дівчаток. Дівчаткам властиве «прагматичніше» ставлення до правил. У їхньому сприйнятті «правило вважається добрим і діє так довго, доки влаштовує гравців». Дівчатка терплячіші у своєму ставленні до правил, схильніші робити винятки і легше миряться із нововведеннями. Тому почуття непорушності закону, яке Піаже вважає сутнісним для морального розвитку, «набагато менше розвинене у дівчаток, аніж у хлопчиків».

Упередженість, яка приводить Піаже до ототожнення маскулінного розвитку з дитячим розвитком узагалі, накладає відбиток і на роботу Левер. Вихідний засновок, який визначає аналіз висновків, полягає в тому, що чоловіча модель краща, оскільки вона задовольняє вимоги сучасного корпоративного успіху. І навпаки, чуйність і увага до почуттів інших – те, що розвивають у своїй грі дівчатка, – мають невелику ринкову цінність і можуть навіть перешкоджати фаховому успіхові. Левер, описавши реалії дорослого життя, має на увазі те що, коли дівчинка не хоче залишитися залежною від чоловіка, вона повинна навчитися бавитися, як хлопчик.

До твердження Піаже про те, що діти вчаться дотримуватися правил в іграх за правилами, а це необхідно для морального розвитку, Лоуренс Кольберґ додає, що такі уроки найефективніше засвоюються завдяки можливості оволодіти тими ролями, які діти відіграють при вирішенні суперечок. При цьому виявляється, що моральних уроків в іграх дівчаток менше, аніж в забавах хлопчиків. Традиційні дівчачі ігри – стрибки через скакалку, «класики» – це забави, де грають по черзі, змагальність у них – не головне, оскільки перемога одного не обов'язково означає поразку іншого.

13

КЕРОЛ ҐІЛЛІґАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

скільки сильними є заздрощі чоловіків як до вагітності, пологів і материнства, так і до жіночої груді та годування груддю.

Аналізуючи враження від цього дослідження, природно задаєш собі питання, чи не міститься у вищезазначеному погляді на материнство інтелектуальний вияв підсвідомої тенденції чоловіків до його знецінення. Це знецінення є переконанням, що насправді жінка жадає лише пеніса; тоді материнство постає лише як тягар, який ускладнює боротьбу за існування, і чоловіки мають радіти, що вони позбавлені необхідності набувати цього досвіду.

Коли Хелена Дойч пише, що комплекс чоловічого у жінок відіграє значно більшу роль, ніж комплекс жіночості у чоловіків, то вона, схоже, оминає той факт, що чоловіча заздрість сублімується легше, ніж заздрість дівчинки до пеніса, і що ця заздрість є чи не найважливішою рушійною силою, яка створює культурні цінності.

Сама мова вказує на це джерело культуральної продуктивності. Сучасна історична наука говорить нам, що ця продуктивність, без сумніву, була більшою серед чоловіків, ніж серед жінок. Чи не тому у чо-

ловіків спостерігається настільки сильний імпульс до творчої праці в будь-якій галузі, що в галузі відтворення собі подібних вони відіграють відносно скромну роль, і це постійно підштовхує їх до компенсаторної діяльності: в подвигах і звершеннях?

Якщо такий зв'язок існує, то чому у жінок не спостерігається подібного імпульсу для компенсації заздрощів до пеніса? Цьому є два пояснення: або заздрощі у жінок є значно слабшими, ніж у чоловіків, або вони менш успішно нівелюються в якийсь інший спосіб. Можна навести факти, що підтверджують кожне з цих припущень.

На користь тези про більшу силу чоловічих заздрощів можна навести той факт, що анатомічний «недолік» у жінок існує лише з точки зору дослідження прегенітальних етапів статевої організації¹¹. З точки зору генітальної організації дорослої жінки жоден цей факт не існує, бо схильність жінок до спільного життя є не меншою, просто вона виражається по-іншому. З іншого боку, врешті-решт, чоловік у процесі розмноження відіграє меншу роль, ніж жінка.

Подальше спостереження свідчить про те, що

Внаслідок цього менш ймовірно виникнення суперечок, які вимагають розгляду. Справді, більшість дівчаток, яких опитала Левер, стверджували, що коли спалахувала сварка, вони припиняли гру. Дівчатка воліли продовжувати взаємини поза грою, ніж розробляти її правила, аби уникнути суперечок. Левер висноує, що в іграх хлопчики учаться незалежності, організаційних навичках, необхідним для координації діяльності великих груп різних людей. Беручи участь у контрольованих, соціально схвалюваних змагальних ситуаціях, вони вчаться змагатися стосовно відвертим способом: бавитися із своїми ворогами і змагатися зі своїми друзями – усе згідно з правилами гри. На противагу до цього, ігри дівчаток зазвичай зароджуються в маленьких, ближчих групах, часто це ігри двох найкращих подруг у відмежованому місці. Така гра копіює соціальну модель первинних людських відносин, і в цьому вона виглядає корпоративнішою. Таким чином, вона меншою мірою орієнтована, за висловом Міда, на засвоєння ролі «узагальненого іншого» («the generalized other»), на абстракцію людських відносин. Однак вона сприяє розвиткові емпатії, чуйності, необхідних для прийняття ролі «конкретного іншого» («the particular other»), і більшою

мірою спрямована на знання іншого як відмінного від себе.

Виявлені статеві відмінності у формуванні особистості в ранньому дитинстві, які Годоров виводить з дослідження відносин матері й дитини, таким чином, доповнюються результатами спостереження статевих відмінностей в ігровій активності дітей молодшого шкільного віку, що отримала Левер. Разом з тим, ці висновки свідчать, що хлопчики і дівчатка досягають статевої зрілості, маючи різну внутріособистісну орієнтацію та різний соціальний досвід. Позаяк юність вважається періодом головним чином відокремлення, чи «другого процесу індивідуалізації», жіночий розвиток виявляється доволі відхиленням від норми, а тому й найпроблематичнішим у цей час.

«Статеве дозрівання, – говорить Фройд, – яке призводить до величезного сплеску лібідю у хлопчиків, у дівчаток характеризується новою хвилею витіснення», необхідного для перетворення «маскуліної сексуальності» маленької дівчинки в особливу фемінну сексуальність її зрілості. Фройд засновує це перетворення на визнанні дівчинкою «факту її кастрації» та погодженні з ним. Дівчинку, пояснює Фройд, статева зрілість приводить до нового усвідомлення завдання

потреба знецінення протилежної статі у чоловіків виражена сильніше, ніж у жінок. Разом із розумінням того, що догмат про нижчість жінок походить з підсвідомої схильності чоловіків, виникає сумнів, чи такий погляд є дійсно обґрунтованим. Однак якщо за цим переконанням справді приховується прагнення чоловіків до знецінення протилежної статі, то ми приходимо до висновку, що цей підсвідомий імпульс у чоловіків є надзвичайно сильним.

Можна навести аргументи на користь тієї думки, що з культурологічної точки зору жінці важче позбутися заздрощів до пеніса, ніж чоловікові. Відомо, що за найсприятливіших обставин ці заздрощі перетворюються у прагнення мати чоловіка та народити дитину, саме на це жінка витрачає більшу частину своєї енергії, і це є стимулом до сублімації. Однак, за несприятливих умов, до цих заздрощів додається почуття провини, і вони не спрямовуються у позитивне русло; в той час чоловік сприймає нездатність відчутти материнство як свою слабку сторону і може без жодних застережень користатися з рушійної сили своїх заздрощів.

У цій дискусії я вже згадувала проблему, яка

останнім часом опинилася в центрі уваги Фрейда¹², а саме: питання походження та функціонування прагнення мати дитину. Протягом останнього десятиріччя наше ставлення до цієї проблеми змінилося. Дозволю собі стисло описати еволюцію цих поглядів.

Первинна гіпотеза¹³ стверджує, що заздрість до пеніса зміцнює лібідально як прагнення мати дитину, так і прагнення здобути чоловіка, але останнє прагнення не залежить від першого. З часом акцент усе більше робився на заздрості до пеніса. У своїй останній праці Фройд зробив припущення, що прагнення мати дитину з'являється тільки через заздрість до пеніса і розчарування через його відсутність і що ніжне ставлення до батька приходить непрямою дорогою – через прагнення мати пеніс і прагнення мати дитину.

Ця гіпотеза, ймовірно, виникла внаслідок потреби психологічного дослідження біологічних основ гетеросексуальних бажань. Це пов'язано з проблемою, визначеною Гроддеком, який стверджує, що для хлопця сприйняття матері як об'єкту любові є чимось природним, «але як пояснити прихильність дівчини до протилежної статі?»¹⁴.

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

«рани її нарцисизму» і до розвитку почуття неповноцінності, яке глибоко її ранить». (...)

Труднощі в розумінні жіночої юности, з якими зіштовхуються фахівці з психології розвитку, добре видно завдяки схемі Еріксона, в яку включено вісім ступенів психологічного розвитку, п'ята з яких – юність. На цьому ступені завдання полягає у формуванні виразного почуття самості, у підтвердженні ідентичності, яке зможе зберегти нитку послідовності процесу статевої зрілості, у відкритті можливостей прояву здатності любові і діяльності, притаманної дорослим. Підготовка до успішного розв'язання юнацької кризи ідентичності Еріксон змальовує через опис криз, властивих чотирьом попереднім ступеням. Незважаючи на те, що перша криза в дитинстві – «довіри супроти недовірливості» – зосереджує увагу на переживанні взаємозв'язку, завдання, проте, ясно ставиться як завдання індивідуалізації. Другий ступінь у схемі Еріксона характеризує кризу, означену як «автономія супроти сорому і сумніву»; вона викликає почуття відособленості і відповідає вияву активності у дитини, яка тільки-но навчилася ходити. Звідси розвиток продовжується через кризу, яку можна означити як «ініціативність супроти провини», успішне вирі-

шення якої відкриває шлях подальшому рухові у напрямку до автономії. Далі, приходячи до неминучого розчарування в магічних бажаннях едіпового періоду, діти висновують, що для змагання зі своїми батьками вони повинні спершу об'єднатися з ними і навчитися робити те, що батьки роблять дуже добре. Таким чином, у шкільні роки розвиток включає кризу «ретельність супроти неповноцінності», що є підтвердженням важливості змагальності для розвитку самоповаги дитини. Це час, коли діти прагнуть освоїти техніку своєї культури й удосконалити її, щоб визнати себе і бути визнаними іншими в якості здатних стати дорослими. Слідом за цим приходиться юність – торжество автономного, ініціативного, умілого суб'єкта – як результат формування ідентичності, заснованої на ідеології, яка може підтримати і виправдати зобов'язання дорослої людини. Але про кого йдеться у Еріксона?

Знову ж таки, виявляється, про хлопчика. Для дівчинки, говорить Еріксон, послідовність дещо інша. Її ідентичність є невизначеною, оскільки дівчинка готується повернути увагу чоловіка, під ім'ям якого вона буде відомою, чиїм становищем вона буде визначатися, людини, яка звільнить її від порожнечі і са-

15

КЕРОЛ ГІЛЛІГАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Перед обговоренням цієї проблеми ми мусимо усвідомити, що наш емпіричний матеріал, який стосується комплексу чоловічості у жінок, походить з двох джерел, які є абсолютно різними за своєю вартістю. Першим джерелом є безпосереднє спостереження за дітьми, в якому суб'єктивний чинник відіграє відносно незначну роль. Кожна маленька дівчинка, якщо вона нічим не налякана, розкуто виражає заздрість до пеніса. Очевидно, що ці заздрощі є буденним явищем, і ми досить добре розуміємо, чому воно так є, також розуміємо, як цей нарцисичний сором дівчинки, спричинений нижчим, ніж у хлопчика, статусом власника, зміцнюється через низку незручностей, які вона відчуває в окремих прегенітальних катекціях: явного привілейованого положення хлопця з точки зору уретрального еротизму, скопфілічного прагнення та онанізму¹⁵.

Відчуття маленькою дівчинкою заздрощів до пеніса, які, вочевидь, базуються на анатомічній різниці, я пропоную називати *первинними*.

Другим джерелом наших досліджень є аналітичний матеріал, взятий з опитувань дорослих жінок. Звичайно, в цьому випадку важче робити певні вис-

новки, і тому роль суб'єктивного елемента є значно більшою. Перш за все, ми бачимо, що заздрість до пеніса є чинником, який набуває величезного динамізму. Часто доводиться спостерігати, як пацієнтки, відкидаючи свої жіночу роль, керуються підсвідомим бажанням стати чоловіком. Бувають, наприклад, фантазії такого змісту: «Колись я мала пеніс; я чоловік, якого кастрували і скалічили». У цих фантазіях зароджується почуття приниження, наслідком якого, в свою чергу, є всілякі настирливі уявлення іпохондричного характеру. Тут ми бачимо чітку позицію ворожості стосовно чоловіків, яка іноді виявляється у зневажанні чоловіків, а іноді у бажанні їх каструвати або скалічити. У деяких жінок цей чинник детермінує все їхнє життя.

Природним було б – тим більше з огляду на чоловічу орієнтованість нашого мислення – дійти висновку про можливість пов'язати ці спостереження з первинними заздрощами до пеніса, а також переконатися *a posteriori*; спираючись на наявні наслідки їх дії, у надзвичайній інтенсивності та величезному динамізмі цих заздрощів. Опустимо той факт, можливо більш у сенсі загальної оцінки ситуації, ніж

мотности заповненням «внутрішнього світу». Якщо для чоловіка ідентичність передує близькості й репродуктивності в оптимальному циклі людського відокремлення і поєднання, для жінок ці завдання виявляються злитими. Близькість розвивається разом з ідентичністю, оскільки жінка пізнає себе так, як її пізнають інші – через відносини з іншими.

Однак, незважаючи на Еріксонав опис статевих відмінностей, його схема стадій життєвого циклу залишається незмінною – ідентичність і надалі передує близькості і репродуктивності, а Фройд – під статевим потягом. Все інше – відособленість, і наслідок цього – розвиток починають ототожнювати з відокремленням, а єднання виявляється перешкодою до розвитку, як це постійно відбувається в оцінці жінок.

Опис Еріксоном чоловічої ідентичності як формування ставлення до світу й жіночої ідентичності завдяки пробудженню у близькості з іншою людиною аж

ніяк не новий. У казках, на які покликається Бруно Беттельгайм, йдеться про аналогічні процеси. Динаміка чоловічої юности ілюструється на прикладі конфліктів між батьком і сином у казці «Три мови». Сину, якого батько вважає безнадійно дурним, надається остання можливість здобути освіту. Його в науку до учитися в майстра. Після повернення з'ясується, що хлопець знає тільки, «про що гавкають собаки». Після двох подібних спроб надія полишає батька, і він роздратовано наказує слугам повести дитину в ліс і убити. Проте слуги, вічні рятівники покинутих дітей, шкодують хлопчика і вирішують просто залишити його у лісі. Мандрівки приводять хлопчика у країну, яку тримають в облозі люті собаки, гавкіт яких не дає нікому спокою, і які періодично пожирають одного з жителів. Виявляється, наш герой навчився саме тому, що було потрібно: він умів говорити із собаками і заспокоїв їх, відновивши мир у цій країні. а оскільки вміло інші набуті знання, використовував, він вийшов переможцем у юнацькій конфронтації з батьком, ставши велетнем, відповідно до концепції життєвого циклу.

На противагу цьому, динаміка фемінної юности змальовується в зовсім інших історіях. У світі казок

деталей, що прагнення бути чоловіком, яке так добре нам відоме з опитування дорослих жінок, має мало спільного з почуттям первинних заздросців до пеніса у ранньому дитинстві, воно скоріше є вторинним продуктом, що охоплює всі невдачі у розвитку, спрямованому на досягнення повноцінної жіночості.

Мій досвід переконує мене, що Едіпів комплекс у жінок призводить (не тільки у виняткових випадках, коли пацієнтка зазнає невдач, а *постійно*) до регресії заздросців до пеніса, які виявляються зазвичай з різною силою і по-різному. На мою думку, різниця між наслідками Едіпового комплексу у чоловіків та жінок є наступною: у хлопця матір як сексуальний об'єкт відкидається через страх кастрації, але його чоловіча роль не тільки підтримується в подальшому розвитку, а стає навіть надто вираженою завдяки страхові кастрації. У хлопців це чітко спостерігається в латентному періоді і перед дозріванням, та, загалом, упродовж усього життя. У свою чергу, дівчатка не тільки відкидають батька як сексуальний об'єкт, але й цілком заперечують свою жіночу роль.

Для того, щоб зрозуміти цю втечу від жіночості,

слід розглянути факти, які стосуються раннього дитячого онанізму, що є фізичним виявом стимулів, які походять від Едіпового комплексу.

І знову ця ситуація є яснішою стосовно хлопців, хоча вона, може, просто більш досліджена. Чи не тому факти, які стосуються дівчаток, є для нас настільки загадковими, що ми завжди дивилися на них очима чоловіків. Схоже, що так воно і є, оскільки ми навіть не визнаємо існування якоїсь форми онанізму, притаманної маленьким дівчаткам, без зайвих церемоній описуючи їх автоеротичну діяльність у чоловічих категоріях, а евентуальну різницю, яка беззаперечно мусить існувати, пояснюємо в позитивно-негативних категоріях, наприклад, коли йдеться про страх, викликаній мастурбацією, як різницю між загрозою кастрації та кастрацією, яка фактично відбулась! Моя аналітична практика підтверджує можливість існування у маленьких дівчаток жіночої форми онанізму (яка, до речі, відрізняється за технікою від хлоп'ячої), навіть якщо ми зробимо припущення, яке зрештою не здається мені в цілому таким очевидним, що дівчинка робить винятково кліторну мастурбацію. Мені незрозуміло, чому б нам не

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

початок дозрівання дівчинки супроводжується періодом глибокої пасивності, коли здається, що нічого не може трапитися. І все ж у тривалому сні Білосніжки і Сплячої красуні Беттельгайм бачить ту внутрішню зосередженість, яку вважає необхідною частиною жвавості пригоди. Оскільки в юності героїні прокидаються від сну не для того, щоб завоювати світ, а щоб вийти заміж за принців, їхня ідентичність внутрішньо і внутріособово визначена. Для жінок, згідно з Беттельгаймом і Еріксоном, ідентичність та близькість мудро пов'язані. (...)

Ці міркування про статевої відмінності підтверджують висновки, Девідам Макклелландам: «Статева роль є однією з найважливіших детермінант людської поведінки; психологи у своїх теоріях обґрунтували наявність статевої відмінностей від моменту емпіричного спостереження». Але позаяк важко говорити «інший», не кажучи «кращий» чи «гірший», позаяк фахівці прагнуть побудувати єдиний масштаб виміру, який, зазвичай, зводиться в еталон на основі інтерпретації даних дослідження, проведеного чоловіками, і отриманих переважно чи винятково на підставі вивчення чоловіків, психологи «схильні розглядати поведінку чоловіка в якості «норми», а жіночу поведін-

ку в якості чогось на кшталт відхилення від цієї норми». Отже, коли жінки не відповідають стандартам психологічних очікувань, зазвичай робиться висновок, що з жінками щось негаразд.

Матіна Хорнер вважала відхиленням від норми острах жінок перед досягненням успіху в змаганні. (...)

На підставі вивчення чоловіків Макклелланд розподіляє мотивацію успіху на її логічні компоненти: мотив досягнення успіху («надія на успіх») і мотив уникання поразки («боязнь поразки»). На підставі вивчення жінок Хорнер визначає третю компоненту – неймовірну мотивацію уникання успіху («боязнь успіху»). (...) Вона висновує, що ця боязнь «існує, оскільки для більшості жінок передчуття успіху в змаганні, досягнення перемоги, особливо над чоловіками, породжують переживання можливості появи певних негативних наслідків, скажімо загрози соціального відторгнення і втрати жіночності».

Однак такі внутрішні конфлікти стосовно успіху можна тлумачити по-іншому. Джорджия Сессен припускає, що конфлікти, притаманні жінкам, можуть також вказати на «загострене сприйняття «іншого боку» успіху, оплаченого ціною величезних емоційних зусиль, за рахунок яких часто досягається перемога у

17

КЕРОЛ ГІЛЛІГАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

визнати, що клітор, незважаючи на його еволюцію, є автентичною й інтегральною частиною жіночих статевих органів.

На підставі матеріалу, зібраного при опитуванні дорослих жінок, надзвичайно важко визначити, чи бувають у дівчинки в ранньому періоді генітального розвитку органічні відчуття у піхві. Я вважаю, що так, і далі я наведу дані, на підставі яких я дійшла такого висновку. На мою думку, з теоретичної точки зору існування таких відчуттів є дуже ймовірними з таких причин: відомі уявлення про те, що занадто великий член, який силоміць проникає усередину, спричиняючи біль та кровотечу, загрожуючи знищенням чогось, безсумнівно свідчать про те, що маленька дівчинка дуже реалістично (згідно з гнучким конкретним мисленням, характерним для дітей) спирається у своїх Едіпових фантазіях на анатомічні диспропорції між батьком та дитиною. Едіпові фантазії, так само, як страх перед внутрішніми пошкодженнями піхви, який логічно з них випливає, свідчать про те, що, можливо, і піхва, і клітор відіграють певну роль в генітальній організації жінок у ранньому дитинстві¹⁶.

Явище фригідності, яке спостерігається згодом у

деяких жінок, дає підстави вважати, що піхва характеризується сильнішою катексією (яка походить від страху та спроб самозахисту), ніж клітор, адже, підсвідомість безпомилково пов'язує інцестуальні бажання з піхвою. Під цим кутом зору фригідність слід розглядати як спробу дати собі раду з фантазіями, які становлять велику загрозу для еґо. Це повному висвітлює підсвідомі приємні відчуття, які, за різними джерелами, з'являються під час пологів, і можливо, страх перед народженням дитини. Можна зробити припущення (власне через диспропорцію між розмірами піхви у новонародженого та біль, який є результатом цієї диспропорції), що для підсвідомості пологи є значно більше, ніж пізніший статевий акт, рівнозначними здійсненню ранніх інцестуальних фантазій, при цьому це не пов'язано з жодним почуттям провини. Жіночий страх перед геніталіями, так само, як страх кастрації у хлопчиків, неминуче є обтяженим почуттям провини, і цим, власне, й пояснюється його тривалий вплив.

Складовим елементом цієї ситуації, який має подібний вплив, є анатомічна різниця між статями. Йдеться про те, що хлопчик може оглянути свої гені-

змаганні, – це розуміння хоча і призводить до сум'яття, виражає певний основний сенс, який полягає в тому, що є щось гріховне у стані, коли успіх визнається як володіння кращими, аніж у будь-кого іншого, якостями». Сессен звертає увагу на те, що Хорнер виявляє боязнь успіху в жінок тільки в тих випадках, коли перемога була вислідом безпосереднього змагання, тобто коли успіх однієї людини досягався за рахунок невдачі іншої. (...)

«Цілком очевидно, – писала Вірджинія Вулф, – що вартості жінок дуже часто відрізняються від вартостей, створених іншою статтю». І все ж вона додає, що «маскулінні вартості панівні». Внаслідок цього жінки починають сумніватися в нормальності своїх почуттів і змінювати судження, що відрізняються від думки інших. (...)

Однак та особлива непевність, яку критикує в жінках Вулф, є вислідом вартостей, в яких полягає їхня сила. Відмінність жінок зміцнена не лише їхнім соціальним підпорядкуванням, але є суттю їхнього морального інтересу. Сприйнятливості до потреб інших і прийняття на себе відповідальності за турботу змушують прислухатися до голосів інших більше, аніж до свого власного і включати у свої судження

іншу точку зору. Моральна слабкість жінок, яка виявляється в очевидній розпливчастості й плутанині суджень, таким чином, невіддільна від їхньої моральної сили, що насамперед виражається у турботі про взаємини з іншими і відповідальності за них. Саме небажання виносити судження може бути ознакою турботи і занепокоєння про інших, що є визначальним у психології розвитку жінок і вказує на те, що зазвичай вважається проблематичним у їхній природі.

Таким чином, жінки не тільки визначають себе у контексті людських взаємин, але також судять про себе у виявах здатності до турботи. Місце жінки в житті чоловіка було місцем виховательки, няньки, помічниці, творця мережі стосунків, на які вона у свою чергу спиралася. Але поки жінки піклувалися про чоловіків, ті у своїх теоріях психологічного розвитку, як і у своїх економічних пошуках, були схильні привласнювати собі чи знецінювати цю турботу. Коли зосередження уваги на індивідуалізації й індивідуальному успіхові поширюється на зрілість, а зрілість урівнюється з особистою автономією, інтерес до взаємин виглядає рідше як вияв слабкості жінок, аніж їхньої людської сили.

Суперечність між жіночністю і зрілістю ніде не ви-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

талії та перевірити, чи не з'являються внаслідок онанізму зміни, які б пробуджували в нього страх. Тим часом, дівчинка не має такої можливості і перебуває у цілковитій непевності. Можливість верифікації, якою володіють хлопці, не є суттєвою в ситуації, коли страх кастрації є сильним; але, на мою думку, у тих випадках, коли цей страх є слабшим (а це буває частіше, і отже, з практичної точки зору заслуговує на більшу увагу), анатомічні відмінності, про які йшлося вище, є дуже істотними. В будь-якому випадку мій аналітичний матеріал дозволяє зробити висновок, що цей чинник відіграє важливу роль у психічному житті жінок. Саме це дуже часто призводить до виникнення у жінок специфічного почуття внутрішньої непевності. Під тиском цього страху у дівчинки з'являється схильність до прийняття уявної чоловічої ролі.

Яка економічна користь з такої втечі? Звернувшись до явища, з яким напевно стикався кожен аналітик. Виявляється, що прагнення бути чоловіком зазвичай приймається досить охоче, і якщо це вже сталося один раз, то жінка міцно прив'язується до цього прагнення, і саме для того, щоб уникнути здійснення

лібідальних бажань та фантазій, пов'язаних з батьком. Отже, прагнення бути чоловіком призводить або до витіснення цих жіночих бажань, або зміцнює опір таким фантазіям. Якщо залишатися вірними засадам психоаналізу, то таке типове явище змушує нас дійти висновку, що в ранньому періоді ці фантазії виникли саме для захисту жінки від лібідальних прагнень, які пов'язані з батьком. Уявлення себе чоловіком дозволяє дівчинці уникнути жіночої ролі, яка обтяжена в цьому випадку почуттями вини та страху. Насправді така спроба відійти від жіночості у напрямі до чоловічості неминуче приводить її до почуття нищотності, тому що дівчинка починає оцінювати сама себе крізь призму амбіцій та цінностей, які є чужими для її специфічної біологічної природи, і, зустрівшись з якими, вона не може вважати себе повноцінною істотою.

Хоча почуття приниження є дуже обтяжливим, аналітика свідчить, що его дає собі раду краще з почуттями приниження, аніж з почуттями вини, пов'язаним з жіночою роллю, отже, его дістає безсумнівну користь, коли дівчинка, тікаючи від Сцилли – почуття вини, наближається до Харибди – почуття приниження.

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

являється настільки явно, як у дослідженнях стате-ворольових стереотипів, здійснених І. Броверманом, С. Фоґелем, Д. Броверманом, Ф. Кларксоном і П. Розенкранцом. Відкриття, які неодноразово робилися у процесі цих досліджень, вказують на те, що якості, які вважають необхідними для зрілості, – здатність до автономного мислення, до чіткого прийняття рішень і відповідальних дій – пов'язані з маскуліністською, тоді як наявність цих самих якостей у жінок вважається небажаною. Стереотипи припускають розщеплення любові та праці, віднесення експресивних здібностей до жінок, інструментальних – до чоловіків. Незважаючи на те, що ці стереотипи розглянуто з різних точок зору, усі вони відображають незбалансовану концепцію зрілості, яка віддає перевагу відособленості індивідуальної самості перед єднанням з іншими, більшою мірою скерованим на автономне життя праці, аніж на взаємозалежність любові й турботи.

Відкриття значимості близькості, взаємозв'язку і турботи, оспівуване чоловіками в середині життя, – це те, що жінки знали від самого початку. Однак через те, що це знання вважалося «інтуїтивним», чи «інстинктивним», функцією анатомії, поєднаної з до-

лею, психологи відмовлялися пояснювати його розвиток. У своєму дослідженні я відкрила, що моральний розвиток зосереджується на удосконалюванні цього знання і, таким чином, прокреслює головну лінію психологічного розвитку в житті обох статей. Предмет морального розвитку не тільки містить кінцеву ілюстрацію повторюваного зразка в дослідженні й оцінці статевих відмінностей у літературі про людський розвиток, але й детально показує, чому природа і значимість розвитку жінок були так довго незрозумілі, огорнуті таємницею.

Критика, якій Фройд піддає почуття справедливості в жінок, вважаючи його скомпрометованим відмовою від сліпої неупередженості, вириває знову не тільки в дослідженні Піаже, але й Кольберґа. (...) Шість ступенів Кольберґа, які характеризують розвиток морального судження у проміжку від дитинства до зрілості, засновані на емпіричному вивченні 84-х хлопчиків, розвиток яких Кольберґ простежує упродовж 20 років. Незважаючи на те, що Кольберґ проголошує загальність розробленої ним послідовності стадій розвитку, групи, не включені в його зразкову вибірку, рідко досягали вищого ступеня. Найпомітнішими серед тих, чий моральний розвиток виявилось дефект-

19

КЕРОЛ ҐІЛЛІґАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Згадаю про ще одну користь, яку жінка отримує від своєї ідентифікації з батьком, процесу, який відбувається одночасно із вищезгаданим. Якщо йдеться про значення самого процесу, то я нічого більше не можу додати до того, про що сказала у своїх попередніх працях.

Ми знаємо, що власне цей процес ідентифікації з батьком є одним з елементів, який може пояснити той факт, що втеча від жіночих прагнень, які стосуються батька, завжди веде до прийняття чоловічої ролі. Кілька рефлексій, пов'язаних з тим, що вже було висвітлено, показують іншу точку зору, яка до певної міри прояснює цю проблему.

Відомо, що коли лібідо наштовхується у своєму розвитку на якісь перешкоди, то на шляху регресії активізується попередня фаза статевої організації, отож, згідно з останньою працею Фройда*, заздрість до пеніса є увертюрою справжньої любові до батька. Ця підказана Фройдом думка допомагає нам трохи краще зрозуміти цю внутрішню потребу, згідно

* Йдеться про *Я і воно*

з якою лібідо, стикаючись з бар'єром інцесту, повертається назад до цієї увертюри.

В принципі я погоджуюся з ідеєю Фройда, що в своєму розвитку дівчинка вчиться любові до об'єкту через заздрість до пеніса, однак я вважаю, що сутність цієї еволюції можна представити і в інший спосіб.

Коли ми бачимо, як велика частина енергії первинної заздрості до пеніса впливає тільки з позбавлення комплексу Едіпа, то мусимо не піддатися спокусі, щоб у світлі почування заздрощів до пеніса інтерпретувати вияви такого елементарного права природи, яким є право взаємного статевого потягу.

В результаті, коли перед нами постає питання, як у психологічному сенсі слід розуміти це первинне біологічне право, ми знову мали б визнати, що не знаємо відповіді. У зв'язку з цим я все більше схильна припускати, що тут йдеться про зворотній причинно-наслідковий зв'язок, а саме: потяг до протилежної статі, який настає в дуже ранній період, викликає лібідальне зацікавлення маленької дівчинки пенісом. Ця зацікавленість спочатку виявляється, залежно від рівня розвитку, в автоеротичній та нарцистичній формі, як я описала раніше. Коли б ми поглянули

ним у порівнянні з масштабом Кольберґа, є жінки, судження яких відповідають третьому ступеневі. На цьому ступені мораль усвідомлюється у внутріособистісних висловах, а доброта отожднюється з допомогою, яку надається іншим людям, і задоволенням потреб інших. Ця концепція доброти, як вважають Кольберґ і Крамер, важлива в житті зрілих жінок, оскільки їхнє життя протікає вдома. Кольберґ і Крамер гадають, що тільки в тому разі, коли жінки вступають у традиційну сферу чоловічої активності, вони усвідомлюють неповноцінність своєї моральної орієнтації і розвиваються в напрямку до вищих ступенів, де взаємини підпорядковані правилам (четвертий ступінь), а правила – загальним принципам справедливості (п'ятий і шостий ступені).

Однак у цьому полягає парадокс, оскільки тут ті характерні риси, які зазвичай визначають «доброту» жінок, їхня дбайливість, чуйність до проблем інших, виражають їхню дефектність у їхньому моральному розвитку. Проте в цьому варіанті морального розвитку концепція зрілості виводиться з дослідження життя чоловіків і відображає значимість індивідуалізації в їхньому розвитку. Піаже, заперечуючи поширену думку, наче теорія розвитку будується з дитинства,

так само як піраміда споруджується з основи, вказує, що насправді концепція розвитку бере початок з вершини зрілості, точки, у напрямку до якої рухається розвиток. Таким чином, зміна у визначенні зрілості не просто змінює опис вищої стадії, але й перебудовує розуміння розвитку, змінюючи все його пояснення.

Коли ж починають з вивчення жінок і виводять складові розвитку з їхнього життя, з'являється відмінна від описаної Фройдом, Піаже чи Кольберґом, і схема моральної концепції, що дає інший опис розвитку. У цій концепції моральна проблема постає радше із конфлікту обов'язків, аніж з конкуренції прав, і для вирішення вимагає радше ситуативного, предметного способу мислення, аніж формального й абстрактного. Ця концепція моралі, пов'язана з виявом турботи, зосереджує моральний розвиток навколо розуміння відповідальності і взаємозв'язків достоту так само, як концепція моралі справедливості пов'язує моральний розвиток з усвідомленням прав і норм.

Таку особливу побудову моральних проблем жінками можна розглядати як вирішальну причину їхньої нездатності до розвитку у вузьких рамках системи Кольберґа. Вважаючи усі концепції відповідальності підтвердженням конвенційності морального

на цю справу в такий спосіб, логічним наслідком були б нові проблеми, що стосуються походження чоловічого комплексу Едіпа, однак їх я розгляну в якійсь наступній своїй праці. Проте якби заздрість до пеніса була першим виявом цього таємничого взаємного статевого потягу, не було б нічого дивного в тому, що аналіз розкрив би його існування на глибшому рівні, ніж той, на якому з'являється прагнення мати дитину і ніжне ставлення до батька. Таке почуття до батька не виникало б тільки з розчарування, спричиненого відсутністю пеніса, а мало б ще якесь джерело. Тоді ми мусли б трактувати лібідальну зацікавленість пенісом як своєрідну «неповну любов», користуючись терміном Абрахама.¹⁶ Така любов, стверджує Абрахам, завжди є фазою, що передує справжній любові до об'єкту. Можна було б також пояснити цей процес через аналогію з явищем з пізнішого періоду життя: я маю на увазі те, що безпосереднє поєднання захоплення і заздрощів народжують кохання.

Через незвичайну легкість, з якою виникає ця регресія, мусимо згадати про аналітичне відкриття¹⁷, яке полягає в тому, що в асоціаціях пацієнток нар-

цистичне прагнення до володіння пенісом, а також зорієнтована на об'єкт лібідальна туга за ним, дуже часто так сильно між собою пов'язані, що виникають сумніви, яке насправді значення надається словам «прагнення володіння»¹⁸.

Ще декілька слів щодо фантазії про кастрацію, які дали назву цілому комплексі, бо вони становлять найбільш вражаючу його частину. За моєю теорією жіночого розвитку, саме ці фантазії я також вважаю чимось вторинним. Їх генезу я уявляю собі таким чином: коли жінка бере на себе уявну чоловічу роль, то її страх перед геніталіями до певної міри трансформується у чоловічий страх – страх пошкодження піхви стає фантазією про кастрацію. Дівчинка отримує користь з цієї заміни, тому що замість невпевненості від очікування кари (невпевненість, яка походить з її анатомічної будови) вона отримує конкретне уявлення. Крім того, на цю фантазію кидає тінь давнє почуття вини, а пеніс стає доказом невинності.

Отож, ці типові мотиви втечі у чоловічу роль – мотиви, які виникають з Едіпового комплексу – підкріплюються тим, що жінки є дійсно скривдженими

КАРЕН ГОРНІ
ВТЕЧА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

розуміння, Кольберґ визначає вищі ступені морального розвитку як результат рефлексивного усвідомлення людських прав. Те, що мораль прав відрізняється від моралі відповідальності радше наголосом на відокремленні, аніж на єднанні, інтересом радше до індивідуального, аніж до взаємозалежного, підтверджується відповідями на запитання про природу моралі, отриманими в інтерв'ю. Першим відповідає двадцятип'ятилітній чоловік, один з учасників дослідження Кольберґа:

– *Що означає для тебе слово «мораль»?*

– Ніхто у світі не знає відповіді. Я гадаю, що мораль – це визнання права індивідуума, прав інших індивідуумів, непорушність цих прав. Чини настільки справедливо стосовно людей, наскільки ти б хотів, щоб вони були справедливі стосовно тебе. Я гадаю, головне – оберегати право людської істоти на життя. Я думаю, це найважливіше. По-друге, треба дотримуватися права людини робити те, що їй подобається, знову ж таки – не всупереч правам будь-кого іншого.

– *Як змінилися твої погляди на мораль від часу останнього інтерв'ю?*

– Я гадаю, що зараз краще усвідомлюю індивідуальні права. Звичайно, я дивився на них винятково з

власної точки зору, орієнтуючись на себе. Зараз мені здається, що я ліпше розумію, на що має право індивідуум.

Кольберґ наводить відповіді цього чоловіка як ілюстрацію принципової концепції людських прав, яка характеризує п'ятий і шостий ступені розвитку. Коментуючи відповідь, Кольберґ каже: «Рухаючись в напрямі перспективи, що виходить поза рамки цього суспільства, він ототожнює мораль зі справедливістю (чесністю, правами, золотим правилом моральності), з визнанням прав інших людей, які визначаються з а природою чи по суті. Право людини робити те, що їй подобається, коли це не суперечить правам будь-кого іншого, – формула визначення прав до прийняття суспільного законодавства».

Далі відповідає жінка, яка брала участь у дослідженні прав і відповідальностей. Їй також 25 років, вона – студентка третього курсу, майбутній юрист.

– *Чи існують насправді певні правильні розв'язання моральних проблем, а чи думка кожного однаково правильна?*

– Ні, я не гадаю, що думка кожного однаково правильна. Я гадаю, що в деяких ситуаціях думки можуть бути однаково правомірними, і можна свідомо

21

КЕРОЛ ГІЛЛІГАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

у суспільному житті. Прагнення бути чоловіком, яке походить з цього другого джерела, є особливо зручною формою раціоналізації цих підсвідомих мотивів. Ми не повинні забувати, що ця скривдженість є елементом дійсності і що вона є значно поширенішою, ніж більшість жінок можуть собі уявити.

У зв'язку з цим Георг Зіммель говорить, що «являється, коли чоловікові приписується більше значення в суспільстві, походить з його позиції більшої сили» і що в історичному аспекті відносини між статями приблизно можна окреслити як відносини «пан – невільник». Як завжди, в такій ситуації «одним з привілеїв пана є те, що він не повинен пам'ятати про своє панство, а невільника постійно дратує те, що він ніяк не може забути про своє становище».

Власне цим, імовірно, пояснюється той факт, що у психоаналітичній літературі цей чинник недооцінюється. В дійсності, дівчинка з моменту народження наражена на сугестію, на брутальну, або на делікатну, щодо своєї нижчости, і цей досвід постійно підсилює її комплекс чоловічости.

І ще одна заувага. Через те, що донині наша цивілізація мала винятково чоловічий характер,

жінкам було значно складніше досягти будь-якої сублімації, яка насправді б задовольнила їх природу, оскільки майже всі місця у професійній сфері були зайняті чоловіками. Це тим більше мало вплинути на відчуття жінками своєї нижчости, оскільки вони не були в змозі на рівних змагатися з чоловіками в їх чоловічих професіях, і це створило враження, що думка про нижчість жінок підтверджувалась фактами.

Мені здається, що компетентне визначення, до якої міри несвідомі мотиви втечі від жіночости посилюються через суспільну підлеглість жінок, є неможливим. Цей зв'язок можна уявити як взаємодію психічних та суспільних чинників. Слід зазначити, що ця проблема є настільки важливою, що вона має бути предметом окремих спеціальних досліджень.

Ті ж самі чинники зовсім по-іншому вплинули на розвиток чоловіків. З одного боку, вони призводять до значно сильнішого витіснення його жіночих прагнень, оскільки такі прагнення мають на собі клеймо слабкості, з іншого боку, чоловікові набагато легше ефективно їх сублімувати.

В обговоренні вищезазначених проблем жіно-

обирати один з кількох напрямів дії. Але є й інші ситуації, в яких, як на мене, існують правильні та неправильні відповіді, в котрих відбивається природна властивість існування всіх індивідуумів, а саме: для того, щоб жити, необхідно жити з іншими. Ми маємо потребу залежності один від одного, і сподіваюся, що це не тільки фізична потреба, але й потреба самореалізації. Життя людини збагачується завдяки взаємодії з іншими людьми, прагненню жити в гармонії з кожним, і стосовно цієї мети існує правильне і неправильне – те, що сприяє цій меті і що віддаляє від неї. У цьому сенсі у певних випадках можливий вибір між різними напрямками дії...

– Чи були такі часи у минулому, коли ти по-іншому міркувала про ці речі?

– Так, я гадаю, що пройшла через той період, коли вважала, що всі речі значною мірою відносні, і я не можу вказувати, що робити вам, а ви не можете вказувати, що робити мені, тому що у вас своє розуміння, а в мене – своє.

– Коли це було?

– Коли я навчалася в середній школі. Однак якось мені сьайнула думка, й усі мої ідеї змінилися, а оскільки змінилися мої судження, я відчула, що не можу

оцінювати суджень іншої людини. Тепер я гадаю, що навіть тоді, коли людина сама збирається собі нашкодити, я кажу, що це неправильно, оскільки це не узгоджується з тим, що я знаю про людську природу, і що я знаю про неї, що я вважаю істинним у функціонуванні Всесвіту. На підставі цього я могла б сказати, що ця людина помиляється.

– Як ти вважаєш, що тебе змусило змінитися?

– Тільки краще розуміння життя, усвідомлення того, що існує дуже багато спільного між людьми. Ти починаєш розуміти, що певні речі сприяють досягненню ліпшого життя, кращих взаємин між людьми, повнішої особистої реалізації, аніж інші, котрі, зазвичай призводять до протилежного результату, і те, що сприяє цим речам, можна назвати морально правильним.

Ця відповідь характеризує також особисте розуміння моралі людиною, яка перейшла через період сумніву, непевности, але це розуміння ґрунтується не на верховенстві та загальності індивідуальних прав, а радше на тому, що воно визначає як «вкрай сильне почуття відповідальності перед світом». У цій концепції моральна дилема зміщується від проблеми реалізації власних прав, які не суперечать правам

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

чої психології моя інтерпретація їх у багатьох позиціях відрізняється від панівних поглядів. Можливо, що накреслена мною картина з іншої точки зору здається однібічною. Моїм головним наміром було показати, що одним з джерел наших евентуальних помилок може бути стать особи, яка спостерігає. Таким чином я хотіла наблизитися до цілі, до якої всі ми прагнемо – позбутися суб'єктивного елементу суто чоловічої або жіночої позиції і знайти такий малюнок психічного розвитку жінок, який найкраще відображав би її справжню природу, – з її специфічними, відмінними від чоловічих рисами – ніж будь-який створений раніше.

Переклала Наталя Чорпіта

КАРЕН ГОРНІ
ВТІЩА ВІД
ЖІНОЧОСТИ
КОМПЛЕКС
ЧОЛОВІЧОСТИ
У ЖІНОК ОЧИМА
ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК

¹ Freud. The Infantile Genital Organization of Libido, (в:) Collected Papers, vol. II, nr XX. [Горні посилається на видання праць Фрейда, які відрізняються від стандартних видань (The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, а також Collected Papers, опубліковані виданням Hogarth Press, London.)]

² H.Deutch, Psychoanalyse der weiblichen Sexualfunktionen (1925).

³ Freud, Einige Psychische Folgen der anatomischen Geschlechtsunter, «Intern. Zeitschr. f. Psychoanal.», XI (1925).

⁴ Georg Simmel. Philosophische Kultur.

⁵ Поп.: Vaerting. Maennliche Eigenart im Frauenstaat und Weibliche Eigenart im Maennerstaat.

⁶ Him. Mensch.

⁷ Him. Mann.

⁸ Delius. Vom Erwachen der Frau.

⁹ Ferenczi. Versuch einer Genitaltheorie (1924).

¹⁰ Поп. також: Helene Deutsch, Psychoanalyse der Weiblichen Sexualfunktionen. Groddeck, Das Buch vom Es.

інших, до проблеми, як «провадити моральне життя – тут йдеться про виконання обов'язків стосовно самого себе, своєї родини і людей узагалі». Проблема в такому разі стає проблемою обмеження відповідальності без виходу поза межі моралі. Ця жінка, описуючи себе і відповідаючи на запитання, що вона найбільше цінує, сказала: «...є люди, до яких я прив'язана, і люди, за яких я відповідаю. У мене дуже сильне почуття відповідальності перед світом, і я просто не можу жити задля власного задоволення. Саме факт мого існування у світі зобов'язує мене робити усе, що я можу, для покращання життя, і немає значення, наскільки вагомими можуть виявитися ці зусилля». Таким чином, у той час як об'єкт вивчення Кольберґа турбується про людей, які ігнорують права одного, ця жінка турбується про «можливий недогляд, про те, що ти не допоміг іншим, коли міг би це зробити».

На думку Джейн Лоувінґер, проблема, яку піднімає ця жінка, стосується п'ятого «автономного» ступеня розвитку еґо, де автономія, котра існує в контексті взаємин, визначається як моделювання почуття надзвичайної відповідальності за допомогою усвідомлення того, що інші люди несуть відповідальність за свою власну долю. Автономний ступінь, як міркує

Лоувінґер, передбачає відмову від моральних дихотомій та їх заміну «почуттям складності і багатосторонності характерів реальних людей і реальних ситуацій». У той час як концепція моралі прав, котра за Кольберґом, притаманна, вищому рівню розвитку (шостий і сьомий ступінь), спрямована на досягнення об'єктивної справедливості чи справедливого розв'язання моральних дилем, з якими могли б погодитися всі розумні люди, концепція відповідальності підкреслює обмеженість будь-якого окремого рішення й описує конфлікти, які при цьому зостаються.

Отже, стає зрозуміло, чому мораль прав і невтручання в її прихованому виправданні байдужості і неупередженості може видатися жінкам страшною. У той сам час стає зрозуміло, чому з чоловічої точки зору мораль відповідальності виглядає непереконливою та розпливчастою. Це зумовлено очевидним ситуативним релятивізмом. Моральні судження жінок, таким чином, проясняють модель, представлену в описі відмінностей у розвитку між статями, вони також містять альтернативну концепцію зрілості, з допомогою якої можна бути виявити значення цих відмінностей і оцінити їх. Психологія жінок, особливість якої відзначається більшою орієнтацією на

23

КЕРОЛ ГІЛЛІґАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

¹¹ K.Horney. Про генезис комплексу кастрації у жінок

¹² Freud. Ueber cinige psychische Folgen der anatomischen Geschlechtseberschiede.

¹³ Freud. On the Transformation of Instincts with Special Reference to Anal Erotism, (в:) Collected Papers, vol. II, nr XVI.

¹⁴ Groddeck. Das Buch vom Es.

¹⁵ Детальніше я висвітлила цю тематику у своїй праці «Генезис комплексу кастрації у жінок».

¹⁶ K. Abraham. Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido (1924).

¹⁷ Фройд писав про це в праці The Taboo of Virginitiy.

¹⁸ Нім. Haben – Wollen.

взаємини і взаємозалежність, передбачає радше ситуативний тип судження й інше моральне розуміння. Ствердивши відмінності у поняттях про самість і про мораль, жінки привносять у життя особливу точку зору і виражають людські відносини мовою особливих пріоритетів.

Міт про Деметру та Персефону, про який згадує Макклелланд задля ілюстрації жіночого ставлення до влади, був пов'язаний з Елевсинськими Містеріями, які святкували у Древній Греції впродовж двох тисяч років. Історія Персефони, розказана з гомерівському «Гімні Деметри», свідчить, як переконався Макклелланд, про силу взаємозалежності, що дозволяє охарактеризувати зрілий жіночий образ. Незважаючи на це, Макклелланд каже: «...прийнято вважати, що ніхто не знає про те, що відбувається в Містеріях», однак відомо, почасти навіть на підставі історичних даних, що вони, імовірно, були найважливішими релігійними церемоніями, які організовували жінки і для жінок, особливо перед тим, як чоловіки за допомогою культу Діоніса почали здобувати перемогу.» Таким чином, Макклелланд розглядає міт як «особливий опис феміної психології». Це також прекрасна історія про життя.

Персефона, дочка Деметри, граючись на лузі з подругами, бачить чудовий нарцис і біжить, щоб зірвати його. У цю мить земля розверзлася, Гадес схопив Персефону і забрав у своє підземне царство. Деметра – богиня землі, тужить за дочкою і забороняє будь-чому рости. Рослини, які підтримують життя на землі, засихали, позбавляючи життя людей і тварин доти, доки Зевс не змилювався над людськими стражданнями і не змусив свого брата повернути Персефону матері. Перед тим, як піти, Персефона їсть кілька зерен гранату на знак обіцянки проводити частину кожного року з Гадесом у підземеллі.

Вислизаюча таємниця розвитку жінок полягає у визнанні непроминушого значення єднання. Роль жінки у житті чоловіка полягає в захисті цього усвідомлення в той час, коли тріумфує відокремлення, автономія, індивідуалізація та натуральне право. Міт про Персефону свідчить про ущербність такого погляду, нагадуючи, що нарцисизм веде до смерті, що родючість землі певним таємничим чином пов'язана з нерозривністю стосунків матері дочки і що саме життя виникає з поділу між світом жінок і світом чоловіків. Тільки тоді, коли фахівці з вивчення життєвого циклу розділять свою увагу навпіл і почнуть також

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© K.Horney, 1967

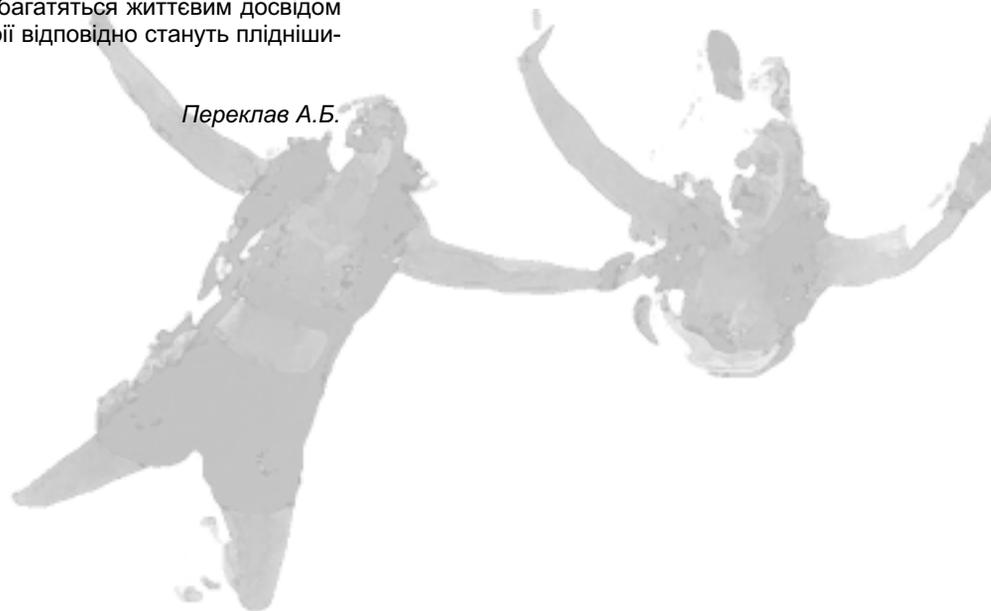
к а р е н
к а р е н
страх перед жінкою

г о р н і
г о р н і
спостереження щодо специфіки страху чоловіків і жінок перед протилежною статтю

жити життям жінок, як до того вони жили життям чоловіків, їхні погляди збагатяться життєвим досвідом обох статей і їхні теорії відповідно стануть пліднішими.

Переклав А.Б.

25

КЕРОЛ ГІЛЛІГАН
ІНШИМ
ГОЛОСОМ.
ПСИХОЛОГІЧНА
ТЕОРІЯ
І РОЗВИТОК
ЖІНКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Чоловіки невтомно намагаються якось висловити ту могутню силу, яка вабить їх до жінки, а водночас і страх, що це може призвести їх до загибелі. Тут варто згадати, як зворушливо описує цей страх Гайне у вірші про легендарну Лорелай, котра, сидячи на високому березі Рейна, заманує своєю вродою у тента перевізника.

Тут знову ж таки вода (що означає, як і інші «стихії», первісну стихію – «жінку») поглинає чоловіка, не здатного опиратися жіночим чарам. Одиссей, аби вберегти себе від принад небезпечних сирен, змушений був наказати своїм морякам, щоб ті прив'язали його до щогли. Мало кому зі сміливців вдається розгадати загадку Сфінкс (*жін. рід!*), більшість із них вона вбиває. Королівський палац у казках прикрашають голови претендентів на руку прекрасної принцеси, тих, хто наважився спробувати виконати її завдання. Богиня Калі танцює на трупах убитих чоловіків. Самсон, котрого не зміг подолати жоден чоловік, втрачає свою силу через підступність Далілі. Юдита, віддавши Олофернові, стинає йому після цього голову. Сало-

мея везе на аргамаку голову Івана Хрестителя. Чаклунок спляють на вогнищі, бо священники бояться, що вони є знаряддям сатани. «Дух Землі» Франка Ведекінда знищує кожного чоловіка, котрий піддається її чарам, не тому, що вона якась лиха, а просто тому, що така її природа. Такі приклади можна було б наводити до безконечності; завжди й усюди чоловік намагається позбутися страху перед жінкою через його об'єктивацію. «Річ не в тім, що я її боюся, – каже він, – а в тім, що сама вона злостива, здатна на будь-який злочин, вона хижачка, вампір, ненаситна хтива відьма. Вона є втіленням зла». Чи не тут часом власне й криється одне з найпотужніших джерел чоловічого потягу до творчої праці – у вічному конфлікті між тугою чоловіка за жінкою і його страхом перед нею?

Для первісного інтелекту жінка стає удвічі зловіснішою істотою, коли з'являються криваві ознаки її жіночости. Контакт із нею під час менструації має згубну дію: чоловіки втрачають силу, трава на пасовиськах не росте, рибалки й мисливці вертаються з порожніми руками. Дефлорація сприймається чоловіком як найбільша небезпека. Як показує Фройд у *Табу незайманості*, чоловік особливо боїться цього акту. У цій праці Фройд також об'єктивізує цей страх, об-

а г н є ш к а
а г н е ш к а

світ без жінок. роль статі у польському громадському житті

г р а ф ф ф
г р а ф ф ф
(уривки)

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

межившись згадкою про кастраційні імпульси, які справді трапляються у жінок. Існує дві причини, з яких таке пояснення самого існування цього табу видається неповним. По-перше, у жінок загалом не буває такої реакції на дефлорацію, котра б виявлялась у вигляді явних кастраційних імпульсів; такі імпульси, ймовірно, виникають лише у жінок із сильно вираженими чоловічими рисами в будові тіла. А по-друге, навіть якби дефлорація незмінно викликала у жінок деструкційні імпульси, все одно необхідно з'ясувати (як і в кожному окремому випадку, який ми аналізуємо) проблему тих потужних імпульсів, які діють у самому чоловікові: чому він вважає перше проникнення у піхву, котре вимагає застосування певної сили, таким небезпечним, причому настільки небезпечним, що безкарно його може здійснити лише вельми дужий чоловік або чужак, згідний за відповідну винагороду ризикнути своїм життям чи чоловічою силою.

Якщо врахувати приголомшливий обсяг представленого рівнозначного матеріалу, то насправді дивуєшся, чому так рідко піднімається проблема існування цього прихованого страху чоловіків перед жінками. Так само, якщо не більше, дивує те, що й самі жінки могли так довго не помічати цього; про їхню позицію у

цьому питанні (тобто їхні власні страхи, а також послаблення почуття власної гідності) я скажу окремо деінде. Чоловік, зі свого боку, має досить очевидні стратегічні причини для того, щоб не виставляти напоказ свій страх. Він намагається приховати його різними способами навіть перед самим собою. Власне це і є метою згадуваних нами раніше зусиль «об'єктивізації» цього страху у творчій діяльності – мистецтві або науці. Можна припустити, що навіть коли чоловік звеличує жінок, підґрунтям цього є не лише жага кохання, але й бажання приховати свій страх. Однак такої ж полегкості він шукає, і знаходить, у дискредитації жінок, і ця позиція у чоловіків досить часто є демонстративною. Позиція, що виражає любов і обоювання, означає: «Ну чого ж мені боятися такої чудової, такої вродливої істоти, майже святої». У свою чергу дискредитуюча позиція наче говорить: «Було б надто абсурдним боятись істоти, яка є загалом таким жалюгідним створінням». Цей останній спосіб приборкання свого страху приносить чоловікові особливу користь: він йому допомагає зміцнити почуття чоловічої вартості. Схоже, що для самих підвалин цього почуття більшу загрозу становить визнання страху перед жінкою, аніж страху перед чоловіком (батьком).

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

СВІТ БЕЗ ЖІНОК

«Ти, певно, войовнича феміністка», – це речення я перше почувла, коли мені було 17 років, під час товариської вечірки на варшавському Урсинові. Ми тоді запекло сперечалися про те, як ми маємо врятувати світ (тобто скинути комуну), а також про те, що будемо робити в тому врятованому світі (тобто в демократії). Це був 1987 рік, тоді Круглий Стіл нікому ще й не снився, але ми вже розуміли, що зрештою червона імперія зла повинна впасти. Хтось мав листівки, дехто приніс маленькі газети, а ще хтось – дешево вино. Добре бути на стороні Добра, коли тобі кільканадцять років, коли ти маєш чудових приятелів і чорну (хижу!) блузу з Гоффлянду. І, можливо, тому, що мені було так добре, я трохи поспішила зі своєю точною зору щодо рівноправності, свободи і самореалізації після зникнення комунізму. Мене здивувало слово на літеру «ф». Я не знала, хто такі феміністки, а особливо войовничі, але сама назва мала в собі щось химерне. І вона не личила мені. Вона натякала на претензії до цілого світу, особливо до чоловіків, а я любила хлопців, навіть дуже любила. Широ кажучи,

вони здавалися мені цікавішими, аніж мої ровесниці. Вони мали чіткі погляди, демонстрували свій хист, постійно про щось сперечалися. І так, як і я, хотіли змінити світ. Отож, за що така образа? Припинення я сприйняла мовчки. А, можливо, жартома? Я не пригадую. Спогад про це повернувся до мене через роки, коли в жіночому товаристві ми поринули в розповіді про «той перший раз»: одну з нас назвали феміністкою ще в дитинстві, коли вона відмовилася прати шкарпетки своєму братові, а іншу – коли вона таємно мріяла про футбол, ще іншу – коли вона довірилася своїй мамі, що не має наміру створювати родину, доки не закінчить навчання. Страшне слово на «ф» з'явилося, як знак «стоп» – застереження для чемних дівчаток, що вони посунулися на крок задалеко.

Через рік я поїхала вчитися до Штатів. Окрім філософської класики та англійської літератури я читала написи на лавках і стінах жіночих вбиралень. Ті дебати, що там тривали, часто набирали форм діалогів. Наприклад: – Чи помер фемінізм? – А чи буде новим президентом США жінка? або: – Чи можна бути феміністкою та користуватися косметикою? – Можеш, золотце, звичайно, можеш, але річ в тому, що не му-

27

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Причину, з якої почуття чоловіків є таким вразливим саме щодо жінок, можна зрозуміти лише в контексті раннього періоду їх розвитку, до чого я повернуся пізніше.

При аналізі цей страх перед жінками виявляється дуже виразно. В основі чоловічого гомосексуалізму, зрештою, як і всіх інших збочень, лежить бажання втекти від жіночого статевого органу або навіть заперечити його існування. Фройд показав, що це головна риса, яка характеризує зокрема фетишизм⁶; він однак вважає, що вона ґрунтується не на страхові, а на почутті відрази, викликаній браком пеніса у жінок. Однак, на мою думку, якщо навіть керуватися його поясненнями, все ж ми неминуче мусимо визнати, що певну роль тут відіграє також страх, адже ми тут справді бачимо злегка замаскований почуттям відрази страх перед піхвою. Лише страх є достатньо сильним мотивом, аби стримати у досягненні мети чоловіка, чие лібідо, без сумніву, штовхає його вперед, до злиття з жінкою. Проте у праці Фрейда не пояснено походження цього страху. Той страх, який переживає хлопчик, боячись кастрації з боку батька, ще не є достатньою причиною, щоб потерпати перед істотою, котра вже зазнала цього покарання. Крім страху перед батьком, по-

винен існувати ще й інший страх, який викликає жінка або жіночий статевий орган. Отже, страх перед піхвою цілком виразно виявляється не лише у гомосексуалістів і збоченців, але й у снах чоловіків, які піддаються аналізу. Такі сні відомі усім психоаналітикам, тут їх достатньо представити лише у найзагальніших рисах: наприклад, автомобіль на шаленій швидкості раптом падає у якесь провалля й розбивається на уламки; човен пливе у вузькому каналі, і його раптом засмоктує вододверть; ми у якомусь підземеллі з жахливими, закривавленими рослинами й тваринами; ми видряпуємося на якийсь димар, ризикуючи впасти і вбитися.

Доктор Баумаєр із Дрездена⁷ дозволив мені оприлюднити результати серії експериментів, поштовхом до яких було випадкове спостереження і які ілюструють цей страх перед піхвою. Лікар в оздоровчому центрі бавилася з дітьми у м'ячі і за якийсь час показала їм, що у м'ячі є щілина. Вона розсунула краї цієї щілини і запхала досередини палець так, що краї щільно його стиснули. З 28 хлопчиків, яких вона попросила вчинити так само, лише шестеро зробили це без остраху, а вісьмох узагалі не вдалося на це намовити. З 19 дівчаток 9 вклали палець у м'яч без жод-

сиш! Або: – Що можуть феміністки запропонувати чоловікам? – А що аболіціоністи дали білим? На межі вісімдесятих і дев'яностих років американський фемінізм переживав кризу, але був, проте, живою течією американської та популярної культури, тієї, в якій беруть участь поза бібліотекою. Слово на літеру «ф» не було образою. Воно означало участь у безперервних дискусіях про місце жінок в політиці, літературі, мистецтві; розмовах про порнографію, ЗМІ, рекламу, расові упередження, межу між фліртом та насильством, про ставлення до власного тіла. Коли я трохи пізнала американський фемінізм, то вже тоді зникло екстатичне почуття жіночої спільноти понад класовими чи етнічними поділами, оте захоплення «сестринством», котре за двадцять років до того супроводжувало другу хвилю жіночого руху. Фемінізм було багато, майже стільки, як і феміністок. Як їхні матері у 70-х роках звикли говорити «я не феміністка, але...», так і мої приятельки з університету часто говорили «я феміністка, але...», після чого йшов перелік уточнень, відмінностей і сумнівів. В Амгерст публікувалися два феміністичних журнальчики, котрі завзято сперечалися між собою, влаштовували дебати, поетичні вечори, жіночі походи до лісу та перегони

наввипередки. Діяла також кав'ярня «Голодна Ящірка», котру утримували кілька феміністок і яка була відома на Східному узбережжі найкращими шоколадними тістечками.

Як стають феміністкою? Кожна розповідь інша, а моя не має виразного початку. Ніхто мене не «індоктринував», я не відчула також «терору політичної коректності», про який так багато говорять у Польщі. Просто я опинилася в культурі, через яку 20 років тому прокотилася хвиля жіночого руху, залишаючи в поточній свідомості значний відбиток, виявляючи абсурд багатьох «одвічних істин» про те, що чоловіче, а що жіноче. Можливо, фемінізм упіймав мене під час якоїсь студентської вечірки, коли я поринула в суперечку, і ніхто не мав мені того за зле. Це могло статися і під час занять, коли мене захопило знеацька моє власне здивування, що є щось таке як «історія жінок». Бо «мистецтво фемінізму» – це часто зустріч із власними упередженнями. Я пригадую дивне полегшення від того, що про «жіночу літературу» можна говорити серйозно і розумно, без ядучих зауважень. Поступове «зараження» тривало мало не рік – у квітні 1989 року я опинилася у Вашингтоні в півмільйонному товаристві жінок і чоловіків, які протестували про-

них ознак переляку, а решта були дещо збентежені, проте в жодній не виявлено сильного страху.

Безсумнівно, страх перед піхвою часто приховується за наявним також страхом перед батьком; чи, якщо говорити мовою підсвідомого – за страхом перед членом у жіночій піхві.

На це є дві причини. По-перше, як я вже казала, від цього страждає чоловіче самолюбство, а по-друге, страх перед батьком є наочнішим, менш таємничим. Різниця тут така, як, наприклад, у страху перед справжнім ворогом і страху перед духом. Отже, значення, якого надають страхові, пов'язаному з каструючим батьком, є зумисне перебільшеним, як це показав, наприклад, Гроддек у *Золотій чарівній паличці* у своєму аналізі хлопчика, що смочче палець; палець відтинає чоловік, але погрозу висловлює мати, а знаряддя, яким ця погроза виконується – ножиці – є жіночим символом.

На підставі всього сказаного вище можна досить упевнено заявити, що чоловічий страх перед жінкою (матір'ю) чи перед жіночим статевим органом укорінений глибше, має більше значення і зазвичай зазнає сильнішого витіснення, ніж страх перед чоловіком (батьком), а намагання знайти у жінки член є пе-

редовсім розпачливою спробою заперечити існування зловісного жіночого статевого органу.

Чи існує якесь онтогенетичне пояснення цього страху? Чи не є він часом (у людських істот) невід'ємним елементом чоловічої екзистенції та поведінки? Чи не проливає на цю проблему трохи світла той факт, що самці після копуляції часто впадають у стан летаргії або навіть гинуть? Чи кохання і смерть для чоловіка пов'язані між собою міцніше, ніж для жінки, для якої статеві зносини є потенційним зародженням нового життя? Чи чоловік, окрім прагнення перемагати, відчуває приховане бажання та жагу самознищення в акті нового з'єднання із жінкою (матір'ю)? Чи не лежить саме це бажання в основі «потягу до смерті»? І чи це його воля до життя реагує страхом?

Коли ми спробуємо досягнути цей страх у психологічних і онтогенетичних категоріях, нам не дуже зрозуміло, як бути, якщо опиратися на ідеї Фрейда про те, що різниця між дитячою і дорослою сексуальністю полягає саме в тому, що для дитини піхва залишається чимось «не відкритим». Якщо прийняти таку точку зору, то не доводиться говорити власне про примаат генітального; його радше слід було б назвати при-

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

ти спроб обмежити право на аборти. Я відчувала, що беру участь у чомусь важливому, але не знала, що це народження нової хвилі жіночого руху. Я не розуміла того, що через кілька місяців, невдовзі після падіння «імперії зла», питання абортів обговорюватиметься у Польщі, а мій власний поділ на «ми» і «вони» паскудно ускладниться.

Дещо пізніше, працюючи в університетській бібліотеці, я випадково натрапила на «Власну кімнату» Вірджинії Вулф, а в ній на такий уривок:

Багато століть жінки служать чоловікам за дзеркало, яке має ту магічну і дуже корисну силу, яка відображає чоловічу постать у принаймні дворазовому збільшенні (...) Це хоч почасти пояснює, чому жінки так потрібні чоловікам.

Есея Вулф була написана в Англії 1929 року, але залишалася тривожно актуальною. Зауваження про дзеркало нагадали атмосферу моїх лицейських дружб: ті хлопці справді були чудові, але їхній блиск вимагав посилення, відображення в очах у дівчат. З подивом, тамуючи подих, ми слухали їхні блискучі промови, вірячи в те, що це чоловіча робота — рятувати світ. Мені й справді дуже добре вдавалася роль дзеркала, однак я прагнула зовсім іншої версії самореалізації.

Чи потрібно було аж перелетіти Атлантику, щоб це побачити?

Я повернулася через 6 років, гнана тугою за домом і відчуттям того, що щось втікає від мене, що я спізнилася на польську свободу і польський капіталізм. Після перших хвилин ейфорії — справжні газети! справжні гроші! справжні вибори! — омріяний польський затишок видався мені чужим і дещо гротескним. Мене дивував конформізм мого покоління (покоління бунтівників), який підказував атеїстам брати церковні шлюби і відправляти дітей на уроки релігії. З недовірою я спостерігала за ранніми шлюбами моїх приятельок, котрі відігравали тепер роль дзеркала з дорослою серйозністю, роблячи вигляд, наче вони заробляють менше за своїх чоловіків, тоді як насправді саме вони утримували свої родини. Я не розуміла раптових змін у поведінці і тоні голосу жінок, котрі розмовляли між собою вільно аж до тієї миті, коли в кімнату заходив чоловік. Мене дивували дотепи про блондинок і серйозність, з якою інтелігентні в усьому іншому люди посилалися на стереотип про «природну різницю статі». Але передусім мені впадало у вічі щось, чого ніхто, здавалося б, не зауважував — що ота молода польська демократія є святом без жінок. І

29

АГНЕСКА ГРАФФ
СВІТ БЕЗ ЖІНОК.
РОЛЬ СТАТІ
У ПОЛЬСЬКОМУ
ГРОМАДСЬКОМУ
ЖИТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

матом фалічного. То ж правильніше було б назвати дитячий період сексуальної організації «фалічною фазою». Багато задокументованих оповідей хлопчиків про цей період життя не залишають сумнівів щодо слушності спостережень, на яких ґрунтується теорія Фройда. Проте, якщо придивитися уважніше до характерних рис цієї фази, то природно постає питання: чи її опис дійсно охоплює лише дитячу генітальність у її конкретних виявах, чи також стосується її пізнішого етапу. Фройд стверджує, що зацікавлення хлопчика нарцистично зосереджується на його власному члені: «Сила статевого потягу, яку ця чоловіча частина його тіла зумовить пізніше, під час дозрівання, у дитинстві виявляється зазвичай як поштовх до вивчення різних речей — як сексуальний інтерес». Дуже важливу роль для хлопчика відіграє питання щодо існування і розмірів пеніса в інших живих істот.

Проте напевно можна сказати, що суть відповідних фалічних імпульсів, які випливають із вражень від статевих органів, полягає у прагненні пенетрації. Навряд чи можна сумніватись у тому, що такі імпульси справді існують; вони дуже виразно виявляються у дитячих іграх та при аналізі поведінки маленьких дітей. Знову ж таки, важко було б сказати, в чому

дійсно ще може полягати сексуальний потяг хлопчика до матері, як не у власне таких імпульсах, або чому страх через мастурбацію мав би стосуватися батька як кастратора, якби мастурбація не являла собою значною мірою автоеротичного вияву гетеросексуальних фалічних імпульсів.

У фалічній фазі психічна орієнтація хлопчика має переважно нарцистичний характер; отже, період, коли його генітальні імпульси спрямовуються на якийсь об'єкт, повинен наставати раніше. І навряд чи розумно стверджувати, що ці імпульси не можуть бути спрямовані на жіночий статевий орган, існування якого хлопчик відчуває інстинктивно. Це правда, що у снах, як у ранньому, так і в пізніші періоди життя, а також у симптомах і конкретній поведінці ми знаходимо уявлення про статевий акт, які мають оральний, анальний або садистичний характер без конкретної локалізації. Проте ми не можемо їх трактувати як докази первинного характеру відповідних їм імпульсів, оскільки не можемо бути впевнені, чи не є ці явища (якщо так, то наскільки) перенесенням з відповідної генітальної цілі. По суті, вони лише показують, що даний індивід залишається під впливом певних конкретних оральних, анальних чи садистичних тенденцій. Їхня вар-

прошу Вас – Читачко та Читачу – не посилайтеся зараз на список Сухоцька-Лабуда-Смеречинська-Ванек-Сераковскі-ще-дві-чи-три-жінки, сам факт того, що ми спроможні так швидко перелічувати їх, вказує на те, що їх мало. Поза тим, мені йдеться не лише про (не)присутність жінок у світі влади, але й про те, наскільки важливим є жіноче питання в польському громадському житті. Відповідь – ніскільки. Також у Польщі засадничо не сприймають всерйоз жіночі часописи, жіночі розмови, жіночі проблеми як проблеми суспільної групи. Немає публічних дебатів про дискримінацію і наслідки закону про заборону абортів; на гасло «паритету» політики та журналісти сиплять, як з рукава, дурними дотепами. Повсюди панує переконання, що на вільному «ринку ідей» на цю тему немає попиту.

Феміністична точка зору завжди є чужою точкою зору, точкою зору чужинця в країні патріархату. Пишучи зібрані в цій книжці тексти, я намагалася зберегти подвійну відчуженість: з перспективи гостя описувати американський фемінізм, а до польської дійсності підходити дещо збоку, як хтось, хто повернувся через кілька років, і хоча вже вдома, але не може до кінця одомашнитися. Споглядаючи власну

культуру саме з такої перспективи, можна помітити недоліки і почути те, що замовчується. Польський традиціоналізм призводить до того, що відсутності жінок не видно, а неважливість жіночого питання стає очевидною. Я гадаю, що фемінізм потрібен польській публічній мові не як відповідь, а як мова, якою можна справді поставити певне питання, як перспектива, з якої видно жінку.

Ребекка Вест колись написала: *Я сама ніколи до ладу не знала, що таке фемінізм. Я тільки знала, що люди називали мене феміністкою тоді, коли я висловлювала почуття, які відрізняли мене від ганчірки для миття підлоги.* Я люблю цю дефініцію за її перверсивну зарозумілість і згоду із власною злістю, однак мені більше до вподоби та, що її в книзі *Bachlash* записала С'юзан Феладі: *Фемінізм домагається від світу, аби той нарешті визнав, що жінки не є декоративним елементом, цінним начинням або членами певної «групи з особливими інтересами».* Жінки – це половина людства (а нині це вже більше, ніж половина), і їм належить не менше прав і життєвих шансів, ніж другій половині. (...) Цілі фемінізму прості: він прагне, щоб жінки не мусили «вибирати» між справедливістю в публічній сфері і особистим щастям.

тість як доказів є невисокою ще й тому, що ці уявлення завжди пов'язані з певними афектами, спрямованими проти жінок, і ми не можемо заперечувати можливість того, що вони є насправді витвором або виявом цих афектів. Наприклад, тенденція до приниження жінок може виявлятися у вигляді анальних уявлень про жіночий статевий орган, а оральні уявлення можуть виражати страх.

Але й окрім усього цього існують різні причини, з яких мені видається малоімовірним, що існування конкретного статевого органу у жінки залишалось б «не відкритим». З одного боку, хлопчик, напевно, має автоматично вважати, що всі інші люди збудовані так само, як він; з іншого ж, його фалічні імпульси, очевидно, підказують йому інстинктивно шукати відповідний отвір у жіночому тілі – отвір, якого він сам, зрештою, не має – адже одна стаття завжди шукає в іншій чогось комплементарного чи відмінного від себе самої. Якщо ми всерйоз потрактуємо висловлювання Фрейда про те, що створювані дітьми сексуальні теорії беруть за зразок їхню власну статеву будову тіла, то у згаданому вище контексті це мусить привести нас до висновку, що хлопчик під впливом своїх пенетраційних імпульсів витворює в уяві образ комп-

лементарного жіночого статевого органу. І саме такий висновок впливає з усього того матеріалу, котрий я навела на початку, говорячи про чоловічий страх перед жіночим статевим органом.

Малоімовірно, щоб цей страх виникав лише в період дозрівання. На початку цього періоду він виявляється уже цілком виразно, якщо проникнути за крихкий фасад хлоп'ячих гордощів, які маскують цей страх. Найочевидніше, завданням хлопця у віці дозрівання є не лише звільнення від своєї кровозмісної прихильності до матері, а більш загальне – подолання страху перед усією протилежною статтю. Успіху він досягає зазвичай поступово; спершу взагалі цурається дівчат, і лише коли його чоловічість пробуджується вповні, може переступити поріг страху. Проте ми знаємо, що зазвичай конфлікти періоду дозрівання, за деякими винятками, лише воскрешають конфлікти, пов'язані з раннім формуванням дитячої сексуальності, і що їхній розвиток часто є просто точною копією низки більш ранніх життєвих переживань. Більше того, гротесковий характер цього страху, що видно у символіці снів і літературних творах, ясно вказує на період фантазій раннього дитинства.

У період дозрівання нормальний хлопець уже має

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

Фемінізм вимагає для жінок права на самовизначення, щоб те, ким ми маємо бути, не нав'язували нам знову й знову культура та чоловіки.

Тільки й того, а водночас, — аж стільки. Сучасний фемінізм відрізняється від його попередніх етапів почуттям очевидності прав жінок. Суфражистки плутано тлумачили, що право голосу для жінок нічим не загрожує чоловікам, а матерям і дружинам не завадить виконувати «роль жінки». Феміністки 70-х років відчували, що відбувається перелом в культурі, котрий знищить цю роль, вони були сповнені обурення, надій та ейфорії. Нинішні феміністки, а також т. зв. постфеміністки вітають вияви сексизму — в публічному і приватному житті — з іронією і здивуванням, як абсурд, рештки давно минулої епохи. Можливо, ми дещо завчасно визнали, що перелом відбувся, а права жінок є чимось таким, що просто належить нам? Упродовж кількох останніх років я переконалася, що це почуття очевидності є передчасним, а особливо в Польщі.

Переклала Галина Томків

31

АГНЄШКА ГРАФФ
СВІТ БЕЗ ЖІНОК.
РОЛЬ СТАТІ
У ПОЛЬСЬКОМУ
ГРОМАДСЬКОМУ
ЖИТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

свідомі знання про піхву, але у жінках його лякає щось несамовите, невідоме й таємниче. Якщо дорослий чоловік надалі вважає жінку великою таємницею, у якій є щось таке, чого він не в змозі розгадати, то врешті-решт це його відчуття може стосуватися лише одного у жінці: таємниці материнства. Усе інше є тільки наслідком його страху перед цим.

Яким є джерело цього страху? Які риси йому притаманні? І які чинники порушують попередні стосунки хлопчика з матір'ю?

У статті, присвяченій проблемам жіночої сексуальності, Фройд звертає увагу на найочевидніші з цих чинників. По-перше, саме мати першою забороняє йому робити те, до чого підштовхує інстинкт, оскільки вона опікується дитиною після народження. По-друге, дитина відчуває садистичні імпульси, скеровані проти тіла матері, які, очевидно, викликає злість, породжена її заборонами, і, згідно із законом реваншу, ця злість залишає по собі осад страху. Нарешті — і це, можливо, основна проблема — специфічний жереб генітальних імпульсів сам собою є подібним чинником. Наслідком анатомічних відмінностей між статями є цілком інша ситуація для дівчат і хлопців, і щоби дійсно зрозуміти і їхній страх, і його диференціацію,

ми повинні насамперед звернути увагу на дійсний стан дітей у ранній період розвитку їхньої сексуальності. Біологічно зумовлена природа дівчинки викликає у неї бажання отримувати, приймати у себе; дівчинка відчуває або знає, що її статевий орган надто малий для батькового члена, і через це реакція на власні генітальні бажання — страх; вона боїться, що коли б ці бажання здійснилися, це б знищило або її саму, або її статевий орган.

З іншого боку, хлопчик вважає або інстинктивно відчуває, що його член надто малий для статевого органу матері, і боїться, що не виправдає вимог, що його відштовхнуть і висміють. Отже, його страх стосується цілком іншої проблеми, ніж страх дівчинки; його первинний страх перед жінками взагалі є не страхом кастрації, а реакцією на загрозу його самолюбству.

Аби не виникало жодних непорозумінь, я б хотіла наголосити, що, на мою думку, ці процеси відбуваються суто інстинктивно і ґрунтуються на поривах, що йдуть від статевих органів, а також під тиском тілесних потреб; інакше кажучи, я вважаю, що такі реакції виникали б навіть тоді, коли б дівчинка ніколи не бачила члена свого батька, а хлопчик — статевого орга-

і г о р

сутінки богинь. антропологічні основи ксенофобії

д ж а д а н

© И.Джаган, 2002

ну матері, і якщо б вони не мали жодних теоретичних знань про існування цих органів.

Якщо йдеться про характер реакції хлопчика, то фрустрація, яку він переживає через матір, діє на нього інакше і сильніше, ніж це відбувається у дівчинки стосовно батька. У кожному з цих випадків лібідальні імпульси зазнають удару. проте у фрустрації дівчинки є певний утішний аспект – вона не спізнає жодної шкоди на фізичному ґрунті. Натомість у хлопчика виявляється ураженим інше чутливе місце – відчуття генітальної неадекватності, котре, ймовірно, від самого початку супроводжувало його лібідальні бажання. Якщо прийняти у загальному, що причиною гострого почуття злості є позбавлення свободи дії імпульсів, які у дану мить мають життєво важливе значення, то звідси випливає, що фрустрація хлопчика через матір повинна викликати в нього подвійну злість: по-перше, тому, що його лібідо скеровується назад, у його бік, а по-друге, тому, що це ранило його чоловіче самолюбство. Водночас це, ймовірно, роз'ятрує давню образу, котра впливає з прегенітальної фрустрації. В підсумку його фалічні імпульси, спрямовані на пенетрацію, поєднуються зі злістю, що виникає з фрустрації, і набувають садистичного забарвлення.

Я б хотіла тут наголосити на питанні, яке недостатньо висвітлюють у психоаналітичній літературі, а саме: у нас немає жодного приводу припускати, що ці фалічні імпульси є за своєю природою садистичними; то якщо у кожному окремому випадку на це немає конкретних доказів, то неприпустимо ототожнювати поняття «чоловічий» і «садистичний», а також, з тих самих причин, поняття «жіночий» і «мазохістичний». Якщо домішка деструкційних імпульсів є справді значною, то, згідно із законом реваншу, статевий орган матері мусить викликати явний страх. Отже, якщо спочатку він викликає у хлопчика відразу через асоціації з пораненим самолюбством, то в результаті вторинного процесу (злості, викликаной фрустрацією) він викликає страх кастрації. І, схоже, це почуття посилюється, коли хлопець зауважує сліди менструації.

Дуже часто цей останній вид страху залишає тривале тавро на ставленні чоловіка до жінок, як це видно з наведених вище прикладів, що бралися спорадично з різних періодів і в різних групах людей. Однак я не вважаю, що цей вид страху був у чоловіків якось особливо поширеним, а тим паче він у жодному разі не є **характерною** рисою ставлення чоловіків до протилежної статі. Такого роду страх дуже нагадує, якщо

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

1.

Дехто з панів законодавців зовсім не володів німецькою, вони розмовляли слов'янськими мовами, точніше діалектами. Те, що я досі знав з газет, я тепер мав нагоду почути на власні вуха. Жестикуюча, волаюча на різні голоси напівдика юрба. Над нею головує старенький добродій дядечко, котрий в поті чола з усіх сил працює дзвіночком і, звертаючись до панів депутатів, раз доброзичливо, раз у напучувальній формі благає їх дотримувати гідності високих зборів. Усе це змушувало тільки сміятися.

А.Гітлер. Майн Кампф

Найгірші побоювання нацистського ватажка «виправдалися»: у Німеччині дедалі частіше лунають слов'яно-тюркські діалекти. Нещодавно, коли я з пересадками мчав у потязі до жаданого Кельнського собору, у загальний вагон підсіла весела російськомовна дівоча компанія в супроводі опух-

лого від пиятик неголеного чоловіка у довгому шкіряному пальто кінця минулого століття. Виявилось — сутенер, який перевозить повій, серед яких були явно неповнолітні. «Технологія», як виявилось, проста: родичам у СНД виплачують певну суму авансом, у межах \$1000, ну а шенгенські паспортники купують у росіян, які мешкають у Німеччині, і включають в них нове фото. «Живий товар», утім, був цілком комунікабельний і підпускав бісики, на зміну то сутенерові, то навколишнім. «Батя» закликав до дисципліни: «Будете дисциплінованими дівчатками, Колян вам цигарки купуватиме».

Красиві жінки — це частина естетичного надбання народу, розтринькувати яке начебто і злочинно. Вони прискорюють еволюційний поступ суспільства, зміцнюючи в суспільстві естетичну вертикаль (вона одна лише і зосталася після розпаду вертикалі сакральної), що протистоїть отій дивній новій цінності, що зветься «вільний ринок», що виправдовує імпорт сексуальних рабів, позаяк це задовольняє попит споживача у вільній країні.

А були ж часи, коли сакральне і естетичне утворювали єдиний лад. І ці часи тривали вельми

33

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

відкинути очевидні відмінності, страх, який зустрічається у жінок. Якщо при аналізі ми зустрічаємо його в якомусь вартому уваги серйозному випадку, то пацієнтом є неодмінно чоловік, чия налаштованість до жінок у цілому має виразно невротичний характер.

З іншого боку, на мою думку, страх, пов'язаний із почуттям власної гідності, залишає більш чи менш явні сліди у кожного чоловіка і ставить на його загальному ставленні до жінок особливу печать, якої у ставленні жінок до чоловіків або немає, або вона набувається як вторинна. Іншими словами, це не є жодною невід'ємною рисою їхньої жіночої природи.

Загальне значення такого чоловічого ставлення можна збагнути, лише докладно дослідивши, як розвивається і виявляється у хлопчика цей дитячий страх, а крім того, як хлопець намагається його подолати.

Як свідчить мій досвід, страх перед тим, що його відштовхнуть і висміють, є типовим елементом, який виявляється при аналізі поведінки кожного чоловіка, без огляду на його ментальність і вид неврозу. Ситуація психоаналітичного сеансу, а також незмінна стриманість жінки-аналітика виявляють цей страх і вразливість виразніше, ніж у повсякденному житті, де чоловік знаходить багато способів втекти від цих

відчуттів — або уникаючи ситуацій, котрі можуть викликати такі відчуття, або через процес надкомпенсації. Конкретне підґрунтя такого ставлення важко виявити, позаяк при аналізі воно в цілому замасковане жіночою орієнтацією, переважно підсвідомою.

Як засвідчує мій власний досвід, така орієнтація зустрічається не рідше, хоча (з причин, про які я скажу нижче) менше впадає у вічі, ніж чоловіча позиція у жінок. Не будемо тут обговорювати її різноманітні джерела; скажу лише, що, на мою думку, ранній удар по хлоп'ячому самолюбстві може стати одним із чинників його нехиті до своєї ролі чоловіка.

Типовою реакцією хлопця на цю травму і на спричинений нею страх перед матір'ю є відхід його, скерованого перед тим на неї, лібідо і концентрація його на собі та своєму статевому органі. З економічної точки зору цей процес має подвійну користь: він дає хлопцеві змогу вийти зі сповненої тривоги і страху ситуації, що виникла між ним і матір'ю, а також відновити своє чоловіче самолюбство через фалічний нарцисизм. Жіночий статевий орган для нього вже не існує; «не відкрита» піхва — це піхва, яку заперечили. Цей етап його розвитку цілком покривається фрейдівською фалічною фазою.

довго і закінчилися не так уже й давно. Марія Гімбутас (1921-1994), яка здобула освіту археолога у Вільнюсі в 1942 року і продовжила її в Німеччині, а потім, після окупації союзниками, перебралася до США, вважає, що європейцям до вторгнення індоєвропейських кочівників бл. 5 тис. років тому з території сучасної Росії й України сексуальна експлуатація жінки була невластива. Навпаки, Європа до вторгнення індоєвропейців не знала воєн, зруйнованих городищ і гендерного «домінування», поклоняючись не войовничій індоєвропейській трійці (боги неба, грому і пекла), а Великій Богині, зображення якої («мезолітичні венери») трапляються по усій Європі, починаючи з приходу туди (бл. 35 тис. років тому) кроманьйонців¹. З іншого боку, описаний М.Гімбутас час можна охарактеризувати і як час певного духовного і суспільного застою, що виражалося в багатотисячолітньому пануванні в усій Європі дуже однорідної матеріальної культури. Художня пластика, незважаючи на свою вишуканість, була вкрай обмежена в репертуарі: переважали графічні зображення місцевої фауни, вульви і жіночих грудей великого

обсягу — усе це, разом з нерозшифрованими поки що квазірелігійними ритуалами, і складало, мабуть, «естетичну вертикаль» палеоевропейця. Усе було б добре, але розвиток військової техніки при цьому встиг помітно відстати — за твердженням Гімбутас у розкопаних пам'ятках культури, не було специфічних знарядь убивств, мечів і булав, аж до приходу степових «курганників».

У стародавній Європі фізичне і культурне руйнування суспільств неоліту, які поклоняються Богині, по-справжньому починається лише в п'ятому тисячолітті до н.е., у часи «Першої курганної хвилі». Гімбутас пише, що «завдяки датуванню радіовуглецевим методом, зараз можна простежити кілька міграцій степових скотарів, чи «курганного» народу, які пронеслися доісторичною Європою» (Гімбутас Марія. Богині і боги Старої Європи, 6500-3500 до н.е.: Міти і культові образи. — Вид. Каліфорнійського університету, Берклі, 1982). За її оцінками, хвиль індоєвропейської навали на Європу було всього три.

Годилося б відзначити, що в індоєвропейських мовах, які поширилися територією Європи, досі

У зв'язку з цим нам необхідно зрозуміти позицію допитливості, котра домінує у цій фазі, а також особливу природу хлопчачих пошуків, яка демонструє віддалення від об'єкту, після чого з'являється нарцистично забарвлений страх.

Отже, перша реакція хлопчика відбувається у напрямі посиленого фалічного нарцисизму. В результаті на бажання бути жінкою, яке менші хлопчики висловлюють не соромлячись, він тепер реагує частково знову острахом, що його не сприйматимуть всерйоз, а частково — страхом кастрації. Коли ми зрозуміємо, що чоловічий страх перед кастрацією є у значній мірі реакцією Еґо на бажання бути жінкою, тоді ми вже не зможемо цілком поділяти переконання Фрейда, що бісексуальність виявляється у жінки виразніше, ніж у чоловіка. Доводиться визнати, що це питання залишається відкритим.

Певна риса фалічної фази, на якій наголошує Фрейд, особливо виразно виявляє нарцистичний шрам, який залишає по собі зв'язок між маленьким хлопчиком і його матір'ю: «Він поводить себе так, наче має туманне уявлення про те, що цей маленький член міг би і повинен бути довшим». Слід доповнити це спостереження твердженням, що така поведінка

справді починається у фалічній фазі, але аж ніяк нею не закінчується; навпаки, вона виявляється у наївній формі впродовж усього періоду розвитку хлопця, а згодом залишається як глибоко прихований острах щодо розмірів члена або потенції, можливо, як менш замаскована гордість, пов'язана з ними.

То ж однією з вимог, які випливають з біологічної відмінності між статями є те, що чоловік повинен постійно доводити жінці свою чоловічість. Від неї нічого подібного не вимагається. Навіть якщо жінка фригідна, вона може брати участь у статевому акті, зачати й народити дитину. Вона відіграє свою роль, просто існуючи, не роблячи нічого, і це завжди викликало у чоловіків подив і обурення. Натомість чоловік мусить щось зробити, аби досягти результату. Ідеал «успішності» є типово чоловічим ідеалом.

Це загалом пояснює, чому при аналізі поведінки жінок, які лякаються своїх чоловічих схильностей, ми завжди виявляємо, що вони підсвідомо вважають амбіції та досягнення атрибутами чоловіка, незважаючи на те, що нині сфера діяльності жінок у повсякденному житті значно розширилася.

І в самій сексуальній сфері бачимо, як часто проста потреба кохання, котра притягає чоловіків до

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

помітно елементи явно неіндоевропейського походження. Це так звана субстратна лексика — релікти зниклих мов, що їх витіснили індоевропейські. До якої групи належали ці реліктові мови, можна здогадуватися завдяки збереженим неіндоевропейським мовним «анклавам»: баскському і північнокавказькому. Мови цієї групи стоять за своїм походженням ближче до китайсько-тибетських, аніж до індоевропейських, і, ймовірно, є слідом попередньої хвилі лінгвістичної експансії на материку. Глоттохронологічні розрахунки подають час розпаду сино-кавказько-баскської прамови — близько 12000 років до н.е., і хоча абсолютні часові розрахунки не можуть бути цілком точними, зрозуміло, що ця хвиля мовної експансії розійшлася задовго до індоевропейської. З яким технічним винаходом це могло бути пов'язано, поки що незрозуміло, хоча з міркувань загального розуміння історії, як її нам доводиться спостерігати вже в історичний час, кожна хвиля мовної експансії радше за все була пов'язана із впровадженням якогось нового технічного або соціального удосконалення².

Що стосується хвилі індоевропейської експансії, тут картина набагато ясніша: уперше з'являється нова «військова машина» — озброєний вершник, котрий у ту далеку епоху повинен був справляти не менше враження на палеоевропейцев, ніж танк. Повсюди з'являються укріплення, що свідчить про істотне удосконалення військової організації; акрополь чи форт замінюють відкриті поселення палеоевропейців.

Відбувається зміщення суспільних вартостей у бік розвитку дедалі ефективніших технік руйнування. Це супроводжується фундаментальними ідеологічними змінами. Усвідомлення влади як можливості підтримувати і підсичувати життя витісняється іншим розумінням влади — як можливості панувати і знищувати. Багатотисячолітня палеоевропейська рівновага — символ застою — руйнується. Боротьба за виживання із силами природи знову значною мірою доповнюється безпосередньою збройною боротьбою із собі подібними, у той час як до цієї навали, за даними Гімбутас, у Чатал-Хююк, Хаджі-ларі та інших центрах палеоевропейської та малоазійської культур того часу не спосте-

35

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жінок, затьмарюється їхнім непоборним внутрішнім примусом безупинно доводити свою чоловічість собі й іншим. У крайньому випадку такий тип чоловіків керується лише одним прагненням: перемагати. Його метою є «оволодіти» багатьма жінками, причому найвродливішими і такими, що мають найбільший успіх. Варту уваги суміш такої нарцистичної надкомпенсації і залишків страху ми виявляємо у тих чоловіків, які, прагнучи підкоряти жіночі серця, водночас дуже обурюються, коли жінка надто серйозно сприймає їхні залицяння, або ж довіку відчувають до неї вдячність, якщо вона звільнить їх від необхідності й далі доводити їхню чоловічість.

Ще одним способом уникнути болю, спричиненого нарцистичним шрамом, є прийняття позиції, яку Фройд визначає як схильність до приниження об'єкта кохання. Якщо чоловік не хоче жодної жінки, яка була б йому рівнею чи навіть перевищувала його, то чи не захищає він часом у такий спосіб своє самолюбство, користуючись при цьому дуже зручною відмовкою: те, від чого він відмовляється, і так мало чого варте? Від повії чи жінки легкої поведінки нема чого боятися: ані зневаги, ані вимог у сексуальній, етичній чи інтелектуальній сфері. Можна просто тішитися своїм відчуттям вищості.

Це приводить нас до третього способу, який є найважливішим і викликає найбільше занепокоєння з огляду на культуральні наслідки. Він полягає у приниженні почуття гідності жінки. Як я вже казала, дискредитування жінки чоловіками ґрунтується на явно вираженій у чоловіків психічній схильності до цього. Така схильність укорінена в їхніх психологічних реакціях на певні біологічні факти, що, зрештою, цілком зрозуміло, якщо взяти до уваги, що така психічна позиція є дуже розповсюдженою і тривкою. Переконання, що жінки є істотами інфантильними і керуються здебільшого емоціями, а отже, їм не притаманні почуття відповідальності й незалежності, з'являється внаслідок чоловічої тенденції принижувати почуття гідності жінки. Якщо чоловіки обґрунтовують таку позицію, доводячи, що дуже багато жінок дійсно відповідають цьому образу, треба замислитись, чи, бува, такий тип жінки не сформувався завдяки систематичному відбору, який проводять чоловіки. І не так уже й істотно, що різноманітні великі уми більшого чи меншого масштабу, від Арістотеля до Мьобіуса, змарнували навдивовижу багато енергії, доводячи вищість чоловічого елемента. Насправді важливим є те, що вічне хитке й непевне почуття власної вартості «пе-

рігалося жодних слідів військових руйнувань за період понад 5 тисяч років.

Ще однією важливою подією в житті індоєвропейців була естетична революція: на зміну уславленню жіночої краси з наголошенням на функцію дітонародження прийшла нова естетика: естетика сили і руйнування³. Замість фігурок мезолітичної Венери з'явилися зображення озброєного вершника й ознаки поклоніння руйнівним небесним силам. Водночас у новій «сакральній вертикалі» статус жіночої краси і плідності істотно знизився, зате підвищилося значення чоловічих якостей: сили, жорстокости, непередбачуваности. Унаслідок цього уся вистава в європейському історичному театрі почала відбуватися за оновленим сценарієм.

На думку Айслер (Ріан Айслер. Чаша і клинок) цей розвиток відповідає нелінійній еволюційній моделі «переривчастої рівноваги» (запропонованої Елдріджем і Гоулдом) з появою «периферійних ізольованих» у критичних «точках розгалуження (біфуркації)»:

«Периферійні ізольовані», що з'явилися тепер достоту з околиць Землі (голі степи півночі і без-

водні пустелі півдня), не були іншим людським видом. Однак, обірвавши тривалий рівномірний розвиток, керований партнерською моделлю суспільства, вони принесли із собою цілком іншу систему суспільного ладу.

В її основі лежало звеличчування сили, яка радше відбирає, аніж дає життя. Це була сила, чийм символом якої став «чоловічий» Клинок, якому, як свідчать ранньокурганські печерні малюнки, буквально поклонялися індоєвропейці, адже в їхньому суспільстві панування, керованого богами — і чоловіками-воїнами, це була вища сила.

З появою на доісторичному обрії цих загарбників — а не тому, що, як іноді кажуть, чоловіки поступово дізналися про свою чималу роль у продовженні роду, — Богиня і жінка були спроваджені до становища дружини чи наложниці. Поступово чоловіче панування, воєнні дії та поневолення жінок і м'яких, «жіночніших» чоловіків стало нормою.

Таким чином, першим класом власників стали чоловіки-воїни, а першою власністю — жінки і «жіночні чоловіки». Контраст із попередньою спокійною епохою окреслився.

ресічного чоловіка» постійно схиляє його до вибору певного типу жінки: інфантильної, істеричної, без материнських почуттів, через що знову і знову кожне наступне покоління підпадає під вплив таких жінок.

Переклала Наталя Чорніта

КАРЕН ГОРНІ
СТРАХ ПЕРЕД
ЖІНКОЮ.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ
ЩОДО
СПЕЦИФІКИ
СТРАХУ
ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК ПЕРЕД
ПРОТИЛЕЖНОЮ
СТАТТЮ

У центрі палеоевропейської системи вірувань лежав землеробський цикл: народження — смерть — відродження, втілений у жіночому образі, образі Матері-Прародительки. Курганна ідеологія, як свідчить порівняльна індоєвропейська мітологія, оспівувала мужніх, доблесних богів-воїнів, володарів блискаючих і грозових небес. У давньоєвропейській образності зброя відсутня; кинджал і бойова сокирка — головні символи курганців, котрі, як і усі відомі історії індоєвропейці, славили смертоносну силу гострого клинка.

Святість зброї вчені спостерігають у всіх індоєвропейських релігіях. Більш ранні зображення озброєних божеств у Європі поки невідомі.

За даними археологів, у деяких курганних таборах більшість жінок були не курганського, а радше давньоєвропейського походження. Ціна життя бранця в захопленій «курганцями» частині Європи, як свідчать матеріали розкопок, стала дуже низькою. «Реакційна» матриархальна Європа була достоту поставлена завойовниками в колінно-ліктюву позицію:

«Серед цього вмісту ми знаходимо, вперше в

Європі, поруч з високим чи ширококостим кістяком чоловіка кістяки принесених у жертву жінок — дружин, наложниць чи рабинь померлого. Подібну практику поховань, яку Гімбутас називає «suttee» (термін, запозичений від індійської назви обряду приношення в жертву вдів, що зберігся аж до ХХ століття), принесли в Європу індоєвропейці. Уперше ми зустрічаємо це на західному березі Чорного моря, у Суворові, розташованому в гирлі ріки Дунай. Ці гробниці підтверджують панівне становище чоловіків: чоловічий кістяк в одній з них розташовувався у геральдичному порядку між двома жінками і чотирима дітьми, біля його ніг лежать юнак і дівчина» (Ріан Айслер. Чаша і клинок).

Сама Гімбутас пише:

«Про свідомість воїна, досі незнану у Древній Європі, свідчать предмети, видобуті з курганних могил: луки і стріли, списи, ножі, бойові сокирки і кінські кості. Поруч такі символічні предмети як щелепи й ікла свині чи кабана, кістяки собаки, лопатки зубра чи рогатої худоби, що дозволяє говорити не тільки про радикальні суспільні зміни, але і про зсув у ідеології».

37

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГИНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

о к с а н а
о к с а н а

моделі конструювання ґендерної ідентичності жінки

в сучасній Україні

к і с ь
к і с ь

Усім божествам неолітичні «політтехнологи» поміняли жіночі імена на чоловічі. Там, де боги залишилися з жіночими іменами, їм було знайдено чоловіка і володаря з числа «арійців», глиняні зображення Великої Богині, які домінували в Європі упродовж тисячоліть, зникли взагалі і були замінені статуетками воїна на коні — символічний піарний акт зміни епох, подібно до заміни наскельних малюнків американських аборигенів портретами президентів США, чи зміни прапора і гімну країни.

Утім, відомі факти, які свідчать про те, що жінки, подібно до негрів-рабів у США, котрі продовжували поклонятися африканським духам навіть у Південній Кароліні, зберігали ще довгий час вірність своїм старим хтонічним божествам.

Навколо шиї богині, знайденої в Месопотамії на розкопках поселення XXIV ст. до н.е., обвивалася змія. Майже ідентичну фігурку, датовану 100 р. до н.е., знайдено в Індії. У давньоєгипетській мітології кобра Уаджит вважається Будівничою світу. Ханаанську богиню Астарту зображувалася зі змієм. На шумерському барельєфі «Богиня Древа

Життя» (2500-і рр. до н.е.) поруч із двома зображеннями Богині — два змії.

Цей символ Богині був настільки важливим, настільки глибоко і повсюдно шанованим, що його неможливо було просто ігнорувати. Переробляючи мислення на догоду інтересам нової системи, змія треба було або пристосувати як символ нових правлячих класів, або, навпаки, принизити, спотворити, дискредитувати.

Так у грецькій мітології поруч із Зевсом Олімпійський змія стає символом влади. Посів він своє місце і на щиті Афіни, котра тепер є не лише втіленням мудрости, але й богинею війни. Живу змію навіть утримували в Ерехтейоні, поруч із храмом Паллади на акрополі.

Таке присвоєння старого символу новими індоєвропейськими володарями Греції мало політичну ціль. Воно допомагало легітимізувати владу. А переміщення атрибута, який колись належав Богині, у чужі руки, зайвий раз нагадувало про поразку, якої завдали їй войовничі і жорстокі боги загарбників.

Знову і знову символізуючи розгром старого порядку, герої грецьких легенд убивають зміїв: Зевс

З часу проголошення незалежності України та падіння «залізної завіси» у свідомості українського жіноцтва відбулися значні зміни. Ідеологічно насаджуваний канон фемінності — «совецька супержінка» (у межах чинного на той час гендерного контракту «працююча мати») — втратив свою монополію. У 1990-х роках йому на зміну прийшли нові життєві стандарти, моделі поведінки, цінності та моральні норми. На той час існувало принаймні два основні джерела для вибудовування нової системи вартостей: по-перше, ідеологія українського націоналізму (чи українська національно-державницька ідея), співвідносна з історичним минулим і традиційною культурою українців; по-друге, досі незнані і вкрай привабливі «західні взірці» сучасної цивілізації. Вони втворили і запропонували українським жінкам два головні зразки фемінності — *Берегиня* та *Барбі*¹, що виконують функцію синкретичних рольових моделей для жіночої гендерної ідентифікації². Хоча, на перший погляд, вони виглядають цілковито різними, глибший їх аналіз допоможе виявити засадничу латентну (приховану) спорідненість, витоки якої криються у їх спільному патріархатному походженні.

ОКСАНА КІСЬ
МОДЕЛІ
КОНСТРУЮВАННЯ
ГЕНДЕРНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ
ЖІНКИ
В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ

БЕРЕГИНЯ

Образ *Берегині* був сконструйований цілком штучно на самому початку незалежності. Його появою і стрімким поширенням завдячуємо насамперед творчості українських письменників-народників³. Доволі швидко ця ідея і сам образ Берегині — символ жінки-матріарха — здобули значну популярність і почали використовуватись не лише письменниками чи публіцистами, але й пропагуватись громадськими і політичними діячами. Попри очевидну еkleктичність образу Берегині (що містить фрагменти архаїчних поганських вірувань у Велику Матір-Землю, матріархатного міту, елементи християнського маріїнського культу, а також залучає окремі фольклорні мотиви та риси літературних персонажів), він розглядається як іманентний, одвічний (тобто, позачасовий і позаісторичний), втілене осердя жіночої ідентичності українки.

На тлі практично повної відсутності ґрунтовних історико-етнографічних досліджень становища жінок в минулому з'явилося безліч науково-популярних публікацій, що легітимізували в науковому і суспільному дискурсі образ *Українки-Берегині*, апелюючи до такого історичного досвіду українського жіноцтва, який, начебто, засвідчував одвічне домі-

— змія Тіфона, Аполлон — змія Піфона, а Геркулес — змія Ладона, котрий стереже священні яблука богині Гери, подаровані їй на весілля із Зевсом.

Аналогічно, у Межириччі ми знаходимо міт про Ваала (Бал), бога грози й одночасно брата-чоловіка Богині, який перемагає змія Латану (характерно, що слово Лат у ханаанеян означало «Богиня»). А з Анатолії прийшла легенда про те, як індоєвропейський хетський бог повалив дракона Іллуянку.

У єврейському міті Єгова убиває змія Левіафана (про нього читаємо у Біблії: Йов., 40, 41; Пс., 74.14), представленою тепер у вигляді жахливого багатоголового морського чудовиська. (Ріан Айслер. Чаша і клинок)

Біблійна історія про Єву, котра порушила заборону нового божества — Ягве — за намовою реакційного «жіночого» божества — змія-спокусника, віддзеркалює, ймовірно, серйозні побоювання синів-переможців патріархальної революції щодо можливості реставрації старого ладу (на Близькому Сході патріархальна революція почалася слідом за Східною і Південно-Східною Європою, тобто в II-III тисячолітті до нової ери).

При колишньому матрилінійному праві земля належала прародительці — родоначальниці і не могла бути предметом вільного товарообміну. Патріархальний переворот покінчив з подібною, шкідливою для розвитку як базису, так і надбудови, традицією: тепер, і земля, і жінки-матері стали предметами товарообміну (що не могло позитивно не позначитися на розвитку товарно-грошових відносин). А відсталою та реакційною ця колишня традиція була тому, що не забезпечувала належної конкурентноздатності європейському суспільному укладові порівняно з укладом кочівників, який виявився настільки прогресивним, що на всій карті Європи, за винятком Країни Басків, через певний час не залишилося жодної палеоевропейської мови.

Природно, що подібні нововведення не могли не викликати опору консервативної верхівки суспільства старої доарійської Європи. Насіння, що упало в старий ґрунт, дало б стару прорість, якби економічна і соціальна революції не супроводжувалися ідеологічною. Цього разу були встановлені нові правила «піарболу»: усі головні богині стали тепер войовничими чоловіками. У цьому вони по-

39

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

нування жінки, засадничий ґендерний паритет в українському суспільстві чи навіть його фемінну сутність. У більшості сучасних видань з жіночої/ґендерної проблематики знайдемо розділ чи статтю, що звернені до її історико-етнографічних витоків⁴. Подвійна шкода, що її завдають жіночій свідомості подібні тексти, полягає в тому, що вони, з одного боку, репродукують консервативні ґендерні стереотипи з характерним прикріпленням жінки виключно до приватної сфери (сім'ї, дому), з іншого ж — під гаслом «відродження традиції» насаджують штучну модель жіночої ідентифікації, що насправді має небагато спільного з українською минулиною.

Головна смислова домінанта образу Берегині — абсолютизація жіночих репродуктивних функцій. Есенціалістське розуміння основного «природного» покликання та, відповідно, пріоритетності материнської ролі жінки, властиве патріархатному дискурсові, віддзеркалене у культурологічних текстах з жіночої тематики. Вони романтизують і сакралізують образ *Українки-Матері* або навіть недовзначно вимагають материнської самопопсвяти від сучасної українки⁵. І той факт, що сучасна українка-мати насправді опікується абсолютно усіма про-

блемами дітей (як от: харчування, режим дня, навчання, одяг, відвідування культурних закладів, лікування та ін.)⁶, свідчить якраз про те, що подібний нормативний тиск має свої практичні результати, залишаючи роль батька суто формальною.

Іншою невід'ємною складовою образу Берегині є роль господині дому, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища. У згаданих вище працях віднаходимо особливий акцент на важливості господарсько-виробничих функцій жінки і, відповідно, особливих повноваженнях та певній економічній незалежності й авторитеті господині в межах традиційного селянського господарства. Відтак авторитарно проводять пряму паралель до статусу жінки у сучасній українській родині, не беручи до уваги змін у структурі життєдіяльності сім'ї та функціях її членів.

Важливість цієї складової настільки значуща, що деякі дослідники схильні виділяти окремий тип жіночої ідентичності — *домогосподарка* [Zhurzhenko, 2001, р.39-40]. Значна привабливість ролі домогосподарки для звичайних жінок на постсовєцьких теренах зумовлена рядом чинників, серед яких виділяють насамперед соціально-психологічні та економічні. З одного боку, прийняття її було природ-

чали нагадувати найпрогресивніший для свого часу суспільний прошарок. У світлі цього, зовсім очевидно – прогресивного повороту, істеричні схлипування Ріан Айслер із приводу втраченого «золотого віку» трохі нагадують ностальгію за Союзом: дарма, що суспільство було в той час менш агресивним і більш гуманним, але воно не змогло знайти адекватної відповіді на нові загрози, народ утратив волю до боротьби за виживання, а правлячий клас не зумів захистити навіть самого себе!

Доки існувала загроза відновлення старої соціально-економічної системи і приватної власності на землю, скасування, існувала необхідність ідеологічної боротьби: у деяких близькосхідних мітах таку функцію домінуючої ідеологеми виконувала розповідь про те, як Богиню було убито. В інших мітах її підкоряють і принижують гвалтуючи, скажімо, у шумерському епосі описано насильство над богинею Нінліл.

Перед нами – приклад того, як прагнення здійснити культурну трансформацію для закріплення нових суспільних відносин може змінити всю

естетичну вертикаль і, по суті, вперше в історії людства побудувати певний штучний культурно-ідеологічний новотвір – «сакральну вертикаль», що дуже відрізняється від вертикалі естетичної. Сакральна вертикаль, незважаючи на штучність і часто безглуздість, зуміла довести на практиці свою високу конкурентноздатність.

Велика патріархальна революція перевернула суспільні закони «догори дном»: тепер рівень розвитку не продуктивних, а руйнівних сил став визначати виробничі відносини і всю соціальну сферу. Тобто, правильніше варто було б сказати дещо по-іншому: саме сили, які мають найруйнівнішу потугу, стали, згідно із своїм розумінням задля власних інтересів, визначати соціальні взаємини в суспільстві. Але знову ж таки, залишаючись вірними певному методологічному підходу, відзначимо, що таке може відбуватися тільки тоді, коли сили, які спираються на естетику руйнування й інновації, виявляються організованішими, «самоідентичнішими», аніж сили, що спираються на ідеї відтворення і консервації.

Не слід розуміти так, що агресивний, маскулін-

ною реакцією на зменшення державного контролю над приватною сферою (що було неодмінним атрибутом совєцької системи) та, водночас, зростанням психологічно-рекреаційної ролі сім'ї як малої соціальної групи в умовах соціально-економічної кризи. З іншого боку, скорочення робочих місць та посилення конкуренції на ринку праці спричинило стрімке витіснення жінок зі сфери економічної активності у приватну сферу⁷, що, вкупі із зростанням соціально-економічної ролі сім'ї щодо розв'язання тих проблем, якими раніше значною мірою опікувалася держава (догляд дітей і людей похилого віку), зробили присутність жінки у домі не просто бажаною, але й необхідною.

Однак, як цілком слушно зазначають дослідники, роль домогосподарки як способу самореалізації та модель ідентифікації містила для постсовєцьких жінок певну внутрішню суперечність, оскільки «в умовах совєцької гендерної системи домашня праця не розглядалась як повноцінна робота з огляду на час та енергію, що на неї витрачались» [Zdravomyslova, 1996, p.34]. То ж і прийняття цієї ролі (чи ідентичності) супроводжувалось певними психологічними труднощами та внутрішньособовими конфліктами, глибина та інтенсивність яких залежа-

ли головно від віку та попереднього трудового досвіду жінок [Zhurzhenko, 2001, p.41]. Саме жінки середнього віку, які найгостріше переживали цю кризу, стали основними реципієнтами образу Берегині, що легітимізував неминучу для багатьох відмову від професійної кар'єри, обґрунтовуючи це особливою суспільно-культурою місією жінки як опікунки домашнього вогнища та виховательки нащадків.

Традиційний образ господині дому у 1990-х роках зазнав значних трансформацій насамперед завдяки впливові ринкової ідеології масового споживання. Як слушно відзначає українська дослідниця Т.Журженко, реклама, пропонуючи силу-силенну цілковито нових для українських жінок товарів і послуг, перетворила сам процес їх споживання на справжнє мистецтво, що вимагає від жінки навичок, досвіду і навіть хисту [Zhurzhenko, 2001, p.40]. «Реклама ... – це магія перетворення акту споживання в акт культури» [Шпанер, 2002, с.152]. Відтак у ній представлені ті культурні смисли, що притаманні даному суспільству, і зокрема – гендерні стереотипи. Протиставлення чоловічої та жіночої сфер є прикметною рисою реклами товарів та послуг, де закріплюється традиційний розподіл ролей та функцій у суспільстві і сім'ї. Зображення жінки пе-

ний первень у Європі був відсутній цілковито до приходу сюди індоєвропейців, однак дотепер культ жінки – наявність естетичної вертикалі – обмежував руйнівно-оновлювальні потенції чоловічого первня. Під час арійського завоювання і наступної культурної революції соціальний статус жінок Європи істотно упав, вони стали всього лише дружинами-чужанками в кибитках азіатських кочівників, до того ж погано обізнаними з панською мовою⁴.

2.

Питання: *Чи правильно вчинила «Правда», відкривши вільну дискусію з питань мовознавства?*

Відповідь: *Правильно вчинила. У якому напрямі будуть вирішені питання мовознавства, – стане зрозуміло наприкінці дискусії. Але вже тепер можна сказати, що дискусія принесла велику користь. (...) Загальновизнано, що жодна наука не може розвиватися і процвітати без боротьби думок, без свободи критики. Але це загальновизнане правило ігнорувалося і зневажалося у найбезцеремонніший спосіб.*

(...) Н.Я.Март зарозуміло третирує будь-яку спробу вивчення груп (родин) мов як вияв теорії «прамови». А тим часом не можна заперечувати, що мовна спорідненість, скажімо, таких націй як слов'янські, не підлягає сумніву (...) Так було, наприклад, з російською мовою, з якою перехрещувалися в ході історичного розвитку мови низки інших народів і яка виходила завжди переможницею.

Й.В.Сталін. Марксизм і питання мовознавства

Малоймовірно, щоб будь-яка значна мовна експансія була гладким чи самообмеженим процесом. У кожному разі, це зовсім не те, що ми спостерігаємо в історичний час. Експансія європейських мов у Новому Світі, експансія мов Банту в Південній Африці, експансія аріїв на півострові Індостан, росіян у Сибіру і Середній Азії – усі вони мали вибухоподібний характер і віддзеркалювали існування певного цивілізаційного градієнта, коли успішне поширення мови є радше індикатором успішності її носіїв у воєнно-технологічній або соціально-ідеологічній сферах, аніж результатом влас-

41

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

реважно в межах дому (локалізація – кухня, ванна, дитяча кімната) чи магазину при виконанні побутових, материнських і подружніх обов'язків (прання, приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми іншими членами родини, купівля товарів щоденного вжитку тощо) зміцнюють у суспільній свідомості загалом та свідомості жінок зокрема стереотипні уявлення про приватну сферу і домашні обов'язки як винятково компетенцію жінки-домогосподарки. Повсякденне життя віддзеркалює практичну їх дієвість: українські жінки й справді виконують абсолютну більшість побутової праці вдома⁸.

Та сама ситуація простежується також у телевізійних новинах, де героїнями сюжетів у домашньому оточенні у 90% випадків є жінки, тоді як у репортажах з робочого місця лише у 19,5% випадків представлено образ жінки-фахівця [Помазан, 1999, с.97-98]. Аналогічні тенденції притаманні й друкованим періодичним виданням: навіть пишучи про жінок-фахівців чи політиків, журналісти зосереджуються головню на їхньому приватному житті (сім'ї, харчуванні, гардеробі тощо), оминаючи питання їх громадської активності, професійних інтересів, планів і проблем⁹. Як зазначають польські дослідниці, представлена у мас-медіа «жінок як матерів і

дружин, хранительок домашнього вогнища, належить до тих стереотипів, які найважче подолати» [Olczyk, Twardowska, 2000, p.253].

Свою присутність у публічному дискурсі образ Берегині значною мірою завдячує діяльності жіночих громадських організацій національно-демократичного спрямування, що відзначала свого часу ще Соломія Павличко [Pavlychko, 1996, с.308-309]. На тлі здобуття Україною державної незалежності «національна ідея» набула свого найповнішого розгортання, перетворюючись із складової світогляду у наріжний камінь ідеології нової України. Саме в контексті втілення національної ідеї, під гаслом відродження національної духовності, етнічної ідентичності та культурних цінностей відбувалась інтенсивна реактуалізація численних ретроспективних мітів. Ідеалізація історичного досвіду та традиційного укладу життя неминуче спричинила й безастережне прийняття за єдиноправильний й базові складові повсякденної колективної свідомості – гендерні стереотипи та відповідні уявлення про соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок. Відтак було проголошено одвічними, незмінними, освяченими історією, Богом та людьми такі «найприродніші» для жінки ролі, як «матір», «дружина», «гос-

тивостей самої мови. І якщо основним військово-технологічним досягненням аріїв був кінь, головним соціальним завоюванням – патріархат, то прапором нової всеперемагаючої ідеології стало поняття «бог» (замість збанкрутілого – «богиня»).

Бог, як відомо, – це «найвищий символ найвищих людських ідеалів» (Джордж Сантаяна). Говорючи мовою секулярної феноменології, можна сказати, що бог є найзначнішим у кожну окрему мить політтехнологічним феноменом. Однак перш ніж людські ідеали можуть не лише бути вибудовані у систему, звану «сакральною вертикаллю», необхідно, аби людська психіка вже містила в собі ці сакральні сходи, як мінімум, у потенції, але і щоб людська мова була здатна моделювати «сакральну вертикаль» для передачі іншим членам первісного племені як герменевтичний досвід. І якщо ми звернемося до сприйняття божества у праїндоевропейців, то побачимо, що результати лінгвістичної реконструкції свідчать: поняття «божества», як джерела засобів існування (багатства), виокремлюється з бореальної протосеми, що охоплює значення «бути в основі», «бути основним», зважаючи на

все істотно пізніше відокремлення індоєвропейських мов від бореального кореня⁵.

Найдавніші слова в індоєвропейських мовах, що належать до семи «піднесеного», «сакрального» (англійське *divine* – «піднесене», «божественне», російське слово «удивительный», дів – узагальнена назва божества в слов'ян, іранське *divs* – фантастичні персонажі фольклору, див. Фірдоусі, «Шах-Наме», *devas* – боги індійських вед, грецьке *theos* – божество, годувальник, латинське – *deus*, «бог»), походять від бореального кореня, протосема (первинна семантична область) якого охоплювала значення «основа», «закладати підвалини» (у бореальній праві не було розмежування форм дієслова й імені).

Бореальний корінь Dh-Ну містив спочатку тільки значення, пов'язане із закладенням житла: орокське *DA* – «постіль», ведійське *da-DhA-ti* – «кладає», «ставить», «творює», *Dhi-ta* – «покладений»; російське *DE-t'* – «покласти», «класти»; грецьке *ti-ThE-mi* – «кладу», «ставлю», «споруджую». Однак наступна його сема вже в рамках бореальної праві розширилася і стала включати в собі позна-

подиня дому», «носії традицій» та «хранителька духовності».

Прихильність жіночих громадських організацій до образу Берегині має кілька причин. Перша з них – його позірна автентичність, тобто «національне» коріння, що постійно підкреслювалось посиленнями на історичний досвід українського жіноцтва. Берегиня значною мірою віддзеркалює традиційний український стереотип фемінності, щоправда, у модифікованому вигляді. До того ж, за всіма критеріями повністю відповідає традиційній системі цінностей, де самопошвята сім'ї, дітям і дому розглядалися як найвище покликання жінки. Другим чинником привабливості образу Берегині є перебільшення у ньому прав та повноважень жінки у сім'ї та суспільстві, тобто так званий «матріархатний міт», що став важливою складовою національного дискурсу. Впродовж перших кількох років незалежності (а часом ще й понині) серед лідерок та активісток таких всеукраїнських жіночих організацій як «Жіноча громада», «Жіноче товариство ім.Олени Теліги», «Союз українок» панувала тверда переконаність у засадничій гендерній рівності (чи навіть жіночому домінуванні) у подружніх стосунках українців в їх історичному минулому, де жінка – мати

і господиня – відігравала соціально та економічно значущу роль. Відтак повернення до традиційного розподілу гендерних ролей розглядалось як спосіб відновлення і підвищення суспільного статусу українського жіноцтва, та, водночас, один з найважливіших шляхів відродження української національної культури. В такий утопічний спосіб вони широким сподівались оптимально вирішити «жіноче питання», однак насправді по суті пропагували консервативне есенціалістське бачення жіночої суспільної ролі та підтримували ідею гендерного розподілу приватної-жіночої та публічної-чоловічої сфер активності, самореалізації й відповідальності.

Упродовж 1990-х років образ Берегині та відповідна риторика використовувалися практично у кожній публічній дискусії, що стосувалася жіночої проблематики, з тим, щоб аргументувати особливий український шлях жіночої емансипації і запевнити потребу фемінізму будь-якого ґатунку. «Дорогі українки! Ви завжди були справжніми Берегинями ваших родин і нашого народу, то ж залишайтеся ними назавжди!» – раз-по-раз з пафосом закликали жінок ура-патріотично налаштовані псевдонауковці та громадські діячі під час конференцій, мітингів чи у засобах масової інформації.

чення дії, як такої, «праці»: фінське TeH-da – «робити», «виробляти», «виготовляти»; хантійське TA-jita – «діяти», «виконувати»; давньослов'янське DE-jati – «делать», «робити»; латинське FE-ci – «спорудив», «створив», «зробив», а також значення, пов'язані із заснуванням роду: санскритське DhA-tar – «творець», «зачинатель», «прабатько», евенкійське DaГ-achan – «корінь», «родовід». І тільки у сформованих індоєвропейських мовах можна спостерігати поширення семи кореня на значення, пов'язані з релігією, як, наприклад, авестійське DA-ena – «молитва», галльське DU-sius – «божество».

Інший можливий шлях відтворення історії семи «сакрального», «божественного» включають спроби виведення її з протосеми бореального кореня, наявного у слові «день», який означає світлий сонячний (не сутінки) час доби. Властиво, добовий цикл у бореяців характеризувався не бінарною, а четверною опозицією: D-Y – «ясний день», звідси «день», day; N-Bh – «похмурий день», звідси «небо», nebula – «туманність»; L-X – «світла ніч», звідси «місяць»; Xw-N – «темна, безмісячна ніч».

Утім, семантична асоціація первинних значень

коренів Dh-Hy («активності», «дії») і D-Y – (найясніший час доби) – очевидна і, з огляду на згоду значну кількість дружин-чужинок у племенах аріїв, повинна була неминуче призвести до плутанини і змішання вимови через фонетичну схожість двох коренів. Як відомо, «мова-переможиця» схильна зберігати свою лексику і структуру, але при цьому дуже змінюватися фонетично, що й відбулося, мабуть, із протоіндоєвропейською прамовою внаслідок того, що її фактично нав'язали палеоевропейцям прогресивніші (і агресивніші) племена бореяців.

Однак оскільки усі без винятку індоєвропейські слова, що відображають власне уявлення про сакральне, піднесене (у-дивительное, divine), складаються зі сполучення як мінімум двох і більше первісно-бореальних коренів, то стає очевидним, що і саме поняття сакрального могло виникнути приблизно в той час, коли з'явилися й інші багатокорінні терміни, пов'язані із землеробством і скотарством, – тобто вже після початку неолітичної революції, і з певністю – після VIII тисячоліття до нової ери. Таким чином, оформлення арійських

Специфіка українського жіночого руху у перші роки незалежності якраз полягала у тому, що відстоювання суто жіночих інтересів та вирішення жіночих соціальних і правових питань розглядали як другорядні завдання, тоді як пріоритетними цілями було названо «Сприяння відродженню української нації і утвердження її серед вільних народів світу»¹⁰, «Утвердження в суспільстві демократичних ідеалів, національної свідомості, збереження територіальної цілісності й політичної суверенності України... Сприяння патріотичному вихованню нових поколінь... міжконфесійний мир і міжетнічна солідарність... відродження української мови і духовності»¹¹, «Боротьба за фізичне та духовне відродження народу, ... боротьба за розбудову незалежної суверенної України – національної держави»¹², «Консолідація зусиль жінок Львівщини для зміцнення і розвитку української держави»¹³. Така позиція жіночих громадських організацій значною мірою зумовлена суспільно-політичною ситуацією в Україні, коли питання державотворення та національного відродження посідали першорядне значення для усіх її громадян. Однак прикметно також, що вирішення цих питань жінки розглядали як особливу, власне жіночу місію (а не загальний громадський

дзянський обов'язок): «Жінки України змушені великою відповідальністю перед народом та своїми дітьми мобілізувати всі сили, щоб рятувати націю від фізичного та духовного виродження, відродити наші національні традиції, національну свідомість та високу християнську мораль»¹⁴. Проектуючи функції жінки-Берегині зі сфери сім'ї на сферу громадсько-політичну, ці громадські організації не лише закликали жінок заопікуватись українцями і Україною з позиції матері-господині, але й продовжували обстоювати право і обов'язок кожної жінки бути такою Берегинею.

Ситуація з монополізацією цієї моделі фемінності стала справді досить серйозною і навіть розривною, коли українські політики (і жінки, і чоловіки) почали активно експлуатувати та пропагувати цей образ у політичній сфері. Це відбувалося на різних рівнях влади, у різний спосіб та при будь-якій нагоді (особливо на свята Восього березня чи День матері¹⁵). Як пише у своїй статті «Зміна образу жінки в сьогочасній Україні. Знестатевлення статі?» американська учена-україністка Мар'яна Рубчак, «Цей метасимвол жіночої влади використовується і нині, незважаючи на цілком очевидну його невідповідність сьогочасним українським ре-

релігійних уявлень про «сакральне» варто пов'язувати з епохою переходу від ведення господарства, що привласнює (полювання і збирання) до того, що виробляє (землеробство, скотарство).

Приблизно тоді ж відбувся перехід аріїв до патріархату, а водночас до старих родових термінів, що означають «мати» і «дочка» і виражають матрилинійний зв'язок, з'явилися складноскладені слова, які означають «батько», «син» і «брат», що означають нові патрилинійні стосунки і патрилиїну полігамну родину, котрі виникли. До цього родини як такої не існувало. Була родова напівгрупа, «четогрупа» або чета (quota), що складалася з кількох чоловіків, жінок і спільних дітей – звідси зв'язок цього кореня з числівником «4» (чета – чоловіки, жінки, хлопчики і дівчатка), і з числівником «2» («парний», за мінімальним числом четогруп у племені і за числом статей). А сам спосіб запобігання інбридингу (близькоспорідненому шлюбові, який знижує життєздатність нащадків) полягав переважно в тому, що діти однієї пари між собою в шлюб не вступали, тобто після досягнення статевої зрілості чоловіки змушені були

переходити в іншу пару (звідси – «квота»), а жінки залишалися й успадковували «напіврід». «Інцест» дослівно означав порушення правила четогрупи. Природно, що діти не могли знати своїх біологічних батьків, як і батьки – своїх біологічних дітей. Чи відрізняли вони свою біологічну матір від «мачухи», теж сумнівно, оскільки часи були доволі важкі, й одна жінка без допомоги «подруг» навряд чи могла доглядати за дитиною. Цей період «первісної комуністичної родини» завершився на нашому материку відносно недавно, менше 10000 років тому.

Узагалі ж, у втраті четверної опозиції вираження часу доби і структури родини міститься певна загадка, адже у поділї пір року четверне протиставлення збереглося! Однак магічне значення числа «чотири» з переходом до патріархату було очевидно незворотно втрачено на користь непарних (непарних) чоловічих чисел: трибожжя нового покоління богів у аріїв, сакральна суть семиденки у семітів. Хоча, що таке число «сім», коли не чверть місячного (жіночого) місяця?!

Зв'язок непарності із чоловічою силою не ви-

аліям» [Rubchak, 2002]. Проаналізовані нею матеріали недвозначно свідчать, що політики артикують головню один аспект образу Берегині – ідею Універсального Материнства, водночас нехтуючи іншими жіночими репрезентаціями у суспільстві. Фактично, таким чином «природна» жіноча роль матері розширюється на всю державу і суспільство.

Як сутнісна складова національної ідеї, образ Берегині з часом стає одним з центральних елементів національно-державної ідеології сучасної України. Як слушно помітила Мар'яна Рубчак [Rubchak, 2002], це виявляється навіть на найвищому політичному і урядовому рівні. Так, 6 березня 1999 року газета «Голос України» на першій шпальті опублікувала два привітання від високих посадових осіб-чоловіків. Перший з них – від чинного Президента Леоніда Кучми. Заголовок привітання: «Берегиня роду нашого. Вітання українським жінкам з 8 Березня» вкупі зі словами «Виконуєте високу і святу місію – місію любові, добра, миру» не потребують додаткових коментарів щодо офіційного бачення місця і ролі жінки у суспільстві. Та ще більш промовистим свідченням дієвості консервативних уявлень з цього приводу стало вітан-

ня від тодішнього Голови Верховної Ради Олександра Ткаченка «Берегиня роду нашого безсмертного». Дві коротенькі цитати послужать зразком стійкості традиційних стереотипів: «Жінка-Мати, Жінка-Дружина, берегиня роду нашого...» і «Любі жінки! Від усього серця бажаю вам нев'янучої краси, міцного здоров'я, великого щастя, щирого кохання». У згаданій статті Мар'яни Рубчак наведено також інші численні висловлювання у засобах масової інформації громадських і політичних лідерів, чоловіків і жінок, які засвідчують, наскільки глибоко закорінені у суспільній свідомості українців гендерні стереотипи, які визнають жіночою виключно приватну сферу.

Тенденція до подолання українського «комплексу Берегині», що намітилась було в українському суспільстві і жіночій свідомості в останні роки, зазнала серйозної поразки у момент встановлення на головному майдані країни Монумента Незалежності, який недвозначно відтворює, за словами нашого Президента, «образ Оранти – берегині нашого українського роду», що становить «сутність національної ідеї»¹⁶. На церемонії відкриття саму скульптуру неодноразово було названо Матір'ю-Берегинею та Матір'ю-Україною, а наскрізним мо-

падковий. Він закріплений у найдавніших борельних коренях⁶.

Чи в такому разі не трапилося так, що під час патріархальної революції разом із сакральним сенсом числа «чотири» і четверної опозиції було також втрачено розмежування витонченіших матерій, таких, скажімо, як розуміння добра і зла? Справді, сучасній бінарній опозиції «добро-зло» легко віднайти четверту опозицію: добро, що дає, скажімо, спрямоване від батьків до дітей, і добро, що бере, характерне для ставлення дітей до батьків. Зло-з-необхідности, як-от полювання, війна, і зло-задля-розваги — скажімо, суперечки зі старшими за соціальним статусом. Нас часто заганяють у глухий кут неповороткість і яловість бінарних політичних протиставлень. Але чи не є сама спрощеність бінарного протиставлення «добро-зло» перешкодою для адекватного удосконалення нашого політичного поняттєвого апарату? Навіть однозначність протиставлення свій-чужий є радше продуктом пізнішої доби. У загальнобореальній лексиці поняття «чужий-ворог» і «чужий-свій» розмежовані, причому «чужий-свій» позначається сло-

вом, яке має виразно позитивне забарвлення, інше значення його було «старанний». Іншими словами, порівняти «свого» з «чужим-своїм» було для «свого» заохоченням, а не образою. Нічого подібного в сучасній лексиці, наскільки авторові відомо, не спостерігається.

Соціальна структура й організація побуту борейців, які осіли в російських степах, була дуже подібною до козацтва і татарських орд. Це, однак, не завадило їм зробити цілу низку соціальних і технічних винаходів, майже кожен з яких мав величезне військово-прикладне значення. Саме борейці перетворили зону російського лісостепу не лише в місця традиційної козачої вольниці, але й в епіцентр перманентної соціально-релігійної революції, а також супутньої, нога в ногу, хвиля за хвилею, на захід і на південь — революції лінгвістичної.

Козачий побут владно постукав у європейське вікно.

У самому ж епіцентрі (російських степах) після поголовної аріїзації спостерігалася неодноразова зміна одного індоєвропейського діалекту іншим, доволі схожим. Ці говірки довго були настільки

45

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

тивом пісень, що лунали, була ідея відданости дітей-українців своїй неньці-Україні. Відтак відбулось офіційне, освячене на найвищому державному рівні, зрощення, отожднення патріотизму з культом материнства. Така легітимізація образу Берегині робить його ледь не сакральним і, відтак, майже недосяжним для критики та деконструкції. Тобто *Берегиня* набула статусу офіційної моделі жіночої ідентифікації, що підтримується державою.

Небезпека, що чатує на українське жіноцтво за таких обставин, полягає у створенні та підтримці ілюзії про особливе і високе становище жінки в Україні, що насправді має мало спільного з існуючими соціальними реаліями. Водночас така позиція фактично дає моральні підстави для легітимного витісненню жінок у приватну сферу. Міт Берегині — ідейний наркотик, самообман, спосіб втечі від жорстокої реальности, де жінка — зневажена, експлуатована, безправна, безмовна, у світ мрії — де весь український космос обертається навколо Жінки-Берегині, що гордо стоїть на постаменті. Цей міт суттєво перешкоджає українському жіноцтву усвідомити власні проблеми і перспективи у суспільно-політичній сфері.

1996 року Соломія Павличко писала, що утопічні

ідеї про остаточне повернення жінки у сім'ю «існують лише у мріях патріархів національної ідеології» і мають небагато шансів на впровадження у «реальному житті, яке залишає мало місця для утопій» [Pavlychko, 1996:311]. Однак результати останніх парламентських виборів в Україні навесні 2002 року (кількість жінок-депутатів у порівнянні зі складом Верховної Ради чотирнадцятого скликання скоротилась майже вдвоє — від 8,1% до близько 4%) спростували такі оптимістичні прогнози. На жаль, твердження С.Павличко про те, що «виснажені жінки, маніпульовані чоловіками [а ми б додали — і жінками] демагогами, засліплені стереотипами, прикріплені до непрестижної праці... становлять потенціал для серйозного політичного консерватизму» [Pavlychko, 1995, с.233]¹⁷, виглядає більш пророчим. Як цілком слушно зазначає Мар'яна Рубчак, «більшість українок ще не усвідомила, що їхня ідентичність реконструюється в рамках чоловічих моделей влади задля того, аби посилити привілейовану чоловічу систему вартостей. Їхнє широке прийняття підлеглих ролей... засвідчує дівість подібної соціалізації» [Rubchak, 2001:158].

близькими, що населення відносно легко перейшло з діалекту переможених батьків на мову батьків-переможців. Приклад подібної легкості лінгвістичних переходів можна спостерігати в іншому районі — на Близькому Сході — епіцентрі семітської лінгвістичної експансії: угаритська мова плавно перейшла в арамейську і поширилася дуже швидко, витісняючи ханаанські мови, фінікійську та іврит, відтак, у ході мусульманської революції, арамейська під впливом арабської набула рис сучасної арабської розмовної, яка за укладом до нині залишається близькою арамейській. В усіх випадках легкій зміні мови та її швидкій географічній експансії сприяла мовна близькість до навколишніх діалектів, що полегшувало включення інших народів у цивілізаційну єдність.

У чому ж криється першопричина настільки фатальної «неконкурентоздатності» древньої Європи, що призвело до повного витіснення палеоевропейської культури після приходу нової — схоже, аж ніяк не першої, — хвилі азіатських кочівників? Тут ми дозволимо собі навести певні міркування медико-антропологічного характеру: фізична

подоба людського населення Європи могла сформуватися внаслідок різного ступеня змішування популяцій двох людських рас: протонегроїдної та протомонголоїдної, які почали витісняти неандертальців (вони, за даними аналізів решток ДНК, справжніми людьми не були) із всього ареалу їхнього розселення — Європи і прильодовикової частини північної Азії — починаючи приблизно 35 тисяч років тому. У такому разі, європейська раса виявляється разів у три молодшою за монголоїдну й у 5-8 разів — за негроїдну. Що ж змусило європейців так швидко «побіліти» і набути європеїдних рис обличчя? Серед відомих можливих факторів природного добору важко знайти істотніший, аніж залежність обміну вітаміну D у людини від ультрафіолету. Дія цього фактора полягає в тому, що в умовах низького рівня сонячної радіації, характерного для Європи і Північної Азії, темношкірі діти набагато частіше страждали від рахіту. Світліші діти, а також ті з них, хто мав опукліші риси обличчя, ширший розріз очей з проникнішою для світла райдужною оболонкою, мали значно більше шансів вижити.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

БАРБІ

Інша модель фемінності — Барбі — дуже схожа на ляльковий персонаж з таким самим ім'ям, проте насправді є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби врешті-решт виконати своє головне призначення — знайти свого власника-чоловіка. Засоби масової інформації активно тиражують та розвивають цей образ, зокрема у численних жіночих часописах (типу «Наталі», «Ліза», «Единственная», «Женский журнал» та ін.). Вони інформують жінок про те, чому віддають перевагу чоловіки, формуючи відповідні стандарти фемінності, і негайно ж пропонують численні поради, як найкраще їх досягти. Саме з цих часописів молоді жінки дізнаються, що для досягнення життєвого успіху вони мають бути вродливими, стрункими, молодими, сексуальними, гнучкими, гарно вбраними, вправними у домогосподарстві та догляді за дітьми, знатися на гороскопах і мати розуму якраз стільки, щоб вміти порахувати гроші при закупках. Очевидно, для цього не потрібно жодного інтелекту, фаху, хисту чи особистих інтересів. Ці журнали також друкують короткі оповідання про

«справді успішних жінок», що підкріплює слушність згаданих вище тез.

Як стверджує телереклама журналу «Ліза», «увесь світ жінки вміщено на її сорока сторінках». Проблему обмеження жіночого світу дверима власного дому, що постає як прихований смисл публікацій таких жіночих часописів, ще у 1963 році вперше заакцентувала американська дослідниця Бетті Фрідан [Friedan, 1963], і хоча відтоді минуло майже сорок років, у цій царині мало що змінилося (принаймні в Україні). Стійкість гендерних стереотипів простежується навіть у таких всесвітньо знайомих жіночих журналах (що нині опанували український інформаційний простір) як «Cosmopolitan», «Glamour» та «Essence»: упродовж останніх сорока років їх доміантною темою була і залишається «як здобути і втримати чоловіка» та пов'язана з нею проблема «як стати гарнішою» [Lindsey, 1997, p.312]. От хоч би й грудневе число «Cosmopolitan» (версія для України), що містить статтю «Дівушки починають и выигрывают! Соблазнение с препятствиями», «Памятка начинающей женщине-вамп» та «Ловкий выход (замуж)», з практичними порадами «на тему».

Дослідники схиляються до думки, що насправді єдиним завданням подібних жіночих часописів є

ОКСАНА КІСЬ
МОДЕЛІ
КОНСТРУЮВАННЯ
ГЕНДЕРНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ
ЖІНКИ
В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ

До речі, самі неандертальці, не будучи справжніми людьми і предками сучасного населення Європи, мали проте низку типових європеоїдних рис, скажімо, дуже випнутий ніс; це свідчить про те, що сукупність ознак, які утворюють так званий «європейський расовий тип», не випадкова, а географічно зумовлена. Близькість фізіології та біохемії неандертальців до людської підказує, що неандертальці, крім того, повинні були бути світлошкірими та ясноокими, подібно до сучасних європейців, що істотно полегшило б їм існування під час льодовикового періоду. Тропічним популяціям гомо сапієнса пігмент необхідний, щоб захистити шкіру від дії спекотного тропічного сонця, яке спричиняє сонячні опіки і ракові пухлини. Монголоїди крайньої півночі поповнюють запаси вітаміну D по-своєму, уживаючи з раннього дитинства багато риб'ячого і тюленячого тлущу. Коли ж вони переходять на «цивілізованого» раціону харчування, їхні діти також стають залежними від штучних добавок вітаміну D чи ультрафіолетових ванн.

Отже, в Європі та частині Євразії до останнього часу існували доволі жорсткі кліматичні факто-

ри, які утруднювали проникнення туди нових популяцій гомінідів. Сукупність цих факторів природно було б назвати північноатлантичною кліматичною парасолькою, зважаючи на те, що вони складаються під впливом перенесення повітряних мас з боку Гольфстріму. Ця парасолька, з одного боку, захищала європейську культуру незгірше ядерної, але з іншого боку — консервувала розвиток нових технологій і прогресивніших суспільних відносин. Тому однозначно оцінити її роль неможливо: сумний приклад — перші європейські гомініди — неандертальці, — для яких наявність північноатлантичної кліматичної парасольки спочатку була благом, захищаючи ареал проживання від проникнення гомо сапієнса; але пізніше, коли ця парасолька була нарешті прорвана, вона стала фактором фатальної консервації технологічного розвитку і генетичної ізоляції неандертальців, що не дозволило змішатися з прибульцями і стати частиною їхньої цивілізації.

«Курганці», які підкорили спадкоємців кроманьйонців (наприклад, східноєвропейську землеробську культуру з дещо немилозвучною назвою Прекукутени-Кукутени-Трипілля), на думку Гімбутас, належали

перетворення жінки на ляльку, що стане предметом чоловічого споживання [Таран, 2001, с.157; Кононенко, 2000]. Ба, навіть цілком ґендерно-нейтральні (тобто не призначені для читання представниками конкретної статі) видання також хибують на подібну тенденцію. Вже згаданий вище аналіз газети «Факти і коментарі» дав підстави для висновку про те, що «характерним для нашої преси є погляд на жінку як на прикрасу, ляльку, власність чоловіка. Це виявляється в описі постаті жінки не як окремої особистості, з власним ім'ям, а відносно статусу певного чоловіка» [Марушевська, Шаповал, 2001, С.224]. В такий спосіб жінок вчать, що вони можуть мати якусь значення лише як тінь свого чоловіка, і належати чоловікові — то є властиво жіночий спосіб існування. Відтак здобуття власного чоловіка стає чи не найголовнішим завданням життя жінки.

Щоб реалізувати його, жінкам, чи, властиво, дівчатам пропонується спеціальний «підручник жіночості» — «Енциклопедія для дівчат»¹⁸, що видана торік у спеціалізованому видавництві з промовистою назвою «Школа» [упоряд. Н.М.Волчек, К., 2001]¹⁹. «Енциклопедія може стати твоєю найкращою подругою. Вона підкаже, як познайомитися з хлопцем, який тобі подобається; розповідь про секрети кра-

си й молодості; допоможе розібратися в складних життєвих ситуаціях. Спробуй дотримуватись її порад — і твоє життя може змінитися», — обіцяє анотація до книги. А далі знаходимо близько 600 сторінок недбало відредагованого тексту, присвяченого розглядові «найважливіших» проблем, що повинні турбувати дівчину-підлітка, як от: краса обличчя і тіла, куховарство і домогосподарство, гороскоп та тлумачення сновидінь, догляд за котами та молодшими братами і сестрами і т.п. Саме ці знання, очевидно, є найціннішими для того, щоб бути конкурентноспроможною на ринку наречених. І головне: книга вчить «прямого методу», «класичного методу», «загальмованого методу», «методу для терплячих» та «методу змови» [Енциклопедія, 2001, с.105-109], що неодмінно стануть дівчині у пригоді під час «великого полювання на хлопця»...

То ж як саме змінить дівчину ця книга? Вона навчить її кількох класичних істин, а саме: що увесь жіночий світ знаходиться в межах дому, що тіло — це головна цінність жінки, що її головна мета — здобути чоловіка. Відтак слід навчитися бути приємною і корисною для нього. Схожою на милу ляльку Барбі. Вона не думає, не вирішує, не досягає, не творить — вона лише грає призначену їй власником роль...

до племен, яких сучасні вчені називають індоєвропейськими чи арійськими і які свого часу були проголошені єдиною істинно європейською нацією. Однак насправді перші арійці мали аж ніяк не нордичний вигляд. Марія Гімбутас відзначає, що «ширококісті» курганці — носії праіндоєвропейської мови — не були європейцями за походженням, а викристалізувалися десь у степах Росії і північного Казахстану перед тим, як піти в похід на Європу. Не були вони й індійцями, до арійського вторгнення в Індії мешкав інший народ, дравіди, який, втім, також має ознаки спільного походження з народами Північно-східної Азії: фінно-угорськими й алтайськими.

Щось (можливо, етика її німецьких учителів) перешкодило М.Гімбутас зробити цей висновок у прямій і недвозначній формі, без жодних реверансів: перші «арійці» не були жодною мірою європейцями ще й тому, що вони були монголоїдами — однією (до того ж, не першою) із хвиль заселення Європи з боку Східної і Північно-східної Азії. Це дає нам право назвати перших індоєвропейців монголо-аріями.

За іронією долі, якщо «монголо-арійська» гіпотеза правильна, висновки краніометрії свідчать радше про вищий ступінь «арійськості» слов'ян і татар, котрі мають ближчий до монголоїдів кефальний індекс (індекс передньозадньої витягнутості черепа), ніж німці, у яких він ближчий до показників семітських і негроїдних популяцій. Гітлер перевернувся б у могилі, довідавшись про таке відкриття.

Внаслідок зіткнення цивілізації євразійських кочівників і палеоевропейців матрилінійна культура з центральним образом жінки-богині перетворилася на цивілізацію індоєвропейських напівкочових племен, різні племенні об'єднання яких пізніше відкочували з півдня Росії (місця одомашнювання коня і початку кочової революції) в усі напрямки під іменем греків, кельтів, германців, іранців, хетів, тохарців тощо. Отже, можна припустити, що сучасна європейська цивілізація — продукт гібридизації поствітлілих під північноатлантичною кліматичною парасолькою монголо-аріїв та палеоевропейського населення, яке, в свою чергу, утворювалося з вибілених відгалужень людини розумної, які прийшли з Африки і Східної Азії⁷.

Порівняння змісту цієї дівочої енциклопедії з аналогічним виданням для хлопців лише засвідчує, наскільки різними, часто полярними постають сконструйовані у них жіночий та чоловічий світи, а ще — наскільки обмеженим і нуднішим є перший. Власне, подібні видання є писаними кодексами гендерних стереотипів, котрі насаджують сучасній українській дівчині найконсервативніші моделі фемінності, що не передбачають здобуття освіти, наявності цікавих захоплень, розвитку особистості і творчих здібностей, мандрівок, спорту, друзів, ба, навіть елементарних знань щодо контрацепції та самооборони. Натомість головна ідея книги зводиться до того, що життєвий успіх прямо пропорційний успіхові у чоловіків.

Українська візуальна реклама віддзеркалює таку ж картину: жінки невпинно і невтомно турбуються про красу свого тіла, доглядають за ним та вдосконалюють його. Ця тенденція, яка, схоже, є спільною рисою телереклами усіх постсовецьких країн²⁰, за умови масового характеру її виявів набуває значення нормативного стандарту, що є дороговказом для жінки. Привабливі образи з рекламних роликів заохочують її бути схожою на Барбі для того, щоб прожити таке ж красиве і щасливе життя. Прик-

метно, що чоловіче тіло на телеекрані фактично не оцінюється з естетичної точки зору. Як слушно відзначає польська дослідниця З.Мелосік, «краса є однією з головних засад для соціального конструювання та підтримання гендерних відмінностей» [Melosik, 1996, p.43]. Загалом, контент-аналіз рекламних роликів на телебаченні, проведений американськими ученими в США, показав, що у них повсякчас відтворюються гендерні стереотипи [Bretl, Cantor, 1988; Lovdal, 1989]. Навіть упродовж кількох десятиків років мало що змінилося: «у рекламі місце жінки — це дім, жінки не приймають важливих рішень, залежні від чоловіків, а ті, в свою чергу, розглядають жінок як сексуальні об'єкти», «жінку представлено у ролі помічниці чи підлеглої свого чоловіка, дітей чи начальника на роботі» [Lindsey, 1997, p.312-313, 316].

Жінка також з'являється у телерекламі і тих предметів, що призначені для чоловічого споживання. «Ця чудова лялька буде твоєю, якщо ти купиш це пиво (або леза для гоління, чи одеколон, дезодорант, жувальну гумку, шоколад, шампунь...)», — безмовно переконують потенційного покупця-чоловіка незліченні яскраві кліпи на українських телеканалах, демонструючи щасливі обличчя тих чо-

Мови, якими говорила Європа безпосередньо перед приходом монголо-аріїв, достоту невідомі, але за характером небореальних європейських мов, яким вдалося вціліти у гірській ізоляції (баскській та чечено-дагестанській), варто припустити, що прамовою попередньої, не зафіксованої поки в археологічних розкопках лінгвістичної революції, був прабатько тибето-китайських, північнокавказьких і баскської мов (сино-кавказьких), а епіцентром її — один з районів, що знаходяться в межах сучасного Китаю⁸.

Якщо неолітична революція принесла народам європейського середземномор'я перші міста і сільськогосподарські поселення, то в монголо-арійському просторі вона призвела до створення пересувних стоянок кочівників. Головне, однак, полягало в революції у соціальній сфері, що її принесли із собою в Європу індоєвропейці: сімейний патріархат. Монголо-арії, які унаслідок важкого кочового життя втрачали своїх власних жінок⁹, захоплюють безліч аборигенів. Природно, ні на що більше, аніж на роль безсловесної машини біологічного відтворення і домашнього начиння, абори-

генки претендувати не могли. Однак їх було стільки, що вистачило двох-трьох поколінь, аби арійські племена набули свого сучасного не монголоїдного вигляду, а протоіндоєвропейська прамова до невпізнанності змінилася внаслідок її перекручення в устах численних бранок. І негроїдні за первинним походженням, і монголоїдні популяції людини розумної, котрі витіснили неандертальців, навіть при згоді різному своєму первісному походженню, неминуче мусили набути схожого антропологічного типу, за винятком тих ознак, які не відіграють аж такого істотного значення у виживанні (скажімо, кефалічного індексу). Однак грандіозність патріархальної революції V тисячоліття до нової ери полягала в тому, що революція ця дозволила чужинцям стати повноправними господарями Європи вже через пару поколінь, в історично короткий термін прорвати кліматичну парасольку, розкинуту над Європою.

49

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

ловіків, що вже отримали свій «приз». Жінка у кліпак постає наче бонус, винагорода за правильний вчинок, подарунок на додачу до справді корисних речей. А відтак і сама вона ототожнюється із річчю. Таке оречевлення жіночого тіла, перетворення його на об'єкт маніпуляцій є, як вважають дослідники, одним з найочевидніших виявів сексизму у масмедіа [Шпанер, 2002, с.156; Ярская-Смирнова, 2001, с.70]. Врешті-решт, «для чоловіків жіноче тіло в рекламі є заклик до того, що саме їм слід зробити: купити та заволодіти», підсумовує у своїй статті «Гендерні образи в рекламі» І.Грошев [Грошев, 2000, с.41].

Слід зазначити, що у телерекламі з'являються не просто жінки, а вродливі, привабливі дівчата, які усім своїм виглядом збуджують пристрасть. Еротизація жіночих образів означає перетворення жінки на об'єкт чоловічого бажання, або, як стверджує З.Мелосік, «предмет споживання» [Melosik, 1996, р.34]²¹. Ототожнення жіночого тіла з товаром, що його пропонують купити, яскраво простежується у рекламі української горілки «ЛугаНова», яку безперешкодно транслиували на телеканалі «Інтер» упродовж літа 2002 року. Глядач бачить жіноче тіло від шиї до стегон у щільно облягаючій сукні, та дві

чоловічі руки, які підтримують жіночі груди. «Підтримай своє, українське!» – бадьоро захоочує глядачів (а споживачами цього продукту є, вочевидь, переважно не жінки) чоловічий голос за кадром. Це вже не натяк (як у рекламі пива «Рогань», де кожен ковток пива спричиняє появу нової дівчини, аж до попзірки). У цій ситуації сама жінка є цим українським продуктом, який можна підтримати, тобто купити²².

Ця реклама є доволі показовою і щодо прикметної закономірності, яку виявили американські учені при дослідженні відмінностей у зображенні чоловіків і жінок у засобах масової інформації у дванадцяти країнах світу. Сутність феномену *фейсизму* (від англ. *face* – обличчя) полягає у тому, що у зображеннях чоловіків підкреслено насамперед обличчя, а в жінок – їхнє тіло (оскільки перших показують переважно від пояса і вище, а жінки – на повний зріст). Як слушно зауважує дослідник, «Голова та обличчя є осередком духовного життя, саме тут локалізуються інтелект, особистість, ідентичність і характер» [Archer, 1983, р.726]. Як свідчать інші дослідження понад ста ілюстрованих видань на постсовєцькому просторі, в центрі уваги є не стільки «жіноча тематика», скільки саме зображення жіночого тіла чи його частин [Ямпольский, 1995]. То ж

3.

Існує фізіологічна різниця (physical difference) між білою і чорною расою, яка, гадаю, існуватиме завжди, не дозволяючи двом цим расам співіснувати в умовах соціальної та політичної рівності. І позаяк вони не здатні співіснувати таким чином, продовжуючи, проте, існувати поруч, неминуче постає різниця у становищі «вищого» і «нижчого». Я, як і будь-який інший (білий), виступаю за місце «вищого», призначене для білої раси.

Ейбрагам Лінколн

Кумедна сцена: у кварталі червоних ліхтарів Амстердама досить охайний негритянський хлопець стоїть навколішки, благаючи білу повію його прийняти. А вона посилає його «відкритим текстом» англійською із сильним російським акцентом. Натоп чоловіків заходиться від сміху. Потім, здається, до цієї дівчини стояла серед ночі черга якихось закомплексованих літніх типів. Я було подумав, що, може, даремно вона так! Старомодно це, як і весь расизм. Хоча, мушу визнати, мені важко уявити себе на її місці.

А ось лунають істеричні вигуки, що планета стає «приємно-шоколадною». Боятися цього не варто, не встигне! Прогрес генної інженерії наближує мить, коли батьки зможуть просто замовляти колір шкіри і форму носа своєї дитини. З іншого боку, суспільство стає дедалі складнішим, повноцінне вбудовування в нього — справа тривала і важка, вона розтягується іноді на кілька поколінь, необхідних для повної асиміляції прибульців. У результаті значення цивілізаційних відмінностей виразно зростає, тоді як значення расових відмінностей у найближчі десятиліття буде надалі меншати.

Автентичні англіїці виділяються серед «адсорбованих», подібно до величичи чубарів, які стачено крокують серед строкатої зграї дворових голубів Гайд-парку. Про автентичних французів такого не скажеш, хоча не можу погодитися з панічними настроями декого, хто стверджує, що в Парижі майже не залишилося французів. Вони там є, і чимало, на них нерідко просто наштовхуєшся. У Парижі, в туристському місці лоточник-кондитер, упізнавши в мені туриста, покликав французькою. А я цього не люблю: «Та йдіть ви зі своїми напо-

і згадане вище зображення жінки «без голови» фактично означає позбавлення її цих людських характеристик. Вона стає предметом, нездатним мислити, говорити, діяти чи відчувати, тобто перетворюється на іграшку, що нею можна вільно маніпулювати.

На перший погляд окреслені дві моделі фемінності різні, однак насправді вони містять чимало прихованих спільних рис. Обидві вони є продуктом андроцентричного дискурсу, в межах якого суспільні функції жінки визначаються через її «природні» характеристики, тобто тіло. На відміну від Берегині, чиє тіло призначене головню для репродукції, тіло Барбі є об'єктом чоловічого естетичного та еротичного задоволення. Так чи інакше, жіноче тіло призначене для того, аби бути використаним — чи то конкретним чоловіком, чи патріархатним суспільством (державою, нацією). Характерною є відсутність інтересу до жіночої особистості, її власних потреб, інтелектуального потенціалу чи творчих здібностей. Власне, обидві моделі пропонують єдиний спосіб жіночого існування — належати чоловікові.

Цілком очевидно, що в сучасних умовах обидва варіанти — Берегиня і Барбі — виявляються нефунк-

ціональними, оскільки соціально-економічні умови в Україні не дозволяють жінкам залишатись у чотирьох стінах та насолоджуватись тихим домогосподарством, самовідданим материнством чи нарцистичним плеканням свого тіла. Українські жінки змушені силою обставин чи власним свідомим вибором шукати свого місця на ринку праці, намагаються віднайти адекватні моделі фемінності, які втілювали б необхідні для виживання цінності та риси.

ДІЛОВА ЖІНКА І ФЕМІНІСТКА

Альтернативні моделі фемінності, до яких слід віднести насамперед Ділову жінку і Феміністку, посядають в українському суспільному дискурсі маргінальне становище.

Втім, українська дослідниця Т.Журженко розглядає Ділову Жінку (businesswoman) як самостійний тип ідентичності, визначаючи її особливі українські риси [Zhurzhenko, 2001, pp.41-42]. Головна з них полягає в тому, що внаслідок стереотипного сприймання ґендерних ролей жінку-підприємця розглядають радше як годувальницю і заробітчанку, що силою економічних обставин тимчасово змушена займатись бізнесом, а за сприятливих умов

леонами! Без яєць вони, наполеони ваші, не те, що наші».

У Лондоні ж, якщо йдеш із зарозумілим виразом обличчя, дивлячись презирливо понад головами перехожих, — обов'язково сприймуть за свого і що-небудь спитають (скажімо, як пройти). Розмовляють англіїці між собою доволі емоційно, зовсім не тихо, як у Східній Європі — з виглядом проголошення істини в останній інстанції. Обов'язковий ритуал англійського жарту вимагає такого ж обов'язкового ритуалу негайної реакції у вигляді короткого голосного сміху, неважливо, зрозумів ти його чи ні. Я також намагався жартувати: «О, що це за дивовижна пляшечка вина, яку ви щойно примудрилися вилити мені на штани! Який це був сорт, вибачте? Що, невже бордо?! Я дуже люблю бордо! Ну, тоді нічого страшного (якщо, звичайно, це було насправді бордо) ...».

Найпростіший спосіб побалакати з лондонцями — це зайти в паб і підсісти на вільне місце, з тобою заговорять уже хоча б із увічливості. Так і трапилося: літній джентльмен галантно довідався звідкіля я, розмова швидко скотилася на філо-

софську суперечку про глобалізацію і стосунки північ-південь. «Уявіть собі, Грем, на секунду, що у вашій країні стало занадто багато знедолених. Ви ж не хотіли, щоб це призвело до соціального вибуху? Так само у наше століття глобалізації багаті країни неминуче будуть змушені збільшувати допомогу найбіднішим країнам саме внаслідок глобалізації і росту взаємозалежності: бідні залежать від технологій багатих, а багаті — від доброї волі і гарного настрою бідних. Наприклад, відомо вже давно, що англійська та російська мови з того самого кореня, що й санскрит, однак не виключено, що глибші шари лежать на Сході Азії, і, що вже зовсім може бути кривдно для білих, цілком може виявитися, що мову їм вигадали азіати. От погляньте на англійське слово know, дуже близькі йому за семантикою і звучанням слова є не лише в індоєвропейських мовах, але й у фінно-угорських і тюрксько-монгольських, аж до найсхіднішої з них — мови орок, котрі, незважаючи на всі жахи, що про них навігадував Толкієн, мирно співіснують у нас у Росії і нікого не чіпають¹⁰. Виявляється, що ця подібність не випадкова, і компаративні

51

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

могла б повернутись до традиційного розподілу ґендерних ролей. Крім того, передбачається, що така Ділова Жінка не присвячує себе цілковито кар'єрі, а завжди зберігає рівновагу між своїми професійними функціями і материнськими обов'язками. І ще однією прикметою образу Ділової Жінки є трансляція образу Берегині у суспільну сферу, тобто приписування їй особливих функцій хранителя моральних норм у середовищі підприємців.

Проте опанування ролі Ділової Жінки та досягнення успіху у професійній кар'єрі — нелегке завдання для жінки, оскільки попри економічну конкуренцію та бюрократичні перешкоди їй доводиться долати ґендерні стереотипи та проривати бар'єри чоловічої кланової замкнутості у царині великого бізнесу і політики²³. Через фактично обмежений доступ до джерел фінансування (тобто отримання достатнього стартового капіталу) і труднощі здобуття фахової освіти (особливо перекваліфікації), жінки витіснені у царину дрібного підприємництва й тіньової економічної діяльності. Жіноче підприємництво зосереджується головню у маргінальних видах економічної активності, насамперед у човниковому бізнесі та ринковій торгівлі, що вирізняються важкими умовами праці, незначними до-

ходами та низьким престижем [Журженко, 1999]. Болісна та деструктивна співприсутність в одному й тому ж полі свідомості успішної жінки консервативних ґендерних стереотипів та сучасних ідей ґендерної рівності спричиняє рольовий конфлікт (комплекс суб'єктивних негативних переживань жінки з приводу труднощів узгодження виконання ролей у професійній та сімейній сферах). Розв'язання цього конфлікту — вибір між кар'єрою та сім'єю — найчастіше відбувається на користь останньої — цей суто жіночий феномен у соціальній психології називають «відмовою жінки від кар'єри» [Гаврилиця, 1998, с.65].

Як свідчать дослідження, більшість жінок (61%) взагалі вважає себе нездатними до успішної підприємницької діяльності [Комих, 2001, с. 209], що є наслідком диференційної ґендерної соціалізації, в процесі якої дівчатка не знайшли для себе відповідних рольових моделей для ідентифікації. Фактично, поданий образ мало відрізняється від совєцького взірця «працюючої матері», тоді як знаний на Заході образ Ділової Жінки-Індивідуалістки поки що не функціонує в українському суспільстві як повноцінна модель. Як слушно зазначає В.Сукочова, в українському суспільстві «досі не сфор-

лінгвісти вважають, наче всі ці мови походять від однієї спільної».

— Чому ви гадаєте, що європейці (Caucasians) отримали свою мову від монголоїдів (Asians), а не навпаки? — парирує Грем.

— Та, бачите, фінно-угорські, а особливо тунгусо-манчжурські мови більшою мірою зберегли стародавню структуру і стародавні приголосні, а індоєвропейські — дуже їх видозмінили, як часто трапляється з мовою, яка потрапляє в нове, чуже їй в минулому етнічне середовище, і її опановують люди, котрі колись розмовляли іншими мовами. Чим відрізняється сучасний іврит від арабської та від древнього івриту — він утратив гортанні. Іммігранти досі не навчилися вимовляти гортанні звуки і будують фрази так, як вони будували б їх у російській мові. Схожі відмінності існують і між індоєвропейськими мовами та іншими гілками бореальних мов, причому в тих мовах, носіїв яких відрізняє більший «індекс європеїдності», фонетичних відмінностей від спільної бореальної пра-мови більше. Як би азіатам не спало на думку коли-небудь заявити про своє право на копірайт

для використання усіх мов бореальної групи, включно з англійською!

Грем сміється.

Після недовгих роздумів Грем погоджується: «Можливо, потрібен якийсь спеціальний податок на ці цілі (на користь країн «третього світу»), на-вряд чи можна цього уникнути».

Почувши, що мені довелося трохи повоювати у Палестині й у Лівані, Грем цікавиться моєю думкою про перспективи виживання єврейської держави.

— О, — відповідаю я, — проблема не у виживанні, — з урахуванням наявності ядерних боєприпасів Ізраїль незнищений в найближчому майбутньому. Проблема в тому, що нормального життя немає ні в євреїв, ні в палестинців. Однак усе звалювати на палестинців — остання справа, ні арабські країни, ні Ізраїль не дали їм за 50 років найменшої можливості створення демократичного самоврядування, ні навіть громадянства, щоб вони могли хоч якось відповідально сформулювати свою точку зору, отож ступінь їхньої колективної відповідальності неспівмірний із ступенем відповідаль-

мований позитивний образ «ділової» жінки, (...) відсутня модель «успішної жінки», яка б не пере-кривалася парадигмою вдалого заміжжя» [Суковата, 2001, с.132].

Іншою альтернативною моделлю є образ Феміністки. У сучасному українському суспільстві ця модель, очевидно, найбільш контроверсійна і найменш популярна. Завдяки дискредитації поняття фемінізму в рамках комуністичної ідеології та внаслідок спотворень під час совєцької практики, жіноцтво упереджено сприймає цей термін, вбачаючи в ньому лише чергову загрозу «вічній жіночності». Нерозуміння сутності феміністичної теорії та ідеології характерне не лише для масової буденної свідомості українців, воно властиве навіть інтелектуальним та політичним елітам, що засвідчують хоча б деякі публікації у часописі «Критика» (наприклад, цілковито традиціоналістські жіночі організації «Союз українок» та Жіноче об'єднання ім. О.Теліги якось було названо феміністичними²⁴). Стереотипне уявлення про феміністку як мужеподібну, грубувату, ставевоневдоволену, озлоблену й агресивну, схильну до сексуальних збочень чоловікенависницю все ще є характерним для значної маси жіноцтва. Як уже згадувалось вище, національно-орієнто-

ваний жіночий рух в Україні здебільшого заперечує свою причетність до фемінізму. Втім, очевидна суперечність між націоналізмом та фемінізмом, що полягає у діаметрально протилежному баченні місця і призначення жінки (у приватному чи у відкритому суспільному просторі), була прикметною рисою на початках їхньої діяльності. Характерно, що антиномічність цих двох векторів не усвідомлювали навіть лідери деяких жіночих організацій [Pavlychko, 1996, с.310]. Типовим прикладом такого «непорозуміння» є жіноча газета Західноукраїнського Центру «Жіночі перспективи» з багатообіцяючою і цілком феміністською назвою «Жіноча воля» (видається у Львові). У цьому часописі, поруч із розповідями про успішних жінок (фахівців, політиків, активісток, мисткинь і т.д.), котрі зреалізували себе у професійній кар'єрі, публікуються тексти, що є класичними з позиції ґендерних стереотипів, якот: «Полювання на самотнього чоловіка. Універсальний рецепт для жінки, яка вирішила вийти заміж»²⁵, а також характерні для суто жіночих видань новини моди і косметики, кулінарні рецепти та гороскопи! Прикметно, що на сторінках цієї газети не знайшлося місця для жодного матеріалу про феміністське бачення проблем сучасної української

ности організованіших політичних сил. А от європейці змогли нарешті, здається, об'єднається і створити щось нове — переводжу я розмову на цікавішу для мене тему.

У саркастичній усмішці британця вгадується традиційний англійський євроскепсис. Враження таке, що, об'єднуючись з континентом економічними євротунелями, англійці зятято шукають нові, рятівні символи своєї «інаковости». На плакатах, вивішених на транспортних вузлах, поїздка з Великобританії в Європу зветься поїздкою до Шенгену (йдеться про шенгенську візову зону). Можливо, міркую я подумки, час і нам задля політкоректності проблему ставлення до Росії в Європі перейменувати в проблему ставлення до Росії в певному безликому Шенгені?

Тим часом англієць прорікає думку, гідну занесення до реєстру золотої скарбниці британської дипломатії: «Якщо європейці між собою воювати не стануть, то будуть воювати з Америкою, чи ще з ким-небудь», — це ми вже чули багато разів: «війни завжди були, є і будуть!». Тоді, якщо по-іншому в принципі неможливо, чи вартує взагалі прагнути до

світу — чи вірніше буде просто безтурботно посидіти на набережній Темзи, поквакати, поки це ще можливо, із собі подібними, добре запам'ятати лінію лондонського обрію: Біг-Бен, Тавер, Таверський міст, які намертво врізалися в пам'ять, а те ж усяке може трапитися.

О, солодка британська ізоляція! О, «залізна завісо»! О, північноатлантична парасолька! Що з нами буде?!

Англієць довідується, яке пиво я п'ю, він явно не втомився і збирається гомоніти ще дуже довго.

— Блін, от ви тут на своєму острові всі такі законослужняні, як я чував, але на червоне світло переходите зосили, дурних законів у вас повно, яких ніхто, звичайно ж, виконувати не збирається. А вчорась я спостерігав, як цілком інтелігентного вигляду дядько, яппі-джентльмен, перескочив через перильця в платний туалет, щоб тільки не платити. Він це зробив з такою незворушною «міною на обличчі», що всі навколишні джентльмени відразу зробили точнісінько таку ж. Так от я і думаю, — продовжую я зі своєю жажливою вимовою, але вже піймавши нотку англійської безапеляційности, —

53

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

жінки чи про конкретну жінку-феміністку. А гасло газети — «Чого хоче жінка, того хоче Бог!» — далєбі, тхне сексизмом наживоріт.

Поодинокі спроби ж синтезу традиціоналізму та фемінізму виявились, як і слід було очікувати, нерелевантними і на теоретичному, і на практичному рівні. Це, в свою чергу, неминуче спричинило прискорення процесу увиразнення та уточнення ідеологічних преференцій окремих жіночих груп, відтак — дало поштовх до певної спеціалізації українського жіночого руху. Проте навіть ті жіночі організації, чиї цілі та діяльність насправді відповідали феміністським стратегіям суспільних змін (усунення сексизму як дискримінації жінок за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок в економічній, політичній, соціальній, правовій сфері тощо), і досі не визнають себе феміністичними.

Подібна обачність цілком зрозуміла, якщо взяти до уваги, з одного боку, вкрай негативну суспільну опінію Феміністки, а з іншого, нездатність жіночих лідерів переконливо спростовувати хибні уявлення про фемінізм. Це зумовлено практично повною відсутністю упродовж перших кількох років незалежності публікацій, які б викладали теоретичні та іде-

ологічні засади фемінізму, пояснювали відмінності у цілях і способі дії різних його течій та напрямів та оприлюднювали результати конкретних досліджень щодо становища жінок, здійснених на засадах феміністської методології.

Першими, хто прорвав теоретичну блокаду фемінізму в Україні, були дослідниці-літературознавці Соломія Павличко [Павличко, 1991; Павличко, 2002] та Ірина Жеребкіна [Теория, 1996], однак це не означало, що їхня пропозиція фемінізму була прийнята з готовністю і вдячністю. Хоча дискусії у засобах масової інформації засвідчують, що часи тотального нігілізму щодо нього минули і очевидним є величезний інтерес (зокрема, зі сторони самих жінок) до цієї теми і образу Феміністки, однак критична нестача фахових і популярних публікацій з цього приводу все ще залишає цей суспільний запит незадоволеним. Відтак образ Феміністки також залишається маргінальною, невивершеною, здебільшого примарною рольовою моделлю, яка лише почала віднаходити в Україні своїх більш-менш свідомих послідовниць.

Отже, в сучасній Україні продовжують домінувати ті моделі фемінности, що репродукують ґендерні стереотипи та орієнтують жінку на самореалізацію

нехай законслухняність! — але тоді варто було б очікувати ретельного виконання всіх законів. Адже для справді законслухняного громадянина немає закону «правильного» і закону «поганого» — або ж не закон панує у ваших «альбіонах», а щось інше. Тоді що?

— ПРО, це довга і цікава розмова; я зараз вам усіх поясню... — говорить англієць і йде в туалет. Зненацька я почуваю, що розмови з лондонцями мене втомлюють, а момент випав якнайсприятливіший, щоб змитися. Я допиваю пиво і йду, як і прийнято у британських аборигенів, не попрощавшись.

І все-таки, вийшовши з бару, я починаю шкодувати, що посоромився сказати англійцеві всю правду-матку про те, що перші арійці були монголоїдами. Зазнав би він культурного шоку, чи іронічно відмахнувся б і обмежився англійським жартом? Я завжди запитував себе: чи можуть відкриття в гуманітарній галузі впливати на хід історії, подібно, як впливають відкриття фізиків. «Що, якби порівняльне мовознавство було просунутішим у довоєнній Європі, можливо, такий культурний шок міг позбавити її від припадку нацизму?» — про-

довжую міркувати я, безглуздо блукаючи по Сохо. Утім, можливо, я переоцінюю здатність подібних відкриттів викликати інтерес. Інтелектуальному читачеві і так давно відомо, що сучасні громадяни Турецької республіки, хоча і мають типовий середземноморський вигляд, успадкували мову алтайської групи, родичку монгольської, і вже напевно одержали свою мову від жителів сходу Євразії. Те ж саме можна сказати і про угорців. Чому, власне, нас повинно здивувати «небіле» походження індоєвропейських мов?

Варто сказати, що питання походження всякої культури обговорюються зазвичай на дуже високій емоційній ноті. Оponentи атакують ту чи іншу точку зору ще й тому, що вона може бути образливою для когось третього, впливового. Тоді дослідник усе ще може виправдати порушення інтелектуальної чесності, назвавши свою поведінку «політкоректною», хоча схожа «політкоректність» щодо одних зазвичай обертається несправедливістю до інших, слабших.

Утім, вірогідність висновків ще не гарантується точністю вимірів. Радше навпаки, надійнішим вар-

через зв'язок із чоловіком, у межах традиційних ролей матері, домогосподарки, дружини/коханки. Вони не віддзеркалюють тих соціально-економічних змін, що відбулись у становищі жінки упродовж XX століття, і, по суті, є нерелевантними в сучасному українському суспільстві. Водночас альтернативні до них модерніші моделі є недостатньо сформованими і артикульованими у публічному дискусії, що зумовлює складність ідентифікації з ними і, відповідно, незначну популярність серед жінок.

Література

Ажгихина Н. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа // Гендерные исследования. — Вып. 5. — М., 2000. — С. 261-273.
Берн Ш. Гендерная психология. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. — 320 с.
Власенко Н.С., Виноградова Л.Д., Калачова І.В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. — К., 2000.
Гендерний аналіз українського суспільства / Наук. ред. Т.Мельник. — ПРООН, Представництво в Україні. — К.: Златограф, 1999. — 294 с.
Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2002. — 121 с.

Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія). — К.: КНУ ім. Шевченка, 2000.

Грошев І.В. Гендерные образы рекламы // Вопросы психологии. — 2000, № 6. — С.38-49.

Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Україна, Київ, 3-4 грудня 1999 р.). — К.: Холс, 1999.

Журженко Т. Маргінальна економічна діяльність і місце в ній жінок // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. — К.: Златограф, 1999. — С.165-172.

Комих Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності // Гендер і культура: 36. ст. / Впоряд. Агеева В., Оксамитна С. — К.: Факт, 2001. — С.209-214.

Кононенко Є. // Критика. — №5-6, 2000.

Марушевська О., Шарова К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети «Факти і коментарі» // Філософсько-антропологічні студії, 2001. Спецвипуск. — К.: Стило, 2001. — С. 220-225.

Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа? // Слово і час. 1991, №6. — С.10-15.

Павличко С. Фемінізм. — К.: Основи, 2002.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

то вважати той висновок, який стійкіший до погрішностей і артефактів, тобто який не зміниться на протилежний, якщо ми лише трохи помилимося в оцінках і певна частина фактів виявиться неправильною. Цей методологічний принцип дуже важливий для складання правильного уявлення про події, свідчення про які дуже уривчасті та часто суперечливі.

Справа, однак, ускладнюється тим, що людям зазвичай цікавіше, що їх очікує у майбутньому, аніж те, що відбувалося в минулому. А в галузі укладання прогнозів нікому поки що так і не вдалося довести, що історичні дослідження ефективніші, аніж генератор випадкових думок, для з'ясування того, що готує нам день прийдешній. Причому за ступенем незаангажованості й інтелектуальної чесності останній явно дасть фору більшості істориків.

Зрозуміло одне: відтоді, як в Європі люди зчепилися з неандертальцями у смертельному двобої, конкуренція між різними культурами дуже сприяє розвиткові технології¹¹.

Отже, є підстави вважати, що серйозні досягнення в обробці каменю, кістки, у символотворчості

й інших сферах культури, які характерні для низки районів Африки, Європи й Азії починаючи з періоду близько 45 тисяч років до н.е., були викликані зростаючою конкуренцією за володіння ресурсами за умов, коли розв'язання криз за рахунок відтоку надлишкового населення на вільні території стало дедалі проблематичнішим¹².

Однак, з якої такої причини один вид гомінідів виявився краще за інший здатним до сприйняття технологічних нововведень? Може, культурні та релігійні уявлення неандертальців гальмували їхній власний розвиток? Ритуали поховання мертвих у цих гомінідів були, як виявилось, дуже непростими, слідів графічного мистецтва досі не знайдено, хоча ритмічні види мистецтва, музика і танці, існували, про що переконливо свідчить знахідка неандертальської сопілки. Можливо, однак, що причиною вимирання послужила їхня недостатня військова організованість — захищені північноатлантичною кліматичною парасолькою, вони занадто «розслабилися» і втратили пильність. Агресивніші кроманьйонці змогли перемагати, однак згодом самі втратили динамізм розвитку.

55

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – С.91-109.

Суковата В. Гендерний аналіз реклами // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002, №2. – С.176-182.

Суковата В. Стереотипи підприємництва в масовій свідомості: гендерний аналіз // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001, №2. – С.131-143.

Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації // Гендер і культура: Зб.ст. /Упоряд. Агеєва В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С. 151-160.

Теория и история феминизма / Под. ред. И.Жеребкиной. – Харьков: Ф-Пресс, 1996. – 387 с.

Шпанер Л. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип. 1. – Дрогобич: Коло, 2002. – С.152-161.

Ямпольский Р.М. Тенденции развития типологической структуры женской прессы // Вестник МГУ. Серия 10 «Журналистика». – 1995, № 6. – С.3-11.

Ярская-Смирнова Е. Одежда для Адама и Евы. – М., 2001. – 254 с.

Archer D., Iritani B., Kimes D.D., Barrios M. Faceisms: five studies of sex differences in facial prominence // Journal of Personality and Social Psychology. – 1983, vol. 45, pp. 725-735.

Bretl D.J., Cantor J. The portrayal of men and women in U.S. television commercials: a recent content-analysis and trends over 15 years // Sex Roles, 1988. Vol. 18, pp. 595-609.

Friedan B. Feminine Mystique. NewYork: W.W.Norton, 1963.

Lindsey L. Gender roles: a sociological perspective. – NewJersey: Prentice-Hall, 1997. – 452 p.

Lovdal L.T. Sex role messages in television commercials: an update // Sex Roles. 1989. Vol. 21, pp.715-724.

Melosik Z., ed. Toisamoňz, ciaio i wiadza. – Poznac, 1996.

Olczyk, Eliza and Anna Twardowska. Women in the media // Nowakowska, Urszula, ed. Polish women in the 90's. The report by the Women's Rights Center. – Warsaw, 2000, pp. 249-269.

Pavlychko, Solomea. Progress on hold: the conservative faces of women in Ukraine. Buckley, Mary., ed., Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia. Cambridge UP, 1995, pp. 219-234.

Pavlychko, Solomea. Feminism in Post-Communist Ukrainian Society. Murch, Rosalind, ed., Women in Russia and Ukraine. Cambridge UP, 1996, pp. 305-314.

Відтоді і донині Європа відрізняється від іншого світу тим, що процеси історичного розвитку в ній відбуваються найбільш стрибкоподібно і нерівномірно, і причиною цього, як нам уявляється, є кліматичний щит, який спершу сприяв консервації суспільного розвитку, але потім, коли тиск на нього зріс, виявився нездатним запобігти квазікатастрофічній, революційній зміні ситуації. Утім, логіка підказує, що північноатлантична кліматична парасолька була не єдиним, хоча і найістотнішим чинником. Треба спеціально зазначити відносну суворість клімату Росії в порівнянні з Західною Європою, що зіграло певну захисну роль у російській історії.

Однак варто враховувати реальну можливість того, що збереження європеїдного вигляду Європи природним шляхом стає зовсім неможливим, якщо тільки підтримка расової однорідності не стане в якийсь момент надцінною ідеєю європейської цивілізації.

Крім того, не можна не врахувати, що зміна клімату, а також бурхливий розвиток військових технологій і навичок гуманітарної експансії дозво-

ляє сучасній, доволі агресивній, цивілізації продірявити будь-яку — і кліматичну, і географічну парасольку.

Переклав А.Б.

¹ Факт знаходження у великих кількостях неолітичних Венер — жіночих фігурок — надзвичайно цікавий сам собою; одні намагаються інтерпретувати його як художнє втілення чоловічого сексуального символічного ряду, свого роду первісну «порнографію», знаходячи в цьому вияв маскулінізму, інші ж бачать у цьому зображення богині-матері і на цій підставі твердять про наявність у Європі доби неоліту культу богині-матері, прародительки, «рожаниці».

² Під час аналізу подій вже історичного періоду можна також спостерігати, як кожна нова хвиля мовної експансії пов'язана із фактом переваги носіїв «мови-переможниці» у засобах знищення або у військовій організації.

³ Самоназва індоевропейців — «арії» — має спільне походження з російським словом «храбрый» і походить від бореального кореня H-R, значення якого були «хоробрий», «гарний», «умілий», «стараний»,

Rubchak, Marian. Evolution of a Feminist Consciousness in Ukraine and Russia. The European Journal of Women's Studies. Vol.8 (2), 2001, pp. 149-160.

Rubchak, Marian. Recasting Representations of Women in Contemporary Ukraine. Ungendering the Gender? Studies on Integral Culture 3. FEMINA. Lviv, 2002, (forthcoming).

Zdravomyslova, Elena. Problems of becoming a housewife // Rotkich A., Haavio-Manilla., eds. Women's voices in Russia today. London: Dartmouth, 1996.

Zhurzhenko T. Free market ideology and new women's identities in post-socialist Ukraine // The European Journal of Women's Studies. Vol.8, 2001, pp. 29-49.

1 Першою звернула увагу на ці дві тенденції Соломія Павличко у своїй статті «Прогрес затримується: консервативні лики жінок в Україні», проте вона не виділяла їх як окремі типи [Pavlychko, 1995, p. 231-232].

2 Ідентифікація — тип підпорядкування соціальним нормам, що передбачає наслідування дій рольової моделі [Берн, 2001, с. 41-42].

3 Одним із перших його використав Василь Рубан, котрий назвав свою новелу про автентичність матриархатного устрою українського суспільства, «Берегиня». Так само називалась і книга художніх оповідей Василя Скуратівського про українські традиції (К., 1987). Згодом В.Скуратівський започаткував науково-популярний фольклорно-етнографічний часопис з аналогічною назвою (видається донині).

4 Так, у книзі соціолога Н.Лавріненко «Женщина: самореалізація в семье и обществе (Гендерный аспект)» розгляд питання про «Становище жінки в історичному минулому» виділено в окремий розділ [Київ, 1999]; а в посібнику для вищих навчальних закладів «Стать та сексуальність: психологічний ракурс» [Тернопіль, 1999], авторами якого є психологи Т.Говорун та О.Кікінежді, попри окремі тематичні параграфи, по всьому тексту віднаходимо також повсякчасні звертання до «української традиції».

«належний»: санскритське hAR-уака – «хоробрий», «доблесний»; давньоіранське AiRe – «хоробрий», фінське HuR-ја – «шалений, «запеклий», UR-ho – «хоробрий», «герой», HaR-taus – «ретельність»; нанайське AR-da – «доблесний»; маньчжурське AR-cha – «йти назустріч звірові»; грецьке AR-istos – «кращий», «доблесний», «хоробрий», AR-eithoos «атакувати».

⁴ Як можна помітити, в індоєвропейських мовах відбулося згладжування древніх бореальних спірантних звуків, зокрема, на місці «h» часто залишається один лише подовжений голосний звук. Звідси індоарійська назва жінки: «ба-ба», від подвосення бореального кореня В-Н – «бурмотіти», «говорити нечітко, незрозумілою мовою».

⁵ Бореальна мовна спільнота (Н.Д.Андрєєв) близька за конструкцією з гіпотетичною евразійською макрородиною мов, «сконструйованою» в 1987 р. найвидатнішим американським лінгвістом-компаративістом Джозефом Гаролдом Грінбергом. З погляду автора, ця макрородина складається з таких родин: індохетської (=індоєвропейської), уральсько-юкагірської, алтайської (в яку Дж.Г.Грінберг не включає корейську та японську мови), корейсько-японської (до неї віднесено й айнську мову, яку зазвичай вважають ізо-

льованою) і чукотсько-ескімоської (об'єднання, що включає чукотсько-камчатські, ескімосько-алеутські та нівхські мови). Як бачимо, кількість підгруп, носії яких є монголоїдами, також додає аргумент стороні, котра твердить, що епіцентром зародження бореально-евразійської спільноти є Північно-Східна Азія. Результатив спроб іще ширшого, так званого ностратичного, об'єднання мов (Ілліч – Світіч) ми свідомо тут не наводимо як унаслідок хронологічних труднощів, що були виявлені останнім часом при спробах приєднання до цієї надгрупи деяких мовних родин, наприклад, семіто-хамітської, так і внаслідок того, що дотримуємося відомої гіпотези, що всі людські мови врешті-решт виникли внаслідок розпаду єдиної прамови, колись спільної для всієї людської популяції (гіпотеза Тромбетті та Сводеша про моногенез усіх мов людства), яка сформувалася на африканському континенті.

⁶ Глибокий семантичний зв'язок між поняттями «самости», «ідентичности», числівником «один» і позначеннями чоловічого статевого органу зберігається ще з періоду бореальної мовної спільноти. З одного боку, у коло значень бореального кореня Нw – входили поняття, пов'язані з чоловічою статевою функцією: «член», «сполучатися», «тестікули», «хіть»: уде-

57

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГІНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Очевидна поверховість поданих матеріалів щодо історичного минулого українського жіноцтва зумовлена насамперед тим, що їх автори – фахівці з різних суспільно-гуманітарних дисциплін – є аматорами у народознавстві, то ж лише сліпо повторюють чужі тези чи загальновідомі «істини».

⁵ Гамаль Л. Жіночий рух і проблема жінки (культурологічний аспект) // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип.1. – Дрогобич, 2002, с.20-26; Говорун Т. Шлюбно-сімейна звичаєвість українців // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. VI. Ів.-Франківськ, 2001, с. 92-100; Кікінежді О. Етнопсихологічні особливості еротичної культури українців // Там само, с. 190-199; Гринів О. Родина як первісна клітина суспільства // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993, с. 227-235; Костюк Л. Фемінні риси української ментальності (до питання формування) // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип.1. – Дрогобич: Коло, 2002. – С.116-120; Луценко О. «Жіноче начало» в українській ментальності // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / За ред. Л.О.Смоляр. – Одеса, 1999, с.10-18; Рабій-Карпінська С. Українська жінка та її призначення в творчарі Тараса Шевченка // Записки НТШ. – Т.176, с.187-201; Янів В. Українська родина у поетичній твор-

чості Шевченка // Там само. – с. 148-186; Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К., 1992. – с.66-96. Особливо яскравим прикладом подібного підходу є колективна монографія «Українська родина: Родинний і громадський побут» (за ред. Л.Орел, К., 2001), де, зокрема, у розділі «Мати в українському фольклорі» емоції і пафос явно переважають науковий аналіз конкретних фактів.

⁶ За даними соціологічного опитування, здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень в межах проекту «Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень» у червні 2002 р. [Гендерний паритет, с.89].

⁷ В Україні частка жінок серед вивільнених працівників у 1993-1998 рр. становила близько 64%, а серед безробітних у 1992-1999 рр. жінок було зареєстровано від 86% до 62% [Гендерний аналіз, 1999, с.143].

⁸ За даними соціологічного опитування, здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень в межах проекту «Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень» у червні 2002 р. [Гендерний паритет, с.87]

гейське i-lika «член» (з HwY-ly); маньчжурське aj-gan «чоловік»; ульчицьке i-nikta «тестікули», oj-i «чоловічі штани»; естонське hi-mu «хіть», «бажання», hui-ma «невтримний»; грецьке oi-pho «зношуся» (з HwY-bh-); російське je-bu «зношуся» (з тієї ж форми HwY-bh- з характерною перестановкою кореневих фонем). З іншого боку, через проміжне значення «непарна кінцівка», «непарний орган» семантика цього кореня ще в часи існування бореальної спільноти набула й іншого значення, «єдиний»: хантійське oj «один», oj-atilow «одиничний» (з HwY-et-); фінське hei-kalainen «один з них»; старолатинське oi-po «єдине» (з HwY-n-); давньослов'янське je-dno; грецьке oi-dapo «єдиний»; давньоіранське ai-va – «один»; «єдине». Утім, для позначення чоловічого статевого (дітородного) органа в бореїців був ще один корінь, протосоною якого було «запліднення», «зачаття», «вагітність»: Хw-D, див. орокське hAD-ata – «мати стеві зносини»; хантійське OT-ta – «мати стеві зносини»; фінське HeD-elmoittaa – «запліднювати»; ведійське hAD-ana – «сприйняття насіння», «зачаття», AD-anu – «вагітність»; грецьке OD-ino – «вагітність»; російське UD – «чоловічий дітородний орган».

⁷ «These proto-Indo-European people came from South Russia to Europe, introduced the Indo-European culture and then European culture was hybridized. It was the old culture mixed with the new elements – the Steppe, pastoral, patriarchal elements». (Уривок з інтерв'ю Марії Гімбутас).

⁸ Сліди однієї з попередніх континентальних етнолінгвістичних експансій (чи, якщо хочете, революцій) можна побачити в залишках іншої великої надродино мов – сино-кавказької, і в Європі (баски), і на Кавказі (урарту-чечено-дагестанці), і в Китаї (ханьці й тибетці). Східно-азіатське походження цієї хвилі поки що не очевидне, але епіцентр її поширення ще менш ймовірно може бути пов'язаний з європеїдною расою.

⁹ Те, що жінки і діти вимирали в періоди особливо великих переселень і військових походів, виглядає дуже ймовірним. Подібну думку висловлює, наприклад, Л.Гумільов у своєму описі історії переходу кочівників через південно-сибірські степи.

¹⁰ Ороки – автохтонний народ, що мешкає на Сахаліні та розмовляє мовою, яка належить до алтайської мовної родини.

¹¹ Верхній палеоліт з'являється там і тільки там, де

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

9 Прискіпливий аналіз річника популярної київської газети «Факти і коментарі» дав київським дослідникам підстави для таких висновків [Марушевська, Шаповал, 2001, с.222, 224].

10 Статут Міжнародної організації «Жіноча громада». – К., 1993. – С.2.

11 Статут Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги. – К., 1997. – С.2.

12 Програма і Статут Української християнської партії жінок. – Львів, 1993. – С.4.

13 Статут Жіночої асоціації «Нова доба». – Львів, 1995. – С.1.

14 Програма і Статут Української християнської партії жінок. – Львів, 1993. – С.3.

15 Вельми показові приклади таких висловлювань, що були опубліковані в українських газетах, можна віднайти у статті Людмила Таран [Таран, 2001, с.154-155].

16 <http://www.kuchma.gov.ua/main/?speech-36>

17 Як свідчать соціологічні опитування, сьогодні і чоловіки, і жінки одностайні у тому, що «усі основні обов'язки жінки мають бути в першу чергу пов'язані із сім'єю, а чоловіка – з роботою» [Гендерний паритет, с.70].

18 Заради справедливості слід зазначити, що подібні видання існують і для хлопців, як от: *Енциклопедія для хлопців: Для ст. шк. віку / Авт.-упоряд. В.М.Петров. – К.: Школа, 2001. – 589 с.*

19 Сучасний книжковий ринок пропонує близько десятка різних видань з такою ж назвою, однак усі вони видані за межами України. Саме українське походження згаданої тут книги й зумовило вибір її як типового зразка.

20 Про це свідчать хоча б практично тотожні висновки, яких дійшли вчені у результаті досліджень телереклами в Україні, Польщі і Росії [Шпанер, 2002; Ажгихина, 2000; Olczyk, Twardowska, 2000].

21 Вікторія Суковата у своїй статті «Гендерний аналіз реклами» аналізує також владно-ідеологічне підґрунтя посиленої сексуалізації жіночих образів на телеекрані [Суковата, 2002].

22 Або й просто взяти на залик «Візьми мене!», що написаний на рекламному плакаті у київському метрополітені, під зображенням простоволосої дівчини з цютливим виразом обличчя поруч з пляшкою горілки «Житомирська. На брудних. Лагідна».

23 В.Суковата у своїй статті «Стереотипи підприємництва у масовій свідомості: гендерний аналіз» розглядає сім різних мітів, якими суспільство обґрунтовує вилучення жінок із царини підприємництва [Суковата, 2001, с.134-137].

24 Критика, 2001, № 9 (47), с.24.

25 Жіноча воля, № 7 (23), 28 березня 2002 р., с.9.

жили неандертальці (див. також Svoboda & Siman 1989: 320; Svoboda 1993: 34). У районах, де останні не жили і, отже, не складали неоантропам конкуренції, — в Африці на південь від Сахари, в Австралії, у Південній та Східній Азії — немає і верхнього палеоліту (або він дуже пізній). І навпаки, у районах навіть віддалених та ізольованих від Європи, але з явними ознаками присутності там неандертальського населення (Південний Сибір), відомий і доволі ранній верхній палеоліт.

¹² Л.Б. «Верхнепалеолитическая революция»: география, хронология, причины.

59

ІГОР ДЖАДАН
СУТІНКИ БОГИНЬ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ
ОСНОВИ
КСЕНОФОБІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ю р і ї
ю р і ї

гендерна революція у системі державного управління

корольчук
корольчук

б о ж е н а
о ж е н а

антифемінізм: ворожість серед жінок і суспільне життя

х о л у й
о л у й

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК КРОК
«FEMALE SEX» ДО ВЛАДИ

Наявність прав «female sex» у сфері управління, зокрема державного, та здатність реально скористатися цими правами у повсякденному житті спричинили дискусію навколо проблеми участі «female sex» у прийнятті важливих державних (політичних) рішень. Захисники інтересів жінок відстоюють точку зору, що права «female sex» на рівну участь у державному управлінні порушуються, аргументуючи це закріпленими у Конституції нормами, у яких

* «Female sex». Вживаючи це словосполучення, ми намагаємося узагальнити існуючу сукупність понять, з допомогою яких характеризують жіночу частину людства. Водночас, ми підкреслюємо цим виразом перевагу у житті статевих ознак, а не суспільних (які, ми вважаємо, називають гендерними). Відповідний термін ми вживатимемо також до чоловічої частини — «male sex».

йдеться про загальну рівність прав жінок та чоловіків (майже як у часи Французької революції). До таких прав належить і рівність у сфері управління.

Проте, ноги гендерно-управлінської проблеми ростуть від почуття безвладдя жінок та наявності влади у чоловіків. Ніхто, напевно, не буде заперечувати того, що метою теорії і практики фемінізму було входження «female sex» у владу. А за входженням йде прагнення отримати владу — і не частково, а цілком. Якщо брати до уваги те, що теорія та практика гендеру «вилупилася» з фемінізму, то це автоматично означатиме, що сучасні гендерні концепції спрямовані також на здобуття, використання та утримання влади. Навіть більше — метою гендеризації управління є входження «female sex» до правлячої еліти. Передусім, мова йде про політику, економіку та культуру.

З уст представників жіночих організацій доводиться часто чути скарги на те, що у суспільстві (не лише українському) і далі продовжує панувати патріархальна політична (!) культура, відповідно до якої політику розглядають як взаємодію або зма-

Корнелія Клінгер¹ під антифемінізмом розуміє діяльність, спрямовану проти феміністичної теорії та практики. Я не буду детально описувати її погляди, хочу тільки звернути увагу на ті особливості, про які вона говорить. У той час, коли в суспільстві долаються проблеми, пов'язані з правовими змінами щодо жінок, а також труднощі, які виникли при перших спробах запровадження ґендерних студій в університетах Польщі, тема антифемінізму і надалі залишається актуальною і є деструктивнішою, ніж антифемінізм у чоловічому середовищі. Останній радше мобілізує жінок, коли вони йому протистоять. Повертаючись до антифемінізму серед жінок, я хотіла б підкреслити – як і Клінгер, – що він є марґінальним явищем і набагато слабшим, на відміну від антифемінізму інституційного характеру, тісно пов'язаного з культурою, в якій домінують чоловіки. Проте, з огляду на деструктивний характер цього явища, його не можна оминати увагою, тим паче, що він часто є причи-

ною виникнення антагонізму в жіночому середовищі.

Отже, Корнелія Клінгер виокремлює так званий «явний антифемінізм» – назвімо його декларативним антифемінізмом – і «мовчазний антифемінізм». Останній з них дає політичним противникам фемінізму аргумент: оскільки у жіночому русі бере участь незначний відсоток жінок, то вони не повинні узурпувати право представляти всю стать. І хоча багато жінок не є ані феміністками, ані антифеміністками, проте своїм мовчанням та пасивною згодою на нижчий статус жінки в суспільстві вони підтримують антифеміністичну аргументацію. Явний фемінізм є характерним для жінок, що посідають високе місце в суспільстві. «Вони користуються тими надбаннями фемінізму (який вони відкидають), котрі він виборов у минулому і за котрі він бореться нині для більшості жінок. Цей антифемінізм є парадоксальним, адже жінки, які в повній мірі отримують користь від визволення жінки, виступають проти тієї теорії і руху, що дають їм цю свободу»². Натомість, парадокс мовчазного антифемінізму полягає в тому, що жінки, які почувують

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гання між представниками «male sex». Разом з цим згадують і приховану дискримінацію жінок, яка виявляється у тому, що у багатьох суспільно-політичних організаціях чільні посади обіймають чоловіки. Несподіванішим є й наступний «ґендерний» висновок: переломові подібної ситуації не сприяють і засоби масової інформації, які не повідомляють про перспективи, що відкриваються перед жінкою у суспільстві, про її вклад у розвиток суспільства. Лишень цих трьох зовсім маленьких епізодів, які не можуть відобразити усіх наявних ґендерних тенденцій, цілком вистачає, щоб усвідомити – «female sex» не потребують рівності між чоловіками та жінками. *«Female sex» як і «male sex» хочуть влади. Це їх споріднює.*

Першим логічним кроком «female sex» став підбір ключиків до «сейфу» (не банківського) будь-якої влади – системи державного управління, адже «female sex» є водночас і «homo sapiens», і вони розуміють: щоб утримати владу, необхідно отримати гарантії. А можливість стояти над «управлінням» дає право формувати та «писати» (маємо на увазі законодавство) гарантії. Саме цим можна

пояснити їх бажання спочатку взяти контроль над управлінням, з допомогою якого вдасться виробити гарантії, і лише потім простягнути руки до влади.

Не будемо намагатися віднайти аналогічні ситуації і робити глибокі порівняння, щоб підтвердити або спростувати деякі гіпотези, бо вважаємо це некоректним. Просто кинемо оком середньостатистичного громадянина України (тільки не треба тут згадувати про всюдишущу патріархальну культуру!) на Європу. Туди, де вже понад 30 років минуло відтоді, як «female sex» активно розпочали боротьбу за державні гарантії свого існування. І не просто існування, а життя у стані вічного панування. Адже назвати дії, які можна прирівняти хіба що до революції (буржуазної, науково-технічної, сексуальної, комп'ютерної), вимогою до поваги прав «female sex» та рівності – не повернеться язик. Революціям вдавалося змінити суспільний, політичний, економічний устрій завдяки контролю над владою. Сучасна ґендерна політика, яка відкриває сі дороги жінкам (навіть, якщо вони цього не хочуть) і запалює червоне світло перед чоловіками,

себе приниженими, не вірять у можливість будь-яких змін, вважаючи, що найменший протест з їхнього боку лише погіршить становище, і тим самим дистанціюються від фемінізму.

Я погоджуюся з Корнелією Клінґер у тому, що не можна ставити знаку рівності між антифемінізмом і ворожістю жінки до іншої жінки. Така ворожість зовсім не обов'язково виявляється в зумисних діях проти інших жінок, вона може з'явитися навіть у феміністичному середовищі, і само по собі це аж ніяк не є протиріччям, хоча таке враження складається.

Я б хотіла коротко спинитися на джерелах цієї ворожості, котра, на мою думку, спричинена внутрішньою соціалізацією жінок, що накладає відбиток на їхнє суспільне життя. Участь у ньому жінок в історичній перспективі є явищем відносно новим. До 1908 року жінки ще не мали права бути членами наукових товариств, навіть приватних, а дозвіл навчатися в університетах вони отримали лише у 60-і роки XIX сторіччя, та й то не в усіх країнах. Тож реальними учасницями суспільних процесів жінки стають лише на початку XX сторіччя. Не суперечать цьому фактові й поодинокі

випадки: королева Єлизабет I чи імператриця Катерина. Вони лише підтверджують правило, яке нині звучить уже банально: у суспільній сфері впродовж віків домінують чоловіки, а жінки діяли у владних структурах, створених знову ж таки чоловіками. При їх домінуванні легко формулювати протести і пропозиції змін – наприклад, юридичних. Набагато складніше протидіяти механізмам, які не вкладаються у певні параграфи чи постулати, хоча вони відіграють дуже значну роль, сприяючи тому, що жінки є скривдженими в суспільній і політичній сферах. Саме ці ледь вловимі механізми призводять до майже самочинного відтворення нерівності між чоловіками й жінками. Такий висновок впливає не стільки зі свідомих, обдуманих дій, спрямованих на збереження *status quo* у стосунках між статями, скільки із засвоєних у дитинстві реакцій та поведінки як чоловіків, так і жінок. Якщо їх спитати, чому вони чинять саме так, а не інакше, то найчастіше вони не можуть відповісти. Стверджувати, що причиною є стереотипи, означає не прояснити проблему, а взагалі її закрити, позаяк боротьба із стереотипами – те саме, що горезвіс-

претендує на звання революції, оскільки бореться за владу. Водночас, «мовчанка», але не пасивність, з боку «male sex» не дозволяє поки-що зробити такий висновок, але підштовхує до думки, що чоловіки вважають подібну «гендерну рівність» нелегітимною реформою.

До речі, додамо до попереднього одне суттєве зауваження. Західна цивілізація завжди гордилася тим, що її система «працює» завдяки виробленій традиції толерантного ставлення до існуючого стану речей. Насамперед це стосується сфери політики, на яку накладено табу, і де не можна спекулювати та обходити традицію. Проте, «female sex» не змогли дочекатися еволюційного вироблення традиції 50/50, тобто пропорційного представництва у всіх сферах суспільного життя жінок та чоловіків. Вони вирішили вдаватися до недозволеної хитрості (майже як юристи у США, що шукають шпарини у законодавстві, для виправдання своїх клієнтів). Та й справді, якщо раніше методом входження у владу була сила, то нині замість неї на історичну арену вийшла хитрість, кмітливість та, звичайно, науковість. Попри те, що більшу частину

влади у своїх руках тримають «male sex», вони не змогли передбачити подібний розвиток подій. Власне, саме сучасний стан влади (її цілковита підпорядкованість юридичній науці, а звідси й толерантність) дозволив «female sex» втрутитися у боротьбу за панування. Таким чином жінки, використовуючи толерантність світової системи, виробили власний метод захоплення влади у межах дозволеного – моральний тиск, апеляція до ненасилля, пропозиції для внесення змін у законодавство (звичайно, на свою користь) і т.ін.

Якщо для наведення гендерного «порядку» «female sex» використовують нерівні методи боротьби, то напрошується думка, що у такий спосіб до влади йде черговий радикальний рух. Інакше як пояснити те, що філософія гендерних взаємовідносин вибудовується за оруелівським принципом із популярної антитоталітарної утопії «Ферма тварин»: «Усі тварини рівні, але деякі тварини рівніші за інших». Іронізуючи, можна сказати, що «female sex» підійшли до захисту своїх прав занадто ретельно і, як наслідок, скоро «задушуть» в обіймах свою «male sex»-половину.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

на боротьба з вітряками: вона весь час починається спочатку, бо результатів ніби й не видно.

Однією з форм такої поведінки серед жінок – як і в будь-якій суспільно й політично скривдженій групі – є їх прагнення створити безконфліктні спільноти. Однак, коли бачиш, що діється в родині і на роботі, одразу хочеться заперечити. Наш досвід не знає прикладів ідилічного співіснування жінок. У приватній сфері між ними існує радше специфічна конкуренція – я б її назвала конкуренцією об'єктів. Жінок готують до неї впродовж багатьох століть. Із покоління в покоління їх вчать бути об'єктом жадань, тому вони змагаються за речі, зовнішній вигляд, за молодість, успіх у інших. Дуже рідко трапляється – принаймні у Польщі – що, виховуючи дівчат, їх навчають на професійний успіх; їх не вчать конкуренції суб'єктів, тобто того, як досягти найвищої кваліфікації, як оволодіти дієвою стратегією досягнення успіхів і як взагалі здійснювати свої мрії, навіть якщо вони не вписуються в загальноприйнятні норми. Звернімо увагу, що змагання за речі не вимагає дії чи взаємодії в публічній сфері.

Воно відбувається у затишку приватного життя, у вузькому колі знайомих. Оцінюватиме ж результати цієї конкуренції ширша публіка. Це той тип конкуренції, який викликає відчутний антагонізм між жінками у будь-якому середовищі і перешкоджає втіленню ідеї спільноти, створенню коаліції. Цим жіночі групи відрізняються від груп національних, які в моменти небезпеки консолідуються значно тісніше, ніж жінки.

У суспільній свідомості, поряд з образами скандальної баби, злої тещі, підлої мачухи, сварливої жінки, живе переконання про безконфліктність жінок та їх приязне ставлення до світу й до людей. Також часто говорять, що жінки пом'якшують звичаї. Обидві ці групи уявлень, хоч і є протилежними, схоже, мають спільне джерело. Суть його у тому, що, виховуючи жінок, їх вчать згладжувати конфлікти у своїх родині, що у феміністичних дослідженнях називають емоційною відповідальністю. Вона полягає в тому, щоб уміти створити такі стосунки між людьми, при яких усі конфлікти можна було залагодити. Ця безконфліктність стосується не самих жінок, а всіх членів родини. Жінка повинна виробити таку

63

БОЖЕНА ХОЛУЙ
АНТИФЕМІНІЗМ:
ВОРОЖІСТЬ
СЕРЕД ЖІНОК
І СУСПІЛЬНЕ
ЖИТТЯ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Проте, коли б під загрозою зникнення опинилися лише «male sex», можна було би не хвилюватися, але коли дамоклів меч нависає над цінностями демократичного суспільства – приватної свободи та оцінки людей не за їх гендерною чи то пак статевою ознакою, і тим більше не за гарантіями у законах, а за реальними здобутками та вміннями, – на це варто звернути увагу. Не можна знайти логічного пояснення ситуації, коли партії мусять брати до себе у виборчий список або висувати в одномандатному окрузі відповідну квоту «female sex». Виробити демократичну традицію з допомогою сили неможливо. Власне, тут і зникають демократичні цінності. Наприклад, перші 20 місць у виборчому списку певної партії треба обов'язково пропорційно розподілити між 10-ма чоловіками і 10-ма жінками. Але, уявімо, що в партії є достойні особи, яким цих 10 жінок «програють» за всіма параметрами. І ці особи долею випадку є «male sex». Що робити? Свідомо йти на компроміс із совістю? Безумовно, що на всі 20 місць можуть знайтися гідні 20 «female sex»! Але, якщо ж їх все таки не буде знайдено, то й розум-

ного балансу досягнути неможливо. Власне, ми стаємо свідками яскравої демонстрації з боку «female sex» своєї сили, яка не підлягає навіть моральному обґрунтуванню (оскільки перевага надається суб'єктивно за певною ознакою), але часто захищена юридичними гарантіями.

Українським «female sex» доведеться також проковтнути ще одну гірку гендерну пілюлю. Західні колеги наших жінок пройшли всі етапи і чесно дотримувалися правил гендерної «еволюції». Наприкінці XIX і на початку XX століття «female sex» здобували політичні права, зокрема права голосувати, а впродовж всього XX століття активно входили у систему державного управління. Нарешті, напередодні XXI століття так званий цивілізований Захід допустив жінок через управління до політики. Жінки України несподівано для себе перескочили від звичайного фемінізму до реалістичної гендерної рівності (маємо на увазі досвід «гендерної рівності» у колишньому ССРСР). При цьому вони увійшли у політику, але опинилися поза управлінням. Тепер, побувавши у політичній сфері, українські «female sex»... вирішили знову поверну-

стратегію поведінки, яка не лише запобігатиме роздратуванню близьких людей, але й сприятиме створенню так званої гарної атмосфери. Ніхто не цікавиться, якою ціною жінки досягають цієї мети. Такі обов'язки закладаються у свідомість жінки з дитинства. Вони стають їй навичкою в приватному і суспільному житті. Якщо вона є єдиною сферою діяльності жінки, вона безоглядно захищатиме її від загроз, навіть якщо заради цього доведеться йти на великі жертви. У такий спосіб жінки забезпечують собі так званий свяятий спокій. За цим відносним інтересом жінок криється ще один: затишний і доглянутий жінкою дім віддавна забезпечує найкращі – а для держави й роботодавців ще й найдешевші – умови відтворення чоловічої робочої сили, причому, не обов'язково фізичної. Присутність жінок у громадських місцях має зазвичай гарантувати приємну атмосферу. Тож нічого дивного, що миролюбність жінок залишається все ж таки фантазією, мрією, ідеалом, оскільки у «плеканні» цієї миролюбності йдеться про дещо інше. Про це свідчить і сама мова. У *Словнику польської мови* немає, наприклад, слова «сестринство», і звучить

воно досить дивно (*зрештою, як і в українській мові – прим. перекл.*)³, незвичнішо, ніж слово братерство, яке ми добре знаємо з казок, легенд, романів і фільмів, спортивних змагань. Етос цього братерства, чоловічої дружби, з'явившись за часів Платона, зміцнів у XVIII сторіччі й існує донині. У жінок немає братерства по крові, по зброї тощо, хіба що ми свідомо створимо етос дружби, як, наприклад, у фільмі *Тельма і Луїза*.

Ці міркування не мають на меті довести, що жіноча солідарність у суспільному житті гарантує безконфліктність. Якщо уважно подивитись, як взаємодіють у суспільному житті чоловіки, легко помітити, що про безконфліктність тут взагалі не доводиться говорити. Тим не менше, вони набагато солідарніші в суспільній діяльності, ніж жінки, швидше згуртовуються довкола спільного завдання, спільної ідеї. Нічого дивного в цьому немає: вони вправляються у цьому сотні років. Жінки до цього часу такої можливості не мали. При вихованні у жінок лагідної натури і вміння уникати конфліктів ще й нині значний акцент робиться на пробудженні у них чутлості й вразливості. Коли у подальшому житті спокій у цій

тися до політики і відвоювати у ній своє місце. Управління залишалося поза межами їх інтересів. Проте, їх західні колеги, володіючи більшим досвідом, вирішили «материнською» рукою скерувати у вірному напрямку своїх «сестер». Саме тому, часто не усвідомлюючи необхідності прорватися у сферу управління державою, наші «female sex» йдуть у політику.

У намаганні максимально викласти наш погляд на проблему формування бажання у «female sex» (жінок) ввійти у політику, використавши для цього державне управління, ми не могли уникнути певною мірою узагальнення. Відповідно, могло відбутися перенесення характеристик окремих суб'єктів на інші.

«FEMALE SEX» У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Теорія гендеру у другій половині століття стала своєрідним завершальним акордом перегляду філософії традиційного співвідношення «sex» (статей): первинність чоловічого і вторинність жіночого. Принаймні, під таким кутом зору «прогресивна» частина усіх жінок світу розглядає історичність

феномену теорій фемінізму та гендеру. Дотримуючись такої логіки, гендерна теорія ретельно досліджує, намагається виміряти та довести необхідність існування пропорційного представництва чоловіків та жінок на вищих державних посадах. Адже, як беззаперечно визнають практично всі представники гендерології, відсутність «female sex» у вищих ешелонах влади – загальносвітова тенденція, окрім скандинавських країн. Жінки як керівники держав або урядів – це тільки 5% лідерів усіх країн. На міністерських посадах жінок не більше – у середньому лише 4%. До того ж, жінки виконують обов'язки міністрів переважно у сферах соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, культури або у справах жінок. Водночас, загальна кількість жінок, що є керівниками – 12%, у тому числі у промислових розвинених країнах – 24%, а у країнах, що розвиваються, – 12%. Із 40000 депутатів планети – 10% жінок, у тому числі у Північній Європі – понад 30%. Зрештою, крісло Президента, голови Уряду, члена Кабінету міністрів і депутата – це абсолютно політизовані посади. Вони не мають жодного відношення до держав-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

емоційній сфері порушується, коли виникають конфлікти, вони виростають до розмірів непереборних перешкод. Це робить спільну діяльність неможливою. Безконфліктність, що ґрунтується на емоціях, а не на аргументах, не вчить умінню вести переговори, формулювати та переформулювати власні інтереси. Тому жіноча солідарність найчастіше виникає тоді, коли жінки люблять одна одну. Основною умовою співпраці тут стає симпатія, а не спільне завдання, що в суспільній та політичній практиці є надто небезпечним, бо швидко минає. Вона також надає жіночому рухові не мобілізуючого, а консервативного характеру. Вже перші видимі розбіжності можуть призвести до великих розчарувань і бурхливих реакцій – відкинути все, не зважаючи на цілі. А уникнути розбіжностей у колективній діяльності неможливо.

Демократія набуває все більшого розмаху, тож увявити сцену суспільної діяльності без жінок усе важче. Вони все активніше включаються у громадське й політичне життя, про що свідчать документи ООН і Ради Європи. Проте участь жінок у професійних і демократичних структурах

не може зводитися лише до того, щоб вони навчилися працювати й діяти в інституціях, які засновуються на чоловічих традиціях. Це призводить до атомізації жіночого середовища з приватної сфери в публічну, що особливо виразно виявляється у поведінці жінок, які обіймають високі посади. Вони дуже часто забувають про труднощі, які їм доводилося долати раніше. Аби не втратити здобутих позицій, вони нерідко обирають таку форму поведінки, що дискримінує й маргіналізує інших жінок. Однак це не вияв здобутої ними влади, а почуття невпевненості в чужому середовищі. Звідсіля і їхній «явний», декларативний фемінізм.

Я порівнюю тут суспільну діяльність чоловіків з діяльністю жінок не для того, аби показати, що чоловіки роблять це ефективніше, а для того, щоб звернути увагу на систему саморегуляції публічної сфери, систему, яку чоловіки виробили упродовж століть. Постає питання: яку стратегію слід розвивати жінкам, щоб увійти в цей простір і зробити його ефективнішим, ніж тепер. Однією з них є, наприклад, ритуали в суспільному житті, які зараз цілком підпорядковані чоловікам. Сьо-

65

БОЖЕНА ХОЛУЙ
АНТИФЕМІНІЗМ:
ВОРОЖІСТЬ
СЕРЕД ЖІНОК
І СУСПІЛЬНЕ
ЖИТТЯ

ного управління. Значний відсоток роботи виконують не політики, а «не-публічні» управлінці. А тут, що не говорять, популяція «female sex» є доволі високою. Приблизно 60% в апараті державного управління – це «female sex».

Зрештою, продемонструємо тенденцію кількісної переваги жінок-чиновників над чоловіками на державних посадах (період 1998-2000 рр.). Для прикладу візьмемо Україну, її сусідів та країни колишнього СРСР.

Країна	Клерки (чиновники)		Менеджери (управлінці)		Члени парламенту	
	%	%	%	%	%	%
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
1. Україна	33	67	63	37	92	8
2. Польща	23	77	66	34	87	13
3. Росія	12	88	65	35	92	8
4. Латвія	17	83	61	39	80	20
5. Грузія	18	82	74	26	93	7
6. Естонія	17	83	66	34	82	18
7. Чехія	20	80	75	25	85	15
8. Вірменія	38	62	68	32	97	3

Зрештою, подивившись на таблицю «male sex», ми могли би зрозуміти і навіть прийняти позицію «female sex» щодо вимог гендерної рівності як на державній службі і в управлінні, так і в політиці. А якщо пригадати сфери зовнішньополітичної діяльності, оборони і роззброєння, де жінки представлені ще менше, то чоловіки (які, як бачимо, у всіх країнах переважають у законодавчих органах) вже давно мусили би ухвалити відповідний закон про рівномірний розподіл усіх повноважень між чоловіками та жінками. Але чому ж цього не відбувається? Тільки, будь ласка, на це питання краще не відповідайте ті, хто зловживає звинуваченнями щодо «male sex» у їх шовінізмі та маскулінізмі.

Політологи вже аналізують цю проблему і навіть вираховували, якою має бути «критична маса» представництва жінок у важливих для суспільства сферах (насамперед у державному та економічному управлінні і політиці). Якщо «female sex» є менше, ніж 15%, то виникатимуть серйозні диспропорції. Рівновага настане тоді, коли жінок або чоловіків буде як мінімум 40%. На жаль, судити про успішність такого підходу майже неможливо.

годні ці ритуали вже не мають явно вираженого релігійного характеру, тому сприймаються як щось само собою зрозуміле, а їх символічне значення втрачається. Це радше святкові імпрези з ритуальними правилами. Суспільне життя є надзвичайно ритуалізованим. Не буває війни без орденів; візитів на найвищому рівні – без почесної варти і червоних килимів; науки – без присвоєння наукового ступеня; спортивних перемог – без медалей, національних кольорів і овацій. Усе це слугує публічному визнанню досягнень, за якими стоять напруга, конфлікти, проблеми. Відзначення цих зусиль і їх результатів в офіційних церемоніях стимулює побічні ефекти, об'єднує всіх учасників свята, підтверджує, що варто було долати всі перешкоди, і надає впевненості, що чим серйозніші вони, тим більшим є успіх. У такий спосіб в ритуалах начебто мимоволі облагороджуються конфлікти, розбіжності, які обговорюються на шляху до майбутнього визнання. Церемонія нагородження складається з цілої гами символів, які покликані систематизувати і надати значення подіям, діяльності людини та її досягненням. А оскільки ритуали повто-

рюються, то символи закріплюють і стабілізують такі цінності, ієрархію, нівелюють або санкціонують відмінності між учасниками урочистості, позбавляючи їх таким чином деструктивної ролі. Уся гама ритуальних форм суспільного життя походить з багаторічної традиції діяльності чоловіків і є важливою сферою маргіналізації жінок. Це підтверджується тим, що, входячи у професійне життя, організоване на чоловічих засадах, жінки дуже добре опановують правила гри у певній інституції, організації чи на підприємстві. Натомість ритуали цього професійного середовища залишаються для них зазвичай чужими. Жінок допускають лише до деяких з них, та й то частіше в ролі доповнення або прикраси церемонії. Іноді їм випадає честь бути нагородженими хрестом за заслуги, орденом *Virtuti Militari*, орденом *Bundesverdienstkreuz*, але хрести, як і ордени, походять від рицарських, військових, князівських або шляхетських традицій, а не від традицій жіночих⁴. Відзначені таким чином жінки й ті жінки, що супроводжують чоловіків у їхніх ритуалах, беруть участь – хочуть вони того чи ні – у процесі відновлення та зміцнення структур, котрі продовжують

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Досвід скандинавських країн, де жінки впритул наблизилися до позначки у 50%, не може бути прикладом для наслідування, оскільки велику роль відіграє психологічний фактор або менталітет. Готовність жінок брати участь в управлінні залежить не тільки від рівня освіти, професійної підготовки та досвіду. Завжди треба враховувати психологічну готовність «female sex» управляти (адмініструвати). Як тут не згадати, що феміністична теорія постійно нарікає на більшість жінок, які генетично схильні до пасивної ролі підкореного як в колі родини, так і на роботі. Відповідно, невпевненість у кар'єрному рості понижує активність «female sex» на професійній ниві. Власне, це породило специфічний тип «ділової жінки» (*business woman*), яка змушує себе доводити всім навколо, що вона на своєму місці і заслуговує більшого. Це нагадує своєрідний «первісний капіталізм», але на початку XXI століття. До речі, гендерна теорія не змогла позбутися цього феміністичного комплексу і тому тепер зазнає логічної критики з боку «male sex», адже «первісний капіталізм» не гребує і цинічними методами боротьби... за владу, оскільки

саме вона дає переваги при розподілі цінностей. Тому важко повірити у щирість встановлення «гендерної рівності» у сфері управління державою, економікою та політикою, коли «female sex» вдаються до подібних кроків. Як це не смішно, але зовсім скоро жінки тих країн, де гендерної рівності вже майже досягнуто, будуть ставити питання про захист чоловіків... від надмірної активності жінок. І тоді «male sex» опиняться у ролі, в якій нині перебувають «female sex». А це, по-перше, означатиме, що чоловіки позбудуться влади (якою, як стверджують жінки, вони нині володіють). По-друге, влада перейде до жінок. Нарешті, по-третє, «male sex» будуть змушені вимагати того ж, що сьогодні вимагають для себе «female sex».

Отож, як бачимо, «female sex» не є насправді «ніжними, лагідними, культурними, добрими, природними, мирними, толерантними». Саме такими позитивними прикметниками полюбляють наділяти себе жінки на противагу «грубим, жорстким, невихованим, агресивним», якими є «male sex». Підтвердженням цьому є те, що «female sex» не змогли реалізувати давнє гасло фемінізму про рівність ста-

будувати чужу їм традицію. Я вважаю, що доти, доки жінки не впроваджуватимуть у свою суспільну діяльність власне жіночих ритуалів або їх елементів, вони почуватимуться в ній невпевнено. Коли нагородою за професійне досягнення будь-якої жінки стане не адреса найкращого перукаря або косметолога, а урочистість у колі співробітниць, тоді можна буде мобілізувати обидві сторони і створити умови для конкуренції суб'єктів: за досягнення певного положення, за реалізацію особистих здібностей. Конкуренція, схвалена суспільством, сприяє тому, що особисте досягнення визнається як результат спільної праці.

У Польщі жінки не мають власних ритуалів, винятком стало нагородження жінок «Срібним черевичком», яке організував Центр Жіночих Ініціатив, а проводила Зоф'я Зедлер у Торуні⁶. Ця урочиста церемонія супроводжувалась виступами артистів, а після неї було влаштовано прийом. Чоловіки також брали в ній участь, але режисерами були жінки з Центру. Ця церемонія широко висвітлювалась у засобах масової інформації і щоразу закінчувалась показом відзнятого

матеріалу. У вужчих жіночих колах не так давно почали святкувати Вальпургієву ніч, або Геловін. Оскільки ці кола не є інституціями, вони виконують лише консолідуючу роль, не позбавляючи страху перед відмінностями, і ніяк не змінюють суспільних ритуальних форм. Те, що більшість жіночих ритуалів належить до минулого і що вони не набули світських форм, пов'язано, до певної міри, зі створенням малих родин, що призводить до ізоляції жінок та їх антагонізації. Причина полягає також у тому, що жінки ступили на територію чоловічого домінування та впливів, і це на початковій фазі повинно було змусити їх відмовитись від окремішності свого середовища.

Жінкам не важко було б повернутися до старих традицій чи створити нові ритуали. За своєю формою вони дуже близькі до їх дотеперішньої соціалізації. Якщо жінки виховуються в дусі безконфліктності, якщо вони миролюбно налаштовані до людей або прагнуть до солідарності жінок, і водночас їм важко приймати як належне відмінності, то ритуал об'єднує все це у рамках спільноти, що бере участь в урочистості. Проте в цьому контексті важливими є інституційні фор-

67

БОЖЕНА ХОЛУЙ
АНТИФЕМІНІЗМ:
ВОРОЖІСТЬ
СЕРЕД ЖІНОК
І СУСПІЛЬНЕ
ЖИТТЯ

тей (sex), яке переросло у гендерне гасло про пропорційний розподіл суспільних функцій за формулою 50/50 або, кажучи простіше, забезпечення «гендерної рівності». Власне, наразі не можна сказати, що «female sex» змогли придумати раціональну систему, що забезпечить рівність жінок та чоловіків. Поки що з кожним роком перші отримують все більше привілеїв та можливостей розвиватися. Дії «female sex» у сфері державного управління є зразком нахабства та наполегливості, і, відповідно, виявом своєї набутої сили. І це безумовно треба визнавати.

Проте, усвідомлюючи сказане, не варто впадати у крайність, за якою побутує думка, що країна, позбавлена жіночої перспективи в управлінні, не зможе прогресувати як цивілізована демократична держава. Адже крайність — це завжди певний вияв «тоталітаризму» (тут йдеться не про політичний режим, а про настрої в суспільстві). Ще небезпечнішими можуть бути слова, що «політика тотального чоловічого правління до кінця ХХ століття практично себе вичерпала». Принаймні, це не буде співпадати з цілком нормальною вимогою

поліпшення кадрової політики, яка буде позбавлена емоцій та суб'єктивності. Тоді можна буде говорити про «гендерний нейтралітет». А доки «female sex» будуть вимагати «гендерної рівності», їх завжди сприйматимуть як «завойовників влади».

Ну, а як взагалі розуміти слова, що «людство, перебуваючи на порозі нового тисячоліття, прогресує у розумінні одного з головних досягнень цивілізації у минулому столітті: *просування жінок на керівні посади* (курсив мій — авт.) — це не тільки функція задоволення індивідуальних прагнень самореалізації і навіть не вирішення проблеми зайнятості, це результат виявлення соціального прогресу» (Канапьянова Р. М. Філософія гендерного соотношення в структуре административно-управленческой элиты).

Також досить неоднозначним є комплекс цілеспрямованих заходів, що пропонують деякі дослідники гендерної теорії (Вислова Н., Гендерная дифференциация в сфере управления) для усунення дискримінації жінок при їх прийнятті на високі державні посади:

ми ритуалу, оскільки в колі знайомих ритуал сприяє лише добрій забаві і не породжує нових значень, які могли б відігравати важливу роль у суспільному житті.

У Древній Греції домінували два цілком різні ритуали. Один з них, Тесмафорії, вдосконалював жінок в аскезі, другий, Адонії, давав простір розумові. Незважаючи на ці відмінності, обидва вони були відповіддю жінок на їх суспільне становище в Афінах, на їхню ізоляцію. Передаючи з покоління у покоління традицію цих ритуалів, жінки забезпечували таким чином продовження своєї історії, визначали символічний простір власної присутності у ній.

Ритуали – всупереч хибним уявленням – не належать до минулого. Змінюючи свій характер з релігійного на світський, вони поступово охоплюють усе більший простір суспільного життя, і надалі відіграючи в ньому важливу роль. В іншому разі у такому раціоналізованому сучасному світі не було б стільки символічних жестів та форм поведінки.

Інституціональна раціоналізація суспільного життя жінок є вимогою сьогодення не лише че-

рез те, що жінки хочуть завоювати для себе суспільний простір. Крім нього існує ще перехідна смуга між суспільною і приватною сферою. У професійній діяльності поступово формується етика співпраці чоловіків з жінками в рамках їх компетенції. Однак, коли представники обох статей залишають територію інституційно регульованої професійної діяльності, щоб, наприклад, взяти участь у прийомі закордонного гостя чи поїхати з колегами на екскурсію, одразу перестають діяти правила, якими вони керуються на робочому місці. Замість них повертаються старі, пов'язані з чоловічою традицією, яка відводила жінкам пасивну другорядну роль. Чоловіки за звичкою користуються традиційними схемами поведінки, прийнятими поза професійною сферою, в приватному житті, і забувають про положення своїх співпрацівниць і навіть начальниць. Вони досить часто дозволяють собі сексистську поведінку щодо жінок. Жінки, у свою чергу, погоджуються на те, що їх так сприймають, наче роблячи крок назад до ролі об'єкту жадань, щоб не псувати так званої «гарної забави», оскільки саме на них – як я пояснювала на початку – ле-

1. Квотування місць для жінок у виконавчих органах влади через ухвалення додаткових розпоряджень і шляхом внесення спеціальних змін до закону про вибори, які передбачають дотримання гендерного балансу в партійних списках кандидатів. Про таку технологію йдеться у конвенції «Про ліквідацію усіх форм дискримінації у ставленні до жінок» як тимчасовий спеціальний захід, що спрямований на пропорційне представництво чоловіків і жінок на державних посадах;

2. Забезпечення інтеграції жінок в усі сфери життя суспільства, намагання завдяки усвідомленню важливості участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях держави сформувати соціальні норми, що спрямовані на широке залучення жінок у громадський та партійний рух і до державних структур, що впливають на кадрову політику;

3. Створення для жінок-державних службовців, які перебувають у кадровому резерві, школи майбутнього керівника або жіночого лідерства, оскільки сьогодні вони мають менше можливостей для самоутвердження і набуття управлінських навичок. До програми школи варто було би включити кур-

си з гендерології, психологічні тренінги з розвитку ініціативи, самоствердження, практикуми з оволодіння навичками ділової лексики, ведення дискусій, мистецтву самопрезентації, створенню індивідуального стилю й іміджу, вмінню використовувати невербальні засоби спілкування;

4. Створення моніторингового контролю за професійною самореалізацією жінок, які мають досвід і схильність до керівництва і які не згодні з обмежувальними рамками кар'єрного росту.

5. Створення на загальнодержавному і регіональному рівнях об'єднань жінок-політиків і чиновників, які могли б допомагати жінкам-новачкам на суспільно-державній та політичній аренах;

6. Пропаганда у засобах масової інформації образу ділової, розумної, впевненої у своїх силах жінки-керівника через організацію «круглих столів», прес-конференцій, виступів жінок-керівників у пресі і на телебаченні.

Подібні кроки, якщо вони носитимуть систематичний характер, могли б сприяти формуванню сприятливої суспільної думки і подоланню стереотипів з проблеми участі жінок в управлінні дер-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

жить емоційна відповідальність, саме вони зобов'язані створювати гарний настрій. Іноді жінки з відразу покидають забаву, не погоджуючись на роль прикраси товариства за банкетним столом. Саме цей простір між інституцією, підприємством та приватним життям ще не опанований жіночими ритуалами. Оскільки ритуали містять у собі символи, що мають культуротворче значення, ритуалізація суспільного життя жінок повинна бути чітко і свідомо організована, так само, як боротьба за робочі місця, за збільшення кількості жінок у владних структурах, за рівний статус із чоловіками.

Наприкінці можна задати питання: чи варто свідомо створювати ритуали (якщо по суті це процес, який триває не одне століття), щоб не породжувати квазіреальність. А може, ефективнішим було б активне втручання у вже існуючі чоловічі ритуали, їх деконструкція і позбавлення ефективних символічних значень. Ще більшою вимогою сучасності повинна бути загострена чутливість серед жінок, аби вони не переймали чоловічих методів формування і виконання владних функцій, що є цілком можливим, коли ми на-

справді будуємо свою діяльність із системою винагород, яку й надалі визначають головним чином чоловіки. Це питання також може слугувати для роздумів над методами співпраці жінок, щоб вони могли вийти із замкнутого кола помилки, які часто паралізують їх і наші спільні ініціативи.

Переклала *Наталія Чорпіта*

1 У цій праці я спираюсь на статтю Корнелії Клінгер Ueber den Antifeminismus von Frauen, вміщеній у: «Osterreichsche Zeitschrift fuer Politikwissenschaft», Wien 1984/4, s. 379-392.

2 Там само, с.383.

3 У словнику німецької мови також бачимо подібне: є слово Bruederlichkeit, але немає Schwesterlichkeit.

4 Цікавим є той факт, що Болеслав Берут, президент Польщі в 1947-52 рр., також нагороджував хрестом матерів, які народили більше 10 дітей (Магдалена Шимоновська виховала 20 дітей, Юлія Совінська народила 11 дітей і очолювала коло Ліги польських жінок у Пiлиці – ці жінки були зразком і прикладом

69

БОЖЕНА ХОЛУЙ
АНТИФЕМІНІЗМ:
ВОРОЖІСТЬ
СЕРЕД ЖІНОК
І СУСПІЛЬНЕ
ЖИТТЯ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жаними справами. Таке резюме перелічених заходів.

Ще однією цікавою, на нашу думку, спробою втілення у життя проєкту «гендерної революції» стала Національна програма дій Міністерства Державної служби Великої Британії для досягнення рівності жінок на державній службі. Як стверджують представники Міністерства, результати програми засвідчили, що на початку 90-х років минулого століття у Великобританії відбулися «істотні» зміни в управлінських функціях органів виконавчої державної влади.

До Програми включили такі орієнтири для здійснення поставленої мети (Канапьянова Р.М. Філософія гендерного соотношения в структуре административно-управленческой элиты):

- посилення прав жінок при конкурсному зарахуванні на державну службу (ну, як це не назвати дискримінацією прав чоловіків? — *наш коментар*);

- пропорційне представництво чоловіків і жінок на адміністративних державних посадах у вищих управлінських колах (але не роз'яснено, що

ж таке «пропорційне представництво» і як воно буде забезпечуватися — *наш коментар*);

- створення для жінок спеціальних умов для догляду за дітьми, а також використання інших видів відпусток.

Важливо звернути увагу й на те, що керівників усіх гілок державної влади і управління зобов'язано брати участь у реалізації Програми, оскільки в країні існують закони про рівні права і про дискримінацію за статевою ознакою.

Конкретні дії, яких мали дотримуватися під час роботи працівники:

1. Регулярно консультивати жінок щодо проблем, які можуть їх хвилювати;

2. Виокремлювати жінок, що беруть участь у конференціях, семінарах і т.д., висловлювати їм більшу довіру;

3. Пропагувати представництво жінок у вищих управлінських колах, використовуючи рекламу і ЗМІ;

4. Подавати до ЗМІ огляди про хід реалізації Програми і проспекти, які відображають також і проблеми сексуальних домагань;

5. Забезпечувати процес усвідомлення, що сек-

для наслідування в період першої фази побудови комунізму в Народній Польщі).

5 До винятків належить також конкурс жіночого часопису «Twój Styl» під назвою «Жінка року», який визначає найактивніших жінок у суспільному житті Польщі. Проте цей та інші заходи ще не досягли того рівня, аби набути значення ритуалу.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

суальні домагання є провинною і трактуються як серйозні дії або привід для звертання і скарг;

6. Забезпечувати процедуру швидкого вирішення скарг щодо проблеми дискримінації; якщо персонал [жінки] усвідомить позитивну дію цих процедур, то не буде відчувати страху за переслідування у випадку подачі скарги;

7. Оголошення про вакансії, де можна використовувати штат виключно з числа жінок. Забезпечувати участь жінок на перших ролях у таких колективах;

8. Залучати і приваблювати жінку на робочі місця, де вона менше представлена;

9. Розвивати контакти з місцевими групами жінок, чий імідж у просуванні по службі є наслідком реалізації Програми рівних можливостей;

10. Забезпечувати жінку рівними можливостями доступу до навчальних проектів і технологій для відстеження цінних ініціатив у процесі роботи;

Як вважають у Міністерства Державної служби Великої Британії, підходи до кадрової політики і соціостатевого оновлення еліти змінилися і тепер вимагають дотримання гендерного нейтралітету

при відборі кадрів. До першочергових кроків зараховують:

1. Поетапний перехід до зміни традиційного процентного співвідношення на керівних посадах представників за статевою ознакою від 30% жінок і 70% чоловіків до рівного представництва: 50% на 50%;

2. Надання жінці можливості очолити одну з гілок державної влади;

3. Створення державного центру гендерної експертизи і запровадження посади заступника Уповноваженого з прав людини, що буде займатися проблемами прав жінок;

4. Розроблення цільової програми планування кар'єри жінки на державній службі. Розгляд планування родини і планування кар'єри жінки як взаємодоповнюючих частин гендерного підходу в концепції державної кадрової політики;

5. Включення у число перших 15 кандидатів партійних виборчих списків порівну чоловіків і жінок;

Дозволимо собі лише зауважити, що «male sex» досягли нинішнього рівня без допомоги з боку

Я С М І Н А

я с м і н а

ЖІНКИ І ВІЙНА

ТЕЩА Н О В И Ч

т е щ а н о в и ч

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

держави та законів. Навіть більше — чоловіки (звичайно, за допомогою насилля) і створили сучасну державу, а також гарантували її безпеку і відстояли її у періоди різних криз. Тепер «female sex», якщо можна так сказати, хочуть повторити успіх, не докладаючи для цього великих зусиль. І при цьому полюбляють говорити, що якби «male sex» не ставилися до них упереджено, а залучали їх до управління державою, то всі проблеми у цьому житті вирішувалися би мирним і ненасильницьким шляхом. Звичайно, це абсурд — мислити, кажучи словами середньостатистичних людей, терміном «якби» та ігнорувати історію, що вже відбулася й отримала суспільну оцінку. Тому не можна погодитися, що усі пропозиції, наведені вище, є виходом із ситуації «гендерної нерівності», про яку говорять «female sex».

Зрештою, чи можна ствердно відповісти на запитання: «Чи відбулася або відбудеться коли-небудь гендерна революція, зокрема у сфері державного управління, що забезпечить реальну рівність між «female sex» і «male sex»?» Щоб знати

відповідь на це питання слід зрозуміти мету, яку ставлять перед собою «female sex» — лишень брати участь в управлінні чи претендувати на владу. Якщо останнє, то можна припустити, що «male sex» так просто не здадуться, адже влада їм далася не так й вже просто. Поки ж що «female sex» «ховаються» за розмитими гаслами рівності прав жінок та чоловіків і розширення участі жінок в політиці та управлінні державними справами.

З іншого боку, методи, з допомогою яких «female sex» хочуть відвоювати собі частинку державного управління, а потім і влади, не можна назвати чесними. Вимагаючи рівності для себе, «female sex» «забувають» про інтереси «male sex». Отже, гендерна політика, яку взяли на озброєння жінки, має шанс виродитися у своєрідний вид новітнього тоталітаризму, коли певний клас (у нашому випадку — стать) позиціонується у суспільстві як вищий за інший. Зрештою, далеко за прикладом ходити не треба — російська революція у жовтні 1917 році вже боролася за рівність... одного класу над іншим. А ідеологи французької революції, які наприкінці XVIII століття одними з перших запропо-

Перед вами – феміністична лекція. Проте якщо ви мене питаєте: хіба фемінізм не застарів, адже це щось таке, що вже не є актуальним, щось із шістдесятих років, я відповім: можливо, фемінізм уже не модний, принаймні не дуже модний, але на нього все ще є попит і – найважливіше, він ще не став зайвим. Варто нагадати, що молода генерація – це вже діти фемінізму або навіть феміністок. Політичні перетворення, які приніс із собою фемінізм за останні 40 років, змінили суспільство набагато більше, ніж за всі минулі сторіччя, особливо це стосується прав людини. А своєю лекцією я хочу показати, що ті речі, про які я вам розповідаю, – не якісь там вигадки, і що фемінізм є своєрідним показником морального здоров'я усіх громадян, котрі вірять у демократію, справедливість і правову державу. Якщо ти фемініст/феміністка, це зовсім не означає, що ти мусиш бути жінкою чи людиною, яка зазнає утисків. Фемініст/феміністка – це будь-яка людина з вільним особистим простором, котра бореться за кращий світ. Мій фемінізм не такий, як фемінізм шістдесятих:

у ті роки я була надто молода, щоб бути феміністкою; мій фемінізм сягає принаймні п'ятнадцятого сторіччя. Я посилаюся на чудову письменницю, Крістіну де Пізан, і на її книгу, яку ви, можливо, читали, під назвою «Книга про місто жінок». У ній стверджується власне те, у чому я глибоко переконана, а саме існування незримої спадкоємності жіночої культури, традиції, можливо, навіть історії. І треба вам сказати, що я не вірю в біологічну жінку чи чоловіка. Ця відмінність була суттєвою у попередніх суспільствах іще якихось 25 століть тому, коли біологічна відмінність дуже точно визначала суспільні ролі. Було цілком виправданим, що чоловіки виконують важку фізичну працю, а жінки залишаються вдома й ростять дітей, бо чоловіки були сильнішими, а жінки майже весь час вагітними. Однак тепер, особливо у двадцятому сторіччі, відбулася велика революція, і дві речі зробили її реальною, а не просто можливою, знищивши біологічного чоловіка й біологічну жінку, чи принаймні призвівши до того, що біологічна відмінність між ними стала взагалі неістотною для суспільної організації ролей. Ці дві речі – по-перше, технологічна революція, котра зро-

нувала реалізувати рівність чоловіків і жінок, завершили своє життя трагічно, як і сама революція. Причина цьому: завжди знаходилися ті, хто тягнув ковдру на себе. Сьогодні, лежачи на одному ліжку, ковдру з «male sex» перетягують на себе «female sex».

ЮРІЙ
КОРОЛЬЧУК
ГЕНДЕРНА
РЕВОЛЮЦІЯ
У СИСТЕМІ
ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ

била доміантною у суспільстві працю розумову, а не фізичну, і по-друге, контрацепція, тобто контроль за народжуваністю, завдяки чому жінки можуть самі обирати, коли їм вагітніти й народжувати, і надзвичайно рідко вони є вагітними впродовж усього свого зрілого життя, тривалість якого до того ж ще й зростає. Хоча тепер уже немає біологічної відмінності, характерної для минулих часів, – ледь не 25-ти століть патріархального суспільства, єдиного, яке донині знало людство (матріархат це просто міт) – залишається психологічна відмінність між статями. Саме психологічна відмінність і незрима наступність (тут я знову вертаюсь до Крістіни Пізан) різних (можливо, паралельних, можливо, протилежних чи перехресних) способів існування в тому самому суспільстві, в тому самому світі. Ця відмінність не схожа на дзеркальне відображення. Я не думаю також, що це проблема Того Іншого, як сказали б чоловіки: мовляв, Чоловіки – це те чи оте, а жінки – Оте Інше, Невідоме, Порожнеча, яку постмодернізм визначає як Жіноче. Не в цьому відмінність. Вона, як я гадаю, не протиставлена чоловічому світові, не паралельна йому і не комплементарна. На мою думку, це щось таке,

що існує УВЕСЬ ЧАС як окрема й завершена структура, традиція, мова, бо неможливо не мати власної мови, якщо ти вже маєш власне життя, яке відрізняється від офіційно установленого, від публічної версії твого життя. Це ніби якась заборонена планета, заборонений спосіб висловлювання, як у часи домінування латини як офіційної мови, коли у деяких країнах католицька церква не визнавала мови, якою спілкувався народ. Тут можна провести паралель з жіночою мовою. Завжди, впродовж усіх цих століть, у нас був чоловічий світ, в якому жили й жінки, і все ще існує мова, якою користувалися жінки, яка не має письма і не є кодифікованою. І за всі минулі століття було лише декілька письменників (головним чином жінок), які різними мовами стверджували, що ця наступність існує, і які намагалися її оприлюднити. Від Крістіни де Пізан я можу перейти до Іпатії, жінки-математика, яку християнські догматики спалили на вогнищі, бо вона не хотіла зректись своїх переконань. Я можу піти й далі, аж до Клеопатри, до Нефертіті, але тут я вже стаю надто старою. А щоб пояснити свої думки щодо фемінізму, заснованому на психологічних відмінностях, я пропоную вам за-

73

ЯСМІНА
ТЕЛШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Т е т я н а
т е т я н а

кого дискримінуємо?

відображення ґендерних проблем в українському законодавстві

х о м а
х о м а

мислитися самим, пригадати себе в різних ситуаціях, коли ви були у змішаному товаристві або в суто жіночих чи чоловічих компаніях, залежно від вашої статі: на конференціях, забавах, будь-де. Ви чудово знаєте, що почуваетесь там по-різному, і взагалі як усе це відбувається. Я стверджую, що ця відмінність має наступність, і що її необхідно вивчати. А що стосується фемінізму, оскільки я вважаю себе феміністкою і політично заангажованою, сьогодні, наприкінці двадцятого сторіччя, я можу з упевненістю сказати, що вважаю це питання суто економічним. Усі ми знаємо, що жінкам не можна платити менше, ніж чоловікам, що над ними не можна знущатись, але все це щодня відбувається і в багатих, і в бідних суспільствах, і тут напрошується порівняння з рабством. Коли у далекому минулому виникло рабство, шкіра рабів не відрізнялася за кольором, вони говорили тією ж мовою, що й їхні господарі, а іноді бували ще й освіченішими. Це було питанням грошей і влади. Тож, на мою думку, фемінізм також є питанням грошей і влади.

Ця моя лекція присвячена книзі «Валіза» (збірці розповідей біженців з території колишньої Югославії,

University Press of California, Berkeley 1997), яку я підготувала до друку у співпраці з величезною кількістю людей, чий внесок у цю роботу є настільки ж важливим, як і мій. Це справді колективна праця миролюбних людей, головним чином, жінок, і виїшла вона у найстрашніші роки війни в колишній Югославії. Для мене, письменниці, яка не може змінити світ своїми творами, з огляду на те, що я не могла зробити нічого корисного, коли почалася війна і знищила моє життя, як і будь-чیه, праця над цією книгою була своєрідними ліками. Я спробувала зрозуміти, що діється, і спробувала дати відповідь, пишучи про війну по-своєму, дивлячись на неї очима свідків, безневинних свідків війни (адже 95% постраждалих у цій війні – цивільні, і лише 5% військові, цілком протилежна картина у порівнянні з Першою світовою війною). Тож зрозуміло, якою була ця війна. Можна сказати, що в колишній Югославії велось багато війн: націоналістична війна, етнічна, релігійна, громадянська, і всі люди, які там жили, в одну мить стали біженцями, бо всі так чи інакше повинні були визначитися: до якої зі сторін вони належать, до якої національності (навіть якщо вони були зі змішаних

Насамперед хотілося зробити декілька зауважень щодо змісту цієї статті, звернути увагу на кілька суттєвих моментів, щоб не виникло непорозуміння щодо її змісту і повного несприйняття викладених тут ідей. Отже, передусім, ця стаття – асорті тих тез, які можна було б розвинути у ході здійснення досліджень правових аспектів гендера, намагання відслідкувати тенденції розвитку та зміни українського законодавства у сфері правового статусу жінки, чоловіка та гендера, показати спадок позитивістського (замість природничого, коли йдеться про права людини) підходу у процесі правотворчості; це спроба вивести неакадемічне для юриспруденції поняття «побічної дискримінації», яке б дало можливість подивитися на дискримінацію за ознакою статі у новому світлі тощо. Крім того, хотілося б черговий раз порушити цю доволі дискусивну тему до обговорення. Я не претендую на вичерпний аналіз, ставлячи за мету акцентувати лише на тенденціях та частково на явищах, що спровокували саме такі тенденції у трансформації українського законодавства у сфері гендера і теорії права, і найголовніше, – спробувати по-новому подивитись на те,

ТЕТЯНА ХОМА
КОГО
ДИСКРИМІНУЄМО?
ВІДОБРАЖЕННЯ
ГЕНДЕРНИХ
ПРОБЛЕМ
В УКРАЇНСЬКОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ

74

що таке рівність між чоловіком та жінкою, і як така рівність має бути відображена у законодавстві.

Дозвольте зупинитись на понятійному апараті, оскільки у зв'язку з виникненням тепер уже цілком наукового терміну «гендер», необхідно з'ясувати його місце у юридичній науковій термінології. Відштовхуватись, на мій погляд, варто від понять загального правового статусу особи, перейти до родового статусу жінки та чоловіка і тоді плавно підійти до «гендера». В теорії права під правовим статусом особи прийнято розуміти сукупність юридичних прав та юридичних обов'язків персоніфікованих осіб, правове положення особи, що відображає її фактичний стан у взаємовідносинах з суспільством та державою¹. Відповідно, під правовим статусом жінки необхідно розуміти сукупність юридичних прав та юридичних обов'язків жінок, правове положення жінки у суспільстві. Аналогічно – щодо правового статусу чоловіка. На цілком логічне запитання, чому стаття можна вважати критерієм для виділення родового (спеціального) статусу, можна відповісти, що на це є дві причини. По-перше, біологічні відмінності між чоловіками та жінками породжують необхідність встановлення певних додаткових гарантій, пільг, прав або обов'язків для

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

шлюбів чи взагалі не мали національної свідомости, адже більшість народжених після Другої світової війни були югослави). Перевірялась їхня етнічна чистота. Повертаючись до цієї книги, яка була закінчена 1995 року, після операції «Гроза» у Сербській Країні, коли хорватська армія вигнала близько 300 000 сербів із цієї області, після підписання Дейтонської угоди (тоді я зрозуміла, що у цій війні є переможи, зважаючи на те, що угода узаконила створення трьох етнічно очищених держав), я можу сказати, що це ностальгійна і романтична книга, бо майже всі біженці, з якими ми розмовляли до Дейтона, говорили, що вони повернуться додому і почнуть життя спочатку, щойно скінчиться війна. Тепер, як усі добре знають, вони не можуть повернутися, тому що ті самі держави, які їх викинули, та сама політика не дає їм повернутися, бо тоді війна була б марною. Єдиний спосіб пережити це – прийняти цю реальність, але багато хто з нас не може забути цього злочину і зухвалости, з якою його було скоєно. Тому я можу сказати, що всі ми – біженці, навіть на рідній землі, навіть такі, як я, ті, хто залишився, аби зберегти цінності культури й цивілізації, наші ідеї, обличчя міста, яке

насправді не було обличчям офіційної політики сербського уряду. Проте моє місто тим часом змінилося, люди на вулицях уже не такі, як колись. Вони змінилися, правила у місті змінилися, і тому я кажу, що всі ми стали біженцями.

Я хочу розповісти, як з'явилася ця книга. Що це за війна і як жінки дають раду з будь-якою війною, з будь-якою конфліктною ситуацією на самому початку.

Про себе я можу сказати, що я – політичний ідіот: я не читаю газет, не дивлюся новин по телебаченню. Про те, що війна справді почалася, всього лише за 100 км від Белграда, я дізналася з джерела «одна бабця сказала» (не з газет, бо ми живемо в країні, де новини зазвичай приховують, а не повідомляють). А сьогодні, коли вже написано багато книжок про війну, я стверджую, що це була інша війна, в якій головною метою були грабунки і влада, що в принципі і є ключовим моментом, коли йдеться про сучасні чоловічі ігри.

Отож я сиділа у «Сербській кав'ярні» в центрі Белграда, нас було четверо – дві жінки і двоє чоловіків. У той час у місті весь час були перевірки;

75

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

певної групи (наприклад, цілий перелік додаткових пільг для жінок, пов'язаних з біологічною спроможністю і бажанням бути матір'ю). По-друге, внаслідок того, що жінки є де-факто дискримінованою групою у суспільстві, намітілись тенденції впровадження принципів позитивної дискримінації, тобто створення правових норм, які закріплюють додаткові права чи гарантії для жінок, що не пов'язані з материнством (наприклад, пропозицій про встановлення на законодавчому рівні квотування у органах державної влади для представників кожної статі у зв'язку з тим, що жінки там представлені мало).

Щодо співвідношення гендера та правового статусу особи, то, на мій погляд, саме аналіз правового статусу жінки та чоловіка дає змогу побачити відображення гендера у праві. Іншими словами, синтез правового статусу жінки і чоловіка – це і є юридичне оформлення, правова форма гендера. Юридичні норми ніби закріплюють соціальне положення представників кожною статі – реальне чи бажане. В широкому значенні під правовим статусом особи розуміють положення особи у суспільстві. Все те, так чи інакше, юридично визначає, характеризує, гарантує реальне положення людини в суспільстві, складає юридичний

чи правовий статус особи. Коли мова йде про правовий статус жінки чи чоловіка, то це відповідно, – правове положення жінки чи чоловіка у суспільстві. Таким чином, право ніби віддзеркалює це положення у собі, воно показує, яким є суспільний статус жінки чи чоловіка, або яким він має бути з точки зору законодавця.

Дозвольте розвинути цю тезу крізь призму правового статусу жінки й окреслити кілька прикладів, які б дали змогу побачити сказане.

Мабуть, найцікавішим віддзеркаленням у праві ставлення Української держави до жінки є положення ст. 24 Основного Закону. Там сказано наступне: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». На погляд

військова поліція ходила вулицями разом зі звичайною, і так вони мобілізували людей, котрі ухилилися від армії, так званих дезертирів. Варто нагадати, що 80% белградців відмовилися брати участь у цій брудній війні, навіть не знаючи, що відбувається, зрештою, тому вони й відмовилися, як сучасні люди, як пацифісти, котрі не бажають битися у будь-якій війні. Власне так ми й дізналися, що йде справжня війна, адже ночами мобілізували 18-19-річних хлопчиків і посилали їх на мінні поля, на передову, без жодної військової підготовки. Але повернімося до моєї оповіді. Отже, коли міліціонери підійшли до нашого столика, вони попросили чоловіків показати посвідчення особи. Двоє чоловіків їх показали, ті перевірили й віддали, чемно подякувавши. Я подала їм і своє посвідчення. Вони здивовано глянули на мене і сказали: ці чоловіки відповідають за вас, це питання життя і смерті. Це війна! Мені соромно зізнатися, але моя перша реакція на війну, про яку я знала, що це брудна війна, була статевою реакцією, а не пацифістичною, а пацифістична свідомість у мене передувала феміністичній. Реакція була така: отже, коли йдеться про життя і смерть, жінок не питають. Чому

б мене не спитати, чи хочу я боротися за щось, чи ні? Чому мене ігнорують, як якусь громадянку нижчого ґатунку? Зрештою, я і є такою, й про це ми тут і говоримо. Про те, що жінки у війні явно стають громадянами нижчого ґатунку, що взагалі і так узвичаєне, але коли спалахує війна, це видно надто добре. Тоді я спитала себе, чи є власне війна, як і ця, війною всіх людей проти якихось інших людей, усіх людей проти якоїсь іншої етнічної, ідеологічної, національної, релігійної несхожості, чи насправді – це просто війна тих, хто бере в руки зброю і стріляє? А останнє, якщо ми згадаємо психологічну різницю між чоловіками й жінками, яку я пояснювала, означає: якщо ти береш автомат, і стріляєш, і вбиваєш або можеш бути вбитим, ти потрапляєш у ситуацію, цілком відмінну від тієї, коли ти не береш автомат і не вбиваєш. Щодо цього я можу сказати: це чоловіча війна у чоловічому світі. Процитую одного дуже відомого чоловіка, чії слова підтверджують цю мою тезу: пан Блок, упродовж багатьох років генеральний секретар Міжнародного Пен-клубу, вельми ввічливий елегантний чоловік і досить популярний письменник, у травні 1997 року написав працю під назвою «Війна

пересічного, необтяженого боротьбою за гендерну рівність обивателя, все виглядає дуже гарно і навіть прогресивно. Проте це лише на перший погляд пересічного обивателя. Насправді ж тут можна зробити кілька суттєвих зауважень. По-перше, щодо некоректності формулювання принципу гендерної рівності. Держава надає жінкам рівні з чоловіками права так, ніби ті, у відповідності з базовим принципом прав людини, їх не мають від народження. Інша справа, що вони не є забезпечені та захищені належним чином (і саме це, а не милостиве надання таких прав, є завданням держави!), проте усі люди (незалежно від статі) мають усі права людини, закріпленні у Загальній декларації прав людини та інших міжнародних стандартах. А по-друге, уже тут спостерігається турбота держави про материнство та ігнорування батьківства, про що йтиметься нижче. Тому позитивним у цій нормі можна вважати лише те, що принцип гендерної рівності все ж таки закріплено, проте те, як саме це зроблено, вимагає корекції.

Крім того, доволі показовим з точки зору політики держави щодо жінки є, на мій погляд, трудове законодавство, успадковане у більшості від совецьких часів. Оскільки саме у нормах трудового права найчіт-

кіше відбито наслідки прив'язки жінок до репродуктивної сфери, то саме погляд на проблему встановлення гендерної рівності через призму трудового права дає можливість побачити майже повну відсутність піклування про батьківство. Так, наприклад, ст. 176 КЗпП України забороняє залучення вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і відправляти їх у відрядження. Скажімо, заборона залучення до нічних, надурочних та інших робіт вагітних жінок є цілком виправданою, оскільки тут відіграє роль фізіологічний показник і така робота може бути небезпечною або шкідливою як для самої жінки, так і для майбутньої дитини. Саме тому таке залучення забороняється, за певними винятками, нормами Конвенції МОП про нічну працю жінок у промисловості №89 та додатковим протоколом до неї 1990 р. Проте коли йдеться про жінок, які мають дітей віком до трьох років, то втрачаються будь-які біологічні чинники (звичайно, якщо жінка вже не годує дитину груддю), і набувають свого значення чинники суто соціального характеру, адже догляд за дитиною та її виховання – це обов'язок жінки, покладений на неї суспільством та закріплений у законодавстві у вигляді багатьох

ТЕТЯНА ХОМА
КОГО
ДИСКРИМІНУЄМО?
ВІДОБРАЖЕННЯ
ГЕНДЕРНИХ
ПРОБЛЕМ
В УКРАЇНСЬКОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ

і воєнні ігри у Боснії». Там він нагадує про те, що Фройд розрізняє страх умирання і страх смерті: «Страх смерті – це привілей молодих, і тому цей страх відіграє ключову роль на рівні нашого особистого, повсякденного життя, як і на рівні колективного, історичного досвіду. Ця колективна загроза, яка п'янить, ця семантична сила, що творить історію, називається війною. Подивімося широко один із сюжетів, які нам пропонує телебачення, скажімо, про війну в Боснії. Ранішні поля, молоді хлопці. Автомат: серце б'ється все швидше, у ритмі, описаному Пушкіним...»

Як бачите, у цьому тексті автор захоплюється емоціями, героїчними емоціями, котрі прокидаються в людах з автоматом: у чоловіках. Тому я вважаю цей текст дуже чесним, багатого чеснішим за ті, автори котрих стверджують, що вони думають інакше, але все-таки воюють. Такі емоції і така позиція були дуже характерними для війни в колишній Югославії: примус проти страху смерті – як мить героїства, найголовніші цінності, які відкриваються тобі не як окремій особі, а як нації або членові будь-якої ідеологічної спільноти, котра має свої власні життєві суспільні цінності, носіями яких є чоловіки! Ясна річ,

що такі відчуття, як я вже казала, не для нас, жінок. Тут я хочу згадати Керол Пейтмен і її книгу «Статевий договір», де розповідається про французьку революцію, яка стала основою для всіх демократій ХХ сторіччя, найбільшим досягненням людської цивілізації, давши те, за що багато країн ще тільки борються (як і моя). Три концептуальні слова, на яких засновуються сучасні демократії, походять із Французької революції 1789 року: рівність, свобода й братерство. Замість релігійної структури суспільства ми маємо тепер патріархальну родинну структуру, що базується на державі й патріархальній владі чоловіків, *patria potestas*, у якій жінок лише мають на увазі, але не називають. Джудіт Луїс Герман у своїй книзі «Травма і видужання», дуже важливій праці, в якій, окрім усього іншого, проводяться паралелі між жінками, котрі пережили насильство (зґвалтування, побої), та військовими, які переживають героїчні війни. Авторка вважає, що вони зазнають однакових травм і насильства, особистого й публічного, і згадує також Французьку революцію. Вона стверджує, що жінок використовували як матеріал. «Жінки тепер повинні належати не церкві, а науці», – заявляють

77

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

додаткових прав та пільг для матерів, але аж ніяк не її природне, фізіологічне покликання. Як бачимо, наше трудове законодавство не враховує ситуацій, коли за уже не грудною дитиною доглядає батько, дядько, дідусь, тобто будь-хто чоловічої статі. Подібна заборона направляти жінку, що має дитину віком до трьох років, у відрядження у певній ситуації може стати на перешкоді її кар'єрі.

Тому, мабуть, доцільніше було б замінити цю норму на норму, яка б забороняла направляти у відрядження жінку, що годує груддю, обов'язково – лише, якщо вона сама не згодна, а також одного з батьків або інших осіб, які здійснюють фактичний догляд за дитиною. Однак це лише один приклад. У ст. 177 КЗпП України встановлено, що забороняється залучати жінок, що мають дітей віком від 3 до 14 років або дітей-інвалідів, до надурочних робіт і відправляти їх у відрядження без їхньої згоди. Виникає логічне запитання, а чому чоловіки, які виховують таких дітей, не мають права відмовитись від надурочних робіт та поїздки у відрядження? Вважаю, що доцільно було б встановити норму, яка б закріплювала таке право за тим з батьків, хто здійснює догляд за дитиною.

Або ст. 182 КЗпП України: жінкам, які усиновили

новонароджених дітей безпосередньо з пологового будинку, надається відпустка з дня усиновлення тривалістю 56 календарних днів (70 календарних днів при усиновленні двох і більше дітей) з виплатою державної допомоги у встановленому порядку. Чоловікам таких прав наше трудове законодавство не надає. Тут, на мій погляд, наявна пряма дискримінація чоловіків за ознакою статі, адже вони теж мають право всиновлювати дітей нарівні з жінками, а от право на державну допомогу у них відсутнє. Мабуть, це означає лише те, що такі кроки з боку чоловіків не заохочуються, що, в свою чергу, є побічним результатом прив'язки до дітей та їх виховання жінок, гендерний стереотип про першочергову роль жінки як матері і ігнорування ролі батька саме у процесі догляду за дитиною та вихованням її на ранньому етапі розвитку.

Забув законодавець про батьків і у випадку відбування ними покарання у ВТЗ. Звернімося до положень Виправно-трудового кодексу України, і побачимо, що там закріплено норму про те, що засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці і додаткових вимог режиму, постановою начальника ВТЗ за погодженням із спостережною комісією, може бути дозволено проживати поза колонією на час звільнення

французькі просвітителі. Як бачите, жінки ніколи не належать самі собі. Отже, така держава і така суспільна ідентифікація все ще існують, причому не лише у нашій підсвідомості й психологічних відмінностях, але і в наших законах. Саме такий вид бездержавності й браку національної ідентифікації відповідає на питання, яке мені часто задають як феміністці: чому жінки дуже часто бувають націоналістками, як і чоловіки, ба навіть запеклішими, як можуть жінки підтримувати диктаторів? Чому жінки є істеричними? Відповідь дуже коротка. Спробуйте самі дійти висновку. Я вважаю, що у жінок це щось цілком інше: тому що національна, державна і суспільна ідентифікація у жінок завжди є ідентифікацією «секонд хендівською», поношеною. У Древній Греції жінки мали тісніший емоційний зв'язок зі своїм батьком і братами, аніж з чоловіком і синами, бо завжди могли вернутись із шлюбу назад, до рідного дому (але без дітей), де у них був надійний прихисток і посаг: отже, це було інше материнство, ніж тепер, коли жінки найміцніше пов'язані зі своїми дітьми, суспільно й емоційно. Тому у грецьких драмах стільки заплутаних моментів, зміщених у сенсі «нормальности», «не-

змінности», «вічности» людської природи, яка є по суті суспільним і політичним конструктом, котрий змінюється у різні часи. Жінки насправді ніколи не пристосовуються до відчуттів свого тіла, яке переважно, якщо не повністю, є непередставленим у патріархальному суспільстві. Тобто, жінки змінюють своє віросповідання, свої імена. Суспільну ідентифікацію вони успадковують від батька, згодом змінюють її на чоловікову, а овдовівши, дуже часто живуть інтересами сина, або знову виходять заміж і приймають життєві цінності нового чоловіка. Їхній зв'язок із суспільством, їхнє кредо з точки зору філософії, права, психології є цілком іншого типу, іншої природи, ніж у чоловіків. Вони будують свою ідентичність, підтримуючи свого мужчину. Тому націоналізм, як і істерія, є реінфікованою хворобою чоловіка через тіло жінки. Ці жінки часто мають не одну національність у своїй ідентичності, позаяк за логікою і правилами жіночого життя вони змушені були її змінювати. Є одна велика проблема, ще недостатньо проаналізована. Я завжди цитую Хану Арент, коли говорю про меншості. В сучасному суспільстві жінки є найбільшою меншістю, фізично вони станов-

від роботи у зв'язку з вагітністю та пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку (ст. 35 ВТК України). Знову ж таки, щодо вагітності та пологів немає жодних заперечень, а от що стосується наявності дитини віком до трьох років, то цілком можуть бути випадки засудження до відбування покарання самотніх батьків без позбавлення права батьківства, які не зможуть проживати з дітьми за тих самих умов, що і жінки, оскільки законом їм такого права не надано.

Хоча є певний поступ у цьому напрямі, поступово під впливом громадських організацій та міжнародних зобов'язань законодавство трансформується у напрямі встановлення гендерної рівності.

Так, кілька років тому до КЗпП України було внесено зміни, відповідно до яких, відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги по державному соціальному страхуванню мають, крім матерів (як було раніше), батько, бабуся, дід чи інший родич, який фактично здійснює догляд за нею (ч. 7 ст. 179 КЗпП України). Але це був лише перший крок до ліквідації всіх дискримінаційних норм за ознакою статі у нашому законодавстві.

Отже, формально можна вважати норми, наведені вище, прикладом дискримінації чоловіків, дійсно такими, що закріплюють дискримінаційні щодо чоловіків положення, тобто вони не мають права на вказані пільги, такі, які мають жінки. Звичайно, у кожному випадку можна апелювати до принципу рівності чоловіків і жінок, записаного в Конституції, але на галузевих рівнях така «дискримінація» чоловіків залишається.

Думаю, що не все так просто в даному випадку, як видається на перший погляд. Хоча юридично чоловіки позбавлені певних благ, проте в одній лише конкретній сфері — доглядом за дітьми та вихованні дітей. Тут виникає запитання первинності тих чи інших прав, що з огляду на нашу ментальність та певні стереотипні уявлення є важливішим: право чоловіка на вищезгадані пільги чи право жінки на свободу від такої політики держави, що виявляється у ототожненні її з матір'ю, прив'язки до репродуктивної сфери, покладання на неї обов'язку виховувати дитину? Догляд за дитиною за своєю природою може бути як правом, так і обов'язком, тут головне — внутрішня воля, бажання це робити. Подібні «дискримінаційні»,

лять більшість, але трактуються як меншість, з точки зору права. Говорячи про меншини, Хана Арент каже, що дуже часто меншини лише тоді потрапляють у правове поле, поле дії закону, коли вони цей закон порушують. А в іншому разі вони наче й не існують, вони невидимі. Я розповім вам одну історію з нашої книги, дуже типову історію під назвою «Порушники закону», про жінку-біженку. Ось що з нею трапилося. Вона – сербка, її чоловік – хорват, жили вони у боснійському містечку Бугойно, де після розпаду Югославії заправляли мусульмани. Коли почалася війна, її чоловік вирішив, що вони залишаться, тому що на початку існував союз між хорватами й мусульманами. Однак, коли цей союз почав тріщати по швах, їм довелося виїжджати. Були вони людьми середнього віку й мали трьох дорослих дітей. Вирішили їхати до Хорватії. Дружина була етнічною сербкою. Одружившись із хорватом, вона взяла його прізвище і навіть віру змінила на католицьку, а громадянство у неї було боснійське, як у чоловіка і у дітей, та й багато поколінь її сербської родини жили у Бугойно. Коли вони добралися до кордону з Хорватією, її не пустили через те, що вона сербка. Чо-

ловік і діти проїхали, а її відправили назад, у зону бойових дій. Вона не могла повернутись у своє місто, у війну, без чоловіка, бо напевно б загинула, будучи сербкою. Тож вона поїхала через Сербію, до якої етнічно належала (щоправда, вельми сумнівалася, що її приймуть з боснійським паспортом і хорватським прізвищем). На кордоні з Угорщиною, через те, що вона не мала потрібних паперів (документів біженки), її арештували й кинули у в'язницю разом зі звичайними злочинцями. Їй ледве вдалося переконати власті, що вона біженка, і через тиждень її випустили з в'язниці, видали документи біженки (?), перевезли у табір для біженців і стали вимагати, щоб вона оплатила своє перебування в тюрмі, позаяк вона не була злочинцем. А за державний кошт утримують лише таких. Тут я хочу підкреслити два моменти: перший – лише коли ця жінка порушила закон і заплатила, вона отримала статус біженки, бо в неї не було єдиного національного, етнічного, державного статусу, які були в її чоловіка і народжених від нього дітей. І друге – її ідентичність є не чистою і однотипною, а багатоплановою, що виявляється у критичних ситуаціях.

79

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на перший погляд, щодо чоловіків норми, насправді, є результатом закріплення у праві гендерних ролей, прийнятих у суспільстві, де жінка – насамперед – мати, але не лише та, що народжує і годує груддю, але і та, що доглядає. А це уже виходить за межі біологічних різниць і функцій, і нав'язує певну соціальну – бути при дитині. Це, безумовно, не може не впливати на подальший розвиток жінки у публічних, неприв'язаних до репродуктивної, сферах: кар'єра, політика тощо. І тому я вважаю такі, на перший погляд, дискримінаційні щодо чоловіків норми можна переосмислити і, залежно від внутрішньої волі певної конкретної особи, дійсно вважати дискримінаційними (якщо ця особа – чоловічої статі і має бажання здійснювати догляд за дитиною та не наділена усіма додатковими гарантіями для цього, як жінки) або ж «побічно дискримінаційними» (якщо особа жіночої статі не має такої волі, але непрямо прив'язана до дитини).

Тому у всіх випадках регулювання правовідносин, пов'язаних з доглядом за дітьми та їх вихованням (крім, знову ж таки, народжування та годування груддю), повинно використовуватись словосполучення «один з батьків».

Позитивним прикладом результату врахування принципу гендерної рівності у процесі правотворчості можна вважати прийнятий 10 січня 2002 року «Сімейний кодекс України». Так, «Кодекс про Шлюб і Сім'ю», що регулював сімейні правовідносини до прийняття «Сімейного кодексу», містив подібні до названих вище «побічно дискримінаційні норми». Наприклад, у статті 5 КпШіС України було закріплено піклування держави про сім'ю шляхом створення і розвитку широкої мережі пологових будинків, дитячих ясел, садків..., надання допомоги і пілгь самотнім матерям і багатодітним сім'ям, а також інших видів допомоги сім'ї. Знову ж таки, держава не заохочувала батьків-одинаків, не надаючи їм тих самих державних допомог, що і жінкам-матерям. У новому «Сімейному кодексі» повністю збережено гендерну симетрію, в тому числі шляхом закріплення права як на материнство, так і на батьківство та рівних гарантій здійснення такого права (ст. 49 та 50 СК України). Так, відповідно до ч. 1 ст. 49, дружина має право на материнство, ч. 1 ст. 50: чоловік має право на батьківство. В свою чергу, причиною розірвання шлюбу може бути як небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини (ч. 2 ст. 49 СК Ук-

Повертаючись до цієї романтичної книги, я розповім вам ще одну романтичну історію. Для Заходу югославський конфлікт був Тим Іншим, а його функція полягала у тому, щоб утримати дистанцію між фантазією і реальністю в людському єго. Героїчні воєнні фантазії, яких постійно потребують чоловічі суспільства, мають бути десь втілені, десь далеко, в оповідь, в іншу культуру, інший декор, іншу історію. Проте, як відомо європейцям, Югославія була і є в Європі. Війна могла статися будь-де, і слід пам'ятати, що нацизм народився у центрі Європи, на батьківщині Гьоте, Шіллера й Моцарта. У поясненнях причин війни завжди залишається якесь невідоме, і знайти його та розв'язок цілої задачі можна в особистих історіях людей, які говорять і про конкретну війну, і війну як таку, більше, ніж усі офіційні теорії. Тож ця книга – це альтернативна історія, книга жінок і дітей, адже 80% біженців у всіх війнах, як і у цій, – жінки й діти. У розмовах з чоловіками ми зауважили, що чоловіки, навіть якщо побували у таборах для полонених, мали шрами на тілі й дійсно постраждали, розповідаючи про війну, насамперед говорили про ідеологію війни, цитували політиків або вибудовува-

ли якісь свої туманні теорії, посилалися на історію, могили предків чи якісь інші символи, за які вони боролися, а вже потім розповідали про себе. А от їхні жінки казали: ми нічого не знаємо, воювали чоловіки. І офіційно це справді так. Але це лише поверхне враження. Жінки охоче нам розповідали, що сталося у їхньому селі, з сусідами, вдома, і ставало дедалі зрозуміліше, що насправді відбувалося у тій війні, котру вони бачили на власні очі. Складаючи до купи цю мозаїку з різних місць, можна легко побачити загальну картину війни в колишній Югославії, ідеологічні й конкретні ходи лідерів, які розв'язали цю війну, реакцію народу і війська. Тож можна сказати, що *Herstory* стає альтернативною історією, що має набагато вищу пізнавальну вартість і є корисною для інших людей, котрі хочуть дізнатися щось про війну, аби її попередити.

Повертаючись до питання про роль жінок у час війни, коли вони явно стають громадянами нижчого ґатунку, я хотіла б вказати на певну двоїстість цієї ролі, яка виявляється на багатьох рівнях. По-перше, дуже виразною стає мізогінія у повсякденному політичному житті, позаяк з'являється чітка лінія поділу

раїни), так і відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини (ч.2 ст. 50 СК України). Як для чоловіка, так і для жінки позбавлення можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ними конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо них, є підставою для відшкодування завданої їм моральної шкоди (ч. 3 ст. 49 та ч. 3 ст. 50 СК України).

Крім того, прийнятий Кримінальний кодекс України теж до певної міри вирівняв гендерний дисбаланс, присутній у старій ще совєцькій редакції. Так, у старій редакції КК України жінка не могла бути суб'єктом зґвалтування (лише як співучасниця), не було встановлено кримінальну відповідальність за насильницькі лесбійські стосунки та зґвалтування жінкою чоловіка. Такі дії здебільшого кваліфікувались як хуліганство або ж нанесення тілесних ушкоджень, залежно від кожного випадку окремо. Мабуть, така несправедливість – лише правове дзеркало того, що жінку в суспільстві сприймали найчастіше як об'єкт у сексуальних стосунках, і дуже рідко – як потенційний суб'єкт. У новому КК України ці недоліки виправлено (*NB!* Йдеться лише про гендерний баланс у законо-

давстві, новоприйнятий КК України має достатньо моментів до дискусії з інших питань). Можна зробити висновок, що під впливом взятих на себе міжнародних зобов'язань, лобювання зі сторони громадських організацій та інших чинників, Україна поступово трансформує своє законодавство у напрямку дотримання гендерної рівності.

Проте є ще достатньо питань, які необхідно вирішити. Так, відсутня тверда теоретична база щодо правових аспектів гендера, немає чітких дефініцій та єдності застосування термінології. Наприклад, поклавши на Мініюст та Академію правових наук України обов'язок провести гендерну експертизу законодавства України (Постанова КМУ про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки), КМУ забув пояснити, що саме він мав на увазі або, принаймні, призначити відповідальних за розроблення принципів такої експертизи. Усе, що робиться у цій сфері, робиться здебільшого силами НУО, а гендерна політика держави виглядає доволі блідо та прив'язана в основному до проблем жінок та материнства. Проте наявні позитивні тенденції, і, на щастя, є в Україні фахівці, для яких ця тема важли-

між героями і не-героями, героями і зрадниками. У моїй країні мізогіню у політичному житті можна показати на кількох вельми наочних прикладах. Югославська офіційна політика не любить ні Радована Караджича, ні Біляню Плавшич з Республіки Сербської, але коли заходить мова про Радована Караджича, його називають психіатром чи поетом. Коли ж йдеться про Біляню Плавшич, її дуже часто називають Бабою-Ягою, гидкою бабою, маючи на увазі, що жінка у її віці має сидіти вдома і глядіти онуків (стереотип для літньої жінки), а не займатися політикою. Ще один приклад. Коли говорять про Слобу (президента Мілошевича), ті люди, котрі насправді його люблять (бо народ, який підтримує Мілошевича, не підтримує лише його політику, котра їм до кінця й незрозуміла, але щиро любить його самого, без огляду на те, що він робить, каже чи не каже), отож ті самі люди дуже часто ненавидять його дружину: називають її відьмою, бридкою і божевільною жінкою, котра намовляє його на злі справи. У мізогінній підсвідомості живе підозра, що це дружина винна у війні, а не Мілошевич чи іноземні сили. Це типовий суспільний еґзорцизм, вигнання зла че-

рез жінку, добре відоме нам з середньовічної історії як полювання на відьом. Будову старої/нової моделі жінки можна описати трьома словами: інструменталізація, традиціоналізація й натуралізація жінок у час війни, а надто націоналістичної війни. У цей час суспільство тотемізується: будь-який націоналізм, позитивний чи негативний, будується на різних чоловічо-жіночих відносинах, але в усіх є спільна риса: чоловічість мужчин форсується, як і підпорядкованість жінок. Жінки стають ангелами-хоронителями власного дому. Вони повинні підтримувати своїх чоловіків, брати на себе всі родинні справи, вести громадське життя і виконувати повсякденні обов'язки, працювати інженерами, робітниками, шахтарями, лікарями, робити все, що потрібно, в той час як їхні чоловіки виконують якесь особливе завдання, котре вони вважають ледь не спасінням світу. Жінки легко і навіть з радістю приймають цю подвійну роль, зокрема тому, що опановують суспільну сферу, яка у мирний час для них закрита, що є історично зумовленим. Однак цей вихід жінок у суспільну сферу триває лише доти, доки триває війна, а коли вояки повертаються додому, жінок знову відкидають у сферу при-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ва, і які компетентно беруть участь у лобіюванні гендерних питань та задіяні у правотворчій діяльності.

¹ Теория государства и права. — Под ред. В.М. Корельского. — М., 1999.

ватного життя. Жінки, жіночі тіла стають місцем відпочинку вояків. Цей феномен добре відомий з часів Другої світової війни, а тепер ще раз заперечується здатність жінок жити повноцінним життям, хоча вони довели, що вміють це робити, іноді навіть краще за чоловіків. Традиціоналізація суспільства з'являється як наслідок цього феномену: жінки, яких повертають у дім, повинні знову стати жіночками, що цілий день займаються дрібними справами, досконалими дружинами, матерями, домогосподарками... Ще одна подвійність ролі виявляється у жінок, які відмовляються брати участь у війні і не підтримують домінуючу ідеологію: так званих зрадниць. У минулі віки таких оголошували відьмами, спалювали й вішали. На початку війни у колишній Югославії, коли ЮНА, федеральна армія, намагалася зайняти Словенію, на демонстрацію протесту вийшли матері мобілізованих солдатів. Їх тут же назвали зрадницями (перший такий протест матерів відбувся ще у Древній Греції), і це слово вживалося щодо них упродовж усієї війни. Нині зрадницею називають Білану Плавшич, через те що вона співпрацює з іноземними миротворчими військами.

Я покажу вам на прикладах, як змінюється роль жінки в час націоналістичних воєн. Традиціоналізацію найбільше відчули на собі мусульманки, адже мусульманство у Боснії є, головним чином, питанням релігії, а не культурною відмінністю від Заходу. Це фольклорні та звичаєві особливості, але не психологічна ідентифікація. А мусульманських біженців часто відсилали в арабські фундаменталістські країни (наприклад, у Пакистан), де сучасних дівчат у мініспідничках примусили носити фереджу, а чоловікам дозволили багатоженство. З іншого боку, у католицькій Хорватії прокотилася сильна хвиля протестів проти абортів. У той же час сербська воєнно-демографічна політика закликала народжувати дітей для вітчизни, незважаючи на всі обставини. Нації знову досягають своїх цілей за рахунок жінки. А тих, котрі з цим не погоджуються, таврують як зрадниць або відьом.

Прикладом інструменталізації жінок, які приймають подвійну роль, – продовжувати забезпечувати життя і бути ангелам-хоронителями дому, може слугувати правдива історія двох невеликих сіл на лінії розмежування у Боснії. Села розташовані дуже

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

л і д і я
л і д і я
стереотипи, або дещо про місце жінки у суспільстві

леонтьєва

близько одне від одного: в одному влада належала сербам, в іншому – мусульманам. Лінія розмежування проходила практично по околицях цих сіл. Щодня чоловіки брали свої рушниці і йшли стріляти «на фронт», а жінки мали сидіти вдома й доглядати дітей. Між тим, аби вижити й добути якісь харчі, треба було докласти зусиль, тобто йти на чорний ринок – єдине життєздатне місце в час війни (обмін товарами між трьома воюючими сторонами не припинявся ні на мить). Тож жінки вирушали на лінію розмежування й обмінювалися своїм майном, в той час як чоловіки перестрілювалися над їхніми головами. Потім жінки поверталися додому, не обмовившись ані словом про те, де вони були, хоча їхні чоловіки, звісно, знали про чорний ринок, дістаючи цигарки й харчі, які вироблялись на протилежному боці, але їхня честь залишалася незаплямованою, і не було мови про співробітництво з ворогом. Мовчанка була негласним пактом, гра тривала, герої воювали, а ангели берегли дім.

Ще одна правдива історія відбувалась у Хорватії, в містечку, яке в час війни було поділене навпіл: у сербській частині не було води, у хорватській –

струму. За якийсь час жінкам набридло терпіти такі незручності у хатній роботі, особливо це стосувалося прання білизни, тож вони стали приносити свої пральні машини на лінію розмежування, під'єднували їх з одного боку до води, а з другого – до електрики, і щодня, перучи білизну, обмінювалися новинами і товарами через лінію пральних машин. Прання білизни ще у Древній Греції, у бідних верствах суспільства, було вільним простором у жіночому житті, традиційною метафорою альтернативної жіночої культури: жіночі балачки, пісні, жарти... Хочу зацитувати Дубравку Угрешич: жінки – це ті, хто прибирає сміття, коли закінчуються воєнні ігрища. Завжди жінки.

Тепер ми переходимо до дуже важливої теми: насильство і жінки у війні. Жінки потерпають від особливого виду насильства, настільки особливого, що він не вкладається в рамки власне чоловічої війни: це постійна чоловічо-жіноча війна. Йдеться про статево насильство, яке в час війни стає надзвичайно зримим, з усіма його суперечностями. Починаючи розмову на цю тему, я розповім вам ще одну правдиву історію, випадок із життя.

Вона – молода дівчина, що живе у Боснії зі своєю

83

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ми живемо у світі стереотипів. Жодна людина не може прожити без «автоматизмів» у сприйнятті та мисленні – обдумувати заново кожную ситуацію у неї не вистачить ані психічних сил, ані часу. Стереотипи як необхідний людині інструмент сприйняття і мислення мають стійкість і є невід'ємними компонентами індивідуальної та масової свідомості. Загалом стереотипи виявляються у емоційному відношенні людини до тих чи інших об'єктів та явищ. Одні стереотипи мають тенденцію до змін або модифікацій, інші – залишаються досить стійкими, як, наприклад, ґендерні стереотипи.

ґендерні стереотипи допомагають знайти раціональне пояснення для ґендерних ролей. Девід Майєрс зазначав, що «...в результаті вивчення найрозповсюдженіших у світі стереотипів, слід відзначити: ...якщо жінки забезпечують основний догляд за маленькими дітьми, це доводить, що турботливість їм притаманна від природи. А якщо чоловіки йдуть у бізнес, на полювання і битви, дуже зручно вважати, що вони – агресивні, незалежні і безмежно сміливі...» (1) Проте ми знаємо безліч прикладів сміливих, рішучих та не-

залежних жінок, а також слабодухих, інфантильних чоловіків.

Історія людства – це історія, описана і досліджена переважно з погляду чоловіка. Ще Платон писав, що «...за своєю природою як жінка, так і чоловік можуть брати участь у всіх справах, проте жінка у всьому немічніша за чоловіка...»

«Жіноче» осмислення історії, тобто, «жіноча» історія, під якою слід розуміти як місце жінки в історичному процесі, так і дослідження процесів жінками почалося лише у ХХ ст.. Однак ще за часів Київської Русі ми знаходимо приклади високого соціального статусу жінок. Деякі дочки і дружини руських князів виявляли значне зацікавлення до медицини, астрономії, історії. Збереглася робота внучки Володимира Мономаха Добротей (Зої) – «Мазі» – перший в Європі підручник з медицини, що його написала жінка. Анна Всеволодівна заснувала першу в Європі школу для дівчаток при Андріївському монастирі у Києві. Це лише декілька з багатьох прикладів діяльності жінок.

У повсякденному житті чоловіки прагнуть досягти положення з високим статусом і широкими повноваженнями, тому ми часто бачимо, що чоловіки здійснюють вплив, а жінки піддаються йому. Слід зазначити,

родиною: батьками й братами. Коли вибухає війна, брати йдуть битися на сербському боці і весь час обстрілюють місто, навіть ті квартали, де вона живе. Дівчина разом з родиною цілі місяці проводить у підвалі, у тій частині міста, яку зайняли війська. Якось їй згвалтували солдати. Вона завагітніла, але, живучи в підвалі, нічого не могла вдіяти. Батько, дізнавшись про стан доньки, наполягає, щоб вона залишила сім'ю. Дівчина вирішує втекти. Перетнувши лінію розмежування, поранена, вона добирається до лікарні, щоб народити там дитину. Перед пологами їй приносять записку від родини (а дівчина емоційно дуже залежить від родини, особливо від матері, адже їй лише дев'ятнадцять років). Записка від батька, і в ній говориться: якщо народиш хлопчика, можеш повернутися додому, якщо дівчинку, ми тебе не хочемо бачити. Народжується дівчинка. Молода мама вирішує відмовитись від дитини, навіть не глянувши на неї. Маля передають у притулок, а дівчина вертається додому без доньки, адже емоційно вона сама є родше дитиною, а не матір'ю. Проте за кілька місяців її охоплює страшне почуття вини, їй сняться кошмари, і вона вирішує повернутись і забрати свою ди-

тину. Жіночі організації допомагають молодій жінці знайти помешкання, вона забирає немовля й намагається налагодити нормальне життя. Кілька місяців усе йде добре. Але одного вечора лише щасливий випадок рятує її життя: подруга, що прийшла їх відвідати, застає її в якомусь трансі на віконному карнизі, ладну ось-ось стрибнути униз. Спустившись з підвіконня у кімнату, молода жінка пояснила, що з нею сталося. Була чудова ніч, на небі – повний місяць, яскраве місячне сяйво освітлювало сплячу дитину, схожу на янгола. Мати глянула в ясне дитяче личко, і тут в її уяві промайнуло обличчя гвалтівника: тепер вона точно знала, хто батько! І що вона відчула? Обличчя істоти, яку вона любила понад усе на світі, її дитини, було водночас обличчям того, кого вона найбільше ненавиділа – її гвалтівника: любов і ненависть мали одне обличчя. В першу мить вона хотіла вбити дитину, але, отямившись, вирішила накласти на себе руки, бо не могла перебороти свої почуття. Тепер я хочу спитати вас: коли таке трапляється в дійсності, коли в одній істоті пролягає розколина між любов'ю і ненавистю, чи не має від цього розколотись і твоя свідомість? Хіба це

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

що досить часто жінки використовують стереотипи у виправданні вигідних для себе речей. Простіше сказати: «Мені не дають реалізувати себе (заробити гроші, досягти успіху тощо)». Складніше не втрачати жіночий рис, поєднувати, здавалося б, неможливе і жити за правилами terra masculina.

Девід Майєрс описує експерименти, в яких студентам і студенткам з однаковими математичними здібностями та успішністю давали складну контрольну роботу з математики. Коли їм повідомляли, що чоловіки та жінки зазвичай показують однакові результати у вирішенні цих завдань, результати жінок були такими самими, як у чоловіків. Коли говорилося, що жінки переважно не можуть наздогнати чоловіків в цьому випробуванні, жінки драматичним чином підтверджували цей стереотип. Фруструйовані складністю завдання, вони, очевидно, відчували тривогу, що й знижувало їхню результативність. (2) Тобто *лише жінки, які відкидають стереотипне бачення своїх можливостей та перспектив, можуть реалізувати себе та досягти успіху.*

Дослідження, які були проведені у Центрі дослідження ринку праці (Москва), свідчать, що 88% опитаних роботодавців надавали переваги чоловікам і 53%

– жінкам для зайняття конкретних посад у структурі підприємства. Перевага, яку надавали чоловікам або жінкам на ті чи інші посади, багато в чому була зумовлена суб'єктивними уявленнями працедавця про їх переваги та недоліки, його уявленнями про те, які якості є переважно чоловічими, а які – жіночими (3). Дослідники зазначають, що чоловіки та жінки на ринку праці перебувають у конкурентних відношеннях, і це впливає як на їх самооцінку, так і на оцінку якостей одне одного (4).

Складається враження, що чинником зниження цінності жінки-працівника і стримування найму жінок слугують не труднощі, які пов'язані із сімейними обов'язками жінок чи тими або іншими їх особливостями, але очікування подібних проблем.

Виникає питання: чи стримуючий чинник при наймі на роботу зумовлений усвідомленням чоловіків досить великих можливостей жінок? Мова не йде про те, що будь-який керівник-чоловік не хоче брати на роботу жінку, підозрюючи, що вона прагне зайняти його місце, хоча ймовірно, що такі варіанти також можливі. Чоловік-працедавець, часто виявляючи гониму солідарність, намагається не допустити жінок

ЛІДІЯ ЛЕОНТЬЄВА
СТЕРЕОТИПИ,
АБО ДЕЩО ПРО
МІСЦЕ ЖІНКИ
У СУСПІЛЬСТВІ

не є доказом нормальності, а не божевілья? Тут ідеться про дуже важливу річ: відношення між душевним здоров'ям і насильством, що зветься ґвалтуванням.

Нині в Гаазі відбувається два судові процеси, що розглядають справи про зґвалтування: один переважно справи сербів, а другий – інших виконавців таких злочинів. Якщо зґвалтування було загальним наказом для військових, як, імовірно, у випадку з сербами, то це трактується як злочин проти людства. Якщо його скоювали як «звичайний» для воєнного часу злочин, з власної ініціативи, в чому звинувачуються представники інших національностей, то зґвалтування кваліфікується як катування. Це велике досягнення, до якого феміністки доклали чималих зусиль, переконуючи громадськість і Гаазький трибунал у тому, що зґвалтування не можна трактувати як звичайний злочин, який завжди супроводжує війни, що судити за нього слід так само суворо, як за вбивство чи тортури. Міжнародним жіночим організаціям вдалося інституціоналізувати цей злочин. Я хочу вам довести ось що на прикладі цієї правдивої історії: коли у тобі, жінці, знищують сексуальність, материн-

ство, гідність – це травма на все життя, ментальна травма, яку, як каже Джудіт Герман у згаданій вище книзі, можна порівняти з серйозними воєнними травмами солдатів. Це рубець, який можна залікувати, якщо виживеш, але ніколи не позбутися: це не відірвана бомбою нога – жорстока плата за справедливу війну з ворогом. Повертаючись до судових процесів у Гаазі, я хочу сказати, що чоловіки знову розглядають злочин, який стосується насамперед жінок. Вони оцінюють його з точки зору виконавця, чоловіка. Наче вони самі це коять один з одним, а присутність жінки лише мається на увазі. Наче тіла використаних і зганьблених жінок були лише територією їхніх ігор, завойованою чи покинутою. Якщо жінок використовували з метою етнічних чисток, якщо ґвалтування жінок було своєрідним підтвердженням права на територію чи підняттям прапора над нею, це доводить, що жінки зазнали тортур насамперед як жінки, і що зґвалтування є передусім статевим злочином. Для зґвалтованої жінки найголовнішим є те, що над нею вчинили наругу, а менш важливим (якщо вона взагалі звертає на це увагу) – був це свій чи чужак, найважливішим є саме насильство. А для чоловіка

85

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

у сфери, де чоловіки вже зайняли панівні ніші. Тобто актуальним залишається підхід за словами С.Моєма: «Світ – це дім чоловіка, а дім – це світ жінки...»

Бажання самореалізуватись, бути фінансово незалежними, а, можливо, певні романтичні передумови зумовлюють прагнення жінок йти у силові структури. Тривалий час жінки наштовхувалися на опір з «чоловічого» боку. Та врешті-решт у силових структурах викристалізувалася потреба в жінках. Неординарне мислення, здатність до аналітики та прийняття нестандартних рішень зумовили зростання кількості жінок у цих колись «нежіночих» інститутах. У розвинених країнах жінки часто-густо очолюють аналітичні служби, займаються оперативною роботою, роблять кар'єру на дипломатичній ниві та у політиці. Показовими щодо цього є збройні сили.

Так, у збройних силах США жінки-військовослужбовці складають майже 20%. В армії немає жіночих підрозділів, вони (жінки) проживають у казармах разом з чоловіками. У 1991 році Конгрес скасував всі заборони на участь жінок в бойових операціях, що вимагають безпосереднього контакту з противником. Тепер жінки служать у морській піхоті і навіть у підроз-

ділах рейнджерів, а в бойових частинах несуть службу нарівні з чоловіками. Проте існує проблема утисків жінок-військовослужбовців та порушення їх службових та громадянських прав на сексуальному ґрунті. У доповіді військового керівництва збройних сил зазначалося, що «сексуальні домагання існують в армії повсюди». В ході розслідувань, яке охопило близько 50 тис. жінок-військовослужбовців, майже половина жінок заявила, що в тій чи іншій формі вони відчували сексуальні зазіхання. Крім того, зазначалося, що у 80% випадків ґвалтівниками були їх командири або інструктори.

Право служити у збройних силах німецькі жінки отримали в 1975 році. Переважно – це військові лікарі та санінструктори. Проте присутність жінок у польових підрозділах та їх участь в бойових діях заборонена. У збройних силах Ізраїлю жінки складають 20% чисельного складу. Незаміжніх жінок у віці 18-24 років призивають на військову службу нарівні з чоловіками, проте служать вони в окремих частинах. У Норвегії жінки домоглися не тільки права носити військову форму, але й служити на підводних човнах. Незважаючи на норвезьке прислів'я: «Краще пробоїна в борту, аніж дама на палубі», вже кілька років

ключовим питанням є те, хто скоїв злочин і які в нього були мотиви, тобто патріархальне право на володіння жінкою. Жінки знову виявляються невидимими.

Слід сказати ще про одне суттєве питання, пов'язане зі злочином і психологічними відмінностями між жінками й чоловіками у війні. Розмовляючи з жінками, які пережили насильство у війні, я відчула у них дуже сильне почуття провини. І депресію. Я ніяк не могла зрозуміти цього почуття вини. Ці жінки страждали, хоча ніколи не вчинили жодного насильства. Вони вважали, що їм слід було бути розумнішими. Розумнішими, навіть коли їх гвалтували, розумнішими, щоб захистити своїх чоловіків, своє село, країну, не допустити війни. Вони безпосередньо перебирали на себе відповідальність, своїм тілом відчуючи болючі симптоми депресії й вини за ті серйозні речі, до яких насправді не мали жодного стосунку, навпаки, до яких їх не допускали. У психології це називається почуттям вини й інтеріоризацією жертви насильства, через те що вона залишилась жива. Звідси можна вивести поняття колективного почуття вини. Я дуже сумніваюсь у колективній вині, але не сумніваюсь,

що почуття колективної вини живе в окремій людині. І це колективне тіло вини є жіночим. Жінки є психологічними носіями колективної свідомості спільноти, у якій є і почуття колективної вини. На щастя, з цього колективного почуття випливає й особисте почуття вини, з якого у жертви насильства народжується життєстверджуючий момент, що допомагає подолати травму: велике почуття обов'язку, потреба вижити, зберегти цінності цивілізації, моралі і потреби боротися проти війни і насильства.

На закінчення можу сказати, що у жінок-біженок з колишньої Югославії, у яких почуття вини переросло в почуття обов'язку, жіноча солідарність стала константою в час війни. Жінки набагато рідше воювали одна проти одної чи поруч зі своїми чоловіками. Вони допомагали одна одній, краще розуміючи становище жінки, не звертаючи уваги на національність чи етнічну приналежність: допомагали вибратися з місця боїв, прикривали одна одну вигаданими іменами, національністю, ризикуючи життям, листувалися, давали обіцянки й дотримувалися їх. Політика, яку вони проводять, зветься повсякденністю, дрібними кроками, політикою *grassroots*, альтер-

Сольвейг Крей командує торпедною субмариною «Коббен-С-318» і є першою в світі жінкою, яка обійняла посаду командира бойової субмарини.(5)

В Україні жінок-військовослужбовців (у збройних силах) понад 20 тисяч, що складає близько 7% їх чисельного складу. Проте різною є структура підрозділів, де проходять службу українські «амазонки». Так, якщо у більшості розвинених країн відсоткове співвідношення підрозділів, в яких служать жінки, становить близько 60% на 40% (штаби та польові підрозділи), то українські жінки-військовослужбовці посідають в основному «штабні» посади ланки «рядовий-сержант»: телефоністки, технічна штабна ланка та ін. У них немає в підпорядкуванні особового складу, отже виявити свої організаційно-командні здібності в українській армії вони не можуть, оскільки не обіймають командних посад. Чому? Невже жінка не може підкорити своїй волі інших? (Спитайте у певної категорії чоловіків – вони знають!). Проте, не та ментальність у керівного складу армії (а може, вони належать до тієї частини чоловіків, що знають?). Очевидно, здолати її незначна кількість офіцерів-жінок (близько 900, з яких прізвища старших офіцерів можна перелічити по-пам'яті) не може.

Безперечно, досліджувати без порівняння – наражатись на критику в необ'єктивності та упередженості. Дійсно – з чим порівняти українську армійську жінку? Які «цивільні» структури виконують таку ж специфічну роль, як армія? Для об'єктивності необхідно взяти аналогічні структури, що є у *військових* та *цивільних*. Вочевидь, це – правоохоронні органи. Є військові прокуратури, на особовий склад яких покладено увесь спектр питань боротьби із злочинністю в армії та інших військових структурах, а також – система військових судів. Усі вони підпорядковані вищому «цивільному» керівництву. Здавалося б, хіба за таких умов може йти мова про *маскулінну упередженість*? Чому б ні – запитання про кількісний склад жінок в цих структурах (військових) є недоречним, оскільки *їх там немає!* Відразу постає питання про неупередженість вирішення звернень та повідомлень про такий (як ми розуміємо – поширений в армійському середовищі) кримінальний злочин, як *примушення жінки до статевої близости з використанням її залежності*. Чи можна провести неупереджене дізнання з цього приводу, коли командир має неабиякі повноваження (див. кількість командирів-жінок у ЗС України) щодо розслідування повідомлень про злочини, якщо потерпіла –

нативою. Як людина, котра пережила війну, і як політичний ідот я можу сказати, що це єдина політика, в яку я вірю: без героїв, без великих ідей, великих слів і великих обіцянок. Я вірю в анонімних героїнь і не вірю, що хтось може мене врятувати чи задовольнити мої потреби, якщо я сама цього не зроблю власними силами і власним язиком. З іншого боку, моїм ворогом не перестали бути «погані хлопці», політики, можновладці. Вони можуть зіпсувати тобі життя, можуть відібрати у тебе нормальні роки, які, мабуть, ніколи не повернуться, але найгірше те, що вони змінили світ і свідомість довкола нас, нашу землю, наших дітей. Наші діти – це діти націоналізму, або навіть націоналістів. У них немає іншої ідентифікації, окрім сербської, клаустрофобної, ксенофобної і найгіршої на світі. Молоді люди вирости серед війни, відрізані від решти світу, від обміну ідеями й інформацією. Ці діти більше належать націоналістичній політиці, ніж своїм матерям, які почувають себе винними, тому що вижили і не зуміли зберегти достатньо цінностей і культури. Тому що їм не вдалося зробити зі світу кращий і затишніший дім.

Переклала Наталя Чорпіта

87

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
ЖІНКИ І ВІЙНА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жінка-військовослужбовець, а та особа, на яку вона вказує – *командир цієї частини*? А тепер доречно вивчити армійські статистичні дані, відповідно до яких *таких злочинів у війську немає!* Для об'єктивності такого висновку слід провести анонімне бліц-опитування серед жінок-військовослужбовців у військових частинах, особливо – у невеличких містах, де окрім *військової* роботи іншої немає. Біллі Клинтон виявився б лише нечемним хлопчиком у порівнянні з... У таких випадках рівність жінкам може забезпечити лише пані Карпачова...

Чому ж ми не чуємо про ці проблеми? Знову – стереотипи, які полягають у переконаності щодо відсутності *права та справедливості*?

Виникає питання: чи може досягти успіху жінка в Україні у нетрадиційних для її гендерного стереотипу галузях?

Олександра Кужель, Ірина Голубєва, Сюзанна Станік, Ніна Карпачова... Очевидна відповідь: ... (дайте їй самі!).

А тепер – чи просякнута наше життя *статеву* дискримінацією, якщо так, то чи згідні ми з цим, але якщо ні, то що ми робимо, щоб цьому заперечити,

щоб не знаходитись у полоні стереотипів? Наявність в Україні понад 1500 жіночих громадських організацій – від суспільно-політичного до соціально-побутового спрямування – дає сподівання на зміну ситуації.

Відкидаючи стереотипи та упередженість, можна сказати, при наполегливості, а головне – бажанні, жінка може досягти успіху у сферах, далеких від традиційно притаманних жінкам. Головне – подолати стереотипи, вірити у свої можливості та не намагатися стати чоловіком.

1 Майерс Д. Социальная психология. – М., 2001. – С. 253.

2 Майерс Д. Социальная психология. – М., 2001. – С. 426.

3 Московская А.А. Стереотипы или конкуренция? Анализ некоторых гендерных предпочтений работодателей. // Социс, 2002. – № 3. – С. 52.

4 Там само.

5 Зарубежное военное обозрение, 1999. – № 10. – С. 56.

с о ф і я

мільська-зрозуміти гомофоба

вжозінська

© Gazeta Wyborcza, 01/08/2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і р и н а

як народжуються, живуть і вмирають «жіночі» партії

к л и м е н к о

© І.Клименко, 2002

Може скластися враження, що авангард гомосексуального руху домагається значно більшого, ніж толерантності. Він прагне визнання того, що обидві орієнтації є природними і з огляду на це ставлення до них повинне бути однаковим. Що голосніше звучить точка зору про однакову правильність і природність кожної сексуальної орієнтації, то більшою є стриманість, і навіть серед осіб, які важко підозрювати в побутовому консерватизмі чи упередженнях. Замість того, щоб відразу дискваліфікувати тих скептиків як псевдоліберальних закамупльованих гомофобів, варто подумати, чому багато толерантних світлих інтелігентів перестають беззастережно підтримувати рівні права меншин.

ПРИЧИНА ПЕРША:

НЕДОБРОСОВІСНІСТЬ АРГУМЕНТАЦІЇ

Мислячу людину охоплюють сумніви, коли вона відчуває, що для утвердження правоти проголошують неправду або напівправду. Тим часом вже кілька років

не досить допитливі публіцисти повторюють міт про генетичну визначеність сексуальних поведінок, вмовляючи нам, що це така сама природна категорія, як раса чи стать. Натомість дослідження початку 90-х років, які ніби вперше констатували певну генетичну різницю між гетеро і гомо, викликали серйозні методологічні застереження, і цього результату не вдалося повторити жодного разу, натомість багато разів виявлялося, що, якраз навпаки, немає різниць в генофонді. Зараз радше вважають, що і тотожність, і сексуальна поведінка (а треба пам'ятати, що це дві різні речі!) можуть мати дуже різні причини. Генетики стверджують, що успадковувати можна зонайбільше колір очей або товщину костей, але аж ніяк не складну поведінку і преференції.

Можливо, вроджені схильності мають для гомосексуалізму подібне значення, як ген високого росту в баскетболіста – можна успадкувати ріст, але не зацікавленість і уміння грати в баскетбол. Високий чоловік має в порівнянні з низьким більші шанси грати в НБА, але загалом йому можуть перешкоджати інші чинники: зустріч з відповідним тренером, родинно-виховане співвідношення, можливості успіхів в інших змаганнях, зрештою, особисті рішення. Так само як і го-

Так вже склалося, що у працях сучасних українських авторів точкою відліку для пояснення місцевих явищ слугують ключові поняття західної політології. Тенденційно їх розкладають, щоб знову зібрати вже з урахуванням місцевих умов. Так західні поняття набувають нового змісту, трансформуються у відповідності до поля їх інтерпретації. Це допомагає уникати плутанини в розумінні суті конкретних явищ у суспільстві, вирізняти їхні завдання з огляду на передумови, причини появи і діяльнісну трансформацію.

Термін «жіночі партії» досить поширений у західній літературі, проте радше в тій, що стосується рухів жінок за політичні права, ніж теорії політичних партій. Це пов'язане з визначенням високоорганізованого суспільства, в якому процес гуртування жінок відбувається поступово і де «жіночі» партії постають на певному етапі як одна з чергових форм об'єднання задля участі в політичних процесах [1]. У закритих суспільствах, як-то СРСР, така можливість

виключалась. Оскільки і вибори були формальністю, то після розпаду системи молоді держави не успадкували жодних традицій активної участі жінок у політиці, а партії традиційно залишаються для них закритими. Саме для цих країн поява «жіночих» партій викликана терміновою необхідністю відкриття політичної сфери для жінок [2].

Такий розподіл за критерієм історичних передумов все ж залишає місце різноманітності досвіду різних країн у досягненні паритетності в політичній сфері з відповідно нерівнозначною роллю в цьому жіночих організацій, які не обов'язково безпосередньо втручаються або чинять тиск на політичні процеси, а можуть досить довго існувати паралельно, як певні каталізатори поступового розвитку. У Скандинавських країнах традиційні стереотипи в політичних партіях поступово знівельовувалися протягом 25-30 останніх років, і завдяки активній діяльності організацій жінки інтегрувалися в політичну сферу спершу на рівні членства у партіях, а згодом ставали їх лідерами [3]. У парламенті Великої Британії взірцем паритетності вважають Лейбористську партію, що суттєво додає їй голосів виборців. Свого

мосексуальна поведінка, можливо, особлива структура досвіду (особливо часів раннього дитинства і підліткового віку), накладається на якісь ще недостатньо вивчені вроджені схильності.

Гомосексуалістом може стати також і особа, яка не має ніяких генетичних передумов, але яку рано спокусили (це найчастіша причина гомосексуальної орієнтації), їй хочеться на показ побунтувати, вона боїться бути відкинутою протилежною статтю, бо мала з нею не надто добрий досвід. І навпаки – евентуальні генетичні чинники не мусять неминуче привести до гомосексуалізму.

Прихильники міту «про гени гомосексуалізму» стоять на своєму і на цій основі формують ідеологічні твердження. Вони проголошують, що зв'язки з особами тієї самої статі не є вибором, це лише генетична необхідність, і ця тенденція – незмінна й неминуча. Отож, це – не істина. Описано багато випадків змін у напрямі гетеросексуальної орієнтації, навіть в осіб з багатолітнім гомосексуальним досвідом. Це нелегкий поворот, бо рано засвоєний зразок отримання сексуального задоволення (так буває, наприклад, у випадку, коли досвідчений старший гомосексуаліст зваблює підлітка) може бути дуже тривалим. Однак багато пси-

хотерапевтів (до них належить і автор цього тексту) можуть навести достатньо прикладів, коли гомосексуальні особи, які під час терапії, ніби при нагоді, почали налагоджувати вдалі гетеросексуальні стосунки, хоча ні пацієнт, ані терапевт не трактували гомосексуалізм як патологію, яка повинна була б мати здатність змінюватися. Це міг би бути, наприклад, побічний результат росту ідентифікації з власною статтю або зменшення страху перед протилежною статтю.

ПРИЧИНА ДРУГА:

ПРАВО НА СЕКСУАЛЬНІ ВПОДОБАННЯ -
ЦЕ НЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ ПРАВО

Реалізація сексуальних стосунків з партнером тієї самої статі до останнього часу трактувалася як дуже особисте рішення, часто таємне, бо в нашій культурі вважається, що поведінка, яка мотивована передусім інстинктивними імпульсами (сексом або агресією), а також тими чи іншими еротичними перевагами, не є знаком найвищої цноти. Наприклад, мужчина, котрий з віком міняє своїх партнерок на дедалі молодших, оскільки його збуджують жінки не старші 20 років, є непопулярним в широких колах (особливо феміністичних), а його сексуальні вподобання не трак-

часу поразка на виборах 1987 року підштовхнула до ідеї необхідності залучення жіночого електорату задля посилення власних позицій. Тоді й став у пригоді створений ще на початку 1980-х років і позбавлений до того будь-якого політичного впливу Лейбористський комітет жіночої дії [4]. Було переглянуто певні ідеологічні позиції партії, і надалі чималу увагу приділялась виробленню стратегії залучення жінок до діяльності партії.

В українському суспільстві після розпаду Союзу виникали організації, які ще на початках багатопартійності намагалися відстоювати права жінок, зокрема на участь у політичних процесах. Певною мірою під їх тиском утворювалися перші державні структури, як-то Постійна комісія Верховної Ради України дванадцятого скликання у справах жінок, охорони материнства і дитинства [5]. Хоча вона припинила свою діяльність у 1994 році й мало в чому була результативною, проте була першим кроком до забезпечення прав жінок на державному рівні. Вплив жіночих організацій був у тих умовах доволі незначним і міг мати лише фрагментарний характер. Партійна ж організація вигідно відрізняєть-

ся від громадської можливістю безпосередньо репрезентувати інтереси соціальних груп у парламентській діяльності за умови перемоги на виборах. «Жіночі» партії можуть надавати жінкам таку можливість, доки цього не дозволяє внутрішня політика інших політичних партій. Для останніх паритетність у політичній сфері все ж великою мірою є питанням поступовості й історичного звикання. Вже зауважувалося, що перевагою саме «жіночих» партій є можливість впливати на прийняття політичних рішень і законотворчий процес, але водночас проблемою є необхідна передумова їхньої перемоги на виборах. У разі поразки вони можуть виявитися попросту паралізованими.

В Україні перші «жіночі» партії було утворено на початку 1990-х років, а останні – напередодні виборів до діючого парламенту. Жодна з них не зуміла подолати на виборах необхідний бар'єр, щоб потрапити до Верховної Ради. 1998 року зі списків усіх партій до парламенту пройшло 8% жінок від загальної кількості народних депутатів, удвічі більше порівняно з 1994 роком, коли цей показник становив 4% [6]. Після виборів 2002 року він знову зни-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ІРИНА
КЛИМЕНКО
ЯК
НАРОДЖУЮТЬСЯ,
ЖИВУТЬ
І ВМИРАЮТЬ
«ЖІНОЧІ» ПАРТІЇ

туються як святе право на реалізацію власного потенціалу, а радше як примітивна стареча розпушта. Ніхто не підтримує ідеологічно його еротичні прагнення, коли йому дають зрозуміти, що шкіра і груди дівчини, що старша 22 років, може відкликати відразу. В найкращому разі йому можна поспівчувати, як хворому. А жінку, що оголошує про фізичну відразу до мужчин з їх гидкими лампасами, зате захоплена жіночим тілом, ідеологи сексуальної коректності вважають жертвою несправедливих перепон з боку репресивного і просякнутого лицемірством суспільства.

Отож, можна мати різні бажання, але їх здійснення не обов'язково є найважливішою і закономірною суспільною вартістю. Багато жінок не задоволені сексом зі своїм багаторічним партнером і марять, наприклад, латинським коханцем, однак займаються тією малоемоційною гімнастикю хоча б в ім'я кохання до чоловіка або задля родинного спокою. Сексуальне уподобання – це не найвища цінність, а якщо хтось таки керується цим, то він не повинен мати гарантовану загальну підтримку і права на його моральне задоволення.

ПРИЧИНА ТРЕТЯ:

НЕШАДНІ ЛОВИ

Як правильно зауважили психотерапевти, молоді люди обох статей часто переживають чи не мають вони часом схильності до гомосексуалізму. Це може бути наслідком зневіри у власну атракційність чи боязню перед привабливістю протилежної статі. Чимало молодих хлопців, покірних синів надто турботливих матерів, повстають проти родинних цінностей і оголошують себе геями. Стандарт Гомосексуаліста дає молодому чоловікові шанси на відгородження від виразної індивідуальності матері або батька, який його розчарував. Коли такий чоловік почне шукати допомоги або контактів, наприклад, в Інтернеті, то він легко, як «свіже м'ясо», знайде охочих заступників і в результаті, можливо, без будь-яких генетичних передумов, зав'яже у захоплюючому середовищі, котре дає йому опору та замінить колишню батьківську опіку.

Щоразу більше консультацій при гомосексуальних товариствах, аналогічних до американського Youth Pride, пропонують допомогу особам віком 13-24 років. Однак люди у такому віці часто мають уявну гомосексуальну орієнтацію, а також певні захисні функції. Тому

91

СОФІЯ МІЛЬСКА-
ВЖОСІНЬСКА
ЗРОЗУМІТИ
ГОМОФОБА

звився до 5,1% [7]. Достатньо найпростіших підрахунків, щоб побачити, що за умови перемоги на виборах «жіночі» партії втримали б або підвищили кількісний показник жінок у парламенті. У такому разі важко недооцінити їхню роль як чи не єдиної партії, яка має неформальні квоти для представлення жінок у виборчих списках.

Традиційно причину поразки «жіночих» партій прийнято вбачати у неготовності української громадськості приймати гасла гендерної рівності, які є невід'ємними для суспільств розвинених демократичних країн. Таке посилення зручно виправдовує нині чимало явищ, але зазвичай не вирізняє їх проблематики. Натомість статистичні дані дозволяють чіткіше окреслити ситуацію. Передвиборчі опитування громадської думки свідчать про велику, проте змінну, популярність «жіночих» партій серед виборців. Упродовж лютого-березня 2002 року рейтинг Всеукраїнського політичного об'єднання «Жінки за майбутнє» знизився від 5,3% (четверта позиція в загальному партійному рейтингу) до 4,1% (восьма позиція в загальному партійному рейтингу). Попри очікувану перемогу, на парламентських виборах за

партію проголосувало тільки 3,3% виборців, і вона не потрапила до Верховної Ради [8]. «Жіночі» партії мають свій електорат, але він виявляється недостатнім для перемоги. Тричі поспіль «жіночі» партії програють вибори, і це дає черговий привід засумніватися в тому, чи можуть взагалі такі партії, створені свого часу за західним зразком, пристосовуватися до українських умов. Питання передусім полягає в тому, як під впливом місцевих умов сформувалась особливість завдань їхньої діяльності.

Ми впритул підійшли до питання завдань, точніше призначення, «жіночих» партій. Якщо визначати їх згідно з програмними тезами самих партій, то у всіх чітко виділяється ідея участі жінок у діяльності органів державної влади. Це гасло винесено в заголовки або виділено у підписах документів. У програмах усіх «жіночих» партій практично дублюються такі тези: «Якщо в Україні вдасться розширити представництво жінок в законодавчих та виконавчих органах влади, то це не лише зміцнить авторитет жінок, але й призведе до суттєвих позитивних зрушень у загальній політиці держави»; «Ми йдемо на вибори тому, що сучасна українська політика

молодий чоловік міг би довіритися справжньому фахівцеві. Однак від «консультанта» без досвіду або такого, що належить до гомосексуального лобі, він почує радше, що є невиліковним гомосексуалістом, має певне право реалізувати свої преференції, а підтримку треба шукати в організації, адресу котрої може отримати відразу. Трапляється, на жаль, і так, що до «поради» додається ще й запрошення до клубу на найближчі вихідні. В результаті матері, а часом і дружини (дивися повчальне оповідання Грагама Гренеа «Позич нам чоловіка, РООРУ»), завербованих таким чином молодих чоловіків вважають товариства гомосексуалістів чимось на кшталт секти, яка забирає їм найближчих, і стають агресивно гомофобськими.

ПРИЧИНА ЧЕТВЕРТА:

ВТОРГНЕННЯ У ГОМОСЕКСУАЛЬНИЙ СВІТ

В останні роки гомосексуалісти почали користатися з гомосексуальних ритуалів, орнаментики та традицій. Тим часом шлюбна церемонія гомосексуальної пари, якщо вона традиційна, може бути сприйнята як знущання з чоловіка, який вірить у сакральність зв'язку мужчини і жінки. Дві жінки у шлюбних вельонах, які обмінюються пристрасним поцілунком над весільним

тортом – не для всіх є лише цікавою і звичайною новою. Мужчини, які, беручи шлюб, говорять добрі і відомі віками слова подружньої присяги, можуть мимоволі образити найінтимніші почуття людей, які склали цю присягу за зовсім інших обставин. Чимало осіб не заперечують проти узаконення гомосексуальних зв'язків, однак їм важко погодитися, що в такому випадку наслідуються (а для деякого, навпаки, профануються) традиційні шлюби чоловіків і жінок. Бо для чого вдавати, що все так само, якщо має бути зовсім по-іншому?

Напевно, найбільші суперечки викликає дедалі частіше висловлюване прагнення, аби гомосексуальні пари могли в такий чи інший спосіб мати або виховувати дітей. Соціологи, які аналізують це явище, твердять, що час чистого гедонізму і визнання сексуального задоволення закінчився, гомосексуалізм хоче утвердитися, творити традиційні родини з дітьми, напевно, також і з внуками. Проте коли хтось вибирає життя з партнером тієї самої статі, то, здавалося б, тим самим зважується на неспроможність народити дітей, погоджується на їх відсутність.

Однак дехто думає по-іншому – чому він повинен відмовлятися від права на дітей, адже дитину можна

потребує більш активної участі у законотворчому процесі жінок – освічених, енергійних, поміркованих, порядних, небайдужих»; «Ми сподіваємось, що наша участь у виборах розширить представництво жінок у всіх органах влади» [9]. У всіх партій такі гасла не підкріплено пропозиціями щодо конкретних механізмів або шляхів їх впровадження, і тому вони носять суто декларативний характер. Хіба що можна припускати, що самі партії як «постачальники» жінок до парламенту, є таким механізмом.

Соціальний характер є іншою спільною характеристикою усіх цих програм. Вони підкріплюються виразно соціальними тезами з головними завданнями: забезпечити належний рівень життя, підвищити якість і рівень медичних послуг, гарантувати соціальний захист ветеранів, пенсіонерів, інвалідів та дітей і таке інше. Практично відсутній економічно обґрунтований підхід до побудови їхніх програм, і, відповідно, не представлено позиції партій стосовно головних економічних і політичних проблем України. Можна сказати, що програми всіх «жіночих» партій розвивають ідею про те, що «на всіх рівнях – від виборців до представників і членів партій – жінки

більше за чоловіків схильні звертатися до питань соціального добробуту» [10]. Можна сперечатися щодо справедливості цього твердження або дискутувати, як на цьому спекулюють самі партії, зважаючи на те, що все ж найпершою їхньою метою залишається перемога на виборах, а для цього необхідно привернути на свій бік якомога більше виборців, чимало з яких турбуються передусім про проблеми безробіття, соціальної допомоги і таке інше. Між тим, парламентські функції «жіночих» партій в Україні залишаються незреалізованими, тому складно оцінювати особливості їхньої ролі й результати діяльності. Ми можемо констатувати, що вже своїм існуванням вони засвідчують наявність проблеми участі жінок у політичних процесах і потребу системного її розв'язання, і в цьому частково вбачати їхнє завдання.

У західній літературі існують різні ставлення до так званої «соціальної схильності» жінок-політиків. Антитезою є твердження, що «жінки мало чим різняться в політичній поведінці від чоловіків», а приписування певних відмінностей натомість спричинене відсутністю у них влади [11]. Ця думка пояснює

ІРИНА
КЛИМЕНКО
ЯК
НАРОДЖУЮТЬСЯ,
ЖИВУТЬ
І ВМИРАЮТЬ
«ЖІНОЧІ» ПАРТІЇ

всиновити або вирішити це якимось по-іншому. Егоїзм, що виражається у формулі «право на дитину» породжує стурбованість щодо психологічного стану дітей з таких родин. Загалом до дитини, яку виховали дві особи жіночої статі, що живуть разом, і яка була зачата за допомогою штучного запліднення однієї з них сім'ям анонімного донора з банку сперми, можна ставитися з любов'ю. Вона не повинна бути вихована на гомосексуального яничара або стати жертвою педофілів. Однак психологічно цій дитині буде важко зрозуміти обставини її зачаття, зрештою невідомим є і те, для чого вона взагалі з'явилася на світ. Для того, щоб одностатеве подружжя мало почуття доконаності? Мету і заняття в житті? Опіку на старість? Ця дитина не є фізичним виразом зв'язку двох осіб, яким природою відведена роль батьків.

Якщо чоловік і жінка не можуть мати дітей, хоча це було, свідомою чи ні, але однією з цілей їхнього зв'язку, то є нормальним те, що вони можуть вдатися, наприклад, до усиновлення чи штучного запліднення. Але коли йдеться про осіб однієї і тієї ж статі, які не були заскочені від такої драматичної несподіванки природи, то їхнє «право на дитину» досить сумнівне. Це трохи нагадує антикапіталістичних

анархістів, що домагалися права на прибутки на біржі, відмовляючись при цьому купувати акції.

У стороннього спостерігача може скластися враження, що авангард гомосексуального руху домагається значно більшого, аніж просто толерантності. Він прагне довести, що обидві орієнтації однаково природні а тому повинні бути однаково потрактовані з психологічного, загального і законного погляду. Цю вимогу можна відчутти як сумнів у основах нашої культури, а відтак в результаті проявляється небажання по відношенню до претензійних та агресивних ідеологів гомосексуалізму. Їх боротьба за власне право може бути розцінена як напад на права інших.

Переклала Галина Томків

93

СОФІЯ МІЛЬСКА-
ВЖОСІНЬСКА
ЗРОЗУМІТИ
ГОМОФОБА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

важливу річ. Відсторонення жінок від політичної сфери примушує їх наділяти себе відмінними атрибутами і через ці особливості відстоювати власні права. Саме тому явище «жіночих» партій є тимчасовим акцентатором на проблемі, бо саме існування партії за ознакою статі вже виключає ідею рівності в політичній сфері. Така сигнальна функція зумовлена також і тим, що інтеграція жінок у політичні партії не повинна бути засвідчена лише відсотково на рівні членства. Вона повинна бути пов'язана із свідомими системними змінами в організації і внутрішньому устроєві партій, а також політичній сфері загалом. Мартін Масов наводить у своїй книжці цитату: «Квоти принижують жінок» [12] і має на увазі не особисте переживання, а хибне уявлення про універсальність квотування, яке попросту не працює як одиничний механізм без згадуваних свідомих і системних змін. Квоти визначають певні категорії, що в певному сенсі суперечить принципу рівності. Вони не працюють, допоки немає мережевого підходу до вирішення проблеми і, рівно як діяльність жіночих партій загалом, функціонально залишаються наголосом.

Що ж трапиться з «жіночими партіями» далі? Чи їхня сигнальна і тимчасова характеристики означають зникнення після досягнення певного рівня паритетності звичайними політичними партіями? Вірогідною є ймовірність злитися з близькими ідеологічно партіями. Практика деяких країн вказує також на можливість продовжувати існувати і діяти автономно. У парламенті Латвії у 1995 році було 8% жінок від загальної кількості депутатів. Завдяки системній державній політиці щодо становища жінок у політичній сфері, 1998 року цей показник становив 17%, а у 2001 році у парламенті працювало понад 20% жінок [13]. Більшість партій, які раніше ігнорували жіноче представництво, включають до своїх виборчих списків понад 20% жінок, і цей показник поступово зростає. На початку 1990-х років була утворена Латвійська жіноча партія, яка займала низькі, але стабільні позиції в партійних рейтингах. Вона не мала вагомego політичного впливу, проте не припиняла своєї діяльності й засвідчувала радше необхідність вирішення проблеми паритетності в політичній сфері [14].

Очевидно, що в Україні «жіночим» партіям нале-

www.gaysouthafrica. org.za/gayteens/ mythfact.asp

лесбіянки і геї – факти та міти

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жать етапні завдання у відкритті політичної сфери для жінок. Не варто перебільшувати їхньої ролі у цьому, рівно як і очікувати негайних результатів. Спільною характеристикою цих «жіночих» партій є те, що виникають вони в періоди так званої «закритості» звичайних політичних партій. Потреба в них поступово зникає, коли останні стають на позиції паритетності, оскільки це виключає саму ідею існування «жіночих» партій. Відтак вони є тимчасово необхідним явищем і на певному етапі можуть переростати в звичайні партії на рівні внутрішнього перетворення партії або внаслідок приєднання до близької за світоглядними позиціями партії. Якщо така можливість справдиться, то це буде безперечно позитивним, оскільки свідчитиме про прогрес у паритетності в політичній сфері й засвідчить перед кількістю також і якісні риси жінок-політиків.

ІРИНА
КЛИМЕНКО
ЯК
НАРОДЖУЮТЬСЯ,
ЖИВУТЬ
І ВМИРАЮТЬ
«ЖІНОЧІ» ПАРТІЇ

94

1. Ann-Dorte Christensen. Women in the Political Parties // Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries. – Oslo: Scandinavian University Press, 1999. – P. 73.

2. Chapman Jenny. Politics, Feminism and the reformation of Gender. – London, 1993. – P. 69.
3. Ann-Dorte Christensen. Women in the Political Parties // Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries. – Oslo: Scandinavian University Press, 1999. – P. 68.
4. Чикалова И. Партии и власть в США и Великобритании: гендерная политика в 1970-1990. – Минск: Тесей. – 2002. – С. 173.
5. Мельник Т. Гендерна політика в Україні. – К., 1999. – с.24.
6. Гендерний аналіз українського суспільства. – К., 1999. – С.58.
7. www.cvk.ukrpack.net
8. www.zn.kiev.ua/nn/show/384/34086
9. Див.: Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упорядники М. Томенко, О. Проценко. – К., 2002.
10. Ann-Dorte Christensen. Women in the Political Parties // Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries. – Oslo: Scandinavian University Press, 1999. – P. 66.
11. Vicky Randall. Women and Politics. An International Perspective. – NY: Macmillan, 1995. – P. 156.
12. Massow Martin. Nach dem Feminismus. Perspektiven

В останні десятиріччя проводились дослідження, що допомогли відкрити багато цікавих фактів про людську сексуальність. Напрямок дослідження гомосексуалізму, проведений Кінсей у 1948-52 рр., неодноразово критикувався, але більшість дослідників вважає його актуальним і сьогодні.

Своїми дослідженнями Кінсей підтвердив, що більша частина суспільства є гетеросексуальною, частина – гомосексуальною, а решта – щось середнє між ними.

Гетеросексуальною є особа яка здатна емоційно, психологічно і фізично любити особу протилежної статі.

Гомосексуальною є особа, яка здатна емоційно, психологічно і фізично любити особу своєї статі.

Бісексуальною є особа, яка здатна емоційно, психологічно і фізично любити особу своєї і протилежної статі.

Лесб'янка – гомосексуальна жінка.

Гей – гомосексуальний чоловік.

Особиста сексуальна орієнтація – це щось значно більше, аніж просто сексуальний аспект. Гомосексуа-

лісти, гетеросексуали і бісексуали повною мірою здатні нести відповідальність та виконувати свої зобов'язання перед особою, яку вони кохають незважаючи на їхню сексуальну орієнтацію. Елементами, що формують гетеросексуальні відносини, є любов, повага, довіра, ті ж самі елементи формують відносини між геями та лесб'янками. Глибока емоційна залежність між двома чоловіками чи жінками визначається турботою, любов'ю і взаєморозумінням у стосунках. Такою ж вона є між чоловіком і жінкою, які кохають одне одного.

Основною відмінністю між гетеросексуалами та гомосексуалістами є об'єкт їхнього кохання. Причиною виникнення упереджень та стереотипів у суспільстві є незнання психології та сексології геїв та лесб'янок.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ СЕСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Хоча вже було багато зроблено у галузі сексології, але остаточно так і не сформовано визначення особистої сексуальної орієнтації. Особа може бути гомосексуальною, гетеросексуальною, або чимось середнім між ними.

Гомосексуальність – це не душевна хвороба, тому вона не може лікуватись і не є інфекційною. Це також

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

fuer eine neue Partnerschaft. – Duesseldorf: ECON, 1991. – S. 84.

13. UNDP Development Report. – Riga: UNDP, 2001. – p. 144.

14. Politics towards women and Women in Politics. – Vilnius: Women's Issues Information Centre, 2001. – P.22-23.

не вроджений дефект – помилка природи. Геї та лесбійки не можуть змусити будь-кого бути такими як вони, а також спокушати чи переконувати бути геями та лесбійками. Неможливо змінити свою сексуальну орієнтацію так само, як неможливо позбутися власних веснянок.

Жінка не стане лесбійкою тільки тому, що боїться або ненавидить чоловіків, навіть якщо вона зазнала сексуального насильства з їхнього боку. Натомість жінка стане гетеросексуальною через насильство з боку іншої жінки або ненависть до жінок. Жінка є лесбійкою тільки тому, що її приваблює інша жінка. Так само чоловік не буде геєм через боязнь чи ненависть до жінок, навіть якщо у дитинстві він зазнав тяжких психічних травм. Натомість, його можуть просто приваблювати чоловіки.

Дослідження не спроможні з'ясувати психосоціальні впливи на причини поведінки геїв, відслідкувати їхнє оточення, батьківські стилі поведінки, психологічні атрибути і рольові ігри. Окрім того, не підтверджено, що визначальником орієнтації є біологічні впливи, тобто спадковість або гормональні зміни. Існує думка, що особиста сексуальна орієнтація у людини формується протягом перших п'яти років життя, а деякі

сексологи вважають, що цей процес відбувається ще в утробі матері.

Стереотипи:

У суспільстві існує сформований образ типового гомосексуаліста, натомість немає образу гетеросексуала. В цілому у суспільстві поширена неправдива інформація про геїв та лесбійок. Ось для прикладу кілька ФАКТІВ.

Геї та лесбійки можуть мати довготривалі стосунки. Негативна суспільна думка щодо геїв та лесбійок спонукує їх приховувати свої відносини від оточуючих.

Якщо особа є бісексуальною, це ще не означає, що вона не може змінити свій спосіб мислення чи зав'язати довготривалі стосунки. Це означає, що вона може вступити у довготривалі стосунки з особою своєї або протилежної статі.

Лесбійки і геї не створюють загрози сімейному союзові. Вони є його частиною. Як і всі гетеросексуали, більшість геїв та лесбійок любить своїх батьків, хоче мати власних дітей. Справді, чимало з них здатні виховувати власних дітей і відповідати за них так само, як гетеросексуали.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на талля

жіноча преса в Україні: минуле та сучасність

олітнік

Медіа підкреслюють те, що злочини були скоєні саме геями, вживають у заголовках слово «гомосексуаліст», в той час як «гетеросексуал» не вживають, якщо йдеться на про геїв. Більшість геїв – законослухняні громадяни і однаково хвилюються про безпеку кожної людини (включаючи дітей), як і гетеросексуали.

Багато лесбіянок не уподібноється мужчинам, а геїв – чоловікам. Люди переважно не можуть сказати, коли вони зустрічають гея чи лесбіянку, в той час як геї чітко свідомі своєї статевої приналежності. Іншими словами, чоловіки відчувають себе в повній мірі чоловіками, а жінки – жінками.

У більшості гею/лесбіянських пар одна особа не діє як жінка, а інша – як чоловік. Жіночий рух показав нам, що люди повинні бути самими собою і що стереотипна роль чоловіка (агресивний, сильний, сміливий) на противагу жінкам (ніжна, пасивна, слабка і делікатна) є в кожному з нас, як в людській расі. Дослідження показують, що найщасливішими людьми в світі, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації, є люди, які здатні виявляти повний спектр людських емоцій в різних ситуаціях.

Секс з особою тієї ж статі не робить людину гомо-

сексуалом, так само, як секс з особою протилежної статі не робить її гетеросексуалом. Емоційні та психологічні аспекти також впливають на сексуальну орієнтацію кожного. Коли геї чи лесбіянка одружуються через те, що суспільство вимагає «чинити правильно», вони виявляють, що їхні почуття до особи своєї статі не зникають. Promiscuity (розбещеність) – термін, який вживають щодо всіх геїв, хоча насправді лише деякі геї є розбещеними, як і деякі гетеросексуали.

СНІД – це не «хвороба геїв». СНІД спричиняється вірусом ВІЛ, що поширюється внаслідок поведінки високого ризику і не дискримінує сексуальну орієнтацію людини. Хоча значний відсоток хворих на СНІД є геями, але це ще не означає, що чималий відсоток геїв хворі на СНІД. СНІД також не слід трактувати як «кару Божу» щодо гомосексуалів, адже більшість хворих на СНІД в інших країнах є гетеросексуалами. Більше того, лесбіянки мають найнижчий показник усіх хвороб, що передаються статевим шляхом серед населення.

Статистика:

У своєму дослідженні Кінсей дійшов такого висновку: приблизно 80% населення є винятково гете-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Через газету, книжку, через просвіту й поступ мусимо добитися кожен зокрема й всі разом, як нарід, кращої долі.

«Жіноча воля». – Ч.1. – с.2.

Жіноча преса є невід'ємною частиною жіночого руху, адже вона не лише інформує, повідомляє новини, а й пропагує певні ідеї, погляди, політичні програми і тим самим формує громадську думку щодо становища та позиції жінок у суспільстві, зацікавлює та залучає до жіночого руху нових учасників.

Важливість періодичної преси для жінок розуміли й активістки жіночого руху в Галичині на початку ХХ ст., і ідеологи-пропагандисти Совецького Союзу, розуміють це й сучасні громадські жіночі організації та різноманітні видавці.

У цій статті зроблено спробу проаналізувати розвиток і особливості жіночої преси в Україні від початків її становлення до сучасності. Поставлене завдання викликало певні труднощі, особливо стосовно сучас-

ної жіночої преси, адже зараз в Україні існує багато жіночих видань, значна частина з яких є тимчасові. Після випуску декількох номерів ці газети чи журнали зникають. Чимало жіночих періодичних видань, особливо ті, які є пресовими органами громадських організацій, не розповсюджуються за передплатаю, їх неможливо придбати у пунктах продажу періодичної преси. Окрім того серед жіночих видань є багато регіональних, про які важко отримати інформацію. Отже, не претендуючи на повне охоплення усієї без винятку жіночої преси в Україні, спробуємо визначити етапи її становлення, з'ясувати якісні зміни в структурі, змісті, призначенні періодичних жіночих видань, їх зв'язок з українським національним відродженням та жіночим рухом.

Загалом у становленні та розвитку української жіночої преси можна виокремити такі основні періоди:

- середина ХІХ ст. – 1920 р. – виокремлення та становлення жіночої преси;
- 1921-1939 р. – найвищий розвиток жіночої преси в Галичині та виникнення совєцьких жіночих видань на Наддніпрянській Україні;
- 1940-1989 р. – пасивність жіночої преси, вихід заідеологованих совєцьких жіночих видань;

росексуалами, 10% – геями, а решта мають схильність до гомосексуалізму.

Це означає, що приблизно один з кожних десяти людей, яких ви зустрічаєте щодня є геєм.

Приблизно один з кожних десяти дітей може стати геєм, і один з кожних десяти членів вашої родини можливо є геєм.

Ви можете подумати: «Якщо так багато людей є геями, то чому я знаю так мало геїв?»

Бо більшість геїв приховує свою сексуальну орієнтацію, побоюючись бути затаврованим суспільством.

Дослідження також показали, що ці 10% з часом не змінюються, залишаються сталими, незалежно від того, приймає чи не приймає їх суспільство.

Якщо геїв, або лесбіянок прийме наше суспільство, це процентне співвідношення не збільшиться і не зменшиться. Однак, геї не повинні більше страждати від пануючих упереджень.

Релігія:

Сьогодні існує багато трактувань Біблії, що видно з кількості наявних релігій. Більшість релігій у Північній Америці протидіє практиці гомосексуалізму, але сприймає таких людей. Є деякі релігії, які відкидають гомо-

сексуалізм, а інші, хоча їх дуже мало, приймають як орієнтацію так і практику. Традиційна сексуальна практика самотніх людей полягає або в гетеросексуальному шлюбі, або у chastity (цнотливості).

Є два головні аргументи проти практики гомосексуалізму. По-перше, що геї не є репродуктивними відтворювачами потомства. Це йде з біблійних часів, коли розмноження вважалося життєво важливим для виживання людей. Сьогодні розмноження видів більше не є єдиною причиною тривалих стосунків – гетеросексуальних або гомосексуальних зобов'язань. Кохати, підтримувати, збагачувати зв'язок – також вагомі причини.

Наступним важливим моментом проти практики гомосексуалізму є те, що це «суперечить природі» (неприродно). Припущення, зроблене у Біблії, полягає в тому, що всі є гетеросексуальними і що будь-які «гомосексуальні акти» мають суто фізичну природу, є суто фізичні. Однак сучасні наукові дослідження показують сталу природу чоловічої сексуальної орієнтації. Людська сексуальна орієнтація є центральною для самовизначення. Це природно для людей і не може бути змінено, незважаючи на те, чи вони є гомо, гетеро або десь посередині. Більше того, гомосексу-

- з 1990 р. – початок становлення та розвитку сучасної плюралістичної жіночої преси в Україні.

Виокремлення української жіночої преси відбувалося через публікацію в громадсько-політичних газетах тематичних «жіночих» сторінок та видання окремих часописів, призначених для жіноцтва.

Першим власне жіночим виданням був часопис «Лада: Письмо поучительное русским девицам и молодежи в забаву и поучение» за редакцією Северина Шеховича, що побачив світ у Львові 1853 р.. У 1868-1870 р. С. Шехович редагує ще один жіночий часопис «Русалка: Письмо для красавиць». Ці часописи видавав чоловік, тому і висловлювались в них чоловічі погляди на місце і призначення жінок у суспільстві, які «должны быти мудрыми, прозорливыми, любви достойными супругами, верными, рачительными матерями, мудрыми, ощажджающими домостроительницами» («Призначеніє женского пола», с.9.) [Примітка: Тут і далі посилання на джерела – давні газети та журнали – подаються у тексті в круглих дужках, на відміну від посилань на літературу, які зроблено згідно загальноприйнятого стандарту – Н.О.]

Ще однією особливістю цих часописів було те, що

у них пропагувалися погляди москофілів і що видрукувані вони були «язичієм». На це впливали обставини національно-культурного та соціально-політичного життя тодішньої Галичини. Але, незважаючи на недоліки, це були перші часописи для жінок, які ставили своїм завданням піднесення культурного рівня та задоволення духовних потреб жіноцтва.

Особливу нішу серед видань для жінок зайняли альманахи «Перший вінок», ідейним натхненником якого була Наталія Кобринська, ініціаторка першої української жіночої організації. «Перший вінок» заклали основи розвитку жіночих часописів, які редагували і видавали самі жінки. Він з'явився 1889 р. у Львові за редакцією Олени Пчілки та Наталії Кобринської. При створенні альманаху до праці були залучені кращі творчі жіночі сили як Наддніпрянської України, так і Галичини: Олена Пчілка, Леся Українка, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька, Уляна Кравченко, Анна Павлик, Олеся Бажанська та інші. Видання «Першого вінка» було здійснено завдяки приватним пожертвам та фінансовій підтримці Олени Пчілки [4, с. 24].

На цьому Н.Кобринська не зупинила свою видавничу діяльність, і в 1893, 1895, 1896 роках відредагувала та видала за власні кошти у Стрию три випуски

алізм не є чисто фізичний за природою. Лесб'янські і геївські пари відчують такі самі емоційні почуття, як і будь-які гетеросексуальні пари. Щодо фізичного аспекту цих стосунків, то він не є визначальним.

Серед представників усіх релігій є геї і лесб'янки. Деякі лесб'янки і геї глибоко віруючі, інші – ні. Біблія говорить, що ми повинні любити наших ближніх і не осуджувати інших. Однак до лесб'янок та геїв у більшості релігій ставляться як до аутсайдерів, внаслідок чого деякі з них вважають себе людьми поза межею. Сучасний діалог з релігіями про гомосексуалізм є позитивним кроком. Це дає підстави багатьом геям та лесб'янкам сподіватися, що у майбутньому гомосексуали та релігії будуть толерантно ставитись одне до одного.

Підсумок:

Діти в нашому суспільстві виховуються у традиціях гетеросексуального стилю життя і зазвичай засвоюють негативні стереотипи щодо гомосексуалів. Однак плутанина, як правило, стається з людьми, яким трапилось бути геями, коли вони усвідомлюють, що вони «одні з тих людей», все ж вони не відповідають

тим стереотипам. Тоді геї почуваються ображеними, ізольованими, винними, впадають у депресію.

Бути «під ковпаком» означає, що геї і досі не прийняли своєї сексуальності. Більшість з них ніколи не признається собі в тому, що вони глибоко засвоїли ненависть суспільства щодо себе. Тиск і вимога з боку суспільства бути гетеросексуалами є надзвичайно сильними.

Момент, коли людина вперше позитивно сприймає свою гомосексуальність називається «вийти з-під ковпака», і це може трапитись будь-коли. Чимало лесб'янок та геїв відчують абсолютний терор, проходячи через це, але справу можна полегшити, якщо підготувати себе. Є багато хибних стереотипів, отже кожна людина повинна перевиховувати себе. Ніхто з нас не може бути у злагоді з самим собою, доки ми не приймемо власної сексуальності.

Коли гомосексуал прийняв свою сексуальність, він або вона може вирішувати – сказати про це іншим людям чи ні. Деякі геї та лесб'янки ведуть подвійне життя, щоби захистити себе. Однак це призводить до ще більшого стресу і соціальної ізоляції. Багато лесб'янок та геїв, які не приховують своєї сексуальності, виявляють, що їхній власний імідж зміцнюється, навіть

99

ЛЕСБ'ЯНКИ І ГЕЇ –
ФАКТИ ТА МІТИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Нашої долі», де намагалася переконати суспільство, що організація жінок потрібна для їх самовдосконалення і кращої праці в громаді, а також для української справи.

Наступні жіночі видання в Галичині з'явилися лише на початку ХХ ст.

У 1908 за ініціативою львівського «Кружка українських дівчат» почав виходити часопис «*Мета*: Орган українських поступових жінок», спрямований на те, щоб «освідомити найширші круги жіноцтва, втягнути їх в загальне суспільне жите, щоб жінка могла і сьміла забрати голос в усіх загально-людських справах» (1 марта 1908. – Ч.1. – С.1). Це був часопис ідеологічно спрямування, в основному розрахований на активних членкинь жіночих організацій та міську інтелігенцію. Видання «*Мети*» сприяло пошквалюванню діяльності громадських жіночих організацій, і в грудні 1908 р. у Львові було скликано з'їзд українського жіноцтва. На з'їзді було закрито «*Мету*» з умовою, що обраний жіночий комітет краще організує роботу періодичного видання [8, с. 15], хоча інші дослідники жіночого руху вважають, що часопис «*Мета*» припинив своє існування через брак матеріальних коштів [4, с. 28].

1912 у газеті «*Діло*», найстарішому українському

щоденнику, що виходив у Львові, з'явився безкоштовний додаток «*Жіноче діло*». У ньому почала кар'єру редактора Олена Кисілевська, майбутній керівник багатопланового видавництва в Коломиї. На сторінках «*Жіночого діла*» в основному обговорювалися проблеми рівноправності, освіти та економічної незалежності жінок, якої можна досягти працею.

Наступне жіноче видання Галичини «*Наша мета*: часопис робітного жіноцтва» побачило світ у Львові 1919 в часи творення і занепаду української державності. У першій частині «*Нашої мети*» редакція на чолі з Дарією Старосольською зазначала: «...Стаavimo собі головним завданням ознайомити загал нашого жіноцтва з правами, які прислугують всім горожанам Української Республіки» (1919. – Ч.1). З часом тематика публікацій значно розширилася. Одним із своїх завдань «*Наша мета*» вважала допомогу пораненим та полоненим українцям. Тому дуже часто в кінці часопису друкували матеріали під рубрикою «Складки на ранених», під гаслом «При всякій нагоді пам'ятайте на жертви для ранених!».

Фінансовий стан часопису був важким, і редакція неодноразово зверталась до читачок з проханням сприяти у поширенні передплати. У 23 частині за 1919

якщо є деякі негативні аспекти на шляху до цього. Це рішення, яке кожен гей повинен прийняти.

Однією з важливих проблем у цьому процесі є те, що геї та лесбійки перебувають у меншості, рідко знаходять підтримку у батьків, особливо, якщо вперше сказали їм про свою сексуальну орієнтацію. Є групи підтримки і для гомосексуалів, і для їхніх батьків, хоча вони малодоступні у «глухому суспільстві».

Способи, якими гомосексуалів можна пригнітити, такі:

Звільнення з роботи або виселення з квартири (навіть протизаконно);

Нерівність у законах в різних галузях, включаючи закони про шлюб та виховання дітей;

Відкидання релігією;

Страх перед насильством, якщо вони публічно демонструють свої стосунки;

Образливі зауваження людей, які не усвідомлюють, що поруч знаходиться гей або лесбійка;

Відмова батьків від дітей, коли батьки з'ясовують, що їхній син чи дочка – гей чи лесбійка.

Стиль життя геїв і лесбійок:

Стиль життя геїв і лесбійок такий же різноманітний, як і гетеросексуалів. Серед геїв є представники

усіх соціальних класів, рас, релігій, професій та політичних переконань. Єдине, що обов'язково поєднує геїв – їхнє бажання емоційного та сексуального спілкування з особою тієї ж статі і те, що вони поділяють досвід приниження з боку ворожого оточення.

Незважаючи на негативне ставлення суспільства до геїв та лесбійок, більшість з них живуть щасливим і здоровим життям. Вони є продуктивними членами суспільства, навіть якщо і приховують свою орієнтацію.

МІТИ ПРО ГЕІВ ТА ЛЕСБІЯНОК

Міт №1. Лесбійки та геї змушують неповнолітніх дітей до гомосексуалізму.

Факт. Дослідження показують, що сексуальна орієнтація визначається перед народженням або в дуже ранньому віці і не може нав'язуватись іншими особами.

– Вивчення 161 гомосексуального чоловіка серед близнюків або усиновлених братів, показало, що 22% серед близнюків та 11% серед усиновлених братів були геї, що підтверджує теорію біологічних зв'язків. – Bailey J. M. and Pillard R. Genetic Study of Male Sexual Orientation Arch gen Psych, 1991.

подається відозва «До наших читачок!», в якій нарікається на пасивність жінок... Завів нас і круг наших читачок, що не піддержав нас ...». «Коли ж загал відноситься з такою пасивністю і не відчуває потреби свого видавництва, так для одиниць годі наражуватися на матеріальні втрати». На початку 1920 р. через нестачу коштів часопис перейшов у власність Української соціал-демократичної партії. «Наша мета» стала виданням для «жінок пролетаріату і тих, хто хочуть змінити лад», на перше місце висувається класова солідарність, а вже потім – статеві. Протримавшись до липня 1920 р., часопис припинив своє існування. До причин занепаду «Нашої мети», окрім важкого економічного становища, можна віднести і загострення тодішньої національно-політичної ситуації.

Абсолютно іншою у цей період (середина XIX ст. – 1920 р.) була ситуація з жіночими періодичними виданнями на Наддніпрянській Україні, яка була у складі Російської імперії. До 1905 року й мови не могло бути про національні періодичні видання, у тому числі й жіночі, адже вони були заборонені, спрямовані проти українського слова.

Після 1905 р., коли на повний голос заговорила українська преса, по суті, жоден часопис в межах

Російської імперії не залишився байдужим до проблем жіноцтва. До висвітлення цієї теми долучилися «Нова громада» (Наші товариства. – 1906. – № 1), «Рідний край» (Всеросійський з'їзд по боротьбі з торгом жінками. – 1909. – № 25), «Село» (Про права жінок. – №35) та інші. Замітки, статті належали перу не лише жінописьменниць – Софії Русової, Олени Пчілки, Людмили Старицької-Черняхівської, а й багатьом чоловікам-публіцистам: Микиті Шаповалу, Володимир Дорощенку, Симону Петлюрі та іншим [5, с.41].

Коли ж почалася Перша світова війна закрилися усі українські часописи, почалися арешти та переслідування українських діячів.

Лише влітку 1917 р. на Наддніпрянській Україні, у Києві, вперше виходить, хоча і недовго, окремий жіночий часопис «Жіночий вісник» (вийшло два числа -11 червня і 22 серпня), орган Українського жіночого союзу. Комітет Центральної Ради подав у «Жіночому віснику» свою програму, де оголосив, що Жіночий союз «...стає під політичний прапор Української Центральної Ради» і об'єднує жінок «...під гаслом рівних з чоловіками прав жінки на основі рівних з чоловіками обов'язків української жінки у громадській роботі для добра України» [1917. – Ч.1.].

– Вивчення лесбіянок-близнючок дало схожі результати: ймовірність серед сестер-близнючок стати лесбіянками чи бісексуалками втричі більша, ніж у близнюків чоловічої статі. – Bailey J. M. and Pillard R. Genetic Study of Male Sexual Orientation Arch gen Psych, 1991.

– Вивчення особливостей мозкової тканини 19 гомосексуалів та 16 гетеросексуалів чоловіків показали надто великі відмінності між двома групами в побудові клітин у гіпофізі (ділянка, що відповідає за сексуальність). – Le Vay S. Science, 1991.

– Більшість із 979 гомосексуалів і 477 гетеросексуалів чоловіків підтверджує, що їх сексуальна орієнтація була сформована в юному віці, незалежно від їхньої сексуальної активності в цей час. – Bell A.P., Weineberg MS, Hammersmith SK Sexual Preference: It's development in Men and Women, Indiana University Press, Bloomington, 1981.

Міт №2. Дорослі геї та лесбіянки є небезпечними для дітей.

Факти. Сексуальні зловживання дітьми відбувається переважно у сім'ї. Найчастіше у сексуальні відносини поза сім'єю дітей втягують педофіли. Дорослі лес-

біянки та геї не менше ненавидять педофілів, ніж гетеросексуали.

Педофілам дуже часто байдуже, хто буде їхньою жертвою – дитина чоловічої чи жіночої статі. Вони більше керуються силою, контролем і ворожістю, ніж сексуальним бажанням. Жертв серед хлопчиків у два рази більше, ніж серед дівчаток. – Freud K et al. Erotic gender differentiation in Pedophilia Archives of Sexual Behavior, 1991.

– Вивчення 930 жінок у Сан-Франциско показало, що інцест у 95% випадків здійснювали чоловіки-родичі, найчастіше – батьки або дядьки. – Russell D the Secret Trauma, Basic Books, 1986.

– Вивчення сексуальних домагань правопорушників приводить до висновку, що гетеросексуальні дорослі становлять більшу загрозу для дітей, ніж дорослі гомосексуали. – Grouth AN, Men Who Rape, Plenum Press Ny, 1979.

Міт № 3. Геї та лесбіянки не можуть бути вчителями.

Факти. У більшості штатів США вчителів геїв та лесбіянок вчать не виявляти свої сексуальної орієнтації, бо це може призвести до втрати роботи. Вище-

101

ЛЕСБІЯНКИ І ГЕЇ –
ФАКТИ ТА МІТИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Для жіночих видань *першого періоду* (середина XIX ст. – 1920 р.) були характерні такі особливості:

- вони в основному ставили перед собою культурно-просвітницьку та організаційну мету;
- були недовготривалими, існували зазвичай не більше року;
- створювалися та видавалися зусиллями самих жінок, які були редакторами, авторами, дописувачами, читачами;
- не мали великих меценатів і залежали від матеріальної підтримки читачок;
- часто виходили не у формі окремих видань, а як додатки до певних пресових органів;
- нерівномірним був розвиток жіночої періодики у Західній та Наддніпрянській Україні;
- основними центрами жіночої періодики були Львів («Лада», «Русалка», «Мета», «Жіноче діло», «Наша мета») та Київ («Жіночий вісник»).

20-30-ті роки – складний час в історії України, який відзначився загрозою асиміляції українців Західної України та більшовицькими експериментами в УРСР. На цей час припадає активний розвиток жіночої преси в Галичині, яка долучилася до справи пробуджен-

ня національної свідомості і громадянського пробудження самої жінки.

Особливо активною видавничою діяльністю у цей період відзначився Союз українок.

Першою спробою створення офіційного пресового органу було видання у 1922 «Жіночого вісника». Цей часопис виявився недовготривалим, тому що виходив не окремим виданням, а як тематична сторінка в газетах «Громадський вісник» (березень-серпень) та «Діло» (вересень-грудень). Окрім того, він не мав власної нумерації і губився серед іншої інформації, що друкувалася в цих газетах [8, с. 20].

Наступним часописом, до видання якого долучився Союз українок, був журнал «Нова хата». Він мав на меті розвивати українське народне мистецтво і «спопуляризувати його настільки, щоби воно стало необхідним у нашому щоденному житті, а не лише від свят» (1930. – с.3). Журнал видавав у 1925-1939 рр. жіночий кооператив «Українське народне мистецтво», в який 1923 р. був реорганізований господарський відділ Союзу українок [1, с.203].

Активну видавничу діяльність провадила також Коломийська філія Союзу українок. 1925 р. у видавництві, заснованому Оленою Кисілевською у власно-

наведена статистика підтверджує – міт про те, що геї та лесбіянки можуть вплинути на сексуальну орієнтацію студентів і можуть бути небезпечними для них, – не відповідає дійсності. І це не значить, що вони є гіршими вчителями, на відміну від вчителів – гетеросексуалів.

– 1974 року Національна Освітня Організація прийняла резолюцію щодо «сексуальної орієнтації» про заборону дискримінації працівників з нетрадиційною орієнтацією їхніми роботодавцями.

– Результати психологічного тесту, за допомогою якого визначали кваліфікацію вчителів, показали, що високофаховими серед них є 74% вчителів геїв та лесбіянок і 66% гетеросексуалів. – Martin M. Gay Lesbian and heterosexual teachers: Acceptance of Self, Acceptance of Others, unpublished report, 1990.

– Верховний суд Каліфорнії постановив, що штат не може відібрати у вчителя-гомосексуаліста ліцензію, що дає право на викладання, доки не буде підтверджено його професійної непридатності. – Morrison V. State Board of Education, 1969.

Міт № 4. Геї та лесбіянки руйнують сім'ї.

Факт. Менше половини одружених американців мають традиційні моногамні сім'ї.

Незважаючи на численні офіційні та соціальні обставини, багато лесбіянок та геїв намагаються зберегти родинні зв'язки та борються за право мати власних дітей чи всиновлювати їх.

Тільки 26% американських сімей визнано традиційними сім'ями – це одружені пари, що мають принаймні одну дитину. Ця цифра зменшилась на 14% порівняно з 1970 роком. Половина з усіх, хто недавно одружився, передбачає врешті-решт розлучитися, і з 1970 року кількість сімей без одного з батьків зросла на 139%. – U.S. Census Bureau 1991 Current Population Survey.

Переклала Вікторія Королишин

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

му домі, починає виходити часопис «Жіноча доля», який популяризував ідеї Союзу українок і сприяв залученню жіноцтва, зокрема селянок, до організованого громадського життя.

Особливістю часопису була свідома реклама національного виробника, зокрема в ньому друкувалися такі заклики: «Жінки! тямте, що свідомі Українці не сміють одержувати своєю кривавицею чужих! Треба вам що купити, чи зробити, чи порадитися – шукайте своєї крамниці, свого ремісника, чи лікаря або адвоката. Нас не стати на те, щоби збагачувати чужих. В нашій газеті будемо старатися подавати адреси наших крамниць, ремісників та інших. Користайте з цього!» (1925. – Ч.1. – С.12).

Коштом редакції часопису «Жіноча доля» було видано кілька ілюстрованих календарів-альманахів, зокрема, «На новий шлях» (1926), «Наш світ» (1927), «Наша книга» (1928), «Для неї – все!» (1929), а також практичний календар-порадник «Жіноча доля» (1930). Окрім того, упродовж 1932-1939 рр. виходили два додатки до «Жіночої долі»: «Жіноча воля: Часопис для сільського жіноцтва» та «Світ молоді», який основну увагу приділяв національно-патріотичному вихованню молодих українок.

Особливе місце серед багатопланових видань, до яких мав відношення Союз українок, займає часопис «Жінка: Орган центрального українського жіночого товариства «Союз українок» у Львові». Він був створений за рішенням Українського Жіночого Конгресу (Станіслав, 1934) і визнаний офіційним органом Союзу українок [1, с.224]. «Жінка», редагована Оленою Федак-Шепарович та Міленою Рудницькою, почала виходити 1 січня 1935 і ставила собі за мету поглибити ідеологію українського жіночого руху та сприяти тісній співпраці жіночих сил.

Кінець 30-х років у Галичині ознаменувався значними утисками усього українського руху і, жіночого зокрема. Це відобразилося також на жіночій пресі. У 1938 р. польська влада заборонила діяльність Союзу українок та видання їх пресового органу – часопису «Жінка». Тому у 1938 р. цей часопис виходить під назвою «Громадянка», а білі плями, які час від часу з'являються на сторінках часопису свідчать, що матеріал не сподобався польській цензурі. Але вже на початку 1939 р. відбувається послаблення утисків, і «Жінка» з'являється знову, хоча і ненадовго – до 1 вересня 1939 р.

Окрім «Жінки», жіночий видавничий кооператив

ПИСЬМЕННИЦЯ ПИСЬМЕННИЦЯ з марією кривенко розмовляє куратор числа софія онуфрив ДОМОГОСПОДАРКА ДОМОГОСПОДАРКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Союзу українок у Львові видавав у 1938-1939 рр. популярний часопис «Українка», який мав на меті допомогати «у кожній життєвій справі, кожній хатній і господарській роботі» (1938. – Ч.1).

1931-1939 рр. у Львові виходив часопис «Жіночий голос» – офіційний орган Союзу Українських працюючих жінок «Жіноча громада», який пропагував ідеї соціалізму і займав критичну позицію щодо львівського Союзу українок. У 1931-1936 рр. цей часопис виходив у «Громадському голосі» як тематична сторінка, що мала почислову нумерацію [8, с.45]. У 1936 р., коли Союз працюючих жінок отримав дозвіл від польського уряду на свою діяльність, він почав видавати окремий часопис «Жіночий голос» [1, с.253]. Ставши самостійним виданням, часопис поставив собі завдання «бути зв'язковим між жіночими громадами і неорганізованим поки що жіноцтвом, нести освіту в широкі ряди не тільки в старім краю, але й закордоном» (1937. – Ч. 178).

Як і в попередній період, основним центром видання жіночої періодики була Галичина. Але в 30-х рр. з'являється український жіночий часопис на Буковині, яка тоді була у складі Румунії.

У 1931-1932 рр. чернівецький журнал «Самостійна

думка» видавав додаток «Самостійна думка Української Матері», який мав свою нумерацію і виходив як самостійне періодичне видання. Редактором та ідейним натхненником часопису була Сидонія Гнідий-Никорович [6, с.179]. Окрім того, у статті М.М.Романюка «Періодичні видання Північної Буковини доби Національного відродження (1928-1937 рр.)» є ще згадка про видання в 1935 р. чернівецькою газетою «Хліборобська правда» сторінки «Жіночі справи», яку також редагувала С.Гнідий-Никорович [6, с.144]. Це свідчить, що зацікавленість жіночими проблемами зростала, хоч відомостей про інші українські жіночі видання того періоду не було знайдено.

Загалом, до особливостей українських жіночих видань *другого періоду* (1921-1939 рр.) можна віднести такі:

- Вони, як і раніше, видавалися зусиллями самих жінок, але вже на базі певних жіночих організацій, які створювали жіночі видавничі кооперативи (найактивнішою у цьому плані організацією був Союз українок).

- Основною формою жіночих видань стали окремі часописи, які до того ж здійснювали розгалужену видавничу діяльність, створюючи додатки (особ-

С.О.: Тема нашої сьогоднішньої розмови – письменниця-домогосподарка. Мені здається, що це не дуже поширене явище, бо відомі письменниці часто ще десь працюють, активні у суспільному житті, і діти та домашнє господарство не зовсім укладаються у цю концепцію, принаймні, не завжди. Тому моє перше запитання: як живе письменниця-домогосподарка, чи поетка-домогосподарка, чи літературний критик, як виглядає її робочий день? Де в ньому місці для письменниці, а де – для домогосподарки?

М.К.: Я би хотіла почати з твоєї преамбули. Ти сказала, що письменниця – це субстанція, якої всюди є багато. Проте хочу сказати, що серед письменниць є такі, які не потребували дуже часто бути на публіці, на людях, бо процес творчості передбачає насамперед спокій і самотність. Тому все, що я скажу, треба сприймати з певною мірою відносності. Я забобонна і тому вважаю, що до такої ситуації, до такого життя, яким я живу нині, мене провадить доля, бо впевнена: у житті кожної людини відбувається те, що має відбуватися. Отже, незважаючи на те, що я дуже сильно

опиралася статусові домогосподарки, він мене переслідує достатньо довго.

С. О.: А як ці два явища виглядають у часі? Скільки часу ти є професійною домогосподаркою?

М.К.: Роки зо три.

С. О.: А пишеш скільки?

М.К.: Років десять. Це так химерно поєднується! З одного боку, кожна людина, у якій точці життєвого простору вона б не перебувала, мусить їсти, спати, мусить мати якесь помешкання, і навіть якщо є якісь мінімальні сімейні обов'язки, то вона їх виконує, і мусить виконувати, бо людина – істота суспільна, і що б там не було, життя зумовлене прагматичними речами, як-от: приготуванням їжі і так далі, і баняками врешті-решт, і прибиранням... Я не роблю з цього культу, але і не комплекую з приводу того, що я домогосподарка, бо, по-перше, думаю, що це колись зміниться, і по-друге, ставлюся до цього нормально, так, ніби працюю. Я це абсолютно спокійно сприймаю, не драматизуючи і не прикрашаючи, мовляв, це так гарно, унікально, – ні, це нормально.

Зовсім інша справа – виховання дітей, яке я відношу до сфери духовної. Є дві сфери буття: те, що називають життям у суспільстві, і – наодинці з самим

ливо у цьому відзначився коломийський часопис «Жіноча доля»).

- Характерною стає диференціація видань за такими ознаками:

а) за ідеологією: націоналістичного спрямування («Жінка», «Жіноча доля», «Самостійна думка Української Матері»); соціалістичної орієнтації («Жіночий голос»);

б) за орієнтацією на читацьку аудиторію: для інтелігентних жінок («Нова хата»); для селянок («Жіноча воля»); для працюючих жінок («Жіночий голос»); для молоді («Світ молоді»); для широких верств читачок («Жінка», «Українка»);

в) за метою: для підвищення національної свідомості; для культивування українського народного мистецтва; для допомоги у хатніх та господарських справах

- З'являються нові центри видання, хоч найбільшим, як і раніше, залишається Галичина.

Паралельно з розвитком української жіночої преси на Західній Україні у 20-х роках у УРСР створюються ідеологізовані жіночі видання, позбавлені національних особливостей.

З установленням совєцької влади в Україні було

ліквідовано всі приватні видання та пресові органи громадських організацій. Вся жіноча преса мала одного видавця – ЦККП(б), а пізніше – Центральний відділ Робітниць та Селянок ЦККП(б) [3, с.692]. Це значно звузило тематичний діапазон жіночих видань, уявлення про пресу були спотворені ідеологічними вимогами, що надало їй односторонньої спрямованості. Окрім тематики, була зменшена і кількість видань, майже усі вони виявилися недовговічними.

Для совєцьких жіночих часописів була характерною не лише одноманітність в ідеологічній спрямованості та змісті, а й уніфікація їх структури, оформлення, об'ємів і навіть періодичності видання. Хоча при тому були й деякі позитивні аспекти совєцької жіночої преси, а саме:

- вона зробила значний внесок у ліквідацію неписьменності серед українських жінок;

- стала доступнішою внаслідок покращення її розповсюдження.

Першим жіночим виданням Наддніпрянської України совєцького періоду був заснований у Києві у листопаді 1920 року часопис «Жінка». Це був єдиний жіночий часопис, унікальний за тривалістю свого існування, адже він видавався в Україні впродовж усієї

собою. Кожна людина має духовні потреби і мусить їх реалізувати. Разом з тим, кожна людина мусить бути сам на сам із собою. Найприродніше для письменниці є не те перше – бути, виступати, а друге: бути більше закритим, бо, як правило, письменники черпають більше ресурсів з самих себе. Звичайно, час від часу є якісь подорожі, якісь враження у зовнішньому світі. Кожен письменник, яким би він не був, шукає самотності. Письменники-чоловіки воліють набиратися вражень, але це також спосіб досягнення тієї самотності. Я вважаю, що щасливіша порівняно з чоловіками, бо не мушу нікуди їхати, не мушу нікуди втікати – я просто залишаюся вдома.

С.О.: Мені пригадується телепередача «Остання барикада», де йшлося про фемінізм та ґендерні студії. Євгенія Кононенко, яка брала у ній участь, сказала дуже цікаву річ: якщо чоловік – письменник, то він є, так би мовити, «класичним» письменником – має власний кабінет, а коли приходить додому, його не цікавлять якісь побутові речі – вони повинні просто функціонувати, отже чоловік не втручається у той процес, тому що він є письменником, йому потрібен час, йому потрібен простір, і він собі усе, що йому потрібно, просто бере як належне. Власне, Є.Коно-

ненко говорила це в тому аспекті, що вона письменниця, але має двох дітей і тому мусить постійно балансувати між творчістю та домашніми турботами. З цього огляду хочу запитати тебе, як виглядає твій робочий день, і де в ньому час для творчості – зранку, коли діти у школі, чи вночі, коли діти уже сплять?

М.К.: Це питання для мене дуже складне, але я спробую на нього відповісти. У різні періоди було по-різному: коли діти були маленькі, я працювала, коли вони спали. Зараз працюю тоді, коли я лишаюся сама, як правило, в полудень і часом увечері. Не можу собі дозволити такої розкоші вночі, бо після ночі праці треба спати. Отже, усе виглядає так: старша дочка зранку йде в університет, менші діти до школи – і тих кілька годин на день, інколи це чотири години, часом п'ять, належать мені. Як виглядає процес творчості – важко пояснити, дуже часто переважно не роблю нічого, бо я істота дуже лінива. Три-чотири години чекаєш, коли тобі «муза сяде на плече», чи пегас, коли Бозя бамкне тобі над головою натхненням, десь воно так, очевидно, і є певною мірою... Це завжди смішно так думати. Я, як правило, лінююю три-чотири години. Якщо в мене є речі готові, написані на папері, їх треба перенести в комп'ютер.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

совецької епохи. Існує він і зараз. У 1945 р., відповідно до суспільно-політичних умов, журнал змінює назву на *«Радянська жінка»* і під такою назвою виходить до листопада 1991 р. У часи розбудови незалежної держави журнал повертається до первісної назви *«Жінка»*. Цей часопис вирізнявся серед подібних жіночих видань прагненням зберегти деякі традиції старої української преси, зокрема зверненням до проблем сімейного виховання, ведення домашнього господарства тощо.

У Харкові від 1924 р. почав виходити ще один жіночий часопис *«Селянка України»* – орган ЦККП(б)У, який у вересні 1931 р., знову ж таки під впливом суспільно-політичних умов, змінив назву на *«Колгоспниця України»*. Тоді ж було редакцію перенесено до Києва. Журнал характеризувався чіткою ідеологічною спрямованістю. Статті в основному присвячувалися здобуткам жінок у їхній праці на користь соціалістичної Батьківщини. Нав'язливо пропагувався висновок: совецька жінка – насамперед працівник, нерівності статей в СРСР не існує, адже жінка може займатися будь-якою працею нарівні з чоловіком. Характерним є і той факт, що практично кожна стаття закінчувалась ушлявленням Й.Сталіна. У цьому відношенні

показова стаття дописувачки О.Шевченко *«За високої врожаї бавовника»* (Колгоспниця України – 1941. – № 11. – С.4.), яка закінчується такими словами: *«За своє щасливе і радісне життя я дякую вождю і учителю – дорогому товаришу Сталіну»*. З початком війни журнал припиняє існування.

У совецький період в Україні ймовірно видавалися ще кілька жіночих часописів (*«Комунарка України»*, *«Робітниця України»*), відомості про які є досить суперечливими [1, с. 343; 3, с. 692].

Отже, для проведення ефективної агітації серед українського жіноцтва комуністичних ідей створювалися жіночі часописи, які видавалися українською мовою і були позбавлені національних ознак. Але навіть ці часописи були, зазвичай, недовготривалими, окрім *«Радянської жінки»*. З часом майже всі совецькі жіночі часописи централізувалися в універсальні видання для жінок усіх республік СРСР, як-от *«Роботниця»* чи *«Крестьянка»*.

Сучасну жіночу пресу (становлення якої починається від 1990 р.) можна охарактеризувати як офіційні та незалежні видання, що виділяються з загальної маси періодичних видань об'єктом свого впливу – жіночою читацькою аудиторією.

С.О.: Ти пишеш від руки?

М.К.: Вірші я пишу від руки, тільки на білому папері і тільки чорною ручкою. Це мені дозволяє відчувати себе повноцінно. А ще – ота магія паперу, яку я дуже сильно відчуваю. Одного разу я принесла пачку паперу і коли розпакувала стосик, відчула таке хвилювання, я була просто зачарована – такий білий, гарний папір, і я сказала собі: скільки можна написати! От таке було. Це я пережила. Я не вигадую. Але технічну працю також люблю. Це вже підсумок того лінохування, тих трьох-чотирьох годин. Я знаю, що це дуже мало, але так мені складається, і потім впродовж дня я можу читати і не почувуюся ущемленою, я думаю, що на все Божа воля. Я не жаліюся на брак часу і на можливість організувати своє життя так, щоб займатися тим, на що я вже поклала багато часу. Чоловіки також можуть жалітися (повертаючись до Євгенії Кононенко), бо мусять заробляти гроші, вони ж – істоти суспільні, а робочий кабінет можна чудово обладнати, що і діти не будуть шарпати. Це все залежить насамперед від самої особи.

С.О.: До слова скажу, що маю кілька знайомих жінок, які обладнали собі своєрідний кабінет на кухні. Вони готують і одночасно працюють на комп'ютері.

М.К.: У мене кухня так само є точкою, де перетинається багато енергії, тут я спілкуюся, це моє хобі. Ніщо більше в житті мене не захоплює так, як спілкування з людьми. І це так само забирає в мене багато часу.

С.О.: Звідки ти черпаєш теми для своїх прозових творів? Побутує думка, що всі твори є дещо автобіографічними, а як у тебе? Де ти збираєш свій матеріал?

М.К.: Це буває по-різному. Я би не сказала, що дуже багато знаю про прозу, але я абсолютно не можу сказати, що у моїх прозових речах, – тільки мій досвід. Це означало б просто підставити багатьох людей. Я вважаю, що тут треба раз і назавжди сказати: якщо річ автобіографічна, то я це вкажу. Доки я цього не сказала, значить, що це не є моє особисте. Будь-який твір не може бути без фантазії, без вимислів чи додумок. Значною мірою – це гра, це все виписано, це може бути тільки слово. Якщо дивитися з такої точки зору, то жодна з моїх прозових речей не є автобіографічною. Хоча, вважаю, що основний резерв письменника – у ньому самому, і в його особистому досвіді зокрема. Щодо мене, то я маю море сюжетів, «внутрішніх» та «зовнішніх». Але очевидно, що якісь

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

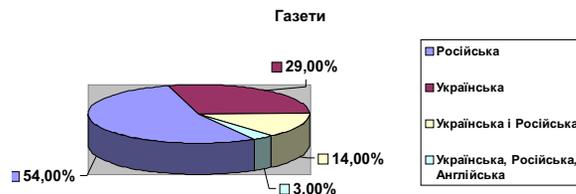
Звичайно, призначені жінкам публікації не обмежуються лише спеціальними жіночими часописами. У багатьох суспільно-політичних, галузевих та інших виданнях є сторінки, рубрики чи «куточки» для жінок як, наприклад, «Вітальня Ганни» у «Високому Замку».

Є певні труднощі у визначенні суто жіночих видань. Поза всяким сумнівом, жіночими є часописи, які характеризують себе як «всеукраїнський журнал для ділових жінок» («Бізнес-леді») чи «газета для жінок та про жінок» («Криворожанка»). Але є багато видань, об'єктом впливу яких є жінка нарівні з чоловіком і які характеризують себе як «масовий журнал для читання у родинному колі» («Сім'я»), «журнал для батьків» («Мама и я»). Ці часописи у нашому дослідженні також зараховані до жіночих видань, оскільки вважається, що жінка – неодмінний їх читач.

Розрахунок, проведений за даними Державного комітету інформаційної політики України станом на 1 жовтня 1999 року [2] показує, що серед усього розмаїття сучасної преси в Україні є 99 жіночих видань. Це становить лише 0,7% загальної кількості періодичних видань (з наведеної кількості жіночих часописів 69 – це газети і 30 – журнали)

Актуальним питанням залишається мова видання сучасної преси в Україні, у тому числі й жіночої. Невтішним є те, що й досі переважна кількість жіночих видань, особливо журналів, видається російською мовою (60%). Також є низка жіночих газет («Роксолана», «Інгульчанка», «Криворожанка», «Сва», «Він і Вона», «Пан+Пані», «Чарівниця», «Для двох», «Трояна», «Петрівна/Петровна»), які подають матеріали двома мовами: українською та російською. Дві газети («Одеський світ» та «Справи сімейні») друкуються трьома мовами: українською, російською та англійською [2]. Порівняльний аналіз мови жіночих видань подано у діаграмі 2.

Діаграма 2
Співвідношення жіночих видань за мовою.

глибинні речі мусять буди пізнаваними душею письменника. Думаю, що дуже важко писати про те, чого не переживав. Чи це фантастика, чи речі якісь абсолютно нереальні, – їх мусиш реально почути й відчути – пальцями, і клітинами, і чим не хочеш, але це звичайно те, що письменник дуже добре знає, і знає це всіма видами знань, і інтуїцією можна знати, і всіма іншими почуттями. Я хотіла би тут згадати відому російську письменницю Вікторію Токареву, відому своїми сценаріями до фільмів «Йшла собака по роялю», «Джентльмени удачі». Я вражена майстерністю цією письменниці. З одного боку, її проза дуже легка, – українській літературі того бракує, – вона дуже легко читається, але це абсолютно не те, що пропонує «Коронація слова», – це ніби й популярна, але і не популярна література. Це література, яку просто читаєш і не можеш відірватися, це є лубкова література.

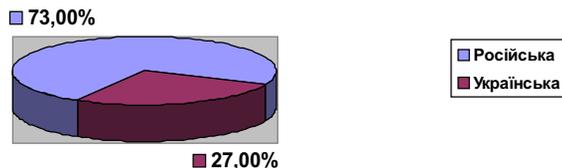
С.О.: Якщо ми вже заговорили про літературу, хочу запитати: хто для тебе є важливим або цікавим в українській літературі, скажімо, з письменників старшої генерації, хто допоміг тобі у творчості, чи, можливо, якийсь інспірував до творчості певною мірою? Чи є такі постаті?

М.К.: Я думаю, що в українській літературі дуже сильним є те, що створили шістдесятники. Все, що було опісля, не має ані такої сильної магії, ані підставового ґрунту, – як би ми не говорили, що література не є життя, що це є вимисел... Я думаю, що в останні роки й десятиліття те, що відбувається в літературі, дуже адекватно відображає стан свідомості людей, – повний розпад, повний розпач, повна деградація, повна дезорієнтація. Це дуже велике випробування, яке ми всі мусимо усвідомити. Мені здається, що зараз так само відбувається дезорієнтація у літературних цінностях. Письменники, які, на мою думку, заслуговують всезагальної уваги і того, щоб їх видавати, абсолютно забуті і нікому не потрібні. Подібні процеси відбуваються і в інших сферах мистецтва. Я би хотіла провести паралель з музикою. В літературі немає, принаймні я не знаю, такого поняття як академічна література. Хвильовий у двадцятих роках намагався сказати, що таке академічна література, що таке академія літератури. А в музиці таке поняття існує. І музиканти у розпачі: чому не академічна музика, яка в Україні на високому рівні, представляє нашу державу на міжнародних симпозиумах та фестивалях? Чому Україну представляє легка музика?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Журнали

Нерівномірно розподіляється жіноча преса за регіонами України [2]. Рекордна кількість жіночих часописів виходить у центральному регіоні (всього 43), завдяки Києву, де розміщені редакції 40 жіночих видань. На другому місці за кількістю жіночих часописів східний регіон (всього 24), для нього теж є характерним нерівномірний розподіл часописів за областями. На півдні України зареєстровано 14 жіночих видань, а на Західній Україні – 11. Найменша кількість жіночих видань зареєстрована у північних областях (всього 3). Прикрим є те, що ряд областей України не має окремих жіночих часописів взагалі.

При дослідженні жіночої преси в Україні доцільно також з'ясувати коло її засновників [2]. Видавцями жіночих часописів найчастіше є приватні особи, колективи редакцій, ТзОВ, приватні малі підприємства. Особливо розгалуженою видавничою діяльністю вирізняється Дочірнє підприємство СП «Бурда – Україна», що започаткувало вісім жіночих журналів розважального та практичного характеру.

Серед видавців – лише незначна частина жіночих організацій, зокрема: Союз українок («Українка»), Запорізька жіноча екологічна організація «Дочери Земли» («Феминистка»), Львівське жіноче християнське Марійське товариство «Милосердя» («Діти Марії»), Спілка жінок Охтирщини «Лада» («Роксолана»), Спілка жінок Покровщини («Берегиня»), Київська міська організація солдатських матерів («Солдатські матері», безкоштовна газета). Деякі жіночі організації видають свої пресові органи за підтримки державних або комерційних структур: газету «Я, ти, ми» видає Спілка жінок України разом з Державним інформаційним агентством України, журнал «Марианна» видає Харківський центр солідарності жінок творчої орієнтації «Фемін-інформ» за підтримки ТзОВ «Калейдоскоп», а Одеське товариство самотніх матерів разом з

Звичайно, вона також має значення, але не може представляти високо розвинений народ. Щось подібне можна сказати і про ситуацію в літературі. Мені здається, що це дуже схоже, що культивуються літературні речі абсолютні не ціннісні, не глибинні, які не відображають глибини душі, не будемо казати – народу, бо абсурд казати таке зараз, – але не відображають глибинних особистісних речей. Але якщо так, то це література попсова. Це біда, бо це не ті цінності...

С.О.: Погоджуся з тобою, це дуже складна тема. Я була свого часу здивована, коли у Німеччині довідалася, що Андрій Курков на німецьких теренах – найвідоміший український письменник. А чому? Тому що його переклали німецькою і видали. Тому його і знають.

М.К.: Ми заторкнули питання – хто ж повинен дбати про те, щоб, зокрема, у Німеччині були відомі наші письменники іншого ґатунку. Андрій Курков – це письменник, якого читають. Він досяг певних успіхів, але я думаю, що те, про що ми говоримо зараз, – це біда взагалі глобальна. Цінність твору та його популярність – різні речі. Люди, які хочуть стати відомими, докладають до того зусилля, зрештою, гроші. Проте все ж

якісь державні механізми мусять існувати. Зрештою, є таке поняття – літературна критика, якої, я вважаю, абсолютно немає в Україні. Що таке критика в літературі? Це те, що відображає об'єктивний стан речей. Що таке об'єктивність? Як можна оцінити об'єктивно те, що є суб'єктивне? Це мають робити фахові літературознавці, не заангажовані, але якщо наші державні мужі боягузливі, то чому не мають бути боягузливими літературні критики?.. Вони воліють підспівати бездарному письменникові, своєму приятелю. Ось за це дістануть моральні, матеріальні та інші дивіденди. Ми також стикаємося із змішанням понять. Існують дружні почуття, пов'язаність особистісна і разом з тим можливість сказати якесь об'єктивне слово про того чи іншого письменника. Це дуже боляче сприймається, зокрема у провінції, якою є Львів. Щось критичне сказати про того чи іншого письменника, про його твір не означає, що ти його хочеш знищити, покреслити, що ти хочеш принизити його людську гідність, звичайно, якщо таких речей немає у тексті самої статті. Але якщо це має бути тільки вдячність за об'єктивне слово, яке одне-єдине є якимось рушієм, якимось мірилом цінності і таланту письменника? Така критика може допомогти йому пережити найбільш

приватним підприємцем видає газету «Одеський світ».

Сучасна жіноча преса України охоплює *видання різноманітних напрямів*: елітні («Єва», «Женский журнал»), масові популярні («Лиза», «Отдохни»), художні творчі («Марианна»), ділові («Бізнес-леді»).

Варто окремо виділити *типи видань за їх цілями*, що знаходять свій вираз у тематичному змісті:

- видання соціального спрямування, які характеризуються великою кількістю та динамічністю соціальної інформації, де присутня політична позиція, але, як правило, у підтексті («Українка», «Берегиня»);

- проблемно-інформаційні видання, які дають читачеві ділову та іншу важливу інформацію («Леди и бизнес», «Бізнес Woman»);

- видання гуманітарно-пізнавального спрямування, розраховані на інтелектуальну жінку («Женский журнал», «Наталі»);

- видання, що висвітлюють проблеми сім'ї («Семья – Семь Я»);

- видання релігійного характеру («Діти Марії», «Живой поток»);

- видання з медичних проблем, що стосуються, зазвичай, здоров'я жінок («Грація», «Здоров'я жінки»);

- видання, які популяризують техніку рукоділля, шиття, ведення домашнього господарства («Приятного аппетита!», «Burda»);

- журнали мод («Зеркало моды»).

Проте, більшість жіночих видань за типом є змішаними.

Економічне становище нашої молоді держави відображається і на сучасній пресі, зокрема жіночій, скороченням тиражів, погіршенням у деяких випадках поліграфічного виконання, відведенням усе більшого місця рекламі. Хоч є й вишукані жіночі видання, які не завжди доступні за вартістю усім жінкам. Відчувається брак часописів, які б спонукали до роздумів, допомагали формувати зрілу громадянську позицію, активно захищали права та інтереси жінок, допомагали долати стереотипи патріархальної свідомості щодо суспільної ролі жінки та її виховання, сприяли б ширшій залученості жінок до усіх форм громадської та політичної активності. Важливим, однак, є те, що в сучасній Україні з'явилось багато видань, які призначені жінці і допомагають їй орієнтуватися у різноманітних аспектах життя від медицини до політики.

Будь-яка преса, офіційна чи незалежна, не може

ше, що переживає кожен письменник. Болюче питання – навіщо я це роблю? Підтримка. Об'єктивність кріпить дух письменника.

С.О.: Напевне, відсутність літературної критики – це спадщина радянської доби, бо безкритичність залишилася.

М.К.: Все наше життя є спадщиною того, що відбувалося, принаймні, треба усвідомити, що це є так, а не інакше.

С.О.: Я хочу повернутися до теми і задати тобі наступне запитання. Як твої діти відносяться до твоєї творчості? Чи читають вони твої твори? Чи вони також пишуть? Чи ти можеш їм сказати, що зараз хочеш попрацювати і попросити не заважати? Чи дають вони тобі таку можливість?

М.К.: Смішно казати, але мої діти до цього ставляться позитивно. А чому? Тому, що вони знають, що мама у спортивних штанах і капцях за комп'ютером цілий день вдома, і гаряча зупа є щодня, і все решта. Їхні потреби забезпечені. Але коли я кажу, що скоро я, напевно, піду працювати, – скажімо, у школу, – то мої діти кажуть: ми тобі вчителькою не дозволяємо бути, бо ти є письменниця. Для них письменниця – це мама, яка цілий день вдома, і вони задоволені, їм

комфортно. Як вони ставляться до моєї творчості? Ніяк. Вони її не знають, вони ще малі. Старша, слава Богу, не надто нею цікавиться. Вона вважає мене старосвітською панею. Я не думаю, що це трагедія, і з цього приводу найменше переживаю. Я думаю, що будь-яка відстань – це щастя. Може, колись...

С.О.: Ще таке питання. Коли ти пишеш, то як це відбувається: сіла і написала, чи написала, а потім раз переробила і ще раз? Чи повертаєшся до своїх попередніх творів, які ти написані п'ять років тому? Як ти їх сприймаєш? Кажуть, що письменники і письменниці інколи взагалі не можуть читати творів, які вони колись написали, бо себе з ними уже не ідентифікують.

М.К.: Щось дуже подібне відчуваю і я. Однак я б не була такою категоричною. Важко на це питання відповісти, часом усе залежить від настрою. Мені дивно усвідомлювати, але в загальних образах я залишилася тією самою. Вся моя творчість – це повернення назад. Десь засадничо я не змінилася. Звичайно, це все є питання часу. Наприклад, може дратувати форма вислову. Це факт, що з часом, принаймні для мене так є, слова існують не для вираження змісту, а його заповнення. В мене таке враження –

хоча б періодично не звертатись до жіночої тематики, адже жінки становлять більшу частину української нації. Без їх рівного і повноцінного самовиразу, висвітлення проблем, які їх турбують, і обговорення спосібів, з допомогою яких ці проблеми можна розв'язати, неможливий повноцінний розвиток соціуму, нації, держави.

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К.: Либідь, 1995.
2. Друковані та електронні засоби масової інформації України: Довідник: У 3 ч. – К.: Кн. палата України, 1999.
3. Залізняка О. Жіноча преса / Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Ч. 2.
4. Павликівська І. На громадський шлях: 3 нагоди 70-ліття українського жіночого руху. – Філадельфія, ЗДА: Наклад Світової Федерації Укр. Жін. Орг., 1956.
5. Передирій В.А., Сидоренко Н.М., Старченко Т.В. Жіноча доля на тлі доби: (Літопис жіночого руху у світлі українських видань). – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1998.
6. Романюк М.М. Періодичні видання Північної Буковини доби Національного відродження (1928 – 1937) //

Збірник праць науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1996-1997.

7. Сучасна жіноча преса в Україні: Показчик / Упоряд. А.М. Волобуєва, Н.М. Сидоренко. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1998.

8. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853-1939 рр.): Анотований каталог / Укладач В.А. Передирій. – Львів: Науково-видавниче підприємство «Мета», 1996.

чим старша я стаю, тим більше борюся зі словами. Часом вони мене перемагають, часом я їх. Я би сказала, що це така боротьба.

С.О.: А як ти контактуєш з видавцями? Чи звертаються вони до тебе самі, бо знають, чи ти їх шукаєш? У сучасному світі без промоції неможливо ніде нічого опублікувати.

М.К.: Я взагалі особа скромна і абсолютно від цього не страждаю. Мене не особливо знають в літературі, але я дуже тим не переймаюся і ніколи тим не прагну, щоб про мене хтось щось написав чи сказав. Зрештою, свою єдину книжку яка вийшла, – 1000 штук – я роздарувала. Десять було продано у книгарні НТШ, а решта лежить удома, десь примірників 200-300, і чекає інших часів. На знаю, може, колись комусь вона буде потрібною, хтось мені подзвонить і скаже: а знаєш, у тебе там була якась книжечка, я так хотів би... Я думаю, що таких колись буде більше, і якщо хтось раптом зацікавиться першою, то кажу, що зможу задовольнити такий інтерес. Кілька разів до мене зверталися, запрошували надрукуватися, але таких пропозицій було достатньо мало.

Моя творча біографія дуже спокійна. Хочу також згадати, як мене підтримували на початку. Я дала

одному своєму доброму приятелю, який знається на літературі, рукопис своєї першої збірки. Це було зовсім недавно, бо я почала писати досить пізно, коли мені було поза тридцять. І власне, яка була його оцінка. Він прочитав і сказав: «Я думав, що буде гірше». Інший письменник після того, як прочитав, сказав: «Ну, принаймні, мені це не гидко було читати». Видавець моєї першої книжки прочитав рукопис, і я з місяць чекала якоїсь реакції, і тоді він сказав «так». Це був дуже позитивний момент і велика підтримка для мене. Потім не так уже і багато пропонували друкуватися, але все, що я відсилала, друкували. Тільки зовсім недавно я стала членом Асоціації українських письменників, може, доведеться більше зайнятися і цим... Як буде, так буде. Однак до того часу – я підкреслюю, що не займалася спеціально цим і не була членом спілки, – всюди мої твори друкували. Я належу до тих щасливих, котрі книжок мають не багато, але все, що мають, – все є видрукуване. Я ніколи не писала у стіл, і коли щось було написане, відразу мала можливість надрукувати. Все життя я пов'язана з літературою – десь від шістнадцяти років, взагалі я філолог за освітою. Це і пояснює, чому я так пізно взялася за літературу. Мені було дуже важко перейти оцей

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і р р и н а гендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917-21 років грабовська

бар'єр надмірного критицизму до себе, тим більше, що мене завжди підтримували в тому, щоби займатися наукою, займатися «соліднішими» речами. Мої рідні, мої друзі ніколи не сприймали серйозно, коли я казала, що пишу.

С.О.: Оскільки ти почала писати, так би мовити, вже з певним багажем і знанням, то я міркую, що і ти ще не досягла піку своєї творчості.

М.К.: Як Бог дасть. У мене все відбувається дуже природно, дуже органічно. Так воно є. Я вважаю що як воно буде, так воно і буде.

С.О.: У такому разі бажано, щоб ти перейшла в іншу якість, стала просто письменницею.

М.К.: Це мені не заважає. Письменниця, яка проводить багато часу на людях, це зрозуміло – велелюдні літературні вечори, літературні читання... Але це вже в минулому. Про це зараз говорить, зрештою, Шимборська багато написала про це у своїх віршах, що годі чекати на велелюдні зібрання. Я не думаю, що десь ще таке буде. Можливо, Ліна Костенко, бо це одна із тих людей, яка повинна бути у всіх на устах, а так, на жаль, не є.

Власне, я сказала, що таке світ домогосподарки. Десь я читала, що домогосподарки – це найкращі

драматичні актриси. Парадокси в нашому житті є повсякденно, і найбільше мені видно ці парадокси на самоті. Життя домогосподарки дуже драматичне, вона більше за інших відчуває свою самотність. По перше, частіше дивиться телевизор, ніж жінки, які зайняті у праці. Це дуже драматичний фактор – щоденні новини... Це доля домогосподарки. Відчуття будня, яке тебе розчавлює. Воно менш драматичне в оточенні співробітників, за горнятком кави в обід, за всякими розмовами. Це менш драматично, ніж дома сам на сам з баняками. І власне, є ще одне відчуття. Відчуття життя, яке минає.

Драматизм буття, як це не парадоксально, – в цьому кубельці, яке обставлене, яке тебе захищає, цей домашній затишок. Недаремно люди тікають від нього... Це я зрозуміла у своєму статусі. Я знаю, що власне життя, життя, яке минає, ти витрачаєш на речі доволі нудотні. Ще є купа комплексів, до яких треба ставитися нормально. Я до цього ставлюся нормально, я, зрештою, виходжу з хати. Домогосподарка – це фактор, що затискає. З іншого боку, це її прив'язує, і вона робить культ з того, чим вона займається. Якщо нема зупи, то це кінець світу, – завтра все буде погано, хтось буде мати виразку шлунку...

Сучасний поворот до гендерної світоглядної парадигми, який розпочався в українській соціогуманітаристиці, ознаменував і на вітчизняних теренах кінець епохи ніцшеанських визначень людини-напівбога та відмирання ідеї андрогінності людини як основи філософської рефлексії. Все частіше підґрунтям рефлексивних пошуків стає визнання існування різних людських досвідів як суспільнозначущих. І насамперед, визнання різниці жіночого та чоловічого життєвого досвіду. Вже тепер і в нашій гуманітарній літературі можна зустріти твердження про те, що, зрештою, реальні чоловіки та жінки є основними суб'єктами історичного процесу, і лише потім класи, страти, особистості, маси, народи, нації тощо. Адже перше, що бачимо, дивлячись на конкретне суспільство – це існування реальних чоловіків та жінок і відносин між ними, які аж ніяк не вичерпуються лише сексуальними стосунками. Саме цей зріз існування спільноти охоплює категорія «гендеру». Сьогодні видається досить цікавим крізь призму гендерних досліджень

розглянути принаймні деякі моменти української історії. Можливо, в майбутньому не лише цікавим, але і корисним для самоусвідомлення суспільства та самопізнання буде всебічний аналіз історичного процесу України у вищеозначеному контексті. Вже сьогодні звертання до визначених засад аналізу відбувається не як данина моді чи власній авторській «просунутості», а через можливі цікаві результати подібного дослідження. Крім суто наукового інтересу, проведення досліджень у вказаному напрямі сприятиме вирішенню цілком конкретних практичних завдань, які постали перед сучасним українським суспільством.

За останні роки Україна підписала цілу низку документів як міжнародного рівня, так і локального, про сприяння створенню суспільства гендерної рівності на власному просторі. Серія актів рівня ООН про сприяння створенню рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок, підтверджена рядом законодавчих актів Української держави. Маємо Указ Президента від 25 квітня 2001 року «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», виданий як відповідь на критику міжнародних спо-

С.О.: Чи в тебе бувають дні, коли зупи не буває?
М.К.: Так. Зокрема, такий день був учора, але взагалі я намагаюся ретельно виконувати свої обов'язки. Це просто важко, як і виконання будь-яких інших обов'язків.

С.О.: І останнє запитання. Оскільки наш журнал має назву «Фемінність і маскулінність», хочу запитати, чи дійсно в нас жінки стали більш жіночними, а чоловіки більш чоловічними? І друге – деякі письменниці чи поетки сприймають як образу, коли їхню творчість окреслюють як жіночу, з певним набором менталітету. Чи для тебе це образа?

М.К.: Я не можу назвати творчість жіночою, десь воно прилипло ще в радянський час, особливо прикипалося, що жіноче – це щось нижчого сорту...

С.О.: На Заході взагалі немає такого розрізнення, є література різних жанрів, але ніхто її не поділяє на жіночу і чоловічу.

М.К.: Я не думаю, що це принципове питання. Принциповим є клас літератури, її майстерності. А це питання якраз не обговорюється – про якість, довершеність літературної майстерності. Натомість є оці речі... Я вважаю, що якщо твір написала жінка, то це безсумнівно жіноча література. Може, це одна із не-

багатоох радостей, яку є отримую, читаючи сучасну українську літературу, бо я вважаю, що багато читаю і це займає багато часу. Жінки зараз пишуть дуже багато про себе, про жіночий світ, який є з іншого полюсу. Це дуже важливо і дуже потрібно. Я рада за те, що є така література і що світ дізнається про жінку. Це дуже позитивно. Зокрема, ти запитала про жінок і чоловіків, – з літератури це дуже видно, я вже казала: все, що в літературі, те й у житті відбувається. Жінки дуже активні в літературі зараз, море нових цікавих імен. Я можу назвати кілька жінок, які достатньо майстерні, які зі стоїчністю, з чоловічою затятістю, впертістю говорять про те, які вони слабкі істоти. Наприклад, Марія Матіос, дуже відчайдушна жінка, вона дуже багато сказала мені, вона пише нефальшиві речі про жінку.

Про те, хто став ким – це все суто індивідуально, взагалі завжди є чоловіки, які духовноно структурою схожі на жінок і навпаки. Звичайно, коли це набуває якихось гіпертрофованих рис – зле. Я вважаю, що вже стільки перекосів, стільки абсурдів є в нашому житті... Тому питання про те, що чоловіки стали жіночними, а жінки чоловічими, хоч воно й існує, але хай це буде головною бідою нашою...

С.О.: Дякую.

стерігачів про бездіяльність української влади у справі втілення в життя підписаних міжнародних актів зазначеного вище спрямування. Є і Постанова Кабінету Міністрів України «Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр.» від 6 травня 2001 р. (№ 479). Розроблено також Закон України «Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок». Отже, проблема створення в Україні суспільства гендерної рівності сьогодні на часі. Проте, цікаво було б проаналізувати, чи були в українській історії передумови для конструктивного та ефективного вирішення такого завдання. З цих позицій є не лише цікавим, але й корисним дослідження конституційного процесу доби українських визвольних змагань.

Перш ніж перейти до аналізу заявленої проблеми, визначимо базові категорії дослідження: «гендер», «гендерна рівність», «гендерна рівноправність», «гендерна демократія», «гендерна політика».

– Гендер (gender) – категорія, що означає соціальну особливість статі людини на відміну від біо-

логічної статі (sex), соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини – чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності.

– Гендерна рівність – категорія, що існує для означення процесу справедливого ставлення до жінок та чоловіків. Для забезпечення справедливості критерії часто повинні компенсувати історичні та соціальні перешкоди, які не дають жінкам та чоловікам існувати в рівних умовах. Справедливість веде до рівноправності.

– Гендерна рівноправність – категорія, що означає рівне оцінювання суспільством подібностей та відмінностей між жінкою та чоловіком і розрізнення ролей, які вони відіграють.

– Гендерна демократія – категорія, що фіксує специфіку системи волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб.

– Гендерна політика – категорія, що означає

м і х а ї л
л і х а ї л
про посудини

е п ш т е й н
е п ш т е й н

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей та завдань і методів їх досягнення в діяльності політичних структур — держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань.

Для вирішення сучасною Українською державою певних завдань, доцільним є аналіз та використання історичного досвіду попередніх форм української державности та конституційного процесу тих часів. Тим більше, що почався цей процес після падіння російського самодержавства, яке не переймалося проблемами рівності статей, навпаки, було типовим «маскулінним» державним утворенням (попри численні владарювання імператриць і залаштунковий вплив придворного жіноцтва на політику Російської імперії). Зокрема, у дореволюційній Росії жінки були позбавлені виборчих прав.

Отже, звернімося до Конституції Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»), ухваленої 29 квітня 1918 року, що закріпила законодавчі здобутки доби «першої УНР» чи, інакше кажучи, доби Центральної Ради:

«I. Загальні постанови.

... 2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові Україні, цеб-то громадянам УНР всім разом.

II. Права громадян України.

... 7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

... 11. ...Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» (1).

Отже, у визначених вище категоріях гендерного аналізу політику УНР можна означити як процес утвердження гендерної демократії в суспільстві шляхом правової декларації принципів гендерної рівноправности. Очевидно, що самі конституційні акти УНР базуються на так званому «природному демократизмі, притаманному українському менталітетові». Подальші статті підтверджують послідовний демократизм Конституції УНР: «12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, податкування не дають ніяких привілеїв в них» (2).

1.

Які різні відчуття, коли п'єш зі склянки і з горнятка! Склянка офіційна, холодна, пряма; горнятко інтимне, кругле, гаряче. Філіжанку бачиш біля вуст чарівної жінки, до котрої вона подібна своїми обрисами; аж от її насуплений чоловік, чиновник, п'є зазвичай зі склянки, уміщеної в металеву оправу, підсклянник. Узагалі склянка призначена для холодних напоїв – соків, компоту, молока: з чаєм її не візьмеш – обпечешся. Проте саме гарячий напій – ознака дому і вогнища, сімейного затишку, тоді як склянка – посуд установи, у неї ллють воду з графина, її ставлять перед промовцями – використовують у холодній, безлюбівній атмосфері публічного заходу. Уявіть собі, що на трибуні замість склянки стоїть руки в боки отаке фасонисте, форсисте горнятко – безперечно неузгодженість, дефект бюрократичного стилю. Горнятко можна взяти під ручку, кокетливо вигнуту в жесті, що запрошує: «чи не бажаєте продефілювати?»

Суттєво, що горнятко з порцеляни, а склянка зі скла. Порцеляна нагадує живе тіло, з якого ніби промениться внутрішня теплота і світло, вона біла – але не мертвотною, стерильною, а якоюсь глибокою, напівпрозорою білізною, з своїми згустками, переливами у дихаючій плоті. З-поміж усіх матеріалів для посуду порцеляна найтілесніша, найближча до скульптурних, які безпосередньо втілюють образ людини (мармур, граніт). А от скло не містить жодних таємниць, не має нутра, але наскрізь прозоре і функціональне, як служива людина, на відміну від людини живої, тілесної. Шкода, що з доступних мені джерел не можна відтворити історію склянки, але видається, що цей винахід європейської цивілізації, залюбленої у прями, геометричні рішення (на це вказує збіг значень слів «склянка» і «скло» у більшості європейських мов: склянка – «glas» або «glass», себто просто «склянка»). Горнятко схоже на живу квітку, квітучий лотос, пелюстки якого зберігають вологу і п'єтму, – улюблений образ східної поезії (порцеляну винайдено у Китаї).

Ще одна важлива фігура застілля – чарка. Якщо горнятко – посудина з ручкою, прикріпленою збоку,

Широкий правовий егалітаризм утверджується і в наступних розділах Основного Закону:

«IV. Всенародні збори Української Народньої Республіки.

... 27. Всенародні збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорційним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений» (3).

Однак, як відомо, Конституція УНР не була впроваджена в дію внаслідок державного перевороту, вчиненого генералом Павлом Скоропадським за підтримки німецьких окупаційних військ. Слід зауважити, втім, що демократичні декларації керівників Центральної Ради щодо гендерних питань не ґрунтувалися на реальній політичній практиці: жодної жінки-міністра і просто жінки – відомого політика у ті часи в українському таборі не з'явилося (на відміну, скажімо, від більшовиків, де таких постатей було чимало).

Зовсім інакше з точки зору принципу гендерної рівноправності виглядають правові акти періоду гетьманату Скоропадського, який, за твердженням

М.Шлемкевича, уособлює в історії української державницької думки монархічну ідею. Очевидно, більш науково витриманим виглядає віднесення гетьманату Скоропадського до української аристократичної політичної традиції. Проте, в контексті визначеної проблематики найцікавішим виглядає документ тієї доби «Закони про тимчасовий державний устрій України. Про гетьманську владу», що поряд із «Грамотою до всього Українського Народу» став правовими основами діяльності гетьманату. Саме «Закони про тимчасовий державний устрій» визначалися чинними до часу скликання сойму. Цим документом встановлювався статус українського козацтва. Такий статус повинен був набуватися не автоматично, умови його здобуття повинні були визначені окремим законом. Особливістю документів доби гетьманату Скоропадського, починаючи від «Грамоти до всього Українського Народу», стало звертання до населення України, означене виразом «козаки і громадяни». Проте, роз'яснення, хто ж належить до категорії «козаків», хто – до «громадян» не було. Чи належало до «громадян» все населення України, крім

то чарка – з ніжкою, що підтримує знизу. Чарка – німецькою «*gruhter*», походить від «*gruhten*» – уславлювати, звеличувати. Справді, чарка всією своєю стрункою поставою висловлює вертикальне ставлення до Бога, хто хвалить, до того, кого хвалять, людиною до Бога. Вино – найрелігійніший з усіх напоїв, які породжують екстаз, підносячи до висоти надреальності: греки вином вшановували Діоніса, християни через вино вкушають кров Христову. Тому і чарка, посудина для вина, «підноситься», ніжкою впирається у стіл, а голівку закидає до неба. Горнятко призначене для світської бесіди, де встановлюються горизонтальні взаємини рівних, співтрапезників, тоді як чарку піднімають, проголошуючи здоров'я, хвалу і молитву, – ця світська форма заклинання, зверненого до вищих сил, іменується «тостом».

Є й інші посудини для п'яних трунків, але вже іншого призначення. У келихах, із отвором, що розширюється догори, найчастіше подають не спокійне вино, а шипучі, піністі напої, які розливаються вшир, біжать через край. Тут також проголошують здоров'я, проте, на відміну від вина, з відтінком вільного розгулу, а не суворої посвяти. Пуншем і шампансь-

ким бенкетуючі підбадьорюють і надихають одне одного, звертаючись радше вшир, аніж угору, радше до навколишніх, аніж до Всевишнього.

Для горілки і коньяку вживають не чарку і не келих, а низеньку, присадкувату стопку. Якщо чарка для вина стоїть на тонкій ніжці, то горілочна посудина розпластується у плоску стопу. Тут – тяжіння не догори, як у чарки, не вшир, як у келиха, а додолу, оскільки і самі ці напої тягнуть донизу, до землі, хиллять до сну, обтяжують душу тваринним, несвідомим первнем. Результат – не натхнення і не веселощі, а розслаблення і забуття. Тіло важчає, прагне до лежачого, горизонтального стану – тому і скляночка невисока, огрядненька, наче приплюснута до столу: від витонченої ніжки залишається лише неповоротка стопа.

2.

Після міркувань про питний посуд перейдімо до розливного – між ними є відповідність сенсів. Чайник під стать горняткові, як муже-жіноча пара. Наскільки філіжанка жіночна зі своєю кокетливою ручкою і розкритим лоном, настільки ж чайник мужній

115

МИХАІЛ ЕПШТЕЙН
ПРО ПОСУДИНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

козаків, чи лише його чоловіча частина, документи не тлумачать. Проте, саме на користь останнього (тобто, розуміння під громадянами лише чоловічої частини населення України) свідчить пункт 12 «Закону про тимчасовий державний устрій України» розділу «Права і обов'язки українських козаків і громадян»: «12. Захист вітчизни є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави» (4). Відповідно, «18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави» (5). Оскільки жодна Конституція (Основний Закон) жодної держави світу на початку ХХ століття не знала положення про можливість призову громадян жіночої статі на військову службу, метою якої є захист Вітчизни, напрошується висновок про виключення українського жіноцтва із числа громадян правовими актами України, аристократичною традицією доби гетьманату Скоропадського. Можливо, така парадоксальна ситуація склалася внаслідок поспішності у розробці правової основи цієї форми української державнос-

ти. Відтак, з погляду гендерної рівності, законодавчі акти УНР були величезним кроком вперед у порівнянні зі станом справ у царській Росії, а правові акти часів Гетьманату – поверненням назад.

Третьою формою української державності початку ХХ століття стала Директорія Української Народної Республіки. Одразу після повалення гетьманату Скоропадського перед Директорією УНР постала проблема конституювання власної форми державності. 22 січня 1919 року відбувся Трудовий Конгрес, який і повинен був виконати це завдання. Він ухвалив «Універсал Трудового Конгресу» та «Закон про форму української влади». Однак, ці документи не було розвинено в конституційний акт. Принциповий характер носили рішення про створення тимчасової верховної влади Соборної України, в основі яких лежав акт про злуку УНР та ЗУНР. Проте, досить швидко міжпартійні та міжособисті непорозуміння призвели до розколу Директорії. Починаючи від 15 листопада 1919 року, влада перейшла винятково до Симона Петлюри. Всеукраїнська Національна Рада, що виникла як відповідь на факт розколу Дирек-

зі своїм довгим носиком, що вивергає кипучу, наче сім'я, вологу у піхву горнятка. Мова осмислює цю статеvu відповідність граматичним чином: чай-ник і філіжан-ка – за суфіксами можна вгадати, хто – він, а хто – вона.

Щоправда, у давнину горнятко мало іншого партнера – самовар. Проте з переходом від патріархальних часів до емансипованих він мусив поступитися місцем верткішому та спритнішому чайникові. Самовар – гордий: церемонно височіючи посередині столу, він чекає, коли горнятка прийдуть до нього на поклон і починають підставляти під його кралик, що вивергає вологу, свої спрагли лона. Чайник, навпаки, сам улещує горнятка, не оминаючи, як завзятий ловелас, навіть ту, яка найдалі, – лишень би, гнучко й улесливо схиляючись над кожною, встромили в неї по вінця свій пружний струмінь. Чи не тому, до речі, і ховають його, для збереження тепла, під широким велелюбним подолом бабів-квочок в улюблених російських сувенірах, які наче натякають на те місце, куди чайник і націлюється своїм гострим носиком?

Самовар, громіздкий і нерухомий, утілює чолові-

чу самосвідомість тих патріархальних часів, коли жіночий світ обертався навколо чоловіка як свого стовпа і вседержителя. Але ось першість стала переходити до жінок, вони знайшли гідну ґрунтовність і верховенство в сімейних, та й суспільних справах – і народився новий тип чоловіків: дрібних в'юнів, улесливих, принадно-плазуючих і безцеремонно-беручких – «чайників». Ліберальні первні приходять на зміну патріархально-консервативним майже водночас на столах і в столицях.

Інша питейно-розливна пара – склянка і графин. Вони приблизно так само йдуть в парі й доповнюють, одне одного як горнятко і чайник. Графин зроблений зі скла, як і склянка та покликаний нести холодну, ненасінневу вологу, що не збуджує запал, а навпаки, охолоджує його, як того вимагає чинний устрій. Графин вкрай утилітарний, він складається з череватої частини, яка вміщує найбільше вологи, та вузької шийної частини, щоби рука могла стиснути і перенести його з місця на місце. Графин беруть жестом удушення, аніскільки не зважаючи на його крихкість. Хтивий носик у нього замінено на довгу служиву шию – але ж шия і є головним органом

новного Закону, який би задовольнив усі сторони так і не було прийнято. Натомість С.Петлюра 12 листопада 1920 р. затвердив «Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Закон про Державну Народну Раду». Проте «Закон...» не став основним конституційним актом. Він звів до купи прийняті раніше постанови, оформив фактичний стан речей та став тимчасовим Основним Законом.

Найпоказовішим з точки зору означеної у статті проблематики є проект Правительственої Комісії по виробленню Конституції Української Держави під назвою «Основний державний закон Української Народньої Республіки». Цей документ – по своєму унікальний в українському конституційному процесі, бо він був значно ширшим і докладнішим порівняно з європейськими та американськими конституційними хартіями, а також і найбільш конкретизованим документом конституційного характеру в українській політико-правовій думці. Аналізуючи цей документ з точки зору визначеної проблеми формування суспільства гендерної рівно-

сти в Україні, відзначимо, що своїм артикулом №3 першого розділу Закон проголошує принцип рівності чоловіків та жінок, фактично утверджуючи притаманний українському менталітетові так званий «природній демократизм» співіснування статей. «Основний державний закон Української Народньої Республіки» проголошує: «Артикул 3. Державна Рада є однапалатним тілом, що вибирається на підставі загального як для чоловіків так і для жінок, рівного, безпосереднього, таємного права голосування, з додержанням принципу пропорціональності» (6). Широкі права українського жіноцтва проголошує і артикул №15: «Всі громадяне Української Держави, як чоловіки так і жінки, без ріжниць віри, народности та походження, рівні перед законом.

Зноситься всі родові, станові, шляхоцькі привілеї та всі родові й особистісні шляхоцькі титули. Всі публічні уряди є рівно доступні для всіх громадян на умовах, означених в законі.

Жінка в Українській Державі має всі права цивільні та політичні нарівні з чоловіком» (7) (Виділено мною – І.Г.)

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ІРИНА
ГРАБОВСЬКА
ГЕНДЕРНА
РІВНІСТЬ
ЯК ПРОБЛЕМА
КОНСТИТУЦІОНА-
ЛІЗМУ ДОБИ
УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ
1917-21 РОКІВ

чиновницького тіла, оскільки слугує гнучким стосункам з вищим керівництвом. Графин – як бюрократ із солідним черевом і покірною шиєю: весь уособлення товстопузої й безмозкої влади, догідництва і чиношанування.

Якщо для води використовують графин, то для горілки – графинчик. Горілка – водка – для росіянина – та ж вода, лише по-свійськи, ласкаво-зневажливо названа (як «Васька» замість «Вася»). І посуд для горілки теж здрібнено зветься: «графинчик» – менше, округліше, приземкуватіше, і черво в нього виразніше, ніж шия (порівняно з чиновним графином). Горілка тягне додолу, розпластує, недарма ж кажуть: випити – «вчавити». Горілчаний графинчик – як Фальстаф із гротескною диспропорцією членів: увесь обсяг – у пузо пішов, а від верхньої, керівно-керуючої, вольової частини залишився лише короткий шийний придатак. Якщо водяний графин пихато тягнеться вгору поставою чинущі, то горілчаний – опадає донизу хитким, заплентаним кроком п'яниці.

Але при всій протилежності, цей словесно-предметний зв'язок не випадковий: там вода – тут горілка, там графин – тут графинчик. Очевидно, між бю-

рократчиною й алкоголізмом є глибинна спорідненість, що й простежується у долях країни. Вода і горілка однаково прісні, безбарвні, несмачні, а от чай і вино – пряні, запашні, терпкі – залишаються все ж дещо екзотичними, складними і втомлюючими для нашого смаку. Йому ближчі крайності: тверезість – так без домішку, як вода, пияцтво – так убивче, як горілка. Чай – не чиста тверезість, а по-східному лукава, ледь дурманна; вино – теж не чисте одуріння, а по-західному вишукане, підбадьорливе... Ось цих відтінків, нюансів смаку не визнають ані бюрократ, ані алкоголік – і недарма ці дві крайності так часто поєднуються: пихатий начальник знає єдину відряду і віддушину – вихилати стопочки біленької з потаємної шухляди під зеленим сукном.

Переїдімо тепер до наступного роду напоїв і знайдімо йому відповідну пару посудин. Вино п'ють із тоненьких чарок – і наливають з таких само струнких пляшок. Графин череватий, вайлуватий, присадкуватий; пляшка, навпаки, витончена, підтягнута, немає в ній обтяжливого черева – уся вона спрямована вгору, легко і стрімко встромлюється у небо рухливою своєю частиною – корком. І беруть пляшку –

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Цікавим з погляду гендерної рівноправності є й артикул №50 про військову службу в Українській державі. Аналогів цій статті ми не знаходимо в жодному іншому конституційному акті тієї доби: «Всі громадяни є обов'язані до військової служби; порядок покликання жінок до служби в цілі оборони держави визначається в законі».

Окремі закони ухвалюють рід та спосіб, порядок і час тривання військової служби, звільнення від свого обов'язку, а також особисті і речеві повинності на військовій цілі» (8).

Отже бачимо, що конституційний процес в Україні доби визвольних змагань початку ХХ століття дає яскраві приклади розвитку, хоча й непослідовного, становлення гендерної рівності в українському суспільстві. Тим значущим є цей процес, оскільки він опонував усьому попередньому політичному досвідові суспільства (включно із Козаччиною, де проблема гендерної рівності аж ніяк не поставала і не могла постати). Видається, що досвід попередніх поколінь може бути врахований у сучасній Україні при вирішенні проблеми формування суспільства гендерної рівності на нашому просторі.

1. Конституція Української Народньої Республіки.

// Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. – К., 1993. – С.79.

2. Там само.

3. Там само. – С.80.

4. Закони про тимчасовий державний устрій України. Про гетьманську владу. // Там само. – С.88.

5. Там само.

6. Основний державний закон Української Народньої Республіки. // Там само. – С.95.

7. Там само. – С.97.

8. Там само. – С.101.

не як графин – чіпким хватом, а шанобливо підтримують за денце. Лише невіглас бере пляшку за горло графинним зашморгом – ні, її треба брати зісподу, ніби прислуговуючи їй підлабузливо і галантно. Тут немає цього зашийного хамства і витягнутої в очікуванні наказу шиї – тут ніби породиста жіноча стать, довга талія і ніжна спадистість плечей.

Якщо чайник з горнятком – жагуча пара, що прагне злягтися, а між графином і склянкою – брутальні, гомосексуальні взаємини, як у винятково чоловічому суспільстві (і в бюрократичному, і в алкогольному), то між пляшкою і чаркою – жіночі ніжності: одна субтильна, тонконога, інша – повним станом погойдуючи, хтиво тягнеться до неї. Вино розм'якшує, усолоджує, розніжує, схиляє душу до жіночності, тому і пляшка, і чарка – особи жіночої статі не лише за вільною волею російської граматики, але й за втончено-округлою пластикою своїх форм.

* * *

Питво – головний чуттєвий запит нашого буття, звідси і постає образ найвищого *упоювання* – любов'ю, славою тощо. «Жадати» і «упиватися» – так

позначають граничну гостроту будь-якого бажання і силу його задоволення. Та й усе життя з'являється нам в образі посудини, ємної, але не бездонної, з якої людська спрага хоче випити все до останньої краплини.

Таким царським посудом, який містить найкоштовніший з усіх напоїв, найчастіше постає кубок, що його виготовляли зі срібла чи золота, вибагливо оздоблюючи. «...А я все ж таки захочу жити, і вже як припав до цього кубка, то не відірвуся від нього, доки його всього не подужаю!» (Іван Карамазов у Достоевського [Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений в 30 тт. – Т.14. – Л.: Наука, 1976. – С. 209]). Чи не тому й у посуді для питва представлене таке розмаїття людських типів і взаємин, немов кожна посудина – видовжена форма нашої спраги, горлянка і губи, що витягнулися за межі тіла і припали до повноводної ріки життя, яка водночас витверже та п'янить.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

володимир
фемін. система речей
цибулько

М і і х х а а ї ї л л

про матерію й материнство

е н ш ш т а й н

© М.Эпштейн, 1977-1988

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Всі жінки котрих ти хотів та не мав
звичайно ж суки
у мізку тече часом кров
але більше мисленні соки
інформак інформації буйно цвіте на голівоньках наших
ми самі по собі йдемо по себе на пашу
це система речей –
що є більшим причиною – причинням – причиною
та котру ти хотів та не зміг
та що хотіла тебе та ти був недосяжним (сука!)
таку не прочитати любов ув очах
і такую філософію самовіддачі

той що дорогу тобі перейшов
з відрами вітрами із коротко спідничними видрами
всі усім обіцяють виграти
але щоб виграти треба щось тратити й витрати
саме вони є найбільшим аргументом
що відділяє слово від діла а душу від тіла
і тіло від тіла і те що ні впало саме від того
котре ще не сіло

природа речей і система речей і система систем
і природа природ сто Неронів в одній палаті
і кожен вважає себе єдиним кожен неронний штемп
мріє карати й карати й карати
творців постмодерної клоунади

якою ж тонкою була проминула епоха
тільки осики не вистачить в рідних лісах
на її клоуно-упирів
в дидактичних лісах
торф словесний у них все горить як горів та не гріє
це зрілість – зігріє себе сам
є чарка є плед врешті усміх чужої ягідки –
система ж у тім щоб не різати неміряний крам
зрілість – міра
хай мало та смачно хай справжнє хоч й зрідка
хоч й гріх але віра хоч й зрідка – ягідка ягідка ягідка

у системі бажань ти вільний лише у бажанні
у свободі вживання ти вільний хіба що вживати
все решта ознаки примарні чи може захланні
наче цвіркун десь у запічку хати
на яку пада бомба
і невідомо ще скільки цьому бомбоснігу спадати
на наші палати й на наші худючі солдати
солдати бажання
матроси вживання
полки неможливості
та флоти імпотенції

така тут місцева особливість
таке тут особливе місце

1. Земля
2. Тісто
3. Груді

1. ЗЕМЛЯ

Останнім часом, можливо, в очікуванні майбутнього народження дитини, мене стала вабити і зачарувала проста тривала матерія, від якої раніше не відчував нічого, окрім нудьги.

Ми скопали в саду грядку під полуницю. Скопана земля має одушевлений, осмислений вигляд – немов вона розорює щось у своїй глибині. З неї променить м'яке чорне світіння. Коли я дивлюся на цю розпушену діляночку серед зелених заростей саду, мені здається, що вона теж на мене дивиться. Немов би ми своїми лопатами підняли повіки землі, й вона після тривалої сліпоти змогла побачити нас.

Земля під траву – злежала, туга – схожа на гладке кошлате тіло, позбавлене виразу, безоке, безлике, таке, що не дає виходу душі. Але тільки-но ми розпушили її, довго стримувані потоки шугнули

нам назустріч. Величезне пооране поле не справляє такого духовного враження, як ця крихітна яскраво-чорна віддушину посеред дрімучого саду. У полі духовне життя землі протікає спокійно і розмірено, а тут вона відразу б'є назовні, здавлена навколишньою глухотою, безвихіддю.

У розпушених грудочках, у всій цій зернисто-зіничній структурі є дещо принаadne, що манить спілкуватися. Хочеться встати на краєчку і довго, занурюючи погляд, дивитися на цю сяючу чорнотою, наче ледь паруючу землю. Не відразу вона стала говорити: спочатку ми розбили її на щільні злежалі грудки, потім подрібноли, розрихлили, перекидали шар на шар. І от вона ніби оживала і набувала певного виразу у міру того, як тоншала її структура. Я вперше так ясно побачив, що дух проявляється у розшаруванні, розчленованості матерії. На моїх очах грудочки, розсипаючись під граблями, оживали і набували промовистої сили зіниць. Можливо, ті дрібні, невловимі, не бачені частки, з яких складено наш Всесвіт, і є носіями його найвищої духовності, яка у нас, істотах глибистіших, грудкуватіших, уже завмирає, пробиваючись крізь щільні матеріальні шари?

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

відбитки слідів скам'янілі стопи Бога
і народ припада до слідів
і не сохне в слідах горілка
і не тривожні якісь ці тривоги
і ці хори нехворих жінки-ковалі задоторкані недотроги
життя це не спальня ідальня й бажальня
а ця відсутність емоцій це проста неприсутність
Духа Святого
це звичайна від-сутність й до-сутність
де «й» як вогонь між долонь чи запальничка
чи в небо синичка – коли між долонь тісно
а буде ж хоча й не зловісно –
буде пізно і слізно
коли сколихне тебе думка остання
це все натворили стратеги бажання
із найнадійнішого матеріялу – твого мовчання

закам'янілі сліди Бога
і всі ті риси нестрогі
і вся ця кров по соломі – недопечута й тому не повчальна
душа банувала
душа будувала хороми
із найнадійнішого матеріялу – нашого мовчання
вона явилася мені а то був він
брить сторінок із Бібла веснень
вина чоловічого роду – вин

сльоза чоловічого роду – сліз
виходить якийсь з кулаками і помстою
із незгинним ломом хребта –
пда полиновий звізд
ув околицях рідних гнізд
звіздар та не та
бо трагізм
бо трагізм а не оргазм
не оргазм а трагізм і маразм
як система речей по тутешньому ...

вона бачить тебе дитям
вона бачить тебе биком довбалом байбаком
вона бачить тебе нензою
вона бачить тебе знедоленим
вона бачить тебе героєм чи героїном

і тих воних є рівно стільки як і твоїх іпостасей
але мінус одне відображення
нить волосинка тотем –
але чоловічого роду...

з ножем кулаком цепурою
зі знаком «Не влізай – уб'є!»
з волосатою спиною із проломленим носом
дякуємо тобі Боже за наші страшні обличчя

Так от у чому щоденна радість праці хлібороба: зорюючи землю, він зриває з неї грубий покрив і відкриває в безликій сірій масі, у грубій трав'янистій шкірі землі її потаємне обличчя. У цієї розсипчастої, вологої, щойно виринулої з вікових глибин – усе таке ж сумне і духом насичене, як в обличчі коханої, на яке не можна дивитися впритул. Немає такої точки і поверхні, на якій міг би зупинитися погляд, – іде далі й глибше, розсіюється, розпливається: не плоть із певним обрисом, а щось ворухливе, мерехтливе, постійно живе.

От і на цю молоду землю – дивишся і не бачиш її, так сліпить вона тебе, така хитка і летка у своїх мигтючих обрисах, – навіть не ґрунт, а тепле і згущене до темряви повітря. Не закостеніла речовина – ніжні, вологі, танучі надра. Та й як інакше вона могла би щороку народжувати від сонця незліченну кількість різноликих дітей!

2. ТІСТО

Начерки до філософії тіста. Ні, не того, яким випробовують розум [гра слів російською: *теста* – *тест*, тобто тесту – тіста. – Прим. перекл.], а тим, яким

насихують плоть, – і воно приховує у собі не менше загадок. З усіх видів їжі тісто найбільш ласе не лише для язика, але й для погляду і для руки – мнеться, пеститься, як віск чи глина. Тому – свято форм на бенкетному столі, де на десерт подані торти, пироги, тістечка, завиванці, бублики – шедеври архітектури та скульптури в мініатюрі. З усіх скульптурних матеріалів тісто – єдиний їстівний, а з усіх їстівних – найскульптурніший. Воно фігурально відтворює те, чим є органічно, – плоть, відтворена плоттю і здатна прилучатися до плоті. Грибок, ягідка, рибка, кінь, ведмідь... Образ і предмет, знак і означуване злиті набагато щільніше, ніж у будь-якому іншому матеріалі, зроблені «з одного тіста». Мрія естетики й органіки: стати одне одним – тут утілюється. Витвір смаку можна плотськи смакувати.

Знаменно, з чого тісто готують. Насамперед, з борошна, себто з перемеленого зерна. По-друге, додають яйця, масло і цукор, тобто, у перекладі науковою мовою, ті білки, жири і вуглеводи, з яких складається все живе. Отже, тісто – це ніби і рослина, і тварина одночасно, чиста субстанція плоти, замішана на на усьому, що росте і живе. І нарешті, «духовність»,

121

МІХАІЛ ЕПШТЕЙН
ПРО МАТЕРІЮ
Й МАТЕРИНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

якщо нас не бояться вороги
то ми себе боїмося справді

нічого старозавітного
так говориш і тягар старозавітного отримув
ще більшу волю над тобою

якби ж життя
було лише сумою его
кожного в ньому сущого і навіть сучого
якби Фемін
був сумою мужланофемінства з історієдичинством
під сметанкою менталітету
все було б більш передбачуваним

оприсутнювати відсутність
ткати ковдри зі щільників
і сповідатися бджолам
і бути мирними рибами в акваріумі Христа

і довкола не люди а лише питання
на які нема відповіді всі винні всім
сума боргів влади краєві
значно перевищує суму боргів краю владі
але влада жива доки всеїжоїжуча
але влада права допоки директивна

а край правий допоки тримає дулю в кишені
це взаємна любов
і суцільні рефлексії ювілеїв

щось треба робити
за щось треба братися
і все за що не хапешся виявляється зброєю

і жнива не жнива а підготовка до війни
і сніданок не сніданок а підготовка до війни
і вірші не вірші а бойові кличі

істина і метод
шумуючий мед герменевтики –
тільки ним хіба ще і склеїться образ

те що творив Творець
і те що ми сприйняли
виявилось не одного кореня
черепахозлак абрикосозмія – знетворене відтворення
тільки риbam Христовим
не однаково де задихатися – порічитися в ріці
чи моритися у морі морення чи у хаті хатитися

в цьому краю так мало досвіду не те що речей досвіду
але за це не втрачати ж нам край

утворюють дріжджі, – від їхньої взаємодії з цукром виділяється вуглекислий газ, як при подиху. Тому і рекомендується тісто перемішувати: воно повинно увесь час мати вільний доступ кисню, щоби не задихнутися від вуглекислоти, яку видихає.

Тісто дихає – здійснюється та опадає, підходить пухирцями, а наостанок навіть свистить, сповіщаючи, що вже готове. Небезпечна річ – його застудити, щоби не схопило запалення легенів, позаяк воно саме є суцільним середовищем газообміну. Порада кулінарної книги: «при виготовленні тіста не варто вживати охолоджених продуктів». Якщо свистить, як горло, то і горловим хворобам піддається. І тому перша умова – ставити його в тепле місце, а потім, під час випікання, у вирішальному випробуванні й завершенні форм, – створювати належну «духовну» обстановку, поміщати в духовку. Ця жвавистість і самостійність тіста інстинктивно відчувається навіть у мові сухих кулінарних приписів: «Тісто замісити відразу зі здобом, потім дати йому підійти. Після підходу його обім'яти і дати підійти ще раз». Тісто і людина взаємодіють на рівних, між ними діалог вільних індивідуальностей – і, як не уминають бідне

тісто, а все-таки без зустрічних його кроків і свисту-привіту не можуть обійтись. Чуєш його голос і крок? Дай йому підійти.

Мацаючи тісто, помічаючи його супротивну пружність і розбухання, відчуваєш щось подібне до подиву перед непередбаченою стихією живої плоті: ти її мнеш, а вона більшає, лізе на тебе, немов ущільнення пускає в хід закони росту. Зазвичай м'яти, чавити – процес руйнівний, а тут формується нова плоть, із зменшення – зростання. Здається, таке буває ще лише у виноробстві: топчуть виноград, а з жалюгідних, розчавлених ягід піднімається сік, що бродить, – молоде пінисте вино.

Недарма хлібом і вином причащаються до плоті Воскреслого – який смертю смерть подолав. Саме хліб і вино крізь молотьбу і давильню ростуть як живі, у них через гноблення утворюється збільшення – як у Боголюдській істоті. Інша їжа елементарна й однозначна: рвеш плід, відрізаєш шматок – умиртвляєш живе на потребу своєму животу. А в тісті і вині умиртвлене, розмелене, розчавлене – новим життям живе, «перенабутим». Сама матерія являє своє материнство.

наша печінка усе ж на місцевому матеріалі
проводить досліди так що пам'ятає пам'ятай!

оце рикша а оце дружина його гейша
а оце синок їхній мойша і для гендерних студій –
оце гейша а це чоловік її рикша
і синок їхній мойша і для шукачів юних талантів
оце мойша а це мама його гейша
і таточко їхній рикша

Лікування ілюзією – річ не менш ефективна фармації
у системі речей у лікарському ридикюлі
поміж скальпелем і сподіваннями є ще плацебо
кулі літають – кулі
ми сміємось – не плачемо

національна особливість за відсутності нації
пожинаєм відсутність а за присутності платимо
шостими палатами днями проклятими
розмінними монетами – поетами
«річ-жінка – ефективна схема переконування, соціальна
міфологія, всі речі притворяються жінками, щоби їх купували».
(Жак Бодріяр)

...ріпка. а за нею гейша, а за нею рикша
а за ними біг мойша
якщо плоть сука то хто тоді стать? І це вже не інтрига...

на берегах безберегих рік
на вустах безвустих речників
мовою безмовного рейваху
хрестиком вишито на крилах лелек
білим по білому нашу кривду і правду –
імпульсивну пропаганду
осібності – нас так мало нас майже нема
нас один все один та один та один
та ще такий усеїдно-всеїдливий дим

всі наші точні науки походять від оптичного приціла
всі гумнітарні від гумусу
переважно людського
всі наші мислителі більше мисливці
аніж мислителі а бронза плавкіша шоколаду
і якого ви хочете ладу на цій ось землі
де кількість заритих пуповин далека від пропорційності
щодо живих посполитих –
це лише місце народження
місце життя ж – там де і є саме життя
тут же можна лиш народитись і вмерти
і то не гарантовано що ці два процеси не
стануть знуцанням із доброго імені безіменних
коли не можливо нічого добитися криком – кричимо
коли неможливо нічого добитися мовчанням – мовчимо
бо так роблять наші ріки

ВОЛОДИМИР
ЦИБУЛЬКО
ФЕМІН
СИСТЕМА РЕЧЕЙ

122

3. ГРУДИ

І ось уже перші батьківські радості. Допомагаю дружині відціджувати молоко з грудей – приток його слабшає, і щоби воно не вичерпувалось і не застоювалося, треба його більше витрачати, тоді буде прибавати нове. У дружини від цього заняття болять пальці. Здавалося б, на світі немає нічого м'якішого, податливішого за жіночі груди, адже вони призначені дитині; це ніби краєчок іншого світу, встромленого у наш, незрівнянно повнішого і ряснішого, що округлістю свою нагадує про досконалість. Але тому, хто смокче – дар, тому, хто доїть – труд.

Стискати залізо – і те, думаю, легше, бо є постійна точка упору. А в грудях вона не доступна, мінлива, і вся сила пальців скерована не в прямий тиск, а в переминання і метушню навколо поступливо-непіддатливих залоз: пальці не віддають напругу, а накопичують її в собі. «Перстами легкими, як сон», отут нічого не зробиш: треба перебирати складку за складкою, в пошуку тієї єдиної, де в цю мить молоко залягає і звідкіля може бризнути. І лише натиснеш, як складка відразу ховається, складається в іншому напрямку, і треба наново її намацати і виділити. Су-

тужнішої, непіддатливішої тканини, ніж ця, «печерно-волокнуста», годі і вигадати: вся вона у переливах, у сквзанні – брижі, які оманливо сприймаєш як твердь.

Коли я ось так вичавлюю молоко з грудей, мені видається, що під пальцями моїми, як збільшена і відчутно-наочна модель, – уся потаємна, найскладніша структура світобудови. Було б хибним уявляти її квадратно-гніздовою, розграфленою на категоріальні рубрики, ні концентрично-кульовою, висхідною від периферії до абсолютного центру, чи твердою, як скеля, а чи м'якою, як віск, – усе це спрощення й однобічності. Якщо вона на щось і схожа, то на залозисте середовище, секретійне, де вміст приховано у печерах, облаштованих внутрішніми перемичками і протоками; і, натиснувши, можна викликати його на поверхню, а можна глибше, у надра загнати, і невідомий результату.

Найпростіша техніка зводиться до того, щоби здавлювати то вздовж, то поперек – спочатку радіально, до соска гнати молоко, а потім перекочувати складки по колу, чи навпаки, тобто діяти попеременно, з протилежностей видобуваючи результат... Але все це приблизно і грубувато – сподіватися можна

123

МІХАІЛ ЕПШТЕЙН
ПРО МАТЕРІЮ
Й МАТЕРИНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бо так роблять наші речі
бо такі робить знаки кожна знекровлена нація
бо вся ця відсутність реальності – фрустрація
і ніщо більше
це система залежностей
ти є пан свого пана
а ще більше хам свого хама
у системі речей – підсвічник поцуплений з храму

ніхто і ніколи не звикнеться зі своєю непотрібністю
ніхто і ніколи а особливо тут
де найбільш переконлива зброя – плач

сільські годинники
завжди інакші міських
вони рано встають і пізно лягають

вони час не лякають
на відміну від міських

сільські годинники накручує традиція
а міські годинники – борги
ще не народився а вже винен
вже помер та все ще не вільний

і все це фемін –
пастух наших днів і годин
половин і дитин – аж до сьомих колін по самісіньке дно
чоловічого роду
на бабській основі
воно –
листя листина лист
ми тут ще не вмерли як гімн
і в том наш хист ми сірий грім
на тлі сірих стін і очей
ми вишивка сірим по сірому – це етностетика
це солодкий хрін у системі речей
і одночасно відсутність останнього – цей фемін

сільські годинники злизують крейду зі стін
звична вправа для вагітних

Край невтомний в своєму падінні
матеріальні знаки – поміж матірщиною і материзною
у порівнянні зі світом тут все
пере обділене харизмом
ушляхетнені риси й інстинкти тваринні
Господи Боже поможи цій країні!
Неприсутністю тут поможи
І відсутністю там поможи

лише на талан. Ось потрапив на набрякле тільце, бризнуло молоко – і відразу вся форма цього тільця змінилася: витягнулося воно, чи загнулося, чи глибше залягло, але, тиснувши як раніше, з нього вже ні краплини не вичавиш. Це якісь разючі тільця, що спрямовують рідину в усіх напрямках, – суцільні пори, зяяння; але кожної миті відкрита лише одна протока, і те натискання, яким ти відкриваєш її та випускаєш струмок, закриває її й припиняє струменіння.

Чи не увесь світ такий – рясний змістом, проте являє його в даній речі лише на мить, щоби потім тривала праця перебирання й обмацування складок, що раз бризнули і вже спустіли? Світ – не гроно, яке можна єдиним рухом зім'яти і бурхливим соком вилити, але груди, в які постійно, з невідомої глибини, прибуває все нове молоко сенсу. І ми – його дійники, й існування наші болять, як пальці, що страждають від витискання і пошуку для віджиму все нових складок, що залягають. Від рясноти цих можливостей і одиничності кожної – як тут не мучитись усією своєю сутністю, що питає! Річ з річчю зближувати, спорожнювати від змісту, що нагромадився, від застою і хвороби, зливати в єдиний потік

усі найдрібніші, кропіткі зусилля, тонко відчувати всі припухлості, усі рясні молоко улоговини... Така праця мислячих, що перебувають ніби біля секретії світу, при виділенні живильного змісту з протоків його речовини.

Переклав А.Б.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

І відсутністю скрізь
І відсутністю відсутности поможи

Не відомо чого де більше
хаосу у порядку знаків чи
порядку у хаосі знаків чи злаків у злаках
відомо лише – декларуючи порядок
душа просить хаосу
а Бог боїться хаосу але про нього подбають
люди-оси
закладачі в стільниках мін
тут врядували мужчини
а тепер урядує фемін – це час запитань
а час відповідей вичерпався сам по собі
і хто є фемін
проукт змужланіння збабніння а чи здитиніння
знає лише вона воно він
дзвона дзвоня дзвін
згідно природи нашого тіла і нашої мови –
так сказав майже столітній один
крізь невтомність падінь
прозирне щось первісно переломлене призмою
хто стомився платити за харизму Вітчизною
вже рахує порядкові числа
самоствердження самозбереження чи сівозмін

сіяв зліва направо фемін
косить справа на ліво фемін
скільки зла у цих злаках
скільки спечено з них білоглинних хлібин –
років сто будеш їсти і плакати
просто гору взяла заборона у дозвільних знаках

ф е л і ц і т а с

феліцитас

підручний

г о п л е

гоплене

© F.Hoppe, 1997

(зі збірки «пiкник перукарiв»)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в і к т о р

кiнь i хата

є р о ф є є в

ерофеев

© В.Ерофеев, 2001

Жодного сумніву: мій коханий збайдужів до мене, і час мені пошукати іншого підручного. Я вийшла на вулицю і наморщила носа, бо високого мистецтва плачу не навчилася. І пішла в наш курортний парк, де плавають лебеді.

Там я зустріла садівника. Ми відразу розговорилися. Кинувши садові ножиці й звільнивши таким чином руку, садівник без зусилля, з яким щойно тримав свій інструмент, поклав її мені на плече і запросив перейти з ним парком. Оглянути рослини, тварин і перехожих, під час прогулянки розповісти історію мого життя.

— Мій коханий, — почала я, — твердить, що не може більше докладати до мене сил. Бо з мене нічого не буде. — Правда? — захоплено запитав садівник. — Так, це правда, — відповіла я, — адже мені бракує трьох чеснот: по-перше, блиску слави, по-друге, блиску розуму, по-третє, блиску тіла.

— Цей перелік, — із захватом вигукнув садівник, — складено за всіма законами логіки. Проте він аж ніяк не вичерпний. — І, аби заповнити порожнечу моїх про-

мов рішучими діями, потягнув мене під кущ, що ріс неподалік, де й почав мене потішати за правилами садівництва.

Є багато аргументів на користь писання. Це — тепла й затишна діяльність. І навіть коли погода погана, вряди-годи вдається пристойне речення. Звісно, той, хто пише, схильний до безапеляційності. Саме тому мій коханий не хоче більше мене і змушує лежати під кущем із садівником.

Моя розповідь втомила садівника. Виснажений, він заснув біля мене. До нас хихочучи наблизилася група курортників, які справили на мене таке гарне враження, що мені не хотілось відмовлятися від їхнього товариства. Я розправила свою сукню і взяла одного з них під руку. На розі з'ясувалося, що він — син власника заводу освіжаючих напоїв і провадить веселе життя. Ми тут же розговорились, обміркували нашу любов до різних освіжаючих напоїв і дісталися до маленького павільйону, всередині якого опустилися на дерев'яну лаву, щоби відкрити одне одному решту особистої правди. — Ви відстанете від своєї групи, — сказала я. Він тільки змигнув оком й запросив мене на вечерю у парковий ресторан. Сонце ще не сховалося за обрій.

Безсмертний рядок «коня на скаку зупинить» [«коня на скаку *остановит*!】 навряд чи варто розуміти буквально. Радше, хотів того Некрасов, чи ні, йдеться тут не про коней, а про чоловіків. Російський чоловік-кінь скаче, скаче, його несе, він сам не тямить, куди він скаче, навіть і як довго він скаче. Він просто скаче собі, та й усе, він у табуні, у нього алібі: усі скачуть, і він також скаче.

Чоловік-кінь усю російську історію проскакав, із шаблею наголо чи без шаблі, весь у милі, очі витріщені, вигляд божевільний. Дурні скачуть, ледачі скачуть, хитросракі скачуть, підлабузники скачуть, розумні теж скачуть — загалом, усі скакуни.

Якщо все-таки з'ясувати, куди вони, ці російські мужики, скачуть, то по роздумах з'ясується, що скачуть вони з минулого у майбутнє, із вчора у завтра, перестрибуючи через сьогодні. У сьогодні вони себе ніяк не укладають, їм у сьогодні тісно, задушливо, їм у сьогодні робити нічого, вони у сьогодні жити так і не навчилися. Вони не дали в сьогодні жити ні собі, ні іншим, отож, треба скакати далі, подалі від сьогодні, отож, потрібно вигадати собі таку мрію і теорію, що

завтра неодмінно буде краще, ніж сьогодні, — і скоріше скакати в завтра. А завтра — це не тільки завтрашнє сьогодні, що було б пів лиха. Завтра — у перспективі — це смерть. І усі стрімголові скачуть у смерть.

Усіх цих російських чоловіч'яг дуже важко зупинити. Їхній табун упродовж російської історії дуже здичавів. Табун летить, а разом з ним — запах поту, крові, перегару. Матерія втомилася, але вони все одно скачуть.

І от зовсім не випадково з'являється Некрасов і оспіває ту, котра «коня на скаку зупинить». Некрасов правильно усе втямив, незважаючи на свою нудну зовнішність та різні індивідуальні недоліки. Він втямив роль російської жінки.

Без російської жінки російський чоловік-скакун був би зараз дуже далеко, по ньому й сліду б не залишилося. Не знаю, куди б він поскакав у XIX столітті, хоча і тоді він гарцював під царським гаслом «самодержавство, православ'я, народність» у Царство Боже на Землі, але в XX столітті він вже давно опинився би в комунізмі. Адже він завжди мріяв про ідеальне стійло, де можна навічно встромити морду в ідеальну годівницю. Проте російська жінка не дала здійснитися утопії, зупинила коня. Не дисиденти і не ліберальні пись-

Зголоднілі, тримаючись за руки, ми зайшли в маленький ресторанчик. Очевидно, син власника заводу освіжаючих напоїв був тут бажаним гостем: не менше трьох офіціантів тримало перед нами меню, причому так близько до очей, що при всьому бажанні я не могла нічого вибрати. Після довгих роздумів я таки вибрала третього. Ми перейшли у більярдну, де я розповідала йому історію свого життя, в той час як із сусідньої кімнати до нас долиняло голосне плямкання сина власника заводу освіжаючих напоїв.

Офіціант виявився виrozumілим слухачем. Він делікатно ставив то одне, то інше запитання, не забуваючи при цьому свої професійні обов'язки. Мушу сказати, що того вечора я добре попоїла, а це пізніше призвело до невеличкої сварки з сином власника заводу освіжаючих напоїв. – Від постійних відвідувачів самі лише неприємності. Великі сподівання, глибокі розчарування, – сказав господар ресторану. – І врешті-решт мимоволі змушений прикладати руки. – Ах, якби ви знали, як добре я вас розумію, – вигукнула я, але тут мене вже підняли й посадили собі на плечі офіціанти. І повз сина власника заводу освіжаючих напоїв, повз озеро з лебедями, які не тямили, в чому справа, вони винесли мене в ніч.

Коли ми підійшли до музичного павільйону, в якому невеличка капелла намагалася розвеселити останніх курортників, я зіскочила й присіла на маленький розкладний стільчик, помальований нажовто, у першому ряді, аби решту вечора невтомно посилати повітряні цілунки диригентові. Три речі справили на мене враження: по-перше, велич його жестів, по-друге, їх інтенсивність, по-третє, вузькість його фраку, надто вже тісного для блиску його тіла.

Відтепер я житиму з диригентом нашого курортного оркестру, який вечорами, десь близько десятої, відкладає свою паличку, щоби заповнити порожнечу моїх промов рішучими діями.

Переклала Ольга Сидор

127

ФЕЛІЦІТАС
ГОПЕ
ПІДРУЧНИЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

менники, а російські жінки врятували наших чоловіків від комунізму.

Некрасов як реаліст виявився близьким до дійсності. Чоловік-кінь не сам зупинився, зачувши принади російської жінки. Вона сама зупинила його «на скаку» і сказала: давай жити в сьогодні. Давай, сказала вона, жити так, щоб у нас усе було, як у людей. Чолов'яга, звичайно, не відразу зрозумів, про що йдеться. На роботі він багато брехав, а вдома багато пиячив, тому довго не міг змикитити. Він знав зі старих пісень, що існує любов, але в нього перед очима завжди стояв Ленін, а не що-небудь інше, і цьому іншому, напівзабутому, він рідко знаходив гідний ужиток. І лише іноді в лазні, дивлячись на себе зверху вниз під час миття, він виявляв дивні бажання, але журнал «Плейбой» у той час не продавали, і він не знав, що із собою робити в цих випадках.

Російська жінка статистично на роботі брехала значно менше, а вдома значно менше пиячила. Вона була метикуватіша і краще укорінена в сьогоднішньому дні. Вона прала, прасувала, фарбувала губи навіть у розпал культу особи, народжувала дітей, годувала грудьми. Вона стежила за тим, щоб у її дітей не висіли сопля під носом. Вона мріяла про те, щоб купити

меблі. Але, головне, любов для неї була важливішою за комунізм.

Сталін був непослідовним чоловіком. Він стратегічно правильно знищив Бухаріна та іншу опозицію, але він необачно не ліквідував жінку як клас. Потрібно було б усіх бабів заслати до ГУЛАГу і знайти прогресивний спосіб відтворення населення без застосування дітородних органів. Він цього не зробив, виявив легкодухість, посоромився. Він заборонив Біблію і Коран, але дозволив у совєцьких крамницях продавати парфуми. Слабкий чоловік, він навіть не вимагав щоб совєцькі жінки бинтували груди.

У результаті груди з'їли Сталіна.

Щоправда, він усе ж устиг нашкодити. Він розорив будинки і підпалив хати. Хати палали багато років. Дім, як поняття, перестав існувати. Коли коні скачуть, хати палають. Чолов'яги скакали, а жінки входили у палаючі хати. Відпала потреба у меблях. Хати і зараз палають: то там, то тут. Пророче слово Некрасова збулося в загальнодержавному масштабі.

Коли наші чоловіки нарешті перестануть скакати в табуні? Коли загасять хати? Коли навчаться жити сьогоднішнім днем?

Завтра?

М і л е н а
м і л е н а

рожева суконочка (з «книги лахудр»)

М о з е р
м о з е р

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ПРАВА ЧОЛОВІКІВ

До чого ж гарні непальські ножі *кукури*! Це грізна зброя войовничих, жахаючих мирний люд *гурхів*. *Кукури* й бичка одним махом оббілює, і гімалайський фікус, відомий під назвою «релігійний», зріже.

Коли б моя воля, я б істеричкам і психопаткам, неврастенічкам та іншим адвентисткам передменструального дня рубав би *кукури* голови. Узяв би *кукури* й — рубав їхні мерзенні галасливі голови. І жодних раскольніковських страждань. Одне велике чоловіче щастя.

Але не та ситуація.

«Чоловік роду він» [*человек рода он*], як визначив чоловіка Даль, зустрічає XXI століття з білим прапором капітуляції в руках. Це нагадає розмахування кальсонами.

Радій, феміністко! На Заході жіночий рух, набувши статутних форм ідеології, розгромив статево «імперію зла». Прощавай, провідний статусе! Цивілізований чоловік мирно відступив в усіх напрямках. Він визнав рівність статей, але не знайшов собі сталого місця у фіктивному балансі сил.

Професори американських університетів, веселі

бабії минулих десятиліть, пошепки, зацьковано оглядаючись, скаржилися мені, що тепер необережний рух чи навіть нескромний погляд розцінюються як «згвалтування». Незабаром їх розстрілюватимуть за минулі «злочини», як у нас свого часу — троцькістів.

Чоловіки *про всяк випадок* стали боятися жінок. Чи роблять вигляд. Мімікрія — зброя переможених.

— *Він* мене боїться, — гордо скаже будь-яка німецька журналістка. Йй — приємно.

Ах ви, мої ласкаві суки!

Боротьба західних чоловіків за свої права потрапила до рук консерваторів, позбавлених легкості буття, і звелася до дрібниць. Якщо вони, розгублені та роззброєні, навіть і перейдуть коли-небудь в організований контрнаступ, то не інакше, аніж через глобальну кризу свідомости.

Доля чоловіка в Росії виглядає інакше, однак не менш травматично.

Хто винен у тому, що російський чоловік зазнав краху? Совецька влада? Так, але хто винен у тому, що виникла совецька влада? Російський чоловік.

Я називаю російського чоловіка хмарою в штанях. Але не в тому німому сенсі, про який йшлося Маяковському. Ми говоримо мовою порожнечі. Російсь-

Кабіна була тісна й смердюча, завіса цілком не загиналася, а ззовні, нетерпляче поглядаючи в мій бік, вже чекали інші покупці з перекинутими через руку купами речей. Я помітила, що зіпріла, але нічого не могла вдіяти, і запитувала себе, що я тут роблю. Звісно, я знала, що роблю. Цей чудовий суботній день я присвятила пошукам нового одягу... От тільки незрозуміло, як я собі це уявляла.

Я почала роздягатися. Кабіна вмить наповнилася кислуватим запахом поту. Жах та й годі.

Хоч кабіна була дуже маленькою, але в неї таки втиснули дзеркало. Це було дешеве дзеркало, в якому все спотворювалось, як у кімнаті сміху. В усякому разі я видавалася собі опецькуватішою, ніж звичайно. Зі світлом, певно, теж щось було не гаразд, бо чому ж моє обличчя раптом стало таким плямистим, а одяг – таким жалюгідним? Штани закороткі, я зняла їх і кинула на підлогу, блузка вим'ята, геть її, черевики покривлені, майтки діряві... Я ще раз уважно придивилася: справді, я вбрала старі майтки, пожо-

вані й пожерті молями. Як я могла! А якщо вийшовши з магазину я потраплю під машину: що подумає про мене лікар швидкої чи навіть патологоанатом?

Я зняла суконку з вішака, суконочку на бретельках з тоненького рожевого шовку. Відчуття підказувало мені, що цю суконку пошито не для мене. У цьому магазині взагалі не було нічого, для мене. До того ж тут були тільки маленькі розміри. І нікого, кого можна було б запитати, якби навіть я на це наважилася. Єдина продавщиця, декоративно задрапована при вході, на столику біля касового апарата, розмовляла по телефону й одночасно малювала нігті. Зрідка вона піднімала голову, щоби оцінити потенційних покупців, але здебільшого одразу ж одверталася. Напевно, це було її єдине завдання – відлякувати завеликих, надто безфігурних і незграбних клієнтів, які лише набридають, а потім все одно нічого не купують. Вона була наче створена для цієї місії: зовсім юна дівчина з водоспадом кучерів і худенькою фігуркою, заледве прикритою двома-трьома фірмовими шматочками. Хай живе Барбі!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кий чоловік був, російського чоловіка *вже-ще* немає, російський чоловік знову може бути. Така діалектика.

Морфологія чоловіка складає надійну класифікацію його прав. Чоловік складається з свободи, честі, гіпертрофованого егоїзму і почуттів. У росіян перше відібрали, друге загубилося, третє відмерло, четверте – кисіль з бульбашками.

Аморфне утворення, яке прийшло на чоловіче місце, трирядне. Зверху – прошарок людини, знизу – чолов'яги, а посередині розчавлений прошарок чоловіка.

Людина має різновиди згідно з прикметником, попереду вміщеним: велика людина, маленька, ділова, зайва тощо. У кожного своя соціальна *ніша* чи її брак. Російський чоловічий світ роздроблений.

Чолов'яга – побутове явище, котре париться в лазні і п'є горілку. Горілка генерує його самосвідомість у філософському режими «бути, чи не бути». Щоб там не було, чолов'яга й досі спробається народжувати дітей. Половина з них стає, як він сам, чолов'ягами. Вони не наслідяться сказати про себе: «Ми – добродії...» Їх засміють. Та й самим ніяково. Бог з вами! Чолов'яга – явище нижчого стану, навіть якщо на джипі.

Друга половина дітей стають жінками. Російська жінка – поняття не химерне. Вона складається із необхідності. У Росії необхідності донесочу. Ось чому Росія жіночна.

Російський чолов'яга нехитрий, але недовірливий. До жінок він ставиться «не надто». Однак усі женяться, і він теж. Зазвичай – невдало. Мені оповідала тітка Нюра, вона з Мордовії, що молоді татарки з тамтешніх сіл дедалі частіше прагнуть вийти заміж за росіянина. Татари – злі, пояснює тітка Нюра, а росіяни – дурні. З ними легше впоратися. Каже про *своїх*, що – дурні, і нічого, як наче вирішена справа. Та де ж дурень побачить у нареченій «з ногами» майбутнє стерво?

Чоловіче життя складається з досягнень. Переможця можна брати голіруч. Жінка, яка витворить у чолов'яги ілюзію великої перемоги, стане найбільшою переможницею. Як завжди: Росія переможе, а торжествуватиме Німеччина.

Російський *чоловік* – фігура комічна. Ось він блукає у капцях кухнею.

Для поневолення чоловіка треба розіграти карту морального імператива. Це просто. «Вона ліпше знає». Дружина стає сімейним суддею і висуває звинувачення у формі претензій: «Чому ти не можеш зробити

Дивно, що в цей магазин взагалі ще хтось заходить. Погляд, який вона кинула на мене, мав би негайно катапультиувати мене назад на вулицю, але, походивши кілька годин по магазинах і перемірявши купу одягу, я була вже не я.

Ще тільки це одне, подумала я. І всупереч здоровому глузду натягнула суконку через голову. Вона досить ніжно ковзнула по моїх плечах, і бретельки мали потрібну довжину. Але оце й усе.

Решта тканини скрутилася на талії. Я потягнула її... потягнула... потягнула... Тоненький шовк загрозливо затріщав на швах. Я закусила нижню губу – якось же мусить ця суконка пройти через стегна, я ж не така вже й груба.

Ще кілька годин тому в іншій крамниці я намагалася купити джинси. Можна було припустити, що це не надто складно. Один мій знайомий купує завжди три пари нараз не приміряючи. Але, звичайно, він чоловік.

Цікаво, чи є десь на світі жінка, якій цілком природно пасують джинси. Напевно, десь вона таки мусить бути, бо ж на когось їх шийть, хоч я вже давно підозрюю, що у тих, хто їх робить, ма-

буть перед очима стоять довгоногі створіння з рекламних роликів. Принаймні особисто я не зустрічала жодної. А зараз же з'явилися спеціальні дамські джинси – *Stretch*, і *Girls-fit*, і *Loose-fit*, і *Pre-shrink*, і як там ще вони називаються. Мені не пасували жодні. Після того, як я приміряла майже чотирнадцять моделей різних розмірів і форм, продавщиці урвався терпець. Останні вона буквально вирвала у мене з рук, затрясла кульчиками й вигукнула: «З ТАКОЮ фігурою треба носити чоловічі штани!» Я вийшла із крамниці з порожніми руками і незрозуміло чому глибоко вражена. При згадці про це в мене зм'якли коліна, – зігнулися всього на кілька сантиметрів, – але й цього було досить. Сталося те, що мало статися: задній шов тріснув, причому по всій довжині. Хіба не дивно, що тканину розірвали власне мої буцімто відсутні жіночі опуклості?

Я зняла з себе клапті суконки, це було неважко, розривняла тканину і згорнула її так, щоби не було видно подертого. Якщо пощастить, віднесу суконку назад, і ніхто нічого не помітить. Я вбралася у свої старі речі і вийшла з кабінки. Туди тут же запхалася молода дівчина з чотирма чи

найпростіших речей?». Один російський філософ назвав претензії глибоко неаристократичною формою поведінки. Стерва справді не надто аристократична. Сімейні порахунки стають публічними. Дружина починає глумитися з чоловіка у присутності рідні, друзів і знайомих. Вона прозоро натякає на те, що він нічого не вартий у ліжку, і – відкритим текстом:

– Мій чоловік – невдаха.

Тут скипає кров, і треба думати про свої права. І чолові'яга починає думати. Він думає, думає, думає і додумується до того, що всі баби – стерво. На той час йому уже час умирати. І він умирає, прояснений. Під виття своєї майбутньої вдови.

Воскресіння російського чоловіка – паска, фарбовані яйця. Це добре і схоже на диво.

ЧОЛОВІЧЕ БАГАТСТВО

Тіло чоловіка рідко описує не лише світова, але навіть спеціальна література. Чи не тому зв'язок чоловіка з тілом послабився? Певні частини чоловічого тіла дотепер залишаються неназваними чи названі абияк. Чоловік згадує про свою тілесність у виняткових випадках, переважно в стресових ситуаціях. Знач-

но більше уваги він приділяє своїй діяльності, наслідки якої зазвичай катастрофічні. Стався відрив чоловіка від тіла.

Тим часом чоловік на диво гарний. Ба більше, його краса не знає аналогів у живій природі.

Дехто каже, що чоловік народжений убивати. У нього краса убивці.

Але є люди, котрі вважають, що це тільки частина правди. У чоловічому тілі є краса безкорисливого самоствердження. Чоловічі плечі та груди, а також лопатки, гомілки і передпліччя цілком безкорисливі.

Інша річ – нога.

Чоловіча нога є зразком краси. Вона динамічна у своїй волосатості. Чоловікові не треба щось там голяти. Вона поступальна, швидко бігає завдяки оснащеності ступнею, п'ятою, пальцями з великими нігтями, нарешті, шкірою. Коліно як зв'язок між верхом і низом не може не бути функціональним.

Чоловічі пальці рук – диво швидкого реагування.

Я люблю дивитися на чоловіка, коли він йде, узявши дитину за руку. Маленька рука у великій руці. Мені подобається ця проста невідповідність.

Різне базикають про чоловіче підборіддя. Не раз доводилося чути, що воно навіює думки про лють.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

п'ятьма речами під пахвою. Ззовні на неї чекала мати. Дівчина була молода і трохи повненька.

«Бажаю успіху», – подумала я.

Майже одночасно розчахнулася завіса сусідньої кабінки і звідти вийшла висока брюнетка у ... рожевій шовковій сукні. Я спантелічено витріщилася на неї. Вона посміхалася трохи зніяковіло.

«Тобі не здається, що вона трішки заширока?» – пробурмотіла брюнетка і посмикала за тканину, яка їй справді на стегнах висіла дещо вільно. Я глибоко-глибоко вдихнула. Інший розмір, – намагалася вмовити себе я. – Ця коза, мабуть, хапнула розмір «L», але я знала, що це неправда, бо в цілому тому клятому магазину не могло бути нічого такого непристойного, як суконка розміру «L». Тим часом жінка випросталася, подивилася на себе у дзеркало і тільки тепер усвідомила, що обидві симпатичні напівкруглі чашечки, задумані для уявного абстрактного бюсту, теліпалися самі по собі, в той час як тонка тканина притискала їй власні груди до тіла десь на двадцять сантиметрів нижче.

Наші погляди зустрілися у дзеркалі. Жінка

намагалася руками виловити груди з глибини суконки і запхати їх до чашечок, але то була цілком безнадійна справа, це я їй і так могла сказати.

А тоді все відбулося дуже швидко. Молода дівчина вискочила з кабінки, кинула речі на підлогу й закричала: «Я загруба!!! Я загруба!!!»

«Та ні, доню, ти не груба», – спробувала потішити її мати. Але дівчина не слухала. З огидою вона дивилася у дзеркало, брутально хапала себе обома руками за тіло, щипала, смикала, дряпала. «А це що таке? А це що? А це?» – кричала вона. На шкірі виступили червоні смуги.

Настав час втрутитися.

«Це все одяг, – сказала брюнетка. – Глянь на мене!»

Дівчинка підняла носика і кинула впертий погляд, переконана лише наполовину. Я розгорнула клапті суконки.

«А моя біда – стегна», – сказала я, хоч мені так і не було зрозуміло, замало їх у мене чи забагато.

«Ці речі взагалі не можуть пасувати нікому. Жодна нормальна жінка не може...»

131

МІЛЕНА МОЗЕР
РОЖЕВА
СУКОНОЧКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Наївні люди! Чоловіче підборіддя радше зручне для споглядання.

Чоловічий пупок – центр космічного простору. Якщо в чоловіка відкритий пупок – він хазяйновитий, любить готувати. Якщо – прищулений, він усе одно хазяйновитий. Він завжди хазяйновитий. Завжди з граблями в саду буття.

У чоловіка ніжна шкіра. Вона така ніжна, що її хочеться увесь час торкати руками.

Красу сплячого чоловіка важко описати жодною мовою.

Коли чоловік надме щоки, він здається Богом.

Коли чоловік йде із хрестом, він схожий на Ісуса. Чоловічий свист я взагалі ні з чим не порівняю.

Чоловічі міцні сідниці красиві не тільки самі собою, але й тим, що видніє між ними.

Яйця – оце острів скарбів. Там є одне таке місце, що годі.

Я ніколи не назву чоловічі геніталії ганебним пісним словом член. Прутень є прутень, і я писатиму це слово з великої букви, як у слові Батьківщина. Я викреслюю його зі словника нецензурних слів.

Я ціную невідому автономність прутня, його самостійні рішення.

Ви колись бачили очі мастурбуючого чоловіка?

Вони повні сухих сліз.

Ви коли-небудь бачили, як чоловік їсть? У мене перехоплює горло, коли я бачу це видовище.

Коли чоловік один день не голиться, він стає генієм натхнення.

Мене хвилюють його перегонні звички. Добре, коли він робить небесні віражі на ударному винищувачі, стаючи у повітрі сторчма, а потім лягаючи на спину.

Я люблю, коли голий чоловік зачісується у ванній перед довгим, до підлоги, дзеркалом. Зачісує мокре волосся назад. Це – класно. Я люблю, коли він мастить щоки гіркуватим парфумом, коли він ледь усміхається.

Я не amator шахтарських страждань, але я люблю, коли у чоловіка мало-мало брудне обличчя.

Товстий чоловік чи худий чоловік – яка різниця! У них в обох адамові яблука.

Чоловічі соски – ось нові знаки безкорисливості.

Шия – рух.

Рот – тиша.

Мертвий чоловік не такий страшний, як будь-яка інша тварина.

Переклав А.Б.

«Далі, далі, – благала мати, – поясніть їй це». «Плювати», – раптом сказала брюнетка, схопила обома руками за виріз своєї рожевої сукопочки, розірвала шов посередині й вивільнила груди. Нарешті дівчина зрозуміла. Вона почала топтати речі, які кинула на підлогу, – спочатку розпачливо, а тоді з дедалі більшим задоволенням. А мати, яка вже останні десять років мусила задовольнятися скромним еластичним одягом, зірвала з вішака кілька легесеньких шортів і з насолодою чикала їх манікюрними ножичками. У її торбинці взагалі було багато корисних предметів: ножики, пилочка, безколірний лак для нігтів, скріпки. Не минуло й кількох хвилин, як магазин вже був готовий до капремонту, а всі речі годилися хіба на те, щоб здати їх лахмітникові.

Мати знесилена відхекувалася, брюнетка втерла піт з верхньої губи і сказала, що мусить чогось напитися. Вона вбралася у свої речі, і ми вийшли з магазину, принагідно поперекидавши по дорозі ще кілька декорацій.

При вході, виклавши свої тендітні ніжки на столик, все ще сиділа продавщиця, яка так нічого й не помітила. Тепер вона малювала яскра-

вим фіолетовим лаком нігті на ногах. Вона навіть не вдостоїла нас поглядом. Проходячи повз неї, я натягнула продавщиці на голову кульок з блискучою рекламою магазину. Він справді їй личив.

Переклала Ольга Сидор

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

незалежний культурологічний часопис

DON FRANCISCO GOYA Y LUCIENTES, LOS CAPRICHOS, TAL PARA QUAL, 1799
ДОН ФРАНСІСКО ДЕ ГОЙЯ-І-ЛУСЬЄНТЕС, КАПРИЧЧО, ОДИН ОДНОГО ВАРТИЙ, 1799

27
2003

незалежний культурологічний часопис

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Оксана Кісь
(куратор числа)
Софія Онуфрив
(куратор числа)
Юрій Бабік
Антон Борковський
Ірина Маґдиш
Вальтер Моссманн
Андрій Павлишин
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2003

Так зване *чоловіче питання* було виразно артикульоване як проблема суспільного і особистісного рівнів в останній третині ХХ століття – на сто років пізніше від актуалізації добре знаного *жіночого питання*. Традиційний чоловічий спосіб життя (орієнтований на незалежність, досягнення, домінування), суто чоловічі чесноти і цінності (мужність, сила, відвага, агресивність, незворушність), ба, навіть самі суспільні чоловічі ролі (годувальника, захисника, опікуна, керівника) часто-густо вже не відповідали тим суспільно-політичним змінам, що їх зазнало людство впродовж ХХ століття.

Ця тривога з приводу «кризи маскулінності» була спричинена не тільки технічним прогресом, завдяки якому праця більше не

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Так зване *чоловіче питання* було виразно артикульоване як проблема суспільного і особистісного рівнів в останній третині ХХ століття – на сто років пізніше від актуалізації добре знаного *жіночого питання*. Традиційний чоловічий спосіб життя (орієнтований на незалежність, досягнення, домінування), суто чоловічі чесноти і цінності (мужність, сила, відвага, агресивність, незворушність), ба, навіть самі суспільні чоловічі ролі (годувальника, захисника, опікуна, керівника) часто-густо вже не відповідали тим суспільно-політичним змінам, що їх зазнало людство впродовж ХХ століття.

Ця тривога з приводу «кризи маскулінності» була спричинена не тільки технічним прогресом, завдяки якому праця більше не вимагала грубої фізичної сили. Чи не найважливішим чинником виникнення різноманітних *чоловічих рухів* стала ідеологія та практика фемінізму другої хвилі, що активно обстоював економічні, політичні, особисті права жінок у цьому досі суто чоловічому світі. Організований та ідеологічно сформований жіночий рух чоловіки сприймали як загрозу, інтелектуальний виклик та, водночас, приклад для наслідування. Саме це й спонукало їх до захисту своїх групових інтересів. Однак що і від кого захищати? Чи боронитися від жіночого наступу на свої одвічні привілеї? Чи, радше, оберігати свої споконвічні чоловічі чесноти? А чи рятуватися шляхом пристосування до нових обставин?

Перспективи виходу із цієї кризи маскулінності різні чоловічі

Перспективи виходу із цієї кризи маскулінності різні чоловічі

nomanitnyx čolovičyx ruxiv stala ideolohija ta praktyka feminizmu druhoji xvyli, ščo aktyvno obstojuvav ekonomični, polityčni, osobysti prava žinok u čomu dosi suto čolovičomu sviti. Orhanizovanyj ta ideolohično sformovanyj žinočyj rux čoloviky spryjmalj jak zahrozu, intelektual'nyj vyklyk ta, vodnočas, pryklad dfa nasliduvannya. Same ce j sponukalo jix do zaxystu svojix hrupovyx interesiv. Odnak ščo i vid koho zaxyščaty? Čy boronytyša vid žinočoho nastupu na svoji odvični pryvileji? Čy, radše, oberihaty svoji spokonvični čoloviči česnoty? A čy řatuvatyša šľaxom prystosuvannya do novyx obstavyn?

Perspektyvy vyxodu iz cijejji kryzy maskulinnosti rizni čoloviči ruxy traktuvaly po-riznomu. Možemo vyokremyty dva zasadnyčo vidminnyx pidxody do problemy, a vidtak – dva protyležnyx šľaxy jiji vyrišennja.

рухи трактували по-різному. Можемо виокремити два засадничо відмінних підходи до проблеми, а відтак – два протилежних шляхи її вирішення. Перший напрям, що від самого початку був щільно пов'язаний із фемінізмом, полягав у визнанні тих обмежень, що їх накладає на чоловіків патріархальна система із властивими їй сексистськими стереотипами. Головна мета – зміна усієї системи чоловічого домінування та усунення соціальної нерівності чоловіків та жінок, надання кожному широких можливостей вибору стилю життя. Шлях до неї – зміна процесу соціалізації хлопчиків, яким варто таки «дозволити плакати». Ключовими постатями цієї течії стали Майкл Кімел (США) та Роберт Коннелл (Австралія). Цілковиту його протилежність становив консервативний чоловічий рух за відродження істинних чоловічих цінностей та

привілеїв. Обстоюючи збереження традиційного розподілу чоловічих і жіночих ролей та засуджуючи соціальні відхилення (пияцтво, наркоманію, гомосексуалізм тощо), прихильники цього напрямку вбачають у відновленні справжньої маскуліності необхідну передумову існування міцної сім'ї та суспільної стабільності. Ідеологи цього руху Воррен Фарелл, Герб Голдберґ, Роберт Блай вважають, що головна небезпека криється у поширенні фемінізму та зростаючому впливові жінок.

Хоча чоловічі рухи впродовж останніх 30 років набули справжнього розмаху, вони все ж не стали реальною та організованою політичною силою. Більшість звичайних соціально активних чоловіків залишається байдужою до проблем сучасної маскуліності, віднаходячи для себе інші способи самореалізації.

Щось подібне відбувається й у так званих *чоловічих студіях*. Попри справжній бум інтересу до відповідних публікацій, на університетські лекції з чоловічої тематики у США все ще ходять переважно жінки. І річ не стільки у тому, що молоді чоловіки не мають проблем, скільки у тому, що вони не готові самі собі у цьому зізнатись. Так чи інакше, а з середини 1980-х років кількість праць, присвячених чоловічим студіям, стрімко зростає. У США створена навіть Американська асоціація чоловічих студій (*The American Men's Studies Association – AMSA*), існує чимало спеціальних наукових видань, найавторитетніший з яких «*Men and Masculinities*». У підходах до вивчення маскуліності також немає єдності. Так, прихильники біологічного детермінізму у поясненні поведінкових і психологічних відмінностей між

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Peršyj napřam, ščo vid samoho počatku buv ščiřno povjazanyj iz feminizmom, pořahav u vyznanni tyx obmežeń, ščo jix nakladaje na čolovikiv patriarxalna sistema iz vlastyvymy jii seksyst'skymy stereotypamy. Holovna meta – zmina usijeji systemy čolovičoho dominuvannja ta usunenńa social'noji nerivnosti čolovikiv ta žinok, nadannja kožnomu šyrokyx možlyvostej vyboru stylu žyttja. Šľax do neji – zmina procesu socializaciji xlopčykyv, jakym varto taky «dozvoloty plakaty». Kľučovymy postatamy cijejij tečiji staly Majkl Kimmel (SŠA) ta Robert Konnell (Avstraliija). Cilkovytu joho protyležnišť stanovyv konservatyvnyj čolovičyj rux za vidrodženńa istynnyx čolovičyx cinnostej ta pryvilejiv. Obstojujučy zbereženńa tradycijnoho rozpodilu čolovičyx i žinočyx rolej ta zasudžujučy socialni vidxylennja (pyjactvo, narkomaniju, ho-

moseksualizm toščo), pryxyl'nyky čoho napřamku vbačajut' u vidnovlenni spravžńoji maskulinnosti neobxidnu peredumovu isnuvanńa micnoji simji ta suspil'noji stabil'nosti. Ideolohy čoho ruxu Vorren Farell, Herb Goldberg, Robert Blaj vvažajut', ščo holovna nebezpeka kryjeťsa u pošyrenni feminizmu ta zrostajučomu vplyvovi žinok.

Choča čoloviči ruxy vprodovž ostannix 30 rokiv nabuly spravžńoho rozmaxu, vony vse ž ne staly real'noju ta orhanizovanoju polityčnoju syloju. Bil'šisť zvyčajnyx social'no aktyvnyx čolovikiv zalyšajet'sa bajdužoju do problem sučasnoji maskulinnosti, vidnaxodačy dla sebe inši sposoby samorealizaciji.

Ščoś podobne vidbuvajet'sa j u tak zvanyx čolovičyx studijax. Popry spravžnij bum interesu do vidpovidnyx publikacij, na universytet'ski lekčiji z čolovičoji tematyky u SŠA

vse šče xodať perevažno žynky. I rič ne stільky u tomu, ščo molodi čoloviky ne majut' problem, skільky u tomu, ščo vony ne hotovi sami sobi u čomu ziznatyť. Tak čy inakše, a z seredyny 1980-x rokiv kil'kist' prac, prysvjačenyx čolovičym studijam, strimko zrostaje. U SŠA stvorena navit' Amerykan'ska asociacija čolovičyx studij (*The American Mens Studies Association – AMSA*), isnuje čymalo special'nyx naukovyx vydań, najavtorytetnišyj z jakyx «*Men and Masculinities*». U pidhodax do vyvčennja maskulinnosti takož nemaje jednosti. Tak, pryxyl'nyky biolohičnoho determinizmu u pojasnenni povedinkovyx i psyxolohičnyx vidminnostej miž čolovikamy opyrajut'sa na teoriji biolohičnoho dymorfizmu, vказujučy na isnuvanńa vidpovidnyx dokorinnyx vidminnostej miž samčamy i samkamy buď-jakoho biolohičnoho vydu (nasampered, pry-

чоловіками опираються на теорії біологічного диморфізму, вказуючи на існування відповідних докорінних відмінностей між самцями і самками будь-якого біологічного виду (насамперед, приматів). Шанувальники психоаналітичного бачення вважають відмінності чоловічого та жіночого характерів неминучим наслідком особливостей становлення статевої ідентичності дитини у процесі взаємодії з батьками (насамперед, з матір'ю). Обидва згадані підходи є есенціалістськими та універсалістськими, оскільки обґрунтовують одвічність, об'єктивність, незмінність та абсолютність власне чоловічих рис вдачі.

Противагу їм становлять соціально-психологічні та постмодерністські концепції маскулінності. Перші вважають маскулінність (як і фемінність) похідною від існуючих у суспільстві ґендерних ролей,

норм та стереотипів, що детерміновані насамперед соціокультурно і насаджуються індивідові у процесі соціалізації. Другі взагалі заперечують наявність маскулінності як універсальної й унітарної категорії, цілком слушно звертаючи увагу на расові, класові, етнічні та інші відмінності у її формуванні та проявах. Натомість постмодерністи висувають тезу про існування множинних маскулінностей, що конструюються і репрезентуються виключно у конкретному культурному контексті. У межах цих конструктивістських підходів маскулінність більше не трактується як єдину і постійну величину, розглядаючи її як рухливу та мінливу множинність.

Чоловічі студії на постсовєцькому просторі загалом, і в Україні зокрема, щойно роблять свої перші, не надто впевнені кроки. Можливо, пропонується добірка дозво-

лить українським чоловікам глянути на себе зі сторони, відтак – бодай частково усвідомити та визнати свої суто людські чоловічі проблеми у цьому аж надто чоловічому світі.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

mativ). Šanuvalnyky psyhoanalytynoho bačenŕa vvaŕajut' vidminnosti čolovičoho ta ŕinočoho charakteriv nemynučym naslidkom osoblyvostej stanovlenŕa stavevoji identyčnosti dytyny u procesi vzajemodiji z baťkamy (nasampered, z matirju). Obydva zhadani pidxody je esencialistšky my ta universalistšky my, oskilky obgruntovujut' odvičnist', objektivnist', nezminnist' ta absolutnist' vlasne čolovičyx rys vdači.

Protyvahu jim stanovŕat' socialno-psyholohični ta postmodernistški koncepciji maskulinnosti. Perši vvaŕajut' maskulinnist' (jak i feminnist') poxidnoju vid isnujučyx u suspilstvi Ǖendernyx rolej, norm ta stereotypiv, ščo determinovani nasampered sociokulturno i nasadŕujut'ša individovi u procesi socializaciji. Druhi vzhali zaperečujut' najavnist' maskulinnosti jak universalnoji j unytarnoji katehoriji, ciklom slušno

zvertajučy uvahu na rasovi, klasovi, etnični ta inši vidminnosti u jiji formuvanni ta projavax. Natomist' postmodernisty vysuvajuť tezu pro isnuvanŕa množynnyx maskulinnostej, ščo konstrujut'ša i reprezentujut'ša vyklučno u konkretnomu kulturnomu konteksti. U meŕax cyx konstruktivistškyx pidxodiv maskulinnist' bilše ne traktujut' jak jedynu i postijnu velyčynu, rozhl'adajučy jiji jak ruxlyvu ta minlyvu množynnist'.

Čoloviči studiji na postsovječkomu prostori zahalom, i v Ukrajinu zokrema, ščoyno robŕat' svoji perši, ne nadto vpevneni kroky. Moŕlyvo, proponovana dobirka dozvolyt' ukrajinšky m čolovikam ŕhanuty na sebe zi storony, vidtak – bodaj častkovo usvidomyty ta vyznaty svoji suto l'udški čoloviči problemy u čomu aŕ nadto čolovičomu sviti.

27 ЗМІСТ

6	Сандра Ліпшиц-Бем	Андрогінність – фемінність. Про статеву диференціацію
23	Сергей Ушакін	Ілюзія мужности
39	Сергей Ушакін	Ведмедики на Півночі
50	Елізабет Портер	Незалежність, батьківство та відповідальне громадянство
71	Керол Герінгтон	Фалічна маскулінність як химера
94	Сюзен Фарр	Гомофобія – знаряддя сексизму
117	Джоан Мейлен	Патріархат без чоловіків
124	Станіслав Есден-Темпські	Чоловік у кризі
131	Ярослав Клейноцькі	Комплекс батька
138	Пол Вулф-Лайт	Повернути батька додому

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

6	Ігорь Кон	Чоловіки, які змінюються у мінливому світі
49	Роберт Коннелл	На захист маскулінности
70	Джоан Нейджел	Маскулінність та націоналізм; гендер та сексуальність у творенні націй
97	Магдалена Френсь	Школа мужчин і маскулінности
103	Джастін Джеффні та Кейт Беверлі	Зумовлення структури та соціальної організації індустрії з продажу сексуальних послуг чоловіками у Лондоні на початку XXI сторіччя
112	Мішель Лейріс	Вік чоловіка
128	Дмитро Сепетий	Українська лицарська традиція
139	Олег Покальчук	П'ятий мудрець
148	Олена Квасній	Втіха

27 ЗМІСТ

с а н д р а

андрогінність – фемінність
про статеву диференціацію

ліпшиці-бем

© Sandra Lipsitz Bem, 1993

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і г о р ь

чоловіки, які змінюються у мінливому світі
(розділи з книги)

к о н

© И.С.Кон, 2002

Наукові дослідження на тему інверсії статі та сексуальності поділилися на дві незалежні галузі: перша стосувалася гомосексуалізму як сексуальної орієнтації, а друга – маскулінності і фемінності психіки особистості. Теорія, що займається гомосексуалізмом як сексуальною орієнтацією, успішно затаврувала всякі сексуальні відхилення від обов'язкового сценарію маскулінності й фемінності, а теорія про чоловічі й жіночі аспекти психіки особистості, хоч і не мала так добре розвинутої наукової бази ні з боку психоаналізу, ані з боку будь-якої іншої галузі, спромоглася знеславити різні позасексуальні відхилення від цих сценаріїв.

У ХХ столітті у психології й психіатрії виникли принаймні три окремі напрями, що займаються витворенням полярно протилежних ґатунків теорії про зв'язок між статтю тіла й різновидом психіки. Один із них займався оцінкою ступеня маскулінності й фемінності певного індивіда, другий – лікуванням порушень, пов'язаних із самоідентифікацією з протилежною статтю, та їх профілактикою, зокрема «транссексуалі-

зм», а третій – розвитком маскулінності й фемінності у «нормальних» дітей.

ОЦІНЮВАННЯ МАСКУЛІННОСТІ Й ФЕМІННОСТІ

У ХІХ столітті були дуже популярними теорії, що мали обґрунтувати нижчевартісність жінки, котру як науковці, так і дилетанти вважали цілком очевидним фактом. У відповідь на ці теорії – мізоґічні й біологічні – дві з-посеред перших жінок, що отримали докторати з нової галузі, якою була на той час експериментальна психологія, Хелен Томпсон Вуллі (Helen Thompson Woolley) і Лета Стеттер Холінґворс (Leta Stetter Hollingworth) зрештою використали силу цієї емпіричної науки для прозорого й об'єктивного розгляду проблеми диференціації жінок і чоловіків.

1903 року вони представили попередні результати своїх надзвичайно старанно проведених лабораторних досліджень проблеми диференціації чоловіків і жінок з точки зору інтелектуальних, чуттєвих, моторичних та емоціональних здібностей і опублікували першу з багатьох оглядових статей, у яких накопичували й систематизували результати усіх проведених у психології досліджень цієї проблеми. Представлені ними результати були так добре підтверджені доку-

7

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«КРИЗА МАСКУЛІННОСТІ» І ЧОЛОВІЧІ РУХИ

Починаючи з 1970-х років, спершу на Заході, а відтак і в СРСР стали багато говорити і писати про те, що традиційний чоловічий стиль життя, а, можливо, і власне психологічні властивості чоловіка не відповідають сучасним соціальним умовам і що чоловікам доводиться платити за своє панівне становище занадто велику ціну. Однак причини цієї «кризи маскулінності» і можливі шляхи її подолання трактують по-різному і навіть протилежно.

Одні автори вбачають проблему в тому, що чоловіки як ґендерний клас чи соціальна група відстають від вимог часу, їхні установки, діяльність і особливо групова самосвідомість, уявлення про те, яким може і повинен бути чоловік, не відповідають соціальним умовам, які змінилися, і підлягають радикальній зміні та перебудові. Тобто чоловіки повинні дивитися і рухатися вперед.

Інші автори, навпаки, вбачають у соціальних процесах, які розхитують чоловічу гегемонію, загрозу віковичним «природним» підвалинам людської цивілізації та закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності й ладу покласти край цій деградації та повернути суспільство назад, у спокійне і надійне минуле.

Самі собою ці суперечки не унікальні. Оскільки чоловіки були панівною силою суспільства, принаймні – його публічної сфери, нормативний канон маскулінності й образ «справжнього чоловіка», як і всі інші фундаментальні цінності – «справжня дружба», «вічна любов» тощо, завжди ідеалізувалися і проектувалися в минуле.

У періоди швидких історичних змін, коли колишні форми ґендерних відносин влади ставали неадекватними, ці ностальґійні почуття ставали особливо сильними, й ідеологи починали писати про фемінізацію чоловіків і зникнення «справжньої мужності». Філософи і письменники класичної Греції захоплювалися мужністю героїв гомерівської епохи. Римляни часів Імперії вболівали за втратою чеснот республіканського Риму. Англійці епохи Реставрації та

ментально, а їх виклад такий логічний, що навіть через 33 роки психолог Левіс Терман (Lewis Terman), творець Стенфордської шкали Бінета, мусив визнати, що в них була показана «принципова рівноправність статей (...) стосовно до загальнозрозумілої інтелекції й більшості специфічних здібностей», таких, як «музичні, артистичні, математичні і навіть механічні здібности».

Визнаючи принципову рівноправність статей, Терман однак зовсім не мав на увазі того, що представники кожної цілком тотожні з точки зору «типу особистості» чи «темпераменту». Якраз навпаки. Навіть прочитавши всі праці Вуллі і Холінґворс, Терман був настільки переконаний, що статі ділить основоположна різниця, котра стосується засобів вираження інстинктів та емоцій, а також відчуттів, зацікавлень, основних позицій і моделей поведінки, похідних від цих засобів», що взявся раз і назавжди документально підтвердити цю різницю шляхом опрацювання першого тесту «маскулінної й фемінної свідомості».

Герман Терман вважав, що існує ще один привід для розробки такого тестування, яке допоможе йому локалізувати популяцію «виродків», з-посеред яких переважно й «рекрутуються гомосексуалісти». Праг-

нення Термана дефініювати «ступінь інверсії сексуального темпераменту» явно впливало з описаної мною традиції досліджень природи родових девіацій.

З метою створення першого тесту маскулінності й фемінності («M-F тест») Терман і його співробітниця Кетрін Кокс Майлз (Catharine Cox Miles) дослідили сотні рис, котрі могли відрізнити мужчин від жінок. У самому лише тесті їх виявилось 455, причому таких, на які чоловіки й жінки відповіли по-різному. Це вказує на те, якою була специфіка тесту.

У частині, що стосувалася зацікавлень, можна було отримати «жіночі» бали за любов і «чоловічі» за нелюбов до: опіки над іншими, книжки «Ребека з ферми Саннібрук» («Rebecca of Sunnybrook Farm»), дітей і шарад. «Чоловічі» бали можна було отримати за любов, а «жіночі» за нелюбов: до військової служби, «Робінзона Крузо», людей, котрі голосно розмовляють і ходять на полювання. У частині, що стосувалася інтровертності й екстравертності, тестовані отримували «жіночі» бали за підтвердження й «чоловічі» за заперечення, що «майже завжди воліють, аби хтось інший брав на себе ініціативу», що вони «звертають особливу увагу» на те, як одягаються, а також, що «часто бояться темряви». Отримувалися

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

французи доби Регентства ремствували про занепад чоловічої доблесті раннього середньовіччя. Німців на початку ХХ століття зворушувала чоловіча дружба епохи романтизму і середньовічні чоловічі союзи.

В останній третині ХХ століття історична криза звичного гендерного ладу почала викликати зростаючу стурбованість і невдоволення як чоловіків, так і жінок. Якщо в ХІХ ст. в європейській суспільній свідомості з'явилося так зване жіноче питання, то тепер можна говорити про появу особливого «чоловічого питання».

Появу організованого й ідеологічно оформленого жіночого руху чоловіки сприймають водночас як загрозу, інтелектуальний виклик і приклад для наслідування, що породжує потребу захищати свої власні групові інтереси. Але які ці інтереси і від кого їх потрібно захищати? Чи проблема полягає в тому, що жінки привласнюють традиційні чоловічі соціальні привілеї? Чи в тому, що вони стають схожими на чоловіків і починають успішно конкурувати з ними? Чи в тому, що самі чоловіки втратили чи бояться втратити якісь цінні якості? Чи в тому, що чоловікам

стало тісно і незатишно у звичній історичній шкірі? Формулювання питання багато в чому визначає варіанти відповіді.

За словами американського соціолога Майкла Месснера¹, існують три специфічних чинники чоловічого громадського життя.

По-перше, чоловіки як група користуються інституційними привілеями за рахунок жінок як групи.

По-друге, за вузькі визначення маскулінності, які обіцяють їм високий статус і привілеї, чоловіки розплачуються поверхневими міжособистісними відносинами, поганим здоров'ям і передчасною смертю.

По-третє, нерівність у розподілі плодів патріархату поширюється не тільки на жінок, але і на чоловіків: гегемоністська маскулінність білих гетеросексуальних чоловіків середнього і вищого класу конструюється на противагу не лише фемінностям, але й підлеглим (расовим, сексуальним і класовим) маскулінностям.

Усвідомлення взаємозв'язку цих чинників прийшло не відразу. Перший «Чоловічий визвольний рух» (The Men's Liberation) народився в США в 1970 р. у руслі ліберальної ідеології. Його організаційним

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

«чоловічі» бали за підтвердження й «жіночі» за заперечення, що тестовані «радше не пропадають» за купіллю, що в дитячому віці були «винятково неслухняними», що «можуть стерпіти такий самий біль, як і інші», а також, що «школа не була приємним місцем».

Принцип підбору цих питань був такий, що було заздалегідь відомо, які з відповідей і в яких частинах тесту будуть більш характерними для мужчин, а які – для жінок. Таке розрізнення між типово чоловічими й типово жіночими відповідями і стало підставою для підрахунку балів у тесті Термана і Майлз. Тестовані отримували «жіночі» бали за відповіді, на думку авторів, типово жіночі, а «чоловічі» бали – за типово чоловічі. З метою отримання результату від «чоловічих» балів віднімали «жіночі». Така методика підрахунку балів ставила маскуліність і фемінність на двох протилежних кінцях однієї осі. Це означало, що люди стосовно окремої риси, переліченої в тесті, а також стосовно тесту в цілому мусять бути або маскулініми, або фемінними (а точніше – типово чоловічими або типово жіночими) і не можуть бути одночасно чоловічими й жіночими.

Використана Терманом та Майлз методика вступного тестування багатьох рис, а потім урахування в

тесті лише тих, котрі емпірично відрізняли чоловіків від жінок, дала їм можливість ствердити, що статі розрізняються з точки зору «чоловічої й жіночої свідомости». Питання тесту настільки відрізнялися, що лише близько 10 з 1000 протестованих осіб отримали результати, близькі до середньостатистичних, отриманих представниками протилежної статі.

Розробляючи тест на маскуліну й фемінну свідомість, Терман і Майлз вважали, що впорядковують поняття маскуліності й фемінності з такою ясністю і точністю, з якою дещо раніше тести IQ впорядковували питання інтелекту. Насправді ж їх тест зробив значно більше. Можливо, й самі того не усвідомлюючи, своїм тестом Терман і Майлз надали наукового статусу трьом проблемним принципам, що стосуються маскуліності й фемінності.

Вони утвердили матеріальне побутування інтелектуальної маскуліності й фемінності. Твердили, що це глибоко вкорінені і споконвік наявні аспекти людської особистості. Хоча таке переконання панувало в західній культурі століттями, однак лише тепер, уперше в історії, був створений науковий тест, що вимірював ці аспекти, а також віддзеркалював їх результат. Маскуліність і фемінність стали «справж-

9

САНДРА ЛІПШЦІ-
БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

центром у 1970-80-х роках була «Національна Організація для чоловіків, які змінюються», перейменована 1991 р. у «Національну організацію чоловіків проти сексизму» (The National Organization for Men Against Sexism – NOMAS).

Головне джерело всіх чоловічих проблем і труднощів ідеологи руху вбачали в обмеженості чоловічої статевої ролі та відповідній психології, доводячи, що від сексистських стереотипів страждають не лише жінки, але й самі чоловіки. «Чоловіче визволення, – писав у 1970 р. Джек Соєр, – прагне допомогти зруйнувати статеворольові стереотипи, які розглядають «чоловіче буття» і «жіноче буття» як статуси, котрі мусять бути досягнуті за допомогою відповідної поведінки... Чоловіки не можуть ні вільно бавитися, ні вільно плакати, ні бути ніжними, ані виявляти слабкість, тому що ці властивості «фемінні», а не «маскуліні». Повніше поняття про людину визнає всіх чоловіків і жінок потенційно сильними і слабкими, активними і пасивними, ці людські властивості не належать винятково одній статі».

Автори чоловічих бестселерів 1970-х років Воррен Фаррелл, Марк Фейген Фасто, Роберт Брен-

нон та інші доводили, що для усунення чоловічих труднощів необхідно насамперед змінити соціалізацію хлопчиків, образно кажучи – дозволити їм плакати (вони ще не знали, що плачучий більшовик Рижков все одно залишиться більшовиком).

Оскільки більшість цих людей були психологами і вихідцями із середнього класу, соціальна структура і пов'язана з нею гендерна нерівність, і особлива нерівність у становищі різних категорій чоловіків, залишалися в тіні, а заклики до «зміни маскуліності» зводилися до аргументації на користь ширшого вибору стилів життя, розширення кола прийнятних емоційних проявів і можливостей більшої самоактуалізації для чоловіків. Винятком був соціальний психолог Джозеф Плек, який пов'язував чоловічі психологічні якості з боротьбою за владу та її утримання.

Акцент на індивідуальних якостях, а не на соціальній стратифікації та гендерному ладі, означав заперечення чи недооцінку реальних чоловічих привілеїв і зведення всієї проблеми до такого виховання, яке б дозволило чоловікам гармонійніше поєднувати в собі інструментальні й експресивні ролі, як їх описав Талкотт Парсонс.

ними» ознаками, існування яких у всіх людей було науково підтверджене.

В останні роки критики тесту М-Ф доводили, що він не вимірює ніяких глибоко вкорінених і споконвічних аспектів людської особистості, а лише прагнення індивіда до обов'язкових на початку століття культурних норм, що стосувалися маскулінності й фемінності. Близькі стосунки між змістом тесту і культурними нормами тих часів були однак так мало істотні для Термана і Мейлз, що навіть не згадали їх переконання в безсумнівній реальності маскулінності й фемінності. Вони твердили, що

(...) Маскулінність і фемінність – це важливі аспекти людської особистості. Не можна вважати, що вони надають особистості лише зовнішнього колориту та специфіки. Вони ж бо радше є одним із небагатьох ядер, довкола котрих поступово витворюється структура особистості. Контраст між маскулінністю й фемінністю, очевидно, так само глибоко вкорінений чи то природою, чи вихованням, як і кожний інший елемент людського темпераменту.

Окрім надання матеріального побутування поняттям маскулінності й фемінності, Терман і Мейлз здійснили поляризацію цих понять, стверджуючи, що

вони є взаємовиключними двовекторними кінцями однієї й тієї самої осі. Ця поляризація вплинула на встановлення результатів тесту і – що найважливіше – дала наукове й психологічне обґрунтування традиції поглядів, що існують два і лише два взаємовиключних сценарії чоловічої й жіночої поведінки. Це, своєю чергою, означало, що вона забезпечила психологічне й наукове обґрунтування існуючому в культурі твердому переконанню, що особа може бути виключно чоловічої або жіночої статі, але ніколи не може бути сумішшю цих обох статей.

Терман і Мейлз бачили також безпосередній зв'язок між маскулінністю-фемінністю, гомосексуалізмом і психологічною нормою. Прийняття за основу принципу, що такий зв'язок існує, а відтак визнання, що особи зі «шкідливими» індивідуальними особливостями були саме тими, з середовища яких виходили гомосексуалісти, науково легітимували не лише цькування гомосексуалістів культурою, але й більш загальне переконання, що будь-яке відхилення від того, що вважається чоловічим чи жіночим, – це психопатологія. Терман і Мейлз описували цей зв'язок так:

Найкраще поінформовані студенти, котрі займалися цією темою (гомосексуалізм), вважають, що

Проте це був демократичний рух. В офіційній декларації NOMAS (1991) підкреслюється, що «чоловіки можуть жити щасливішим і повноціннішим життям, кинувши виклик старомодним правилам маскулінності, які припускають принцип чоловічого верховенства». Три головних принципи організації – позитивне ставлення до чоловіків, підтримка феміністського руху і захист прав геїв.

«Традиційна маскулінність містить багато позитивних рис, якими ми пишаємося і в яких черпаємо силу, але вона містить також якості, котрі обмежують нас і заподіюють нам шкоди. Ми всіляко підтримуємо чоловіків, котрі борються із проблемами традиційної маскулінності. Як організація для чоловіків, які змінюються, ми піклуємося про чоловіків і особливо стурбовані чоловічими проблемами, а також важкими проблемами, з якими зіштовхується більшість чоловіків»².

Соціальне звільнення і самозміна чоловіків можливі тільки разом з жінками. Гендерна стратифікація – це система чоловічого верховенства, коли чоловіки як група пригноблюють жінок; згвалтування й інші форми сексуального насильства – лише крайні

форми вияву цього гноблення. Йдеться не просто про захист чоловіків, а про боротьбу проти соціальної нерівності та гендерних привілеїв у всіх сферах життя, включаючи сексуальність. Цілком закономірно, що цей рух тісно пов'язаний з фемінізмом, його ідеологи й активісти називають себе феміністами чи профеміністами. Ключовими фігурами цієї течії стали соціологи Майкл Кіммел (США) і Роберт Коннелл (Австралія).

Особливий різновид цього руху, радше інтелектуальний, аніж політичний, існує у постаті соціалістичного чоловічого фемінізму, який перебуває під сильним впливом марксистського структуралізму. На відміну від ліберального чоловічого фемінізму, який концентрує увагу переважно на психологічних і особливо психосексуальних труднощах чоловічого буття, ця група надає більшого значення класовій нерівності, політичним інститутам і стосункам влади.

Однак політика, патос якої спрямований на скасування привілейованого становища чоловіків, не може мобілізувати під свої прапори широкі чоловічі маси. Хоча ідеї «чоловічого звільнення» набули доволі значного поширення в США, Англії й особливо

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

кількість чоловіків із такою сексуальною орієнтацією становить від 3 до 5%. (...) Тест М-Ф не вимірює гомосексуалізм у загальноприйнятому значенні цього слова, (...) а швидше ступінь інверсії сексуального темпераменту. І, очевидно, власне з осіб, «відмінних» саме таким чином і виходять гомосексуалісти. (...) Тест допоможе (таким чином) звернути увагу на аспекти розвитку відхилень, як, скажімо, тести на встановлення рівня інтелекту допомагають в оцінці випадків розумової відсталості. Сьогодні знаємо, що менш помітні випадки розумової відсталості можуть бути діагностовані значно раніше, ніж це вважалося кілька десяти років тому. І це саме стосується за якийсь час гомосексуалізму. Рання діагностика цього відхилення особливо бажана, позаяк маємо всі підстави вважати, що дефекти індивідуальності можуть компенсуватися, і навіть певною мірою коригуватися. (...) на даний час ніхто не знає, чи проблема індивідуальності з відхиленнями маскулітності-фемінності є передовсім проблемою для неврологів, біохіміків та ендокринологів, а чи й також проблемою батьків та вихователів.

За тридцять п'ять років, що минули від часу публікації Терманом і Мейлз тесту М-Ф, психологи запо-

чаткували багато емпіричних досліджень так званих особистісних рис маскулітності й фемінності. Запропоновано принаймні п'ять чи шість нових способів оцінки цих рис. Чи не найвідомішим є Міннесотський Багатовимірний Ідентифікатор Індивідуальності. Проведено також серію емпіричних досліджень споріднених проблем у дітей та дорослих.

Емпіричні дослідження опиралися на три принципи, використані Терманом і Мейлз у їх тесті М-Ф: на принципі, що маскулітність-фемінність є основним виміром людської індивідуальності; на принципі, що маскулітність і фемінність є протилежними кінцями однієї й тієї ж осі, то ж ця особа може бути лише чоловічої або жіночої статі, але аж ніяк не поєднанням цих статей; а також на принципі, що будь-який відступ від традиційної маскулітності й фемінності є патологією.

ДЕКОНСТРУКЦІЯ МАСКУЛІТНОСТІ Й ФЕМІННОСТІ

Усі наведені тут психологічні та психіатричні теорії на тему маскулітності й фемінності тим чи іншим специфічним чином патологізують відхилення, що стосуються роду, визнаючи «нормальним» лише та-

11

САНДРА ЛІПШЦ-БЕМ
МАСКУЛІТНІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ –
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в Австралії, серйозною політичною силою цей рух не став. Чоловічих організацій цього типу багато, але вони нечисельні, представлені в них переважно чоловіки середнього класу з університетською освітою і ліволіберальними поглядами.

За своїм характером це, як правило, «м'які» чоловіки, чий тілесний і психічний вигляд часом не відповідає стереотипному образу «справжнього чоловіка» – сильного й агресивного мачо. Думка, що це переважно геї, не відповідає істині (геї та бісексуали складають за різними підрахунками від 10 до 30%). Однак інтерес до чоловічих проблем часто стимулюється особистими труднощами (відсутність батька, непопулярність серед хлопчиків у класі, невдалий шлюб, труднощі батьківства тощо) Для багатьох із цих чоловіків суспільно-політична діяльність психологічно компенсаторна.

Серед звичайних чоловіків інтерес до проблем маскулітності невисокий. У деяких університетах США вже понад десять років викладають курс «Чоловіки та маскулітність». Здавалося б, він повинен цікавити юнаків. Однак 80-90% його слухачів – жінки, а серед деяких чоловіків переважають представни-

ки етнічних і/чи сексуальних меншин. Причина цього не в тому, що молоді чоловіки не мають проблем (книги на ці теми добре розкупаються), а в тому, що вони соромляться зізнатися в цьому.

Значно масовішими є праві, консервативно-охоронні чоловічі рухи, спрямовані на збереження і відродження чоловічих привілеїв, які помалу нівелюються. На противагу лібералам і феміністам, ідеологи американського «Руху за права чоловіків» (The Men's Rights Movement) Воррен Фаррел, Герб Голдберг та інші вбачають головну небезпеку для чоловіків у фемінізмі і зростаючому впливі жінок.

Спершу Фаррел був одним із найзавзятіших захисників «чоловічого визволення», але потім різко змінив позицію. На його думку, «сексизм» і «чоловіче панування» – не більше, ніж міти, вигадані агресивними жінками з метою приниження і дискримінації чоловіків. Жодної «чоловічої влади» у США не існує. «Мати владу – не значить заробляти гроші, аби їх витрачав хтось інший, і раніше померти, щоб інші одержали від цього вигоду»³. І на роботі, і в родині сучасні чоловіки пригноблені більше, ніж жінки, яким усюди створюють перевагу. Під виглядом бо-

кий стосунок до вимог культури, за якого певна стать тіла відповідає певному типові психіки. Теорії на тему визначення маскулінності й фемінності не тільки представляють стать як двовекторну категорію, але й заперечують усіх, хто відходить від норми маскулінності й фемінності, стверджуючи, що власне з такого середовища виходять гомосексуалісти. Теорії на тему відхилень статевої ідентичності виразно патологізують дітей і дорослих, котрі не досягають відповідності статі тіла родові психіки, якого вимагає культура. Натомість теорії на тему сексуального розвитку «нормальних» дітей трактують традиційне сприйняття статі у ранньому дитинстві як неминучий наслідок перехідного періоду між природним сприйняттям дихотомії чоловіче – жіноче і природним пізнавальним процесом дитини, яка перебуває на передопераційній стадії розвитку.

Практика плекання конформізму статей і патологізації їх нонконформізму процвітала у психології аж до початку сімдесятих років, коли фемінізм міцно утвердився як у психології, так і в культурі. Приблизно у той же час незалежно одна від одної багато феміністко-психологів – включаючи й мене – почали порушувати проблемні питання про принципи маскулін-

ности й фемінності. Деякі зі сформульованих ними висновків і донині височать етапними віхами на тлі зростаючої з кожним днем критики цих принципів.

1970 року Ін'є Броверман (Inge Broverman) зі співробітниками емпірично довела (але й водночас піддала критиці) існування застосовуваного клінічними психологами, психіатрами та працівниками соціальної сфери подвійного стандарту психічного здоров'я, який виразно нагадував стереотипи сприйняття статей, що на той час панували в американській культурі. Я почала проводити теоретичні й емпіричні дослідження на тему андрогінності у 1971 році, розробивши Анкету Сандри Бем (Bem Sex Role Inventory – BSRI). Через два роки, у 1973 році, Анна Константинопль (Ann Constantinople) опублікувала критику всіх тестів маскулінності-фемінності, розроблених до 1970 року, а Джейн Блок (Jeanne Block) – статтю на тему андрогінності, котра опиралася на її власні довготривалі дослідження. 1974 року Джанет Тейлор Спенс (Janet Taylor Spense), Роберт Гельмрайх (Robert Helmreich) і Джой Степп (Joy Stapp) представили розроблений ними тест, який оцінював андрогінність – Анкету Індивідуальних Рис (Personal Attributes Questionnaire).

ротьби проти сексуального домагання і насильства жінки блокують чоловічу сексуальність, у родині американські чоловіки неспроможні, при розлученні батьки втрачають право на власних дітей тощо. Врятувати чоловіків може тільки організований самозахист, чим і займаються численні союзи й асоціації – «Коаліція для вільних чоловіків», «Національний конгрес для чоловіків», «Чоловічі права» тощо. Особливо популярна серед чоловіків ідея захисту прав татів узагалі і самотніх татів зокрема.

Важливу роль в обґрунтуванні та відродженні ідеї сильної маскулінності відіграє протестантський фундаменталізм. Ще на початку ХХ ст. у США й Англії набули поширення принципи «м'язистого християнства», яке прагне врятувати заблудлі чоловічі душі від згубної для них фемінізації, і яке зображує Христа не м'яким і лагідним, а сильним і м'язистим. На хвилі неоконсерватизму 1980-х років ця ідеологія одержала нові стимули.

Посталий на початку 1990-х років з ініціативи колишнього футбольного тренера Колорадського університету Білла Макартні рух «Вірні слову» (Promise Keepers) войовничо виступає проти «фемін-

ізації» і «гомосексуалізації» суспільства. Чоловічу агресивність, яку ліберальні теоретики хотіли б викоринити, «Вірні слову» вважають природною та неминучою, уся річ в тому, як і куди її спрямувати. У їхній ідеології немає відвертої мізогінії, але вони стверджують, що позаяк саме чоловік створений за образом і подобою Божою, він тим самим раз і назавжди поставлений вище жінки. Принцип жіночої рівноправності підриває традиційні сімейні цінності й дезорганізує суспільство. Чоловік усюди і скрізь повинен бути главою, першим, його сутність і покликання – бути відповідальним лідером.

Прихильники цього масового руху засуджують пияцтво, наркоманію і сексуальне насильство, закликаючи чоловіків «повернутися додому», бути вірними чоловіками, здібними працівниками і надійними годувальниками, турботливими батьками і «християнськими джентльменами»: «Тримай своє слово, дане дружині і дітям, будь людиною слова!»

Захистом сімейних цінностей цей консервативний рух приваблює до себе симпатії не тільки чоловіків, але і багатьох жінок. У його першому мітингу в 1990-му році брало участь лише 72 чоловіки, а

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

Хоча поняття андрогінності й зустрічало на своєму шляху багато проблем, ранні теоретичні роботи та емпіричні дослідження цієї проблеми зовсім по-новому трактували узвичаєні в психології роками принципи маскулінності й фемінності. Позаяк ці перші праці були істотними з погляду феміністичної критики поляризації родів у психології, розгляну їх тут детальніше. А потім займуся дослідженнями, метою яких було скасування понятійних обмежень андрогінності.

Анкета Сандри Бем – це щось на зразок письмового автотесту, у якому досліджувана особа за семінальною шкалою повинна визначити, яка з шістдесяти наведених рис найкраще її описує. Двадцять із запропонованих рис – це риси, які в нашій культурі вважаються типово чоловічими (наприклад, самовпевненість, незалежність), інші двадцять – риси, типово жіночі (наприклад, лагідність, виrozumілість), а решта – це так звані «наповнювачі» (нейтральні риси). Респондентові про цю класифікацію нічого не відомо. Хоча й BSRI може видаватися стандартним тестом на оцінку маскулінності й фемінності, його деякі риси кидають безпосередній виклик трьом основним принципам, відстеженим нами раніше, – тим, що були загальноприйнятими аж до часів Термана й Майлза.

По-перше, і, можливо, найважливіше, чоловічі й жіночі риси були вибрані для введення у тест не за тим, як оцінюють себе самі чоловіки й жінки, а на підставі того, що на початку сімдесятих років уважалося стандартом маскулінності й фемінності в американській культурі. Особи, які обирали з-посеред багатьох зібраних характеристик риси, що мали опинитися в тесті, були, таким чином, – уживаючи термін з антропології – «вродженими інформаторами» про культуру, котрі оцінювали кожну з рис не з огляду на те, наскільки вона описувала їх самих, а за тим, як вона описувала чоловіків чи жінок американського суспільства «взагалі». Ця процедура мала на меті встановлення маскулінності й фемінності радше в практиках культури, ніж в особливостях індивіда. Вона ставила під сумнів вироблене Терманом і Майлзом твердження, що маскулінність і фемінність є основним показником людської особистості. Крім того, така процедура узгоджувалася з концепцією традиційного з погляду роду, «статеву типового» індивідуума, дефініція власної особистості і поведінка якого тісно пов'язані з обов'язковими для даної культури дефініціями стереотипів, що стосуються статі.

По-друге, у BSRI чоловічі й жіночі риси не тракту-

13

САНДРА ЛІПШІЦ-БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в 1995 році його прихильниками вважали себе уже понад 600 тисяч чоловіків у 13 містах США! Однак головне гасло руху – повний назад! – цілком утопічне.

Варто мати на увазі, що політико-ідеологічні позиції деяких чоловічих рухів неоднозначні, їх не завжди можна розділити на «правих» і «лівих». Особливо складний під цим оглядом започаткований в 1980-х роках так званий мітопоетичний рух. Він почався з того, що багато хто, переважно білі, гетеросексуальні та добре забезпечені американці середнього класу, став відвідувати збори і лекції, де обговорювалися чоловічі проблеми. Ці збори і мітинги не лише дозволяли чоловікам спілкуватися між собою, але й мали психотерапевтичну вартість, даючи людям змогу виговоритися, перебороти звичну скутість і обмінятися досвідом щодо подолання типових чоловічих труднощів.

Своєрідним маніфестом цих чоловіків стала проdana величезним накладом (понад 500 тисяч примірників у твердій обкладинці) книга поета Роберта Блая «Залізний Джон» (1990)⁴.

На думку Блая та його однодумців, головне зав-

дання сучасності – скерувати чоловіків на шлях духовного пошуку, щоби допомогти відновити загублені ними базові чоловічі цінності. В усіх древніх суспільствах існували особливі ритуали й ініціації, за допомогою яких дорослі чоловіки допомагали хлопцям-підліткам утвердитися в їхній глибинній, природній маскулінності. Міське індустріальне суспільство розірвало зв'язок між різними поколіннями чоловіків, замінивши їх відчуженими, змагальними, бюрократичними стосунками, і тим самим відірвало чоловіків один від одного і від їхньої власної чоловічої сутності. (Подібні ідеї розвивали деякі німецькі мислителі на початку ХХ століття). Місце здорових чоловічих ритуалів посідає, з одного боку, руйнівна, агресивна гіпермаскулінність вуличних зграй, а з іншого боку – розм'якшуюча й убивча для чоловічого потенціалу жіночність.

Блай і його послідовники барвисто описують емоційну бідність і ущербність сучасних чоловічих взаємин, чи то відносини синів з батьками чи відносини між чоловіками на роботі й у побуті, і мріють відновити традиції старовинного чоловічого братерства і міжгенераційного наставництва. Чимало з цих

ються як сукупності, які знаходяться на двох протилежних векторах однієї й тої самої осі, а як дві окремі, визначені культурою шкали: одна – маскуліності, друга – фемінності. Цей новий спосіб оцінювання дозволяв респондентам виставляти собі високі бали як за чоловічі, так і за жіночі риси, або ж низькі за одні і високі – за інші. Це заперечувало прийнятий Терманом і Майлз принцип, що особа має бути або чоловічої, або жіночої статі, але ніколи не поєднанням їх обох.

По-третє, BSRІ порівнював осіб, визначених за статевою ознакою як типових, не зі статево «збоченими» особами, а з особами «андроґінними». Андроґінні особи визначалися по-різному: (1) як особи, що використовували для самовизначення як чоловічі, так і жіночі культурні дефініції, або (2) особи, які для самоідентифікації взагалі не використовували культурних дефініцій статі. У кожному з цих випадків феміністки приписували цій групі позитивні якості, а це означало, що статево типові особи зовсім не мусять бути найбільш здоровими у психічному відношенні, а реально можуть бути «в'язнями випадку». Така оцінка цієї групи ставила під сумнів основоположний принцип, прийнятий Терманом і Майлз, що нібито все, що

відхиляється від стереотипів статі, було патологією.

Кожний респондент BSRІ отримує стільки балів у графі фемінності, скільки зібрав разом жіночих балів, ідентифікуючи себе, і стільки ж балів у графі маскуліності, скільки всього зібрав чоловічих балів; а також стільки балів у графі різниці чоловічих та жіночих балів, скільки реально становить різниця між кількістю отриманих ним жіночих балів та кількістю чоловічих. На підставі різниці жіночих і чоловічих балів респонденти були визначені як статево типові особи, статево «відхилені» або андроґінні, де мала різниця балів вказувала на андроґінність, а велика – або на типовість, або, навпаки, на нетиповість.

Згодом було прийнято рішення позначати терміном андроґінний/а осіб, у яких мала різниця впливає з малої кількості чоловічих і жіночих балів. Хоча це рішення й мало емпіричне обґрунтування, воно однак суперечило первісним принципам BSRІ, який повинен був проводити диференціацію між двома групами індивідів: тими, що мали сильну мотивацію щодо утримання моделі власної особистості, котра відповідала культурним стандартам статі та поведінки згідно з цими стандартами (група статево типова),

людей політично не реакційні, але їм притаманний ірраціоналізм і антиінтелектуалізм, їхній позитивний ідеал «нового чоловіка» дуже розпливчастий.

Кажучи про реально існуючі та всім знайомі речі, мітопоетична ідеологія володіє великою емоційною привабливістю. Однак вона довільно витлумачує дані мітології й антропології, не бачить конкретних соціальних причин описуваних нею процесів, міркує про чоловіків узагалі як про єдиний тип і абсолютизує відмінності між чоловіками та жінками. Її головна філософська база – напівмістичне вчення К.Г.Юнга, зокрема, розмежування чоловічого духу (аніmus) і жіночої душі (аніма).

При усіх своїх відмінностях, чоловічі рухи не становлять реальної й організованої політичної сили. У суперечках про кризу маскуліності більше емоцій та ідеології, ніж спокійної рефлексії. Соціально активні чоловіки знаходять собі інші канали самореалізації, а решті ці питання байдужні. Тим більше, що прикладні аспекти теми – чоловіче здоров'я, сексуальність, педагогіка батьківства тощо – широко висвітлюються в комерційних виданнях і засобах масової інформації.

Проте чоловічі рухи сприяли вичленовуванню низки специфічних чоловічих проблем і уточненню категоріального апарату ґендерних досліджень.

ЧОЛОВІЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПАРАДИГМИ МАСКУЛІННОСТІ

До середини 1980-х років чоловічим проблемам присвячували переважно популярні книги і дослідження медико-біологічного характеру. Потім кількість публікацій почала зростати в геометричній прогресії, захоплюючи все нові теми і галузі знання. З'явилися численні серійні публікації, деякі хрестоматії стали бестселерами. Наприклад, хрестоматія Майкла Кіммеля і Майкла Месснера «Чоловічі життя» (Men's Lives) від 1989 до 1998 р. перевидавалася масовим накладом чотири рази. Найповніша бібліографія літератури про чоловіків і маскуліність, яку уклав і регулярно перевидає Майкл Фут (Австралія), складається з 50 розділів і налічує понад 3000 назв⁵.

Американська Асоціація з вивчення чоловіків (The American Men's Studies Association – AMSA) об'єднує чоловіків і жінок, зайнятих викладанням, дослідженнями і клінічною практикою в галузі чоловічих

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

а також тими, для яких культурні стандарти статі не мають принципового значення ні для визначення власної особистості, ані для поведінки якимось визначеним чином (андрогінна група).

На той час я вважала і досі так вважаю, що поняття андрогінності, як жодне інше до нього, порушило питання про наявну в психологічних теоріях поляризацію родів. Так, як колись вважалося, що маскулінність і фемінність є визначниками людської особистості, так тепер стверджувалося, що вони є всього-на-всього культурними стереотипами, до яких ми, на свою біду, намагаємося пристосуватися. Якщо раніше вважалося, що психічно здорові чоловіки є чоловічої статі, а психічно здорові жінки – жіночої, то тепер стверджується, що особистість кожної людини може бути поєднанням чоловічих та жіночих елементів, ба, більше – що стандарти психічного здоров'я не повинні мати нічого спільного зі статтю. Зрештою, тоді як припускалося, що стать повинна детермінувати власну модель, яку сформує сама особа, а також схеми поведінки, які вона прийме, сьогодні вважається, що особистість повинна мати свободу вибору поведінки, відзначатися власним темпераментом, але найважливіше, що точний поділ рис і поведін-

ки на два типи – чоловічий та жіночий – є принаймні проблематичний, якщо не аморальний.

Революційна природа поняття андрогінності була витримана цілком у дусі фемінізму початку сімдесятих років. Це поняття було тут же сприйняте психологами і водночас незалежно відкрите і сформульоване принаймні двома феміністками, котрі працювали в галузі літератури, – теоретиком літератури Кароліною Хільбран (Carolyn Heilbrun) і поетесою Адрієн Річ (Adrienne Rich). Кароліна Хільбран у вступі до своєї праці про андрогінність, яка простежувала «таємні стежки андрогінності» від її джерел в доеллінських мітах й аж до літератури ХХ століття включно, писала:

Звертаючись до своїх слухачів сорок п'ять років тому, Вірджинія Вулф стверджувала, що «коли тема дуже контроверсійна, а питання, що стосуються сексу, безумовно, до таких належать, – важко розраховувати на те, що ми скажемо правду. Ми можемо лише висловитися, яким чином ми дійшли до свого переконання у цій справі». Свою думку я можу сформулювати досить ясно: я переконана, що порятунком для нас є відхід від сексуальної поляризації і кайданів родової категоризації в напрямку світу, в якому інди-

15

САНДРА ЛІПШЦІ-
БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

досліджень і роботи з чоловіками. Її мета – шляхом вивчення життєвих досвідів чоловіків як «соціо-історико-культурних конструктів» «сприяти критичному обговоренню питань, що стосуються чоловіків і маскулінностей та ширити знання про життя чоловіків серед широкої публіки».

Наче гриби після дощу, з'являються спеціальні журнали про чоловіків і для чоловіків. В Австралії це XY: *Men, sex, politics* (з 1990), *Certified Male* (з 1995) і *Journal of Interdisciplinary Gender Studies* (з 1996), в Англії – *Achilles Heel* і *Working With Men*, у США – *The Journal of Men's Studies* (з 1992) та ін. Найавторитетніший міжнародний міждисциплінарний науковий журнал *Men and Masculinities* (головний редактор Майкл Кімел) видає видавництво Sage з 1998 року.

Ці видання містять масу нової цікавої інформації про різні сторони й аспекти чоловічого буття. Однак співвідношення понять «чоловіче життя» і «маскулінність» залишається суперечливим. Під «чоловічими дослідженнями» зазвичай розуміють предметну галузь знання, яка охоплює все те, що стосується чоловіків, включно з біологією чоловічого тіла, здо-

ров'ям чоловіка тощо. Цей чоловічий аналог фемінології (але не гінекології) можна було б назвати соціальною андрологією. Натомість маскулінність частіше трактують як особливу соціальну ідентичність, яка існує винятково у певному соціумі і змінюється разом з ним.

Як і інші гендерні категорії, «маскулінність» не має однозначного визначення і має принаймні три різних значення. (Я віддаю перевагу латинізованому термінові, а не похідному від слов'янського кореня слову «мужність» (російською «мужественность»), оскільки він означає не тільки «чоловічність», тобто те, що стосується чоловіків і відрізняє їх від жінок, але й позитивну моральну якість, не пов'язану ні зі статтю, ні з ґендером. «Мужня жінка» звучить чудово, «маскулінна» ж означає не стільки мужність, скільки чоловікоподібність, мужлануватість. Вироз «жіночий чоловік» узагалі звучить погано. Отож, краще користуватися міжнародним терміном).

1. Маскулінність як дескриптивна, описова категорія означає сукупність поведінкових і психічних рис, властивостей і особливостей, об'єктивно притаманних чоловікам на відміну від жінок.

відуальні ролі і моделі поведінки можуть довільно вибиратися. Ідеал, до якого, як я вірю, ми повинні прямувати, найкраще описує поняття андрогінності. Слово, яке походить із грецької мови, andro (чоловік) і gyn (жінка) (...), має визволити особистість із обмежень стереотипів.(...) Воно дає особистості можливість вибору свого місця без постійного озирання на звичаї чи на стосовність своєї поведінки.

Адрієн Річ висловила свою думку віршем під назвою «The Stranger» («Чужий»):

*Виглядаючи, як виглядала й раніше, просто із серця
вулиці в сторону річки
йдучи річками алей
відчуваючи холод печер під асфальтом
бачачи спалахи світла на вежах
ідучи, як я йшла і раніше
як мужчина, як жінка, у місті
гнів мій пророчий, котрий очищає мій погляд
і дріб'язкове таке почуття милосердя
з гніву отого рожденне
коли я вхожу у кімнату прямо з сильного
похмурого світла
і чую я мову їх мертв
питають мене, хто я є*

*що ж я можу їм лиш сказати
що я андрогиня
що я живий розум
якого вам не описати
у вашій мертвій мові
загубленим іменником, замшілим дієсловом
лише в інфінітиві
мого наймення літери вписані під повіками
щойно народженого дитяти*

Кожен, хто стежить за сучасною феміністичною думкою, знає, що поняття андрогінності майже відразу зустрілося з шаленою критикою. Тим-то в 1974 році Адрієн Річ і вилучила вірш про андрогінність з підготованої до видання збірки своїх творів. У 1976 році вона коротко скритикувала це поняття у своїй книжці «Of Woman Born» («Про народжену жінку»), а 1978 року, у збірці «The Dream of a Common Language» («Сон про спільну мову») помістила новий вірш під назвою «Natural Resources» («Природні джерела»), у якому назавжди викинула цей термін зі свого словника. Ось фрагмент цього вірша:

*Є слова, котрих я вже ніколи не виберу
гуманізм андрогінність
Хоч нема в них ні сорому, ані боязні*

2. Маскулінність як аскриптивна категорія позначає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, чим є чоловік, які якості йому приписують.

3. Маскулінність як прескриптивна категорія – це система приписів, які мають на увазі не середньостатистичного, а ідеального «справжнього» чоловіка, нормативний еталон чоловічості.

Однак індивідуальні властивості, стереотипи масової свідомості і соціальні норми, як і наші уявлення про реальне, бажане і належне, ніколи не співпадають. Тому існують не лише різні канони маскулінності, але й різні парадигми її вивчення, які на перший погляд виключають одне одного, але насправді є взаємодоповнючими. Тим більше, що вони реалізуються різними науковими дисциплінами.

У сучасній науці існують 4 головні парадигми маскулінності: біологічна, психоаналітична, соціально-психологічна і постмодерністська. Перші дві парадигми є есенціалістськими, за замовчуванням припускаючи, що найважливіші властивості, які відрізняють чоловіків від жінок, є об'єктивною даністю, куль-

тура тільки оформлює і регулює їхній прояв. Другі дві парадигми – конструктивістські, вони вважають маскулінність продуктом культури і суспільних відносин, котрі нав'язують індивідам відповідні уявлення та образи.

БІОЛОГІЧНО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД

Трактування маскулінності як сукупності природних якостей, які відрізняють чоловіків (самців) від жінок (самок), історично є найдавнішим. Його формулювання можна знайти вже у давньогрецького історика Ксенофонта, за словами якого, «природу обох статей від самого народження... бог пристосував: природу жінки для домашніх робіт і турбот, а природу чоловіка – для зовнішніх. Тіло і душу чоловіка він улаштував так, що той більше здатний витримувати холод і спеку, мандрівки і військові походи, тому він призначив йому роботи поза домом». Тому «жінці пристойніше сидіти вдома, аніж перебувати поза ним, а чоловікові більше соромно сидіти вдома, аніж піклуватися про зовнішні справи» (Ксенофонт. Домострой, VII, 22-23, 30-310).

Сучасна еволюційна біологія та соціобіологія,

*в очах у стоїчних гнівливих предкинь:
їхній блиск заслабкий, мов барвник той
що ніяк не просочить
всіх волокон життя, того справнього,
котрим ми живемо сьогодні*

Критики, котрі впродовж останніх п'ятнадцяти років формували громадську думку щодо андрогінності, представляли погляди різних наукових дисциплін і репрезентували різні політичні середовища. Три з цих думок, зокрема, видаються мені конкретно відповідальними за той факт, що термін андрогінність так швидко перестали використовувати теоретики фемінізму.

Історія цього поняття не була ані такою беззмарною, ані такою нейтральною з точки зору статі, як це представляє Хілбранн. Якраз навпаки. Згідно з Барбарою Джелпі, андрогінність функціонувала в західній культурі як візія можливості створення «досконалого чоловіка», створення «чоловічої посудини, (...) сповненої жіночих емоцій і обдарованої жіночою зовнішністю». У «прекрасному новому світі чоловічих андрогінічних осіб» мужчини, таким чином, могли би бути андрогінічними, а жінки були б постійно андрогінічно дефініювані по відношенню до чоловіків.

Дехто стверджує, що цей андроцентризм помітний уже в самій конструкції слова, в якій andro поміщене перед гупе.

Поняття андрогінності настільки нейтральне з погляду статі і водночас настільки утопічне, настільки позбавлене будь-якого зв'язку з історичною реальністю, що навіть не визнає існування статевої нерівності, не кажучи вже про її історичний чи понятійний аналіз. Це бачимо з однакового і рівного трактування маскуліності й фемінності. Поняття андрогінності ігнорує факт, що чоловіки – і те, чим вони займаються, – майже завжди і повсюдно становили основні цінності культури. Андрогінність жодним чином не підкреслює цієї нерівності. Не робить також нічого, аби надати більшій вартості жінкам і тому, що вони роблять, або зменшити вартість чоловіків і їх діяльності.

Окрім того, вважається, що поняття андрогінності функціонує на занадто особистому і приватному рівні, щоб воно могло являти собою будь-яку політичну цінність. Виключення статевої нерівності вимагає інституційних змін, а не лише змін у сфері приватного життя. Зосереджуючись на проблемі особистості, а не патріархату, андрогінність не проводить жодно-

17

САНДРА ЛІПШЦІ-
БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ясна річ, не кажуть про «призначення» чоловіків і жінок, однак вони констатують наявність стійких кроскультурних і кросвидових статеводиморфічних особливостей чоловічої та жіночої поведінки і намагаються дати їм функціональне пояснення.

Згідно з теорією московського ученого В.А.Геодакяна, процес самовідтворення будь-якої біологічної системи містить у собі дві протилежні тенденції: спадковість – консервативний чинник, який прагне зберегти незмінними в потомства усі батьківські ознаки, і мінливість, завдяки якій виникають нові ознаки. Самки наче уособлюють постійну «пам'ять», а самці – оперативну, тимчасову «пам'ять» виду. Потік інформації від середовища, пов'язаний зі зміною зовнішніх умов, спочатку сприймають самці, які тісніше пов'язані з умовами зовнішнього середовища. Лише після відсіювання стійких зрушень від тимчасових, випадкових, генетична інформація потрапляє у середину захищеного самцями стійкого «інерційного ядра» популяції, представленого самками.

Відповідно до еволюційної теорії статі, норма реакції жіночих особин, тобто їхня адаптивність (пластичність) в онтогенезі за всіма ознаками трохи

ширша, аніж чоловічих. Той самий шкідливий чинник середовища модифікує фенотип самок, не торкаючись їхнього генотипу, в той час як у самців він руйнує не тільки фенотип, але й генотип. Скажімо, після початку льодовикового періоду широка норма реакції самок у далеких наших предків дозволяла їм «робити» густішою вовну чи грубшим підшкірний жир і вижити. Вузька норма реакції самців цього не дозволяла, тому з них виживали і передавали свої гени нащадкам тільки генотипно «найкошлатіші» та «найжирніші». З появою культури (вогню, шуби, житла) поряд з ними виживали і домагалися успіху в самок ще й «винахідники» цієї культури. Тобто культура (шуба) виконує роль фенотипу (вовни).

Унаслідок різної норми реакції в жінок вища здатність до навчання, виховання, пристосування, а в чоловіків – спритність, кмітливість, винахідливість (пошук). Тому нові завдання, які вирішують вперше, але які можна вирішити абияк (максимальні вимоги до новизни і мінімальні – до досконалості), краще вирішують чоловіки, а знайомі завдання (мінімум новизни, максимум досконалості), навпаки, – жінки.

У гендерології, яка перебуває під сильним впли-

го понятійного чи політичного аналізу нерівності статей, а подекуди навіть відвертає увагу від такого аналізу.

Зрештою, поняття андрогінності множить саму поляризацію статей, яку повинно було скасувати, надаючи їй матеріального побутування. Робиться це, визнаючи, що маскуліність і фемінність – це поняття дані і навіть визначені структурами особистості; підкреслюючи комплементарність маскуліності й фемінності, що, своєю чергою, імплікує природність гетеросексуалізму; зосереджуючись на розрізненні між тим, що чоловіче, а що жіноче, а не, скажімо, на розрізненні класів чи влади.

Хоча я, добре усвідомлюючи обмеженість поняття андрогінності, ще в 1977 році відмовилася від нього на користь досліджень схематизму статей, усе ж таки вважаю, що, хоча й багато із тих критичних думок почасти справедливі, жодна із них не була настільки вичерпною, щоб виправдати вилучення поняття андрогінності з лексики фемінізму. Звісно, на перший погляд видається, що історія андрогінності андроцентрична, і все ж таки це поняття не мусить уживатися під знаком андроцентризму і досі так і не вживалося сучасними феміністками. І справді, анд-

рогінність не аналізує нерівності статей. Тому-то мене дуже втішило те, що я мала нарешті можливість обговорити поняття андрогінності, попередньо провівши повний аналіз андроцентризму. Але навіть якщо андрогінність і не бере до уваги нерівності статей, не можна сказати, що це не має жодних політичних наслідків. У певний момент для теоретиків фемінізму, а тепер навіть для багатьох людей, які мають сумніви щодо чоловічої чи жіночої поведінки, андрогінність становила і становить візію утопії і водночас модель психічного здоров'я, позаяк не змушує людину викреслювати зі своєї особистості певний рис чи поведінки, котрі стереотипно вважаються невідповідними для даної статі. Як на мене, така революція в практиках культури була і є важливим політичним досягненням.

Згадане вище звернення до маскуліності й фемінності пов'язане з третьою критичною думкою на тему андрогінності: з твердженням, що вона надає матеріального побутування протистоянню статей, яке повинна була скасувати. Я думаю, що тут слід звернути увагу не тільки на те, хто використовує поняття андрогінності, але й на те, якого значення він йому надає. Для перших теоретиків андрогінності, таких,

вом фемінізму і соціального конструктивізму, біологічно-еволюційна парадигма непопулярна. Її вважають редукаціоністською (складні й різноманітні форми маскуліності зводяться до універсального біологічного імперативу), сексистською (гендерні властивості редукуються до статевих), антиісторичною (гендерні властивості виглядають скрізь і усюди більш-менш однаковими) і політично консервативною (вона часто використовується для ідеологічного обґрунтування і виправдання гендерної нерівності і чоловічого панування).

Однак ця критика справедлива тільки почасти. Хоча гендерний поділ праці та інших соціальних функцій не впливає сам собою зі статевого диморфізму, ці явища взаємозалежні. Той факт, що індивідуальні відмінності між чоловіками більші, ніж міжстатеві, не виключає наявності деяких більш-менш спільних рис, які характеризують чоловіків як популяцію. Ці властивості виявляються у структурі захворюваності, смертності, специфічних чинниках ризику тощо і відображаються у стереотипах маскуліності, елементи яких мають кроскультурну і навіть міжвидову валідність. Деякі аспекти чоловічої пове-

дінки, починаючи з підвищеної (у порівнянні з жінками) агресивності і схильності вибудовувати ієрархічні відносини панування і підпорядкування та завершуючи фалічною символікою, сягають своїм корінням поведінки наших тваринних предків і пов'язані з тими самими психофізіологічними автоматизмами. Людина як біологічний вид *homo sapiens* не може цілком звільнитися від своєї тваринної спадщини.

Науки про поведінку, етологія і психологія, не можуть не враховувати ці факти при всій складності їх інтерпретації. Відомий американський психолог, провідний світовий експерт з психології статей відмінностей Еліно́р Макко́бі підкреслює у своїй останній книзі⁶, що їх пояснення містять у собі біологічну компоненту. Багато рис поведінки хлопчиків відтворюють те, що характерно для приматів: статева сегрегація в іграх різностатевих дитинчат, різний стиль ігрової активності – у самців набагато більше силових ігор і показної, а іноді й реальної, агресії, асиметричність відносин з дорослими – молоді самці як група відокремлюються від дорослих раніше і повніше, аніж самки, а також виявляють

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

як Карл Юнг, маскуліність і фемінність були глибоко вкоріненими в особистість структурами, комплементарність яких імплікувала природність гетеросексуалізму. Сама ж андрогінність визначалася як елемент, що поєднує ці дві взаємодоповнюючі структури в одній особі чи гетеросексуальному подружжі.

Однак для пізніших теоретиків, таких, як Кароліна Хілбран чи я, маскуліність і фемінність – це радше стереотипні дефініції, вкорінені в культурні практики, ніж особистісні структури, вкорінені в індивідуумі, а натомість андрогінність – це абсолютна байдужість до культурних дефініцій, а не інтеграція маскуліності й фемінності. Інакше кажучи, «передумовою» андрогінності є те, щоб «поведінки не мали статі», а під поведінками розуміється також і вибір сексуальних.

Я, однак, вважаю, що поняття андрогінності не свідчить виразно, що маскуліність і фемінність не мають власного незалежного й відчутного існування. Андрогінність більше зосереджується на факті, що дана особа є одночасно чоловічою й жіночою, ніж на тому, що культура витворила поняття маскуліності й фемінності. Таким чином андрогінність поширює протистояння статей, яке повинна була скасувати, і робить це навіть у найбільш феміністичному виданні.

У 1977 році, аби чіткіше підкреслити, що маскуліність і фемінність – культурні призми, через які поляризується дійсність, я змінила предмет своїх досліджень з андрогінності на поняття детермінованої статтю схеми перетворювання інформації, або поняття статевого схематизму. Статевий схематизм – це присвоювання в культурі поляризації статей, це набута готовність до сприйняття поляризованих категорій статі і роду як природних визначників дійсності, а також ігнорування будь-яких інших природних чи штучних категоризацій. Статевий схематизм – це класифікація суспільної дійсності за поділами, залежними від статі, це поділ людей, їх рис, поведінки тощо на підставі обов'язкових у культурі поляризованих дефініцій маскуліності й фемінності, а не на підставі інших визначників, котрі могли би так само добре цю дійсність описувати.

Моє зацікавлення перетворенням інформації на підставі статевого схематизму виникало почасти з моїх досліджень більш загальної теорії схеми роду, яка з'ясувала, яким чином із новонароджених осіб чоловічої й жіночої статі виростають дорослі особи умовно чоловічі й жіночі. В теорії статевого схематизму використовуються концепції засвоєння різних

19

САНДРА ЛІПШЦІ-
БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

менше інтересу до дитинчат і рідше взаємодіють з ними. Деякі особливості поведінки хлопчиків, хоча й залежать від стилю їхнього виховання, мають психофізіологічні корені. Вищий рівень обміну речовин робить хлопчиків фізично енергійнішими й активнішими. Коли діти бавляться самі, їхні статеві відмінності під цим оглядом мінімальні, але в групі одностатевих однолітків хлопчики виглядають значно активнішими. Хлопчики збудливіші та важко піддаються зовнішньому контролю. Внаслідок пізнішого дозрівання хлопчики пізніше, аніж дівчатка опановують мовні навички, у них слабкіший емоційний самоконтроль, що робить їхню поведінку спонтаннішою й агресивнішою. Ці особливості чоловічої поведінки до певної міри пов'язані з дією чоловічого статевого гормону – тестостерону.

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД

Набагато популярніша в ґендерних дослідженнях, особливо феміністських, парадигма маскуліності – психоаналіз. Подібно до біоеволюційної теорії, психоаналіз є есенціалістським і універсалістським у тому сенсі, що він постулює універсальні чоловічі

властивості, а також механізми і стадії формування чоловічого характеру. Однак він вважає, що ці властивості не задані біологічно, а формуються в процесі індивідуального розвитку, в результаті взаємодії дитини з батьками.

Усі діти починають емоційне життя з ідентифікації з матір'ю, яку вони люблять, але водночас бояться. Проте дівчатка ідентифікуються з матір'ю назавжди, одержують задоволення від інтимних емоційних відносин з нею, і в них формується потреба в таких стосунках. Хлопчики навпаки незабаром довідуються, що відрізняються від своїх матерів, що вони повинні сформувати свою чоловічу ідентичність негативно, шляхом відокремлення від матері і формування почуття самости як чогось незалежного, автономного й індивідуального. Це досягається з допомогою негативних реакцій – мізогінії, емоційного відчуження від жінок і утвердження своєї чоловічої переваги, універсальною персоніфікацією якої є культ пеніса/фалоса.

Іншими словами, ґендерна психологія асиметрична: фемінна ідентифікація переважно батьківська, тоді як маскулінна – ґендерно-рольова. На відміну від

культурних призм. Теорія статевого схематизму проголошує, що, оскільки для американської культури характерна поляризація статей, діти засвоюють статевий схематизм (поляризацію статей), навіть не усвідомлюючи цього. У свою чергу, статевий схематизм спричиняє те, що діти виростають статеві типовими особами. Це означає, що, класифікуючи дійсність на підставі категорії статі, вони оцінюють поведінку за категоріями культурних дефініцій, котрі визначають, що для даної статі є «властиве», і відкидають будь-яку поведінку, яка для їх статі не «властива». Кольбертівська теорія пізнавального розвитку поміщала мотивацію відповідності статі і поведінки в свідомість дитини; натомість теорія статевого схематизму доводить, що ця відповідність вимушена поляризацією статей, котру нав'язує культура.

Дію статевого схематизму можна простежити на прикладі експерименту, який проводився серед студентів Корнуеллу. Маючи можливість широкого вибору, вони повинні були обрати собі нове гобі. Треба було оцінити, чого вартує кожна з пропозицій, тобто чи цим гобі можна займатися в умовах поганої погоди, чи йому можна присвятити час у перервах між заняттями, іспитами, семестровими роботами тощо. В

Ітаці у штаті Нью-Йорк, де рік, жартома кажучи, ділиться навпіл, а коли серйозно, – на «зиму й липень», проаналізувавши всі фактори, найбільш відповідний вибір зробила б особа, котра би вирішила займатися рукоділлям, наприклад, в'язанням светрів. Однак стате-вий схематизм змушує кожного поглянути на свій вибір через призму поляризації статей. Уже на самому початку роздумів студент задає собі питання: «Якої статі це гобі?», «Яку статю я репрезентую?», «Чи моя статю і статю гобі відповідають одна одній?». Конкретне гобі береться до уваги в подальших роздумах лише в тому випадку, коли статю студента відповідає статю гобі, інакше воно тут же буде відкинута.

Переносючи своє зацікавлення з андрогінності на статевий схематизм, я хотіла довести, що маскулі-ність і феміністність – це витвори культури. Я прагнула проаналізувати індивідуальні відмінності в даній культурі, а не, як це часто роблять антропологі, відмінності поміж культурами. Аналізуючи відмінності поміж культурами, антропологі намагаються показати чи увиразнити способи, за допомогою яких дана культура організує дійсність. Мої емпіричні дослідження та теоретичні роздуми мали на меті на підставі з'ясування відмінностей, котрі існують між особами, що на них

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дівчаток, які виробляють гнучкі особисті ідентифікації зі своїми матерями, хлопчикам потрібна позиційна ідентифікація з різними аспектами узагальненої чоловічої ролі. Вони засвоюють ті компоненти маскуліності свого батька, які в іншому разі, як вони бояться, могли б бути скеровані проти них (страх кастрації). У процесі формування особистості хлопчика в нього з'являються специфічні чоловічі страхи і комунікативні тривоги, від міри і способу подолання яких залежать характер, а особливо – психосексуальні властивості дорослого чоловіка.

Психоаналіз уплинув на клінічне дослідження особливостей маскуліної ідентифікації та її внутрішніх протиріч, котрі ведуть до психосексуальних розладів і труднощів. Він показав, що чоловіча ідентичність, усупереч видимості, зовсім не монолітна, її компоненти часто неузгоджені та внутрішньо суперечливі. На підставі психоаналізу створено низку плідних моделей формування альтернативних варіантів чоловічої ідентичності (Ерік Г. Еріксон, Гаррі Стек Саллівен тощо). Застосування психоаналітичного апарату до інтерпретації антропологічних даних показало також наявність соціокультурних ва-

ріацій маскуліності і типів «чоловічого характеру».

При цьому розвивалася і сама психоаналітична теорія. Якщо класичний психоаналіз вивчав переважно стосунки хлопчика з батьками, причому ролі батька й матері здавалися майже однаковими, то феміністський психоаналіз (Ненсі Чодоров), який підкреслює спотворюючий вплив патріархату на чоловіків, вважає чоловічі психологічні конфлікти результатом спільної дії іманентних внутрішніх суперечностей маскуліності і специфічного типу соціалізації хлопчиків у конкретному суспільстві. Це збагачує наукові уявлення про природу «чоловічої суб'єктивності», яка найчастіше включає і такі, свідомо «нечоловічі», риси як мазохізм і нарцисизм (К.Сілверман, 1992). Психоаналітичні ідеї та методи широко застосовують у феміністських культурологічних і мистецтвознавчих дослідженнях (Єва Кософскі Седжвік).

Однак переважна більшість суспільствознавців і психологів ставить до психоаналітичної парадигми скептично. Базові категорії психоаналізу – не наукові поняття, а метафори, його висновки не підда-

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

упливає статевий схематизм, та асхематичними з погляду роду особами, виявити не тільки статевий схематизм статево типових людей, але й поляризацію статей, характерну для американської культури в цілому. В моїх дослідженнях статево типові люди були не лише індивідами, котрі відзначалися статевим схематизмом, але й глибоко вкоріненими в культуру особами, спосіб відтворення інформації про навколишній світ яких міг допомогти їм сформувати свідомість культури як єдиного цілого.

Цей новий підхід до індивідуальної диференціації був обґрунтований з точки зору методології досліджень, оскільки, як уже згадувалося вище, у BSRI люди оцінюються як статево типові лише тоді, коли їх модель власної особистості відповідає обов'язковій для даної культури широко популярній дефініції статі. Іншими словами, люди, визначені в BSRI як статево типові могли бути визначені точнісінько так само, як і люди, глибоко просякнуті культурною дефініцією статі. Обидві стратегії – стратегія досліджень міжкультурних відмінностей і стратегія досліджень індивідуальних особливостей – за умови, що будуть відповідно витриманими, служать для виявлення досі недосяжних призм культури.

Вони дозволяють нам поглянути на призму культури, а не крізь неї завдяки виявленню можливостей, раніше непомітних, і твердженню, що неусвідомлений і домінуючий спосіб організації дійсності, що його використовує культура, не є єдиним способом. Якщо в концепції статевого схематизму й існує якась феміністична передумова, то цілком очевидно, що це не наказ кожному із нас дошукуватися в собі як чоловічих, так і жіночих первнів. Такою передумовою може бути радше твердження, що в сучасному історично-контексті витворена культурою дихотомія чоловіче – жіноче не мусить і не повинна множитися ні в культурі, ні в особистості індивідів. Точно таку ж передумову містять принаймні деякі інтерпретації поняття андрогінності.

Переклав Григорій Чопик

21

САНДРА ЛІПШЦІ-
БЕМ
МАСКУЛІННІСТЬ –
ФЕМІННІСТЬ
ПРО СТАТЕВУ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ

ються статистичній перевірці і не мають прогностичної сили. Різні школи й течії психоаналізу (Фройд, Юнг, Лакан, неофройдисти) концептуально несумісні одна з одною, ті ж самі терміни означають у них зовсім різні речі. Слідуючи за повсякденною свідомістю, психоаналітичні теорії нерідко зводять маскуліність до сексуальності чи описують її переважно сексологічними термінами, що є значним спрощенням. Психоаналітична парадигма дозволяє виразити й описати суб'єктивні переживання чоловіків, пов'язані з «кризою маскуліності», але конкретно-історичні соціальні реалії й особливо механізми соціальної зміни у ній ледь помітні.

МАСКУЛІННІСТЬ І ЧОЛОВІЧІ РОЛІ

На відміну від еволюційної біології і психоаналізу, що схильні розглядати маскуліність як щось єдине й об'єктивно дане, психологія, соціологія й антропологія частіше бачать у ній продукт історії та культури, вважаючи «чоловічі властивості» похідними головним чином, а то й винятково, від існуючої в суспільстві системи статей/ґендерних ролей, які дітина засвоює в процесі соціалізації. Місце іманент-

ного «чоловічого характеру» займають історично мінливі «чоловічі ролі».

Кожна наука приходила до цієї парадигми своїм власним шляхом.

Психологія XIX – початку XX ст. була сексистською та есенціалістською. У 1910-20-х рр. усі нечисленні дослідження психологічних особливостей чоловіків і жінок зводилися під рубрику «психології статі» (psychology of sex), причому стать найчастіше ототожнювалась із сексуальністю. У 1930-60-х рр. «психологію статі» змінила «психологія статей відмінностей» (sex differences), які уже не зводилися до сексуальності, але здебільшого вважалися заданими природою. Наприкінці 1970-х років, у міру того, як коло досліджуваних психічних явищ розширювалося, а біологічний детермінізм слабшав, цей термін було замінено на м'якший – «відмінності, пов'язані зі статтю» (sex related differences). У 1980-х роках їх стали називати «ґендерними відмінностями», які можуть узагалі не мати біологічної підоснови.

Відповідно мінялися й уявлення про маскуліність. У XIX ст. «чоловічі» (маскулінні) та «жіночі» (фемінні) риси і властивості вважалися суворо дихотомічними

ми, взаємовиключними, усякий відступ від них сприймався як патологія чи крок у цьому напрямі. Відтак жорсткий нормативізм поступився місцем ідеї континуума маскулінно-фемінних властивостей.

Розроблені у 1930-60-х роках численні тести маскулінності/фемінності (М-Ф) припускали, що хоча самі властивості М і Ф полярні й альтернативні, конкретні індивіди відрізняються один від одного лише мірою їх виразності. При цьому різні шкали М-Ф (інтелекту, емоцій, інтересів і т.д.) принципово не збігаються одна з одною. Це значить, що маскулінність не є унітарною рисою, чоловік з високим показником М за однією шкалою може мати низький показник за іншою шкалою тощо. І залежить це не від його іманентних природних характеристик, а від конкретної сфери його діяльності, роду занять, суспільного становища тощо.

Іншими словами, маскулінність і пов'язані з нею соціальні очікування (експектації) є похідними не від властивостей індивіда, а від особливостей чоловічої соціальної ролі. Звідси – перенесення уваги з індивідуальних рис на соціокультурні стереотипи і норми, стилі соціалізації тощо.

Паралельні зрушення відбувалися в антропології та у соціології. Історико-етнографічне вивчення маскулінності пов'язують насамперед з роботами Маргарет Мід, котра відкрила, що навіть близькі за рівнем соціально-економічного розвитку первісні племена можуть мати різні канони маскулінності, наприклад, поруч з войовничими, агресивними мундугуморами живуть спокійні та миролюбні арапеші. На перший план виходить не біологія, а культура і виховання.

Хоча висновки Мід часто цитують у підручниках як встановлені наукові факти, її польові дослідження були методологічно недосконалі. Сучасним антропологам чоловічі ролі в доіндустріальних суспільствах здаються не настільки пластичними, як здавалося Мід, котра значно перебільшила миролюбство самоанських чоловіків. Проте нормативні канони маскулінності в первісних народів неоднакові, а психічні властивості індивідуальних чоловіків – і поготів. Хоча більшість людських суспільств чекають від своїх чоловіків войовничості і високих досягнень, з цього правила є виняток (лагідні таїтяни та боязкі семай). За словами антрополога Девіда Гілмо-

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

С Е Р Г Е Й
ілюзія мужності

У Ш А К І Н

© С.Ушакін, 1997

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ра, «маскулінність – це символічний сценарій, нескінченно варіабельний і не завжди необхідний культурний конструкт». Аби розібратися в цьому різноманітті, потрібно розмежовувати не тільки самі лише аскриптивні чоловічі риси, але й ті конкретні сфери діяльності, у яких їм «належить» виявлятися.

У соціології 1950-х – 1960-х років важливу роль відіграла теорія Талкота Парсонса і Роберта Бейлза, які розглянули диференціацію чоловічих і жіночих ролей під структурно-функціональним оглядом. Виявилось, що і на макросоціальному (у рамках великих соціальних систем) і на мікросоціальному (у малих групах) рівнях статеві ролі найчастіше доповнюють одна одну: чоловічий стиль життя є переважно «інструментальним», спрямованим на вирішення предметних завдань, а жіночий – емоційно-експресивним. Ця теорія сприяла інтеграції в єдину схему соціально-антропологічних і психологічних даних. Однак феміністська критика показала, що в основі дихотомії інструментальності й експресивності, при всій її емпіричній і життєвій переконливості, лежать не стільки природні статеві відмінності, скільки соціальні норми, наслідування яких обмежує

індивідуальний саморозвиток і самовираження жінок і чоловіків.

Подібно розвивається і теорія ґендерної соціалізації. У світлі психоаналізу маскулінна самосвідомість і поведінка вимальовуються як продукти наслідування й ідентифікації з конкретним чоловіком – батьком чи його символічним образом. Соціологи і соціальні психологи доповнили цей підхід вивченням впроваджуваних у свідомість дитини батьками та вихователями узагальнених соціонормативних правил і уявлень. «Статеворольова типізація» за цією схемою йде наче зверху вниз: дорослі свідомо прищеплюють дітям, особливо хлопчикам, норми та уявлення, на які вони повинні орієнтуватися.

Однак емпіричні дані свідчать, що роль батьків у цій справі не така велика, як прийнято вважати. У більшості випадків батьки не нав'язують дитині ані вибору ігор, ані одностатевих товаришів, вони й втручаються у дитячі взаємини лише в тих випадках, коли їм здається, що син поводить себе не так, як «треба». За висновком Маккобі (1999), домашня соціалізація відіграє лише незначну роль у сегрегації статей. Хоча в деяких аспектах батьки дійсно по-різному

Вони не усвідомлюють, яку чуму ми їм веземо!
З. Фройд – К. Юнгові про психоаналіз під час спільної подорожі до Америки
[Grosz E. Jacques Lacan: A Feminist Introduction. – London: Routledge, 1991. – P. 11.]

Зазвичай ті специфічні якості, які демонструє виконавець у процесі здійснення поставлених перед ним завдань, відображають специфіку саме цих завдань, а не специфіку їх виконавця.
Е. Гоффман [Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. – London: Penguin Books, 1990. – P. 83.]

Ернст Джон, автор біографії Зигмунда Фрейда, наводить цікавий факт із життя психоаналітика. У бесіді з княгинею Марією Бонапарт Фройд начебто вигукнув: «Чого ж хоче жінка?» [Jones E. The Life and Work of Sigmund Freud, 3 vols. (1953- 1957). – Vol. 2. – London: The Hogarth Press. – P. 421.]. У роботі «Жіночність», написаній 1932 р., за кілька років до смерті, сімдесятисемилітній Фройд, немов підводячи підсумки своїх пошуків відповіді, зауважив, що його власне розумін-

ня сутності жіночності є «зрозуміло, неповним, частковим і не завжди приязним...», що повнішу відповідь може дати саме життя, чи його поетичні інтерпретації, чи результати наукових досліджень [Freud S. Femininity // Freud on Women: a Reader. Ed. by E. Young-Bruchil. – New York: W. W. Norton & Company, 1990. – P. 362.]. Подібне теоретичне самовикриття після майже чотирьох десятиліть ретельного (чи марного?) вивчення «загадки жінки» і послідовний відхід Фрейда з галузі власне аналізу сексуальності в галузь психоаналізу релігії і культури¹ навряд чи випадкові. Не тільки і не стільки тому, що всі спроби звести бажання жінки до єдиного об'єкта – чоловіка, чи, у традиційній фрейдистській інтерпретації, до пеніса, – виявилися неспроможними, скільки через безвихідність самої теоретичної моделі, обраної Фрейдом. Якщо сенс (життя) жінки в тому, щоб подолати невідворотність анатомії – за допомогою заміжжя, народження дитини чи прямого заперечення факту кастрації, – тобто, іншими словами, якщо сенс жіночності у «здобутті» відсутнього, то в чому тоді сенс чоловіка і мужності?

Чи не є в такому разі і саме питання Фрейда про предмет бажань жінки не чим іншим, як замаскова-

ставляться до синів і дочок, диференціюючи в залежності від цього заохочення і покарання, індивідуальні дитячі переваги як товаришів у іграх одностатевих однолітків, від цього не залежать. Характерний стиль взаємодії у хлоп'ячих групах, включаючи прояви агресії та дистанціювання від дорослих, створюється і підтримується значною мірою без дорослих і незалежно від їхнього впливу. Такі ж і кроскультурні антропологічні дані (Б.Вайтінг і К.Едвардс, 1988).

Саме слово «соціалізація» треба розуміти cum grano salis: хлопчики стають тим, чим вони є, не стільки внаслідок прямого напучування з боку дорослих, скільки внаслідок взаємодії із собі подібними, у рамках одностатевих хлопчачих груп, отож неминучі безліч індивідуальних і міжгрупових варіацій.

Це змушує вчених трактувати маскуліність не як єдине і стабільне ціле, а як рухливу і мінливу множинність.

пов'язане із загальними тенденціями не тільки гендерних досліджень, але й усього сучасного людинознавства і має кілька ідейних джерел.

По-перше, це феміністський аналіз гендеру як структури суспільних відносин і особливо відносин влади.

По-друге, це соціологічні дослідження субкультур і проблем, пов'язаних з маргіналізацією та опорою соціальних меншостей.

По-третє, це постструктуралістський аналіз дискурсивної природи будь-яких соціальних відносин, включно зі статевими і сексуальними ідентичностями (Мішель Фуко). У світлі цього підходу маскуліність, як і самі гендерні властивості, не є чимось самодостатнім, вона органічно переплітається з расовими, сексуальними, класовими і національними відносинами. При цьому вона свідомо умовна, пов'язана з певним контекстом, конвенційна і може розігруватися і представлятися по-різному (гендерний дисплей, перформанс).

Важливий аспект цього підходу – комплексне (водночас антропологічне, соціально-психологічне і біомедичне) вивчення феномену «третьої статі» та

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

24

ВІД ЧОЛОВІЧИХ РОЛЕЙ
ДО ГЕНДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Становлення нової парадигми маскуліності, яка набула значного поширення в останні 15 років, тісно

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ним питанням про суть бажань чоловіка? Чи, може, блискучим використанням прийому «заміщення», «переносу», «маскування», відкритого самим Фройдом у його «Тлумачення сновидінь»? Чи випадковий той факт, що вже в одній з перших своїх наукових праць, присвячених проблемам істерії, Фройд (слідом за Шарко) активно відстоює право чоловіків на істеричні неврози [Freud S. The Neuroses of Defence; The Aetiology of Hysteria // The Freud Reader. Ed. by P. Gay. Vintage. — London, 1995.] — усупереч самій семантиці терміну? Цікавий під цим оглядом і той полиск метафоричного містицизму, який притаманний Фройдові при описі його пацієнтів-чоловіків. На відміну від «жіночих» випадків, котрі ввійшли в історію, власливо, поіменно (Анна О., Катаріна, Дора), чоловіки у Фрейда завжди трохи більше (чи менше), ніж просто чоловіки. Вони — радше персонажі, мітологічні фігури, сценічні герої. Показовим є сам список: «людина-пацюк», «людина-вовк», «Цар Едіп» і, нарешті, «Нарцис».

Про Нарциса і піде мова у цій статті. Точніше, про ту роль, яку відіграють відображення, образи, моделі та репрезентації у формуванні чоловічої статевої ідентичності³.

Як на мене, концепція ілюзії мужності, яку я спробую розвинути далі, досить вдало описує два принципових аспекти чоловічої статевої ідентичності. З одного боку, вона дозволяє говорити про мужність як про перформативне, показове, оглядове, інсценоване явище, розраховане на певного глядача. З іншого боку, ідея позірності наголошує на ілюзорному, фантазматичному, символічному характері мужності. Як методологічну основу я використовуватиму висновки психоаналізу, що їх містять роботи таких його теоретиків і практиків як З. Фройд, М. Кляйн, Ж. Лакан.

ЗНАКИ СТАТІ

З-поміж інститутів, чи, користуючись термінологією Луїса Альтюссера, «ідеологічних апаратів» [Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses (notes towards an investigation) // Althusser L. Lenin and Philosophy and Other Essays. — New York and London: Monthly Review Press, 1971. — P. 127-186.], залучених до продукування статевої ідентичності, провідними зазвичай вважають два — родину та школу. Однак трансформація традиційної структури родини, ріст числа розлучень, ранні шлюби тощо, з одного боку, і

25

СЕРГЕЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гомосексуальності. Оскільки, як переконливо показала Джудіт Батлер, традиційний канон гегемонної маскулінності спрямований не тільки і не стільки проти жінок, скільки проти гомосексуальності, «нормалізація» гомосексуальності полегшує життя не тільки геям, але й безлічі гетеросексуальних чоловіків, чия статурса чи поведінка не відповідає жорсткому і свідомо нереалістичному канону маскулінності.

Головне досягнення цього підходу — деконструкція ідеї єдиної, жорсткої, універсальної маскулінності. Як пише Коннелл, «не існує єдиного образу маскулінності, який виявляється повсюди. Ми повинні говорити не про маскулінності, а про «маскулінності». Різні культури і різні періоди історії конструюють гендер по-різному... Розмаїття — не просто питання відмінностей між громадами; не менш важливо те, що розмаїття існує усередині кожного середовища. Усередині однієї й тієї ж школи, місця роботи чи мікрорайону будуть різні шляхи розігрування маскулінності, різні способи засвоєння того, як стати чоловіком, різні образи Я і різні шляхи використання чоловічого тіла»⁸.

«Гегемонна», культурно панівна, найпрестижніша

у певному середовищі маскулінність характеризує лише чоловіків, які перебувають на вершині гендерної ієрархії, а її ознаки історично мінливі. Хоча їх і приписують зазвичай конкретним індивідам, вони є колективними, створюються і підтримуються певними соціальними інститутами. Ці образи багатозначні, багатогранні, суперечливі та мінливі.

На відміну від популярних бестселерів, де йдеться про чоловічі проблеми загалом, поза часом і простором, більшість сучасних досліджень маскулінності є «етнографічними», вони описують і аналізують становище чоловіків і особливості чоловічої самосвідомості не взагалі, а у певній конкретній країні, громаді, соціальному середовищі, культурному контексті. Оскільки маскулінності, як і самі чоловіки і притаманні їм стилі життя, неоднорідні, багатомірні та множинні, стереотип «справжнього чоловіка» має сенс тільки в окресленій системі взаємозалежних соціальних уявлень.

Множинність і плінність образів маскулінності виявляється не тільки в історії, але й у житті кожного конкретного індивідуума, котрий у різних ситуаціях і з різними партнерами «виробляє», «грає» і «пред-

втрата школою монополії на поширення знань – з іншого, призвели до того, що дедалі більше нетрадиційних соціальних інститутів починають долучатися до процесу формування і ре-формування статевої ідентичностей. Засоби масової інформації сьгодні, безумовно, є одним з найактивніших таких інститутів. Без сумніву, газети, журнали, кіно тощо відігравали дуже істотну роль у цьому процесі й раніше. Принципова відмінність сучасної ситуації полягає у тому, що діють вони в умовах відсутності чітко виражених культурних, соціальних, моральних і т.п. ієрархій. Кажучи соціологічною мовою, вони починають відігравати роль не стільки вторинної, так званої закріплювальної соціалізації, скільки роль соціалізації первинної, тобто такої, що формує первісні, вихідні ідентифікаційні моделі поведінки⁴.

Ціла серія «чоловічих» журналів, які з'явилися в останні роки у Росії, дає доволі широку картину того, які варіанти мужності не просто формуються, а цілком серйозно конкурують за потенційного читача-споживача. *Медведь*, який вважає себе «справді чоловічим журналом», є цікавою спробою сформувати певну модель справжнього чоловіка, пов'язану, на відміну, припустімо, від російської *Плейбоя*, не стільки із сек-

сом, скільки з цілком конкретною класовою – чи фаховою – позицією. Придивімося докладніше, як це відбувається⁵.

Для початку – велика цитата з цього дійсного чоловічого журналу:

БОРІС МІХАЙЛОВ

«...Уявіть Його. Знаменитого, котрого знає (інколи навіть любить) уся велика країна. Нехай негарного, але збіса чарівного. Тому що бути чарівним – це його робота... Уявіть Його, у свої 25-30-35-40 років керівника великої компанії і навіть – не побоїмося цього слова – холдингу. Він уміє приймати рішення і брати відповідальність на себе. Не завжди добре, але майже завжди дорого одягається. Він часто вміє говорити на незрозумілій іноземній мові. Він воліє дорогі сигари, а не дешеві, коньяк, а не горілку, Х'юго Босса, а не «Шипр», Grand Cherokee, замість «Жигуля» і Париж разом з Дакаром – замість відпочинку на березі Рибінського водосховища. А найдивовижніше, що не тільки воліє, але й може собі це дозволити. І без усякої лихої думки констатуємо – це чудово: здавалося, порода справжніх чоловіків майже вимерла, а виявляється – зовсім ні. І окремих її представників можна

ставляє» різну маскуліність. Психологи давно вже помітили, що хлопчики і чоловіки частіше, ніж жінки, демонструють оточуючим свідомо помилкові, нерельєвні образи Я, попросту кажучи – видрючуються. Поняття «гендерного дисплею», «витворення гендера» і «гендерного перформанса» дозволяють краще описати і теоретично осмислити різні іпостасі чоловічого Я і можливі варіанти та способи їх інтеграції та дезінтеграції. Це має, окрім культурологічного, також важливе психотерапевтичне значення.

Різні парадигми маскуліності не стільки заперечують, скільки взаємно доповнюють одна одну. Але розрив між теорією й емпіричними даними в «чоловічих дослідженнях» ще більший, ніж у жіночих.

Чималими є предметні диспропорції. В одних сюжетах (спорт, насильство, здоров'я, сексуальність, батьківство) наукових фактів стосовно багато, в інших немає нічого, крім умоглядних міркувань. Тим часом імагологія (аналіз типів і образів маскуліності, представлених у засобах масової інформації, культурі та повсякденній свідомості), не підкріплена соціологічним аналізом, не дозволяє скласти думку про довготермінові тенденції соціального розвитку.

Вкрай нерівномірним є розподіл наукової інформації за країнами та континентами. Хоча кількість порівняльних кроскультурних досліджень маскуліності швидко зростає, значна частина теоретичних узагальнень робиться на «західному» матеріалі, що, звичайно, неправомірно.

Як і раніше, існує чимала міждисциплінарна роз'єднаність. Побожовання впасти у гріх біологічного редукціонізму спонукує багатьох дослідників-гуманітаріїв практично ігнорувати біологічні дані, що значно полегшує і спрощує їхню роботу. А характерний для пост-структуралізму методологічний гіперкритицизм робить дослідника схожим на стоногу, яку запитали, з якої ноги вона ходить. Неборака задумалася і після цього взагалі не могла зрушитися з місця.

МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ІСТОРІЯ

Позаяк «криза маскуліності» пов'язана зі зміною соціальних умов, ознаки і причини змін належить шукати не в стільки в індивідуальній психології, скільки у соціально-економічних процесах і відносинах. Глобальні фрейдистські моделі, при всій

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

спостерігати зблизька і, якщо пощастить, то й торкнутися» [Медведь. — № 8. — С. 97.]

При усій своїй іронії і сарказмі цитата, проте, містить ледь не всі основні компоненти, з яких сьогодні у засобах масової інформації конструюється модель справжнього чоловіка, який чи «майже вимер», чи «вимирає», чи то «вже почав відроджуватися». Компонентів, відверто кажучи, не так уже й багато: вік, влада, а — головне! — стиль життя, тобто стійкий набір предметів, способів і форм споживання^б. Прикметно, що всі ці компоненти позбавлені власного сенсу і є радше покажчиками, індикаторами, «дорожніми знаками», покликаними відзначити поворот чи межу швидкості; вони мають сенс лише завдяки відносинам, які існують між самими цими знаками. Париж і Дакар важливі остільки, оскільки хтось дуже довго бував на Рибінському водосховищі. А здатність «приймати рішення» і «брати на себе відповідальність» стає істотною лише за умови, що хтось (знову) може залишитися без своєї частки влади. «Змістова» компонента знаку — що робити в Парижі і навіщо «брати відповідальність» і «приймати рішення» — залишається поза дужками.

Отже, на зміну дискусіям про «сутність» мужности

приходять дискусії про характер чоловічих «обла-дунків», на зміну трактатам про виховання почуттів — довідники з основ етикету, у тому числі й статевого. Власне ця ситуація навряд чи здатна викликати подив: суперечки про співвідношення форми і змісту тривають не одну сотню і навіть тисячу років. Прикметно тут інше — форма починає виконувати не стільки репрезентативну, представницьку, відображаючу, скільки конституюючу функцію. Саме тому особливо-го значення набувають розмаїті «маніфестації», «символи», «знаки» чи, простіше, ярлики, які відсилають до інших значеннєвих кодів, інших — не явних, не очевидних, але першорядних за значенням — ієрархій. Іншими словами, формальні елементи починають використовувати для позначення — тобто матеріалізації відсутності змістовних елементів: як через неможливість безпосередньої присутності останніх, так і найчастіше завдяки їхньому фантомному характерові. Відтак процес становлення особи збігається з процесом її — особи — формування, тобто нагромадження, засвоєння і відтворення символічних засобів (образів), з допомогою яких особа може означити свою присутність у суспільстві. Мелані Кляйн у своїй класичній роботі про роль символів у формуванні

27

СЕРГЕЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

їх привабливості, — майже кожен чоловік впізнає в них себе і свої проблеми, — для пояснення соціальних змін непридатні.

Виходячи з того, що спочатку міняється соціальне становище і характер діяльності чоловіків і жінок, потім — їхні базові установки та цінності, і тільки після цього — тонші психологічні властивості, які, в свою чергу, впливають на соціальну структуру, починати потрібно не з психології та культурології, а з гендерної стратифікації. Така спільна логіка і соціології, і сучасної психології, включно з популярною в Росії теорією діяльності Л.С.Виготського та його послідовників.

Отже, необхідно розмежувати:

- більш-менш об'єктивні соціально-структурні зрушення, які піддаються вимірові,
- їх переломлення в культурі та масовій свідомості, насамперед у стереотипах і нормах маскуліності,
- пов'язані з цим індивідуально-психологічні відмінності.

Деякі з цих зсувів є довготерміновими і глобальними, притаманними більшою чи меншою мірою всім

індустріально розвиненим країнам і країнам, що розвиваються.

1. У сфері *виробничих відносин* відбувається поступове і дедалі швидше руйнування традиційної системи гендерного поділу праці, послаблення діхотомізації та поляризації чоловічих і жіночих соціально-виробничих функцій, ролей, занять і сфер діяльності. Провідною, динамічною силою цього процесу є жінки, які швидко освоюють чоловічі професії, урівнюються з чоловіками за рівнем освіти тощо.

2. У політичній сфері паралельно цьому, хоча з деяким відставанням, міняються гендерні відносини влади. Чоловіки поступово втрачають колишню монополію на публічну владу. Загальне виборче право, принцип громадянської рівноправності статей, збільшення номінального і реального представництва жінок у владних структурах — загальні тенденції сучасності. Це не може не змінювати соціальних уявлень чоловіків та жінок одне про одного і про самих себе.

3. У тому ж напрямі, але з набагато більшим хронологічним відставанням і кількістю варіацій, ево-

особи підкреслювала важливість цієї освітньої функції: «...символізм є не тільки підставою різного роду фантазій і сублімацій. Крім того, символізм — це фундамент, на якому індивід будує свої відносини і з зовнішнім світом, і з реальністю загалом» [Klein M. The Importance of Symbol Formation in the Development of the Ego // Klein M. The Selected. Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 97].

Психоаналіз і — пізніше — постструктуралізм зробили, однак, низку важливих доповнень до концепції символу. У традиційному трактуванні символ є не що інше, як сполучний елемент, точніше, частина елемента, яка вказує на необхідність пошуку інших частин з метою відтворення споконвічної цілності⁷. У контексті психоаналітичної теорії особи «частини» символу почали розуміти як елементи, що мають свою власну символічну природу. У результаті й ідея «споконвічної» цілності символу, й ідея фіксованої ідентичності його «частин» втратили свій фундаментальний сенс. Образи і відображення стали «перекладами, що не мають тексту-оригіналу» [Weber S. Return to Freud: Jacques Lacan's Dislocation of Psychoanalysis. — Cambridge: Cambridge University Press, 1992. — P. 1.], оскільки:

«...те, що піддається репрезентації, є не безпосередньою реальністю, а лише іншою формою репрезентації. Відтак аналіз образів неминуче вимагає аналізу відносин між образами» [Dyer R. The Matter of Images: Essays on Representations. — London and New York: Routledge, 1993. — P. 2.].

З точки зору аналізу статевої ідентичності таке розуміння характеру репрезентації має низку важливих наслідків, а саме: статтю можна трактувати як символічну конструкцію, як знак, покликаний графічно оформити необхідний асоціативний зв'язок — точніше, як зауважує Тереза де Лоретіс, оформити приналежність до певної групи чи класу [de Lauretis T. Technologies of Gender: Theories of Representation and Difference. — Bloomington: Indiana University Press, 1987. — P. 4.], який має, у свою чергу, власні символічні засоби репрезентації.

Як технічно реалізується подібна репрезентація статі? Луїс Альтюссер, коментуючи внесок Фройда і Лакана в розвиток психоаналізу, відзначив, що, по суті, є лише два доступних нам способи чи механізми репрезентації [Althusser L. Freud and Lacan // Althusser, L. Lenin and Philosophy and Other Essays. — New York and London: Monthly Review Press, 1971.]. У «Тлумач-

лююються шлюбно-родинні відносини. У сучасному шлюбі набагато більше рівності, поняття батьківської влади дедалі частіше замінюється поняттям батьківського авторитету, а «справедливий розподіл домашніх обов'язків» стає однією з найважливіших ознак родинного благополуччя. Класичне запитання «Хто голова родини?» замінюється запитанням «Хто приймає основні рішення?». Загальна психологізація подружніх і батьківських стосунків, з акцентом на взаєморозуміння, практично несумісна з твердою дихотомізацією чоловічого і жіночого. Як і в інших сферах життя, ці зміни більше зачіпають жінок, аніж чоловіків, однак нормативні уявлення і психологія останніх також перебудовуються, особливо серед молодших, освічених і міських чоловіків.

4. У ХХ ст. істотно змінився *характер соціалізації хлопчиків*. Більш раннє і загальне шкільне навчання підвищує міру впливу спільноти однолітків у порівнянні з впливом батьків. А позаяк шкільне навчання здебільшого є спільним, це зменшує статеву сегрегацію і полегшує взаєморозуміння хлопчиків і дівчаток, створюючи психологічні передумови для більш рівних і широкіх кооперативних відносин між

дорослими чоловіками і жінками в різних сферах суспільного й особистого життя.

5. Зміни в структурі ґендерних ролей відображаються в соціокультурних *стереотипах маскуліності*. Хоча в масовій свідомості нормативні чоловічі та жіночі властивості як і раніше виглядають альтернативними і взаємодоповнючими, принцип «або/або» уже не є неподільно пануючим. Багато хто соціально-значимі риси особи вважає ґендерно-нейтральними чи такими, що припускають істотні групові й індивідуальні варіації. Ідеальний тип «справжнього чоловіка», який завжди був умовним і часто проектувався в минуле, тепер остаточно втратив свою монолітність, а деякі його компоненти, скажімо, агресивність, які колись вважалися позитивними, стали проблематичними і дисфункціональними, доречними тільки у певних, суворо окреслених умовах (війна, змагальний спорт тощо). Це сприяє утвердженню погляду на маскуліність як виставу, маскарад, перформанс.

6. Соціокультурні зміни поширюються на соціальні уявлення *про специфіку чоловічого тіла, критерії чоловічої краси та межі чоловічої емоційної*

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

ченні сновидінь» Фройд характеризує їх як фундаментальні закони «зміщення» (displacement)⁸ і «згущення» (condensation)⁹. Лакан, у свою чергу, переніс психоаналітичні категорії на ґрунт лінгвістики, визначивши ті ж самі механізми як риторичні прийоми метонімії й метафори¹⁰.

У результаті цих методологічних інновацій з'явилася змога розглядати статтю як продукт конкретної риторичної діяльності, як постійно мінливий результат безупинної роботи з виробництва символів і сенсів. Суть аналізу в цій ситуації зводиться до спроби виявити джерела і хід розвитку тих метафор і метонімії, тих зміщень і згущень, що й формують символічне поле статевих ідентичностей.

РИТОРИКА СТАТІ

Метафора «бомба уповільненої дії» як уособлення справжньої мужності має давнє минуле і різні історичні форми. Від билинних епосів (Ілля Муромець) і казок (Ємеля, Іван-дурень) до літературних спроб (Доріан Ґрей і доктор Джекіл/містер Гайд) і культурних стереотипів (хитрий, але слабкий єврей і сильний, але простодушний негр¹¹) метафора зберігала свій основний «посил»: мужність — це явище глибин-

не, яке потребує часу і місця для своєї повної та істинної реалізації. Зовнішній спокій є не що інше, як видимий спокій, тактичний прийом, котрий використовують для маскування бурхливих процесів, що тривають у глибині.

Метафора «ведмідь», безумовно, належить до тієї ж низки символічних засобів і відображає принаймні два аспекти, що є типові для розуміння природи мужності. З одного боку, — це мужність, усвідомлювана як незалежність, автономність, відокремленість; можна скористатися ще однією зоологічною метафорою — мужність «степового вовка». З іншого боку, — це мужність, яка уособлює агресію, стихійність, природну неприборканість й інстинкти.

Однак і перша, й друга компоненти зазнали у «Ведмеді» певної «цивілізаційної» обробки, в результаті якої чоловіча незалежність стала усвідомлюватися як незалежність фахівця, експерта, а чоловіча агресивність виявилася «сублімованою» з допомогою героїзації споживацтва.

Австралійський соціолог Роберт Коннелл зауважує у своїй книзі, присвяченій проблемам мужності, що історично тривала певна боротьба між концепцією «мужности», заснованої на ідеї панування гру-

чутливості. В умовах сталих ієрархічних відносин чоловіча привабливість також асоціювалася переважно з якостями, заснованими на силі і владі. «Виховання почуттів» у хлопчика практично зводилося до самовладання, а ніжність і чутливість вважалися проявами слабкості й жіночності.

В Англії XVIII ст. чутливість і делікатність смаку, включаючи інтерес до мистецтва, вважалися конституціональною властивістю, притаманною жінкам. Філософи епохи Просвітництва вели спеціальну кампанію за реформування і пом'якшення чоловічих звичаїв щодо жінок і дітей. Спочатку ці нові нормативні установки, які вимагали від чоловіків м'якості й елегантності, стосувалися тільки панівних класів, причому підкреслювалося, що ці якості не повинні переростати в жіночність⁹. У наступні два сторіччя ця тенденція стала поступово поширюватися на інші класи і стани, хоча пролетарський канон маскулітності донині залишається традиційнішим і жорсткішим, ніж буржуазний.

Хоча правила етикету і доброго тону на перший погляд здаються зовнішніми, їх засвоєння змінює не лише чоловічу поведінку, але й психіку. Це відбу-

вається не автоматично. Соціально емансиповані й освічені жінки пред'являють до чоловіків підвищені вимоги психологічного характеру, які багатьом чоловікам важко вдовольнити. Це сприяє розвитку в чоловіків складніших і тонших форм саморефлексії, розкритуючи образ монолітного чоловічого «Я».

7. Ускладнюються і взаємини між чоловіками. Чоловічі стосунки завжди були і залишаються змагальними та ієрархічними. Однак у первісному стаді соціальний статус і репродуктивний успіх самця визначався одними й тими ж властивостями. В міру того як елементарний біологічний добір, котрий забезпечує виживання найпристосованіших особин, було доповнено і почасти замінено соціокультурним добром, перевагу здобули не стільки фізично найсильніші та найагресивніші, скільки найрозумніші та найкреативніші самці, соціальні досягнення яких забезпечують вищий статус для них самих і їхніх нащадків, що, природно, приваблює до них і самок. У людському суспільстві чоловічі ієрархічні системи будуються не за одним, а за кількома принципами, що не співпадають один з одним. Однак у різних середовищах і на різних стадіях життєвого шляху критерії

бої сили – умовно кажучи, піхоти, – і концепцією, яка має у підлозжі ідею знання – умовно кажучи, ракетних військ [Connell R. Masculinities. – Berkeley: University California Press, 1995. – P. 165.]. *Медведь* під цим оглядом досяг певного успіху, намагаючись об'єднати обидві тенденції у своїй версії чоловіка-як-знавця, чоловіка-на-своєму-місці. Дві рубрики журналу – «Речі до мірки» і «Фрак» – покликані до певної міри уособити цю ідею. Цікава концептуальна схема рубрик – йдеться не стільки про конструювання речей, не стільки про створення свого гардеробу, скільки про пошук придатної речі – чи уніформи, робочого халата чи навушників диск-жокея. Інакше кажучи, йдеться про можливість вписатися в запропоновану ситуацію, про здатність використовувати її у своїх цілях, а не про бажання змінити її. Що, у свою чергу, припускає, поперше, знання ситуації і, по-друге, знання своїх цілей.

Характерно, що, незважаючи на зовнішню образну «всеїдність» і «позакласовість»¹², концепція чоловіка-як-знавця (та й концепція знавця-як-чоловіка) відображає цілком чітку групову ідеологію – ідеологію так званого нового середнього класу, соціальний статус якого визначається не успадкованим капіталом чи політичними зв'язками батьків, а конкретною са-

мостійною діяльністю конкретного індивіда¹³. Скажімо, у коротких біографічних даних, які супроводжують світлина тих, кому речі до міри, як правило, немає ні прізвища, ні сімейного стану, ані будь-яких інших відомостей, які визначають позафаховий статус. У рамках концепції self made man важливим є не слово man і навіть не слово made, а додаток self. Поняття фаховості, таким чином, стає онтологічним стрижнем, на який «нанизується» кожна, у тому числі і статева, ідентичність. Штангіст, олімпійський чемпіон це прагнення не стільки до само-реалізації та само-удосконалювання, скільки до елементарного створення цього «само», яке пізніше можна удосконалити, формулює в *Медведе* так:

«...коли ти тільки приходиш у (спортивний) зал – ти ніхто, тобі ще треба буде багато працювати і доводити всім і собі, чим ти насправді є. Це тепер я на самій вершині, чемпіон, а до того я теж був ніким – просто хлопцем, який піднімав штангу» (Медведь. – № 14. – С. 85).

Зовнішня соціальна «амбівалентність» у використанні чоловічих образів, які належать до різних соціальних, економічних, культурних, фахових і т.п. груп, крім цілком зрозумілого економічного чинника залу-

успіху можуть бути різними. «Справжній чоловік» завжди повинен бути «зверху», але значення цього поняття неоднакове. Звідси знову ж впливає багатомірність нормативних канонів маскуліності.

8. Міняється *характер чоловічої сексуальності*. Сексуальна революція ХХ століття була насамперед жіночою революцією. Ідея рівності прав і обов'язків статей у ліжку – плоть від плоті загального принципу соціальної рівності. Порівняльно-історичний аналіз динаміки сексуальної поведінки, установок і цінностей за останні півстоліття свідчить про повсюдне різке зменшення поведінкових і мотиваційних відмінностей між чоловіками і жінками у віці сексуального дебюту, кількість сексуальних партнерів, прояв сексуальної ініціативи, ставленні до еротики тощо. При цьому жінки краще рефлексують і вербалізують свої сексуальні потреби, що створює для чоловіків додаткові проблеми, включаючи так звану виконавську стривоженість. Масове поширення таких раніше заборонених сексуальних позицій як «жінка зверху» і куннілінгус, підвищуючи сексуальне задоволення обох партнерів, є водночас символічним ударом по гегемонній маскуліності. Сучасні

молоді жінки очікують від своїх партнерів не тільки високої потенції, але і розуміння, ласки та ніжності, які у колишній джентльменський набір не входили. Багато чоловіків намагається відповідати цим вимогам, внаслідок чого поняття сексу як завоювання і досягнення змінюється цінностями партнерського сексу, заснованого на взаємній згоді.

9. Частковий, але дуже важливий аспект цього процесу – *ріст терпимості до гомосексуальності*. Одностатева любов уже самим своїм існуванням підриває ілюзію абсолютної протилежності чоловічого і жіночого. Гомофобія – конституюючий принцип гегемонної маскуліності. Ставлення чоловіків до фемінності, за визначенням, двоїсте: хоча в ньому присутня мізогінія, приниження жінок, однак «справжній чоловік» зобов'язаний любити жінку і відчувати до них потяг. І навпаки, потяг до іншого чоловіка – ганебна і непростима слабкість. Численні нормативні заборони на прояви ніжності у стосунках між чоловіками – одна з причин чоловічої «неекспресивності» і чоловічих комунікативних труднощів. У сучасному суспільстві гомофобія поступово слабшає, причому найбільшу терпимість до

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

чення нових читачів може мати й іншу, психологічну підставу.

Успіх журналів на зразок *Медведя*, як і основної маси рекламної продукції, націленої на продаж не стільки товару, скільки способу життя, залежить від того, наскільки вдалася чи не вдалася ідентифікація потенційного споживача/читача із запропонованою йому моделлю чи обставинами. Іншими словами, від того, як легко конкретна людина здатна «приміряти» до себе запропоновану йому ситуацію і/чи ідентичність. З цієї точки зору, строго кажучи, абсолютно не важливо, як відбувається ідентифікація — з допомогою метафоричних фантазій¹⁴ чи з допомогою практичної — тобто метонімічної — реалізації запропонованих порад¹⁵. Важливо, що й уможливає «споживання» образів — у першому випадку, і цілком практичне споживання конкретних «статусних» товарів — у другому споконвічно засновано на тій ідентифікаційній динаміці, яка задається і постійно відтворюється рекламою чи, у даному випадку, журналом. Динаміку цю, на мій погляд, цілком описує термін нарцисизм [Freud S. The Libido Theory and Narcissism // Freud S. Introductory Lectures on Psychoanalysis. — New York — London: W.W. Norton & Company, 1966. — P. 416-418.].

САМ СОБІ РЕЖИСЕР

Нагадаю, що традиційний, «нормальний» психосексуальний розвиток особи рухається траєкторією: суб'єкт (наприклад, дитина) — зовнішній зразок для наслідування (зазвичай — один із батьків) — модифікований суб'єкт. Нарцисичний тип розвитку принципово інший. Траєкторія розвитку в даному випадку позбавлена проміжної ланки, точніше, роль зовнішнього зразка для наслідування грає сам суб'єкт. Траєкторія, таким чином, набуває наступної форми: суб'єкт — ідеальний суб'єкт — модифікований суб'єкт.

На мій погляд, Мелані Кляйн абсолютно права, пов'язуючи джерело подібного типу розвитку із невдачею, якої зазнав суб'єкт при спробі ідентифікувати себе із «зовнішнім» об'єктом/суб'єктом [Klein, M. Notes on Some Schizoid Mechanisms // Klein, M. The Selected. Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 199-200.]. Нарцисизм, таким чином, є своєрідною формою захисної реакції на нестійкість зв'язків із зовнішнім світом. Про форми прояву захисної функції нарцисизму йтиметься нижче, а зараз хотілося б зупинитися на іншому — візуальному — аспекті цього феномена.

Розповідаючи у своїх «Метаморфозах» міт про шістнадцятирічного Наркіса (Нарциса), Овідій не втом-

31

СЕРГЕЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

гомосексуальності виявляють молоді та освіченіші люди. Хоча це не супроводжується зростанням числа людей, які ідентифікують себе як геї, сексуальна ідентичність стає менш важливою нормативною ознакою маскулінності.

Перелічені зрушення й тенденції є більш-менш глобальними, загальними і закономірними. Але процес цей складний, нерівномірний і суперечливий.

Насамперед потрібно усвідомлювати те, що головним суб'єктом і носієм соціальних змін, які ламають звичний гендерний лад, є не чоловіки, а жінки, соціальний стан, діяльність і психіка яких змінюються зараз значно швидше і радикальніше, ніж чоловіча психіка.

Річ тут, імовірно, не стільки в ширшій адаптивності жінок (за теорією Геодакяна), скільки у загальній логіці соціально-класових відносин. Будь-які радикальні соціальні зміни здійснюють насамперед ті, хто в них зацікавлений, тобто пригноблені класи, у даному випадку — жінки. Панівний клас навпаки зазвичай зацікавлений у збереженні статус кво; лише коли зміни сягають певного порога і стають незворотними, починається «зрада клерків», котрі перехо-

дять на бік нових соціальних сил, а відтак і масовіша переорієнтація колишньої еліти, яка прагне вижити в змінених умовах.

Саме це відбувається в гендерних стосунках. Жінки крок за кроком освоюють нові для себе заняття і види діяльності, що супроводжується їхньою психологічною самозміною і зміною їхньої колективної самосвідомості, включно з уявленнями про те, як повинні складатися їхні взаємини з чоловіками. Хоча систематичних крос-культурних досліджень такого роду я не знаю, схоже на те, що й жіночі самоописи, і жіночі образи маскулінності змінилися за останні десятиліття більше, ніж чоловічі. Річ не в ригідності, жорсткості чоловічої свідомості, а в тому, що клас, який втрачає панування, не квапиться здавати свої позиції і чинить це тільки під натиском, у силу необхідності.

Міра і темпи зміни гендерного ладу і відповідних йому образів маскулінності дуже нерівномірні:

- у різних країнах,
- у різних соціально-економічних прошарках,
- у різних соціально-вікових групах, серед різних типів чоловіків.

люється повторювати, що суть драми юнака не в тому, що він не зміг обірвати (чи безконечно продовжувати) обтяжливий «роман із самим собою» — у такому разі фінал навряд чи був би таким трагічним. Іронія ситуації в тому, що «об'єктом пристрасті» стало відображення, образ, зоровий/зримий ефект¹⁶. Перекладаючи символи античної мітології на загальнодоступну мову психопатології повсякденного життя, Зигмунд Фройд спробував зрозуміти, що саме намагається побачити черговий нарцис у своєму (чи чужому) відображенні/образі, що саме є т.зв. «спусковим гачком» процесу ідентифікації глядача й образу. На думку Фрейда, у подібному діалозі можливі чотири типи взаємин. При кожному з них образ виконує функцію відображення, нагадуючи суб'єктові про нього самого на певному етапі його життя.

Таким чином, у процесі сприйняття «відображення» наявний один з чотирьох різновидів ідентифікації: ідентифікація суб'єкта з його власним образом (упізнавання сучасного); ідентифікація суб'єкта з його образом у минулому (активізація минулого); ідентифікація суб'єкта із своїм можливим образом у майбутньому (проекція майбутнього);

повторна ідентифікація з тим/тією, хто вже був одного разу об'єктом первинної ідентифікації (у даному випадку йдеться, як правило, про батьків і, відповідно, про реставрацію вихідної ідентичності) [Freud S. On Narcissism: An Introduction //The Freud Reader. Ed. by P. Gay. Vintage. — London, 1995. — P. 555-556.].

Свідомо чи несвідомо *Медведь* використовує всі чотири способи, намагаючись так досягти максимального охоплення аудиторії. «Різничинний» склад тих, кому речі до мірки, можливо, покликаний нагадати про нещодавнє минуле; інтерв'ю з фахівцями у фраках і розповіді про чоловічу роботу повинні зміцнити уявлення читачів про себе; відверто «ексклюзивні» чоловічі фотомоделі провокують пошуки свого нового вигляду (фрака?), а історичні сторінки про росіян минулого повертають до життя ті об'єкти і суб'єкти, що могли б стати новою вихідною точкою процесу самоідентифікації. Кажучи словами Фрейда, образи ці, запропоновані індивідові як ідеальні моделі, можуть розглядатися як сурогати (substitute), покликані заповнити вакантне місце первинного, дитячого нарцисизму — нарцисизму, при якому індивідуальне й ідеальне в суб'єкті ще повністю збігалися [Freud S. On Narcissism: An Introduction //The Freud

Оскільки ламання традиційного ґендерного ладу тісно пов'язане із загальною соціально-економічною модернізацією суспільства й утвердженням нових технологій, логічно припустити, що зміна канону маскулінності буде сильнішою у промислово розвинених країнах Заходу, аніж у країнах третього світу. Загалом, так воно і є. Проте такі кількісні показники, як темп і рівень соціально-економічного розвитку, визначають характер символічної культури суспільства, одним з елементів якої є маскулінність, тільки через низку опосередкувань, включно з особливостями традиційної культури й іншими національними властивостями відповідної країни чи етносу.

Це переконливо підтверджують багаторічні крос-культурні дослідження голландського антрополога Герта Гофстеде, який емпірично порівнював типові ціннісні орієнтації людей у різних культурах за кількома ознаками, включно з маскулінністю та фемінністю¹⁰.

Маскулінні суспільства, за Гофстеде, відрізняються від фемінних цілою низкою соціально-психологічних характеристик, які далеко виходять за межі властиво-ґендерної стратифікації та відносин між статями. Первинні ціннісні орієнтації маскулінних куль-

тур відрізняються високою оцінкою особистих досягнень; високий соціальний статус вважається доказом особистої успішності; цінується усе велике, масштабне; дітей учать захоплюватися сильними; невдах уникають; демонстрація успіху вважається гарним тоном; мислення тяжіє до раціональності; диференціація ролей у родині сильна; люди дуже піклуються про самоповагу.

Первинні ціннісні орієнтації фемінних культур, навпаки, висувають на перший план необхідність консенсусу; тут цінують турботу про інших; щадять почуття інших людей; тут чітко виражена орієнтація на обслуговування; гарним вважають маленьке; наявна симпатія до пригнобленого; високо цінується скромність; мислення є більш інтуїтивним; багато значить приналежність до якоїсь спільноти, групи.

Ці базові відмінності віддзеркалюються і в інших сферах суспільного та приватного життя. Узагальнене зведення цих відмінностей представлено у наступній таблиці.

ІГОРЬ КОН
ЧЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

Reader. Ed. by P. Gay. Vintage. — London, 1995. — P. 558.].

ДЗЕРКАЛО ДЛЯ ГЕРОЯ

Хоча фройдівська типологія нарцисизму є дуже ефективною для пояснення процесу ідентифікації, вона залишає без відповіді важливе запитання: чому саме зір стає механізмом, з допомогою якого відбувається формування нарцисичної особи. Починаючи з 1936 року, французький психоаналітик Жак Лакан здійснив низку спроб розвинути фройдівську концепцію нарцисизму. Лаканівська теорія дзеркальної стадії, яка з'явилася в результаті цих спроб, вчинила дуже суттєвий вплив на формування психоаналітичного напрямку, відомого сьогодні під назвою постфройдизм.

У статті, присвяченій ролі дзеркальної стадії в процесі формування особи [Lacan J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. — New York, London: W. W. Norton & Company, 1977.], Лакан наводить два приклади, які демонструють принципово різне ставлення «глядача» до свого дзеркального відображення. Цитуючи роботу Вольфганга Келера [Kuhler W. The Mentality of Apes. — London:

Routledge, 1951.], Лакан зауважує, що шестимісячне дитинча шимпанзе втрачає будь-який інтерес до свого відображення у дзеркалі, як тільки бачить, що це усього лиш відображення, а не ще одне дитинча. Ставлення дитини того ж віку¹⁷ до свого відображення принципово інше. Визнання відображувальної природи дзеркала супроводжується, за Лаканом, цілою серією жестів, з допомогою яких дитина «у формі гри виявляє взаємозв'язок, з одного боку, між рухами власного відображення і відображеною реальністю, а з іншого боку — між цим видимим (virtual) світом і тією реальністю, яку він відтворює, — тобто тілом дитини, людьми і речами, які її оточують» [Lacan, J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. — New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. — P. 1.].

Проводячи межу між ілюзорним і справжнім, дзеркальне відображення, таким чином, формує два різних способи ставлення індивіда до себе і до власного тіла. У першому випадку самосприйняття обмежене символічними формами і є вектором, який складається із відносин між образами, у дослівному значенні слова уміщеними у контекст того чи іншого «дзеркала». У

33

СЕРГЕЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Таблиця 1. Ключові відмінності між фемінними та маскулініними суспільствами (за Гофстеде)

Фемінні

Загальна норма

Панівні цінності у суспільстві — турбота про інших і стабільність

Важливі люди і теплі стосунки

Усі повинні бути скромними

І чоловікам і жінкам дозволено бути ніжними і піклуватися про стосунки

Симпатія до слабких

Маленьке і повільне гарне

Секс і насильство в ЗМІ заборонені

У родині

І батьки і матері мають справу як з фактами, так і з почуттями

Як хлопчики, так і дівчинки можуть плакати, але не повинні битися

Маскулініні

Панівні цінності в суспільстві — матеріальний успіх і прогрес

Важливі гроші і речі

Чоловіки повинні бути напористими, честолюбними і крутими

Жінки мають бути ніжними і піклуватися про стосунки

Симпатія до сильних

Велике і швидке гарне

Секс і насильство широке

представлені в ЗМІ і на ТВ

Батьки мають справу з фактами, а матері — з почуттями

Дівчатка плачуть, хлопчики — ні; хлопчики повинні битися, коли на них нападають, дівчатка — ні

У школі

Увага до середнього учня

Невдачі в школі не дуже істотні

У вчителів цінується дружелюбність

Хлопчики і дівчатка вивчають ті ж самі предмети

На роботі

Працювати, щоб жити

Менеджери керуються інтуїцією і прагнуть до злагоди

Акцент на рівності, солідарності та якості трудового життя

Вирішення конфліктів шляхом компромісу і переговорів

У політиці

Ідеал суспільства загально-го благоденства

Треба допомагати нужденним

Пермісивне, терпиме суспільство

Увага до кращого учня

Невдачі в школі — нещастя

У вчителів цінується блиск

Хлопчики і дівчатка вивчають різні предмети

Жити, щоб працювати

Менеджери повинні бути рішучими і напористими

Акцент на справедливості, змагальності і досягнутих результатах

Вирішення конфліктів шляхом перемоги «кращого»

Ідеал суспільства високих досягнень

Потрібно підтримувати сильних

Суворе, каральне суспільство

другому – самосприйняття стає можливим у процесі самовідчуження, тобто в процесі співвіднесення свого місця з тими позиціями, які вже зайняті іншими людьми і/чи речами. Однак це символічне і/чи матеріальне відчуження особи – не єдиний, та й не найголовніший ефект, породжуваний дзеркальною стадією. Новизна концепції «дзеркальної стадії» у тому, що вона приділяє увагу принаймні двом моментам, які зазвичай залишалися в тіні дебатів про «світ символів» і «світ речей».

Перший з них пов'язаний із локалізуючою роллю дзеркального відображення. Спостерігаючи своє відображення в дзеркалі, дитина поступово усвідомлює, що й вона сама, і її відображення можуть виступати об'єктом стороннього погляду, незалежно від її власного бажання. Відтак дзеркало є тим механізмом, з допомогою якого погляд на себе збоку стає невід'ємною частиною як себе, так і будь-якого погляду¹⁸.

Другий момент пов'язаний із конкретною тимчасовою стадією, під час якої відбувається подібне «роздвоєння» зору й особи. Як зауважує Лакан, дитина «народжується на світ передчасно» [Lacan, J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed

in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. – P. 4.], будучи нездатною самостійно й ефективно керувати своїм тілом. Незважаючи на усю зовнішню цілісність і однорідність, тіло дитини продовжує залишатися до певного моменту в дослівному сенсі «роздвібненим», «розбитим» і «фрагментованим» [Lacan, J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. – P. 4.]. Дорослішання в даному випадку і є не що інше, як процес навчання тому, як поводитися нормально – тобто, по змозі стійко і без падінь. Як вважає Лакан, тільки беручи до уваги цю передчасність народження дитини, можна гідно оцінити формотворчу роль дзеркальної стадії. Спочатку приміряючи дзеркальне відображення, а потім і сприймаючи його як власне, дитина чинить акт ідентифікації – тобто процес зміни, обмежений контурами видимого образу [Lacan, J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. – P. 2.]. Видимий образ стає зразком для наслідування¹⁹. Відтак

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Вищий пріоритет – збереження середовища
Уряд витрачає відносно значну частину бюджету на допомогу бідним країнам
Уряд витрачає порівняно малу частину бюджету на озброєння
Міжнародні конфлікти повинні розв'язуватися шляхом переговорів і компромісів
Чимало жінок займають виборні політичні посади

Вищий пріоритет – підтримка економічного зростання
Уряд витрачає відносно велику частину бюджету на допомогу бідним країнам
Уряд витрачає відносно велику частину бюджету на озброєння
Міжнародні конфлікти повинні вирішуватися шляхом демонстрування сили чи шляхом боротьби
Порівняно мало жінок займають виборні політичні посади

Сексуальність
Спокійне ставлення до сексуальності як побутового явища
Слабкі заборони на відкриті обговорення сексуальних питань
Сексологічні дослідження фіксують увагу на переживаннях і почуттях
Більше позашлюбних зв'язків
Менша залежність дружини від чоловіка
Менша різниця між сексом і любов'ю
Визнання жіночої сексуальної активності
Секс розглядається як партнерські стосунки
Терпиміше ставлення до мастурбації та гомосексуальності

Моралістичне ставлення до сексуальності
Суворі заборони на відкриті обговорення сексуальних питань
Сексологічні дослідження фіксують увагу на числах і частотах
Менше позашлюбних зв'язків
Велика залежність дружини від чоловіка
Більше відмінностей між сексом і любов'ю
Норма жіночої сексуальної пасивності
Секс часто асоціюється з експлуатацією партнера
Нетерпиме ставлення до мастурбації і гомосексуальності

Джерело: Hofstede Geert and Associates. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. – Sage Publications, 1998. – P. 16-17, 175.

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

Провідні ідеї
Панівні релігії підкреслюють взаємодоповнюваність статей
Звільнення жінок означає, що чоловіки і жінки повинні нести рівне навантаження вдома і на роботі

Панівні релігії підкреслюють чоловічі прерогативи
Звільнення жінок означає, що жінки повинні бути допущені до посад, які раніше займали тільки чоловіки

«морфологічна мімікрія» [Lacan, J. *The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience* // Lacan, J. *Ecrits. A Selection*. New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. — P. 3.] є і умовою, і способом буття, а дзеркальна стадія — драмою, у процесі якої індивід послідовно переживає ланцюг фантазій: від роздробленого тіла — до тілесної цілісності, а від неї — до панцира ідентичності, «яка залишає сліди своєї жорсткої структури на усьому шляху розумового розвитку індивіда» [Lacan, J. *The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience* // Lacan, J. *Ecrits. A Selection*. New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. — P. 4.].

Важливість концепції «дзеркальної стадії» зумовлена не тільки її роллю в з'ясуванні процесу формування й утворення особи. Істотним є і те, що, як підкреслює ця концепція, уможливлена діяльність особи — тобто процес ментального і зорового співвіднесення образів — набуває першорядного значення кожного разу, коли «панцир» чергової ідентичності тріскає. Ленінський «план монументальної пропаганди», як і сама концепція «наочної агітації», — лише один із прикладів того, як цей фундаментальний психічний

механізм зорової ідентифікації можна використати з політичною метою. *Медведь*, у свою чергу, демонструє, як той самий механізм може формувати певну групу споживачів²⁰.

Переклав А.Б.

¹ Останніми великими роботами Фрейда стали *Civilization and Its Discontents*, опублікована в 1930 р., та *Moses and Monotheism*, яка вийшла друком у 1939-му, за рік до смерті Фрейда.

² Слово «істерія» походить від грецького «*hystera*» — «матка» — і віддзеркалює широко розповсюджену на той час думку, що істерія як захворювання є результатом дисфункції жіночих геніталій. Платон у *Тимей* висловлює його найповніше: «...у жінок та їхня частина, що іменується маткою, чи утробою, є не що інше, як звір, котрий оселився у них усередині, він переповнений дітородної хіті; коли звір цей на порі, але не має нагоди зачати, він шаленіє, нишпорить по всьому тілу, стискає дихальні шляхи і не дає жінці зітхнути, доводячи її до цілковитої крайності і всіляких недуг...» [Платон. *Тимей* // Платон. *Собрание сочинений в 4-х т.* — Т. 3. — М.: Мысль, 1994. — С. 498-499.].

³ Під ідентичністю тут і далі розуміється набір (символіч-

35

СЕРГЕЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Маскулінність» і «фемінність» у роботах Гофстеде є не психологічними, а антропологічними категоріями. Вони фіксують відмінності не між індивідами, а між країнами (культурами), населенню яких їх подають як самозрозумілі нормативні орієнтири із різною мірою вираженості. Одна й та ж країна може бути «фемінною» за одним параметром і «маскулінною» за іншим, не кажучи вже про класові і інші соціально-групові відмінності.

Хоча ці властивості базуються на буденних уявленнях про фемінність і маскулінність, вони «працюють». При порівнянні за методикою Гофстеде 50 різних країн і трьох регіонів, які включають кожен по кілька країн (арабські країни, Східна Африка і Західна Африка) між ними виявили істотні відмінності, які не співпадають із рівнем їхнього соціально-економічного розвитку чи багатства. «Маскулінними» є, скажімо, Японія, Австрія, Італія, Німеччина, США, Велика Британія, Мексика, Венесуела, Колумбія., Еквадор, Південна Африка, Австралія, арабські країни, Філіппіни. «Фемінними», з низьким балом маскулінності, виявилися Скандинавські країни — Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, а також Нідерланди, Фран-

ція, Португалія, Коста Рика і Таїланд. Це має важливі соціально-психологічні та культурні наслідки.

У психологічній літературі маскулінність іноді ототожнюють з індивідуалізмом, а фемінність з колективізмом (інша пара категорій, вживаних Гофстеде). Однак Гофстеде підкреслює, що статистично ці два параметри незалежні один від одного, «колективістське» суспільство може бути маскулінним і навпаки. Кожне суспільство по-своєму унікальне.

Хоча міра маскулінності/фемінності кожної культури історично більш-менш стабільна, вона може змінюватися в залежності від конкретних соціально-політичних обставин. Війни, політичні кризи чи піднесення національних почуттів створюють підвищений попит на героїв-воїнів і тим самим підносять цінність «маскулінних» якостей.

Зростання націоналізму та релігійного фундаменталізму в сучасному світі — наймогутніша противага тенденції цивілізованої «фемінізації» соціокультурних вартостей. Воно сприяє відродженню найархаїчніших і найагресивніших форм гегемонної маскулінності, навіть у тих країнах, де національний первень символізує жіночий образ (як-от

них) засобів самовираження, з допомогою яких індивід визначає своє ставлення до таких соціальних категорій як, скажімо, «стать», «національність», «вік», «клас» тощо. У цій статті статева ідентичність буде трактуватися як відносно самостійний елемент, аналітично і практично відмінний від дуже схожих, але не співпадаючих з ним понять і явищ, як біологічна стать і/чи стеві практики.

⁴ Див., напр., [Peirce K. A Feminist Theoretical Perspective on the Socialization of Teenage Girls through 'Seventeen' Magazine // Sex Roles, 1990. — Vol. 23. — #9/1.], [Hermes J. Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use. — Cambridge: Polity Press, 1995.], [Seneca T. The History of Women's Magazines: Magazines as Virtual Communities.], [Barthel D. A Gentleman and a Consumer / Signs of Life in the USA: Readings in Popular Culture for Writers. Ed. by S. Maasick, J. Solomon. — Boston: Bedford Books, 1994.].

⁵ Для аналізу узято номери *Медведя* за 1996 рік.

⁶ П'єр Бурдьє визначає стилі життя як «різні системи власности, у яких знаходять свій вираз різні системи схильностей (dispositions)» [Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. — London: Routledge, 1992. — P. 261.].

⁷ Як вказує *Енциклопедія Британніка*, слово «символ» походить від грецького symbolon, що спершу означало

жетон, складений з частин, які належать учасникам договору чи угоди. Частини жетона, які разом складають ціле, у такий спосіб засвідчували дійсність угоди чи підтверджували ідентичність власників [Britannika-Online.].

⁸ Під зміщенням Фройд зазвичай розуміє таку трансформацію змісту сну, досвіду чи конкретної події, при якому він — зміст — набуває іншого значеннєвого центру [Freud S. On Dreams // The Freud Reader. Ed. by P. Gay. — London: Vintage, 1995. — P. 155-157.].

⁹ У своїх роботах з тлумачення сновидінь Фройд описує прийом згущення, чи метафоризації, як процес формування розумової чи фантазматичної ситуації, що поєднує ідеї, деталі, події, котрі не мають між собою безпосереднього, видимого зв'язку [Див., напр., Freud S. On Dreams // The Freud Reader. Ed. by P. Gay. — London: Vintage, 1995. — P. 153-155.].

¹⁰ Під метонімією розуміють такий риторичний прийом, при якому назва одного предмета використовується для опису іншого, при цьому обидва предмети перебувають у стані просторового (чи тимчасового) взаємозв'язку. У сучасній Югославії, скажімо, «нових багатих» нерідко називають «пейджерями» чи «мобільними» (від «мобільного телефона»), що є типовим використанням прийому метонімії. У свою чергу, фраза «червоно-коричневі знову рвуться до влади» демонструє принцип дії мета-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

російська *Родина-Мать*). Те ж саме можна сказати про будь-який різновид фашизму. Культ сили, дисципліни, державности, вождя і нації обов'язково буде культом агресивної маскулінности, спрямованої проти «жіночної» та «слабкої» демократії.

Окрім національно-культурних особливостей, нормативні канони маскулінности й орієнтована на них поведінка варіативно змінюються залежно від *соціального стану й освітнього рівня* людей. Освіченіші чоловіки соромляться примітивної, грубої маскулінности, їхні ціннісні орієнтації та стилі життя виглядають цивілізованішими, вони охочіше, хоча й не у всьому, сприймають ідею жіночої рівноправности та готові йти їй назустріч (найчастіше в них немає вибору, оскільки жінки в їхньому середовищі емансипованіші та самостійніші, груба сила їх відштовхує). У робітничо-селянському середовищі традиційний канон маскулінности сильніший, і його не соромляться декларувати привселюдно. Психологічно, на індивідуальному рівні аналізу, відповідні установки залежать не стільки від особистого соціального статусу дорослого чоловіка, скільки від того середовища, в якому він провів своє дитинство і

юність; ці ранні впливи зазвичай не нівелюються подальшими особистим досвідом.

Ще один вододіл — *соціально-віковий*. Багато і аскриптивних, і реальних (поведінкових) властивостей традиційної маскулінности, зокрема агресивність і сексуальність, стосуються насамперед підлітків і юнаків.

В антропологічній літературі є навіть поняття «синдром молодого самця» (M.Daly and M.Wilson, 1994) властивості якого приблизно однакові в багатьох видів тварин і згодом пов'язані з підвищеною секрецією тестостерону. Подібність у поведінці самців приматів і юнаків докладно описували етологи. У тварин самець і в старості мусить залишатися агресивним, щоб захищати свої права. У людей тривала батьківська і сімейна опіка, а також правовий лад роблять це не таким вже необхідним, хоча вироблені в юності звички і репутація «домінанта» допомагають чоловікам і пізніше.

Юнаки є особливою соціально-демографічною групою, яка і за своїми фізичними (м'язи, фізична сила, гормони), і за поведінковими (стадність, висока змагальність), і за психологічними властивостями (лю-

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

фори — тобто порівняння за аналогією, зіставлення об'єктів, подібність яка зумовлена радше асоціаціями, ніж «реальними» фактами, — «червоно-коричневі» врешті-решт є червоними і коричневими не більше, ніж будь-хто інший (докладніше про це йдеться, скажімо, у [Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms. Ed. by I. Makaryk. — Toronto: University of Toronto, 1995. — P. 589-591.]). Один з прикладів розробки подібної ідеї в Лакана дивися [Lacan J. The Subversion of the Subject and the Dialectic of Desire in the Freudian Unconscious // Lacan J. Écrit. A Selection. New York: W.W. Norton & Company. 1977.]. До вже існуючої схеми Лакан додав часову компоненту, акцентувавши увагу на синхронному, одночасному режимі існування метафори і діакронному, тобто послідовному, режимі метонімії. Іншими словами, метафора виступає як явище («людина — це звір»), у той час як метонімія — як нагадування, слід явища («оскал імперіалізму»).

¹¹ Докладно про цей стереотип див. [Bordo S. Reading the Male Body // The Male Body, special issue of the Michigan Quarterly Review. — 1993, — Vol. 32. — # 4. — P. 696-737.].

¹² Серед тих, кому «речі на мірку», можна знайти представників дуже різних професій і соціальних груп: від скульпторів до м'ясників, від безробітних боксерів до продюсерів телекомпаній.

¹³ Зрозуміло, у *Медведе* роблять певні спроби «стабілізувати» передачу статусного становища. Принаймні на рівні ідеологічних фантазій. Концепція генетично зумовленого елітизму — одна з них. Наведу приклад. Один з авторів *Медведя* пише: «Якщо фізичний тип, сила, темперамент, здоров'я, а також товщина губ, довжина носа, ширина чола, розріз очей, величина вух, повнота, ріст, плідність, довголіття визначаються генами..., то успадкування моралі, духовності, розумових здібностей та інтелекту залежить тільки від батьків. Володіючи природним розумом і високим рівнем емоційності, ви маєте більше шансів на те, що у вас народиться така ж мисляча і здібна дитина... Неуцтво зазвичай породжує лише неуцтво» (*Медведь*. — № 14. — С. 146).

¹⁴ Тобто синхронним співвідношенням уявлення про себе-яким-я-є із уявленням про себе-яким-би-я-міг-бути.

¹⁵ Тобто діакронним співвідношенням уявлення про себе-яким-я-був із уявленням про себе-яким-я-став.

¹⁶ Поет так описує характер взаємин між Наркісом (Нарцисом) і його відображенням:

Що там побачив — не знає; незаним горить він, одначе. Те, що обманює зір, водночас його й вабить до себе.

Що ж, нерозумний, на хвилі пливкій відображення ловиш?

Це ж бо — мара: відвернись — і зникне те, що кохаєш!

37

СЕРГІЙ УШАКІН
ІЛЮЗІЯ
МУЖНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бов до ризику, відсутність турботи про особисту безпеку, зневага до власного життя, бажання виділитися, схильність до девіантності) відрізняється як від жінок, так і від старших чоловіків.

Виразність цих рис найбільше залежить від віку, але також і від соціального статусу (одружені чоловіки менше, ніж холостяки, схильні до ризику й авантюри, у них інший стиль життя). Однак засвоєні в юності стереотипи й ідеалізовані образи маскулінності зберігаються у свідомості багатьох дорослих чоловіків, незалежно від їхнього власного реального способу життя, викликають ностальгійні почуття і нерідко симулюються, що вміло використовують засоби масової інформації, поп-арт та іміджмейкери.

Нарешті, *індивідуально-типологічні* відмінності. Хоча соціонормативні образи і норми маскулінності створюються і підтримуються культурою, різні типи маскулінності імпонують різним типам чоловіків (і жінок) і мають свої психофізіологічні, конституціональні основи.

Класичний образ мачо створений за образом і подобою могутнього доміантного Альфа-самця. Такі люди існують і зараз, складаючи, за припущенням

А.Протопопова, від 10 до 20 відсотків чоловіків. Хоча в сучасному суспільстві цей канон став почасти дисфункціональним, завдаючи більше неприємностей, ніж вигод, його носії продовжують вважати себе єдиними «справжніми» чоловіками, чинять опір змінам, які відбуваються, створюють власні закриті співтовариства і знаходять такі сфери життя, де ці якості можна виявляти безкарно і отримувати за це схвалення (війна, силові види спорту) тощо. Оскільки ці властивості філогенетично найдавніші і на них жорстко орієнтована будь-яка хлоп'яча і юнацька субкультура, їх підтримує і їм заздрить чимало чоловіків, котрі самі не належать до цього типу.

Носіями, захисниками й ідеологами «нової маскулінності» стають зазвичай чоловіки, котрі з тих чи інших причин не змогли увійти в цей елітарний чоловічий клуб, зазнали в дитинстві та юності якихось труднощів із маскулінною ідентифікацією і знайшли для себе інший, прийнятніший канон маскулінності. Звичайно, це можливо і з чисто інтелектуальних міркувань, але частіше мотиви переплітаються: особисті труднощі допомагають усвідомити «неправильність» соціального стереотипу.

Бачиш обличчя своє, що відбилось у хвилі. Без тебе
Тінь ця — ніщо, бо приходить вона й зостається з тобою,
Й піде з тобою, якщо куди-небудь піти звідси можеш.
Та відтіля відійти йому годі: ні їжа не вабить,
Ні відпочинок; лежить на траві в холодку і жадливо
П'є безтілесну красу, в незворушну задивлений воду.
[Овідій. *Метаморфози*].

¹⁷ Лакан пов'язує «дзеркальну стадію» з віком від шести до вісімнадцяти місяців [Lacan J. The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience // Lacan, J. Ecrits. A Selection. — New York, London: W. W. Norton & Company, 1977. — P. 1-2.], [Grosz E. Jacques Lacan: A Feminist Introduction. — London: Routledge, 1990. — P. 36.].

¹⁸ Ґрунтуючись на роботах Ж. Лакана, М. Мерло-Понті та Г. Валлона, Елізабет Ґроз у своїй книзі докладно аналізує динаміку формування стороннього погляду в дитинстві [Grosz E. Jacques Lacan: A Feminist Introduction. — London: Routledge, 1990. — P. 36-39.].

¹⁹ Дуже цікава роль дзеркала у появі та розвитку такого жанру живопису як автопортрет. Райнгард Штайнер, наприклад, відводить йому чільне місце в «інструменталізації» процесу пошуку особистої ідентичності, який сягнув свого піку в період Відродження. Набагато випередивши Лакана, А. Дюрер супроводив автопортрет 1484

року такими словами: «Подібності досягнуто завдяки дзеркалу» [Steiner R. Egon Schiele. 1890-1918. The Midnight Soul of the Artist. — Koeln: Benedict Taschen, 1993. — P. 7].
²⁰ Цікаво, що подібний механізм використали і так звані «нові росіяни» у початковий період свого формування. Кольорова агресія «малинових піджаків» розрахована саме на зорову/глядацьку реакцію. Ідентифікація в цьому випадку відбувається через образ групи, а не через її функцію.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Отже, внаслідок соціальних і психологічних причин постали різні канони маскулінності, елементи яких переплітаються в дуже різних поєднаннях. Тому «нова» маскулінність відрізняється від «старої» не так сильно, як хотілося б радикальним феміністкам.

Усвідомлені установки, які найлегше вловлюють вербальні тести, міняються швидше і повніше, аніж глибинні диспозиції, від яких залежить чоловіча поведінка. Багато традиційних констант чоловічого самоствердження і самооцінки не зникають, а радше пом'якшуються і видозмінюються.

Я бачу кілька таких констант.

1. Загальна модель чоловічої поведінки та мотивації як і раніше припускає *проекцію по-за*, бажання стати чимось, потребу в досягненні (Need for Achievement) та інструментальний, на противагу експресивному, стиль життя. Конкретний сенс цієї потреби — чим саме чоловік хоче стати, чого і як він хоче досягнути — може мінятися і мати різні варіанти, але базовий тип мотивації залишається сталим. Відзначене психологами зменшення різниці у цьому питанні між сучасними чоловіками і жінками забезпечується зміною не стільки чоловічої, скільки жіно-

чої психіки, підвищенням рівня домагань і реальних досягнень жінок як у сімейно-побутових, так і в соціально-виробничих відносинах. Схоже на те, що різниця між чоловіками і жінками зменшується за рахунок зміни не стільки чоловіків, скільки жінок.

2. Зберігається споконвічна чоловіча *потреба відрізнитися від жінок*. Дистинкція, відділення, відмежування від споконвічно жіночого, материнського первня — необхідний аспект чоловічої самоідентифікації. Бути чоловіком — значить насамперед не бути жіночним. Хоча цей процес найчастіше описується у психоаналітичних термінах, його визнають практично всі психологічні теорії.

Маскулінна диференціація починається з відокремлення хлопчика від первісного симбіозу з материнським організмом і продовжується у вигляді серії інших «відходів» і «відокремлень», які символізують такі «хірургічні» метафори як обрізання пуповини або крайньої плоті (Бруно Беттельгайм) чи «чоловіча рана». Маскулінність — свого роду реактивне утворення, протест проти материнської опіки, поширюваний потім і на інших жінок.

Цей розрив життєво необхідний. Занадто ніжна

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

С Е Р Г Е Й

ведмедики на півночі

У Ш А К І Н

© С.Ушакін, 1997

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

й одночасна владна материнська любов робить хлопчика пасивним, непристосованим до життєвих труднощів. Однак це відокремлення хворобливе і травматичне. Один із засобів його психологічного виправдання і легітимації – чоловіче презирство до жіночності, поетизація виняткової чоловічої дружби (і водночас – ненависть до гомосексуальності). Тема ненависти до матері й страху перед жінками часто присутня в мітології та мистецтві.

3. Найважливішим соціальним інститутом, який сприяє формуванню і підтримці специфічних маскулінних цінностей, самосвідомості і стилю життя, залишається *ієрархічне чоловіче співтовариство*.

Кажучи словами Шекспіра, «син жінки є тінь чоловіка, а не його подоба» (Шекспір В. Генріх IV. – Частина 2, акт 3, сцена 2). Хлопчика роблять чоловіком не жінки, а інші чоловіки, чи то власний батько, з яким він ідентифікує себе, чи дорослі чоловіки, які чинять над ним обряд ініціації, чи спільнота одностатевих однолітків, про яких Франсуа Моріак писав, що вони кращі вихователі, ніж батьки, тому що вони безжалісні.

У древніх суспільствах закриті чоловічі співтова-

риства (чоловічі будинки, вікові групи тощо) і пов'язані з ними обряди ініціації були інституціоналізовані та мали священне, сакральне значення. Узгаляння етнографічних даних стосовно 186 доіндустріальних суспільств¹¹ показало, що в житті хлопчиків групи однолітків відіграють значно більшу роль, аніж у житті дівчаток. Хлопчики раніше відокремлюються як від батьківської родини, так і від суспільства дорослих чоловіків, і мають більше позародинних обов'язків. Хлоп'ячі групи відрізняються високою внутрішньогруповою і міжгруповою змагальністю, мають виражену ієрархічну структуру і дисципліну. Крім того, дівочі групи зазвичай функціонують на основі прийнятих у даному суспільстві норм і правил, тоді як юнацькі часто конфліктують з ними, у хлопчиків значно більше антинормативної поведінки, і дорослі вважають це нормальним.

Ранньобуржуазне європейське суспільство намагалось послабити ці чоловічі узи, зосередивши соціалізацію дітей у батьківській родині чи передавши їх у руки фахових дорослих вихователів. Однак самі хлопчики незмінно створюють неформальні одностатеві групи як у школі (навіть при

Вище вже йшлося про те, що нарцисизм — точніше, повернення, регресія до нього — є здебільшого формою захисної реакції на нестабільність зовнішнього середовища і, відповідно, тієї форми власної ідентичності, яка традиційно пов'язувалася з цим середовищем. Концепція чоловіка-як-фахівця, що її розвиває *Медведь*, може служити добрим прикладом такої регресії.

У своїй лекції «Теорія лібідо і нарцисизм» Фройд інтерпретує численні випадки манії величчя, манії переслідування, еротоманії й інших подібних маній (у яких суб'єкт/пацієнт виступає головною — чи єдиною — діючою особою) як вторинний нарцисизм [Freud S. The Libido Theory and Narcissism // Freud S. Introductory Lectures on Psychoanalysis. — New York — London: W.W. Norton & Company, 1966. — P. 424.]. Термін цей означає спробу повторення тієї стадії дитинства, коли дитина ще не відчула своєї окремоти і відокремле-

ности від джерела тепла і їжі, тієї стадії, на якій, як зауважує британський психолог Стефен Фрош, межі між суб'єктом і об'єктом ще не існувало [Frosh S. Sexual Difference: Masculinity and Psychoanalysis. — London: Routledge, 1994. — P. 106.]. Причина подібної регресії, як уже відзначалося, криється у прагненні уникнути чергової травми «розриву», у бажанні «випередити» цей розрив шляхом створення середовища — власного світу, — який невіддільний від свого «творця».

У *Медведе* подібні фантазії-спогади про власну самодостатність наочно виявляються у численних міркуваннях про «фахове» оточення, про фаховий, так би мовити, «барліг», вхід до якого для сторонніх якщо не заборонений, то вкрай обмежений. Наскрізна тема само-стійності, само-діяльності, само-достатності, яка супроводжує концепцію «фахового чоловіка», постійний акцент на особистій здатності досягати поставлені цілі досить чітко вказують не тільки на прагнення до визначення зовнішніх меж ідентичності конкретного фахівця, але й на його спроби не виходити за межі цієї, відносно безпечної, зони особистого спокою.

спільному навчанні), так і поза нею, а діти, помічені у порушенні цих символічних меж і в кросгендерній поведінці, зазнають стигматизації та дискримінації. Незважаючи на педагогічні зусилля, специфічні норми чоловічого спілкування, мови і цінностей зберігаються і передаються з покоління в покоління. Вірність своїй групі — найважливіша моральна цінність хлопчиків і юнаків. Хоча спільне навчання, яке переважає в більшості західних країн, має багато безперечних плюсів з точки зору виховання гендерної рівності та пом'якшення хлоп'ячої агресивності, у деяких педагогів воно викликає сумніви. Саме в одностатевих групах однолітків чоловіки виробляють той специфічний кодекс честі, на який вони зважають (а іноді коригують його) у майбутньому житті.

4. *Гомосоціальність*, орієнтація на спілкування переважно чи винятково з представниками власної статі, що відрізняє чоловіків від жінок, існує і поза межами підліткового віку.

Темі male bonding присвячено величезну кількість антропологічних, історичних і психологічних книжок. Одні вчені, наприклад, автор знаменитого бестселера «Чоловіки в групах» (1969) Лайонел Тайгер, вва-

жають чоловічу гомосексуальність частковим проявом загальнішого феномена чоловічої солідарності. Інші, навпаки, вбачають у чоловічому товаристві і дружбі прояв неусвідомленого, латентного гомоеротизму.

І все ж таки, навіть після зникнення древніх чоловічих союзів емоційні схильності та позасімейне спілкування чоловіків залишилися одностатевими. У 1710 р. в Лондоні на 800.000 мешканців було близько 2000 винятково чоловічих кав'ярень. Пізніше їх замінили різноманітні чоловічі клуби закриті для жінок. Сеґрегація у спілкуванні консолідувала маскулінність, тому чоловіки всіляко боронили її, але водночас вона перешкождала взаєморозумінню чоловіків і жінок. Англійська письменниця Джейн Остін писала в 1816 р., що «одна половина світу не може зрозуміти задумовлену іншої половини».

У сучасному суспільстві кількість і питома вага винятково чоловічих співтовариств і установ різко поменшала. Навіть армія перестала бути суто чоловічим інститутом. Однак потреба в закритому для жінок спілкуванні із собі подібними в чоловіків як і раніше велика, а винятково чоловіче товариство і

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

Ця концепція нарцисичного автоеротизму, у рамках якого індивід є (єдиним) джерелом власного задоволення і свого розвитку, знаходить у *Медведе* різні втілення. Міркування відомого телевізійного продюсера про поняття «стиль» виражають домінуючу концепцію «самозробленості» долі відверто. «Стиль, — пояснює продюсер, — це коли ти нікуди не зазираєш, тільки у себе, і намагаєшся щось зробити» [Медведь. — № 14. — С. 41.]. Питання, природно, у тому, для кого робити це «щось». Точніше, у тому, чи не є ця «креативна» людина стилю не лише єдиним творцем, але і єдиним глядачем цього стилістичного витвору. Або, кажучи мовою психоаналізу, наскільки усвідомлення залежності від зовнішніх чинників стає визначальним для розуміння (сутності) власної ідентичності фахівця [Richards B. Masculinity, Identification, and Political Culture // Men, Masculinities, and Social Theory. Ed. by J. Hearn, D. Morgan. — London: Unwin Hyman. 1990. — P. 166-168.].

Судячи з того, що тема самотності, винятковості й унікальності — одна з провідних у *Медведе*, зовнішній чинник у даному випадку сприймається

радше як перешкода, аніж як необхідна умова. Тімур Кібіров, наприклад, каже про прагнення «займати порожню нішу» [Медведь. — № 8. — С. 53.]. Сергій Курьохін — про те, що одинак «зараз може зробити для цивілізації більше, ніж юрба художників, скрипалів, театральних режисерів і кінодокументалістів» [Медведь. — № 8. — С. 37.]. Один з депутатів Думи називає себе «унікальним політиком» саме тому, що за його «спиною ніхто не стоїть» [Медведь. — № 16. — С. 34.]. А один із процвітаючих програмістів так формулює принцип вдалої кар'єри:

«...У тебе програмування буде добре вдаватися, якщо ти віддаси цьому усього себе. Якщо програміст відійде від роботи на півроку і займеться чимось іншим, то як програміст він себе через півроку не знайде» [Медведь. — № 14. — С. 35.].

Прикметним у цьому ланцюзі міркувань є свого роду страх не знайти для себе «порожню нішу», розчинитися в «соціальному житті», не знайти «себе» через півроку. Інакше кажучи, — екзистенційний страх втрати власних меж, страх злиття з тлом і, таким чином, страх втрати себе як індивіда. Авто-

чоловіча дружба залишаються предметами культу і вікової ностальгії.

Іноді важко зрозуміти, чи є винятково чоловічі форми розваг і масової культури, як-от футбол чи рок-музика, проявом специфіки чоловічих групових інтересів, чи їхній головний сенс полягає саме в консолідації чоловічої відособленості. Змагальний спорт і рок-музика безпосередньо служать утвердженню фалічного первня, чоловічої сили і солідарності, а прилучення до них психологічно еквівалентне ритуалові чоловічої ініціації.

Що помітніша присутність і вплив жінок у публічному житті, що більше чоловіки цінують такі заняття і розваги, де вони можуть залишитися на самоті, відчути себе вільними від жінок, порушити їхні правила етикету, які їх тиснуть, розслабитися, дати волю агресивним почуттям і емоціям. Це поєднане з певними соціальними втратами (хуліганство, пияцтво, акти вандалізму), але виконує важливі компенсаторні функції і тому не може бути викоринене.

5. Незважаючи на ламання гендерного поділу праці й послаблення соціонормативних канонів маскуліності, зберігаються і певні когнітивні *ген-*

дерні відмінності, особливо в спрямованості інтересів і сенсі діяльності. Навіть коли чоловіки і жінки роблять практично одну й ту ж роботу, вони часто роблять її не зовсім однаково і керуються різними мотивами. Хоча глобальні теорії про відмінності чоловічого і жіночого стилю мислення (наприклад, Керрол Гілліґан) залишаються спірними і не мають строгого емпіричного підтвердження, а індивідуальні варіації переважають міжстатеві, в існуванні таких відмінностей мало хто сумнівається.

Скажімо, сучасні тати значно частіше, аніж «традиційні», доглядають за дітьми і бавляться з ними. Тобто вони виглядають «жіночнішими». Але при ретельнішому аналізі з'ясовується, що жіночі ігри з дитиною зазвичай є продовженням догляду за нею (матері намагаються її заспокоїти, заколисати тощо), у той час як чоловіки роблять протилежне — підкидають дитину, збуджують її активність.

Сучасні чоловіки майже не поступаються жінкам у турботі про власне тіло, охоче виставляють його напоказ, витрачають величезні гроші на косметику, що раніше вважалося неприпустимим тощо. Виставлене на загальний огляд оголене чоловіче тіло

ри численних досліджень на Заході вже давно охрестили таку ситуацію кризою мужності¹, вбачаючи причини цієї кризи в нездатності конкретних індивідів відповідати культурним нормативам мужності, успадкованим від минулої епохи [Silverman K. Ideology and Masculinity // Silverman K. Male Subjectivity at the Margins. — London: Routledge, 1992.]. Ситуація ця, зрозуміло, далеко не унікальна. У дискусіях з приводу конструювання мужності в середньовіччі [Cohen J. J. Medieval Masculinities: Heroism, Sanctity, and Gender] та репрезентації чоловічих образів у вікторіанському живописі [Kestner J. Masculinities in Victorian Paintings. — London: Scholar Press, 1995.] простежуються подібні тенденції. Перехід від концепції чоловічого героїзму до більш повсякденної і — відповідно — менш войовничої концепції мужності ніколи не був легким, оскільки, як справедливо зауважує Деніел Мелія:

«Одна з найважливіших проблем, що з нею зіштовхуються суспільства з розвиненою кастою воїнів..., є запитання про те, що робити з цими супермужніми типами, коли вони не зайняті на полі

бою» [Cohen J. J. Medieval Masculinities: Heroism, Sanctity, and Gender.].

З цього погляду і «лицарський кодекс» середньовіччя, і концепція «батька родини», що виникла пізніше, були своєрідною спробою «доместикувати» нормативний героїзм.

Аналогічна динаміка властива і постсовєцькому періодові. Зникнення культу героїв громадянської, Вітчизняної й афганської воєн, втрата актуальності самої концепції жертвовності в ім'я соціальних ідеалів — з одного боку, і нездатність представити рутинність капіталістичної трансформації в символічно привабливих формах — з іншого, призвели до актуалізації концепції фаховості². Фаховості, ідеалом якої є здатність сформувати новий, герметичний, раціонально побудований чи принаймні керований світ, де хазяїном і творцем є герой-одинак. *Медведь* під рубрикою «Переможець» так описує причини і характер успіху одного з таких творців:

«Творча фантазія (італійського модельєра) Ферре підстьобується багатьма рисами його характеру. Він дуже ревнивий. Ревнує до усього:

демонструє вже не тільки силу і самовладання, але і свої емоційні можливості, стає осередком чуттєвої насолоди і сексуальної спокуси. Проте чоловічий канон краси відрізняється від жіночого, «унісекс» додається дуже небагатьом.

Глобальна «фемінізація» чоловіків — таке саме спрощення, як загальна «маскулінізація» жінок. Мова йде про зняття нормативних заборон і обмежень, що дозволяє проявитися індивідуальним властивостям, не обов'язково пов'язаним зі статтю. Статеві відмінності при цьому стають індивідуалізованішими і витонченішими.

6. Актуальною залишається і така особливість «чоловічого характеру» як *агресивність і схильність до насильства*. Ця проблема викликає особливо палкі суперечки серед вчених і публіцистів.

Одні автори стверджують, що сама природа призначила чоловіків бути гвалтівниками й агресорами, позаяк агресивну поведінку детермінує та стимулює тестостерон, а спроби його модифікації еквівалентні кастрації чи психологічній девірилізації чоловіків.

Інші, навпаки, вважають чоловічу агресивність

наслідком неправильного виховання хлопчиків і вимагають його зміни. На думку популярної американської письменниці Міріам Мідзьян, автора книги «Хлопчики залишаються хлопчиками. Як розірвати зв'язок між маскуліністю і насильством»¹² (1991), врятувати людство від чоловічої агресивності можна шляхом радикальних змін у вихованні хлопчиків. Хлопчиків потрібно з раннього дитинства готувати до батьківства, учити мирно розв'язувати конфлікти, а також заохочувати участь татів у вихованні дітей. За поведінкою дорослих чоловіків також потрібні контроль і цензура. Варто заборонити усі види агресивних спортивних ігор, включно з футболом і боксом, діти повинні дивитися по ТВ тільки спеціальні програми, без агресії та сексу, підліткам не слід продавати диски геві-метал тощо.

Особисто я скептично ставлюся до подібних рекомендацій, в основі яких лежить бажання вивести нову породу сумирних «домашніх» чоловіків. Чоловіча агресивність справді має природні передумови, але вона не є чисто біологічним феноменом і не завжди буває антисоціальною. Поняття агресії і насильства (violence) не співпадають, і обидва яви-

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

він мусить відчувати, що друг — це його друг, що диван — його диван, одяг — його, сорочка — його. А щоб одяг був його, він мусить стати його — від тканини до останнього шва. Це значить, що і тканина повинна бути вигадана ним, повинна стати частиною його власного світу... Він не уміє відпочивати. Мода — його пристрасть, а робота — сенс життя» [Медведь. — № 14. — С. 96.].

Ця витримка добре демонструє типову рису «ведмедів» — переможців нового типу — нарцисичну манію величі, мегаломанію, у рамках якої існування незалежного зовнішнього світу можливе лише тією мірою, якою він рано чи пізно стане частиною світу внутрішнього. У підсумку триумф подібної всепоглинаючої фаховости «означає не тільки видиме звільнення від... конфліктів» із зовнішньою реальністю, але і звільнення від самої реальности [Grunberg B. *New Essays on Narcissism*. — London: Free Association Book, 1989. — P. 155.]. Про метонімічні функції численних деталей, які маркують межі «власного світу» фахівця, а також про агресію як невід'ємну частину нарцисизму йтиметься трохи далі. А поки що хотілося б звер-

нути увагу на те, як подібний фаховий соліпсизм трактують самі герої *Медведя*.

Фаховий нарцисизм як реакція на кризу пануючих нормативів мужности природно і закономірно виливається у проблему самотности: чи то фахової, чи особистої. Чи усвідомлюють це герої *Медведя*? Цілком. Чи усвідомлюють вони це як проблему? Сумнівно. На запитання про те, чи почуває він пресинг, диск-жокей радіостанції відповідає: «Аж ніяк. Просто я відчуваю свою самотність в ефірі. Раніше я відчував плече однолітка... Було легше працювати. Зараз його немає...» [Медведь. — № 15. — С. 39.]. Герой-полярник робить зрозумілішим екзистенційний сенс самотности. На запитання: «Чим ви займалися на Півночі?» — лунає відповідь: «Шукав своє місце в житті. Своє місце в Арктиці» [Медведь. — № 16. — С. 34.]. Цікаво, що пошук себе і свого місця неминуче збігається з «полишенням інших», з пошуком іншого тла, на якому межі силуету було б краще видно. Іншими словами, самотність «білого вітрила» стає очевидною лише завдяки блакиті долини моря. «Фахова» мужність намагається позбутися цієї «стосов-

43

СЕРГЕЙ УШАКІН
ВЕДМЕДИКИ
НА ПІВНОЧІ

ща можуть бути як антисоціальними, так і цілком нормативними. Під агресивністю багато психологів розуміє високу змагальність, енергію, заповзятливість, готовність і уміння відстоювати власні інтереси, прагнення до влади тощо. Імовірність сполучення цих мотивів чи їхньої реалізації із застосуванням насильства залежить, з одного боку, від прийнятих у суспільстві методів розв'язання конфліктів і наявності так званої «культури насильства», а з іншого боку — від індивідуальних особливостей особистости.

У тваринних і примітивних людських спільнотах ці два моменти часто переплітаються. У книзі Річарда Ренгема (відомий приматолог, професор біологічної антропології Гарвардського університету) і Дейла Петерсона («Демонічні самці. Мавпи і походження людського насильства»¹³, яка здобула високу оцінку фахівців-приматологів, наводять страшні, але переконливі дані про жорстокість і агресивність самців, причому саме ці якості забезпечують конкретному самцеві високий ранг і панівне становище в зграї. Однак форми і характер внутрігрупового насильства (проти кого воно спрямоване й у чому виявляється) залежать від особливостей видового спосо-

бу життя. У деяких видів самки вдаються до насильства частіше, ніж самці, а подекуди самці взагалі дуже миролюбні.

У людини співвідношення агресії, домінантності, насильства й антисоціальної поведінки ще складніше. Механічно вивести його з рівня тестостерону неможливо. По-перше, необхідно розмежувати базовий, більш-менш постійний рівень тестостерону і його тимчасові, ситуативні флуктуації. По-друге, треба відрізнити змагально-домінантну й агресивно-насильницьку поведінку. По-третє, між рівнем тестостерону і поведінкою існує зворотний взаємозв'язок. Виміри рівнів тестостерону під час змагання (випробувалися учасники тенісних і борецьких змагань, студентимедики після іспиту і пошукувачі посад після співбесіди) показали, що у переможців рівень тестостерону різко підвищується, а в тих, хто програв, залишається таким самим, або знижується. При цьому ключовим фактором був власне не тестостерон, а досягнення успіху: в результаті переживання успіху, досягнення в боротьбі секреція тестостерону підвищується, але пророкувати за рівнем тестостерону, хто переможе — неможливо. До речі, це вірно і для жінок¹⁴.

ности» білизни і сприймати її як «абсолютне» явище, яке відбулося і завершилося.

Підведу попередній підсумок. Тракувати ведмежий фаховий нарцисизм як акт самозамилування «нового середнього класу», як акт заперечення «суспільства» в ім'я корпоративних інтересів було би помилкою. Усупереч розхожій думці, нарцисизм має відповідний характер і має діалогову природу. Інакше кажучи, нарцисична самопоглинутість «справжніх чоловіків» стає результатом «культурної маргіналізації», зумовленої їхньою нездатністю і/чи небажанням відповідати пануючим соціальним/культурним нормам [Chow R. Male Narcissism and National Culture: Subjectivity in Chen Kaige's King of the Children // Male Trouble. Ed. by C. Penley, S. Willis. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993. — P. 109.]. Важливим у цьому процесі є не те, що фахова етика підмінюється чи, точніше, замінюється фаховою естетикою, а те, що фахово-статева ідентичність, яка виникає в даному випадку, вкрай далека від того, щоб бути «до мірки». «Фрак» цієї ідентичності придбаний, що називається, на виріст, з випередженням і по-

кликаний оформити, а не відобразити дійсний момент. І як це буває з усякою річчю, взятою на виріст, люффт між межами нарцисичної ідентичності і конкретним тілом мусить чимось заповнитися. Аби збіг меж став видимим.

БОЙОВІ ІГРАШКИ

Якщо метафора «ведмідь» цілком успішно здійснює метафоричну функцію «згущення», додаючи поняттю «мужність» додаткові й не завжди очевидні барви і відтінки, то численні деталі одягу, предмети побуту і дозвілля, які випишує *Медведь*, дозволяють ефемерній мужності фахівця метонімічно матеріалізуватися і — відносно — увічнити своєю присутністю.

Французький соціолог П'єр Бурдьє, аналізуючи смаки середнього класу Франції, відзначив його надзвичайну заклопотаність своїм зовнішнім виглядом, заклопотаність, не властиву ні робітничому класові, який стоїть нижче на соціальній драбині, ні традиційним привілейованим групам, чіє становище представники середнього класу сподіваються згодом посісти. Ось що пише Бурдьє:

Як показують психологічні дослідження, не всі чоловіки і хлопчики настирливі й агресивні. Агресивність хлоп'ячих груп і чоловічих компаній — не стільки індивідуально-психологічний, скільки груповий феномен: сильним і агресивним хлопчикам легше завоювати панівне становище в ієрархічній структурі хлоп'ячої групи. Це сприяє утвердженню відповідного стилю взаємин і системи цінностей, що їх пред'являють іншим як норму, незалежно від їхніх індивідуальних якостей. Хлопчики учать один одного битися, бути крутими і не припускатися «телячих ніжностей».

Ототожнення маскулінності з насильством психологічно типове не так для сильних, як для слабких чоловіків, які не певні своєї маскулінності і яким здається, що на них усюди чатують небезпеки. Це характерно, зокрема, для багатьох політичних екстремістів, як ультраправого, так і ультралівого напрямку. Американський терорист Тімоті Маквей, який влаштував відомий вибух в Алабамі, за спогадами його армійських товаришів по службі, був дуже вразливою і невпевненою у собі людиною, він з усіх сил намагався здаватися крутим. У автобіографії ліде-

ра американських ультраправих Пета Б'юкенена впадають у вічі розповіді не лише про його численні бійки в школі, але й про тирана-батька, який постійно шмагав сина. До того ж і вдома, і в школі хлопцеві було суворо заборонено висловлювати ніжні почуття: «Виявлення емоцій та почуттів вважалося не гідним чоловіка, ми повинні були стоїчно ставитися до болю»¹⁵.

Психологи припускають, що терпиме і доброзичливе ставлення до проявів емоційної чутливості у хлопчиків сприяє напрузі їхньої потенційної агресивності, а соціальний плюралізм дозволяє їй локалізуватися в якихось соціально прийнятних каналах (змагальний спорт чи рок-музика). На цьому заснована педагогічна стратегія психологічного «роззброювання» чоловіків і виховання хлопчиків у дусі миру та співробітництва.

У вересні 1997 року ЮНЕСКО організувала навіть спеціальну нараду експертів на тему «Роль чоловіків у перспективі культури світу». У доповіді «Зброя і чоловік» Роберт Коннел говорив, що «більш ніж переконливі свідчення того, що основними лідерами насильства в сучасному світі є чолові-

«Їхня заклопотаність зовнішнім виглядом, що виявляється іноді як почуття незадоволеності (unhappy consciousness) чи як зарозумілість, є також джерелом їхніх претензій і постійної схильності до бунту, до присвоєння тієї форми соціальної ідентичності, яка полягає у прагненні зрівняти «буття» (being) і «видимість» (seeming), у бажанні володіти видимим (appearances) для того, щоб мати справжнє (reality)... Розриваючись поміж об'єктивно домінуючими умовами і віддаленою можливістю прилучення до превалюючих вартостей, представник середнього класу переймається проблемою свого зовнішнього вигляду, приреченого на суд публіки...» [Bourdieu, P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. — London: Routledge, 1992. — P. 253.]

Механізм випереджального статусного споживання, про яке говорить Бурдьє, демонструє лаканівську дзеркальну стадію в дії. На цій стадії відображення формує об'єкт, а не навпаки. Іншими словами, при переході від однієї форми символічної сам-репрезентації до іншої не може не виникати «прагнення зрівняти буття і видимість» буття. Ціка-

во простежити, які форми подібного урівнювання використовуються в *Медведе*.

Будучи привабливою як ідея, концепція фаховості доволі бідна як образ. Це неминуче веде до необхідності пошуку відповідного елемента, здатного заповнити символічні порожнечі ідентичності, набутої на виріст. У *Медведе* таким елементом стала ідея агресивного, а водночас фахового споживачтва. *Медведь*, зрозуміло, тут далеко не оригінальний. Хвиля рекламних кампаній, що прагнуть потягнути так званого «нового чоловіка» — япі — у безодню нарцисичного і гедоністичного споживачтва, піднялася на Заході в першій половині 50-х років³ і перетворилася на справжній шквал до середини 80-х [Chapman R. The Great Pretender: Variations on the New Man Theme // Male Order: Unwrapping Masculinity. Ed. by R. Chapman, J. Rutherford. — London: Lawrence & Wishart, 1988.]. Як свідчать численні дослідження, «маскулінізація» споживачтва на Заході йшла саме шляхом мімікрії (тобто традиційно «жіночого») бажання насолоджуватися предметом під агресивне бажання опанувати його [Barthel D. A Gentleman and a Consumer

45

СЕРГЕЙ УШАКІН
ВЕДМЕДИКИ
НА ПІВНОЧІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ки, а його культурною основою в більшості суспільств служить чоловічий характер».

Внаслідок п'ятиденних дискусій експерти дійшли висновку, що робота, пов'язана з роллю чоловіків у світлі проблем насильства і миру, може бути успішною тільки в рамках ширшого руху в напрямі рівності між чоловіками і жінками і відмови від насильства» і зробили низку соціально-педагогічних рекомендацій, як-от: шкільна система повинна «прищеплювати хлопчикам, дівчаткам і викладачам навички розв'язання конфліктів, вираження емоцій і міжгрупової комунікації» і «розробляти навчальні плани та підручники, які наочно свідчать про ненасильницьку та неагресивну поведінку чоловіків».

7. Зберігаються також певні особливості чоловічої сексуальності. При усьому вирівнюванні чоловічих і жіночих сексуальних сценаріїв молоді чоловіки як і раніше ототожнюють маскуліність із сексуальністю, осмислюючи її головним чином кількісно — розміри пеніса, сила ерекції, частота зносин і кількість жінок.

Якими б не були соціокультурні джерела і доли фалічного символізму і фалократії, чоловіча ерекція,

як сказав би В.І. Ленін, — це об'єктивна реальність, дана (чи не дана) нам у відчутті, до якої усі чоловіки, та й жінки, дуже чутливі. Кажучи словами Віктора Єрофєєва, «чоловік починається з ранкової ерекції. У більшості випадків він нею і закінчується»¹⁶.

Чоловіча сексуальність залишається екстенсивнішою, предметнішою, не пов'язаною з емоційною близькістю, і переживається не як стосунки, а як завоювання і досягнення. Майже кожен юний Вертер як і раніше потай заздрить Дон Жуанові. Багато юнаків асоціюють дорослість із початком сексуального життя, причому вірильність ототожнюється з потенцією, а її реалізація — з агресією і насильством. Сумне підтвердження цього — статистика згвалтувань. Близько чверті усіх згвалтувань і половину сексуальних злочинів проти дітей чинять підлітки і юнаки.

Як і в інших випадках насильницької агресії, сексуальне насильство є сукупним результатом переплетення соціокультурних та індивідуально-психологічних чинників. Американські студенти, які вчинили сексуальні напади на жінок, відрізняються насамперед сексистськими установками, ставленням до жінки як об'єкта, причому ці установки поділяють друзі й

// Signs of Life in the USA: Readings in Popular Culture for Writers. Ed. by S. Maasick, J. Solomon. — Boston: Bedford Books, 1994.]. Подібна риторична стратегія, судячи з усього, має універсальний характер. *Медведь*, наприклад, так описує підсилювач, здавалося б, пересічний компонент домашньої аудіосистеми:

«... Два підсилювачі і препідсилювач F-серії чудові і на слух, і на вигляд. Своїми вугластими формами, могутніми металевими торсами і готичними закрутками дітища Ентоні Майкелсона (конструктора підсилювачів. — С.У.) чимось нагадують кавалькаду древніх лицарів у чорних обладунках. Схожість із древнім воїнством додають не менш старовинні лампи, які тут використовуються у вхідних схемах. От лише з іменами «лицарям» не пощастило: F15, F18, F22... Кожній нормальній людині ясно, що це не підсилювачі, а навпаки — винищувачі» [Медведь. — № 8. — С. 121.].

Подібна метафора — «лицарський обладунок» — використовується і при описі портативних комп'ютерів-ноутбуків. Прагнучи позбутися будь-яких небажаних асоціацій, *Медведь* бачить у цих ком-

п'ютерах не що інше, як «електронних зброєносців», які вірно служитимуть сучасним мандрівним воїнам, «до яких можна зарахувати бізнесменів, письменників, журналістів» [Медведь. — № 8. — С. 122.]. Цілком закономірно, що в рамках цієї риторики найближчим родичем ноутбука стає зовсім не ординарна друкмашинка, а цілком респектабельна «чорна президентська валіза» [Медведь. — № 8. — С. 122.].

Ще одним прикладом безперервної риторичної війни цих «мандрівних» бійців невидимого фронту є опис музичних колонок. *Медведь* окреслює метафоричні границі відразу і чітко: «У солдата і меломана немає спільних інтересів. У них є спільний ворог — тиша» [Медведь. — № 8. — С. 126.]. Не дивно, що музичне дозвілля власника колонок стає формою боротьби зі спокоєм сусідів. В інтерпретації *Медведя* це виглядає так:

«Звісно, для боротьби з тишею звичайної музики мало. Ніщо так не розірве сон нічного кварталу, як кулеметні черги і ракетні залпи середньої дальності. І дарма сусіди б'ються головою об стіну і просять заспокоїти вашого динозавра: «домашній

товариші цих молодих людей. У той же час найважливіша психологічна риса молодих чоловіків, які ведуть інтенсивне сексуальне життя і мають стосунки з великою кількістю жінок — любов до новизни і ризику, з чим корелюють гіпермаскуліність, фізична привабливість, емоційна розкутість і підвищений рівень тестостерону¹⁷. Іншими словами, ці молоді люди об'єктивно сексуальніші за інших і повніше персоніфікують у собі традиційні цінності маскуліності — заповзятливість, сміливість, розкутість, любов до ризику тощо.

Це дає їм суттєві переваги перед однолітками. За даними американського лонгїтюдного дослідження¹⁸ хлопчики, які мали найвищу популярність серед однолітків у 6 класі, не тільки зберегли своє становище лідера у старших класах, але й раніше за інших почали сексуальне життя і мали більше сексуальних партнерок. Це значить, що дівчата люблять тих самих хлопчиків, які користаються популярністю в хлопчачих групах. Однак — зворотний бік медалі — саме ці юнаки найбільше схильні виявляти сексуальну агресію і зловживати довірою своїх подруг, а також пити і вживати наркотики.

Цей приклад переконливо показує неспроможність будь-яких простих рішень. З моральної точки зору, Дон Жуан — фігура негативна, аморальна і соціально небезпечна. Проте, навіть залишивши осторонь його потенційну репродуктивну цінність (у світлі еволюційної біології, Дон Жуан породить більше нащадків, ніж сором'язливий Вертер, а його активність і енергія можуть бути соціально корисними), він подобається багатьом жінкам і гомосексуальним чоловікам. Перевиховати його навряд чи можна, якщо ж його знищити — постраждають усі ті, кому він подобається (навіть якщо їм доводиться через нього плакати). А у світлі логіки збереження навколишнього середовища Дон Жуан має не менше прав на існування, аніж уссурійський тигр, — також не бозна-який вегетаріанець.

Настільки ж привабливі і настільки ж небезпечні типи з аналогічними психофізіологічними властивостями, є і серед жінок. Кармен на роль позитивної жінки-матері аж ніяк не годиться. Але якщо усі мами потрібні, усі мами важливі, то й батьки також.

Переклав А.Б.

ІГОРЬ КОН
ЧОЛОВІКИ,
ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У МІНЛИВОМУ
СВІТІ

театр» сльозам не вірить. Особливо тоді, коли він озброєний акустикою Kef...» [Медведь. — № 8. — С. 127.]

Для чого потрібна ця «мілітаризація» буденности? З якою метою навколишнє середовище раптом перетворюється у фортецю — з підсилювачами у ролі винищувачів, музичними колонками — у ролі кулеметів і комп'ютером з єдиною заповітною «пусковою» кнопкою — у ролі командного пункту? З одного боку, ситуація зрозуміла і цілком відповідає висновкові Бурд'є: за умов, коли претензії на володіння тим чи іншим статусом можуть викликати законні сумніви, вирішальну роль починає відігравати видимість приналежності. Іншими словами, коли можливості практичного — тобто процесуального — вияву мужности обмежені чи сумнівні, наявність мужности починає виражатися в предметах, які символічно заповнюють існуючий діяльнісний вакуум. Мужність, таким чином, стає опосередкованою. І її «правильний» варіант, відповідно, полягає в правильному наборі тих чи інших товарів, чия доля — бути побаченими. Добре розуміючи мету цієї опредметненої мужности, *Медведь*

так описує злегка воєнізовану колекцію одягу марки Chevignon:

«Ореол героїчного, створений навколо вигаданого персонажа Шарля Шевіньйона, виявляється просто необхідним у буденному і нудному житті. «Крутизна», але не в американському, дещо грубуватому і стандартному варіанті, а у французькому, пом'якшеному властивими цій нації вишуканістю й елегантністю, піднімає настрій, окрилює, змушує йти з гідно піднятою головою, почувачи кожною клітинкою тіла свій безпосередній зв'язок з романтикою воєнного часу» [Медведь. — № 15. — С. 114.]

Нудьга буденности — напевно чи єдина причина подібного потягу до романтики воєнного часу. Психоаналітична практика Мелані Кляйн багато в чому дозволяє зрозуміти, які механізми ховаються за цими спробами «цивілізувати» й «естетизувати» агресію. Спостерігаючи за тим, як діти спершу вибирають, а відтак використовують іграшки, Кляйн прийшла до наступного висновку:

«В процесі гри діти у символічній формі реалізують свої фантазії, бажання і накопичений досвід.

47

СЕРГЕЙ УШАКІН
ВЕДМЕДИКИ
НА ПІВНОЧІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

¹ Див.: Messner M.A. Politics of Masculinities. Men in Movements. — L.: Sage, 1997.

² The National Organization For Men Against Sexism. Statement of Principles. Цит. за: Kimmel M.S. and Messner M.A. eds. Men's Lives. — 4th edition. — Boston: Allyn and Beacon, 1998. — P. 591.

³ Цит. за: Kimmel M. Manhood in America. A Cultural History. — NY: The Free Press, 1996. — P. 303.

⁴ Bly Robert. Iron John. — Mass.: Addison-Wesley, 1990.

⁵ The men's bibliography: a comprehensive bibliography of writing on men, masculinities and sexualities, compiled by Michael Flood. — 6th edition. — Canberra, Australia, 1998.

⁶ Maccoby E.E. The Two Sexes. Growing Apart, Coming Together. — Harvard University press, 1998.

⁷ Gilmore D.D. Manhood in the Making. Cultural Concepts of Masculinity. — Yale University press. — P. 230.

⁸ Connell R.W. Introduction: Studying Australian Masculinities // Journal of Interdisciplinary Gender Studies. — Dec. 1998. — Vol.3. — No 2. — P. 3.

⁹ Див.: Barker-Benfield G.J. The Culture of Sensibility. Sex and Society in Eighteenth-Century Britain. — The Univ. of Chicago Press, 1992.

¹⁰ Див.: Hofstede Geert and Associates. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. — Sage Publications, 1998.

¹¹ Schlegel A. and Barry H. III. Adolescence. An Anthropological Inquiry. — NY: Free press, 1991.

¹² Miedzian Miriam. Boys will be boys: Breaking the link between masculinity and violence. — NY: Doubleday, 1991.

¹³ Wrangham R. and Peterson D. Demonic Males. Apes and the Origins of Human Violence. — Boston: Houghton Mifflin, 1996.

¹⁴ Див.: Kemper Theodor D. Social structure and testosterone: Explorations in the socio-bio-social chain. — Rutgers University Press, 1990. Новіші дані про зв'язок тестостерону та домінантності у чоловіків див. круглий стіл за статтею Mazur A. and Booth A. Testosterone and Dominance in Men в журналі Behavioral and Brain Sciences. — 1998. — Vol. 21. — P. 353-397.

¹⁵ Цит. за: Savran D. Taking it like a man. White masculinity, masochism and contemporary American culture. — Princeton Univ. Press, 1998. — P. 209.

¹⁶ Ерофеев В. Мужчины. — Изд. 3. — М.: Подкова, 1999. — С. 6.

Для цього вони використовують ту ж мову, той самий архаїчний, філогенетично засвоєний спосіб вираження, який так добре знаний нам завдяки снам» [Klein M. The Psychological Principles of Infant Analysis // Klein M. The Selected. Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 64.].

Іграшки, таким чином, виконують сполучну роль, дозволяють подолати прірву між «зовнішніми» об'єктами і «внутрішнім» світом дитини [Mitchell J. Introduction // Klein M. The Selected. Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 23.]. Вибір і опис «іграшок» у *Медведе*⁴ виконують аналогічну функцію — функцію «зняття» напруги, функцію «виходу» занепокоєння в найменш небезпечній, а водночас доволі ефективній формі [Klein M. The Psycho-analytic Play Technique: its History and Significance // Klein M. The Selected. Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 52.]. Іншими словами, подібні іграшки й ігри дозволяють у фантазматичній формі відтворити дійсний «досвід і реальні деталі повсякденного життя» [Klein M. The Psycho-analytic Play Technique: its History and Significance // Klein M. The Selected.

Ed. by J. Mitchell. — London: Penguin Books, 1991. — P. 43.]. Те, що такий досвід і деталі, зазвичай, виражаються у формі агресії, лише ще раз підтверджує правильність нарцисичного діагнозу сучасної фахової мужности, адже саме існування (нібито) самодостатнього світу фахівців можливе лише при безупинній боротьбі за утримання його меж, за утримання видимої цілісності, ладної розпастися при найменшому вторгненні нефахівців і непов'язаних. Агресія нарциса, таким чином, завжди є відповіддю на удар, якого ще не було, завжди є прихованим визнанням загрози потенційної демаркації ідентичности [Easthope A. What a Man's Gotta Do: The Masculine Myth in Popular Culture. — London: Palladin, 1986. — P. 41] — чи то ідентичности статевої чи ідентичности фахової. Визнання того, що її видимість рано чи пізно стане явною, що фрак виявиться з чужого плеча і що навіть найостанніша модель «винищувача» застаріє раніше, ніж цей «винищувач» завдасть першого удару...

Нарцисичний тип мужности, зрозуміло, не єдиний «доступний» варіант цього типу статевої ідентичности в сучасній Росії. Однак, незважаючи на

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

¹⁷ Bogaert A.F. and Fisher W.A. Predictors of university men's number of sexual partners // Journal of Sex Research. — 1995. — Vol. 32. — No 2. — P. 119-130.

¹⁸ Feldman S.S. et al. Pathways to early sexual activity: A longitudinal study of the influence of peer status // Journal of Research in Adolescence. — 1995. — Vol 5. — P. 387-412.

свою доволі виразну класову специфіку, цей тип мужности наочно демонструє основні механізми будь-якого процесу статевої ідентифікації: від ілюзорності дзеркальної стадії до очевидності знаків статі. Від споконвічної єдності до майбутньої самотності. Від непевних спроб буття до успішної стратегії його видимості...

Будапешт, червень 1997

Переклав А.Б.

¹ Див., скажімо, роботу Роджера Горрока, в якій він намагається сформулювати концепцію кризи мужности, засновуючись не стільки на парадигмі «занепаду культури», як на результатах власної психоаналітичної практики [Horrocks, R. *Masculinity in Crisis: Myths, Fantasies and Realities*. London: St. Martin Press, 1994.].

² Показово, що війна у Чечні, незважаючи на всі спроби, не призвела до формування традиційного образу чоловіка-на-війні. Повністю віддзеркалюючи процеси бюрократизації суспільного устрою, які неминуче породжує в тому числі й концепція «влади експертів», чеченська війна у *Медведе*, подається як погано, нефахово організована військова кампанія. Про

роль армії в цій війні комендант російських військ у Чечні, скажімо, сказав так: «Армія, внутрішні війська, органи внутрішніх справ ніколи не займаються чимось на власний розсуд чи з власної волі. Вони виконують накази» (*Медведь*. — №14. — С. 53). Наче підтверджуючи висновок Конелла про боротьбу двох типів мужности, комендант не залишає найменшого сумніву у тому, який з них переможе: «... боляче й образливо за армію, боляче й образливо за людей, за хлопців, які гинуть невідомо в ім'я чого» (*Медведь*. — №14. — С. 54). Показово і, мабуть, цілком закономірно, що занепад «авторитету» армійської мужности співпав із ростом соціальної значимості та соціальної «очевидності» таких раніше непомітних категорій як служби «сек'юриті» та тілоохоронці. Однак, як і у випадку з «речами на мірку» і «фраком», тенденція, схоже, залишається тією ж — на зміну героїзмові «захисника» прийшла фаховість «охоронця».

³ Вихід у світ на поч. 1950-х рр. «Плейбоя» став своєрідним межовим знаком, який означив народження нової тенденції.

⁴ Предмети, про які йшлося вище, описані, звичайно, у розділі «Іграшки». Одним із відносно постійних видів подібних «іграшок» є розмаїта зброя.

49

СЕРГЕЙ УШАКІН
ВЕДМЕДИКИ
НА ПІВНОЧІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НА ЗАХИСТ МАСКУЛІННОСТІ

р о б б е р т

к о н н е л л

незалежність, батьківство та відповідальне громадянство

елізабет
портєр

© E.Porter, 2001

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Усі суспільства мають своє неповторне трактування ґендеру, але не у всіх є власна концепція маскулінності. У сучасному розумінні термін «маскулінність» передбачає, що поведінка індивіда є результатом структури його особистості. Варто зазначити, що особа з немаскулінними рисами виглядатиме цілком інакше, а саме: буде радше мирною, аніж насильницькою, посередньою, а не домінуючою, вона менш захоплена грою в футбол, не зацікавлена у сексуальних змаганнях і т. д.

Ця концепція спрямована на формування віри в індивідуальні відмінності та особисто діючу силу. В такому сенсі вона побудована на понятті індивідуальності, що розвинулось в епоху модерну в Європі (early-modern Europe) із зростанням колоніальної імперії та капіталістичної моделі економічних відносин. Поняття «маскулінність» та «фемінність» взаємно корелюються. «Маскулінність» сама собою не існує, окрім випадку, коли поряд з нею є «фемінність». Культура, яка не висновує чоловіків і жінок як носіїв

поляризованих характерних типів, не містить в собі поняття «маскулінності» в тому сенсі, в якому воно присутнє в сучасній європейській та американській культурах.

Історичні дослідження наштовхують на думку, що попередні твердження прослідковуються у європейській культурі ще до XVIII ст. коли жінок зазвичай розглядали «іншими», відмінними від чоловіків, незавершеними, гіршими, неповноцінними формами того ж типу, а тому такими у яких менше хисту та талантів.

Жінок і чоловіків не розглядали як носіїв якісно різних рис; і це знайшло підтримку у носіїв ідеології «розділених сфер» у XIX ст.

В обох випадках наше поняття «маскулінності» виглядає достатньо свіжим історичним продуктом, що має кілька сотень років. Розглядаючи маскулінність як таку, ми виробляємо ґендер у специфічний культурний спосіб. Це мало б відклатись у свідомості, щоб віднайти трансісторичну істину про людство та, зокрема, про чоловіків.

Визначення маскулінності з культурної точки зору начебто доведено, однак необхідно розглянути різні стратегії, аби охарактеризувати маскулінний тип осо-

РОБЕРТ КОННЕЛЛ
НА ЗАХИСТ
МАСКУЛІННОСТІ

50

РЕЗЮМЕ

Мало коли розглядають усі сторони самотнього батьківства, зважаючи на соціальний, економічний, політичний, етичний та ґендерний аспекти. Спробую кризь призму громадянства якнайповніше висвітлити поняття самотнього батьківства. Головне завдання кожного суспільства – формувати відповідальних громадян. Оскільки рівень самотнього батьківства постійно зростає, я вирішила вивчити умови, за яких батьки-одинаки виховують або ні у дітей почуття відповідального громадянства. Я розвиваю три головних аргументи. По-перше, вважаю, що необхідно проаналізувати, які цінності найкраще впливають на життя родини і, відповідно, сприяють розростанню міцних громад, незважаючи на структуру сім'ї. По-друге, стверджую, що взаємозалежність є рисою відповідального громадянства – це підкреслює, що незалежність вимагає залежності та виховання в особистому житті, а наслідком маємо поєднання громадян у спільному соціополітичному житті. По-третє, на мою дум-

ку, спільне батьківство може пристосувати різні форми родинного життя, розподілити обов'язки матері й батька дитини та виробити взаємозалежність, таку важливу як для родини, так і для громадського життя. Перш ніж безпосередньо розглянути ці аргументи, я б хотіла сказати кілька слів про залежність між розлученням, самотнім материнством та бідністю.

РОЗЛУЧЕННЯ, САМОТНЕ МАТЕРИНСТВО ТА БІДНІСТЬ

Ліберальні цілі в межах ліберальної структури вказують, що спільного повинні мати усі громадяни, що б єднало їх разом. Хоча в руслі ліберальних ідей блага мають право співіснувати різні способи життя, ці ідеї повинні забезпечити єдину основу для державної політики. Конкретна мета, наприклад, розвиток здібностей у дітей, вимагає політики, яка б сприяла добробуту дітей. Деякі політичні філософи вважають, що привілейованими в такому випадку будуть «повні родини з обома батьками», оскільки їх структура найкраще сприяє розвитку дитини та виховує незалежність особистості (Galston, 1991). Якщо ке-

51

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бистоти. Можна виділити чотири таких стратегії, що легко вирізняються у поняттях своєї аргументації, у постійному поєднанні з практикою.

Дефініції есенціалістів переважно стосувались особливостей, які визначали суть маскулінності та наклали кількість людських життів на неї. Фройд «фліртував» з дефініціями есенціалістів, ототожнюючи маскулінність з активністю на протиположності пасивності – доки він не дійшов висновку, що таке ототожнення надміру спрощене. Спроби пізніших авторів проникнути в сутність маскулінності були різними: ризиковість, відповідальність, безвідповідальність, агресія аж до енергії Зевса. Можливо, найприйнятнішою була ідея соціолога Ліонела Тайгера (Lionel Tiger) про те, що справжня маскулінність лежить в основі чоловічих уз та війни і зумовлена «твердим і важким феноменом». Багато фанів «важкого металу» погодились би з цим.

Слабкість есенціалістського підходу очевидна: вибір тієї сутності доволі свавільний. Нічого не зобов'язує різних есенціалістів дійти згоди, і на практиці вони не погоджуються. Твердження про універсальні підстави маскулінності розповідають нам про цих ораторів більше, ніж про будь-що інше.

Позитивістська соціальна наука, що надає вагомого значення фактам, подає просту дефініцію маскулінності: це те, чим чоловік є насправді. Ця дефініція є логічною основою маскуліно-фемінної шкали психології (далі М/Ф шкала), поділки якої відображають статистичну дискримінацію, що існує поміж груп чоловіків та жінок.

Це також стало приводом для етнографічних дискусій стосовно маскулінності, які описують модель чоловічого життя у певній культурі, і це називають моделлю маскулінності. Однак тут існують аж три перешкоди. Перша. Сучасна епістемологія вважає, що не може бути жодного достовірного опису без певної точки зору. Опис, на якому ґрунтується ця дефініція, є, очевидно, невизначеним, вибудованим на припущеннях про стать.

Друга. Щоб дослідити поле діяльності чоловіків і жінок, необхідно спершу розподілити усіх людей на категорії «чоловіки» та «жінки». Однак, як показали у своїх класичних етнометодологічних ґендерних дослідженнях Сюзанна Кеслер (Suzanne Kessler) та Венді Мак Кенна (Wendy McKenna), це неминучий процес соціальної атрибуції, якщо вживати традиційну типологію ґендеру. Позитивістські методики, однак, обме-

руватись такою логікою, то політика держави повинна сприяти повним сім'ям й перешкоджати розлученням та появі самотнього материнства.

Наскільки доцільний такий хід мислення? Зміни в родинному житті очевидні – розлучення, бідність родин, в яких є лише хтось один з батьків, стали звичайним явищем, зростає рівень самотнього виховання дитини. Дехто пише, що, зважаючи на сильний емоційний біль з потенційно тривалими наслідками, якого зазнає дитина при розлученні батьків, влада за допомогою гальмівних механізмів повинна ускладнити можливість отримувати розлучення – зупинити батьків і дати їм час на роздуми про долю дитини (Galston, 1991). Інші дослідники не помітили суттєвої різниці в успішності навчання, успіху в кар'єрі та подальшому особистому житті між дітьми, які пережили розлучення батьків, і тими, які не досвідчили цього. Відповідно, вони вважають, що не саме розлучення, а радше конфлікти у родині є причиною емоційного пережиття дитини, тому політика щодо стримування розлучень не буде дієвою (Young, 1995). Що означає діяти в інте-

ресах дитини? Які цілі потрібно прищеплювати у родинах? Чи прийнятними є усі типи родин? Не відповівши на такі питання, рішення щодо подолання соціальних криз, наприклад, зростання статистики кількості розлучень та неповних сімей, швидко стають політичними змінами, які не відображають думку громадськості.

Ці питання стосуються самотніх матерів. За статистикою, самотнє материнство стало тенденційним явищем, без вікових, расових чи освітніх обмежень. Статистика ООН подає таке співвідношення жінок, які самі дбають про родину: 25 відсотків у Австралії та Великій Британії; 33 відсотки у США; 37 відсотків у Німеччині, Фінляндії, Норвегії та Новій Зеландії; 45 відсотків у Ботсвані та Гренаді (UN Statistical Division, 1992). Самотнє материнство стало очевидною культурною тенденцією, не зважаючи на те, чи погоджуємось ми з цією безперервною тенденцією, чи намагаємось поставити її під сумнів. Важливо дослідити, як зростання цієї тенденції впливає на зміни у цінностях. Наприклад, потрібно розрізняти самотніх матерів, які ніколи не були одружені, та одиноких матерів, які не живуть зі своїми

жуються самими лише класифікаціями, які підлягають апробації у ґендерних дослідженнях.

Третя перешкода. Для визначення маскулінності, в сенсі – що чоловіки становлять емпірично, означає відкинути практику, означення жінки як маскуліної, а чоловіка як фемінного, або певні дії чи поглядів – маскулініми чи фемінними, не звертаючи уваги на те, хто є носієм згаданих дій чи поглядів. Це не просто тривіально вжитий термін, бо в такому разі втрачається сенс психоаналітичного підходу, щодо суперечностей в межах особистості.

Однак, згадане використання вважається фундаментальним у ґендерному аналізі. Якщо ми говоримо лише про відмінності між чоловіками як єдністю (*читай – об'єднанням*) та жінками як єдністю, то не потребуємо термінів «маскулінність» та «фемінність». Ми можемо говорити винятково про «чоловіче» та «жіноче». Терміни «маскулінність» та «фемінність» вказують, поза безумовною статевою відмінністю, на ті ознаки, якими чоловіки різняться поміж собою та жінки різняться поміж собою у справах ґендеру.

Нормативні дефініції розпізнають такі відмінності і пропонують стандарт: маскулінність – це те, чим чоловіки мають бути. Це визначення постійно з'яв-

ляється у медіа-студіях, зокрема у дискусіях про образи для наслідування, таких як Джон Вейн (John Wayne), та про такі жанри, як трилер. Теорія суворой статевої ролі трактує маскулінність як соціальну норму поведінки чоловіків. На практиці тексти, присвячені чоловічій статевої ролі, поєднують нормативні дефініції з есенціалістськими, як у широко цитованому звіті Роберта Бренона (Robert Brannon) «Наша культурна програма чоловічої мужності»...

Нормативні визначення припускають, що різні чоловіки наближаються до вказаних стандартів по-різному. Згодом з'явилися певні парадокси, котрі були осмислені у ранніх чоловічих ліберальних працях. Деякі чоловіки взагалі заперечують «програму» чи демонструють свою стійкість та незалежність, наслідуючи Вейна, Богарта та Іствуда (Wayne, Bogart, Eastwood). (Цей погляд прослідковується у фільмах-пародіях «Гарячі сідла» та «Заграй це знову, Семе»). Що є нормативного у тій нормі, яку навряд чи хто коли бачив? Чи ми стверджуємо, таким чином, що діяльність чоловіків є немаскуліною? Але як ми можемо виміряти ту мужність, яку необхідно виявити для протистояння нормі «мужність», чи героїзм, що вимагається від гея, щоб визнати себе таким?

чоловіками, розлучені чи овдовіли. До першої групи належить біля 40 відсотків родин з одним дорослим, більшість жінок вагітніє після тривалих відносин, хоча для багатьох стосунки були короткими (UK General Household Survey, 1995). Багато аналітиків побоюється такого падіння народжуваності серед одружених жінок, та зростання народжуваності серед самотніх жінок.

Ще очевиднішою за зростання кількості самотніх матерів є фемінізація бідності, в якій зазвичай вони перебувають. Бідності через недостатні можливості для жінок заробляти гроші, неадекватні робочі навички та неможливість забезпечити дитині хороший догляд, коли ти на роботі. Багато жінок перестає працювати і радше погодиться на соціальне державне забезпечення, аніж на низькооплачувану роботу та короткотривалі контракти. Усе це нашоєму на думку, що найкраще захистити дітей від бідності можна у стабільній повній родині. Однак високий рівень бідності маємо і серед родин з обома батьками, особливо багатодітних, а також серед робочого та нижнього прошарку середнього класу. Та все ж, економічне благополуччя

дітей залежить від прибутку обох батьків. Оскільки чоловіки мають більше можливостей для заробітку, залежність жінки від їхньої зарплатні збільшує можливість уникнути бідності. Бідність стає вагомим аргументом на користь того, що неповні сім'ї є справді соціальною справою.

На мою думку, це не єдиний закид. Ідеальні для суспільства родини повинні ґрунтуватись на найкращих прикладах. Неповні родини, зазвичай, є наслідком пристосування до складних обставин, наприклад: смерть; вагітність неповнолітньої після випадкових сексуальних стосунків чи насильства; мати залишає чи розлучається з жорстоким, непорядним чоловіком, який постійно її зневажає; покинутій жінці доводиться самій дати собі раду; коли жінка знає, що вона буде краще фінансово забезпечена, отримуючи допомогу від держави, аніж покладаючись на безробітного чи напівученого батька/ів своїх дітей. У більшості з наведених випадків самотнє чи одиноке батьківство є кращим виходом, аніж родина з обома батьками. Мало яке подружжя заперечить, що *ідеальним* варіантом для них було б жити з іншою людиною та підтримувати дружні

53

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Підступнішою перешкодою можна вважати убогу нормативну дефініцію, яка не дає зрозуміти маскулінність на рівні особистості. Жосеф Плек (Joseph Pleck) пропонує необґрунтоване припущення, що роль та індивідуальність є тотожними. На мою думку, це припущення пояснює, чому теоретики статевих ролей постійно дрейфують услід есенціалістам.

Семіотичний підхід відкидає рівень особистості та визначає маскулінність через систему символічних відмінностей, у яких фемінні позиції протиставлено маскулінним. Маскулінність, таким чином, визначається як не-фемінність.

Звідси впливає формула структуральної лінгвістики, де елементи мови визначаються за їх відмінністю одне від одного. Цей підхід широко застосовується у феміністичних та постструктуралістських культуральних аналізах ґендеру, в психоаналізі та вченнях про символізм. Він же спричиняє більш ніж абстрактний контраст маскулінності з фемінністю такого виду, як у випадку М/Ф шкали. В семіотичному протиставленні маскулінності та фемінності, маскулінність – невизначений термін, простір символічної влади. Фалос – це володар, а фемінність символічно визначається через його відсутність.

Ця дефініція маскулінності виявилась ефективною в культуральному аналізі. Це дозволило уникнути свавілля есенціалізму, парадоксальності позитивістів та нормативних дефініцій. Однак таке визначення є обмеженим, хіба що припустити, а це й роблять деякі постмодерністські теоретики, що дискурс – це все, про що ми можемо говорити в контексті соціального аналізу. Щоб розв'язати усю низку проблемних аспектів маскулінності, нам також потрібні методи обговорення взаємостосунків інших типів: ґендерні аспекти виробництва і споживання, посади в інституціях, обов'язки щодо навколишнього середовища, участь у соціальних і військових битвах.

Те, що може бути узагальненням, – є принципом поєднання. Ідея про те, що один символ може бути зрозумілим лише за умови поєднання з системою символів, однаково добре справджується в інших сферах. Маскулінності як такої не виникає, окрім як у системі ґендерних стосунків.

Замість того, щоб намагатися визначити маскулінність як об'єкт, нам варто зосередитись на процесах та взаємостосунках, з допомогою яких чоловіки та жінки живуть в межах своєї соціальної ролі. Маскулінність (взагалі цей термін може бути визначений

стосунки з матір'ю/батьком їхньої дитини. Зміни, які відбуваються у родинному житті, подружжі, у ролях чоловіка й жінки є цілком певними. Непевним залишається питання, якою повинна бути політика, аби пристосуватись до цих змін, та, особливо з феміністського погляду, які аспекти громадянства найліпше підтримують усі типи родин.

РОДИННІ ЦІННОСТІ

Обговорення родинних цінностей вирують серед право-налаштованих політиків, релігійних фундаменталістів й тих, хто виступає за урізання соціального забезпечення. Феміністки уникають таких дебатів. Елісон Джаггер пояснює, що такі терміни, як «родинні цінності» чи «традиційна родина», для багатьох феміністок є підступними, оскільки «консервативні політики використовують ці вирази для нападів на «цінності» кожної жінки, яка живе без чоловіка» (1994, С.377). Причиною соціальних проблем: бідності, наркоманії, злочинності та низької успішності у школах, є відсутність родинних цінностей, також часом згадують про самотніх матерів. На думку Джаггера,

відповідь феміністок на дебати з приводу родинних цінностей можна поділити на такі дві частини: відмова від чоловічого панування, зважаючи на поширеність інцесту, подружнього згвалтування, побоїв дружини та появу коханок у традиційних родинах; а також, наполягання на тому, що навіть коли в сім'ї немає дорослого чоловіка, дитині можна прищеплювати родинні цінності. Феміністки справедливо критикують патріархальні родинні структури, проте, як ми згадували вище, висновок, що самотнє материнство є ідеальною альтернативою для репресивної родинної структури, не враховує той факт, що самотнє материнство часто стає наслідком невдалих відносин, або ж бажання отримувати соціальне забезпечення. Якщо опиратись лише на такі родини, ми не зможемо виробити бачення родини як потенційно вільного організму. Окрім того, більшість жінок живуть у родинах, до структури яких певним чином залучений чоловік.

Яким є ставленням ґендерних студій до традиційно важливих малих (нуклеарних) родин? Вільям Ґалстон вважає, якщо існує зв'язок між традиційною мораллю та ліберальними цілями

лише до певної міри) одночасно – простір у ґендерних стосунках, практики, через які чоловіки і жінки займають якусь конкретну позицію в ґендері, та результати тих практик в особистості, особистісному досвіді і культурі.

ГЕНДЕР ЯК СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

У цій частині я запропоную якомога стисліший аналіз ґендеру, щоб підсилити основну аргументацію цієї книги. Ґендер – це метод упорядкування соціальної практики. У ґендерних процесах щоденний спосіб життя організований у тісному взаємозв'язку з репродуктивною діяльністю, зумовленою тілобудовою та процесами людської репродукції. Згадана діяльність включає сексуальне збудження і статевий акт, народження дитини та піклування про неї, тілесні статеві відмінності та подібності.

Я називаю все це «репродуктивною діяльністю», а не біологічною базою, щоб підкреслити основну думку частини II, у якій ми розглядали історичний процес, враховуючи тілобудову, а не сталий список біологічних ознак. Ґендер як соціальна практика, що постійно покладається на тіло людини та його функції, не є тією соціальною практикою, що обмежується

тільки тілом людини. Насправді таке обмеження відображає з точністю до навпаки реальну ситуацію. Ґендер фактично існує в межах, де біологія не є визначальним чинником поняття «соціального». Він позначає один з тих аспектів перехідного періоду, коли історичний розвиток відкидає біологічну еволюцію як форму зміни. Ґендер є скандалом, обурливим неподобством з точки зору есенціалістів. Соціобіологи постійно намагаються довести, що суспільна угода є відображенням еволюційних імперативів.

Соціальна практика не перебуває у зародковому стані, вона – творча і винахідлива. Вона відповідає конкретним ситуаціям і вироблена у тісному взаємозв'язку з визначеними структурами соціальних стосунків. Ґендерні взаємостосунки, взаємостосунки людей і груп, що організовані на основі репродуктивної діяльності, формують одну з визначальних структур в усіх відомих спільнотах.

Практика, що входить до цієї структури, створюється внаслідок того, як саме люди і групи вирішують свої історичні проблеми, а не складається з відокремлених діянь. Дії об'єднуються у значно ширші вузли, і коли ми характеризуємо маскуліність чи фемінність, то ми перелічуємо конфігурації ґендерної практики.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

громадськості, тоді політику варто скеровувати на підтримку цієї традиції. Я з ним погоджуюсь, а саме з тим, що постійне ліберальне поширення вибору та самостійності «переглянули можливість аргументи з боку громадськості на користь традиціоналізму» (1991, С.281). Я не згідна з його висновком, що ми повинні підтримувати таку форму традиціоналізму у вигляді повної родини з обома батьками. Багато повних родин живуть у постійній незгоді, є місцем насильства, зневажливого ставлення до дітей, сексуальної маніпуляції та контролю. На захист традиціоналізму висувають позитивні твердження щодо довготривалої відповідальності за суспільне виховання дітей (Hasley, 1993а, С. 129), але переглядають той факт, що традиційна родинна система ґрунтується на нерівноправності та обмежених ґендерних стереотипах. Йдеться не про те, що ми повинні підтримувати наївне, романтичне бачення традиційної малої родини, а про те, що феміністам справді варто розвивати практичні уявлення про здорові родини, які б стали осердям благополуччя, самоповаги та особистого зростання їх членів та сприяли б вихованню відповідаль-

ного громадянства. Ще додам кілька слів. Мені здається, що потрібно відкинути негнучкі традиційні структури, проте для нащадків варто втримати мораль, властиву традиційному сприйняттю відповідальності. Відповідальність потрібно розглядати відповідно до змін, які відбуваються у родині, наприклад, потреба та бажання жінки піти на роботу, самотнє чи одиноке батьківство, розлучення чи повторне одруження. Поєднання традиційної відповідальності та пристосування до обставин творить віддане батьківство, але це не означає, що хороше батьківство обов'язково притаманне традиційним родинам. Таке поєднання пристосовує родинні цінності до сучасності.

Замість запитувати, які типи родинних структур є найкращими, варто з'ясувати, «які родинні цінності прищеплюють відповідальність?» та «що це таке – хороше батьківство?» За відповідями на ці запитання ми зможемо оцінити, чи виховують родини в дітей позитивні риси характеру та відповідальне громадянство. Йдеться про щось більше, ніж право вибору способу життя. Ліберальна теорія помітила, що мораль є вплетеною

55

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Конфігурація» – це, мабуть, надто статичний термін. Важливим є сам процес формування конфігурації практики. (Жан-Поль Сартр говорить у «Пошуках методу» про уніфікацію способів дії). З точки зору динамічного підходу до будови практики ми наближаємось до розуміння маскулінності і фемінності як *ґендерного проєкту*. Такі процеси формування конфігурації практики в часі, які змінюють свої початкові положення в ґендерних структурах. У дослідженнях випадків в частині II я проаналізую життя декількох груп чоловіків, як ґендерні проєкти в певному розумінні.

Ми визначили ґендер як форму конфігурації практики, враховуючи, що ми ділимо на частини соціум, який би об'єкт аналізу не обрали. Найбільш загальновідомим є індивідуальний життєвий шлях як основа розуміння маскулінності та фемінності на рівні буденної свідомості. Конфігурація практики в даному випадку є тим, що психологи традиційно називають «особистість» чи «індивідуальність». Психоаналітичні аргументи, обговорені в ч. I, зосереджені переважно на цій точці зору.

Такий кут зору схильний до перебільшення логічної послідовності у практиці, що може бути досягну-

то в будь-який спосіб. Тому не дивно, що психоаналіз, хоча й початково наголошувачи на протиріччі, рухається назустріч концепції «ідентичності». Постструктуралістські критики психології, такі як Венді Голвей (Wendy Hollway), наголошували на тому, що ґендерні ідентичності ламаються і змінюються через численні суперечності, що перетинаються в особистому житті. Згаданий аргумент висуває на передній план інший погляд, точніше дискурс, ідеологію чи культуру. Тут ґендер перетворюється в символічні практики, що можуть тривати значно довше, аніж життя однієї людини. (Наприклад: перекази про героїчну маскулінність в епічних творах; суть ґендерної «дисфорії» та «збочення» в медичній теорії.)

Ч. I зазначає, як соціальна наука підійшла до розуміння третього варіанта ґендерної конфігурації, себто інституцій, таких як держава, місце праці і школа. Багато хто вважає важким до сприйняття те, що інституції не лише метафорично, а й по суті ґендеризовані. Ця позиція є ключовою.

Наприклад, держава – це маскулінна інституція. До слова, я не маю на увазі те, що керівники-чоловіки у будь-який спосіб проникають на керівні посади, псу-ючи інституції. Я просто намагаюсь наголосити на

у традицію, релігію, місцеві звичаї та родинні цінності, і це сприяло вільному виробові, оскільки громадське суспільство будувалося на моральних зобов'язаннях, що їх відкинули політики (Wolfe, 1989). Допоки не вирішиться питання, чи потрібна мораль громадянському суспільству, залишатиметься проблемною згода щодо стилів життя та родинних цінностей. Відсутність порозуміння не повинна стримувати дебати, «користуючись мовою чеснот можна полегшити публічне обговорення питання, що вважати *хорошою* опікою, що означає уважне ставлення для дітей і для їхніх батьків» (Sevenhuijsen, 1991). Перевірка цінностей міститься в родинних відносинах та громадській відповідальності. Зважаючи на різні форми родин, оцінка феміністками хороших відносин та громадської відповідальності виходить поза межі традиційних кліше. Хороші відносини у родині розвивають *моральний характер*, наше етичне обличчя. У таких родинах, виховуючи характер дитини, найперше намагаються прищепити дитині визначеність, наполегливість, повагу та співчуття до інших. Саме ці риси є вирішальними для родини, соціального та громадсь-

кого життя. Їх не так легко засвоїти, вони набувають вигляду соціально бажаних змін, ми вчимося через помилки, крос-культурні спостереження та досвід. Що звичнішим стає увага на соціально бажаному, то частіше ми діємо за голосом сумління. Формування морального характеру членів родини розвиває довіру, вірність, правдивість, чесність, пробаачливість, справедливість, близькість, любов, люблячу опіку, взаємодовіру та моральну відповідальність (Porter, 1995). Такі цінності, які в ідеалі мають прищеплюватись у родинах, формують громадян, які входять у спільноту турботливими та відповідальними людьми.

ВЗАЕМОЗАЛЕЖНІСТЬ

Згадані цінності виховують взаємодовіру, яка, на мою думку, є важливішою для благополуччя родини та відповідального громадянства, аніж незалежність, на якій так наголошують ліберали. Це потребує пояснення, оскільки більшість програм з підтримки неповних родин особливо наголошують на важливості економічної незалежності. Важливість взаємозалежності спробою

чомусь значно глибшому, а саме, що практика організації держави вибудована у відповідності до репродуктивної сфери. Переважаюча більшість ключових посад належить чоловікам, оскільки існує ґендерна форма конфігурації при прийомі на роботу та просуванні по службі, ґендерні форми конфігурації в прихованому поділі праці і системі контролю, ґендерні форми конфігурації в політичній діяльності, у повсякденній рутині й у шляхах стимулювання згоди і лояльності.

ґендерне структурування практичних потреб нічого біологічно не може зробити з репродукцією. Зв'язок з репродуктивною сферою – соціальний. Він стає зрозумілим, якщо піддати його сумніву. Як приклад можна навести постійну боротьбу держави з геями в армії, правила, що передбачають звільнення солдатів і моряків зі служби через стать обраного ними об'єкту сексуальних бажань. У США, де ця боротьба набула особливо загострених форм, критики подають докази на користь зміни в положенні щодо громадських свобод та військової підготовки, сперечаючись з твердженням, що об'єкт сексуальних бажань не може впливати на спроможність вбивати. Адмірала і генерали захищають існуючий статус *quo* на незаконних підставах. Невизнаною причиною була штучно ство-

рена необхідність конкретного визначення маскулінності для підтримки слабкої згуртованості сучасних збройних сил.

Стало зрозумілим, починаючи з праці Джулії Мітчел (Juliet Mitchell) та Гейл Рубін (Gayle Rubin) в 1970-х, що ґендер є внутрішньо збіраною структурою, де накладаються численні закономірності. Це дуже важливий факт для аналізу маскулінності. Будь-який вияв маскулінності як конфігурація практики водночас присутній у багатьох структурах взаємостосунків, які можуть наслідувати різні історичні траєкторії. Таким чином, маскулінність як і фемінність завжди схильна до внутрішніх протиріч та історичних криз.

Як мінімум, нам потрібна тривимірна модель, структура ґендеру, для якої властиві взаємовідносини: (а) влади, (б) виробництва, (с) емоційне навантаження (cathexis – в оригіналі – *прим. перекл.*). Ця модель попри свою умовність виявиться корисною у вивченні маскулінності.

(а) Владні відносини

Головна вісь влади у ґендерному порядку сучасної Європи чи Америки – переважання підпорядкування і домінування чоловіків – структура жіночого

обґрунтувати через такі три твердження: залежність є важливою рисою родинного життя і не варто її таврувати; самостійність – щось більше, аніж вибір та самодостатність; ліберальний індивідуаліст зі своєю незалежністю забуває, що родина обов'язково є одним цілим.

Для початку подивимось на співвідношення між залежністю, незалежністю та взаємозалежністю. Зважаючи на індивідуалізм у суспільстві, незалежність часто визначають як найважливішу з-посеред ліберальних чеснот. Звичайно, що родина є місцем, де народжується ця чеснота. Незалежність – це здатність піклуватись про себе і бути відповідальним, отже перестати без потреби залежати від інших. Якщо не брати до уваги ґендерну нерівність та чоловіче домінування, захист незалежності, як головної чесноти громадянства, підтримує незалежність чоловіка, який утримує залежних дітей та жертвовну матір. Традиційно вважають, що «голова родини» – це відповідальний громадянин, який може утримувати свою жінку та дітей. Бути незалежним – означає заробляти гроші. А вважати незалежність центральною рисою громадянства «у лібераль-

ному суспільстві – те саме, що назвати величезну кількість людей неповноцінними громадянами» (Young, 1995, С.547). Політична теорія традиційно визначає громадянство з позиції чоловіків, власників, виробників і тих, хто у громадській сфері підписує угоди на найвищому рівні (Pateman, 1989). Бачимо, що не лише багато жінок позбавлено можливості бути повноправними громадянами, сюди також відносять багато хворих, неповносправних та безробітних людей.

Головним наслідком такого бачення незалежності як найвартіснішої чесноти, яку повинні плекати родини є те, що вона підриває ті родини, які перебувають у залежному становищі. Тим, хто отримує соціальну допомогу, в даному разі самотнім матерям, при проведенні політичних реформ її зменшать, якщо ті не почнуть відвідувати курси з працевлаштування, до того ж, субсидії на дітей інколи використовують як примус. До цієї формули рідко додають відповідальність чоловіка як батька. Недослідженим залишається питання, чому батько так часто збуває про свої обов'язки. При проведенні ре-

57

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

визволення, що іменується «патріархат». Оця загальна структура існує попри численні локальні винятки (очолювані жінками домашні господарства, жінки-вчительки у хлопців-учнів). Вона продовжує існувати, незважаючи на різні протидії, що зараз генеруються у фемінізм. Такі винятки і протидії означають появу більшої кількості перешкод для патріархальної влади. Протидії виявляють проблему легітимності, що має велике значення для політики маскулінізму.

(б) Виробничі відносини

ґендерний поділ праці подібний за своєю формою до розподілу чи призначення завдань, інколи виявляючи певні цікаві екстраординарні деталі (в одному з англійських сіл, яке досліджувала Паоліна Хант (Pauline Hunt), наприклад, було звичним, що жінки мияють вікна з середини, а чоловіки – ззовні). Таку ж увагу слід звернути на емоційні наслідки ґендерного розподілу праці та на дивіденди, накопичені у чоловіків внаслідок нерівномірного розподілу продуктів суспільної праці. Найчастіше детально обговорюються нерівні тарифи оплати праці. Однак, ґендерний характер капіталу теж мав би бути врахованим. Для капіталістичної економіки, яка працює на засадах ґен-

дерного розподілу праці, важливий також ґендерний процес «накопичення». Отже, це не статистичний випадок, а частина соціальної будови маскулінності, що чоловіки, але аж ніяк не жінки, контролюють найбільші корпорації та великі приватні багатства. Неймовірно, але накопичення багатства стало незмінно пов'язаним з репродуктивною сферою через соціальні відносини ґендеру.

(с) Емоційне навантаження

Як я зазначав в ч. II, сексуальне бажання так часто сприймають як природне, що воно просто виключене з соціальної теорії. Якщо визначати, за Фройдом, «бажання» як емоційну енергію, що прикладена до об'єкту, то його ґендерні характеристики стають зрозумілими. Це справджується для обох типів бажань: гетеро- та гомосексуальних. (Шокуючим є той факт, що у нашій культурі неґендеризований об'єкт вибору, тобто бісексуальне бажання, є невизначеним і нестабільним, інакше кажучи аморфним.) Звідси практики, які формують та втілюють бажання, вважаються аспектом ґендерного порядку. Відповідно ми можемо поставити перед собою навіть політичні питання щодо взаємостосунків: чи мають вони консен-

форм з працевлаштування політики відмовляються визнати, що навіть після закінчення курсів жінки найімовірніше влаштовуються на низькооплачувану роботу. Зрозуміло, що громадяни відповідно до своїх вмінь та можливостей повинні вносити свою частку до суспільно корисної праці. І робота потрібна не для того, щоб втриматись на соціальному забезпеченні, а для власної гідності та, «щоб ті, хто перебуває на соціальному утриманні, могли виконували загальні для всіх громадян обов'язки» (Sandel, 1996, С. 326). Підтримка права на працю дає людині можливість виконувати свої обов'язки.

На рівні культури виникає очікування, що жінка повинна брати на себе повну відповідальність щодо піклування про дітей, а це перешкоджає їй зайняти незалежну позицію на ринку праці. Тому багато жінок економічно залежать від своїх чоловіків чи держави, а у повних родинах головою дому прийнято вважати чоловіка. Багато чоловіків розплачуються за це віддаленням від власних дітей. Зважаючи на економічну сторону, забуваємо, що спинами інших важливий суспільний внесок роблять ті, хто піклується про інших.

Зазвичай саме жінки доглядають за дітьми, хворими, старшими й неповносправними. Вважати незалежність через те, що ти є самодостатнім, головною громадянською чеснотою, означає робити закид в бік залежності, відповідно, знецінювати роль жінки, яка найперша турбується про тих, хто не може дати собі ради, та яка сама часто є залежною, через що її не вважають рівноправною громадянкою. Зважаючи лише на витрати, які пов'язані із залежністю, суспільство забуває про величезний внесок, який роблять ті, хто турбується про дітей, старших та неповносправних.

Окрім того, надмірна увага до незалежності, самостійного вибору та самодостатності заводить у безвихідь – вважається, що спроможність дбати про себе є передусім фізичною здатністю. Незалежність має два головних значення: самостійний вибір та відповідні подальші дії; самодостатність – задовольнити власні потреби. Незалежність, як вибір, та самодостатність потребує матеріальної підтримки. Батьки сприяють незалежності дітей, коли прищеплюють їм вміння робити розсудливий вибір та брати на

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

суальний характер, а чи примусовий, чи отримують задоволення від них в тій самій мірі, що й віддають. У феміністичному аналізі сексуальності гостро поставило питання зв'язку гетеросексуальності з чоловічою позицією соціального доминування.

Оскільки ґендер – спосіб структурування соціальної практики, а не конкретний тип практики, він неминуче ускладнюється іншими соціальними структурами. Зараз звично казати, що ґендер перетинається, чи радше взаємодіє, з расою і класом. Ми могли б додати, що він постійно взаємодіє з національністю чи місцем у світовому порядку.

Наведений факт має пряму причетність до аналізу маскулінності. Маскулінність білих чоловіків, для прикладу, сконструйована не лише щодо білих жінок, а й до чорних чоловіків. Пол Хоч (Paul Hoch) у творі «Білий герой – чорний звір» наголошував на проникності расових уявлень у західній маскулінній дискурсі. Страх білих перед насильством чорних чоловіків має довгу історію, що починається у колоніальний та постколоніальний періоди. Страх чорних перед білим терором відтоді знайшов своє небезпідставне продовження у контролі білими поліції, судів, в'язниць у країнах-метрополіях. Афроамериканці значно переважа-

ють в американських в'язницях, так само, як аборигени в австралійських.

Згадана проблема стисло виражена у вислові чорних американців «Мен» (The «Man»)¹, як позначення білої маскулінності та інституційної влади. Як ото співає чорний репер «Ice-T»²:

Немає жодної різниці, чи ти вдома, чи на вулиці. І місто і барак узаконені, їх контролює «Мен»... З 1976 року вони перестали перевиховувати братів, зараз просто всіх карають. Відповідь «Менів» на прохання – жодної освіти, більше в'язниць. Вони кажут: давайте не вчити їх, ліпше замкнути їх... fuck up. Коли ви виходите звідти – ви всі вичерпані, так є.

Схожим чином не можливо зрозуміти процес формування маскулінності робочого класу, не надаючи ваги класу, так само як і його ґендерній політиці. Це добре висвітлено в історичній праці Соні Роуз (Sonya Rose) «Обмежені засоби існування» на прикладі індустріалізованої Англії XIX ст. Ідеал мужності і самоповаги робочого класу сформувався у відповідності до класових втрат та патріархальної стратегії управління, в той самий час і тим самим чином він визначився проти жінок як робочого класу. Стратегія «сімейного доходу», за якою зарплати жінок штучно занижува-

себе відповідальність, але це не означає повної самодостатності, коли вже не потрібна ніяка допомога. Часто очевидно стає різниця між самостійністю, як особистою здатністю самостійно приймати рішення, та самостійністю, як спроможністю задовольнити свої матеріальні потреби. Можна бути безробітним, потрапити під скорочення чи лікуватись після нещасного випадку і бути свідомим особистої самостійності та вибору, який хочеш зробити, але не мати змоги задовольнити свої фінансові потреби. Матір, яка отримує соціальну допомогу, бажала б працювати, але не може собі дозволити найняти няню чи віддати дитину до садка, отже, вона не може стати самодостатнішою.

Потрібно розрізняти матеріальний добробут та ознаки відповідального громадянства, які не можна придбати, продати і на які не може безпосередньо впливати державна політика. Зважаючи на несправедливість в економіці та на роботі, матеріальні умови стають головною передумовою для того, щоб вести порядне життя, і матеріальний добробут може змінюватись під впливом змін у політиці. Наприклад, грошова

допомога для самотньої матері не означає, що батько повинен перестати підтримувати своїх дітей. Грошова допомога подружжю повинна становити принаймні суму двох соціальних допомог, яку вони отримували, коли були неодружені. Проте для хорошого й порядного життя потрібне ще щось, окрім матеріального забезпечення. Ми не можемо купити вірність, прихильність, чутливість, опіку, турботу та дружбу в будь-якому сенсі. Держава може вплинути на податки, розмір пенсії та соціальної допомоги, але вона не може безпосередньо вплинути на родинні обов'язки (Travers & Richardson, 1993).

Залежність від соціального утримання не можна пояснити лише матеріальними причинами. Так само від них не залежать родинні цінності, хороше батьківство чи відповідальне громадянство. Можна помітити, що не існує обов'язкової залежності між бідністю, злочинністю та аморальністю. Прикладом цього є проведене у 1930-х роках спостереження за безробітними чоловіками північно-східної Англії, які потрапили у надзвичайно скрутне матеріальне становище. Незважаючи на фінансові труднощі, повага у ро-

59

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лись економічними системами ХХ ст., вирости на ґрунті такої взаємодії.

Щоб зрозуміти гендер, ми повинні постійно виходити за межі гендеру і навпаки. Ми не можемо усвідомити клас, расу чи глобальну нерівність без постійного звертання до гендеру. Гендерні стосунки є основним компонентом соціальної структури в цілому, а гендерна політика є однією головних детермінант нашої колективної долі.

ВІДНОСИНИ У СТРУКТУРІ МАСКУЛІННОСТІ:
ГЕГЕМОНІЯ, СУБОРДИНАЦІЯ, СПІВУЧАСТЬ,
МАРГІНАЛІЗАЦІЯ

Із зростанням розпізнавання взаємозв'язку між гендером, расою і класом, стало звичним визначати складові маскулінності: чорне так само, як біле, робочий клас в однаковій мірі з середнім. Загалом, цей підхід сприймають, але він має тенденцію до надмірного спрощення. У цій структурі легко припустити, що існує чорна маскулінність чи маскулінність пролетаріату.

Виявити більше, аніж один тип маскулінності – це тільки перший крок. Ми мусимо вивчити також зв'язок, що існує між різними типами. Далі – вивчити

зовнішнє оточення класу та ролі і ретельно перевірити ті гендерні відносини, що діють у ньому. Бо, зрештою, існують чорні геї, жіночі руки на виробництві, вже не кажучи про гвалтівників середнього класу та перебраних буржуа.

Зосередження на гендерних стосунках між чоловіками потрібне, аби зберегти динаміку аналізу, запобігти розміщенню складових маскулінності у характерній типології, як це трапилося у Фрома (Fromm) і у дослідженні «Авторитарна особистість». «Гегемонна маскулінність» – це не стійкий характерний тип, незмінний всюди і завжди. Це радше маскулінність, що займає гегемонну позицію у поданій моделі гендерних стосунків, і така позиція завжди спірна.

Фокус на стосунках також пропонує певні вигоди для реалізму. Вирізняючи складові маскулінності, особливо в такій індивідуалістичній культурі як США, тим самим ризикуємо подати їх до сприйняття як альтернативний стиль життя, що є справою вибору «споживача». Такий підхід полегшує розуміння жорсткого примусу, під яким формуються гендерні конфігурації, пом'якшує гіркоту і задоволення у гендерному досвіді.

Враховуючи попередні вказівки, давайте розглянемо практики та взаємовідносини, що формують

дині, взаємодопомога серед сусідів, чесність і важка праця не змінилися. Люди залишилися відповідальними носіями моральних цінностей. Хоча вони й не могли забезпечити себе матеріально, такі родини поєднали зусилля і виробили підтримку на рівні громади. Це дослідження ще раз доводить, що батьки не можуть виправдовувати фінансовими негараздами свою безвідповідальність, що не виховали дітей в дусі громадянських чеснот. Не потрібно наївно згадувати про золоті часи традиціоналізму, бо й тоді звичайними були матеріальні нестатки, нерівноправність, жорстокість, дике ставлення до неодружених матерів, зневажання дітей, подвійні стандарти сексуальності. Хочеться звернути увагу на традиційні норми моралі, коли батьки брали «на себе особисто тривалу відповідальність за соціальне виховання дітей, яких вони привели на світ» (Halsey. 1993b. С.хii). Йдеться про часи, коли чоловіка не було вдома і він не брав участі у вихованні дітей лише, коли він йшов на війну, був у плаванні або ж помер і залишав жінку вдома. Підсумую перший пункт – поновлення відповідальності як позитивної моральної чесноти

відновить важливі соціальні зв'язки, які знищила надмірна увага до незалежності як самодостатності та можливості робити вільний вибір. Відповідальність у такому значенні ще жива у багатьох сільських громадах й у маєтках всередині міст, та виникає у міському середовищі під час криз чи природних катаклізмів. Крім того, відповідальність є поєднаною ланкою у ланцюжку залежності, незалежності та взаємозалежності, вона поєднує нас з іншими, наше особисте життя з соціальним.

Наступне моє твердження: самостійність – це не лише вибір та самодостатність. Складовою моральної відповідальності є звітність перед іншими. До речі, феміністські філософи старанно працюють над новим формулюванням самостійності, яке б складалося з мови особистості, дії та внутрішньої залежності. Для прикладу, Діана Меєрз визначає самостійність як сукупність координованих навичок – самоаналізу, комунікативності, розсудливості, винахідливості та волі. Поєднання таких навичок формує власну ідентичність, шкалу цінностей, бажання вдосконалюватись та змінюватись, скрутість чи відкри-

основні взірці маскулінності у сучасному західному ґендерному порядку.

ГЕГЕМОНІЯ

Концепція гегемонії, що походить від започаткованого Антоніо Грамші (Antonio Gramsci) аналізу класових відносин, належить до культурної динаміки, згідно з якою, група утверджує і підтримує провідну роль у соціальному житті. У будь-який проміжок часу якась форма маскулінності культурно підноситься над іншими. Гегемонна маскулінність може бути визначена як конфігурація ґендерної практики, що втілює актуальну на даний момент відповідь на питання щодо легітимності патріархату, яка гарантує домінантне становище чоловіків та субординацію жінок.

Не варто казати, що найпомітнішими носіями гегемонної маскулінності є можновладці. Вони можуть бути прикладом так само як і актори чи навіть фантастичні образи, скажімо, герої фільмів. Особи, у руках яких сконцентрована інституційна влада або велике багатство, можуть бути дуже віддалені від гегемонної моделі у своєму приватному житті. (Так, представник однієї з провідних бізнесових династій був ключовою постаттю в громаді геїв і трансвеститів у Сідней (1950-

ті); з огляду на його багатство та підтримку, перебування маґната у згаданому товаристві під час «холодної війни» дратувало політиків та поліцію.)

Як би там не було, гегемонія, схоже, виникає тоді, коли прослідковується зв'язок між культурним груповим (або індивідуальним) ідеалом та інституційною владою. Отже, верхівки бізнесу, армії та уряду демонструють достатньо переконливо спільну маскулінність, яку хіба трохи «потрушують» феміністки чи чоловіки-відступники. Це успішний спосіб утвердження влади, значно кращий за пряме насильство – своєрідна візитка гегемонії (хоча насильство завжди посилює та підтримує владу).

Я наголошую, що гегемонна маскулінність втілює діючу на певний час стратегію. Коли умови для захисту патріархату зміняться, основні підстави домінування окремого типу маскулінності також поступово зруйнуються. Нові групи можуть змінити старі методи розв'язання проблем і створити нову гегемонію. Домінування будь-якої групи чоловіків може бути змінено групою жінок. Отже, гегемонія є історично мінливими відносинами. Вони зароджуються і протікають як ключові елементи у картині маскулінності, запропонованій у цій книзі...

тість, і те, як ми виражаємо наші бажання, переконання, прив'язаності та цінності (Meyers, 1989, СС.79-87). Самостійність – це щось більше, ніж просто діяти за власним вибором – вихідним є пропущення, що особи перебувають у соціальному середовищі. Меєрз заохочує суспільство сприяти вихованню у дітей самостійності, щоб вказати їм на важливі обов'язки, навчити виробляти прийнятну тактику поведінки та вирішувати непорозуміння, оскільки «такий соціально сформований самостійний суб'єкт володіє критичним мисленням та цілісністю» (1992, С.131). Звітність є надзвичайно важливою якістю як батьківства, так і громадянства.

Третє – діяти за своєю волею не означає, що ми не потребуємо інших, а те, що кожна особа є унікальним чином пов'язана з іншими. Якби більше чоловіків наново визначили маскуліність так, що вона не ґрунтується на самостійності як самодостатньому існуванні та відокремленні від інших, чи пануванні над іншими, і поставили б інших на чільне місце у своєму житті, ми мали б набагато менше самотніх матерів, які без батьківської допомоги виховують своїх дітей. Так само,

якби більше жінок виявляли свою суб'єктивність і, будучи дочками, дружинами та матерями, також визнавали важливість родинних зв'язків, вони б могли отримати потрібні навички, освіту та стажування. Важливо допомогти дітям вийти із залежності, коли вони у всьому покладаються на інших, на незалежну самостійну позицію. Це важливо для обох сторін: і дітей, і батьків. Я вважаю, що незалежність виховує відповідальність перед собою, але не обов'язково поєднує в собі чесноти обов'язку, взаємності та люблячої турботи, які, формуючи етику відповідальності за інших, розвивають у родині почуття єдності. Такий образ незалежності та відповідальності перед собою більш схожий до запропонованої Керол Гілліґан (1983) «етики прав», яка стверджує рівність, справедливості та права, ніж до «етики відповідальності», яка ґрунтується на зв'язках, відданості та замкненості. Залежність – це не лише протилежність незалежності, а «вона знаходиться з іншого краю континууму, який складається із взаємозалежності, обміну, переговорів, конфлікту та влади» (Edgar, 1988, С.2) і поєднує громадян. Родини, які хочуть бачити дітей неза-

61

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СУБОРДИНАЦІЯ

В цілому гегемонія відноситься до культурного домінування в суспільстві. В середині цієї оболонки знаходяться відносини домінування та субординації між групами чоловіків.

Найпоширеніше явище у сучасному європейському та американському суспільствах – домінування гетеросексуальних чоловіків та субординація гомосексуалістів. Це є чимось більшим, ніж просто культурне таврування гомосексуальності чи ідентичності геїв. Геї підпорядковуються традиційним чоловікам через сукупність значних матеріальних засобів.

Ці засоби було перераховано у ранніх працях, присвячених «визволенню геїв», зокрема «Гомосексуал: пригноблення і визволення» Деніса Алтмана (Dennis Altman). Вони ж були детально викладені у дослідженнях, таких як звіт Ради з питань антидискримінації 1982 року «Дискримінація і гомосексуальність». Згадані засоби залишаються предметом щоденного досвіду чоловіків-гомосексуалів. Вони ж передбачають політичне та культурне недопущення, культурну ганьбу (у США чоловіки-геї зараз стали великою символічною мішенню релігійно стурбованих правих), узаконене насильство (таке, як ув'язнення під приводом

«педерастії»), вуличне насильство (від залякування до вбивства) і економічну дискримінацію, особисті бойкоти. Тому не дивно, що пролетар з Австралії, вихований у гомофобічній культурі, спромігся зауважити: «Знаєте, я взагалі не розумію, як це бути геєм. Я маю на увазі, що вони – виродки життя».

Через своє пригноблене становище гомосексуальна маскуліність перебуває на самому дні ґендерної ієрархії поміж чоловіків. Педерастія (гомосексуалізм) у патріархальній ідеології виступає в ролі вмістилища будь-чого, що є символічно виключеним з гегемонної маскуліності та охоплює як поняття витонченого смаку в оформленні домівки, так і задоволення від анального сексу. Звідси, з точки зору гегемонної маскуліності, гомосексуалізм легко зводиться до жіночності. І звідси ж, з точки зору деяких теоретиків, – жорстокість гомофобічних нападів.

Маскулінність геїв найбільше впадає в око, але це не єдина субординувана маскуліність. Деякі гетеросексуальні чоловіки та юнаки також виключені із загального кола закономірностей. Цей процес позначений різнобарвністю лайки: буравчик, ганчірка, баба, придурак, індик, пестунчик, боягуз, медуза, жовтодзьобик, солоденька дупця, дамський пальчик, булоч-

лежними, кажуть, що незалежність потрібно виховувати, і вона не складається лише з самодостатності та вибору. Ми залежимо від того, якими є різні члени нашої родини, і наші взаємостосунки суттєво впливають на те, якими ми стаємо. У вихованні складовою залежності є довіра, коли ми покладаємось на інших, а у відносинах між дорослими – це взаємність.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ СПІЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО

Важко створити середовище взаємності у неповній родині, доки діти не стануть достатньо дорослими, щоб самим брати участь у його творенні. Взаємність у родині вимагає співпраці, гнучкості, поступливості та єдності, тих аспектів спільного життя, які найкраще поєднують людей. Ми не наважувемось критикувати всіх батьків, які самостійно виховують дітей, щоб випадково не образити й тих, хто успішно, без чиеїсь допомоги, виховує дітей. Трапляються справді дуже гарні приклади самотнього батьківства. Однак ми беремо до уваги найкращу для дитини ситуацію, в соціальному, економічному, політичному, етичному та ґендерному аспектах. Це може означа-

ти етично некоректну позицію: «Чи відповідально вводити дитину у світ, коли в неї немає «активного» батька?» (Neuberger, 1991. С.15). Не наважуйчись прямо заперечити, що двоє дорослих у родині краще можуть виховувати дітей, жіночий рух продовжує виборювати права жінок, і для багатьох з них це означає можливість мати вибір виховувати дитину без щоденного втручання чоловіка. Вибір потрібно поважати. Проте, роблячи такий вибір, дорослі рідко зважають на бажання дитини зростати у великій, щасливій родині та без перешкод спілкуватись зі своїми родичами як з маминого, так і з татового боку. Поняття «вільний вибір» споріднене з вибором дорослого, його правом уникати зв'язків з іншими. В ідеальній ситуації, дитина має право на любов та спілкування з батьком, так само, як і з матір'ю. Спадкові риси, нахили з самого дитинства та відносини у родині (як позитивні, так і негативні) формують особистість дитини.

Я хочу поставити під сумнів індивідуалістичну позицію, коли право на самореалізацію в батьківстві ставляться понад добробут групи. У даному разі йдеться про відповідальність якнай-

ка, виродок, мамин хлопчик, чотириокій, вухощпортатка, коняка, бруднуля і таке інше. Тут символічне плямування фемінністю є доволі помітним.

СПІВУЧАСТЬ

Нормативне визначення маскулінності, як я вже зазначав, наштовхується на проблему, що далеко не всі чоловіки відповідають тим нормативним стандартам. Ця думка співставляється з гегемонною маскулінністю: кількість чоловіків, які в повному обсязі дотримуються гегемонної моделі, надзвичайно мала. Більшість чоловіків усе ще отримує вигоду від гегемонії, бо відколи вони мають користь з патріархальних дивідендів, відтоді користають з підпорядкування жінок.

Як показала ч. 1, оцінка маскулінності справджується щодо синдромів і типів, але не щодо цифр. Але цифри все ще мають неабияку вагу, якщо говорити про динаміку суспільства загалом. Сексуальна політика – це масова політика, тож стратегічне мислення має враховувати місце знаходження мас. Якщо велика маса людей має стосунок до гегемонного проєкту, але не є втіленням гегемонної маскулінності, ми потребуємо пошуку шляхів теоретизування з приводу цієї окремої ситуації.

Їх можна шукати через визначення іншого типу взаємовідносин між групами чоловіків, а саме: взаємовідносин у співучасті з гегемонним проєктом. Маскулінність, збудована таким чином, щоб реалізувати патріархальні дивіденди без особливого напруження чи ризику опинитись на чолі патріархату, і є співучастю в цьому сенсі.

Є надто поспішним трактувати співучасть як спрощену, «ледачу», версію гегемонної маскулінності, бо існує різниця між чоловіками, які просто вболівають перед телевізором, і тими, хто бігає по багні, аби забити гол. Але є, звичайно, речі значно складніші, які потребують делікатного, витонченого підходу. Шлюб, достоїнство, життя в громаді вимагають обширних компромісів з жінками значно більше, ніж домінування або безпідставні вияви владності.

Значна частина чоловіків, що дотягуються до патріархального дивіденду, поважають своїх дружин та матерів, не застосовують насильства у спілкуванні з жінками, виконують свою частину домашньої роботи, приносять додому зарплату, хоча їх дуже легко переконати, що феміністок треба спалювати за екстремізм.

краще виховати дитину та тривалі соціальні наслідки від бідності, яка, зазвичай, йде поруч із самотнім батьківством. Найкраще, коли дитина народжується у гарних довірливих відносинах і знає, що є плодом любові. Окрім того, існує залежність між правами та обов'язками, тобто відповідальність за свої вчинки (наприклад, бути «батьком» для дитини). Уявімо собі незвичну ситуацію – жінка має шестеро дітей від чотирьох різних чоловіків, з одним з яких вона втратила контакт, і навіть не пам'ятає його прізвища. Маємо особистий та соціальний розподіл між дітьми від трьох чоловіків, які час від часу їх відвідують, та дитиною, яка навіть не знає імені свого батька. А якщо раптом татусі перестануть відвідувати своїх дітей, і не буде постійної заміни фігури батька, наприклад, чуйним дядьком, дідусем чи добрим сусідом? Дехто у гомосексуальних спільнотах визнає, що для дитини важливо контактувати з обома природними батьками, так само як з соціальним дорослим, з яким вона живе. Одна лесбійка, запліднена спермою свого донора-друга, який активно дбав про дитину, пише: «Це справжній Татусь. Татусь має бути

Татусем, з усіма своїми атрибутами... а діти – усі діти – просто щасливі від цього» (Van Gelder, 1994. С.449). Така опіка з боку природного батька позитивно впливає на формування особистості дитини.

За даними Закладу для молодих злочинців у Великій Британії, у віці 15-21 років понад 30 відсотків хлопців уже мають дітей, багато з них бачили свого батька лише зрідка, а то й зовсім втратили з ним контакт. Наприклад, один хлопець народився, коли його батько сидів у в'язниці, потім, коли він був підлітком, його батьки чи то розлучились, чи просто почали жити окремо, батько переїхав, мати має дитину від іншого чоловіка, і хлопцеві рідко вдається побачитись з рідним батьком, який тепер вже має дітей від нової дружини (Philips, 1995). Можливо, так формується покоління «безбачченків»? Разом з цим, маємо кризу самооцінки, з якою стикаються безробітні чоловіки – вони знають, що не можуть економічно забезпечити своїх дітей, для яких краще жити на фінансову допомогу, яку отримує їхня мати від держави. Здається, існує якась залежність між злочинністю, родинними, діти в яких

63

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ

Гегемонія, субординація і співучасть, як щойно було визначено, – це стосунки, що властиві ґендерному порядку. Взаємодія ґендеру з іншими структурами, такими як раса чи клас, творять подальші взаємостосунки в межах маскулінності.

У частині II я зазначав, як нові інформаційні технології стають рушієм у переосмисленні маскулінності середнього класу, в той же час як значення праці для чоловіків робочого класу стало суперечливим. Це не питання конфронтації сталої маскулінності середнього класу із сталою маскулінністю робочого класу. Обидва поняття були переосмислені згідно із соціальною динамікою, де взаємовідносини класу та ґендеру діють одночасно.

Расові відносини можуть також стати невід'ємною частиною динамічних процесів всередині маскулінності. У контексті білого панування чорна маскулінність відіграє символічну роль у конструкції білого ґендеру. Наприклад, чорні зірки спорту стають взірцями маскулінної витривалості, тим не менше фантастична фігура чорного ґвалтівника впливає на формування сексуальної політики білих і найчастіше використовується праворадикальними політиками в США. Нав-

паки, гегемонна маскулінність білих підтримує інституційний гніт та фізичний терор, чим зумовлює побудову маскулінності в чорних громадах.

Дискусія Р. щодо притаманного чорній маскулінності колоніалізму, показує вплив і раси, і класу водночас. Як стверджує Стейпл, рівень застосування насильства чорними чоловіками у США можна зрозуміти тільки через усвідомлення зміни ролі чорної праці в американському капіталізмі і насильницьких засобів, що використовувались для контролю за цим процесом. Масове безробіття та вуличні злидні на даному етапі потужно взаємодіють з інституційним расизмом та формуванням чорної маскулінності.

Оскільки термін не є досконалим, я не можу підняти марґіналізацію до рівня стосунків, що відповідає якнайкраще зв'язкам між видами маскулінності у пануючих і підпорядкованих класах чи етнічних групах. Марґіналізація завжди пов'язується з легалізацією гегемонної маскулінності домінуючої групи. Хоча у США відомі чорні атлети можуть бути прикладами для гегемонної маскулінності, але слава і можливість окремих зірок не містить в собі ефекту просочення, і, тим паче, не надає соціальну владу чорним чоловікам.

виховуються без батька, та залежністю від соціальної допомоги. Я попередньо пояснила, що не існує обов'язкової залежності між бідністю та аморальністю. А як пояснити постійну неактивність або ж відсутність батька в родині? Окрім реальних проблем: безробіття, бідності, недостатньої професійності, визначальним є те наскільки суспільство вважає найвищою цінністю вибір та права кожної людини. Таким чином, права відокремлюються від обов'язків, відповідальності та зобов'язань перед іншими. Незалежність як самодостатність чи самостійність як вибір не є чеснотами громадян. Саме взаємозалежність потрібна для того, щоб створити підтримку в родині та виховати відповідальне громадянство.

Щодо питань, які торкаються родини, маємо цікаві зміни у поглядах. «Праві» зайняли колективістську позицію, а «ліві» – позицію «вільного ринку» (Dennis & Erdos, 1993. С.4). Зріст безвідповідального батьківства, коли біологічний батько зостається з родиною лише, якщо його це влаштує, свідчить про зміни в оцінці відповідальної поведінки на рівні суспільства. Принципи «вільної

торгівлі» вкоренились у соціальне бачення ролі «батька», отже багато чоловіків вважає, що має право на власний розсуд визнавати чи відмовитись від батьківства. Також вони думають, що можуть покинути родину, коли їм буде зручно, щоправда, з деякими судовими наслідками та грошовими виплатами. Йдеться не про фізичну відсутність батька, а про відмову бути відповідальним за благополуччя власних дітей. У гонитві за свободою та правами відсутній батько не зважає на законні вимоги своїх дітей. Чоловіки так аргументують своє небажання опікуватись власними дітьми: «маю нову коханку», «не заробляю», «нічого не відчуваю до своїх дітей». «Статус матері чи батька накладає обов'язки, їх не обираєш» (Mendus, 1993, С.26), вони завжди залишатимуться моральними обов'язками. Дехто вважає, що відсутність батька – не надто серйозна проблема, оскільки його місце може заступити велика родина. Проте тут маємо очевидну суперечність. Великі родини виникають, коли маємо довготривалі шлюби. Подружжя складають «чоловік» і «жінка», а з ними усі тітки, дядьки, дідуся, бабусі, які мають одні перед одними три-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Зв'язок між маргіналізацією та легітимністю може також прослідковуватися в межах субординованої маскулінності. Яскравим прикладом був арешт Оскара Вайлда – першого чоловіка, якого піймали в тенета тогочасного антигомосексуального законодавства. Полонення Вайлда було спричинене його надмірним захопленням юними гомосексуалістами з робочого класу, яке, позаяк, не викликало заперечень, допоки судова тяжба з заможним аристократом, маркизом з Квінсберрі, не зробила Оскара вразливим.

Ці два типи взаємостосунків – гегемонія, домінантність (субординація та співучасть з одного боку, маргіналізація, санкціонування з іншого) – творять структуру, через яку ми можемо аналізувати конкретні вияви маскулінності. (Попри розсіяність такої структури, соціальна теорія має бути наполегливою та глибокою). Я наголошую, що терміни «гегемонна маскулінність» та «маргіналізована маскулінність» означають не фіксовані характерні типи, а конфігурації практики, що утворюються в конкретних ситуаціях у процесі зміни структури взаємовідносин. Будь-яка теорія маскулінності, яка чогось вартує, має відображати динаміку цих змін.

ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА, НАСИЛЬСТВО І КРИЗОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Щоб зрозуміти ґендер як соціальну модель, потрібно розглянути його як витвір історії та як творця історії. У ч. II я визначив ґендерну практику як онтологічно творчу, як побудову реальності, при чому визначальною частиною такої ідеї вважаємо здатність соціальної реальності змінюватися в часі. Ми зазвичай думаємо про соціальне як менш реальне, ніж біологічне, відповідно і його зміни вважаємо менш реальними за статичність. Але тут простежується колональний зв'язок з історією. Модальність людського життя полягає в тому, що точно визначає нас як людей. Не існувало жодного іншого роду, який би творив історію і жив у ній, підмінивши органічну еволюцію радикально новими детермінантами змін.

Для того, щоб розпізнати маскулінність та фемінність у історії, не варто робити припущення про їх непереконливість чи тривіальність. Потрібно чітко розмістити їх в соціальній організації. І тут виникає низка питань щодо їх історичності.

Структури ґендерних стосунків сформовані і трансформуються в часі. Стало звичним в історичних процесах вбачати відповідні зміни, як такі, що з'явилися

валі зобов'язання. Тобто для дітей та суспільства найбільшою цінністю є стабільна ситуація в родині.

У час вільного доступу до контрацепції право вибору: мати дитину, чи ні – перестає бути лише вибором. Такий вибір має моральне значення. Наприклад, дитині потрібно допомогти розвинути почуття власної гідності, поваги до інших, усвідомлення їх важливості, вміння цінувати відносини (Gibson, 1995). Коли кажемо про право мати дитину – відповідальність покладається на обох батьків. Дехто вважає, що повна відповідальність виникає радше, коли дорослі складають один перед одним угоду, як от при одруженні. Закон зобов'язує по-різному. У Великій Британії неодружений батько не несе відповідальності за виховання дитини, про що зазначено в Акті про дітей від 1989 року. Та це не стосується одружених, розлучених чоловіків чи таких, що проживають окремо від родини. Їх право втручатись у виховання дитини та їх батьківський обов'язок залежить від доброзичливості матері дитини та рішення суду. Таку правову несправедливість можна виправити, прийнявши

закон про однакову відповідальність, однак багато неодружених пар про це не знають.

Запевняю вас, що *спільне батьківство* є ідеальним для виховання *відповідального громадянина*. Спільне батьківство – це люди, які беруть на себе головну опіку над дитиною, це може бути кілька осіб, які по черзі беруть на себе відповідальність за фізичне, розумове, емоційне, особисте та духовне виховання дитини. Найкраще, коли маємо повну родину (коли є двоє дорослих) – і тут не має значення, яка це родина: мала, велика, змішана (коли батьки розлучені, і знову одружені), гомосексуальна, лесбійська, вона може навіть складатися зі старшого брата чи сестри, які допомагають виховувати матері чи батькові, який у них залишився, молодшу дитину. Найкраще, коли від самого дитинства дитину виховують її природні батьки. Повною можна вважати родину і у випадку, коли природні батьки вже не живуть разом, проте обоє беруть на себе *обов'язок постійно дбати про виховання* дитини. Сюди належать вітчим/мачуха, з якими зараз живе дитина, чи дорослі, готові спільно з природною матір'ю чи батьком виховувати дитину

65

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

поза межами ґендеру, і найчастіше спричинені технологією або часовою динамікою. Однак зміни не рідше ґенеруються зсередини ґендерних стосунків. Згадайте нами динаміка така сама стара, як і ґендерні стосунки. Проте, ці стосунки стало легше визначати упродовж останніх двох століть, що пов'язано з розвитком суспільної політики ґендеру та сексуальності.

З появою руху суффражисток та ранніх гомофілічних рухів конфлікт інтересів, закладений у ґендерних стосунках, став видимим. Інтереси формуються у будь-якій структурі, де існує нерівність, і обов'язково визначаються групами, що будуть змагатися та програвати по-різному, підтримуючи або змінюючи структуру. ґендерний порядок, де чоловіки домінують над жінками, не може уникнути об'єднання чоловіків в одну групу інтересів, зосереджену на захисті, та жінок – у групу інтересів, зосереджену на зміні. Це справджується незалежно від того, чи чоловіки як індивідуальності люблять жінок чи люто їх ненавидять, чи підтримують ідеї рівності чи прихильно ставляться до приниження, і чи справді так наполегливо жінки домагаються змін.

До слова, патріархальний дивіденд є об'єктом, через який постає питання інтересу. Чоловіки отримують дивіденди від патріархату у вигляді чести, пре-

стижу та права віддавати накази. Вони також отримують і матеріальні дивіденди. У багатих капіталістичних країнах середні доходи чоловіків принаймні вдвічі перевищують середні доходи жінок. (Найзагальніші порівняння стосовно зарплати за повний робочий день рязюче вирізняють ґендерні відмінності в реальних доходах.) Виглядає на те, що чоловіки частіше тримають під контролем значні нагромадження капіталів, займаючи посади виконавчих директорів могутніх корпорацій, чи будучи їх безпосередніми власниками. Наприклад, з 55 капіталів, що перевищували 1 мільйон доларів у 1992 році у США, лише 5 були зосереджені у руках жінок, і всі, за винятком одного, дістались їм у спадок від чоловіків.

Чоловіки значно частіше наділені державною владою: для прикладу, чоловіки у 10 разів більше за жінок займають посади парламентарів (цей показник, в середньому, справджується у всіх країнах світу). Можливо чоловіки роблять більшу частину роботи? Звичайно ні: дослідження співвідношення затраченого часу до прибутку показують, що в середньому жінки та чоловіки працюють однакову кількість годин на рік. (Головною відмінністю є тільки розмір оплати тих годин роботи).

(так буває у гомосексуальних та лесбійських родин). Також це може бути небіологічний батько чи мати, з яким живуть разом довгий час, тому при вихованні дитини та формуванні її особистості важливо, що дитина сприймає «батьків» як тих, хто тебе знає і опікується тобою протягом цілого твого життя. Коли дитина, особливо у підлітковому віці, починає страшенно допікати та ображати, від батьків часом почуєш: «Якби не моє, обходив би його десятою дорогою». Ті хто мають дітей, знають, скільки зусиль потрібно докласти, коли намагаєшся спілкуватись із підлітком. І наш батьківський обов'язок – приготувати «своє чадо» до життя у суспільстві. Хоч підкреслити, що не структура, а радше *добре виховання* є цінністю родини, тому гнучкі моделі родинної структури, пропонувані феміністками, також будуть прийнятними. Тобто, не зважаючи на висловлений мною попередньо ідеал спільного батьківства, багато самотніх батьків також можуть добре виховувати дітей.

І наприкінці, чому спільне батьківство є прикладом для виховання дитини? Чого не може дати самотнє батьківство, якщо не враховувати,

що звільняється трохи часу, який можна використати для себе, на роботу, або перепочити від хатніх справ? Пам'ятаймо, що спільне батьківство – це не лише родина з двома батьками, це й спільна опіка, яка ґрунтується на відповідальності виховати порядних громадян. Маємо дві головні точки перетину громадянства і батьківства. Перша – демократична модель ролей, як виклик ґендерним стереотипам. Коли при спільному батьківстві діти «спостерігають за двома дорослими, що демократично приймають рішення і розподіляють обов'язки вдома, вони знайомляться з новою моделлю влади, яка ґрунтується на колективності та гнучкості, а не авторитарності» (Ehrensaft, 1994, С. 439). У випадку ж, коли батьки не встановлюють однобічного контролю над домашнім бюджетом чи примусової дисципліни, і коли дитині потрібно порадитись – вона звертається за допомогою до обох батьків – влада розсіюється. Так діти вчаться приймати важливі рішення і усвідомлюють, що й справді про їхній майбутній розвиток піклується не одна людина. Спільне батьківство відкидає можливість розподілу за статтю на інструмен-

У світлі поданих фактів «війна статей» вже не виглядає як жарт. Наслідком описаної школи нерівності постає соціальне протистояння. З цього виходить, що політика маскуліності не може стосуватися винятково питань особистого життя та ідентичності. Вона має торкатись також соціальної справедливості.

Структуру нерівності на поданій шкалі через масове незаконне володіння соціальними ресурсами неможливо уявити без насильства. Засоби насильства утримує і застосовує домінуючий ґендер. Чоловіки носять зброю значно частіше за жінок. Під тиском різних ґендерних режимів жінкам взагалі заборонялось носити та використовувати зброю. (Правило безвідмовно діяло навіть в армії). Патріархальні визначення фемінності (залежність, боязливість) рівнозначні культурному роззброєнню, що є не менш ефективним за фізичне. У судових справах, де розглядається домашнє насильство, часто визнають винними жінок, фізично спроможних подбати про себе, які приймають визнання їх звинувачень як некомпетентні та безпорадні.

З цієї ситуації можна виділити дві моделі насильства. Перша, де багато членів привілейованої групи використовують насильство для підтвердження сво-

го домінуючого становища. Цькування жінок має широкий спектр, від посвистування на вулиці до офісної тиранії, до зґвалтувань та домашнього насильства і навіть до вбивства жінки її патріархальним власником, скажімо, колишнім чоловіком. Фізичні напади переважно супроводжуються вербальними образами жінок (шльондри і стерви в сучасних піснях, що пропагують побиття жінок). Більшість чоловіків не нападають на жінок і не переслідують їх, але ті, хто це робить, не вважають свою поведінку девіантною. Навпаки, вони зазвичай виправдовують свої дії, і, більше того, вважають їх правомірними, а своєю владою виводять з ідеології верховенства.

Друга модель. Насильство стає важливим у ґендерній практиці чоловіків. Більшість епізодів насильства (враховуючи військові битви, вбивства та збройні напади) – це трансакції чоловіків. Терор використовується у значенні відкидання кордонів і виключення, наприклад у гетеросексуальному насильстві проти геїв. Насильство може стати способом утвердження і декларування маскуліності у груповій боротьбі. Вибухнебезпечним є той процес, коли пригнічена група використовує засоби насильства, свідчення цього – рівень насильства поміж чорних чоловіків у сучасній

тальність та експресивність – хто виховує, а хто заробляє гроші, а також владні відносини між батьками та дітьми. Як модель виховання, «воно стає альтернативою для поширеної думки, що виховання дитини є цариною матері» (Ehrensaft, 1994, С.441), чого не може дати самотнє материнство. Спільне батьківство – зазвичай, це чоловік та жінка, або ж партнери одної статі, які, не зважаючи на те, працюють вони чи ні, беруть на себе обов'язок спільно йти через усі випробування й радощі батьківства.

Окрім цих внутрістатевих демократичних ролевих моделей, спільне батьківство розвиває демократичні навички. Ентоні Гідденс (1992) пише про потенціал родини бути моделлю «близькості як демократичності», коли родина стає фундаментом, на якому прищеплюють демократичні навички (поважати права, брати на себе обов'язки, довіряти іншим та відповідати за свої вчинки). Подібно, «модель дискурсу» Шейли Бенгабіб (1992) ґрунтується на дотриманні процесу спілкування та норм егалітарної взаємності, на основі загальної відповідальності та демократизації родинних норм, коли уста-

лені відносини стають відкритими для обговорення та перевизначення. Справді, Джейн Менсбрідж (1993) каже, що через особисті відносини можна по-новому поглянути на демократичну спільноту, яка ґрунтується на самостійності (яка прищеплюється соціальним вихованням, загальними обов'язками, колективними відносинами, спільними інтересами). Я вже багато разів повторювала, що самостійність як незалежність чи як самодостатність набагато менш цінна для родини та суспільства, ніж самостійність як частина взаємозалежності.

Друге – спільне батьківство по-новому дивиться на довіру та взаємність. Коли діти виростають, знаючи, що за них дбає двоє дорослих, які можуть поради, захистити, у них розвивається сильне почуття довіри. Взаємне бажання у батьківстві прийняти рішення, яке б влаштувало обох, та згоду між батьками дитина сприймає як демократичні родинні процеси, бо рішення ніколи не стає наказом, який примушує поступитись іншу сторону. Батьки, які не живуть разом, вирішуючи труднощі, повинні пам'ятати про відповідальність перед своїми дітьми. Певні

67

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Південній Африці та США. Насильство молодіжних банд на вулицях великого міста є чудовим прикладом ствердження маргіналізованої маскулінності супроти інших чоловіків, що продовжується у ствердженні маскулінності шляхом сексуального насильства над жінками.

Насильство може бути застосоване для посилення реакційної ґендерної політики, такої, як у випадку частих вбивств чи підкладання вибухівки у американських закладах, де проводять аборти. Треба також зазначити, що колективне насильство серед чоловіків може відкрити нові можливості для розвитку ґендерних стосунків. Обидві ґлобальні війни ХХ ст. спричинили до появи перехідного періоду у працевлаштуванні жінок, розворушивши ґендерну ідеологію та стимулювавши творення гомосексуальних общин.

Насильство – складова частина системи домінування, але в той же час і межа її недосконалості. Повністю легітимізована ієрархія менше вдається до залякування. Шкала сучасних виявів насильства показує кризові тенденції в сучасному ґендерному порядку (якщо користуватись термінологією Юргена Габермаса).

Концепцію кризових тенденцій потрібно відрізняти від буденного вжитку цих слів, коли криза маскулін-

ности обговорюється «на кухні». Як теоретичний термін, «криза» містить в собі узгоджену систему певного виду, яка руйнується чи відновлюється в залежності від виходу з кризи. Маскулінність, виходячи з поданих аргументів, не можна вважати системою в такому значенні. Це радше конфігурація практики, що вміщує в собі систему ґендерних взаємостосунків. Логічно пояснити кризу конфігурації практично неможливо; доцільніше говорити про розпад або трансформацію. Зате можемо дати логічне пояснення кризі ґендерного порядку в цілому і виявити тенденції цієї кризи.

Згадані кризові тенденції завжди будуть містити в собі маскулінність, не обов'язково руйнуючи її. Кризові тенденції, наприклад, можуть спровокувати спроби відновити домінування маскулінності. Міхаель Кіммель (Michael Kimmel) наголошував на динаміці змін у суспільстві впродовж століття у США, де страх перед жіночим суфражистським рухом переріс у культ вільної людини. Клаус Зевелейт (Klaus Theweleit) у «Чоловічих фантазіях» відшукував найбільш дикі процеси, які спричинилися до творення сексуальної політики фашизму як наслідку суфражистського руху та німецької поразки у світовій війні. «Значно пізніше Жіноче Визволення та поразка у В'єтнамі створили

риси, наприклад, вмiти співпрацювати, пробачати, миритись, приймати людей та долати труднощі, найкраще засвоюються, коли діти спостерігають за дорослими, які стають для них прикладом того, як виховувати в собі хороші навички. Відповідно, що більше з цих рис маємо в родині, то сильнішим стає потенціал родин виростити покоління відповідальних громадян. «Справедливий розподіл праці, повага та взаємозалежність між батьками, безсумнівно, стануть першим важливим прикладом для дитини, яка виховується в родині з рівноправним розподілом ролей» (Okin, 1989, С. 185). Наше бачення у щоденному житті моралі, відповідальності й того, що для нас означає бути хорошими батьками, накладається на наше розуміння справедливості, рівноправності та визначає риси, які ми поважаємо в інших громадян (Boling, 1991, С.619).

Спільне відповідальне батьківство вчить дітей, що залежність характерна для людської вразливості, а незалежність є частиною взаємозалежності, такої потрібної для родини та відповідального громадянства. Коли дітей виховують, поєднуючи самостійність із спільним батьківством,

маємо всі умови для виховання у взаємозалежності. Такі діти усвідомлюють важливість незалежності, прав та реалізації, а також співпраці, згоди та взаємозалежності. Взаємозалежність підтверджує, що в основі відповідального громадянства лежить розмаїття суспільного життя. І відповідно, як самостійні незалежні істоти з особистими потребами, правами та неповторною індивідуальністю, ми одночасно маємо обов'язки дбати про тих, з ким ми поєднані через родину, суспільство. Коли говоримо про спільне батьківство, ми виходимо поза межі риторики чисто родинних цінностей. Спільне батьківство виховує взаємозалежність, таку потрібну, щоб прищепити відповідальне громадянство.

Переклала Христина Проців

Benhabib S. (1992) *Situating the Self. Gender, community and postmodernism in contemporary ethics* (Cambridge, Polity Press).

Boling P. (1991) *Democratic potential of mothering / Families Without Fatherhood* (London, IEA Health & Welfare Unit).

нові культу правдивої маскуліності у США, від сильницьких пригодницьких фільмів, таких як «Рембо», до експансії культу зброї і того, що Вільям Гібсон у своїх шокуючих дослідженнях назвав «парамілітарною культурою».

Таким чином, щоб зрозуміти розбудову сучасної маскуліності, нам потрібно окреслити кризові тенденції ґендерного порядку. Це завдання не з простих! Але воно є реальним до виконання, якщо взяти за основу три структури ґендерних взаємовідносин, які ми попередньо визначили.

Відносини влади виказують найочевидніший доказ кризових тенденцій: історична частина легітимності патріархальної влади та глобальний рух за емансипацію жінок. Вони доповнюється суперечностями щодо нерівності чоловіків та жінок з одного боку та універсалізованю логікою сучасної структури держави та ринковими відносинами – з іншого.

Неспроможність інституцій громадянського суспільства, включно з сім'єю, зменшити згаданий тиск проковує масштабні, але безглузді заходи держави (від сімейного законодавства до популістської політики), що само собою потрапляє у фокус політичної турбулентності. Різні типи маскуліності реконфігуру-

ються довкола цієї кризової тенденції, з одного боку, – через конфліктність щодо стратегії легітимізації, з іншого – через ухиляння чоловіків від відповідальності перед фемінізмом. В той же час цей тиск спрямовує одних чоловіків до культу маскуліності, про що говорилось раніше, а також веде інших до підтримки феміністичних реформ.

Виробничі відносини також були аспектом масових інституційних змін. Найпомітнішим у повоєнний період стало значне зростання працевлаштування заміжніх жінок у багатих країнах та ширше оформлення жіночої праці в монетарній економіці бідних країн.

Існує підставова суперечність щодо рівних часток чоловічого та жіночого внеску у виробництво та ґендерного привласнення продуктів соціальної праці. Патріархальний контроль багатства підтримується спадковими механізмами, котрі, однак, включають деяких жінок у систему власності як безпосередніх власниць. Турбулентність ґендерного накопичувального процесу породжує напруження та нерівність у можливостях чоловіків скористати з нього. Деякі чоловіки відсторонені від цих вигод внаслідок безробіття; решта переважає своєю причетністю до нових фізичних та соціальних технологій.

Edgar D. (1988) Public re-education needed on the family front // *Family Matters: Australian Institute of Family Studies Newsletter*. P. 22.

Ehrensaft D. (1994) When Women and Men Mother / / Jagger A.M. (Ed.) *Living with contradictions. Controversies in feminist social ethics* (Oxford, Westview Press).

Galston W. (1991) *Liberal Purposes* (Cambridge, Cambridge University Press).

Gibson S. (1995) Reasons for having children: ends, means and 'family values' // *Journal of Applied Philosophy*, 12 (3). Pp. 231-240.

Giddens A. (1992) *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (Cambridge, Polity Press).

Gilligan C. (1983) *In a Different Voice, Psychological Theory and Woman's Development* (Cambridge, MA, Harvard University Press).

Halsey A.H. (1993a) Changes in the family // *Children in Society*, 7.

Halsey A.H. (1993b) Foreword // Dennis N. & Erdos G. *Families Without Fatherhood* (London, IEA Health & Welfare Unit).

Jagger A.M. (1994) Family Values // Jagger A.M. (Ed.)

Living with contradictions. Controversies in feminist social ethics (Oxford, Westview Press).

Mansbridge J. (1993) Feminism and Democratic Community // Chapman J.W. & Shapiro I. (Eds.) *Democratic Community*, NOMOS XXXV. Pp. 339-395.

Mendus S. (1993) Different voices, still lives: problems in the ethics of care // *Journal of Applied Philosophy*, 10 (1). Pp. 17-27.

Meyers D.T. (1989) *Self, Society and Personal Choice* (New York, Columbia University Press).

Meyers D.T. (1992) Personal autonomy or the deconstructed subject? A reply to Heckman // *Hypatia*, 7 (1). Pp. 124-132.

Neuberger J. (1991) *Whatever Happening to Women? Premiums, practices and pay offs* (London, Kyle Carthie).

Okin S.M. (1989) *Justice, Gender and the Family* (New York, Basic Books).

Pateman C. (1989) *The Disorder of Women* (Cambridge, Polity).

Phillips M. Forgive me son, for I have sinned // *The Observer Review*, 5 November 1995.

Porter E. (1995) *Building Good Families in a Changing World* (Melbourne, Melbourne University Press).

69

ЕЛІЗАБЕТ ПОРТЕР
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ,
БАТЬКІВСТВО
ТА
ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Емоційне навантаження явно змінилось із становленням лесбійської та гейської сексуальності як суспільного виклику гетеросексуальному порядку. Зміни були підтримані поширенням претензій жінок щодо сексуального задоволення та влади над власним тілом, вплинувши як на гетеросексуальну так і на гомосексуальну практику.

Патріархальний порядок забороняє вияви емоцій та бажань, вироблених патріархальним суспільством. Напруга накопичується навколо статевої нерівності і прав чоловіка у шлюбі, навколо заборони вияви гомосексуальних почуттів (тому патріархат постійно виробляє гомо-соціальні інституції) і навколо загрози соціальному порядку, який символізований сексуальною свободою.

Поданий ескіз кризових тенденцій – це дуже стисла форма обширного суб'єкта, але його достатньо для показу змін в маскулінності чи чогось на зразок їх реальних перспектив. Він є значно ширшим, ніж уявлення про сучасну роль чоловічої статі або відновлення глибинної маскулінності. Економіка, держава і глобальні взаємовідносини враховуються нарівні з домогосподарствами та особистими стосунками.

Широкі зміни у ґендерних взаємостосунках на

земній кулі виробили шалені комплексні зміни в умовах практики, через яку чоловіки так само, як і жінки, повинні боротись. Не можна когось назвати зовсім безневинним спостерігачем на цій арені змін. Ми всі залучені до побудови нового світу ґендерних відносин. Як розроблені ці відносини, яких стратегій дотримуються різноманітні групи і які від цього можуть бути наслідки – це все питання політичного характеру. Чоловіки не менше за жінок сковані успадкованими ґендерними моделями. Чоловіки також здатні робити свій політичний вибір на користь нового світу ґендерних відносин. Все ще їх вибір робиться за конкретних соціальних умов, що обмежує можливі досягнення; наслідки не так легко проконтролювати.

Розуміння історичного процесу в усій його глибині і складності – не справа апріорного теоретизування. Воно вимагає конкретних досліджень; якщо бути точним, – цілої серії досліджень, що можуть висвітлити найширшу динаміку.

Переклад Віталія Бохняка та Лесі Сорокопуд

¹ Тут використовується гра слів в англійській мові, де «Map» означає «людина» і «чоловік» (прим. перекл.)

² Досл.: холодний чай (прим. перекл.)

Sandel M.J. (1996) *Democracy's Discontent. America in search of a public philosophy* (Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press).

Sevenhuijsen S. (1991) *Justice, Moral Reasoning and the Politics of Child Custody* // Meehan E. & Sevenhuijsen (Eds) *Equality, Politics and Gender* (London, Sage).

Travers P. & Richardson (1993) *Living Decently. Material well-being in Australia* (Melbourne, Oxford University Press).

UK General Household Survey (1995) (London, HMSO).

UN Statistical Division (1992) *Statistical Chart on World Families* (New York, United Nations).

Van Gelder L. (1994) *A Lesbian Family* // Jaggar A.M. (Ed.) *Living with Contradictions. Controversies in feminist social ethics* (Oxford, Westview Press).

Wolfe A. (1989) *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation* (Berkeley, University of California Press).

Young I.M. (1995) *Mothers, citizenship, and independence: a critique of pure family values* // *Ethics*, 3. Pp. 535-556.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Д Ж О А Н
 г ж о а н
 маскуліність та націоналізм
 гендер та сексуальність у творенні націй
 н е і д ж е л
 н е і д ж е л

к е р о л
к е р о л

фалічна маскулінність як химера

герінгтон
герінгтон

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

КОРОТКИЙ ОГЛЯД

У цій статті досліджено прихований історичний та сучасний зв'язок між чоловічою статтю та державністю; через будову патріотичної чоловічої мужності і звеличеного материнства як символів націоналістичної ідеології; через позначення гендерних «ділянок» для чоловіків і жінок у національній політиці; через домінування маскулінних інтересів та ідеології у націоналістичних рухах; через взаємодію маскулінних мікрокультур та націоналістичних ідеологій; через ставево розрізнений мілітаризм, що включає конструкторії водночас надміру збуджених та сексуально пригнічених чоловіків як «ворога» (гвалтівники та «буравчики») і невибагливих «ворогів»-жінок (повії та блудниці). Три «загадки» частково розгадуються завдяки викриттю зв'язку між маскулінністю та націоналізмом: чому чоловіки так запекло захищають маскулінні, монорасові та гетеросексуальні інституційні традиції, такі як військові академії та інші мілітарні організації;

чому чоловіки йдуть воювати; і, нарешті, чому існує т.зв. «гендерна розбіжність», себто, відмінні цілі та призначення чоловіків і жінок в межах «нації»?

Ключові поняття: гендер, націоналізм, етнічність, маскулінність, сексуальність, мілітарність, раса.

ВСТУП: ЛЮДИНА ПОЛІТИЧНА

Назва класичного політичного трактату Сеймура Мартіна Ліпсета (Seymour Martin Lipset) «Чоловік політичний»¹ у світлі «другої хвилі» феміністичних вчень, що тривала близько чверті століття, виглядає майже чудернацькою через свою маскулінну спрямованість. Те ж саме можна сказати і про роботу Теда Ґара (Ted Gurr) «Чому повстали чоловіки?», чи про негендеризований, припустимо чоловічий дискурс Т. Г. Маршала (T. H. Marshall) у його праці «Клас, громадянство і соціальний розвиток» чи про «Націоналізм і соціальна комунікація» Карла Дойча (Karl Deutsch), чи про «Соціальні передумови диктатури і демократії» Барінгтона Мура (Barrington Moore), чи про «Розбудову держав та націй»

Феміністичні наукові праці неодмінно містять аналіз маскулінності, що є частиною вчень про гендер. Хоча переважна більшість науковців у інтелектуальному фемінізмі – жінки, проте чоловіки також зацікавлені у критичному аналізі гендеру загалом і маскулінності зокрема. Я застосовую термін «феміністичні» для означення досліджень і чоловіків, і жінок, у яких гендерні відносини розглядаються саме як владні взаємини, й обстоюється принцип егалітаризму як на соціальному, так і на особистісному рівнях. Перша частина роботи містить опис трьох ключових тем, які фігурують у феміністичній теорії маскулінності англосовієцького середовища: гендерні ознаки тілесності й фалічна міць, маскулінність як ознака дії й гомофобія, і домінування маскуліночного. Загалом ці теми об'єднують аналіз явища домінування маскуліночного як утвердження фалічної міці. У другій частині я застосовую цю теоретичну структуру до двох визначень маскуліночної ідентичності, що є найпоширенішими в публічних дискурсах англосовієцького світу наприкінці ХХ та початку ХХІ століть: гіпермаскуліночний чоловік і авторитарний батько. Ці два типи, а також гомосексуальність як тип не-фаліч-

ного, визначають проблему перенасичення поняття маскулінності ознакою фалічної міці. В останній частині роботи йтиме мова про чоловічі рухи, які є реакцією на сучасну «кризу маскулінності». Я спробую показати, що суть кризи маскулінності, як її розуміють ці рухи, спричинена ототожненням маскулінності з поняттям фалічної міці. Фалічна маскулінність є химерою. Допоки вона пануватиме, чоловіки переживатимуть *емаскульованість* [1], а жінки будуть позбавлені рівності доступу до домінуючих соціальних позицій.

ФАЛІЧНА МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ДІЯ. ГЕНДЕРНА ОЗНАКА ТІЛА І ФАЛІЧНА МАСКУЛІННІСТЬ

В академічному фемінізмі поняття «гендера» визначає сукупність характеристик, які *культурально* прикріплюються до наперед означених біологічних категорій чоловіка і жінки. У численних сучасних працях постає різка критика біологічної/соціальної дихотомії, яка утворюється в результаті такого розподілу. Передусім акцентується на тому, що ми «читаємо» тіла крізь призму дихотомії чоловік/жінка,

Самюеля Н. Ейзенштадта (Samuel N. Eisenstadt) та Штайна Роккана (Stein Rokkan), чи про «Походження абсолютистської держави» Перрі Андерсона (Perry Anderson). Навіть праця Зеди Скоупла (Theda Skocpol) «Держави та соціальні революції» – це оповідка про один гендер: чоловіки в процесі творення сучасних Франції, Росії та Китаю.

Які ж були назви і зміст у цих класиків політичної науки і соціології, котрі намагаються розповісти нам про структуру і управління суспільством, націями, революціями, імперіями? Феміністські теоретики оскаржували відсторонення жінок у працях і роздумах цих авторів, що відображає у кращому разі їх гендерну сліпоту, в гіршому – їх гендерний шовінізм. Вони доводили, що внаслідок такого гендерного виключення «жіночі руки» стали непомітними в історії творення націй та держав. Відповідь феміністських учених на цей «недогляд» була двоякою: як висвітлення ролі жінок у політиці фіксуванням їх участі та лідерстві у національних і опозиційних рухах та політиці, так і викриття та задокументування механізмів усунення жінок від участі у

політичних організаціях, рухах, інституціях на рівнях прийняття рішень та процесах.

Переглядаючи деякі із спроб «повернути місце жінки» у вченнях про націоналізм і національну політику, варто наголосити, що в цих важливих та необхідних дослідженнях об'єднано терміни «гендер» та «жінка». Критика класичних праць про націю та державу як «гендерно сліпих» спричинила появу особливого фокусу жінки – жінка-революціонер, жінка-лідер, непомічена праця жінок, експлуатація жінок, опір домінуванню жінок. Поки таке зосередження гендерними науковцями на жінках поступово заповнювало критичні прогалини у вивченні націоналізму та національної політики, залишилось не менш важливе недосліджене поле, що також потребує уваги.

Моє основне зацікавлення полягає в іншому важливому та цікавому питанні: яка ж справжня роль маскуліночного фокусу в соціальному і політичному аналізах сучасних держав, перелічених на початку? Чи можливо, що ці паничі (та панянки), навмисно чи ні, загорілись у своєму захопленні чоловіками? Це, мабуть, тому, що проекти,

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

яка визначає домінування геніталій як основного критерію розрізнення статей. Так само, як свого часу людство виконструювало категорії рас за критерієм фізіологічних ознак, часто-густо навіть розробляючи чітку систематику, так і ми тепер будемо гендерну дихотомію за принципом геніталій. Отже, чоловіче та жіноче є спадком не власне анатомії, а *культурального* значення, яке їй надається. Наш досвід бачення тіл як чоловіка або жінки насичений такими витвореними значеннями. Отже, маскулінна/фемінна дихотомія за ознакою геніталій визначає, кому може належати та чи інша владна роль.

У феміністичних дослідженнях маскулінного пеніс є визначальною анатомічною характеристикою гендеру. Між чоловіком і пенісом існує синекдохальний взаємозв'язок: пеніс – це частина, що представляє ціле – чоловіка. Найчастіше він уявляється як фалос – ерективний і міцний. Виявляється, що тлумачення пенісу, як і власне сексуальності, переповнене ознаками сили і влади. Ані Потс (Anni Potts) провела дослідження, ґрунтоване на документальному аналізі, й інтерв'ю з експертами з питань сексуального здоров'я. Результати показали, що для

більшості з них модель здорового гетеросексуального акту визначають неодмінно інтенсивні дії [2]. Проте ці дії передбачаються не для жінки, її сексуальна активність є мінімальною і закінчується після еякуляції. «Сексуальна дисфункція» чоловіків схарактеризована відсутністю ерекції на час сексуальної активності, проте не завжди є показником їхнього збудження і бажання. Чимало критиків наголошує на тому, що зосередження на твердості й активності не обов'язково є запорукою гетеросексуального задоволення. До речі, імперативи, які виражають маскуліну владу, нерідко перешкоджають багатьом людям у їхніх сексуальних втіхах. Як зазначає Ані Потс, задоволення, асоційовані з м'яким, напівм'яким або наполовину твердим пенісом, *культурально* не цінуються. Секс може відбутися без фалосу, проте *культурально* йому все ж приписують саме визначальну роль. Опираючись на аналіз відповідей чоловіків на питання щодо їхньої потреби у Viagra, Сюзан Бордо (Susan Bordo) констатує, що чоловіки сподіваються отримувати і втримувати «якісну» ерекцію самотужки, без жодних активних стимулювань з боку партнера й доторків до себе. Автор-

73

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

описані у цих назвах – державна влада, громадянство, націоналізм, мілітаризм, революція, політичне насильство, диктатура і демократія – найкраще сприймаються як проекти маскуліні, які містять маскуліні інституції, маскуліні процеси та маскуліну діяльність. (див. Пейтман (Pate-man) 1989, Коннел (Connell) 1995)

Тут не йдеться про те, що жінки не відіграють певних ролей у творенні й розвалі держав як громадянки, як представниці нації, як активістки чи лідерки. Варто сказати, що сценарії, в межах яких існують ці ролі, написані переважно чоловіками, для чоловіків, про чоловіків, а жінки, за сюжетом, – актори другого плану, чії ролі відображають уявлення маскуліністів про жіночність і належне жінці «місце». Якщо нації і держави – насправду такі гендеризовані інституції, як стверджує багато пересічних науковців, тоді обмеження гендерної експертизи в політиці лише вивченням жінок втрачає важливий, можливо, найважливіший спосіб, у який гендер формує політику – через чоловіків та їх інтереси, принципи мужності та маскуліні мікро- і макрокультури.

У своєму дослідженні гендеру, раси та сек-

суальності у колоніалізмі – «Імперіальний повід» (можливий переклад: шкіра, ремінь – прим. переклад.) Мак Клінток (Mc Clintock) 1995, згадуючи про «гендерний дискурс» націоналізму, пише: «Якщо чоловіки-теоретики, типово байдужі до гендерности націй, то феміністичні праці з аналізу націоналізму виявились дуже нечисленими та розкиданими в часі. Білі феміністки загалом надто повільно усвідомлювали, що націоналізм є у феміністичному спектрі уваги» (с. 356-57). Тільки-но феміністичні науковці погодились у тому щоби зрівняти гендерний рахунок, як Мессершмідт (Messerschmidt) 1993 у своєму аналізі «Маскуліності та злочинності» його заперечив: «Гендерні окуляри винайдено, аби бачити крізь них лише жінок». В результаті цього наука (доки гендер утверджується у сфері її досліджень) і досі не здатна систематично перевірити, що є неадекватно маскуліним у структурному, культурному чи соціальному сенсі, у такій явно гендерній діяльності та відповідних інституціях як злочин, націоналізм, політика чи насильство, серед інших.

Я стверджую, що політика націоналізму – це

ка припускає, що асоціювання пенісу з певною владою створює каркас, на який чоловіки «приміряють» свою ерекцію і сексуальне збудження, що й спричиняє до величезного попиту на Віагру. Дія Віагри співпадає з культуральними вимогами щодо доготривалих ерекцій, і вимоги ці спрямовані радше на приемність збудження від міці, на яку вказують фалічні ерекції, а не на лікування хвороби.

Пітер Леман (Peter Lehman) аналізує зміст жартів і балачок про пеніс у голлівудських фільмах 90-х років і показує, як жарти про маленький пеніс «підколюють» фалос чоловічої міці. Леман стверджує, що фалічність визнається саме згадуваннями про нестандартні пеніси. Приміром, у фільмі «Правдива брехня» («True Lies») продавець вживаних машин, який маскується під відомого шпигуна, після того, як його викрили, промовляє: «Я – ніщо. Мені доводиться обманювати жінок, і все ж у мене нічого не виходить. Я маю маленький член, це сумно». Потім він «робить в штани», здійснюючи таким чином «дві найганебніші речі», які пов'язані з пенісом: «малий розмір та нетримання сечі через страх». Леман вважає, що одним із задумів, які спрацьовують у таких сценах, є

спекулювання нашим уявленням про те, що патетична, провалена сексуальність героя підсилює ауру фалічності справжнього блискучого шпигуна – Арнольда Шварценегера. Чоловікові без фалоса залишається лише приниження, нефалічність приривнюється до кастрації.

МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ДІЯ І НЕНАВИСТЬ ДО ГОМОСЕСУАЛІЗМУ

Фалос не демонструють відверто, його наявність зображають певні типи поведінки. Лемони-Лукконі (Lemoine-Luccioni) говорить: «Якби пеніс був фалосом, чоловіки б не потребували пір'я, краваток і медалей». Фалічний авторитет розрізняє маскуліне і фемінне й демонструється через дію. Чоловіки перебувають під тиском очікувань від них дії, а також необхідності визнання їх загалом за володіння фалічною міццю, за їхню маскуліність. Майкл Кімел (Michael S. Kimmel), узагальнюючи тези багатьох культурологів і науковців, стверджує, що передусім самі чоловіки окреслюють міру ознак маскуліного, яка визначає їхню фалічну міць. Тут «публічне» визнання, чи пак визнання загалом є рівнозначним виз-

суто маскулінна вигадка, що не звинувачує чоловіків у домінуванні на національній та міжнародній арені, хоча, безперечно, вони домінують. Це не я намірилась ігнорувати внесок жінок, оскільки вони були обмежені у власних діях численними історичними заборонами. Моя мета радше – дослідити факт домінування чоловіків у національній державі, щоб прослідкувати, як знання маскуліности приведе нас до розуміння порівняльної національної та глобальної політики.

ТВОРЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І НАЦІЇ

У своїй провокативній книзі «Банани, пляжі і бази» Сінтія Енлой (Cynthia Enloe) 1990, ст. 45, доводить, що «націоналізм» виник у маскулінізованій пам'яті, маскулінізованому приниженні та маскулінізованій надії. Автор наполягає на тому, що жінкам відводять зовсім незначні часом символічні ролі в націоналістичних рухах і конфліктах: або своєрідних національних образів, котрі потребують захисту та звеличення, або ж трофеїв та здобичі війни, яких можна ганьбити та зневажати. У будь-якому випадку справжніми

акторами є чоловіки, які захищають свою свободу, свою честь, свою батьківщину та свою жінку. Те, що Енлой зауважила зв'язок між чоловічою мужністю та національністю, спричиняє потребу визначення кожної з них: що ми розуміємо під маскуліністю і як ми розуміємо націоналізм?

МАСКУЛІННІСТЬ

Сучасні історичні дослідження у Сполучених Штатах Америки стверджують, що актуальні моделі маскуліности т.зв. «середнього класу» вікристалізувались завдяки відродженню культу мужности в кінці 19 на початку 20 ст. На цьому зламі століть зафіксовано нову хвилю захоплення маскуліними ідеалами фізичної тілобудови та поведінкою, що інституціоналізувалося у таких організаціях і структурах як сучасний олімпійський рух, що розпочався 1896 р. (Мак Алун, 1981; 1984 (Mc Aloon), створені Теодором Рузвельтом загони, що воювали у іспано-американській війні (Моріс (Morris) 1979; Ротундо (Rotundo) 1993), різноманітні юнацькі (*читай хлопчачі – примітка перекл.*) та чоловічі ложі та братства, такі як «Лицарі Колумба» та «Досконалий

нанню іншими чоловіками. Звичайно, це не означає, що чоловіки байдужі до обожнювання жінками їхнього маскулінного героїзму. Чоловіча здатність чарувати жінок має особливий сенс і є запорукою утвердження маскулінных якостей в очах інших чоловіків. Власне, це пояснює, чому чоловіки зазвичай хизуються своїми успіхами у жінок, розповідаючи один одному історії сексуальних «завоювань», чи то з'являючись на публіці з кралечкою. Жінки стають «трофеями», які демонструють іншим чоловікам.

У чоловіків невід'ємним є страх перед приниженням – втратою маскулінности в очах інших чоловіків. Вони підсвідомо бояться «не дотягти» до визначеного рівня, еталону маскулінности. Майкл Кімел вважає, що це призводить до небажання стати предметом обговорення іншими чоловіками, які завжди мають право «нагородити» або позбавити маскулінности. Кімел також говорить, що чоловіки «оцінюють» один одного за критерієм маскулінности: це постійне оцінювання самих себе у порівнянні з іншими знову і знову надає відчуття змагальності між чоловіками. Багато хто коментує певне потаємне переживання усіх чоловіків – страх, що інші чолові-

ки з'ясують відсутність фалосу в перших. На думку Кімела, саме це є причиною «гомофобії» – ненависти до гомосексуалізму або ж страху перед ним. Він каже, що гомофобія починається з перестороги викриття оманливої маскулінности, небезпеки, що когось вважатимуть гомосексуалістом, а отже виникає нагальна необхідність продемонструвати ненависть до гомосексуалістів і надалі уникати будь-яких дій, що могли б натякати на приналежність до них.

Чому гомосексуальність та відсутність маскулінности так часто поєднують? Через асоціацію маскулінности з маніпулюванням фалосом. Гомосексуалістів радше уявляють як тих, в кого проникають, ніж тих, які проникають. Чоловіча міць настільки асоціюється зі збудженим активним пенісом, що для чоловіків допускається можливість ґвалтування іншого чоловіка, якого вони визначають як «такого, що робить найбруднішу роботу» (англ. «fag»). У такий спосіб вони доводять власну маскуліність якої позбавляє не сам факт фізичного контакту з чоловіком, а активне або пасивне поведіння з пенісом/фалосом. Таким чином, в англійському середовищі поняття «того, хто робить найбруднішу роботу» (англ.

75

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

порядок червоних чоловіків», що були засновані та поширилися у XIX ст. (Прейсс (Preuss) 1924; Кауфман (Kauffman) 1982, Карнес (Carnes) 1989, 1990; Ротандо (Rotundo) 1993, Опп (Orr) 1994, Бедерман (Bederman) 1995) та, звичайно, Бойскауті Америки, засновані 1910 р., два роки після публікації Бейдена-Пауела (Baden Powell) «Скаутинг для хлопців» (Warren (Варен) 1986, 1987; Мак Канзі (Mac KENZIE) 1987).

Такого типу організації втілюють своєрідний кодекс честі (Ней (Nye) 1993), що вимагає багатьох «головних» чеснот, які Мос (Mosse, 1996) називає «нормативною маскуліністю», включно з силою волі, честю, відвагою, дисциплінованістю, загартованістю, стоїцизмом, незворушністю, наполегливістю, авантюристю, незалежністю, сексуальною потенцією пом'якшеною стриманістю, та гідністю, що, в свою чергу, відображає маскулінні ідеали свободи рівності та братерства (Бедерман (Bederman) 1995; Мос (Mosse) 1996).

Спираючись на аналіз «Сексуальності, класу та ролі» Рорзенберга, Ротандо виділяє три характеристики кожного з трьох «ідеалів чоловічої мужності» XIX ст.: «Маскулінный здобувач» (зма-

гальність, незалежність, наполегливість), «Християнський джентльмен» (сила волі, стриманість, дисциплінованість) і, нарешті, «Маскулінный примітив» (сила, відвага, сексуальна потенція).

Звичайно, цінність відданості цим нормативним чоловічим характеристикам змінна в часі та просторі. Доки автори, цитовані вище, займалися описами кінця XIX та початку XX ст. у Європі та Сполучених Штатах, з'явилися інші наукові спроби визначити маскуліність в універсальних термінах. Дослідження Гілмора з приводу космокультурної концепції маскулінности «Чоловіча стать в роботі» (1990) пояснює, що немає універсального стандарту маскулінности. Гілмор наполягає:

«...взагалі бути не може «Універсального чоловіка», проте маємо підстави вести мову про «Всюдишнього чоловіка», спираючись на критерій виконання ролі: ...аби бути чоловіком, він мусить запліднювати жінок, захищати підлеглих від небезпеки та утримувати всю родину. Ми можемо назвати цього квазі-глобального персонажа отак: «Чоловік-запліднювач-захисник-утримувач» (с. 223)

«fag»), може визначати як гомосексуаліста, так і емаскульованого чоловіка. Це, відповідно, демонструє тісний зв'язок між маскулінністю, гетеросексуальною міццю та активною – непасивною позицією в сексі. Прикладом такого зв'язку є твір «Розгроми цих нікчем» (англ. «High Jack this Fags»). У ньому йдеться про одне з бомбардувань Афганістану після 11 вересня. Автор, очевидно, не усвідомлював підтексту свого послання, в якому ототожнює гомосексуалізм й емаскульованість. Поразку Афганістану він радше ідентифікує з емаскульованими військовими, претендуючи при цьому на фалічну силу армії США. Вербальна і фізична агресія слугують конструюванню маскулінного авторитету через наділення «жертв» рисами фемінності. Тому існує внутрішній зв'язок між фалічною маскулінністю, ненавистю до жінок і гомосексуалістів.

ДОМІНУЮЧІ МАСКУЛІННОСТІ

Поняття домінуючої маскулінності сигналізує, що не всі типи маскулінності є рівнозначними й оцінюються в різних контекстах по-різному. Стиль одягу, будова тіла, особисті досягнення, стосунки з жінка-

ми, майно і таке інше – усе це визначає фалічну міць поміж та всередині різних культур. Проте, на державному рівні все ж існують певні ґендерні стандарти, які визначають владну еліту і встановлюють «міру маскулінності» в країні. Майкл Кімел описує домінуючу маскулінність в Америці як образ «чоловіка ринку», особистість якого виводиться з його успішності на ринку: накопичене ним багатство, власність, його статус і влада. Кімел цитує чотири правила «чоловічого» по-американськи Роберта Бранна (Robert Brannon). Для кращого розуміння я перефразувала Кімелові пояснення цих чотирьох приписів до дії, необхідних чоловікові ринку щоб підкреслити своє володіння фалосом:

1. Жодних сюсюкань! Маскулінність не допускає дій, бодай трохи схожих на жіночі.

2. Займай домінуючі позиції! Маскулінність вимірюється владою, успіхом, багатством і статусом.

3. Будь непохитним! Маскулінність – це вміння зберігати спокій у кризових ситуаціях. Не виявляй емоцій і головне – ніколи не плач.

4. Покажи їм усім! Маскулінність – це відчуття відваги, агресії й готовності ризикувати.

Така каталогізація маскулінних ідеалів як історичних та крос-культурних явищ, наведена вище, є прикладом, який Роберт Конелл (Robert Connell, 1995) назвав «ессенціалістськими» дефініціями маскулінності: «дефініції, що вбирають риси, котрі виражають суть маскулітного». Слабкість есенціалістського підходу полягає у свавільності та недостовірності. Конелл наводить три інші стратегії визначення, окрім есенціалістської: позитивістська, нормативна та семіотична. Позитивістські дефініції маскулінності являють собою описи чоловіків у конкретному місці в конкретний проміжок часу: етнографія чоловічого роду. Вони обмежені через брак можливості узагальнення, неминучість дослідницьких упереджень і тавтологій. Чоловіки є тим, що вони роблять, тож неможливо, щоб чоловіки поводитись у фемінний спосіб, а жінки, відповідно, у маскулінний (Конелл, 1995). Нормативні дефініції маскулінності підкреслюють чоловічі ідеали, «проекти» чи статеві стереотипи. Вони обмежені власними культурними, історичними та ціннісними припущеннями та своєю надмірною зосередженістю на ідеальних типах, які, попри те, виключають бага-

тьох чоловіків, більшість з яких не поведуться згідно з моделлю чоловічої мужності «Джона Вейна» (популярний герой американських вестернів – прим. перекладача). І, нарешті, семіотичні дефініції маскулінності протиставляють маскуліне фемінному і навпаки, виводяться з відмінності у значеннях маскулінності і фемінності: «Фалос – це володар, а фемінність символічно визначається через його відсутність» (Конелл, 1995). Семіотичні дефініції обмежені своєю концентрацією на дискурсі символізму, який схильний до перегляду матеріальних та структурних обсягів будови ґендерних понять.

У манері, що поєднує деякі з цих підходів до визначення, дослідники намагаються артикулювати значення маскулінності в негативних термінах – чим чоловіки не є. Ці дефініції включають сепарування та зречення фемінності: бути чоловіком – це не те, що бути жінкою, і жоден чоловік ніколи не захоче стати жінкою (Фрейд (Freud) 1923, Ходоров (Hodorov) 1978, Адамс (Adams) 1990), дистанціювання від маскулінних «контртипів»: чи то расових – бути (білою) людиною – це не бути євреєм, чи азіатом, чи бен-

Ця модель домінуючої маскулінності відрізняється від тих, що побутують в інших державах. Вона виявляє фалічну міць, яка вимагає фізичної вдачі й матеріального статусу. Модель відкидає будь-які натяки на фемінне.

Домінуючі маскулінності мають політичний характер. Вони тяжіють до занурення у теми, як-то: відповідальність за прийняття політичних рішень, захист і підтримка родини й країни, яка зазвичай уявляється нацією зі збереженням усіх конотацій схожості, що виносяться на обговорення націоналістичних рухів. Чоловіків представляють передусім лідерами, солдатами і годувальниками, які захищають «своїх жінок і дітей» від інших груп чоловіків. Вони матеріально забезпечують дружин, які турбуються про їхніх дітей, поки самі чоловіки приймають рішення загальнонаціональної важливості. Отже, здатність захищати і підтримувати «своїх людей» є загальною вимогою фалічної маскулінності, а всі націоналістичні дискурси мають чітко виражений ґендерний характер. Домінуючим маскулінностям притаманні *культуральні* особливості. Наприклад, Ребекка Фрідман (Rebecca Friedman) і Ден Хайлі (Dan

Nealy) відзначають, що, на противагу західноєвропейській, російська маскулінність допускає демонстрування симпатії між чоловіками. Маскулінний характер домінантної групи в державі стає визначальним у доступі до розподілу інституціональної й економічної влади. Таким чином, ґендер є складовою частиною мережі інституціонального й економічного устрою, а також культурних традицій.

Дослідники фемінізму вказують на проектування маскулінності на інституційну й економічну владу, яка на регіональному, національному і міжнародному рівнях представлена передусім чоловіками у складі політичної й економічної еліти. Термін «дзеркальна стеля» окреслює існування невидимого бар'єру, який неодмінно доводить долати жінці у приватних компаніях і державних інституціях. Якщо ж жінка успішно здобуває владні позиції у сфері домінування чоловіків, наприклад, стає лідером політичної партії або керівником приватної компанії, то зазвичай перетворюється для оточуючих на носія маскулінності чи фалічності. Про таку жінку можуть казати, що «у неї з'явилися яйця». Все ж анатомічний пеніс залишається визначальною ознакою

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гальцем, чи індузом, чи чорним; чи то статевиx – бути чоловіком означає не поводитись «по фемінному» і/чи не бути гомосексуалістом. Ці расові і статеві маскулінні «контртипи» є тим, що Коннел називає субординовані форми маскулінності.

Інші негативні, у дечому есенціалістські дефініції маскулінності відображають огиду до вимог нормативної маскулінності. У праці «Бути чоловіком» Пол Зерокс (Paul Theroux, 1985) скаржиться: вислів «бути чоловіком» вражає мене як образливий та лайливий. Це означає: бути тупим, нечуйним, пересічним, солдафоном і припинити думати. Герзон (Gerzon 1982) визначає нормативну мужність як неможливе досягнення. «Порівнюючи себе з моторною поштаттю, що стрімко наближається до заходу сонця чи фліртує з долею, звичайний чоловік у щоденному житті не може собі зарадити, аби вийти з тіні. Навіть внутрішньо чоловіки вже не почуваються героями». Горокс (Hogrocks) ілюструє ціну «патріархальної маскулінності»:

Патріархальна маскулінність полонила чоловіків. Чоловіча мужність, як ми знаємо, у нашо-

му суспільстві вимагає саморуйнування ідентичності, глибоко мазохістського самозречення, вичерпання особистості, відчуження від усіх сфер життя, чоловік, який покірний вимогам маскулінності, стає тільки наполовину людиною... Щоб стати чоловіком, як від мене очікували, я повинен зруйнувати свою найуразливішу сторону, мою чуйність, мою фемінність, мою творчість, і я би мав бути водночас могутнішим, але і менш могутнім, аніж я є зараз. (Горокс)

За будь-яких історичних та порівняльних об'єктів різноманітних дефініцій та образів маскулінності, вчені сперечаються, що у будь-який час і у будь-якому місці присутнє ототожнення «нормативної» чи «гегемонної» маскулінності, що встановлює стандарти для чоловічої манери поведінки, думок та дій (Бедерман, Коннел, Мос). Гегемонна маскулінність є вища за «ідеал», вона допустима, широко практикована і має здатність виглядати доволі «природно». (Морґан, Дональдсон), Я не веду до того, що поміж всіх чоловіків і жінок у будь-якому національному середовищі досягнуто консенсусу з приводу ідеального чоловіка. Насправді гегемонна маскулінність завжди контра-

фалічного авторитету. Крім поодиноких прикладів, що радше є винятками, чоловіки все ж формують еліти у більшості сфер життя. Вони зуміли зайняти домінуючі позиції навіть там, де зазвичай працюють жінки. Крістін Вільямс (Christine L. Williams) називає таке явище «скляним ескалатором». Її дослідження показали, що коли жінки стикаються з чималими труднощами там, де домінують чоловіки, то чоловікам практично нічого не вартує досягти успіхів у сфері домінування жінок. Вільямс з'ясувала, що, скажімо, чоловіки – медбрати, соціальні працівники, бібліотекари, викладачі початкових класів – можуть зіштовхуватись із упередженим ставленням до їхніх професій хіба з боку *зовнішнього* світу. І лише там, у соціальній мережі їхнього спілкування, можуть виникати сумніви щодо їхньої маскулінності. Стигматизація чоловіків такими, що займаються «нечоловічою» справою, їх насправді відлякує. Проте ті з них, які все ж потрапляють до цих сфер, все одно використовують свої привілеї і швидко просуваються до керівних посад. Вільямс резюмує, що всі чоловіки визнали справедливим і цілком прийнятним ставлення до них на робочому місці.

Чоловіки порівняно з жінками мають значно вищі прибутки. Якщо брати до уваги також неоплачувану роботу, то працюють вони менше і мають більше вільного часу. Чоловіки насолоджуються дрібними домашніми привілеями – вибирають найкращу їжу, найзручніше крісло, контролюють перемикання каналів телевізора, гучність фонові музики чи шуму. Більшість чоловіків дуже рідко виконує хатню роботу, а декотрі й зовсім її ігнорують або просто уникають найбрудніших справ. Як зазначає Ентоні Макмагон (Anthony McMahon), такі дрібні привілеї не тільки є символічними індикаторами влади, а попросту роблять життя приємнішим. Адже насправді тішити сама можливість легко уникати брудної роботи і структурувати весь оточуючий простір згідно з власними уподобаннями і потребами.

ТИСКИ ФАЛІЧНОЇ МАСКУЛІННОСТІ:
ПРИЗНАЧЕННЯ, ГІПЕРМАСКУЛІННІСТЬ
І ПАТРІАРХАЛЬНИЙ АВТОРИТЕТ.
ФАЛІЧНА МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ПРИЗНАЧЕННЯ

Я окреслила суть домінуючої маскулінності як вияв фалічної міці. Визначаючи себе маскулінними,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

тує з іншими типами маскулінності, такими як класова, расова, сексуальна тощо. Гегемонна маскулінність залишає стандарт – зганьблений чи шанований, – з яким інші типи маскулінності змагаються або захищають себе від нього.

Будь-яка сучасна американська гегемонна маскулінність започатковується у відродженні мужності у XIX ст. і/або вкорінилась у ранніх історично-культурних концепціях чоловічих рис, вона розпізнається як домінуюча форма поміж декількох расових, сексуальних і класових типів маскулінності у сучасному американському суспільстві (Кіммель, Мессер, Швальб). Так само можна говорити і про інші країни в Європі, Латинській Америці, Африці, Азії та на Середньому Сході. Наприклад, питання чи норми та правила поведінки арабських чоловіків, описаних Ловренсом (Lawrence) у праці «Сім стовпів мудрости» все ще лежать в основі сучасних стандартів мужності для чоловіків у Арабському світі, не є надто важливим питанням поряд з тим, чи існують сучасні підстави стандартів маскулінності які можна назвати гегемонними. Відповідь на останнє питання переважно ствердна.

НАЦІОНАЛІЗМ

Макс Вебер визначав націю як «громаду сентименту, що може адекватно декларувати себе державою», вона ж є носієм ідеї спільного походження, але не обов'язково на основі кровної спорідненості. Лейон (Layoun) погоджується: націоналізм «творить та пропонує історію «нації» та її відношення до вже існуючої або потенційної держави.» Згідно з даними дефініціями націоналізм є водночас метою – досягнення державности та вірою у єдиний народ. Націоналісти шукають шляхи вдосконалення державности та національного буття. Мета незалежної держави, «державобудування», часто набирає форм революційної або антиколоніальної боротьби. Втілення та здійснення державности *vis-a-vis* (від імені) інших держав-націй постійно набирає форми збройного конфлікту. Отже, націоналізм та мілітаризм «одним миром мазані».

Мета національного існування, розбудови нації включає «уявлення» про минуле і теперішнє нації (Андерсон), віднайдення традицій (Гобсбавм та Ренджер) та символічно збудовану громаду (Коен). Як говорить Гелнер (Gellner), «націоналізм

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

чоловіки самоідентифікуються з владою, яка передбачає для них певні привілеї. Чоловіче розуміння призначення до влади і привілеїв поряд із їхнім суб'єктивним почуттям безпорадності є ключовими аспектами в аналізі життєвого досвіду маскулінності. Наукові дослідження цих питань засвідчують, що тільки деякі чоловіки досягають повноти відчуття маскулінної влади, яке, проте, також не є сталим. Фалічна маскулінність за своєю суттю доволі крихка. Попри те, що визначення носієм маскулінного є водночас призначенням до влади, все ж мало хто з чоловіків відчуває, що це їхнє призначення визнано іншими. Таким чином, вони не почувають себе сильними, хоча маскулінні привілеї все ж поширені у більшості сфер людської діяльності. Далі йтиметься про те, як саме чоловіки борються за маскуліну силу, але спершу варто розглянути, які саме причини породжують у них почуття безпорадності.

Перша причина полягає в тому, що чоловічі привілеї часто залишаються для них самим непомітними. Майкл Меснер (Michael A. Messner) починає свою книгу з епізоду, як, будучи студентом, він працював влітку у міських парках разом з іншими робітниками.

Жінки (приблизно дванадцять студенток, які заробляли, щоб оплатити навчання в коледжі) працювали всього двадцять-тридцять годин у маленьких парках. Троє ж чоловіків працювали сорок годин у великих парках і в разі необхідності – отримували додаткову роботу за розпорядженням їхнього керівника. Меснер пише, що він не відчував жодної дискримінації (попри те, що писав зразкові роботи в коледжі на тему гендерної рівності), аж доки не втрутилася одна з жінок. Чоловіки мають схильність не помічати привілейованість інших чоловіків, сприймаючи її як нормальне явище. Натомість жінки, потерпаючи, частіше на неї реагують. Інший факт, який ілюструє сенс призначення для чоловіків – це те, як у періоди зростання безробіття жінки/чорношкірі/іноземці забирають собі «наші» (тобто чоловіків) робочі місця. Але що робить ці самі місця первинно чоловічими (білими)? Фраза визначає важливий зміст призначення крізь категорії гендеру, раси та/або національності...

Таким чином, не помічаючи власних привілеїв, чоловіки натомість переживають відсутність влади, на володіння якою претендують. Домінуюча «міра чоловічого» існує поза уявленнями багатьох чоловіків,

79

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

знегендернізує націю, іншого шляху немає». Завдання визначення громади, її оточуючих меж та артикуляція національних особливостей, історії та бачення майбутнього наголошує на спільності та «інакшості». Проєкт зміцнення національної ідентичності та культурних меж сприяє розвитку національного етноцентризму. Отже, націоналізм та шовінізм теж «мед і гречка, брат і сестра». Шовіністичний націоналізм увесь час обмежується ідеалізованою державою у формі ставлені та вірувань щодо національної вищості. В час націоналістичних конфліктів чи експансій визначений нами етноцентризм пожвавлюється. Наслідком для націоналізму у світовій історії став вияв нетолерантного, часом «убивчого», обличчя. Нейрін (Narin) звертається до нації як до «сучасного Янусу» для протиставлення двох облич націоналізму: регресивний, ура-патріотичний, мілітарний образ войовничої держави на противагу прогресивній суспільно творчій державі загального благоденства: пістолі на противагу маслу.

Різниця поміж ідеологією та діями характеризує більшість дискусій з приводу визначення

та діяльності націоналізму. Націоналістична ідеологія – віра в націю – хто ми є, що ми є – стала підставою для виправдання національних дій, тобто дій державного та національного будівництва, боротьби за незалежність, творення політичного та правового порядку, залучення чи виключення різних категорій членів, відносно з іншими націями. Більшість вчених визначає XIX ст. як джерело вираженого в діях чи ідеології націоналізму, як засіб розуміння і організації місцевої та глобальної політики. Нейрін зауважує, що «націоналізм, в найзагальнішому розумінні детермінується конкретними виявами світової політичної економіки у періодах між Французькою та Індустріальною революціями та в сучасності». Згадані вияви включають «новий, посилений зміст відповідно до чинників національності, етнічного походження, звичаїв та мови» і «творення національної ринкової економіки та значного національного прошарку буржуа». Схожим чином Сетон Уотсон (Setonm Watson) позначає кін. XVIII ст. як лінію розмежування «старих» і «нових» націй в Європі, де старі нації – англійці, шотландці, данці, французи, шведи – насолоджувалися спо-

які не обіймають посад, не мають політичної влади і не заробляють достатньо для того, щоб почуватися годувальником у родині. Для багатьох із них залишається усього декілька ніш, де визнають їхню «маскулінність», їхню владу, і де саме як чоловіки вони почувуються зрадженними.

Другою причиною безпорадності є та, що, конструюючи власну особистість довкола публічного, влади та успіхів, чоловіки втратили емоційні й міжіндивідуалістичні якості. Майкл Кауфман вважає, що чоловіки часто відчують безпорадність у приватному житті через брак турботи, уваги і необхідність виражати їхні потреби, але маскулінність обділяє їх цією здатністю. Емоційна невиразність чоловіків робить їх цілком залежними у цьому від жінок. Для них небезпека полягає не тільки в постійній необхідності доводити свої сексуальні перемоги іншим чоловікам, а й в залежності від жінок у їхній інтерпретації вираження емоцій. Чоловіки вимагають від жінок розуміння і підтримки в їхній уразливості.

Звичайно, приватність потребує певного рівня емоційної комунікації і, на переконання аналітиків, саме маскулінність може створювати для цього пе-

решкоди. Як зазначає Кауфман, у публічному житті більшість форм емоційного вираження є неприйнятними і вказують на вразливість. Саме тому чоловіки вчаться ігнорувати і приховувати свої емоції. У приватних стосунках така маскулінна поведінка може зруйнувати інтимне життя. Нерідко чоловіки попросту розпилюються. Як зазначає Меснер, вони схильні витрачати більшість свого часу й енергії на здобуття публічного успіху і значно менше на тих, кого люблять, обділяючи їх увагою. Поширеною є ситуація, коли чоловік й не підозрює, що жінка нещаслива і налаштована його покинути, допоки вона не скаже це йому. Отже, результатом публічного успіху маскулінного чоловіка є крихкі інтимні стосунки і незмінне відчуття самотності.

У фаховій літературі зазначається, що чоловікам дорогого коштує їхня поведінка, спричинена внутрішнім особистим невдоволенням. Вони більше палють, вживають алкоголь і привчаються ігнорувати біль. Чоловікам не властиво звертатися по допомогу при перших симптомах серйозних захворювань. Раніше вже йшлося про їхнє переживання небезпеки бути викритим як нефалічний чоловік.

рідненою автономією, а нові нації – в основному решта світу, – мобілізувалися у національні рухи для здобуття незалежності як від монархій, так і від колоніального гніту, артикуючи форму націоналізму, розробленого для того, щоб імплантувати національну свідомість та бажання політичних дій».

МАСКУЛІННІСТЬ ТА НАЦІОНАЛІЗМ

Згідно із визначенням, націоналізм є політичним і тісно пов'язаний з державою та її інституціями. Так само як і армія, більшість державних інституцій історично залишилися під впливом чоловіків. Тож не дивно, що культура та ідеологія гегемонної маскулінності – «однієї руки пальці» з культурою та ідеологією гегемонного націоналізму. Маскулінність та націоналізм добре доповнюють одне одного, сучасна форма західної маскулінності з'явилася приблизно в той самий час і в тому самому місці, що й сучасний націоналізм. Мосс зазначає, що націоналізм «був рухом, що започаткувався і розгортався паралельно з сучасною маскулінністю» на Заході століття тому. Мосс описав сучасну маскулінність

як серцевину усіх виявів національного руху: *Маскулінний стереотип не поєднується з жодною могутньою політичною ідеологією попереднього століття. Цей стереотип підтримував не лише консервативні рухи..., але й робітничий рух; навіть більшовицький чоловік мусів бути «міцний, як дуб». Сучасна маскулінність від початків співпрацювала з націоналістичними рухами XIX ст.*

Інші політичні ідеології того часу, якщо конкретніше – колоніалізм та імперіалізм, також перебували під впливом нових стандартів маскулінності (Мас Кензі (McKenzi), Волвін (Walvin), Болог (Bologh)). Багато вчених пов'язують відродження мужності в Європі XIX ст. з інституціями та ідеологією імперії (Гобсбавм, Ковен, Сінха). Спрінгхол (Sprighall) описує ідеал християнської мужності, «м'язисте християнство», що панував у англійському середньому класі, ідеал, що наголошує на спорті – «культу ігор» у державних школах; автор підкреслює, як саме через організації, такі як «хлоп'ячі бригади», цінності згаданого середнього класу виражалися у «менш привілейовані» середньоосвічені хлопці робочого класу у великих, національних, урбаністичних

Чимало дослідників зазначають, що стрес через чоловічу змагальність – головний чинник, що призводить до проблем зі здоров'ям і великої кількості самогубств. Чоловіки бояться провалу як *чоловіки*, і цей страх живить у них вияв фалічної маскулінності.

ФАЛІЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ І ГІПЕРМАСКУЛІННІСТЬ

Розвалена маскулінність є одним з пояснень чоловічого насилля і «гіпермаскулінності», яка стосується надмірного наголошування на фізичній силі; віри в легітимність чоловічого насилля в міжособистісних стосунках; жінконенависних розмов; антигомосексуальних промов. Основною ж є тема творення чоловічого авторитету завдяки перебільшуванню фізичної сили й наголошуванні на ній, і водночас – акцентуванні на фізичній слабкості жінок. У гіпермаскулінності вбачається небезпека, що походить від чоловіків з низькими прибутками і від представників расових та національних меншин. Проте емпіричні дослідження вказують на те, що гіпермаскулінна поведінка існує в межах усіх соціальних прошарків.

Концепт «гіпермаскулінності» включено до пуб-

лічних обговорень щодо соціальних і расових конфліктів, а також насильства. Їхнім джерелом нерідко постає фізична сила чоловіків, які мають низькі прибутки, особливо це стосується расових й етнічних меншин. У певних контекстах такі дискурси містять явно расистську чи сексистську складову: правляча еліта узаконює контроль над усіма представниками меншин, виправдовуючи свої дії захистом «своїх» жінок від сексуально агресивних «інших» чоловіків. Анжела Девіс (Angela Davis) проаналізувала історичний склад «міту про чорного чоловіка-насильника» як основної ідеологічної складової, що виправдовує самосуди і способи расового контролю в Америці періоду після Громадянської війни. Жаклін Голл (Jacquelyn Dowd Hall) описує практики проведення жіночими організаціями південних штатів кампаній проти розправ і самосудів, що часто-густо виправдовувались завдяки фальшивим звинуваченням чорних чоловіків у зґвалтуваннях білих жінок, пов'язуваних із обмеженням свобод останніх. Багато аналітиків запевняє, що стереотип образу чорношкірого ґвалтівника міцно вкорінився у психіці білої людини. Науковці з різних країн, в тому числі Вели-

81

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

центрах». Хлопці з різних класів служили у всій імперії в «Британській імперській армії».

У США маскулінність тонко вплетена у канву націоналістичних імперіалістичних проєктів: маніфест долі, що виправдовує та захищає західну експансію, і «Доктрину Монро», яка виправдовує та розширює сферу впливу США включно із західною півкулею. Не існує відомішого втілення цього шлюбу чоловічої мужності з американським імперіалізмом, аніж Теодор Рузвельт. Добре відомий як хвороблива дитина та юнак із звичками денді, Рузвельт на зорі політичної кар'єри був об'єктом глумливих нападів на предмет його мужності. 1882 року у віці 23 літ утвердився в політиці як представник державної асамблеї в Нью-Йорку.

Преса дошкуляла Рузвельтові закидами у жіночності. Його прозивали «слабаком», «Жанною Денді», «Гарбузовою головою» та «Витонченим паном Рузвельтом». Осміювали його тонкий голос, облягаючі штани та відвертий одяг. Дехто порівнював його з найвідомішим гомосексуалістом Оскаром Вальдом... (Бедерман).

Рузвельт розгорнув цілу кампанію для реабі-

літації себе як чоловіка. В основу його спроби самореабілітації було закладено дві символічні теми: публічне проголошення його зв'язку з т.зв. «диким заходом» та обстоювання американського імперіалізму. Кампанія виявилась на диво успішною, і через п'ять років на виборах мера Нью-Йорку його представляли таким собі «Ковбоєм з Дакоти», він був у центрі постійної уваги преси, яка тепер уже вихваляла його за чоловічу жагу до боротьби та аполлонівську статуру (Бедерман). Ця видатна трансформація прослідковується чи то у його працях, чи то у кількості придбаної ним нерухомості. У 1883 Рузвельт завітав до Південної Дакоти, де придбав собі ранчо. (Моріс). По смерті дружини у 1884 році тимчасово відійшов від політики і повернувся на ранчо, проте це сталося після його публічних метаморфоз від «золотої юности» до «маскуліного ковбоя». Ці події Рузвельт згадає в інтерв'ю для «Трибуни Нью-Йорку».

Ті друзі, які називали мене білоручкою в політиці, щиро здивувалися б якби побачили мене верхи, одягненого в сорочку з оленячої шкіри, шкіряні чапарейро та з величезним сомбреро

кої Британії й Австралії показали, наскільки часто в сучасному світі білі асоціюють чорношкірих із сексуальною небезпекою.

У численних дослідженнях, однак, гіпермаскулінна поведінка також часто постає як форма опору расовим, етнічним чи класовим утискам. Чоловік, позбавлений інституційної чи економічної влади, застосовує фізичну силу або виявляє агресію як основні показники чоловічого. Меснер провів свого часу аналіз, у якому показав, що, на противагу білим чоловікам, для чорношкірих і латиноамериканців спорт є передусім засобом отримання «поваги». Толсон вважає, що британські робітники надміру акцентують на чоловічій силі й змальовують представників середнього класу ожіноченими «штотвхачами паперу», оскільки їхнє особисте відчуття влади на робочому місці є надто непевним. Те саме говорить Колісон про австралійських працівників, які зазвичай кидають сексуально забарвлені агресивні жінконенависні жарти як певний спосіб об'єднання проти менеджерів. У дослідженнях Мануели Пени показано, що жінконенависний гумор мексиканських емігрантів-нелегалів є основою робочої культу-

ри, а високий рівень агресії чоловіків є захисною реакцією на утиски суспільного статусу. В обох прикладах змальовано чоловіків-босів, яких в розмовах робітників ожіночено і потім агресивно звинувачено. Власне, так само і Франклін довідується з інтерв'ю звинувачених у побитті геїв, що для незможних є цілком звичним ідентифікувати чоловіків у дорогих костюмах з ожіноченими і при нагоді бити їх за це.

Дослідники, які вивчають проблеми чорношкірих, запевняють, що до зростання серед чоловіків кримінальності, передусім зґвалтувань, призводять саме негативна маскулінність і домінування жінки в більшості чорношкірих сімей Америки. Також побутує думка, що сексуальна агресивність чорношкірих є формою протистояння расизмові в сенсі вираження певної влади. Роберт Стейплз (Robert Staples) стверджує, що «зґвалтування чорношкірими чоловіками має розглядатися передусім як акт політичний, оскільки відбувається він через расову дискримінацію, яка перешкоджає їм самоствердитися у чоловічому». Він говорить, що чоловіки висловлюють свої почуття безпорадності протистоянням чорношкірим

на голові. Як здорову ранкову руханку я б порадив декому з нашої «золотої молоді» поїхати на захід і спробувати навчитись їздити верхи бо-дай на поні, чи допомогти вгамувати молодого бика (Бедерман).

Ковбойська кар'єра Рузвельта протривала лише 6 місяців, але його книга «Мисливські мандрівки чоловіка з ранчо», надрукована 1885 р., а згодом «Життя на ранчо та мисливська справа» (1898) та 4-томник «Перемагаючи захід» (1889-1896), зберегли його суспільну репутацію справжнього чоловіка. Рузвельт продовжував утверджувати свою мужність іншими працями («Напружене життя» (1902) та «Африканські забави: нариси африканських мандрівок американського мисливця-натураліста» (1910), а також войовничою вимогою розпочати іспано-американську війну.

Гоґансон описує роль маскулінних уявлень у дискурсі, що точився навколо однієї кампанії під час іспано-американської війни, – філіппіно-американську війну 1898-1902 рр., коли США потопили іспанський флот у Манільській затоці. Філіппінці розпочали боротьбу за незалежність.

У США розпочалися дебати з приводу позиції Америки щодо статусу іспанської колонії: чи варто зробити її незалежною, а чи вона мусить бути колонією США? Центральним актором цих дебатів був Теодор Рузвельт, позиція якого залишалася в межах імперіалізму: «Ми від імені Америки... ми, сини нації, все ще гордимось її юністю... знаємо, що її майбутнє належить нам, якщо нам вистачить мужности вхопити його, і ми увійдемо в нове століття, підперезавши свої чересла для перед випробуваннями, що спіткають нас». Не лише Рузвельт використовував у дебатах ґендерні та ейджиські терміни. Видатний сенатор-антиімперіаліст Джордж Гор (George F. Hoar) у порівнянні з Рузвельтом вважався старомодною людиною, але, будучи союзником Рузвельта, він погодився віддати своє місце у сенаті «молодій людині, яка живе теперішнім, а не затхлим минулим». «Філіппінське питання» породило суперечності між молодими чоловіками та «перестарілими жінками» (хоча в той час вони не мали права голосу) та дискусію з приводу процедури голосування (поміж чоловіків):

Ця країна насамперед потребує патріотів-

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

жінкам, бо вбачають в них джерело авторитету матерів і викладачів. Стайплес не намагається виправдати ґвалтівників, але шукає причини їхніх дій у соціальному расизмові. Водночас він не враховує аспекту «задоволення чоловічого», в якому цим чоловіком цілком відмовлено. Власне, ми не знаємо, хто ґвалтує частіше: білі чи чорношкірі, просто відомо, що останніх частіше звинувачують і тяжче карають.

Стереотипно гіпермаскулінність пов'язують із чоловіками, які мають низькі прибутки або належать до расових меншин. Проте вона притаманна також студентському середовищу, зокрема братським організаціям коледжів. Пітер Лаймен (Peter Lyman) аналізує значення сексистських жартів у коледжах для чоловічих груп кампусів, яких пов'язує засада відмови від усього, пов'язаного з жіночістю. Дослідження Босвела та Спейда (A. Ayres Boswell and Joan Z. Spade) показало, що у найнебезпечніших, на думку студенток, клубах, вечірки проводять у чіткому розмежуванні між жінками і чоловіками. Також вони відзначили, що останні дозволяють собі чимало жінконенависних жартів і відмовляють один

одному у будь-яких позитивних проявах ставлення до жінок. Франклін (Franklin) аналізує розповіді студентів про побиття геїв у коледжах. У цьому випадку гіпермаскулінність також може бути виразом відчуття недовіри до влади. Студенти коледжів – уже не хлопчики, але їй не можуть займати владну позицію в суспільстві. Таким чином, гіпермаскулінність як вираження фалічної сили чоловіків із обмеженою інституційною владою, притаманна не лише винятково бідним чоловікам, яких у певному сенсі виштовхнуто з суспільства соціальними чинниками.

Варто розглянути «чоловіче» в контексті проблеми «незадоволеності чоловічого». Жінконенависна позиція і сексуальна агресія не є характеристиками винятково чорношкірих чоловіків. Схожі риси поведінки можна відзначити і в студентському середовищі, серед військових, а також у чоловіків із різних типів родин. Ефективнішим видається не зосереджуватися тільки на окремих характеристиках ґвалтівників, а розглядати соціальний контекст чи сферу цієї його дії. Це доводить і теза про те, що соціальні сфери (військові організації, професійні сфери домінування чоловіків, братства коледжів), в

83

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

американців, а не купу перестарілих бабусь та німечиних політиканів, які у старечому маразмі вдають з себе державних діячів... нація вас переросла. Дайте собі спокій у якомусь будинку перестарілих та дайте нації шанс зростати. (Гоґансон)

Промови та праці Теодора Рузвельта і його послідовників відображають раціоналізовану імперіалістичну маскулінність, де авантюрний, проте цивілізований білий чоловік «одомашнює» або знищує неповноцінного кольорового дикуна: американського індіанця, африканця, іспанця або філіппінця. Незалежно від мети (розширення американських кордонів, захист західної півкулі від європейської колонізації...) маскулінність Рузвельта залежала від шовіністичного мілітарного націоналізму. Розглядаючи стислу асоціацію маскулінних ідеологій колоніалізму, імперіалізму, мілітаризму та націоналізму XIX–XX ст., факт переважного дотримання та узаконення цих ідеологій чоловіками і силу відповідних рухів та інституцій у творенні сучасного світу, не дивина, що маскулінність та націоналізм «зліплені з одного тіста» – «тіста», з якого виліплені найваж-

ливіші складові структури та культури націй і держав у сучасній державній системі.

МІСЦЕ ЧОЛОВІКІВ ТА МІСЦЕ ЖІНОК У НАЦІЇ

Маскулінність з певних причин найяскравіше втілюється у політиці націоналізму. По-перше, як зазначено вище, національна держава – це маскулінна інституція. Феміністичні вчені наголошують на ієрархічній владній структурі держави, на домінуванні чоловіків на рівні прийняття рішень, на чоловічому керуванні/жіночому підпорядкуванні у внутрішньому поділі праці і чоловічому легальному регулюванні жіночих прав, праці і сексуальності (Фронзвей (Franzway), Корт і Коннел, Грант).

По-друге, культура націоналізму побудована таким чином, щоб підкреслити і поширити маскулінні культурні норми. Такі терміни як честь, патріотизм, легковажність, хоробрість і почуття обов'язку нелегко назвати тільки маскуліністичними або тільки націоналістичними, адже вони безпосередньо стосуються і нації, і чоловічої звятиги.

На мою думку мікрокультура маскулінності

яких зв'язки між чоловіками побудовані на звеличчванні маскулінності засобом приниження жіночого, є найнебезпечнішими для самих жінок.

ФАЛІЧНЕ І ПАТРІАРХАЛЬНА РОДИНА

Є чимало посилянь на те, що чоловіки, які мають низькі прибутки і зазнають соціальних утисків, схильні здобувати не тільки маскулінний авторитет, а й соціальну повагу засобом патріархальної відповідальності і поваги у своїх родинах, яких вони дотримуються завдяки наказам, релігійним та культурним традиціям. Поняття патріархального авторитету, поваги і білої людини переплітаються у дослідженнях, проведених у Джерсі й Бафоло. Опитані чоловіки гостро відреагували на запитання про особисте відчуття проблеми втраченого призначення. За останні роки ринок праці кардинально змінився, а привілей економічних позицій білих чоловіків у порівнянні з жінками чи етнічними й расовими групами практично знівельовано. Раніше чоловіки наголошували на своєму призначенні в родинах і пишались, що не потребують соціальної допомоги. Вони зображали із себе відповідальних громадян, які праг-

нуть працювати, тим самим виокремлювали себе від чорношкірих і латиноамериканських чоловіків, які начебто лише вештаються вулицями, живуть на соціальну допомогу і жодним чином не є відповідальними за власні родини. Вони бачили в цих «інших» небезпеку і займали пози захисників «своїх» жінок і дітей. «Іхньою» жінкою була не тільки дружина, а й всі сусідські жінки, як-то старі самітні вдови. Відповідальність перед родиною і місцевою громадою формувала у таких чоловіків основу їх чоловічої самоідентифікації. Багато з них належало до «груп захисту», які охороняли свою територію.

Проблема суспільного визнання як передумови патріархального авторитету дискутується також стосовно чоловіків, які належать до расових і етнічних меншин. Приміром, за результатами низки досліджень, американські вихідці з Пуерто-Рико відчують себе позбавленими всіх суспільних ознак маскулінності. Вони намагаються одержати громадянство Америки, апелюючи до особистого патріархального авторитету в пуерториканській культурній громаді. На переконання лідерів меншин, патріархальна родина є механізмом утвердження, збере-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

в щоденному житті дуже добре співставляється з вимогами націоналізму, зокрема з мілітаристською парадигмою. Впродовж багатьох років я просила своїх студентів написати на клаптику паперу відповідь на запитання: «Яке найогидніше ім'я Ви можете назвати?». Гендерні відмінності у їх відповідях вражали. Більшість жінок писали «шльондра» (чи відповідник слову «курва»), а більшість чоловіків відповідали – «буравчик», «слюнтяй», «зайчик». Тільки легкодухі лінтюхи вважали за обов'язок відповісти: «справжні чоловіки – не слюнтяй».

Патріотизм – як клич сирени, якому неможливо опиратись, особливо у вирі політичної кризи, а якщо хтось і наважиться – буде приречений на зневагу або й гірше з боку своєї спільноти, сім'ї, а інколи й рідної матері. На протипагу поширеному стереотипові про зусилля матерів утримати синів від маршу на фронт, Болдінг (Boulding) засвідчує ситуацію, коли чимало матерів свідомих противників війни в часи II світової, дорікали синам за пацифізм. Зневага чоловіків за пацифізм значно поширеніша, як зазначає Карлен (Karlen) у праці «Сексуальність і

гомосексуальність»: «У 1968 р. пацифісти заснували кавові кав'ярні поблизу військових баз, щоб поширювати свої переконання серед військових. Один вояка військ спеціального призначення якось сказав: «Ми б'ємось і гинемо не для того, щоб ці клятї гомики сиділи собі разом і попивали кавусю».

Страх бути звинуваченим у боягузництві – не єдиний магніт, що притягує чоловіків до патріотизму, націоналізму та мілітаризму. Нам відома маскулінна жага до пригод. Перелік чоловіками власних бойових заслуг відображає їхні сподівання та захоплення, суть початку великої пригоди, їхнє прагнення не «пасти задніх» у великій місії, тобто війні.

Я тремтів від цього – навіть я, загартований найманець – чоловік, від якого марно сподіватись і натяку на слабкі нерви. У мене пересохло в горлі, і декілька разів маршові колони попливли у дивних еліптичних колах. Присягаюся Богом, в мене текли сльози... (Адамс, Грін).

Нарешті, жінки відіграють особливу, символічну роль у національній культурі, дискурсі та колективній дії, роль, яка відображає маскулінні

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

ження і захисту культури. Таким чином, чоловіки, які належать до етнічних чи расових меншин, нерідко вимагають право авторитету впливати на «їхні» родини.

Інтеграція маргінальних чоловіків через родину є ключовою темою в політичних рекомендаціях, які стосуються проблем чоловіків з меншин. Показовим є твердження Мартіна Лютера Кінга 1967 року, що державна економічна політика повинна прагнути «допомогти чоловікам-неграм віднайти свою маскуліність, поставивши їх економічно на ноги». Він також зазначив, що «справжня маскуліність» є можливістю економічно утримувати дружину і дітей. Кінг скаржився, що рабовласництво зруйнувало нормальні родинні зв'язки і спричинило надалі нестачу сімей, у яких би домінували чоловіки, що, в свою чергу, призвело до кримінальної злочинності серед чорношкірих. З іншого погляду, афроамериканські феміністки натомість підтримують «мультиформальний склад» їхніх родин.

Сім'ї, де домінує чоловік, є небезпечними для жінок у випадку їх перетворення на простір утвердження певних привілеїв як ознак маскуліної влади. Чоло-

віки вихлюпують своє роздратування, спричинене нестачею економічної чи суспільної влади, саме в сім'ї, утверджуючи особисту силу залякуванням, приниженням й побиттям. Вони відчують себе носіями авторитету на власній території й перебирають право карати в разі невиконання їхніх бажань, насильно вимагати потурання, яких вони не одержали добровільно. Саме тому феміністки не підтримують модель суспільної інтеграції через патріархальну родину як суспільну одиницю. Так, у Великій Британії організація «Жінки проти фундаменталізму» виступає проти практик влади переймати доктрини локальних ісламістських лідерів, які наголошують на домінуванні чоловіка як традиції, що презентує «Ісламські культурні закони». Цей рух критикує випадки, коли місцева влада під впливом таких викривлених цінностей по-різному втручається у вирішення проблем сімейного насилля у сім'ях пакистанців у Лондоні та в англійських білих сім'ях.

ЧОЛОВІЧІ РУХИ І «КРИЗА МАСКУЛІННОСТІ»

Доволі дивною видається віра в те, що факт домінування чоловіків може вирішити проблему гвал-

85

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

визначення фемінності та належного місця жінки в нації. Ювал-Девіс (Yuval-Davis) і Анзіас (Anthias) виокремили п'ять ролей жінок, завдяки яким вони беруть участь в етнічних, національних та державних процесах і практиках:

(а) як біологічні виробники членів етнічної спільноти;

(б) як відтворювачі (нормативних) меж етнічних/національних груп (встановлюючи належну жіночу поведінку);

(с) як учасниці ідеологічного відтворення спільноти і як переповідачі культури спільноти;

(d) як символи етнічних/національних відмінностей;

(е) як учасниці національних, економічних, політичних та військових баталій.

Хоча деякі з цих ролей передбачають активні дії і навіть жіноче лідерство у національній боротьбі, список активісток короткий, і ми щоразу чуємо ті самі імена. Розмірковуючи над чоловічим домінуванням у суспільному житті, Горакс зазначив: «Такий виняток як Марґарет Тетчер підтверджує правило». Справді, Ювал-Девіс, Анзіас, Тогіді та ін. наголошують на відчутному для

жінок тискові націоналістів, спрямованому на збереження жіночої підтримуючої, символічної, часто пригніченої, традиційної ролі.

Зіткнувшись з силюванням, жінки інколи схильні приймати націоналізм кризь призму відведених їм націоналістами традиційних ролей – підтримуючи своїх чоловіків, виховуючи «синів нації» і виступаючи символами національної гордості. У наведених випадках жінки можуть використати як націоналістів, так і їх ворогів, або опиратися патріархальним поглядам на жіночі ролі, щоб допомогти у націоналістичних змаганнях. Наприклад, у разі військової окупації чоловіки-націоналісти будуть неодмінно заарештовані або затримані, як тільки з'являться на вулицях групами або поодинокі. Жінки здаються менш небезпечними чи підозрілими, тому можуть супроводжувати чоловіків або бути кур'єрами між ізольованими у домішках чоловіками. Подібно, жінки значно успішніше знаходять підтримку для націоналістичних звершень, оскільки зовсім не виглядають загрозливими та мілітарними. (Едґертон і ін.) Едґертон описує католичок з Північної Ірландії, котрі, виконуючи традиційну жіно-

тувань і злочинності. У той же час дослідники з консервативними поглядами пов'язують усі соціальні проблеми, особливо зростання злочинності й насилля, з послабленням влади чоловіків у суспільстві. А розв'язання цих проблем вбачають у поверненні до «традиційних» (які сповідають домінування чоловіків) родинних цінностей. Рухи на підтримку повернення авторитету чоловікам також вбачають у цьому запоруку відновлення соціального порядку. У 90-х роках набули поширення чоловічі рухи, які зацентрували увагу на «кризі маскулінності». Вони наголошують, що чоловіки повинні «взяти на себе відповідальність» за вирішення соціальних проблем і запевняють, що *спотворена* маскулінність є причиною поширення злочинності й насильства. Різні рухи по-різному обґрунтовують як самі причини, так і чисту природу спотвореної маскулінності. Проте, всі вони солідарні щодо ідеї визнання маскуліної форми авторитету задля добробуту суспільства.

Одним із провідних в Америці є рух за відновлення чоловічого авторитету «Гаранти обіцянок» (англ. «The Promise Keepers»). Організація сповідає ті самі базові принципи, що й інші світські чоловічі

рухи в країні й за її межами. Вирізняє ж її суто американське поєднання християнства, поп-психології й політики. «Гаранти обіцянок» були добре зорганізовані й мали потужне фінансування та підтримку Республіканської партії, а Джордж В. Буш був одним із їхніх лідерів. «Гаранти обіцянок» забезпечили Республіканцям потужну підтримку, використовуючи ідеали статей, які повністю заперечують егалітаризм та прихильність до фемінізму Демократів.

«Гарантів обіцянок» турбують «жінкоподібні» чоловіки, які відмовляються від «ролі лідера» і змушують жінок виконувати чоловічу роботу, а тим самим – спричиняють «національну кризу». Вони зображають Ісуса представником авторитарної маскулінності. Роберт Гікс (Robert Hicks) написав «Маскуліну Подорож» для «Гарантів обіцянок» (англ. «The Masculine Journey»), яку спершу роздавали під час зборів, а згодом почали продавати.

Гікс пише: «Володіння пенісом ставить перед чоловіками виняткові вимоги щодо того, як вони повинні молитися Богу. Ми покликані молитись як фалічні чоловіки, на протипагу тому, як це роблять

чу роль газдинь, були своєрідною попереджувальною системою про рейди британської армії. Таку практику названо «шолом з помийного відра»:

Коли ворожі війська входили на територію, місцеві жінки починали торохкотіти помийними відрами, тягаючи їх бруківкою: здіймали галас і заохочували інших жінок наслідувати їх... Цим торохкотінням численні жінки швабрами і шматками попереджали своїх воїнів про передчасне весняне прибирання.

На додаток до такої «зброї слабких» (Скот, Гарт) жінки цілеспрямованіше брали участь у різних націоналістичних рухах і конфліктах, вступаючи у особовий склад мілітарних об'єднань. Попри хоробрість, обрання традиційно чоловічих мілітарних ролей та вагомість внеску у численні націоналістичні змагання, відразу після здобуття незалежності ці феміністки-націоналістки відчували гніт інституціалізованого патріархату. Націоналістичний рух, надихаючи жінок до участі у визвольних змаганнях, активно пручався перед феміністичними вимогами ґендерної рівності.

Мабуть, найвідомішим випадком, коли націоналістичний рух «відкинув» своїх сподвижниць, став Алжир. 1962 року Алжир нарешті звільнився від французького колоніального гніту. Боротьба виявилась довгою і запеклою, відвоювання Алжиру стало видатною подією завдяки активній участі жінок. Даніель Дямілла Амаран-Мін (Daniel Djamelia Amrane-Minne), який опитував жінок-ветеранів Алжирського руху за визволення у праці «Des Femmes dans la Guerre d'Algerie», повідомляє про 11 000 жінок, що брали активну участь у національному русі опору, і про ще 2 000 учасниць збройних заходів. Незважаючи на інтенсивне втручання жінок у мілітарні рухи мусульманської країни, тільки-но незалежність було здобуто, алжирські жінки знову опинилися на кухні й змушені були помінати військові строї на закриті сукню і паранджу.

Розгортаючи дискусію довкола мусульманського націоналізму, можна прослідкувати маскулінність та націоналізм як організований, гегемонний взаємозв'язок, що простежується лише в мусульманських спільнотах, проте важливо пам'ятати, що релігійний націоналізм, як і будь-який

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

андрогенні, нейтральні або ожіночені чоловіки, популярні у сфемінізованих церквах ... (ст. 49). Сексуальна енергія наділена особливою духовністю (ст. 55)... Наші сексуальні проблеми тільки вказують на потребу висловити, виразити настанову молитися нашим фалосам... (ст. 56). Я переконаний, що Ісус був фалічним у всіх фалічних пристрастях, які ми наслідуємо і відчуваємо як чоловіки» (ст. 180-181).

Такі твердження, а також поблажливе ставлення до «гріхів» молодих людей у їхній «фалічній» або «військовий» період життя, викликали обурення серед християн. Попри полеміку, «Гаранти обіцянок» продовжували звертатися до Біблії, хоча щораз менше поширювали її на з'їздах. Фалічна версія християнства вигідно приваблювала чимало чоловіків – на зібраннях організації вона об'єднувала протестантів і католиків. Їм усім імпонувало гасло дотримання ідеалу фалічного авторитету і «повернення» статусу лідера у родині, причому не як вередливому, безвідповідальному сім'янинові-насилньнику, а поміркованому, справедливому і релігійному чоловікові.

«Гаранти обіцянок» марно намагалися «залучи-

ти» до свого руху чорношкірих чоловіків. Політичні рухи останніх справді сповідують близькі до їхніх цінності, але, разом із тим, у «кризі» чорної маскулітності вони звинувачують передусім расизм, а не фемінізм чи геїв. Вже йшлося про те, що насильство і кримінальність серед чорношкірих чоловіків уособлює відповідь на відмову в «чоловічому». Чорні політичні лідери часто говорять про боротьбу з расизмом в Америці як про боротьбу за втрачену маскулітність. Це видно з попередньо згадуваних промов Мартіна Лютера Кінга та зі слів Елдріджа Клівера, який належить до руху «Чорна влада» («Black Power movement»). 1965 року Клівер проголосив: «ми повинні мати наше чоловіче». Дехто з чорношкірих дослідників стверджує, що фемінізм «дозволив білому чоловікові згуртувати свої дії і відокремитись, водночас викрививши і заплутавши відносини чорних жінок/чоловіків».

Проблему «кризи чорної маскулітності» в американській расовій політиці висвітлює «Мільйонна демонстрація чоловіків» 16 жовтня 1995 року. Того дня 837000 афроамериканських чоловіків пройшли вулицями Вашингтона. Внаслідок високого рівня

87

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІТНІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

інший, схильний до консерватизму, де консерватизм часто означає патріархат (Ювал Девіс (Yuval Davis) та ін.). Ця теза частково відповідає до тенденції націоналістів виступати «відновниками традицій» і використовувати традиції як легітимну основу для національного будівництва і культурного відродження. Традиції, справжні чи вигадані, зазвичай патріархальні, викривають чітку та сильну природу маскулітних привілеїв і тонкий зв'язок між маскулітністю і націоналізмом.

ЖІНОЧИЙ СОРОМ І МАСКУЛІННА ЧЕСТЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СІМ'І

Чимало теоретиків націоналізму помітили схильність націоналістів до прирівнювання нації до сім'ї: це очолюване чоловіками домогосподарство, де чоловіки та жінки виконують «природні» ролі. Допоки жінки виступають політично підкореними у національних рухах і політиці загалом, як було показано вище, вони також займають важливе символічне значення матерів нації. Пуританство «матерів на батьківщині» має бути бездоганним, тому націоналісти особливо

зацікавлені у сексуальності та сексуальній поведінці своїх жінок. У той час як традиційні чоловіки мають виступати захисниками сім'ї та нації, жінки, згідно з уявленнями традиціоналістів, втілюють сім'ю та національну гордість: ганьба жінки – ганьба сім'ї, ганьба нації, ганьба чоловіка.

Найяскравішим прикладом політики стилю вбрання та манери поведінки служить політика паранджі в мусульманському націоналізмі. За межами домівки арабські та мусульманські жінки носять традиційний одяг – починаючи від суконь на західний манер, що скромно прикривають руки та ноги, до яких інколи додаються хустка чи шалик, і аж до іранської чадри, довжелезного шалика чи каптура, одягнених поверх повсякденного вбрання, або навіть повністю закритого обличчя й тіла в Саудівській Аравії. Більшість тих жінок стверджує, що традиційний одяг – їх добровільний вибір. Жінки аргументують свій вибір тим, що вуаль – це визволення, своєрідний щит від сексуального споглядання чоловіків, вуаль дає змогу відчувати себе особою, а не сексуальним об'єктом, – статус, цілком недосяжний для захід-

безробіття, безпритульності та великої кількості ув'язнених чорношкірих, гасла демонстрантів закликали чоловіків «брати на себе відповідальність». Чорних чоловіків закликали «повернути» собі місце лідерів у сім'ях. Організатори акції звернулися до жінок із проханням влаштувати собі «День відгулу» («Day of Absence») – не з'явитися на роботу, в школу, на тренування чи ділові зустрічі. Отже, символізм події цілком зрозумілий: коли жінки пішли додому, звільнивши сфери публічного, чоловіки зайняли їх як лідери.

Одним із гасел демонстрантів було твердження, що тільки чорні чоловіки можуть правильно виховувати чорних хлопчиків і молодь маскулінності. З цього можна зробити висновок, що відсутність зрілих чоловіків і посилення впливу дорослих жінок діє на хлопчиків і призводить до злочинності та насильства серед чорношкірих. Дехто з громадських лідерів виступає за впровадження «чоловічого виховання» і/або створення шкіл для хлопчиків, у яких би працювали лише чорношкірі чоловіки. Під час «Мільйонної демонстрації» останні також закликали приділяти більше уваги дітям, усиновлювати чорношкірих сиріт, працювати волонтерами в організаціях

на зразок «Старших братів» («Big Brothers»), які практикують призначення менторів («офіційних друзів») для «важких» підлітків, котрі схильні до кримінальних дій чи насильства. Таким чином, чоловіче буде сформовано і реалізовано завдяки відповідальності за дітей на соціальному і сімейному рівнях. Проте внесок чоловіка у виховання дитини є чітко концептуалізованим як такий, що відмежований від ролі жінки у цьому. Чоловік виховує дітей, особливо хлопчиків, якщо ж його немає – тоді немає і авторитету й стратегії у вихованні.

Схожі міркування щодо проблеми бідності й злочинства серед чоловіків расових меншин можна прослідкувати й поза межами Америки. Приміром, у фільмі виробництва Нової Зеландії «Колись були вояками» («Once Were Warriors») чітко зображено гіпермаскуліність Джейка («Jake the Muss») – безробітного маоританського батька. Він є агресивним і жорстоким у ставленні до членів своєї родини. Менш відомим є продовження цього фільму – «Що станеться з тим, у кого розбите серце» («What Becomes of the Broken-Hearted?»). У ньому розповідається про те, як до Джейка повертається почуття

них жінок (Тогіді). Інші прихильниці вуалі носять її як символ націоналізму та антизахідного, антиколоніального або антиімперіалістичного протесту проти західних союзницьких режимів, що оголошують паранджу поза законом. Для решти жінок вуаль символізує незадоволення та протест проти втрати економічних і соціальних позицій внаслідок урбанізації та індустріалізації (Мак Леод). Дехто, переважно іммігрантки, використовує паранджу як перешкоду асиміляції (Філ). Багато жінок у паранджі обурюються неможливістю її зняти і на додачу тим, що акт спротиву корупційному урядові та окупантам перетворився на дієвий засіб пригнічення та контролю жінок чоловіками. У численних звітах Августина в «Палестинській жінці» (1993) висловлено жаль та образу жінок щодо примусу носити паранджу:

Головною причиною того, що тут, у Газі, жінки вдягають хустку, є примус їх до цього. Для жінки надто небезпечно вийти з дому з непокритою головою. Деякі мусульманські фанатики навіть погрожують закидати хімікатами жінок, які не вдягають хусток. Звичайно, є безліч релігійних

жінок, які вдягають хустку без особливих вагань. Інші жінки виходять з раціональних міркувань: вважають хустку не виявом ісламського фундаменталізму, а символічним знаком боротьби за визволення «Інтифади». А ще багато жінок змушені ховати волосся під тиском своїх чоловіків (Бербері (Berberi)).

Жінки зіткнулися з складною проблемою протистояння насильницькому насаджуванню хустки. Якщо вони повстануть за свої права як жінки, то викличуть незадоволення своєї громади, стануть зрадниками національної ідеї. У випадку, коли етнічні та національні спільноти перебувають в періоді стагнації, більшість жінок не бажає ставити під сумнів патріархальні нав'язування, такі як паранджа. Про це згадують палестинські активістки.

Ми не можемо відкривати зараз другого фронту, ми не воюємо з чоловіками в часі боротьби проти окупації ... ми мусимо відкласти питання ґендерного визволення до повної перемоги... Коли матимемо власну державу, зможемо подбати й про жіночі проблеми. (Августин).

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

відповідальності за одного з його синів, коли того засмокує злочинний світ. Тоді батько, щоб урятувати хлопця від насильницької смерті, втручається в його долю. Якщо перший фільм закінчується болючим криком розлюченого Джейка, коли його покидає дружина, то другий – теплим відчуттям надії після примирення з сином.

Ідея реставрації зв'язків між батьком і сином не надто різниться від ідеї про чоловіків меншин. Чи не найпопулярнішою останнім часом серед чоловічих рухів стала ідея необхідності суворого чоловічого нагляду за хлопчиками як запоруки їхнього перетворення на чоловіків. Найвпливовішою щодо цього питання визнано книжку Роберта Блая «Залізний Джон» («Iron John»). Вважається, що вона змінила американську маскуліність і стимулювала численні рухи поза межами Америки. Засновані на вченнях Блая чоловічі рухи прийнято називати «міто-поетичними». Вони стрімко множилися у 90-і роки в Канаді, Австралії й Америці. Трохи менший вплив книжка мала у Великій Британії. Блай – поет, який покинув академію і міське життя й переселився до маленького містечка разом із дружиною й дітьми. Він

живе зі своїх творів й перекладів скандинавської літератури. Блай часто подорожує – проводить поетичні читання і семінари на тему маскуліності. «Залізний Джон» викриває реальність, у якій сини не отримують від батьків того, чого потребують, аби стати чоловіками. Сучасна маскуліність – викривлена маскуліність і тому вона призводить до небезпечної гіпермаскуліності й ожіноченості. Для Блая винуватим злочинцем є не фемінізм, а сучасний реальний світ, який віддаляє чоловіків від його справжньої маскуліності.

У багатьох своїх поезіях Блай досліджує зв'язок живого світу і людського розуму, який наповнює міркування автора про проблеми чоловіків. Він говорить про те, що чоловіки втратили ритуали посвячення хлопчиків у чоловіки. Урбаністичні суспільства розірвали традиційні для чоловіків зв'язки і замінили їх змагальністю і бюрократією. Сучасне суспільство обмежило чоловіків раціональністю і притуплює їхнє емоційне спілкування. Блай приділяє чимало уваги природному і надає вадливих функцій зв'язкам із ним. Він виводить програму індивідуальної трансформації через групи чоловіків способом налагод-

89

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІНІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

Питання жіночого вбрання та поведінки – це справді питання пуританства та чоловічої честі. Жіноча сексуальність перетворюється переважно на справу первинного національного інтересу принаймні з двох причин. По-перше, роль жінки в націоналізмі збігається із роллю матері, символу серця і дому нації. Ювал-Девіс нагадує нам: «У Франції була так звана *La Patrie*, образ жінки, що народжує, як уособлення революції.» Обговорюючи африканський націоналізм у Південній Африці Гаїтскель та Унтергольтер стверджують, що африканські жінки постійно з'являються у риторичі та образах африканського народу, де вони переважно виступають як матері.

По друге, жіноча сексуальність турбує націоналістів тому, що жінок – як дружин та доньок вважають носіями маскуліної честі. Приклад – етнографічний звіт про концепцію Афганського мусульманського націоналізму щодо контролю над ресурсами, спеціалізацією праці, землею та жінками. Ця концепція визначається як справа честі: звичай (пурдах) – ключовий елемент у збереженні сімейної честі і гордості (Могадам). Ель-Сольх і Мабро облагороджують зв'язок між

чоловічою та сімейною честю, з одного боку, та жіночою сексуальною пристойністю – з іншого, що створює ситуацію, у якій чоловічою справою є змагання, а жіночою – програв: «Чесць вбачається як відповідальність чоловіків, а сором – жінок... чесць треба активно здобути, а сором потребує пасивної оборони».

Не тільки у чоловіків Третього Світу чесць поєднується з жіночою сексуальністю, пристойністю і соромом. Якщо жіночу плідотворність пошановують в образі «матері нації», то жіноча сексуальність здатна дискредитувати націю. Мосс змальовує згаданий дуалізм в описі жінки у контексті європейської історії націоналізму: з одного боку, жіноче втілення нації спирається на вічні догмати... (i) пропонує невинність та чистоту, а також пристойність. Однак, з іншого боку, право, яке потребує жінка, щоб бути сексуальною, дійсне і для чоловіків: «діва зі щитом, дух, що супроводжує маскуліного лідера», щоб сприяти «блаженству миру, досягнутого маскуліним героєм». Такі уявлення прийнятної жіночої сексуальності різко контрастують з жіночим «декадентством» (повії та лесбійки), яке виявляло не-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жування між ними нових зв'язків невіддільно від ритуалу. Оптимальними ж умовами для її реалізації він вважає близькість до природи. Автор звертається до традиційного сільського життя як такого, що, на відміну від міського, стимулює «природні» гендерні ідентичності. Перебування у природному середовищі у зв'язках з іншими чоловіками розкриває «Цеус енергію».

Чим саме є Цеус енергія – невідомо. Ось одне з визначень, запропонованих Блаєм: «Чоловічий авторитет, прийнятий заради суспільства». Про який авторитет йдеться – щодо кого? Блай зазначає, що веде мову не про «патріархальний» авторитет. Він цілком схвалює фемінізм як рух за відновлення жіночого, яке є природним. Автор також стверджує, що чоловікам і жінкам властиві різні природи чи пак душі. Він стурбований, що через те, що більшість людей має негативний досвід, пов'язаний з викривленим чоловічим авторитетом, нинішні суспільства не схильні сприймати будь-який різновид авторитету. Чіткою є його позиція щодо унікально важливої ролі чоловіків у вихованні хлопчиків. У проблемах, що стосуються лідерства чоловіків, бідності й расо-

вих меншин, автор більше концентрується на ритуальних і символічних способах передачі мудрості ставати чоловіком, ніж на практичних аспектах у вихованні дітей.

Австралійський психолог Стів Біддольф, який є автором численних відомих праць на тему маскулінності й батьківства, перекладених 15-ма мовами, знаний також як «популяризатор Блея». Біддольф здобув свій авторитет радше як психолог, ніж поет. Він переконаний, що втрата зв'язків між хлопчиками і чоловіками призвела до соціальної кризи. Як і Блай, Біддольф ностальгійно посилається на романтичну картину доіндустріальних часів, звинувативши у «кризі маскулінності» індустріальну революцію. Злочиним останньої він вважає поштовх до відокремлення виробництва від сфери домашнього, а отже – відлучення батьків від дому. Таким чином, хлопчиків стали виховувати дружини, які – як жінки – не спроможні навчати їх, як ставати чоловіками. За словами Біддольфа, хлопці без опіки доброго батька або чоловіка-ментора приречені наслідувати стереотипи гіпермаскулінності й у пошуках контактів із чоловіками формувати злочинні групи або

патріотичність та послаблення нації, зневагу до чоловіка нації. І бажані, і небажані любовні побачення жінок нації та чужих чоловіків можуть вилитися у кризу честі і спричинити насильницьку помсту. Сандерс описує грубу наругу австралійських чоловіків (білих та аборигенів) щодо добровільних любовних сексуальних зв'язків між афроамериканськими чоловіками з обслуговуючого персоналу та австралійськими жінками під час II світової війни, що переросло у расову і сексуальну істерію такого високого рівня, що шестеро чорних солдатів було страчено за жакливі згвалтування двох білих медсестер у Новій Гвінеї.

СЕКСУАЛЬНІСТЬ ТА МІЛІТАРИЗМ У НАЦІОНАЛІЗМІ
Сексуальність постає проблемним питанням у маскулінності та націоналізмі не лише через сексуальне пуританство, але й через діяльність жінок. Енлой (Enloe) зауважує: «як тільки націоналістичний рух мілітаризується... чоловічі привілеї в суспільстві укріплюються». Авторка посилається на суто маскулінну природу речей мілітарних. В армії, як виявилось, – надмірна сек-

суальність. Тут я спираюсь на деякі маскулінні (гетеро...) сексуально забарвлені аспекти мілітарних інституцій та діяльності.

Насамперед сексуально забарвленою вважаємо природу війни. Горстон стверджує, що всі форми політичної влади, включно з військовою, містять в собі еротичний компонент: маскулінний еротизм, втілений у поняттях «військова сила» та «доблесть». Класична історія багата на згадки, де сила та доблесть на полі бою пов'язується з маскулінною сексуальною потенцією, – з часів заборони Юлієм Цезарем статевих актів перед битвою (чи, ближче до сучасності, – заборона інтимних стосунків безпосередньо перед соціальним еквівалентом війни чи спортивним змаганням), щоб не втрачати сили.

Мосс критикує дебати у Німеччині з приводу визнання мастурбації та гомосексуалізму як сексуальних практик, що ставлять під загрозу національну мілітарну потугу, й описує війну як «заклик до мужності».

Другий аспект сексуального забарвлення мілітарних інституцій і дій зосереджено на зображенні ворога на війні. Приклади багатьох воен

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕКСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

ж ставати «плаксивими» відлюдьками, чім найближчим другом буде комп'ютер. Як і Блей, він пропонує програму індивідуального перетворення, у якій акцентується на ролі зв'язків між чоловіками.

І Блай, і Біддольф підтримують ідею рівності у відносинах чоловіків і жінок, все ж прив'язуючи маскулінність до особливого авторитету: авторитету тренування хлопців для того, щоб вони стали чоловіками. Ось що чітко відрізняє їх від консервативних чоловічих рухів на кшталт «Гаранти обіцянок». Проте такі рухи не конфронтують із соціальними привілеями чоловіків. Вони стверджують, що чоловіки і жінки мають бути в рівних умовах, але ні у своїй риторичі, ні в практичній діяльності, вони не протистоять соціальним привілеям чоловіків. Батьківство — це також чимало нудної і неприємної роботи, проте «мітопоетичні» чоловічі рухи зацікавлені тільки в чоловічому авторитеті від батьківства. Їх також не влаштовує розподіл рутинної, важкої роботи батьків. Ці рухи заохочують чоловіків до спілкування й ігор зі своїми синами, але ніяк не до готування їжі для них, прання їхніх речей чи, приміром, невідлучного піклування, коли ті хворіють. Більше того, чоловіки

наголошують на вихованні хлопчиків, проте зовсім не в захваті від ідеї допомагати доглядати за немовлятами і доньками.

Дослідники фемінізму стверджують, що саме участь чоловіків у повсякденному догляді за дітьми *сприяє зростанню* гендерної рівності. Приміром, Ісак Балбус говорить про свою особисту позицію щодо рівного статусу батьків як результат соціопсихологічного аналізу матерів. Передусім вони доглядають дітей, що й спонукає до гендерної нерівності й жінконенависті. Скот Колтран стверджує, що його широкий порівняльний аналіз неіндустріальних суспільств показав, що «в суспільствах, де чоловік долучався до виховання дітей, а жінка до керування маєтком, помітно менше демонструється мужність і виявляється повага дружини, менше ідеологічного жіночого підкорення». Він також виявив «прямий, статистично чіткий зв'язок між близькими відносинами батька з дитиною і суспільним статусом жінки (це означає участь жінки у прийнятті рішень)». Складно визначити, якими змінними оперує Колтран. Імовірно, що Колтран, так само, як і Блай, романтизує доіндустріальні суспільства. Немає нічого незвичного в тому, що люди

91

КЕРОЛ ГЕРІНГТОН
ФАЛІЧНА
МАСКУЛІННІСТЬ
ЯК ХИМЕРА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

та національних конфліктів демонструють картини чоловіків-ворогів в образах сексуальних демонів, які гвалтують жінок нації або євнухів без чоловічої потенції. Аналіз Бедерманом теоретичного дискурсу Теодора Рузвельта подає обидва образи. В «Африканських забавах» Рузвельт подає перевагу колоністів, поблажливе ставлення до африканських чоловіків, які в його описах зображені «сильними, терплячими, дотепним...», у яких є щось дитяче, варте захоплення... Звичайно, як всі дикуни і більшість дітей, вони мають знати своє місце». Оцінка Рузвельтом корінних американців менш пронизана «батьківською» доброзичливістю, особливо відтоді, як індіанці почали становити військову загрозу для білих чоловіків, останні ж за Рузвельтом: *не воюють проти цивілізованих ворогів, вони воюють у час, коли жінки і діти страждають від долі сильних чоловіків. Їхні кохані та дружини, викрадені і зґвалтовані, стають рабнями, наложницями якогось брудного, бруталного індіанця.*

На додачу Мосс зображає жінок на полі бою як жертв сексуальної агресії та експлуатації. Він зазначає, що образ жінки полонив солдатські мрії

та уяву як об'єкт сексуального бажання або бідної, здатної на самопожертву Мадонни; інакше кажучи: польової повії або польової медсестри. Ворожих жінок шаблонно характеризували, як невивагливих та доступних: повії, шльондри, узаконені об'єкти зґвалтувань. Підсумок всіх воєн багаті на згадки та дискусії з приводу зґвалтувань, сексуального поневолення та сексуальної експансії, здійснених не лише окремими чоловіками чи невеликими їх групами, але й арміями, вищим командуванням як складової національної політики.

Зевелейт підсумовує: «Жінка — незвідана територія бажань, до якої звертаються чоловіки на кожному щаблі історичного розвінчання у пошуках матеріалу для утопій, що аж кишать бажаннями».

Третім аспектом сексуального забарвлення мілітарних конфліктів вважається використання маскулінних уявлень про зґвалтування, проникнення та сексуальні змагання у зображенні військового озброєння та ворогів. Часто повторювана фраза голосливо наказує: «Нахилися, Саддаме». Фразу вигадано для ракетних ударів

проектують свої утопії на доіндустріальні суспільства, власне минуле або інші культури. Феміністичні утопії зазвичай містять тези про рівну участь чоловіків і жінок у вихованні дітей, в економічному і політичному житті. Не прагнучи відродити маскулінізм засобами символічності й авторитарного батьківства, як це бачать чоловіки, феміністки переконані, що соціальні переваги перейдуть саме від чоловіків, які долучаються до рутинного у вихованні дітей. Вони мають серйозні сумніви щодо ідеалу батьківства як джерела чоловічого авторитету. Натомість наголошують, що крім народження дитини і годування її грудьми, батьківство потребує рівних внесків і від жінок, і від чоловіків.

ВИСНОВОК

Привабливість для багатьох чоловіків міту про втрачений маскуліний авторитет наприкінці ХХ та в перші роки ХХІ століття є симптомом того, що маскулінізм перебуває в кризі. Сучасні чоловічі рухи прагнуть закріпити маскуліний авторитет у сім'ї, спираючись на ідеал ґендерно роздільних функцій у вихованні дитини. Однак досить сумнівно,

чи справді така стратегія може позбавити багатьох чоловіків почуття власного безсилля, яким їх наділяє обіцяна фалічна влада. Дослідники маскулінізму відзначають малоімовірність можливості наслідування домінуючої фалічної маскулінізму: фалічна маскулінізм є просто недоступною для більшості чоловіків. Домінуючим «мірам чоловічого», заснованим на владі прийняття рішень і забезпеченні захисту й матеріальної підтримки, властиво виключати незаможних чоловіків, особливо це поширено серед представників расових і національних груп. Крім того, дуже часто чоловіки не усвідомлюють зиску, який їм надають їхні ж чоловічі привілеї, натомість гостро відчують власну вразливість в особистому житті. Для більшості чоловіків маскулінізм є химерою. Вони відчують, що це «щось» має бути їхнім, проте «воно» все ж залишається поза межею досяжного.

Переключал Ірина Клименко та Ольга Голіченко

по цілях в Ірані у період війни у Перській затоці.

Існує певна тенденція у національній обороні: персоніфікувати та сексуально забарвлювати характеристики дій держав та армій. Кон стверджує, що один добре відомий радник національної безпеки «видав» таке: «За часів Джиммі Картера США розставляли ноги перед Совецьким Союзом». Кон відзначає подібні, сексуально забарвлені, зображення експертами з оборони США західнонімецьких політиків, які турбувались про перегрупування ракет в Європі у 80-х роках: «Ті німаки – то купка кульгавих шмаркачів і буравчиків-виляк». Сексуально забарвлений мілітарний дискурс багато в чому завдячує гетеросексуальним нормам, що виявляється при розгляді уявлень про зґвалтування упродовж війни у Перській затоці у 1991р.: напади, які потребували захисту і помсти прирівнювались до гетеросексуальних зґвалтувань жінок («зґвалтування Кувейту»); напади, покликані завдати поразки іранському ворогові трактували як гомосексуальні зґвалтування чоловіків («нахилися, Саддаме»).

ВИСНОВОК: НА ЗАХИСТ МАСКУЛІННОСТІ

Що ж нам дало порівняльне дослідження маскулінізму та націоналізму? З одного боку, розуміння різноманітної природи зв'язків між націоналізмом, патріотизмом, мілітаризмом, імперіалізмом та маскулінізмом допомагає відшукати сенс деяких бентежних тем сучасності. Для мене завжди було таємницею, чому чоловіки у мілітарних та парамілітарних інституціях – носії чоловічої манери поведінки і сили характеру – завжди виглядають такими стурбованими та наляканими приходом чорних, жінок, а зараз і гомосексуалістів у військовій інституції та організації. Неналежний, часом істеричний опір різноманітності ясно й чітко існує поза межами мілітарних кордонів і набуває нового значення, якщо зрозуміти, що чоловіки захищають не лише традиції, але й конкретну расову, ґендерну чи сексуальну концепцію: поняття чоловічої білої та гетеросексуальної маскуліної ідентичності подаються з усіма труднощами та привілеями, що крокують пліч-о-пліч з гегемонною маскулінізмом.

Потрібно розуміти, що чоловіча реакція відображає не тільки захист чоловічих привілеїв, але

¹ Дослівний переклад англійського «emasculated» – кастрований. У тексті термін передає певні переживання, спричинені суспільними химерами щодо маскулінності.

² Автор визначає характерно інтенсивну дію, вживаючи англійські «penetrate» (проникати всередину, входити, продиратися) і «thrust» (атакувати, різко наступати, проштовхувати).

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

й захист чоловічої ідентичності та культури для того, щоб прояснити наявність фундаментальних проблемних питань, з якими стикнулися чоловіки, ідейно віддані маскулінним та національним інституціям і такому ж стилеві життя.

Іншою тривожною проблемою, яку висвітлили дослідження маскулінності та націоналізму, є пошук відповіді на питання: чому чоловіки йдуть на війну? На початку 90-х телебачення у США демонструвало серіал про Громадянську війну. Ніч за нічю я вслухалася у голоси чоловіків та жінок, коли вони розповідали про небезпеки, жахиття, біль, горе, злість, відчай, породжені кривавим конфліктом у американській історії. Ніч за нічю я запитувала себе – навіщо чоловіки продовжують воювати?

Я могла б зрозуміти мотивації чоловіків з Півдня – з їхньої точки зору це був захист Батьківщини та стилю життя. Я зрозуміла «принципи» обох сторін: державне право, об'єднання, аболіціонізм, і відчула силу військової повинності та офіційного примусу. Однак, я не зрозуміла, за що боролись Північні штати, насправді маючи тільки бажання повоювати. У XIX ст., та й зараз,

афроамериканців не пригортають до серця мешканці Північних штатів, не роблять цього і їхні жінки. Хоча на Півночі і був організований рух проти рабства, немає причин вірити у його широку і пристрасну підтримку, що виллалась у потребу війни для північних жителів США.

Я знайшла перший поштовх до вирішення головоломки не у наукових працях, а у власній сім'ї, точніше, у абсолютному незацікавленні власного чоловіка у моїх пошуках.

Те, що лава за лавою чоловіче гарматне м'ясо з Півночі вишикувалось, щоб померти у великій битві, не було для нього чимось надто проблематичним. Взагалі, одні й ті самі факти шокували мене і нудили мого чоловіка. Причина криється у якійсь дуже ґендеризованій і не менш відносній сфері. Тепер ми обоє її викрили для себе: маскулінність та націоналізм.

Звичайно, є війни, яким чоловіки опираються, і є чоловіки, які завзято опираються всім війнам. Але коли визначити війну «обов'язком, честю, патріотизмом, захистом свободи або американським стилем життя», опір для багатьох чоловіків (і жінок) перетворюється на боягузтво та ганьбу.

гомофобія – знаряддя сексизму

с

ю

з

е

н

ф

а

р

р

© С.Фарр, 1995

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Для чоловіків до протистояння бридкій загрози суспільного приниження (чому це він не на фронті?) додаються «підсолоджувачі»: жага пригод, обіцянка маскулінного братерства, можливість випробувати себе, шанс запам'ятатись у історичних, триваліших за життя, подіях.

Дія принципу батога і пряника робить немислимим тут захоплення війною, хоч воно і смертельне для чоловіків. Мій чоловік інтуїтивно збачує реальність; я повинна була написати цілу статтю, щоб «догнати» її.

Я не хочу сказати, що всі чоловіки однаково реагують на «клич до зброї». Як сказано вище, існують расові, класові та сексуальні відмінності у чоловічому та жіночому баченні гегемонної маскулінності і різні потяги з цього приводу. Насправді, багато жінок – патріотки, не байдужі до справи честі і надзвичайно мобільні; а багато чоловіків критикують гегемонну маскулінність та націоналізм і аж ніяк не мобільні. Були історичні моменти коливання гегемонії: скажімо, відоме протистояння війни у В'єтнамі. Маскуліністична та націоналістична ідеології можуть полонити жінок так само, як і чоловіків. Скажімо,

епітет «буравчик». Я вже казала, що чоловіки вважають його образою вищого ґатунку. Кон назвали «буравчиком», коли вона брала участь у імітації війни корпорації RAND. Кон скаржилася, що їй дуже допекли тим «буравчиком» попри те, що вона – жінка і феміністка, займає певний ранг, і термін цей не мала би вважати за глибоку особисту образу. Кон опирається в даній ситуації на силу групового братерства та на реальний захист соціального контексту. Беручи участь у симуляції, вона стала «учасницею дискурсу», перейняла на себе порядок слів, концепції, символи, що складають «не лише лінгвістичні можливості, але і мене саму у цій ситуації». Іншими словами, Кон «маскулінізувалась». Чому ж жінки, перебуваючи у маскулінных організаціях та ситуаціях, не фемінізують інституції і порядки, а маскулінізуються? Чи жінки, приходячи в армію, стають «чоловіками»? І якщо їх буде там досить – то чи фемінізується армія? Чи існує та критична маса, точка відліку, з якої жінки починають набувати маскулінності, перебуваючи у маскулінных інституціях, або ж починають трансформувати інституції згідно з фемінними інтересами і

ДЖОАН НЕЙДЖЕЛ
МАСКУЛІННІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛІЗМ;
ГЕНДЕР
ТА
СЕКСУАЛЬНІСТЬ
У ТВОРЕННІ
НАЦІЙ

Гомофобія – ірраціональний страх і ненависть до тих, хто відчуває любов і сексуальний потяг до людей власної статі. Незважаючи на те, що у глибині свідомості я знала значення цього слова, але воно не було мені відоме аж до кінця сімдесятих, і, уперше його почувши, я була вражена тим, наскільки важко його вимовити, наскільки у нього огидні і звучання, і зміст. Подібно до слів «расизм» чи «антисемітизм», це слово викликає асоціації з несвободою, словесним і фізичним насильством, ба навіть смертю.

У своєму житті мені довелося зазнати на собі дію гомофобії, коли від тебе відмовляються друзі, тобто загрожує втрата роботи чи навіть життя, я також була свідком набагато гірших речей, з якими зіштовхувалися інші геї та лесбіянки: втрата дітей, побиття, зґвалтування, смерть. Сила гомофобії доволі потужна, аби 10-20% людей жили зі страхом, якщо вони приховують свою сексуальну орієнтацію, або у небезпеці, якщо їхня сексуальна орієнтація відверта чи зазнавали і першого, і другого. Сила її також достатньо велика, щоб інші 80-90% населення залишалися обплутаними своїми власними страхами.

Задовго до того, як у мене з'явилось слово для опису поведінки, я намагалася знайти джерело його сили, здатної зіпсувати і навіть зруйнувати життя. Найпростіше пояснення було таке: любити людину однієї з собою статі або ненормально (тобто – це хвороба), або аморально (себто – це гріх).

Вивчення теорії хвороби привело мене до усвідомлення того, що гомосексуальність – просто питання сексуальної індивідуальності, і формується вона, як і гетеросексуальність, не цілком зрозумілим шляхом. Як стверджують експерти Асоціації американських психологів, гомосексуальність не є більшим порушенням норми, аніж ліворукість. Просто певний відсоток населення ТАКИЙ. Бути гетеросексуальним чи бути праворуким – не значить бути здоровішим. Що й справді нездорово, а іноді навіть служить причиною таких сильних стресів і захворювань, що вони можуть призвести до самогубства, – то це гомофобія. Та соціальна хвороба, яка породжує настільки сильні негативні відгуки, осуд і насильство щодо геїв і лесбіянок, що нам доводиться усе життя боротися за виховання і збереження почуття власної гідності.

Теорія гріховності особливо цікава, оскільки вона висловлюється настільки часто і з такою неприхова-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

культурою, яку вони вносять у ті заклади? Цікаво, чи «гендерне забарвлення» урядів спричиняє пов'язування націоналізму з приготуваннями до війни і її веденням, а не з будівництвом шкіл, музеїв, шпиталів, систем охорони здоров'я та соціального забезпечення, громадським транспортом, мистецтвом, проведенням розважальних заходів, природоохоронною діяльністю? Якщо держави займаються всіма цими справами, вони не спроможні слугувати моральним еквівалентом війни.

Відповідь на питання про маскулінізацію жінок чи фемінізацію маскулінних інституцій важлива для творення національної та міжнародної політики.

Чи буде помітним поступ у державному порядку і у розмежуванні націоналізму та маскулінності, якщо багато жінок увійдуть в політичну сферу у всьому світі? Енлой ставиться до цього скептично. Вона виділяє обмежені зміни, що стали результатом багатьох національних визвольних рухів і стверджує: у багатьох поствоєнних державах стало «звичною справою» замінити біля керма влади тубільну маскулінність на колоніальну.

Даючи оцінку націоналістичним рухам, які спромоглися повалити старі і створити нові імперії, видається дивним, що міжнародна політична система не зазнала радикальних змін. Однак націоналістичний рух, сформований маскуліністичною гордістю і полонієрним патріархальним баченням нової національної держави, виступає ще одним актором на міжнародній арені. Кільканадцять нових патріархальних націй-держав можуть трохи більше загромадити світовий більярдний стіл, що не змінить світової гри, розіграної на ньому.

Існує ще одна крутиголовка, вирішення якої започаткувало для мене дослідження маскулінності і націоналізму. Мова йде про інший спосіб, яким я, як жінка, можу прирівняти свій громадянський досвід до такого ж досвіду чоловіків.

Як говориться у прислів'ї Африканської Савани, «жінка не має племені». А що, коли жінка не має нації? Чи, можливо, «нація» у жінки пов'язується з відмінними від чоловічих почуттями. Від нас не очікують захисту Батьківщини, управління державою чи її представництва. Звичайно, багато жінок взяли на себе згадані функції, але наша

ною ненавистю і з катедри проповідника, і з боку мирської громади людей, котрі вважають *Біблію* за найкращий доказ. Однак існує доволі серйозне свідчення того, що приблизно вісім послань на гомосексуальність у *Біблії* найчастіше прочитують некоректно. За словами д-ра Вірджинії Реймі Молленкотт з її есеї *Християнство і Криза* «левову частку дискримінаційних заходів щодо гомосексуалістів виправдовують тим, що насправді є загальноприйнятим правильним прочитанням *Біблії*. Чимало англійських перекладів *Біблії* містять слово «гомосексуаліст» у вкрай негативному контексті. Насправді ж слово «гомосексуаліст» у *Біблії* ніде не зустрічається. Цього слова немає в жодному зі збережених оригінальних текстів – ні єврейською, ні грецькою, ні сирійською, ні арамейською мовами. Слів «гомосексуаліст» і «гетеросексуал» не було в жодній мові аж до 1890-х рр., коли вперше з'явилося усвідомлення того, що існують люди з досмертною, зумовленою самим їхнім складом орієнтацією на власну стать. Тому використання деякими перекладачами *Біблії* слова «гомосексуальність» є прикладом екстремістського підходу, який загрожує людським і громадянським правам гомосексуалістів» (с. 383-4.4.11.87).

До цього д-р Молленкотт додає, що як доказ для осуду гомосексуалістів використовують два слова з Першого послання [св. апостола Павла] до Коринтян 6.9 [сучасний переклад у виданні Українського Біблійного Товариства такий: «9 Хіба ви не знаєте, що неправедні не впадуть до Божого Царства? Не обманюйте себе: ні розпусники, ні ідоляни, ні перелюбники, ні блудодійники, ні мужоложники, 10 ні злодії, ні користолобці, ні п'яниці, ні злоріки, ні хижакі – Царства Божого не впадуть вони!». – *Прим. перекл.*] і одне слово з Послання [св. апостола Павла] до Тимофія 1.10 [«9 ... Закон не покладений для праведного, але для беззаконних та для неслухняних ... 10 розпусників, мужоложників, розбійників, неправдомовців, кривоприсяжників, і для всього іншого, що противне здоровій науці, 11 за славного Євангелією блаженно-го Бога, яка мені звірена». – *Прим. перекл.*], але вже у ХХ ст. було встановлено, що перше з переліченого треба розуміти як мастурбацію, а друге стосувалося чоловіків-повій, доступних як для чоловіків, так і для жінок. Існує ще шість місць у *Біблії*, які, на думку деяких дослідників, стосуються гомосексуалістів, але все це викликає заперечення сучасних учених. Наприклад, гріх, про який ідеться в уривку про Содом і Го-

присутність у маскулінних інституціях держави – уряді й армії – не толерується, або ж ми займаємо сірі другорядні ролі: секретарка, коханка, дружина. Ми відсторонені від нації, маємо менше шансів на вагомість та виконання громадського обов'язку, наш внесок розглядають як «приватний», пов'язаний з жіночим дискурсом, і, отже, менш шанований та визнаний. Розглядаючи відмінності між чоловічою і жіночою причетністю у концепції нації та держави, не видається дивним гендерне «провалля» між чоловіками і жінками у багатьох політичних категоріях. Таким чином, тісний зв'язок між маскулінністю і націоналізмом, як і всі гегемонні структури, не тільки формує почуття і стиль мислення чоловіків, але й клеїмує серця і душі жінок.

Переклали Віталій Бохняк, Леся Сорокопуд

¹ В англ. мові існує гра слів: man водночас означає чоловік та людина (*прим. перекл.*).

морру (Буття 19.1-10) набагато менше стосується гомосексуальності, а радше – негостинності і групового зґвалтування. Закон гостинності шанувався повсюдно, і Лот намагався дотриматися його всупереч тому, що, схоже, було загрозою групового зґвалтування з боку гетеросексуальних городян на адресу двох ангелів чоловічої статі, які перебували в будинку Лота. Коли ті, хто зупиняється на цьому уривку, гадають, що в ньому осуджується гомосексуалізм, то вони певно пропускають повз увагу те, що, на мою думку, є головним сенсом, чи, якщо хочете, суттю гріха: пропозицію Лота віддати своїх незайманих дочок як жертв для можливого групового зґвалтування. Це – чудовий приклад приниження, дегуманізації і найгрубішого насильства у ставленні до жінок.

Вісім згадок у *Біблії* (але жодної безпосередньо від Ісуса) начебто щодо гомосексуальності – це вкрай мало у порівнянні з кількома сотнями згадок (багато з них пролунали з уст Ісуса) про гроші та потребу справедливого розподілу матеріальних благ. Однак дуже мало хто, посилаючись при цьому на *Біблію*, закликає покласти їх в основу економічного ладу.

Зрештою, я прийшла до висновку, що гомосексуальність, гетеросексуальність і бісексуальність МО-

РАЛЬНО НЕЙТРАЛЬНІ. Певна сексуальна орієнтація не є критерієм добра чи зла. Що справді важливо, то це не те, якої статі люди, котрі вступають у взаємні стосунки, а те, який зміст цих стосунків. Чи є в цих стосунках насильство, підпорядкування однієї особи іншій? Чи дають ці стосунки можливість людям рости? Очевидно, що варто у контексті цих критеріїв розглядати усі стосунки незалежно від того, вступають у них люди протилежної статі чи однієї.

Перші проведені мною семінари були спрямовані на те, щоб продемонструвати ці два моменти, і я припускала, що коли б вдалося викликати усвідомлення їхньої неспроможности, то люди перестали б бути гомофобами, зрозуміли б, що гомофобія – питання громадянських прав, і скерували б зусилля на боротьбу проти неї. Семінари пройшли з великим моральним піднесенням, їх учасники виявили співчуття, розуміння та обурення несправедливістю.

Ці восьмигодинні семінари розбудили свідомість і ще більше спонукали учасників до дій проти гомофобії як ще одного способу гноблення особи в шерезі уже відомих, але я все-таки відчувала, що чогось бракує. Я відчувала, що силу гомофобії усе ж дуже і дуже недооцінюють навіть після того, як ми розглянули

97

СЮЗЕН ФАРР
ГОМОФОБИЯ –
ЗНАРЯДДА
СЕКСИЗМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

магдалена
школа мужчин
і маскулінности
френсв

теорії захворювання і гріха, а також те, як відчувають себе лесбійки в гомофобському світі, чому лесбійки воліють не виявляти себе і яким чином лесбійство загрожує домінуванню чоловіків. Усі елементи, здавалося, були присутні, але ми не могли зв'язати їх в єдине ціле.

У міру того, як упродовж низки років я проводила подальші семінари, я знайшла кілька важливих тем, які й допомогли остаточно сформулювати цілісну картину:

1) Жінки починають розуміти, що центральним моментом, який пов'язує різні випадки обмеження їхніх прав, є економіка.

2) Жінки, які зазнали побиття, заговорили про те, що ті, хто їх бив, називали їх лесбійками.

3) І гетеросексуальні жінки, і лесбійки високо оцінили семінари, бо отримали рідкісну нагоду поговорити про свою сексуальність і загалом про сексизм.

Приблизно в той самий час (1985-86 рр.) Національна Коаліція проти побутового насильства (НКППН) скотактувалася із Міністерством юстиції (МЮ) щодо надання значних субсидій на два роки для проведення заходів – інформування та організації тренінгів у ситуаціях побутового насильства – в за-

гальнонаціональному масштабі. Незадовго перед тим, як рішення про надання субсидії мало бути оголошене, НКППН зазнала нападок з боку консервативних груп на кшталт *Фонду Спадщини*, які назвали її «пролесбійською, профеміністською, антиродинною» організацією, відтак МЮ вирішило не надавати субсидії. Замість цього воно сформулювало т.зв. «кооперативну угоду», яка дозволяла МЮ контролювати і схвалювати всю проведenu роботу і запевнило консервативні організації, що майбутня діяльність не буде ані пролесбійською, ані антиродинною. Головним об'єктом суперечки між НКППН і МЮ було те, що НКППН не погоджувалася на втручання у свою роботу і контроль над нею стороннього органу, і, зрештою, через постійне невдоволення МЮ «радикальними» і «лесбійськими» проблемами НКППН анулювала угоду наприкінці першого року. Упродовж цього року не припинялися заяви і висловлювання стурбованості з боку МЮ і деяких членів НКППН на адресу лесбійського керівництва НКППН і його нібито заклопотаності лише лесбійськими проблемами. Багато жінок постраждало від цих чвар, роботу НКППН було на рік призупинено, і в організації відбувся внутрішній розкол. Це було найгіршим цькуванням лесбійок.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

«Це вже край! – вигукнула моя психолоподружка. – Ти їдеш учитися, як стати справжнім чоловіком! До цього довів тебе той твій фемінізм!»

Моя психолоподружка була не єдиною особою, яка гадала, що Школа мужчин і маскулінності (School of Men and Masculinities) в Ризи існує саме для того, щоб провадити курси «Як стати стовідсотковим хлопцем» для тих, хто переживає уславлену вже кризу маскулінності (див. Сюзан Фалуді). Справа, однак, обіцяла бути зовсім іншою: для запрошених викладацьких знаменитостей (д-р Урсула Мюллер, д-р Джефф Герн, д-р Іріна Новікова) учасників курсів ретельно добиралися старанно, щоб забезпечити полум'яні дискусії на теми стосовно функціонування чоловіків в організаціях, чоловіків і насильства, представництва чоловіків у ЗМІ, критичних студій над чоловіками, перспектив гегемонної маскулінності та інших. Мої студії над

маскулінністю та чоловіками розгорталися двома шляхами: теоретичним (лекції, семінари, читання матеріалів, презентації) та практичним (щоденне спілкування з представниками чоловічої статі багатьох націй та сексуальних орієнтацій). Нижче намагаюся подати ефекти моїх спостережень.

МАСКУЛІННІСТЬ МАКЕДОНСЬКА

Його ім'я – Александар Македонський. Вже першого дня по приїзді він витягнув мене з ознайомчо-познайомчого вечора і промаршував пів Риги, висловлюючи страшний жах від співмешканця-гея. Задзвонив до батька-міністра, котрий порадив йому по-чоловічому просто зціпити зуби. Александар знайшов у мені опору після того, як схопив міцно за плечі посеред повної руху вулиці і спитав: «Ти нормальна?!», а я відповіла: «В усякому разі, я не гей», що його якимось заспокоїло. Александар попросив, щоб його перемістили в інший номер, куди наступного дня вселилася Маскулінність сербська (див. нижче). Маскулінність македонська не відступала від мене до кінця Школи ні на крок, у зв'язку з чим я довідалася, що: 1)

Будучи однією з лесбійських лідерів НКППН у ту пору посилення гомофобських атак, я продовжувала проводити семінари про гомофобію по усій країні, маючи тепер можливість навести більше особистих прикладів ядучої ненависти і страху перед лесбіянками та гомосексуалістами з боку організацій та окремих людей. Для нас, прихильниць ідеї створення світу, вільного від насильства, це був час болю, а іноді й люти, час глибоких щиросердечних страждань за тих із нас, хто зазнавав особистих нападок. Однак моя мати, як і багато матерів, завжди говорила: «Що не робиться, усе на краще», і, безумовно, саме завдяки нагромадженню цього досвіду окремі елементи нашого розуміння стали складатися в єдиний образ.

У той день, коли я перестала реагувати на нападки і замість цього стала приділяти більше часу міркуванням, само собою сформулювалося просте корінне питання для теми семінару: «Яким буде світ без гомофобії для усіх – чоловіків і жінок, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації?» Яким би простим воно не здавалося, спочатку це питання викликало певне потрясіння, оскільки більшість із нас, хто працював у русі проти насильства, приділяло значну частину нашого часу роботі з руйнівними, негативними наслідка-

ми насильства, і в нас залишалося дуже мало часу на роздуми про перспективи. Іноді складно створити в уяві картину світу, в якому ми ніколи не жили, але без подібної картини ми не могли ясно усвідомити, в який бік нам слід рухатися у своїй роботі над змінами у суспільстві. Після відповіді на це запитання приходили й інші відповіді, і, нарешті, від семінару до семінару вималювався цілісний результат нашої колективної роботи.

Ось деякі з відповідей жінок:

– Дітей не будуть називати паливодами чи зманиженими, вони просто будуть тим, ким вони є, і матимуть змогу робити те, що хочуть.

– Люди зможуть любити того, кого хочуть, незалежно від статі, проблема буде тільки в тому, чи хороша він/вона людина, чи сумісна, чи любляча.

– Постане змога поглиблення ніжних стосунків між жінками і чоловіками, жінками і жінками, чоловіками і чоловіками, і вони не будуть сконцентровані навколо сексу, люди не боятимуться образ через те, що вони виявляють ніжні почуття до актуальних чи потенційних друга/подруги.

– Якщо виникне змога для вияву ніжних почуттів, усі ми не почуватимемося більше в ізоляції, особли-

99

СЮЗЕН ФАРР
ГОМОФОБИЯ –
ЗНАРЯДДА
СЕКСИЗМУ

чоловік є владикою світу; 2) обрізаний мужчина-македонець не бажає зменшувати своє сексуальне задоволення, з огляду на це не користуватиметься презервативами, бо вмерти можна не тільки від СНІДу; 3) після любовного акту партнерка на знак вдячності зобов'язана поцілувати свого владика в яєчка; 4) до уваги береться тільки задоволення чоловіка, а жінка нехай тримає язика за зубами, якщо ж не тримає, то вона – абсолютна егоїстка; 5) жінка повинна мати на що сісти і чим зітхнути, крім того, вона повинна бути цілковито відданою (підлеглою) своєму чоловікові. Македонська маскуліність характеризувалася також тим, що мала македонський звичай відригувати, голосно пукати та зачіпати всіх руками під час розмови, а якщо мова заходила власне про дамський бюст, то жінка мала нагоду удостоїтися бути зачепленою/ущипнутою/обмацаною в тій частині тіла, яка стала предметом розмови. Будь-які претензії слід було скеровувати виключно до тисячолітньої традиції Македонської маскуліності, а вказання на тілесні границі мало стільки ж сенсу, що й спроба переконати Маскуліність у необхід-

ності вживати презервативи (себто горохом об стінку).

МАСКУЛІННІСТЬ СЕРБСЬКА,

себто Міодраг, була гомосексуальною орієнтацією з садомазохістськими уподобаннями і мала звичай вихвалитися своїми завоюваннями та розповісти деталі під час сніданку. Міодраг мав мету життя: довести число своїх хлопців до чотирьох тисяч чотирьохсот сорока чотирьох; на той час він затримався на числі п'ятсот двадцять п'ять і дуже від того потерпав, бо мав уже майже сорок років і боявся, що йому ніколи не вдасться досягти своєї мети. Переживання Маскуліності стосувалися також тіла, яке з віком набирало вагу і втрачало привабливість. А життя Сербської маскуліності відбувалося головню у товаристві інших тіл, що обиралися з вишуканим смаком. Жіночі тіла викликали огиду, і він не дозволяв навіть, щоб його поплескала жінка по плечу по-дружньому звертаючи на себе увагу. Доторк жіночої руки завжди закінчувався скандалом. В інтелектуальних диспутах із Сербською маскуліністю слід було будь-

во ті, хто зазвичай рідко відчуває на собі такі вияви, наприклад, неодружені літні люди.

– Жінки зможуть виконувати будь-яку роботи за власним вибором, не боячись ярлика чоловікоподібності.

– Якщо чоловікам не доведеться більше доводити і утверджувати свою мужність, насильства стане менше. Їхнє бажання доминувати і керувати не буде поширюватися з особистого рівня на рівень внутрішньої та зовнішньої політики і використання усе досконаліших та могутніших озброєнь для контролю над іншими країнами.

– Люди зможуть носити будь-який одяг за власним вибором, і головним критерієм його буде зручність, а не вияв жіночності чи мужності.

– У повсякденному житті не буде поділу ролей за статевою ознакою.

Саме на цьому етапі семінарів, коли було створено образ світу без гомофобії, учасники відчули, що аналіз почав усе розставляти на місця. Хтось помітив, що все, про що ми говорили, стосується ролей, які ми виконуємо за статевою ознакою. Це дуже схоже на початок курсу про сексизм. Наступним питанням стало: «Уявіть собі світ без статевої ролей – із сексуаль-

ною орієнтацією, яка може бути мінливою, але без ролей, зумовлених статтю». Далі: уявіть собі світ, в якому можливості не визначаються статтю чи расою. Сам лише міраж такого світу викликає в жінках хвилю жвавого зворушення, бо це світ свободи, проблиск якого тільки-но ледь видний, але про який кожен глибоко в душі знає, що він – реальний. Це – чиста радість.

Ми говорили про те, на що схоже було би життя у світі, в якому не було б жодного сподівання чи спілкування з дитиною, заснованих на расових або статевоїх критеріях, а замість цього кожній дитині незалежно від раси чи статі було б дано стільки можливостей вибору, скільки змогло б узагалі дати суспільство. Потім ми обговорювали те, якими були б хлопчики й дівчатка при досягненні статевої зрілості й пізніше, якби не починалися руйнівні очікування, пов'язані зі статевою роллю, після чого досягнення дівчаток починають гіршати; що було б, якби жінки мали змогу отримувати освіту і робити фаховий вибір, заснований на їхній економічній рівності з чоловіками; що сталося б із питаннями влади та управління, і, відповідно, з насильством, якби була справжня рівність. Відсутність апріорних статевоїх ролей відкрила би

що уникати точки зору гетеросексуальної особи, що в деяких випадках годі було здійснити. Тож Сербська маскуліність реалізувалася на міжнародній конференції прав геїв та лесбіянок, яка власне відбувалася і яка, хоч і була цікавою багатьом учасникам Школи, заходила в суперечність із заняттями, напр., з раси, етнічності та багатоманітних конструкцій маскуліності.

МАСКУЛІННІСТЬ СИБІРЬСЬКА

Леонід, який умів чудово згинати пальці. У своїй презентації він представив громаду чоловіків, які влаштували собі життя в його місті, вийшовши із сибірських в'язниць. Членів тієї громади можна було впізнати по тому, що вони ніколи не сідали, а завжди присідали навпочіпки (у в'язницях немає крісел), а також порозумівалися за допомогою згинання пальців у різних напрямках. Відповідний згин відповідних пальців міг виражати ієрархію влади, добрі або погані наміри та грошові квоти в обладках. Сибірська маскуліність не дала себе розшифрувати під кутом сексуальної орієнтації, а після якогось чергового дня пиття пива та викликаного ним

доброго настрою, Маскуліність відкрила нову орієнтацію під назвою «фригідний алкоголік». Якщо фригідний, то і так неважливо, в який бік він обернеться, бо і так це його не цікавить. Щоб він не чувся відчуженим, я теж вступила до клубу фригідних алкоголіків, без членських внесків і без прав та обов'язків (новеньких охочих радо приймають, не треба обов'язково бути алкоголіком). Леонід був надзвичайно галантний у стосунках із жінками, а пояснював це своїм добрим польським вихованням (його дід був поляком, засланим у Сибір).

МАСКУЛІННІСТЬ УКРАЇНЬСЬКА

Театральний режисер Павло, з фіксацією ставити жінок на чоловічі ролі і чоловіків на жіночі. Ефект – добре відома п'єса раптом виявляється чимось зовсім іншим, у позитивному розумінні. Під час Школи Українська маскуліність змобілізувала різні маскуліності та фемінності для поставлення п'єси Моніки Мілевської «Савонарола». У ролі Савонароли виступила Іріна з Білорусі, що мала довге біляве волосся і виглядала як маленька русалка. Савонарола несамовитий (-та?). Пре-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

МАГДАЛЕНА
ФРЕНСЬ
ШКОЛА МУЖЧИН
І
МАСКУЛІННОСТІ

зможу досягти рівності. Жінкам, як виявилось, дуже важко завершити подібні бесіди. Воля вабить.

Патріархат – посилена віра у домінування і контроль з боку чоловіків – це ідеологія, а сексизм – система, яка утримує її на належному рівні. Заведений порядок такий: кому служать статеві ролі? Чоловікам і жінкам, які прагнуть влади, використовуючи ці ролі. Хто страждає від статевих ролей? Майже цілковито жінки і частково чоловіки. Як зберігаються статеві ролі? Знаряддями сексизму: економікою, насильством, гомофобією.

Чому ми не шукаємо з усією пристрасністю шляхів викоринення статевих ролей і, отже, й сексизму? Я глибоко переконана, що в кожній людині є іскра прагнення до свободи, а історія світового жаху – від нацистських концтаборів до білого панування у Південній Африці і побиття жінок – це історія спроб загасити цю іскру. І якщо з неї не запалає полум'я, то лише тому, що знаряддя придушення і руйнування за довгі роки завдали таких втрат, що ця іскра майже згасла.

Сексизм, система, яка утримує жінок у підпорядкуванні в чоловіків, утримується трьома могутніми знаряддями, призначеними для заподіяння жінкам болю і втрат чи погроз це вчинити – як уже йшлося

вище, це економіка, насильство і гомофобія. Історії про жінок, побитих чоловіками, про жертви найгіршого прояву сексизму, показують, що ці три сили знову і знову поєднуються. Коли побиті жінки пояснюють, чому вони залишаються з гвалтівником чи повертаються до нього, вони знову і знову кажуть: тому, що вони не могли самостійно утримувати самих себе і дітей, вони не мали достатньої кваліфікації для роботи, вони не могли оплатити за житло, транспорт, медичну допомогу для дітей. А як їх тримають під контролем? Шляхом насильства і загрози насильства, фізичного і словесного, так, щоб вони боялися за своє життя і за життя своїх дітей і не вірили у власні здібності та власну цінність. А чому їх били? Тому що вони не були досить гарні, не були «справжніми жінками» чи повставали проти свого гвалтівника так, як не мала би повстати «справжня жінка». І тому чоловік-гвалтівник, маючи підтримку суспільства, почуває себе виправданим у власних діях, спрямованих на те, щоб утримати жінку на своєму місці.

Насамперед варто розглянути проблему економіки, оскільки багато феміністок вважають її головною причиною сексизму. Дослідження, проведене ООН, результати якого були обнародовані на заключній кон-

зентація Павла, підготована в рамках занять, стосувалася участі українських хлопців в угорських порнофільмах. Павло представив фрагмент фільму і попросив зупинити, коли нам вже набридло дивитися. Я крикнула «Вже!», як тільки несміливий хлопець дозволив себе роздягти іншому. Всі потім гнівались на мене, що я не могла стерпіти збентеження на обличчях акторів-натурників.

МАСКУЛІННІСТЬ ФІНСЬКА

Бачена тільки у короткометражному фільмі з геппенінгу фінського мистця. Фільм у рамках свого докторату аналізувала колежанка-фінка, історичка мистецтва. Головним героєм геппенінгу був сам мистець Теему Макі. Упродовж десяти хвилин він стояв голий перед сталеву шафою і бився в неї головою й обличчям так сильно, аж з його рота і носа почала литися кров. Потім він увійшов до шафи, онанізував там, і глядачі через дверцята шафи, відчинені у відповідний момент, побачили сім'явиверження. Македонська маскулінність покинула залу. Я мала тільки одне запитання: «Як ти збираєшся це інтерпретувати?».

МАСКУЛІННІСТЬ ТАДЖИЦЬКА,

себто Насріддін і Шералі, які за будь-яку ціну намагалися повернути чинність і повагу мусульманській гетеросексуальній маскулінності. Це виражалося у комбінаціях вищого рівня, як-от: від продажу обідніх купонів (повідомлення не підтверджене, а вчинок не доведений) принагідним туристам, підчіплення кобіт («гаражів»), щоб «запаркувати» у них свій «автомобіль», а також висловлювання жакливого обурення після того, як зрозуміли, в чому полягає гомосексуальна любов. Панове Таджикиські маскулінності робили собі фотографії з кожною Фемінністю окремо, ніколи з усіма разом (ніхто не збагнув, чому, але, як сказав мій співмешканець-таджик, із яким я мешкала в Будапешті, це явно означає, що кожна дівчина зокрема зараховується як чергова здобич). У рамках солідарності з негетеросексуальними орієнтаціями всі фемінності вирішили вдати із себе лесбіянку, що було щоразу ляпасом для таджиків. Віддаючи належне точності спостерігача-учасника, хочу ще додати, що кожна з Таджикицьких маскулінностей була одружена і мала четверо (Насріддін) або п'ятеро (Шералі) дітей.

ференції Міжнародного Десятиліття Жінки, проведеної в Найробі, Кенія, у 1985 р. підтверджує цю думку: у світі жінки виконують 75% роботи, одержуючи 10% заробітної плати і володіючи 1% власності. На користь цієї думки свідчить також становище у США, де уряд не поділяє ідею рівності в оплаті праці; як заявив Р.Рейган, рівність в оплаті – «жарт». Очевидно, що цю ідею вважають небезпечною. Чоловіки отримують вигоду не лише від неоплачуваної праці жінок вдома, але й від недоплати в рамках горизонтальної жіночої сегрегації, як у випадку державних службовців, або зростаючого *tokenism* на робочих місцях, коли вважається, що кілька позитивних прикладів про просування по службі мусять задовольнити всі жіночі запити в галузі економічної рівності. Ба більше, вони одержують дохід від жіночого тіла завдяки порнографії, проституції та міжнародному сексуальному рабству жінок. А білі чоловіки здобувають вигоду від праці і жінок, і кольорових чоловіків. Вимушена економічна залежність ставить жінок під контроль чоловіків і обмежує можливості вибору жінок, коли йдеться про самовизначення та самодостатність.

Справедливість сказаного підтверджується також тим, що, згідно з даними Міжнародної Комісії у спра-

вах трудящих жінок, у середньому жінки всіх рас, працюючи цілий рік, заробляють тільки 64 центи на кожен долар, який заробляють чоловіки. За даними Бюро перепису США лише 9% працюючих жінок заробляють понад 25000 доларів США на рік. Існує найжорстокіша опозиція прийому жінок на нетрадиційні місця праці, тобто такі, де зазвичай зайнято не більше 25% жінок. Після того, як жінка одержує одне з таких високооплачуваних місць, вона часто зіштовхується із сексуальними нападами, побиттям лесбіянок і насильством. Очевидно, що на робочих місцях повсюдно існує прагнення утримати жінок на традиційних ролях, так, щоб єдиними робочими місцями, для яких жінки «підходять», були б низькооплачувані.

Насправді варто розглядати економічні чинники не лише як корінь сексизму, але і як глибинну рушійну силу будь-якого гноблення та придушення. Економічна система США має форму піраміди, де на вершині якої перебувають кілька осіб, переважно білих чоловіків, яких утримує величезна кількість неоплачуваних або низькооплачуваних працівників у основі цієї піраміди. Глянувши на неї, ми розуміємо, який зв'язок існує між сексизмом і расизмом, оскільки в основі піраміди знаходяться жінки і кольорові. Ми також по-

У заняттях Школи брала також участь Болгарська маскулінність, але вона була або закохана, або інтелектуальна і провадила дискусії з Британською маскулінністю (Джефф Герн) на тему Балканських маскулінностей у кризі. Моя власна маскулінність відзначила, що не легко бути чоловіком у час кризи, і сховалася за фемінність. В рамках після-Шкільної травми я страждаю тепер на гіпертрофію Аніми над Анімусом. І добре почуваюся.

Переклав Андрій Доместик

д ж а с т і н
д ж е ф ф н і

чинаємо розуміти причину наполегливих зусиль зберегти ці системи гноблення (сексизму та расизму), які полягають у прагненні зберегти неоплачувану і низькооплачувану працю.

Сюзан Демарко і Джим Найтавер з *Mother Jones* повідомляють, що за даними журналу *Forbes* 400 найбагатших родин Америки отримали за минулий рік чистий дохід у розмірі 550 млн. \$ кожна. Ці та ще менш ніж мільйон інших родин – приблизно 1% усього населення – процвітаюча верхівка нашого суспільства. У 1976 р. на частку найбагатших родин Америки (1%) припадало 19,2% сукупного національного багатства. (Ця сума включає всю готівку, нерухомість, цінні папери, підприємства, твори мистецтва, особисту власність й усе інше, що має фінансову цінність). До 1983 р. цей 1% володів уже 34,3% нашого багатства. Сьогодні 1%-а верхівка американського суспільства володіє більшим майном, аніж 90% тих, хто перебуває в основі піраміди (травень 1988 р., стор. 32-33).

Для самопідтримки цієї системи економічної нерівності 90%, необхідна дуже складна, заплутана система узаконеного гноблення для підтримки статускво, щоб переважна більшість не вимагала справедливої частки багатства і ресурсів і не зруйнувала чин-

ної системи. Всі інститути – школи, банки, церкви, уряд, суд, засоби інформації – повинні бути задіяні для підтримки подібної системи відвертої нерівності.

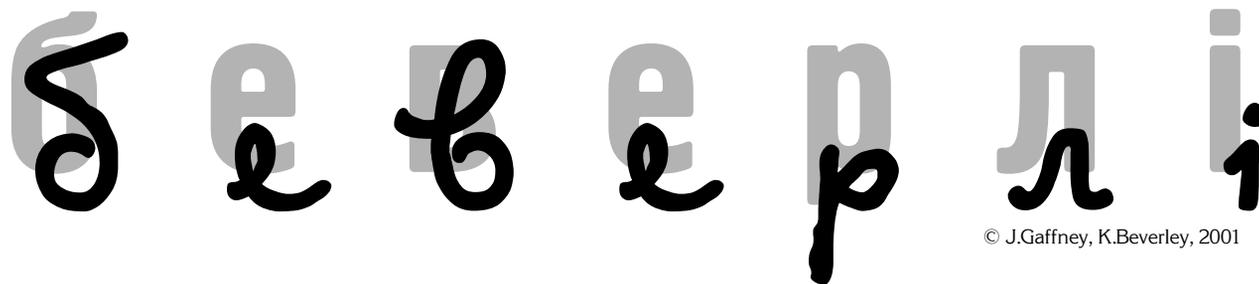
Що трапиться, якщо жінки здобудуть такі самі можливості заробляти гроші та владу, що й чоловіки? Що трапиться, якщо ці можливості будуть розподілятися справедливо, незалежно від статі, раси і місця проживання? Що буде, якщо можливості в отриманні освіти і навчання професійним навичкам будуть рівними? Чи стануть жінки витратити значну частину своєї молодості на підготовку до заміжжя? Чи буде критерієм заміжжя економічне виживання жінки? Що станеться із владою та керівництвом? Чи будуть жінки залишатися з гвалтівниками? Якщо жінка матиме економічну незалежність у суспільстві рівних можливостей для жінок, чи будуть її вважати власністю батька чи чоловіка?

Економіка – механізм управління і у сексизмі, і в расизмі. Якщо людина не може придбати їжу, житло й одяг і забезпечити цим дітей, тоді її можна змусити багато чого зробити для власного виживання. Повсюдно основним прийомом є забезпечення тих, хто контролює блага, безоплатною чи не цілком компенсова-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

та
та зумовлення структури та соціальної організації
індустрії з продажу сексуальних послуг чоловіками
у лондоні на початку XXI сторіччя

ною працюю. Тому ми і спостерігаємо жінок за неоплачуваною працюю в домашньому господарстві чи на низькооплачуваних роботах, як і кольорових, зайнятих на самих лише низькооплачуваних робочих місцях.

Методика тут комплексна: обмежити можливості одержання освіти для жінок і кольорових, а відтак не давати їм посісти робочі місця з адекватною оплатою праці, пояснюючи це тим, що жінки і кольорові не мають необхідних здібностей для такої роботи. Перекласти провину на жертву економіки і підтримувати її самооцінку на низькому рівні через приховування і перекручування ситуації в засобах інформації та освіті. Дозволити кільком кольоровим і жінкам досягти успіху в дохідних сферах і на цій підставі підсилити звинувачення на адресу тих, хто не може цього «зробити». Зробити так, щоб ті окремі, хто досяг успіху в здобутті сили, обернулися проти тих, хто зостається позаду, а не використовували отримані можливості для того, щоб змінити ситуацію для усіх. Підтримувати серед середнього класу міт про дефіцит, про те, що робочих місць і ресурсів недостатньо так, щоб середній клас не об'єднався з робітниками, іммігрантами і безробітними. Така методика забезпечує

підтримку системи контролю й одержання доходу небагатьма і постійне джерело дешевої праці для цієї підтримки.

Якщо хтось вибивається із загальних лав, відніміть у нього/неї роботу. Нехай бездомність і голод зроблять свою справу. І, зрештою, ми скажемо: «Я б зробив/зробила те, чи це – був/була би відкрито тим/тією, ким я є, підняв/підняла би голос проти несправедливості, працював/працювала би на забезпечення громадянських прав, вступив/вступила би у профспілку, вийшов/вийшла би на політичну маніфестацію тощо – якщо в мене не було б цієї роботи. Я не можу собі дозволити її втратити». Ми дозволяємо знову і знову чинити із собою неналежним чином, оскільки в нас немає іншого способу вижити.

У русі жінок, які зазнають побоїв, вважають, що витоки неналежного ставлення знаходяться у проблемі влади та керівництва, і вихід із ситуації полягає в тому, щоб вивчити методи впливу влади та управління на наше життя, розвивати підтримку, підвищити самооцінку й опанувати контроль над нашими рішеннями і життям. Нам ще треба успішно застосувати ці методи у своєму економічному житті. Хоча тут потрібні величезні зміни, але шлях до рівності і цілісності

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

РЕЗЮМЕ

Феміністські теорії зосереджені на аналізі можливостей жінок трансформувати суспільство так, щоб перестати бути залежними, зважаючи на контроль та утиски з боку патріархальних відносин.

(Абботт та Воллас, 1997: 284)

Фемінізм виходить з позиції, що жінки пригнічені патріархальним та соціально побудованим за принципами чоловічого мислення суспільством. Традиційно вважають, що чоловіки не можуть зазнавати утисків у межах сконструйованого ними соціуму. Фемінізм намагається зробити прозорими патріархальні структури та вказати на «простір», всередині якого найліпше видно реальний стан жінок.

Ця стаття є дослідженням двох провідних служб, що працюють з чоловіками, які займаються торгівлею сексуальними послугами у центральній частині Лон-

дона. Дані цього дослідження дають нам змогу порівняти традиційно підлеглу позицію жінок із ситуативним досвідом «прихованого» населення чоловіків в індустрії сексуальних послуг. Це вказує на те, що гегемонічні та гетеросексуальні структури створюють ситуацію, за якої працівники чоловічої статі, як і жінки у сфері продажу сексуальних послуг, займають в суспільстві другорядну позицію.

Ключові слова: індустрія з продажу сексуальних послуг; соціальна структура; патріархія; контроль; упередженість; економіка

Фемінізм виходить з позиції, що жінки пригнічені патріархальним та соціально сконструйованим за принципами чоловічого мислення суспільством. За соціальним конструкціонізмом, повсякденне знання твориться через соціальну взаємодію та інтерпретації людьми «фактів» цієї взаємодії. Традиційно вважають, що жінки займають підлеглу позицію у сконструйованому чоловіками суспільстві. Чоловіки експлуатували та приховували реальне становище жінок, щоб і далі їх пригнічувати.

ДЖАСТІН
ДЖЕФФНІ ТА
КЕЙТ БЕВЕРЛІ
ЗУМОВЛЕННЯ
СТРУКТУРИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ
ІНДУСТРІЇ
З ПРОДАЖУ
СЕКСУАЛЬНИХ
ПОСЛУГ
ЧОЛОВІКАМИ
У ЛОНДОНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ

відкритий. Але тут буде потрібно принаймні стільки ж особистої мужності і ризику, і такої ж колективної підтримки, які потрібні жінці, котра вирішила покинути свого ґвалтівника, і ці вимоги справді дуже значні. Проте, щодня знаходяться побиті жінки, які мають мужність піти від свого ґвалтівника. Вони йдуть прямо в невідоме. Щоб зруйнувати систему економічного домінування і контролю знадобиться рух людей, які мають таку мужність і здатні йти на ризик.

НАСИЛЬСТВО – наступний засіб утримання жінок на своєму вузько окресленому місці та ролі. По-перше, існує фізичне насильство, яке виражається у побитті, зґвалтуванні та інцесті. Коли побиті жінки звертаються у притулки і розповідають про своє життя, найчастіше вони кажуть, що їх не тільки били, але і ґвалтували, а дітей спонукали до інцесту. Робота в русі жінок проти насильства упродовж майже двох десятиліть дала достатньо доказів того, що кожен подібний акт, включаючи зґвалтування та інцест, є спробою досягти влади й установити контроль над іншим. У кожному випадку жертву розглядають як річ і використовують для задоволення потреб ґвалтівника. Насильство використовують як засіб покарання і досягнення слухняності.

Насильство щодо жінок перебуває у прямому зв'язку із становищем жінок у суспільстві, яке відмовляє нам у рівній оплаті праці, рівному доступі до засобів, рівному статусі з чоловіками. З таких умов і виникає підтвердження чоловіками своєї власності на жінок, влади над жінками і згодового права керувати жінками для досягнення власних цілей. Чоловіки поведуться з жінками неналежним чином тому, що вони МОЖУТЬ це робити, тому що світ, у якому вони живуть, дозволяє їм це. Чоловіче насильство живиться почуттям переваги над групою людей, яких вони вважають нижчими за себе через їхню стать.

Не власне насильство, а страх перед ним керує нашим життям. Оскільки тягар відповідальності так часто покладають на потенційну жертву, ми, будучи жінками, обмежуємо свою свободу, щоб захиститися від насильства. Через загрозу зґвалтування ми постійно мусимо бути напоготові, не ходити у безлюдних місцях, бути обережними при паркуванні автомобіля, встановлювати неймовірні засоби безпеки в будинках – масивні замки, прожектори, сирени, якщо це нам по кишені – і уникати місць, де ми можемо виявитися беззахисними, у той час як ґвалтівник може розгулю-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Абботт та Воллас пишуть:

Феміністські дослідження, включно з соціологією, ставлять під сумнів об'єктивність і правдивість таких даних (які подають як нейтральні) та шукають їм відповідну заміну – відповіднішу, оскільки вони виходять з позиції пригнобленої сторони та пробують зрозуміти це пригноблення (1997: 285).

Фемінізм намагається зробити прозорими патріархальні структури та виявити «простір», всередині якого найкраще виокреслюється реальний стан жінок. Історично це втілили в епістемологіях, де йшлося про розбіжності між чоловіками та жінками, підтримані вагомими дискусіями щодо сексуальної природи (Ванс, 1994).

Якщо застосувати теорію фемінізму до поняття проституції, отримаємо дві виразні епістемології. Радикальний фемінізм вважає, що проституція – це ще одне підтвердження утисків жінок, яких вважають об'єктами сексуального задоволення, котрі можна придбати за гроші та якими можуть «володіти» чоловіки. Це є свідченням рабства у найгіршому вияві, оскільки воно легітимізоване соціальним регулюванням через патріархальну судову систему. Протилежною до цієї є думка, що проституція дає повні свобо-

ду, нечувану для патріархального суспільства – повня володіє своєю сексуальною ідентичністю та має фінансову незалежність від чоловічої гегемонії.

Як не парадоксально, чоловіче правове регулювання робить «прозорим» життя повій. Та це не стосується чоловіків, які працюють в індустрії сексуальних послуг, життя яких, зазвичай, завуальоване у чоловічому гетеросексуальному суспільстві Великої Британії.

Більшість попередніх досліджень торкались чоловічої проституції на вулиці (Дейчер, 1969; Гарріс, 1973; Аллен, 1980; МакМуллен, 1987; Робінсон, 1989; Блур, 1990; МакКенґані, 1990; Дейвіс та Фелдмен, 1991; Гоек, 1991; Візано, 1991; Бернард, 1993; Саймон, 1994; Лакербілл, 1995). Проте Гіксон та його колеги (1994) вважають світ чоловічої проституції різноманітнішим: багато чоловіків працюють не на вулицях, а в пабах, саунах та розважальних агентствах. Досі маємо мізерну кількість досліджень соціальної організації та умов праці чоловіків, які не працюють безпосередньо на вулицях.

«Проект для працюючих чоловіків» (ППЧ) є конфіденційною допомогою медпрацівників, сексологів та служби запобігання зараженням ВІЛ для чоловіків, які

вати зовсім вільно. Наше життя формує страх, нині настільки звичний, що його навіть не зауважують, який поменшує нашу свободу.

Як висловилася Берніс Рейган із групи «Sweet Honey In the Rock» на конференції Національної коаліції проти побутового насильства у 1982 р., схоже, що жінки зберігають генетичну пам'ять про те, що жінок колись спалювали на багаттях як відьом, якщо вони намагалися вийти за встановлені рамки. І аж до наших днів матері передають своїм дочкам слова про те, з якими небезпеками їм доведеться зіштовхнутися і навчають їх тому, як обмежувати своє життя, щоб вижити.

Частково причиною того, що сексизм живий, є обітниця з боку суспільства забезпечити виживання, брехлива і невиконувана, обіцянка того, що жінки не будуть страждати від насильства, якщо зв'яжуть себе із чоловіком-захисником. Жінці, в якої немає чоловіка, кажуть, що вона уразлива для зовнішнього насильства і, що гірше, що з нею щось не так. Коли чоловік-гвалтівник називає жінку лесбійкою, він не стільки вішає на неї ярлик жінки, яка любить жінок, скільки попереджає її, що, пручаючись йому, вона ставить себе поза захистом з боку суспільства від чоловічих правил гри і, таким чином, від широкомасштабного,

неконкретизованого, постійно присутнього насильства. Коли вона шукає допомоги у друзів чи у притулку для жінок, які зазнали побоїв, він усвідомлює силу жіночої солідарності і відчуває страх перед утратою її рабства і вірності – потенційної втрати свого контролю на нею. Об'єктом заклопотаності тут виступає не емоційна чи сексуальна індивідуальність, а невірність, а загрозою є насильство.

Загроза насильства на адресу жінок, які зважуються вийти за встановлені рамки чи порушують вірність, стає ще серйознішою тому, що жінкам не треба навіть нічого робити – вони можуть бути зразком чесноти і покори – щоб викликати насильство над своїм життям, воно все одно відбувається. Воно відбувається через ненависть до жінок, яка панує повсюдно в суспільстві. У збереженні жіночої безпеки випадок грає набагато більшу роль, ніж чеснота. Оскільки насильство постійно загрожує нам, жінки ніколи не можуть відчувати себе в повній безпеці і певності. Наше відчуття безпеки завжди крихке і слабке.

Багато жінок відзначають, що словесне насильство заподіює більше шкоди, ніж фізичне, тому що завдає глибоких втрат самооцінці. Жінки не хотіли чути від побитих жінок, що словесне насильство було на-

торгують власним тілом, на базі відділення сечостатевої патології у центральній навчальній лікарні Лондона. ППЧ почав діяти у середовищі чоловічої проституції Лондона від 1994 року, і відтоді займає привілейовану «структурну» та стабільну позицію, не зважаючи на постійні зміни у цьому середовищі. Саме це дає змогу проєктові надавати послуги чоловікам, що торгують сексуальними послугами на вулицях, у будинках розпусти/масажних салонах, квартирах і, рідше, через інтернет та чати.

Останні дослідження, розпочаті спільно ППЧ та «Молодь на вулиці», глибше проникли всередину і зрозуміли структуру цього середовища, відповідно підвищився рівень розуміння фахівцями досвіду чоловіків, які працюють на вулицях (більшість яких є геями). Для ефективнішої роботи фокус групи формували з невеликої кількості чоловіків, що допомогло виявити труднощі (їх подаємо у таблиці 1), які виникають у лондонській індустрії з продажу сексуальних послуг.

мовчужанням» життя чоловіків, які працюють у сексуальній індустрії. На підставі цих даних вириняє декілька провідних тем: контролю; упредметнення; економіки (сексуальні послуги та готівка); та саморегулювання.

КОНТРОЛЬ

Вихідна позиція чоловіків, які торгують сексуальними послугами, є підлеглою, зважаючи на гетеросексуальну спрямованість у сексуальній індустрії. Більшість з них є геями, родом не з Великої Британії і тому не володіє англійською на рівні рідної мови, молодого віку (середній вік клієнтів ППЧ – 21,7 років) і тільки починають працювати у цій індустрії. Такі елементи маргіналізації посилюють владу партнерів (punter), власників будинків розпусти, рекету, наркодилерів, веб-майстрів та преси геїв, які впливають на вступ та членство в індустрії сексуальних послуг. Багато чоловіків, які надають сексуальні послуги, розповідають також про психологічні ігри, які з ними програють партнери. Мається на увазі, що задоволення бажань партнера часто містить у собі ризик: їх можуть спокувати, тобто відбувається накопичення «ризиків низького рівня» (див. таблиця 1). Досвідчений партнер застосовує витончену тактику поведінки, яка

ДЖАСТІН
ДЖЕФФОНІ ТА
КЕЙТ БЕВЕРЛІ
ЗУМОВЛЕННЯ
СТРУКТУРИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ
ИНДУСТРІЇ
З ПРОДАЖУ
СЕКСУАЛЬНИХ
ПОСЛУГ
ЧОЛОВІКАМИ
У ЛОНДОНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ
СТОРИЧЧЯ

стільки ж болючим, як і фізичне: визнати цю істину було б рівнозначно визнанню того, що **ФАКТИЧНО КОЖНА ЖІНКА ЗАЗНАЄ НАСИЛЬСТВА**. Непросто мужньо сприйняти звинувачення в тому, що ти сука, дурепа, нижча істота тощо. Це особливо складно, коли індивідуальні нападки мають підтримку суспільства, яке показує жінок у підручниках, рекламі, телепрограмах, кінофільмах тощо приниженими, дурними, як предмет сексуального інтересу, суспільства, яке мовчазно схвалює порнографію. Коли ми розглядаємо внутрішній результат усього цього, ми називаємо це «низькою самооцінкою», терапевтичним терміном. Мені здається, що варто використовувати політизовані вирази: розглядаючи внутрішній результат згаданого, ми зустрічаємося з **ВНУТРІШНІМ СЕКСИЗМОМ** і переживаємо його разом з усіма жінками, які живуть у сексистському світі. Насильство над нами санкціонується суспільством, у якому глибоко укорінена ненависть до жінок.

У документальному фільмі телекомпанії *Паблік Телевіжн* 1987 року *Погляд на нагороду*, присвяченому Рухові за громадянські права, літня біла жінка говорить про свою молодість, яка минула на Півдні, що було дуже важко принаймні якимось відрізнятись від

того, що було навколо, коли неможливо було увітати собі будь-який інший порядок речей. Наше суспільство показує образи жінок, які підтверджують, що насильство над нами цілком нормальне. Насильство над жінками відбувається тому, що нас вважають нижчими і за соціальним станом, і за вартостями. І завданням саме жіночого руху стало представлення іншого порядку речей.

Щоразу, коли жінка знаходить у собі сили вчинити опір і піти від свого гвалтівника, ми бачимо приклад важливості того, щоб вийти за встановлені рамки, приклад руху до свободи. І коли вона каже насильству «Ніколи більше!», ми всі міцніємо в силі. За минулі п'ятнадцять років тисячі жінок повстали проти своїх гвалтівників і звернулися в один із 1100 притулків для жінок-жертв насильства, організованих у США. Там вони, живучи поруч з іншими жінками, розповідали свої історії, і виявлялося, що історії повторюються знову і знову, а проведений аналіз показав, що насильство є заявкою на владу і контроль, і виникало розуміння того, як сексизм створює умови для чоловічого насильства. Ці сміливі жінки складають тепер частину руху, який дає надію на інше життя в умовах рівності і спокою.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

допомагає йому контролювати недосвідченого сексуального працівника, робить його залежним.

Таблиця 1. Обставини роботи чоловіків, які торгують сексуальними послугами в Лондоні

ЗАЛУЧЕННЯ

на роботу із продажу сексуальних послуг

ГОЛОВНІ ПОСИЛАННЯ

Люди, до яких звертаються торговці сексуальними послугами за інформацією та порадою, шукають в них підтвердження своїх переконань

ПРИНЦИПИ РОЗРІЗНЕННЯ

Переконання торговця сексуальними послугами відповідно до його мислення та поведінки. Три головні теми спільні для всіх типів працівників

Робота на вулиці

- Опортуністичний – відбувся через суспільне сексуальне середовище (ССС), в якому старші чоловіки платили молодшим хлопцям за сексуальні послуги

- Вивчення – сексуальності, використовуючи СССР

- Інші сексуальні працівники, з якими зустрілись, перед тим як увійти в середовище

- Перший партнер, який часто стає другом
- Агентства/професіонали

Ідеальний партнер

- Ставиться до працівника по-людськи
- Поважає
- Не випробовує
- Є чистим
- Розуміє реальний стан речей

У будинках розпусти

- Вербування серед однолітків
- Гостра фінансова криза
- Однолітки
- Власники борделів
- Гей-медія
- Партнери
- Сексологи (не соціальні)

Гомофобія є ефективним засобом сексизму тому, що вона об'єднана з могутнім знаряддям – гетеросексизмом. Гетеросексизм створює умови для гомофобії постулатом про те, що світ є і повинен бути гетеросексуальним, а також демонстрацією сили і привілейованості як норми. Гетеросексизм є систематичною демонстрацією гомофобії в суспільних інститутах. Гетеросексизм і гомофобія спільно зміцнюють обов'язкову гетеросексуальність і такий бастион патріархату як традиційна родина. Головним козирем нападок правих на визволення жінки є те, що рівність жінки, її самовизначення та контроль над власним тілом і життям зашкодить тому, що вони вважають найголовнішим суспільним інститутом, – традиційній родині. Священики-фундаменталісти повели наступ по всій країні. Двома моментами, на яких вони особливо послідовно зосереджували свої зусилля, були аборти і гомосексуалізм, результатом чого стали погроми жіночих клінік, вимоги переорієнтації гомосексуалістів і організації таборів для ізоляції людей, хворих на СНІД. Пручатися вступові у шлюб і/чи гетеросексуальності – значить наражатися на небезпеку суворого покарання і чимало втратити.

Не випадково діти в період статевого дозрівання і

зростання сексуального усвідомлення починають обзивати один одного «гоміками», «підорами». Саме в період статевого дозрівання з усією силою виявляється тиск суспільства у напрямі конформістської гетеросексуальності. Діти пам'ятають, чому ми їх навчили, а ми ясно давали їм зрозуміти, що усіх, хто відхиляється від стандартних вимог і очікувань, слід змусити повернутися до порядку. Найкращою тактикою для керування людиною в період статевого дозрівання є поведження з нею, як з аутсайдером, перетворення її в ізгоя тоді, коли для неї найважливіше у житті – бути прийнятим. Той, хто не такий, як усі, повинен зазнавати втрат. Саме в період статевого дозрівання дедалі більше виявляється жінкозалежність, і дівчаток змушують скоритися загальноприйнятим нормам, які не дозволяють їм цілком реалізувати свій потенціал. Саме в цей час починають знижуватися їхні показники в навчанні, в міру того, як їх втягують в обов'язкову гетеросексуальність і навчають залежати від чоловіка, щоб вижити економічно.

Були часи, коли найзневажливішими словами на адресу жінки, покликаними її обплювати і знесилити, були «блядь» і «лесбіянка». Можливо, сексуальна революція і зміна ставлення до гетеросексуальної

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Жахливий партнер

- Старий та брудний
- Грубий
- «хоче влізти тобі в мізки» (контролювати)
- «хоче одразу загнати тебе» (упредметнення)

На квартирах

- Вивчення сексуальної ідентичності
- Гей-медія
- Гостра фінансова криза
- Гей-медія
- Ізоляція від інших сексуальних працівників (немає контакту)
- Різні відносини з партнерами, часто є постійні клієнти, виникають емоційні відносини
- Сексологи (не соціальні)

Очікування від колег

- Хочє, щоб партнер перестав його турбувати (ніякого сексу)
- Ніколи не мати небезпечних сексуальних стосунків (ніколи не погоджуватись на ризиковані сексуальні відносини)
- Спільна робота з іншим сексуальним праців-

ником (пара) – ніколи не обговорювати з іншими сексуальними працівниками, чим займався напарник, як він виглядає, розмір його члена тощо

ЧИННИКИ КОНТРОЛЮ

- Алкоголь
- «часто партнери хочуть мочитись на тебе»
- Наркотики для розваг
- Вулиця – крек
- Не-вулиця – кокаїн, екстазі, кетамін та амлінітрат
- Накопичення «ризиків низького рівня»
- «спершу ти дозволяєш йому цілувати тебе в губи, що зазвичай забороняєш робити іншим. Потім ти без презерватива береш до рота його член. Водночас тобі стає важко сказати «ні», коли він хоче, щоб ти злигався з ним без презерватива, адже усі твої правила пішли коту під хвіст...»

- Правила серед колег
- Постійний партнер та поступова відповідь

«він каже, що одружений і не ходить з іншими хлопцями, тому ти не маєш користуватись презервативом. Ти щоразу наполягаєш на презервативі, але він стає твоїм постійним клієнтом, кожного разу про-

ДЖАСТІН
ДЖЕФФОНІ ТА
КЕЙТ БЕВЕРЛІ
ЗУМОВЛЕННЯ
СТРУКТУРИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ
ІНДУСТРІЇ
З ПРОДАЖУ
СЕКСУАЛЬНИХ
ПОСЛУГ
ЧОЛОВІКАМИ
У ЛОНДОНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ
СТОРИЧЧЯ

поведінки призвели до певного послаблення потенціалу слова «блядь», хоча й тепер воно означає загрозу сексуальній власності, і в повій тицяють пальцями й обходяться з ними неналежним образом. Однак слово «лесбіянка» аж ніяк не втратило свого потенціалу і несе в собі повноцінну загрозу втрати влади і привілеїв, загрозу бути розлученою, покинутою, залишеною поза захистом суспільства.

Бути лесбіянкою означає, що тебе сприймають як таку, що вийшла за рамки, що звільнилася від сексуальної/економічної залежності від чоловіка, що ідентифікована як жінка. Лесбіянок сприймають як тих, хто може прожити без чоловіка і тому (як би це не було позбавлене логіки) є суперником чоловіків. Лесбіянок сприймають як тих, хто перебуває поза межами прийнятного, рутинного порядку речей. Вважається, що немає соціальних інститутів, призначених для їхнього захисту, в них також немає привілею перебувати під захистом окремого чоловіка. Багато гетеросексуальних жінок розглядають лесбіянок як осіб, які виступили на прох з жертвами, яких вони принесли на вітер загальнообов'язкової гетеросексуальності. Лесбіянку вважають загрозою традиційній родині, чоловічому домінуванню і контролеві, самій сутності сексизму.

Чоловіків-геїв також вважають загрозою чоловічому домінуванню і контролеві, й висловлювана на їхню адресу гомофобія має те саме коріння, що й гомофобія щодо лесбіянок. Відверто гомосексуальні чоловіки викликають надзвичайну ненависть і страх у гетеросексуальних чоловіків, оскільки порушення стрункості лав чоловічої солідарності останні вважають ушкодженням самого каркасу сексизму. Геїв вважають зрадниками, яких варто покарати і знищити. Пряме свідчення цієї ненависти ми бачимо в побитті й убитві геїв. Бачачи лють гомофобії, яка виявляється у ставленні до чоловіків-геїв, ми починаємо розуміти, як сексизм ранить і чоловіків, устанавлюючи для них тверді, антигуманні статеві ролі. Тільки у двох ситуаціях чоловікам дозволяється відкрито висловлювати свою фізичну симпатію один до одного – під час спортивних змагань і в часи військових криз. Для багатьох чоловіків ці два випадки – кращі моменти життя, і вони знову і знову ностальгійно згадують про це. Війна і спорт дають прикриття цілковито чоловічої безпеки та домінування, що дозволяє не ідентифікувати відкриту ніжну симпатію з гомосексуальністю. Коли чоловіки-геї поривають із традиційними чоловічими ролями, виявляючи взаємну симпатію і вступа-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

силь не користуватись, і стає все важче втриматись і казати «ні»...»

УПРЕДМЕТНЕННЯ

Майже як у ситуації з жінками, підлегле становище чоловіка, який продає свої сексуальні послуги, перетворює його на об'єкт розпусних сексуальних бажань патріархального самця. Ще варто згадати, що для субкультури геїв дуже важлива молодість. Небагато чоловіків втримуються в індустрії сексуальних послуг після втрати естетичної привабливості, тому й маємо відносно молодий середній вік чоловіків у цій індустрії. Як і у повій, привабливість молодих людей спотворюється у «дев'янтному» середовищі, саме вона втягує «безпорадного» партнера у гріх хтивості, після того, як він мав статеві відносини із чоловіками, які торгують сексуальними послугами. У межах чоловічої епістемології поведінка партнера виправдовується, приписуючи дев'янтність сексуальному працівникові, його молодості, що робить законним постійний тиск та контроль сексуальних працівників.

ЕКОНОМІКА (СЕСУАЛЬНІ ПОСЛУГИ ТА ГОТІВКА)

Головним і найвагомим чинником, який штовхає до торгівлі сексуальними послугами, для більшості чоловіків, що працюють у цій індустрії, є гроші. Дехто зважається на це через раптову відсутність дуже потрібної готівки, і займатиметься цим лише до розв'язання цієї короткотривалої проблеми. Проте для багатьох молодих людей, які приїжджають до Великої Британії з інших країн, такий крок є виявом їхньої гомосексуальної ідентичності та можливістю жити у субкультурі геїв, тобто отримати досвід, якого не мали раніше. Далеко від патріархальних структур «родини» та «релігії», які їх оточують вдома, вони отримують свободу відкритись і жити так, як вони цього бажать. Проте в одній з найдорожчих країн Європи, особливо у статусі іммігранта, що не дає або обмежує можливості влаштуватись на оплачувану «законну» роботу, торгівля сексуальними послугами може стати головним або й єдиним джерелом прибутку.

Більшість молодих чоловіків, які працюють на вулиці, не має житла або перебуває на чиємусь утриманні, що додатково підвищує контроль та дає економічну владу для утисків з боку партнерів – знову ж

іючи у зв'язок поза межами володінь воєн і спорту, їх вважають «несправжніми» чоловіками, тобто ідентифікують з жінками, слабкою статтю, яку варто придушувати і яка упродовж століть була об'єктом чоловічої ненависти і неналежного поводження. Жінко-нависництво мстиво переноситься на чоловіків-геїв і постійно зростає, позаяк їхня сексуальна індивідуальність і поведінка руйнують усю систему чоловічого домінування й обов'язкової гетеросексуальності.

Якщо зробити лесбіянок загрозою для статусу кво, ізгоями, яких слід карати, гомофобія зможе поширити свою владу на всіх жінок шляхом насильства над лесбіянками. Насильство над лесбіянками – це спроба установити контроль над жінками, приліплюючи до нас ярлик лесбіянок, тому що наша поведінка неприйнятна, тобто ми незалежні, йдемо своїм власної шляхом, живемо повним життям, боремо за свої права, вимагаємо рівної оплати праці, говоримо «ні!» насильству, упевнені в собі, вступаємо у стосунки і любимо товариство жінок, вважаючи це правом свого тіла, наполягаємо на власному авторитеті, несемо зміни в суспільстві, які включають нас у процес прийняття рішень; побиття лесбіянок відбувається, коли жінок називають лесбіянками за те, що вони пручаються

чоловічому домінуванню і контролеві. І все це не має ніякого чи майже ніякого відношення до сексуальної орієнтації.

Бути затаврованою як лесбіянка – це загроза великих втрат не тільки для лесбіянок, але і для всіх жінок. Будь-яка жінка, котра порушує встановлені рамки, ризикує бути названою лесбіянкою. Щоб зрозуміти, як це загрожує всім жінкам, варто усвідомити, що будь-яку жінку можуть обізвати лесбіянкою, і немає ніякої реальної змоги захистити себе – неможливо документально підтвердити свою сексуальну орієнтацію. (Це добре показано у п'єсі Ліліан Хеллман «Дитяча година», де учень припускає, що дві вчительки – лесбіянки, і в них немає змоги це спростувати). Жінка може бути заміжньою чи розлученою, мати дітей, одягатися якнайжіночніше, займатися сексом з чоловіками, прийняти обітницю безшлюбності – але існують лесбіянки, які чинять те ж саме. ЛЕСБІЯНКИ ВИГЛЯДАЮТЬ ЯК УСІ ЖІНКИ, І ВСІ ЖІНКИ ВИГЛЯДАЮТЬ ЯК ЛЕСБІЯНКИ. Не існує гарантованого способу ідентифікації, і, як нам усім відомо, сексуальну орієнтацію можна приховати. (Те саме стосується і чоловіків. Немає способу довести свою сексуальну орієнтацію, хоча багато хто зі шкіри пнеться, щоб довести свою

таки у подібній ситуації опиняється багато жінок, коли патріархальні системи та структури дають їм можливість займати лише підлеглу та безвладну позицію. В обох випадках сексуальні послуги можуть стати валютою, яку можна буде використати, щоб придбати собі короткочасну свободу від пригнічення.

САМОРЕГУЛЮВАННЯ

Фуко (1979) та постмодерністські соціологи пояснюють зв'язок між установою та структурою, використовуючи інтерпретативний аналіз практик та дискурсів. У той час, коли патріархальні системи чоловічого суспільства намагаються приховати явище чоловічої проституції, ця індустрія сама створює практики свідомого та навмисного регулювання «норм». З допомогою учасників фокус-груп виявили, що, відчуваючи докори, наприклад, від самої думки, що ти є річчю, більшість заангажовується у постійні соціальні практики (мати спортивну тілобудову, засмаглу та гладку, безволосу шкіру тощо). Вони самі встановлюють правила чи «норми», відповідно до яких усі регулюють свою поведінку. Ці контекстуальні парадигми творяться на основі дискурсів між тими, хто продає сексуальні послуги, та гетеросексистською чолові-

чою сексуальною індустрією, в якій вони працюють, контролюються очікуваннями преси геїв, власниками будинків розпусти та партнерами.

ВИСНОВОК

Феміністські теорії намагаються допомогти жінкам зрозуміти, як їх контролюють та утискають патріархальні, чоловічо орієнтовані епістемології, а також дають їм змогу проаналізувати власний досвід та можливості жіноцтва змінювати суспільство. Ця стаття свідчить про те, що для інших маргінальних груп, в цьому разі чоловіків, які торгують сексуальними послугами, владні та гетеросексистські структури відводять підлеглу позицію всередині суспільства.

Лише через те, що окремі особи хотіли розібратися у власному житті, та відповідно, спробувати керувати своїм майбутнім, вони знайшли вихід із залежної позиції. ППЧ, який став невід'ємною частиною лондонського середовища, де займаються продажем сексуальних послуг, розробляє модель, мета якої – зменшити ризик, або взагалі його усунути). У нашій практиці не йдеться про більший контроль на людях, які торгують сексуальними послугами через заходи попередження ВІЛ, ми радше бажаємо, щоб

ДЖАСТІН
ДЖЕФФОНІ ТА
КЕЙТ БЕВЕРЛІ
ЗУМОВЛЕННЯ
СТРУКТУРИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ
ІНДУСТРІЇ
З ПРОДАЖУ
СЕКСУАЛЬНИХ
ПОСЛУГ
ЧОЛОВІКАМИ
У ЛОНДОНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ

гетеросексуальність). Не завжди жінка народжується лесбіянкою. Деякі стають лесбіянками пізніше, після досвіду гетеросексуального життя. Неможливо було б чинити насильство над гетеросексуальними жінками під приводом того, що вони лесбіянки, якщо б існував точний спосіб ідентифікувати лесбіянку (чи гетеросексуалку).

Нам ще належить чітко усвідомити, як формується сексуальна орієнтація. А це для багатьох драстичне питання, особливо для тих, хто мріє знайти механізм формування лесбійської та гей-орієнтації, щоб знати, як почати її викорінювати. (Чи не дивно, що нікого не цікавить відкриття причин гетеросексуальності?). Існує багато теорій: генетичні причини, гормональні, соціальні, умови життя тощо. Але не існує остаточного підтвердження того, що гетеросексуальність виникає з одного процесу, а гомосексуальність – з іншого.

Ми, однак, знаємо, що сексуальна орієнтація може бути змінною, і ми також знаємо, що вона означає набагато більше, ніж просто стать людини, яка Вас приваблює і з якою Ви займаєтеся сексом. Бути лесбіянкою настільки ж різнобічно, як і бути гетеросексуалкою. Це більше, ніж секс, більше, ніж тільки ліжкові

справи, до яких багато хто хотів би усе звести – це життя, зосереджене на жінці з усіма впливаючими соціальними взаємозв'язками. Деякі лесбіянки перебувають у довготермінових стосунках, інші – в короткотермінових, деякі просто зустрічаються, інші утримуються від сексу, деякі заміжні і мають чоловіків, інші тримаються від чоловіків подалі, у деяких діти від чоловіків, а в інших – завдяки штучному заплідненню, деякі за загальноприйнятими стандартами виглядають «жіночними», інші – «чоловікоподібними», деякі з них – лікарі, адвокати, священники, інші – робітниці, домогосподарки, письменниці; їх усіх поєднує сексуальна/емоційна орієнтація, сконцентрована на жінках в емоційних і соціальних відносинах.

Якщо лесбіянки – це просто жінки з особливою сексуальною орієнтацією, які виглядають і поведять себе як усі жінки, то головна різниця для життя з лесбійською сексуальною орієнтацією на відміну від гетеросексуальної полягає у тому, що, будучи лесбіянками, ми живемо в гомофобному світі, який загрожує нам і заподіює руйнівних збитків за те, що ми ТІ, КИМ МИ Є, за вибір на користь повноцінного життя. Гомофоби часто вважають, що в гомосексуалістів є можливість вибору не бути гомосексуалістами: тобто в нас

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

наше втручання підвищило контроль за тими, хто пропонує сексуальні послуги у своїй сексуальній поведінці.

Переклала Христина Проців

немає потреби діяти відповідно до сексуальної орієнтації. У такому разі хотілося б мені почути, як гетеросексуали захочуть не діяти у відповідності зі своєю сексуальною орієнтацією, включаючи не тільки сексуальну активність, але й гетеросексуальні соціальні взаємини, і гетеросексуальні привілеї. Це питання повноти життя. Дуже важко жити під забороною на сексуальне життя, що виявляється чи то в сексі, чи у фізичній симпатії, і при цьому відчувати повноту життя, адже наші любовні стосунки з людськими істотами підсилюють життя нашого духу і дозволяють нам перебороти самотність і встановлювати зв'язки з людством.

Якщо будь-яку жінку можна назвати лесбіянкою і загрозувати їй жахливими втратами, то чого саме вона боїться? Чи реальні ці страхи? Вразливість від гомофобного світу може привести до таких втрат:

- ЗАЙНЯТИСТЬ. Втрата роботи знову повертає нас до економічних зв'язків із сексизмом. Цей страх утрати роботи існує майже для кожної лесбіянки за винятком, напевно, тих, хто має власну справу чи працює в галузі, де не потрібно суспільного схвалення. Подумайте самі, чи багато Ви зможете пригадати фірм або організацій, які б прийняли на роботу і захистили відвертого гея чи лесбіянку.

- РОДИНА. Їхнє схвалення, прийняття, любов.

- ДІТИ. У багатьох геїв і лесбіянок є діти, але дуже й дуже мало хто з них виграє справу в суді, навіть якщо безсумнівно відомо, що другий родич – спокусник. У нас віднімають дітей, начебто спокусники – геї та лесбіянки. Існують писані і неписані закони, які забороняють лесбіянкам і геям бути вихователями дітей і прийомними батьками. Існує безглузде побоювання, що діти, які перебувають у контакт з геями чи лесбіянками, в результаті цього стануть гомосексуальними чи зазнають сексуального домагання. Незважаючи на те, що 95% сексуальних зваблень дітей чинять гетеросексуальні чоловіки, не існує політики заборон на навчання чи роботу з дітьми для гетеросексуальних чоловіків, у той час як майже у всіх шкільних системах США відвертих геїв і лесбіянок не беруть на роботу, керуючись писаними чи неписаними законами.

- ГЕТЕРОСЕКСУАЛЬНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ЗАХИСТ. Жодні організації, крім створених лесбіянками і геями, як, наприклад, Metropolitan Community Church, деяких консультативних центрів, політичних організацій, як-от Національна комісія геїв і лесбіянок, Національна коаліція чорних лесбіянок і геїв, Фонд юридичного захисту й освіти «Лямбда» тощо, не визнають

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Editions Gallimord, 1946

ВІК ЧОЛОВІКА

М і ш е л ь
м і ш е л ь

л е й р і с
л е й р і с

гомосексуальності і не надають захисту. Неможливо одержати визнання і захист у системі карного законодавства, основних церков, установ освіти, уряду.

· БЕЗПЕКА. Звернутися за захистом від фізичного і словесного нападу нікуди, оскільки в даний момент у цій країні нормальним вважається бути відкритим гомофобом. Геїв б'ють на вулицях; лесбіянок викрадають і «переорієнтовують». У великому дослідженні, проведеному Національною комісією геїв і лесбіянок, наведено документальні факти насильства над лесбіянками і геями й відзначено неадекватну реакцію на це з боку правоохоронних органів. Головним розходженням між гомофобією / гетеросексизмом з одного боку і расизмом та сексизмом з іншого, є те, що внаслідок діяльності Руху за громадянські права та жіночого руху расизм і сексизм нині виявляються приховано (хоча і завдають не меншої шкоди); оскільки значного, видимого руху геїв і лесбіянок не було, будь-якій організації чи громадському рухові дозволено бути відкрито гомофобним. Церкви ширять гомофобію так само, як вони ширили расизм до початку Руху за громадянські права. Існує занадто мало законів для захисту лесбіянок і геїв, а карна юриспруденція не діє внаслідок гомофобії.

· ДУШЕВНЕ ЗДОРОВ'Я. У відкрито гомофобному світі, де цілком дозволене жорстоке поводження з лесбіянками і геями, лесбіянкам і геям важко підтримувати тверде відчуття благополуччя і власної гідності. Багатьох лесбіянок і геїв б'ють, гвалтують, піддають примусовій терапії, поміщають у психіатричні заклади. Подібний негативний вплив і ненависть призводять тільки до депресії і, у низці випадків, до самогубства. Відсоток загиблих серед геївського і лесбійського співтовариства вражаючий.

· СУСПІЛЬСТВО. Існує реакція відторгнення з боку тих, хто живе з гомофобськими страхами, боїться вступати в контакти з лесбіянками і геями. Для багатьох у лесбійському та геївському співтоваристві це означає втрату суспільного сприйняття, втрату прихильників, місця проживання і майна.

· ПОВАГА. Цього побоюється багато хто: що їх більше не поважатимуть, не прислухатимуться до них, не віритимуть їм. Вони бояться виявитися паріями суспільства.

Цей список можна продовжувати і продовжувати. Однак кожен з перелічених аспектів повноти життя доволі важливий, щоб відверто боятися його втрати. На семінарі чорна жінка сказала мені: «Коли я

113

СЮЗЕН ФАРР
ГОМОФОБИЯ –
ЗНАРЯДДЯ
СЕКСИЗМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНТИЧНЕ

У будинку розпусти, чи нічному закладі, що нагадує Зеллі'с (дансинг на Монмартрі, який я в той час старанно відвідував), я опиняюсь серед жінок, що перебувають там не для кохання, а для віщування майбутнього. Вони одягнуті так, як зазвичай вбираються хвойди з борделю. Я надаюся на вмовляння тих, які бажають поворожити на мій талан. Для цього вони викликають своїх астральних двійників, позаяк лише ті мають дар ясновидіння. Після різних заклинань, супроводжуваних спаленням якихось субстанцій, танками, криками тощо, з'являються астральні, справжні ясновидці. Це перфектно сформовані жінки, одягнуті в білі льняні сорочки, по яких струменить їхнє неприбране світле волосся. В них дуже ніжна шкіра та пригнічений погляд. Проте на місці носа помітні лише дві маленькі щілини, що віддалено нагадують ніздрі, а на місці рота – кривавий мазок. Остання деталь свідчить про те, що це вампіри.

(Сон, який мені був наснився у липні 1925 р.)

Мене завжди спокушували *алегорії*, наочні уроки і в той же час загадки, які треба розгадати, найчастіше – вабливі жіночі фігури, що вражають своєю кра-

сою і тим, що символ, за визначенням, містить в собі бентежне. Ще в дитинстві сестра прилучила мене до деяких із цих мітологічних зображень, на візі Істини, що виходить оголеною зі свого колодязя, тримаючи в руці люстерко, чи Лжі, пишно вбраної жінки з манливою посмішкою. Я був так зачарований останнім образом, що якимось, говорячи із сестрою про якусь жінку, вже не пам'ятаю, чи була вона реальною чи героїнею якоїсь казки, мовив: «Вона принадна, яко Лжа!»

У «Новому ілюстрованому Ларусі», цій Біблії підлітків, яку, починаючи зі свідомого віку і до самої статевої зрілості, вони гарячково гортають у надії знайти відповідь на цілу купу питань, продиктованих сексуальною допитливістю, у словнику Ларус, де під виглядом гравюр фігурує також сила-силенна більш чи менш привабливих алегоричних оголених тіл, у статті «КРАНАХ (Лукас, Старший (1472-1533))» можна прочитати таке зауваження:

«Кранах нагадує Дюрера своїм вільним розумінням природи і тонкою й легкою манерою використовувати колір, досягаючи при цьому сильних тонів; проте він відрізняється від нього якимось наївним, дитячим умиротворенням, і водночас ніжною, майже

виступала за громадянські права, я завжди відчувала підтримку з боку моєї родини і спільноти, навіть коли вони не цілком розуміли мене чи не погоджувалися з моїми діями. Не знаю, чи змогла б я пережити втрату їх усіх. І ви навряд теж це знаєте. Це вбиває мене».

Що потрібно вчинити жінці, щоб її назвали лесбіянкою? Майже нічого, іноді справді нічого, але, безумовно, щось, що загрожує статусу кво, вибивається із генеральної лінії, передбачає дотримання прав жінок, що-небудь, що не свідчить про підпорядкування і субординацію. Захист своїх інтересів, вимога підвищення зарплатні, поліпшення умов праці, навчання і прийом на нетрадиційні (чоловічі?) посади, задоволення від жіночого товариства, фінансова незалежність, повний контроль над власним життям, опора, насамперед на себе, впевненість у тому, що можеш зробити усе, що тобі необхідно зробити, але, насамперед, діяльність із забезпечення прав і рівності жінок.

В опозиції досягненням руху за звільнення жінок відзначаються зростаючі спроби зосередити всі поняття навколо чоловіка, тобто працювати на благо жінок повинно означати – працювати проти чоловіків.

Любити жінок повинно означати – ненавидіти чоловіків. Дуже ефективною була атака на слово «феміністка» з метою перетворити його на лайливе. У сучасній опозиції це слово означає «чоловіконеадекватність», що рівноцінно слову «лесбіянка». Таку формулу було вироблено щоб відлякати жінок від діяльності на благо жінок. Відповідно, у нас тепер є жінки, які переконані в необхідності забезпечення прав жінок і працюють на це, але перелякано заперечують, що вони феміністки або відмовляються вживати це слово через його «брутальність».

Що ж потрібно робити, аби не бути названою лесбіянкою? Повернутися в рамки, у роль, якої від тебе вимагають, постаратися поводитися так, щоб не зарожувати становищу чоловіків, а якщо працюєш для прав жінок, – почати цю роботу модифікувати. Коли жіночі організації провадять значну роботу в галузі соціальних змін, їх неминуче таврують як лесбіянок; тобто спонсори, організації, члени Співтовариства кажуть нам, що не можуть з нами працювати через наші «чоловіконеадекватні стосунки» чи присутність лесбіянок. Кажуть, що ми занадто різкі, що ми наживаємо ворогів, завдаємо шкоди справі.

Рух жінок, які зазнали побиття, зіштовхнувся з под-

невпевненою грацією. Особливо йому вдаються жіночі обличчя. Оголені жіночі тіла – Еви, Лукреції – являють собою доволі витончені фрагменти картини. Зрештою, сюжети для багатьох своїх шедеврів він зустрів у фантастичному світі».

Коли на початку осени 1930 року, розшукуючи для одного художнього часопису, з яким я тоді співпрацював, світлина відтинання голови Івана Предтечі, я наштотхнувся на репродукцію одного твору Кранаха (щоправда, дуже відомого), який знаходився в Дрезденській картинній галереї, – «Лукреція та Юдит», де їх зображено оголеними в пандан, – мене вразила не стільки «легка та витончена» манера маляра, скільки еротизм, на мій погляд зовсім незвичного характеру, яким овіяні обидві жіночі фігури. Краса позувальниці чи позувальниць, (обидві «ню» виписані справді з надзвичайною витонченістю), античний характер обох сцен, а найголовніше, жорстокість, що йде із самих глибин (яка ще чіткіше прозирає від того, що вони розміщені поруч) – усе в моїх очах робить цю картину особливо збуджуючою, втіленням малярства, створеного для того, щоби «мліти», стоячи перед нею.

У пам'яті впливають різні події, що ілюструють це, на кшталт світлин монументів, бюстів, мозаїк та

барельєфів, що прикрашають книги з давньої історії, яку у шостому класі я вирізняв з-поміж усіх інших підручників. [...]

БУДИНКИ РОЗПУСТИ І МУЗЕЇ

Приблизно наприкінці 1927 року чи на початку 1928-го, коли я повернувся з Греції, мені наснилося:

Я в ліжку з оголеною.., яка лежить на животі. Я милуюся її спиною, сідницями, ногами, надзвичайно гладенькими та білими. Цілуєчи її між сідницями, я кажу: «Троянська війна». Коли я прокидаюсь, до голови приходить слово ПРОТОКА, яке все і пояснює (протока = улоговинка між сідницями).

Від вислову «Троянська війна» за милу відгонить археологією та музеєм. І насправді, для моєї любові-страстності музей є такою ж потужною пружиною, як і античність. У музеї скульптури чи живопису мені постійно видається, що деякі потаємні куточки могли би стати сценою прихованої розпусти. Незле було би схопити там ззаду яку-небудь іноземку, яка розглядає в лорнет черговий шедевр, і оволодіти нею; судячи з усього, вона залишиться такою ж недіткливою, як святенниця у церкві чи як фахова вампіриця, яка, старанно виконавши оплачену вами роботу, схиляється-

ібними нападами: чинився тиск із метою обмежити діяльність тільки наданням послуг без аналізу причин насильства щодо жінок і вироблення стратегії для того, щоб з ним покінчити. Займатися тільки послугами без політичного аналізу чи прямого впливу означає виконувати схвалювану роль «допомоги»; аналізувати причини насильства щодо жінок означає почати роботу в напрямі зміни системи влади й управління. Саме коли ми займаємося останнім, нам загрожують тавром чоловіконенависниць чи лесбіянок. За моїми критеріями, якщо жіночу громадську організацію в її діяльності щодо зміни соціальної ситуації не називали лесбійською або комуністичною, то, можливо, проведена нею робота недостатня, обмежується косметичними заходами.

У багатьох подібних організаціях жінки зі страху перед усіма можливими втратами починають модифікувати нашу роботу так, щоб зробити її прийнятнішою та менш загрозливою для суспільства домінуючих чоловіків, що ми й збиралися спочатку змінити. Робота вже не може бути радикальною (тобто спрямованою в корінь проблеми), але замість цього повинна стати реформістською, обмеженою лише символами, але не причиною. Починаються перешкоди

і зупинки у справі реальних змін для жінок. Слово «лесбіянка» набуває здатності зупинити нашу роботу і керувати нашим життям. І цю здатність даємо йому ми своїм страхом.

Як на мене, гомофобія є однією з головних причин того, що рухові за права жінок не вдається здійснити глибокі та довготермінові зміни. (Іншою найважливішою перешкодою є расизм). Спершу ми були сповнені рішучості, але, налякані втратою гетеросексуальних привілеїв, почали тиснути на гальма. Наш найвідоміший у масштабах усієї країни жіночий журнал не бажав друкувати статті про лесбіянок, кілька разів на рік поміщав на обкладинку чоловіків і публікував статті про жінок, які домоглися успіху в чоловічому світі. Ми почали турбуватися про свій імідж, чи відповідний він, чи ми «справжні жінки», незважаючи на нашу діяльність. Замість того, щоб говорити про викорінювання сексуальних статевих ролей, ми зробили крок назад і заговорили про «стереотипи сексуальних ролей». Незначні зміни для білих жінок із середнього класу стали видавати за успіх. Ми прийняли *tokenism* та інтеграцію, забуваючи про те, що рівність для всіх жінок, для всіх людей, а не тільки рівність білих жінок із середнього класу з білими чо-

115

СЮЗЕН ФАРР
ГОМОФОБІЯ –
ЗНАРЯДДА
СЕКСІЗМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ся над білим унітазом, щоби звільнити свого спаскудженого рота, потім ретельно чистить зуби і з легким шумом споліскує рота, від чого у вас холоне кров і голова йде обертом.

Ніщо мені так не нагадує бордель як музей. І тут і там знаходиш щось сумнівне й щось застигле. В одному – Венери, Юдити, Сюзанни, Юнони, Лукреції, Саломеї та інші героїні, що застигли в чудових образах; в іншому – живі жінки у своїх традиційних туалетах, зі своїми звичайними жестами, висловлюваннями, цілком стереотипними звичками. І тут і там опинаяється, так би мовити, під знаком археології; і моя тривка любов до борделів пояснюється тим, що вони також причетні до античності – тим боком, що йде від работоргівлі, ритуальної проституції.

Осінило мене років у дванадцять.

Той із двох моїх братів, з яким я колегував найбільше, якось мені розповів, як нашого старшенького, що вчився тоді у Школі декоративних мистецтв, товариш повів в одне місце з назвою *портель*, свого роду готель, де, як казав мені брат, «можна винайняти жінку і робити з нею все, що заманеться». Слово «портель», яке, напевно я вигадав сам, спотворивши початкову форму, підказувало думку про портал і го-

тель, злиттям яких воно і було; і справді, ще й досі, коли я йду до борделю, найхвилюючим для мене є момент переступання за поріг, це як кидок гральних костей чи перехід за Рубікон. Тоді ж найнеможливішим мені видавалося те, що в закладі на кшталт цього існує *наймання*: винайняти жінку, як винаймають кімнату в готелі. Мені видається, що *купити* замість *винайняти* здивувало би мене значно менше; можливо, я вже звик до цієї ідеї купівлі завдяки виразові «купити дитину», про еротичний підтекст якого я вже здогадувався. Але те, що можна було винайняти жінку, щоби робити з нею «все, що заманеться», могло відбутись, як мені видавалось, в якомусь іншому світі.

Нині у проституції мене найбільше вражає її релігійний характер: церемоніал чіпляння до перехожих чи прийому, незмінність декорацій, процедура роздягання, збір милостині, ритуал відпущення гріхів та умовна мова курвів, сталі формули, що їх вимовляють машинально, з метою, яка настільки освячена звичкою, що їх навіть неможливо назвати «корисливими», і з таким виглядом, ніби вони долинують із вічності; мене це хвилює так само сильно, як і шлюбні обряди деяких народів, очевидно тому, що в них виявляється один і той самий давній, первісний елемент. [...]

ловіками, була метою, від якої ніяк не можна відмовлятися.

Незважаючи на протидію та відступи, зміни, однак, назрівають зсередини. Рух за визволення жінок знову набирає силу, оскільки існують жінки, які говорять про визволення для всіх жінок. Ми вивчаємо сексизм, расизм, гомофобію, антисемітизм, дискримінацію за класовою приналежністю, віком, здібностями, імперіалізм і бачимо взаємозв'язок між усім переліченим. Ця зміна кута зору представляє третю хвилю руху за визволення жінок, новий напрямок, не висвітлюваний і не визнаний засобами масової інформації. Третя хвиля породжена кольоровими жінками і лесбіянками, яких відтискали на узбіччя або робили невидимими білі гетеросексуальні лідери колишніх етапів. Першою хвилею була кампанія XIX – початку XX ст. за право голосу, друга, яка почалася в 60-х рр., зосереджувалася на Поправці про рівні права і право на аборт. Включаючи до своїх лав головно білих представниць середнього класу, вони не визнавали важливості питань про рівність і права для всіх жінок. Третя хвиля руху, яка включає в себе представниць усіх рас і має багато цілей, прагне змінити світ в інтересах усіх нас. Ми знаємо, що ми не досягнемо бажа-

ного, поки його не досягнуть усі, що нам варто рухатися вперед міцно зімкнутими лавами, пліч-о-пліч, а не малими групами.

Нам відомо, що аргументи на користь гомофобії, які ґрунтуються на проблемах душевного здоров'я і біблійному/релігійному ставленні, можуть бути спростовані, якщо уважно вивчити сексизм, що ним пронизані історія релігії та психіатрія. Жінки третьої хвилі руху за визволення жінок знають, що БЕЗ СЕКСИЗМУ НЕ БУЛО Б ГОМОФОБІЇ.

Нарешті, ми знаємо, що поки слово «лесбіянка» може викликати страх у глибині душі жінки, робота на благо жінок може бути перервана; тільки розпочавши роботу над подоланням гомофобії, можна домогтися успіху в роботі проти сексизму.

Переклав Антон Борковський

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЛУКРЕЦІЯ

Лукреція – дружина Тарквінія Коллатіна, родича Тарквінія Гордівника, відома своєю трагічною смертю в 510 р. до Р.Х., що набула значного розголосу та спричинила падіння римського царства. Під час облоги Ардеї нащадкам царського роду заманулось перевірити, як поведуть себе дружини за їхньої відсутності. Скочивши на коней, вони в'їхали до Риму глухої ночі і застали дружин за п'яною забавою. Лише Лукреція разом зі своїми оточенням пряла прядиво. Краса її вразила Секста Тарквінія. За кілька днів він повернувся до Риму, попросив прихистку в будинку Лукреції й вночі, пробравшись до її покоїв, знечестив жінку, пригрозив їй смертю та розголосом про зраду; вранці Лукреція покликала батька та чоловіка і, розповівши їм про свою ганьбу, заколола себе кинджалом у всіх на очах. Тієї самої миті Брут Юній, розмахуючи закривавленим кинджалом, почав закликати народ до повстання та знетронення Тарквінів.

(«Новий ілюстрований Ларус» – переказ легенди, що оповіє Тім Лієї)

істини», яким послуговуються у тавромахії для позначення арени, себто місця сутички. Як *матадор*, інакше «вбивця», залишаючись сам на сам із биком (у цьому стані, який так вдало схоплений у мові тореадорів: кажуть, що його «затиснуто»), демонструє, чого він вартий, так і чоловік, зачинений у сексуальних зносинах із партнеркою, якою він ще має оволодіти, опиняється візаві з реальністю. Я – а мені надзвичайно важко бути володарем становища, і мною, коли мені не страшно, буквально володіє почуття, що я б'юся в якійсь невиразній нереальності, – є палким прихильником кориди, бо там ще більше, ніж у театрі чи навіть у цирку, де, якою б великою не була небезпека, все, що відбувається, зменшується від повторення, розрахунку та одноманітності, я відчуваю, що знаходжуся перед лицем реальності: умертвіння, *принесення жертви*, цінність якої незрівнянно вища за будь-яке інше власне релігійне осфірування, бо той, хто жертвує, постійно перебуває під загрозою смерті, до того ж від достатньо реального удару рогами бика, на відміну від магічної, тобто несправжньої смерті, на яку йде той, хто надто брутально стикається із надприродним. Річ не в тому, щоби зрозуміти, звідкіля походить *кориди* – з критської тавромахії, культу Мітри

МІШЕЛЬ ЛЕЙРС
ВІК ЧОЛОВІКА

116

З приводу акту кохання – чи, радше, ліжка, що постає його сценою, – я радо вжив би вислів «ділянка

д ж о а н
г ж о а н

Joan Mellen, *The Waves at Genji's Door, Japan Through its Cinema*, 1976

патріархат без чоловіків

м е й л е н

(декілька штрихів до зображення чоловічо-жіночих відносин у японському кінематографі середини ХХ ст.)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чи якої-небудь іншої релігії, в якій знищують рогату худобу, а лише в тому, щоби визначити, чому вона набуває того офірного сенсу, який набагато більше, ніж позірний садизм, наділяє її вартістю пристрасти – настільки, наскільки збентеженість породжувана присутністю сакрального, причетна до сексуальності.

Картина кориди, насамперед, постає як мітологічна драма з наступним сюжетом: Страховисько, спочатку приборкане, а потім вбите Героєм. Божественні моменти, коли відчуття того, що ти знаходишся за мить від загибелі, породжує якість занепокоєння, в якому зливаються жах та насолода, – приходять тоді, коли *тореро* починає бавитись зі смертю, вислизати від неї хіба завдяки диву, саму її причаровувати; завдяки цьому він і стає Героєм, із яким уособлює себе увесь натовп, який досягає через цей викрут безсмертя, вічності, захопленість якою лише зростає через те, що вона висить на волоссі.

Щодо Чудовиська, то воно приречене; співпричетно – чи співпричетність – глядачів, які всі до одного причетні до цього вбивства, палко вітають чи освистують вбивцю, – залежно від того, чи достатньо воно гарне, щоби вони могли себе з ним ототожнити, – підбадьорюють його своїми криками «Оле»: це не

нагорода, а допомога, подібна до тієї, яку надають криками породіллі.

Величезний звір гедзається від плаща до піки, від піки до людини, яка перетворюється на плащ, від людини до бандерильї, від бандерильї до шпаги, від шпаги до кинджалу, так що незабаром від нього лишається лише купа розпашлої плоті. Якщо б існувало лише це вбивство, приправлене більш чи менш спокусливими прикрасами, *кориди*, не мала би цієї надлюдської краси, яка ґрунтується на тому, що між вбивцею та биком (звір, оповитий плащем, що слугує принадою, людина, оповита биком, що ганяє навколо неї) відбувається сутичка, і сполучення – як трапляється з коханням і деякими жертвовними церемоніями, де відбувається тісний контакт із офірою, злиття всіх осіб, що відправляють культ, і всіх присутніх в офірі, яка стає посланцем до потойбічного світу, і – найчастіше – поглинання її субстанції під час поїдання вбитого звіра.

Без сумніву, сучасний церемоніал *кориди* можна лише від сили інтерпретувати як безпосереднє продовження певного культу, позаяк відомо, що *кориди* була спочатку справою шляхетної верстви, на кшталт турнірів, і що до Педра Ромера, Костийароса та Пепе

Японський кінематограф, відображаючи реальне становище японської жінки в суспільстві, рідко змальовував її – чи як дружину, чи як коханку – незалежною особистістю. Жінку тут не поважають як особу, що існує окремо від чоловіка. Схоже, що для її внутрішнього світу чужою є сама концепція відносин між двома рівноцінними людськими істотами. Не має значення, коли відбувається дія: у давні епохи чи сьогодні – більшість жінок у японському кіно мало чим відрізняється від Осан, героїні фільму режисера Шіндоа «Подвійне самогубство», яка ладна закласти свій одяг та честь, щоб її чоловік, торговець Іхеї, міг викупити куртизанку Кохару. Осан живе так, ніби вона не має жодних прав. Шіндоа зовсім не іронізує, коли показує, як Осан ображається, що Іхеї готовий вибачитися перед нею за подружню невірність: «Жінка повинна пробачати і віддавати все».

У цій історії, яка відбувається 1690 року, але й зараз багато в чому перегукується із сучасністю, і дружина, і куртизанка намагаються побудувати

любовні стосунки в суспільстві, яке вимагає, щоб кожен його член прагнув виконувати встановлені суспільні обов'язки (*giri*). Тільки тоді, коли виконання цих обов'язків не ставиться під сумнів, жінка має право виявляти свої особисті схильності (*nindzjo*). Проте у суспільному ладі, в якому навіть сексуальні відносини підпорядковані суворим правилам, *nindzjo* стає вибором між різними конфліктними *giri*. А позаяк жінка знаходиться на нижчому щаблі суспільної ієрархії, правила, якими вона зобов'язана керуватись у своєму житті, є дійсно дуже строгими.

Іхеї закохався у повію Кохару. Це ганьба для його дружини Осан, але не тому, що чоловік її зраджує (така поведінка була скоріше правилом, аніж винятком), а тому, що він настільки любить коханку, що геть занедбав роботу і навіть готовий пожертвувати власною домівкою, щоб викупити Кохару. Кохара продана в бордель, і звільнити її можна, лише заплативши за неї велику суму грошей, яку готовий викласти розжирілий, вульгарний торговець Такеї. У житті Кохари майже немає можливості вибору. «Я не з власної волі стала куртизанкою, – скаржиться вона, – я така сама жінка, як і інші, чому саме я?».

Гілла, фахових *тореро*, які розробили на початку минулого століття кодекс сучасної кориди, все відбувалось у набагато брутальніший спосіб. Однак виявляється купа обставин, що зміцнюють, як це не дивно, тезу про її жертвоне призначення.

Насамперед збіг найголовніших корид з місцевими *фієстами*, відповідними релігійними фестивалями. Потім використання спеціальних пишно розмальованих костюмів, названих «світлоносними», які виконують функцію священницьких шатів і перетворюють основних дійових осіб у свого роду священників; навіть *колета*, невеликий шиньйон (у наші дні накладний), який носять *тореро*, як знак свого фаху, нагадує тонзуру католицьких священників.

Якщо зануритись глибше, не можна не подивуватись скрупульозності етикету, зокрема в тому, що дотичне до умертвіння. Про дійових осіб можна сказати, що на відміну від спортивних правил, які мають багато дозволених прийомів і мало заборонених, кодекс тавромахії надає гравцеві досить обмежене число дозволених прийомів порівняно зі значним числом заборонених; таким робом, легко уявити, що ти присутній не на спортивній грі, правила якої створюють лише довільну канву, а на магічному дійстві з ретель-

но продуманою послідовністю, де моменти етикету і стилю головують над безпосередньою ефективністю дії. Щодо публіки можна зауважити, що перехід до смерті здійснюється в суто урочистій атмосфері. Щоби не сталося – чи буде *матадор* осипаний гучними похвалами, якщо працював, виявляючи мужність та артистизм, чи буде він осивистаний та осипаний гнівними лайками за те, що він вбив не так, як належить, а просто зарізав бика, чи будуть плескати бикові, якщо він поведився хоробро, чи будуть дико тюкати, якщо він виявився повільним, – поведінка публіки в той момент являє собою релігійну поведінку щодо смерті, якій щойно піддали живу істоту, що легко було би довести тією обставиною, що на деяких *plazas* усі підводяться, лише тварина падає мертво, і сідають лише тоді, коли на арену запускають наступну. З іншого боку, можна було б навести як приклад звичай нібито *альтернативи*, себто інвеститури, висування нового *матадора* одним зі старших собратів, подібно посвяті у лицарі; чи того, згідно з яким убивця має присвятити звіра, якого збирається підкосити смертельним ударом, комусь із присутніх, всім хто зібрався, чи місту, де відбувається свято (так що принесений в дар бик стає справжньою *офірою*), чи на кшталт

Проте й Осан – також рабиня, спершу батькова, потім чоловікова. Коли роздратований Їхеї починає її ображати, за неї нема кому заступитися, вона захищає себе сама: «За віщо ти зі мною так?». Все в її житті залежить від милости чоловіка, і навіть те, чи її поважають. Те, що чоловік нехтує нею як жінкою, для Осан не так страшно, як те, що батько, дізнавшись про аморальну поведінку Їхеї, може забрати її назад. Якщо б це сталося, вона за законом повинна була б залишити дітей в домі чоловіка. Отже, як зневажливо дорікає їй мати, відповідальність за зруйнований шлюб лягає на Осан: «Якщо чоловік гуляє, винна жінка».

Всі герої у «Подвійному самогубстві» страждають від конфліктних *gipi*. Їхеї має обов'язок *gipi* перед Осан, яка буде зганьблена, якщо повернеться до батьківського дому. Такий самий обов'язок він відчуває щодо Кохару, бо не може допустити, щоб жінка потрапила до рук Такеї, бо якщо Такеї її купить, Кохару збирається накласти на себе руки. У Осан є *gipi* й перед Їхеї, своїм чоловіком, і перед Кохару, бо вона також жінка і належить до пригнобленої касті. «Ми мусимо її врятувати, – каже Осан, – як

жінка я не можу цього допустити» (щоб Кохару купив Такеї). Кохару відчуває *gipi* не тільки до Осан та Їхеї (адже Осан написала Кохарі листа, в якому просить не допустити смерті Їхеї), але і до своєї матері, котра стане жebraчкою і голодуютьме, якщо Кохару, її єдина підтримка, помре. *Gipi* Кохару перед Їхеї полягає в тому, що вона не може бути з Такеї, бо Їхеї погрожував, що скоїть самогубство, якщо вона на це погодиться. Однак, якщо вона залишиться відданою Їхеї, який не має грошей, щоб викупити її, то буде змушена здійснити подвійне самогубство разом з ним. Тим самим Кохару порушила б свій *gipi* щодо Осан, залишаючи її вдовою в суспільстві, яке вважає повторний шлюб для жінки чимось «брудним». Коли Кохару та Їхеї все ж таки вчинити подвійне самогубство, вони зумисно зробили так, щоби їх тіла знайшли у різних місцях, аби не зустрілися з Осан на тому світі. І чоловік, і жінка відрізають собі волосся, беручи на себе роль священика і монаха, відкидаючи тим самим родинні обов'язки та, символічно, саму пристрасть, що завела їх у глухий кут.

Дихотомія між дружиною та коханкою, настільки точно описана у «Подвійному самогубстві», прита-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

звичаю вживати в їжу геніталії вбитого звіра, звичаю, як нам видається, недавнього походження, що його практикують деякі справжні шанувальники; їх ім підносять просто на місце, і вони їх поїдають, спостерігаючи за видовищем; пожираючи рештки мертвого бика, вони віддаються ритуальному бенкетові, ніби прагнуть засвоїти його доблесть.

Чудодійний характер кориди затаєно пов'язаний з цією формою релігійної церемонії (важливішої, ніж усі форми сучасних західних релігій, які втратили свій глибинний сенс, дозволяючи офірування лише у символічній формі), і я вважаю, що, для того, аби вона зачіпала за живе, не так вже і важливе технічне виконання; вся суть у тому, що є вбивство тварини за доволі визначеними законами і смертельна небезпека для того, хто її вбиває. [...]

На всіх своїх *коридах*, за винятком, щоправда, тієї, що відбувалася без умертвління, я майже однаково хвилювався. Отже, суть не у видовищі, а в жертвовному елементі, суворо встановлених жестах, що здійснюються у двох діймах від смерті і заради смерті.

На кориді я схильний ідентифікувати себе чи з биком, коли в його плоть встромлюють шпагу, чи з

матадором, який ризикує бути вбитим (а може, кастрованим?) ударом рога тієї самої миті, коли дуже явно стверджує свою мужність.

Отже, образ невітної Лукреції, що зазнала насильства з боку свого родича, вояка Секстія Тарквінія, просто не може не розчудити мене. Я сприймаю кохання не інакше, як у муках і сльозах; ніщо мене так не хвилює і не приваблює, як заплакана жінка, ну хіба би ще Юдит з її смертоносним поглядом. Вертаючись до найніжнішого періоду мого дитинства, я виявляю спогади, що стосуються історій про *поранених жінок*. [...]

ЮДИТ

Юдит, юдейська героїня, чию історію наведено в одній із книг Старого Заповіту, названий її ім'ям. Ось її зміст. Місто Вефулія, обложене військом Олоферна, воєначальника ниневійського царя Навуходоносора, готове було вже здатися. Одна удовиця на ім'я Юдит вирішила, за Божою настановою, врятувати свій нарід. Узнявши одну зі своїх служниць, вона полшає місто та йде до табору асирійців. Проникнувши до Олоферна, вона полонить його своєю кра-

манна і сучасній патріархальній Японії у переконаннях, що існують два типи жінок – «дружини» та «вільні жінки». Подвійний стандарт, зображений у «Подвійному самогубстві», підтверджує те, що кохання як задоволення і (принаймні у вузькому сенсі) поцінування самої жінки доступне лише вільній жінці. Кохару змалювано багатого привабливішою за Осан з чорними зубами (ознакою заміжньої жінки в часи самураїв), хоча і одну, й другу грає та сама актриса – Шима Івашита. Дружина, котра веде хатнє господарство і виховує дітей, яка береже родинне ім'я, взагалі не цікава як об'єкт пристрасти; в одній сцені ми бачимо, як Осан готується кохатися з чоловіком, думаючи, що Їхеї покинув Кохару, але потім помічає, що її чоловік, скрутившись клубочком, голосно схлипує у своєму ліжку. В такій системі було і є небезпечним дивитися на дружину як на коханку, тому що це могло вступити у протиріччя з її суспільною функцією дружини, що є головним, так само як існування жінки як самостійної творчої особистості могло суперечити і її ролі дружини, і ролі коханки.

Такео Дої стверджує, що *амае*, – бажання пасивної, залежної любови, яка походить від надмірної

ніжності і турботи японських матерів про дітей, особливо хлопчиків, в Японії визначає не тільки відносини між статями, але й загальнолюдські відносини¹. Однак, якщо *амае* – це визнання потреби обох сторін до розуміння, то в японському кінематографі ми бачимо, що навіть таке інфантильне визначення любови з'являється насамперед між коханнями, а не між чоловіком та дружиною. Існує взаємність у стражданні Їхеї та Кохару, якої ніколи не виникало між Їхеї та Осан. І останні хвилини свого життя коханці провели разом.

Так само, навіть коли йдеться про коханців, неможливо, щоб *амае* було головним почуттям двох рівних людей. Взаємне бажання бути пасивним об'єктом в коханні зумовлено тим, що обидва коханці відмовляються від ролі дорослої людини. Ніхто не бажає бути тим, хто віддає любов. У цьому контексті *амае* означає також неприйняття «інакшости» коханця, і тому рівність у відносинах між японськими чоловіками та жінками майже неможлива, навіть коли вони не обтяжені ролями «чоловіка» та «дружини», що обмежують їхню свободу. Лише тоді, коли приймаєш «інакшість» іншого, стає можливою пова-

сою, погоджується розділити з ним трапезу, і коли бачить, що він сильно сп'янів, відрубує йому голову і вертається вночі до Вефулії. Наступного дня юдеї вивішують на мурах закривавлену голову Олоферна, й охоплені жахом асирійці знімають облогу, зазнавши нищівної поразки.

(«Новий ілюстрований Ларус», за мотивами «Книги Юдити»)

Історія Юдити – героїні жадливої вдвічі і втричі, бо будучи спочатку вдовицею, вона потім стає вбивцею, до того ж убивцею чоловіка, з яким за мить перед тим розділила ліжко, – не дуже мене збентежила, коли я ще дитиною прочитав її вперше у невеликій книжці «Священна історія». Щоправда, всі непристойні подробиці були з неї передбачливо вилучені. Набагато цікавішою для мене була історія Макавеїв, війн, які вони вели, тортур, які багато з них зазнали на очах матерів. Тим не менше, Юдит, яка відрубала голову своєму коханцеві його ж власним мечем, потім загорнула її у простирadlo чи поклала в мішок, щоби забрати з собою, – це фігура, навколо якої кристалізуються образи, які вирішально вплинули на моє життя.

З давніх-давен, наскільки я пам'ятаю, – напевно, ще до мого народження, – у моїх батьків була гідка гравюра, на якій зображено відомий епізод із «Закоханого лева»: на галявині, біля входу до якогось гроту чи печери сидить оголена жінка, волосся її зібране у високий шиньйон, і вона любовно схиляється над величезним левом, який лежить із абсолютно одурілим виглядом.

У цій гравюрі мене вражає не стільки небезпека бути розтерзаною левом, якої зазнавала жінка, скільки глупота лева, величезного самця, що дозволяє себе дурити. [...]

ГОЛОВА ОЛОФЕРНА

Тоді, принадувані чарами, хоча нам і видавалось, що це лише поваба гарної місцини, ми вийшли до колони, що знаходилась біля входу до палацу; але заледве ми туди увійшли, як мрамур, яким ми йшли, на вигляд такий міцний, розверзається і пливе у нас під ногами: несподіване падіння кидає нас під рухоме колесо, споряджене гострими сталевими лезами, які тієї ж миті відділяють усі частини нашого тіла одну від одної, і що було найдивовижніше, так це

га та рівність. Дої не наголошує на тому, що у стосунках між японськими чоловіками і жінками жінки насправді дуже рідко мають право на *амае*, якщо взагалі його мають, а чоловікам це дозволено завжди.

Амае у трактуванні Дої – це спадок феодалізму, який підкоряє окрему особу колективі, що існує за правилами чітко визначеної ієрархії. Обмежуючи її ідентичність, воно, з одного боку, звільняє людину від прийняття рішень і ризику, а з іншого, – і від привілеїв та моральної відповідальності. Дої вважає, що це притаманне японцям розчинення особистості – як чоловіка, так і жінки – в колективі, викликало відверту психологічну потребу повернення до лона матері, виражену набагато яскравіше, ніж на Заході. Оскільки від особистості не вимагається брати на себе моральну відповідальність, вона постійно старається уникнути обов'язків дорослої людини. Тому Шінодін Іхеї виглядає слабким і немужнім, боязким та нервовим.

Згідно з Дої, ступінь внутрішнього бажання *амае* вимірюється тим, наскільки сильною є у особистості *джібун* (самосвідомість), риса, якою ані Чікамацу, ані Шіндоа не наділяють героїв своїх фільмів. Ті, хто має

джібун, можуть контролювати бажання *амае*, «тоді як чоловік, що віддається на милість чи немилість *амае*, не має *джібун*»².

Зведення ролі особистості у Японії до мінімуму, яке Іназдо Натобе назвав «деперсоналізацією», спричинене тим, що моделі феодальних відносин усе ще існують у сфері культури³, сприяло розквіту *амае*. Це дитяча потреба, бо, вимагаючи від іншої людини задоволення своїх бажань, така особистість ігнорує такі ж потреби іншого, як незалежної людської істоти. В самому *амае* існує фундаментальна нерівність, і навіть нечутливість, адже коли один вимагає *амае* від іншого, він заперечує тим самим право іншого вимагати те ж саме від нього. Як показує Дої, у відносинах батьки-діти *амае*, звісно, є природнім; той, хто виховує дитину, обережно вводить жовторотика у непростий світ, а це передбачає задоволення бажань. Можна було б стверджувати, що *амае* містить у собі визнання особистості, тому що це бажання передбачає розуміння одне одного – і того, хто задовольняє потреби, і того, чиї потреби задовольняють. Коли задовольняється *амае* особи, це означає, що її кохають за те, що вона – це вона,

121

ДЖОАН МЕЙЛЕН
ПАТРІАРХАТ
БЕЗ ЧОЛОВІКІВ

те, що смерть не настала за цим дивним розчленуванням.

Потягнуті власною вагою кавалки нашого тіла впали до глибокої ями і змішалися там з безліччю навалених в купу людських кінцівок. Наші голови покотились, мов кулі. Оскільки цей надзвичайний рух остаточно позбавив мене тих крихт розуму, що лишила мені ця надприродна пригода, я розплющив очі лише через кілька хвилин і побачив, що мою голову було акуратно укладено на сходах разом з вісьмастами іншими головами обох статей, усіх віків і всіх кольорів. Вони могли рухати очима і язиком, а голвне – зберегли рухомою щелепу, через що безупинно позіхали.

(Казотт, процитований Жераром де Нарвалем у «Просвітлених»)

Один із найглибших спогадів, що зберігся в моїй пам'яті, стосується наступної сцени: мені вже сім чи вісім років; я вчуся у змішаній школі; на тій самій лаві, що і я, сидить дівчинка у сірій оксамитовій сукні, в неї довге та хвилясте біляве волосся; ми разом із нею вчимо урок за «Священною історією», яка лежить перед нами на столі з чорного дерева. Я ще досить виразно пам'ятаю малюнок, якій ми тоді розглядали:

це було жертвопринесення Авраама; над укляклим хлопчиком, у якого зв'язані руки занесено руку патріарха, що стискає чималого ножа, сам старий вп'яв свій погляд у небеса, шукаючи там схвалення у жорстокосердого бога, якому офірує свого сина.

Ця гравюра – доволі убога прикраса дитячої книжки – справила на мене незрушне враження, навколо якого кружляє решта спогадів. Насамперед – інші легенди, прочитані у підручниках з історії чи мітології, наприклад, міт про Прометея, в якого орел склював печінку, чи історія про юного спартанця, який сховав під тунікою лисенятко, і, незважаючи на те, що звір щосили вчепився йому в груди, незворушно терпів, вирішивши прийняти найстрашнішу муку, але не зізнатись у крадіжці. А потім ще сни – найперші, наскільки я пам'ятаю, з тих, що снилися мені: я в лісі, як видно з усього, посеред галявинки, навколо сама зелень, і в траві, безперечно, повно маків та ромашок; раптом невідомо звідки взявся вовк із роззявленою пащекою, з вухами навсторч, палаючими очима, величезним рожевим та вологим язиком, висолопленим проміж білих іклів; він кидається на мене і тієї ж миті пожира. Іншого разу мене пожирає кобила, запряжена у фіакар, це надзвичайно тяжкий для мене спогад – стара ко-

цінують її сильні сторони, а до слабких ставляться толерантно. Такий погляд приймає багатогранність особистості. Між тим, психологічна демократизація відносин *амае* практично доступна лише з двох сторін.

Справедливим є також те, що потреба *амае* призводить до безперервного потенційного конфлікту між двома людьми, окрім тих випадків, коли одна особа покійно сприймає домінацію іншої, як це робить Осан стосовно Іхеї, як це повсякчас жінки роблять для чоловіків. Таким чином, як підкреслює Дої, неконтрольоване *амае* породило «маленьких імператорів ... тут, там, повсюди»⁴. Справжній Імператор стає втіленням задоволеного *амае*⁵. Дої доходить висновку, що «віднині й надалі незаперечною метою має бути подолання *амае* ... тобто відкриття іншої особи»⁶.

Тотальне підпорядкування жіночих потреб потребам чоловіків не є настільки явним у фільмі Кането Шіндоа «Оповідь про кохану жінку» (1951 рік), як у «Подвійному самогубстві». Однак у цій ідеалізації жінки, такої схожої на Осан, хоча живе вона не в середньовіччі, а в часи Другої світової війни,

чоловік знову є тим, хто завжди потребує *амае*. Наприкінці фільму жінка помирає від виснаженості та відданості чоловікові. Хоча свідомість не дозволила їй це зрозуміти, жінка, можливо, була тією, чиї потреби були більшими, що є неможливим для розуміння режисера-чоловіка.

У цьому першому автобіографічному фільмі жінка насправді не розуміє своїх власних потреб, що відрізняються від потреб її чоловіка. Як і режисер Шіндоа, її чоловік є сценаристом, а його проблема полягає в тому, що він має переконати режисера (легко впізнаваний образ Кендзі Мізогуші, в якого Шіндоа працював до того, як почав самостійну режисерську роботу) в тому, щоб він погодився працювати з його сценарієм.

Образи найцікавіших жінок в японському кінематографі створили ті режисери, які, обурені існуючим станом речей, виступають проти традиційної ролі, що відводиться жінкам. В японському кінематографі немає жодного образу жінки, яка сама по собі відіграє значну роль, коли чоловік цінує її як особистість. Це пояснюється тим, що в Японії досі не відбулась жіноча революція. Єдиним винятком є

лимага, помальована у жовто-чорну «шашку», омиа дощами, якою править якийсь паскуда-фірман у старовинному циліндрі з білої шкіри. Потім йдуть інші малюнки з тієї ж «Священної історії»: Червоне море, що поглинає військоч фараона; тортури, якими за наказом Антіоха, сирійського царя, піддають Макавеїв; брат Юди Макавея, що вмирає під тушею слона, якого він щойно заколов; Мойсей та неопалима купина.

Всі ці спогади асоціюються в мене з тим, як одного разу старший брат налякав мене, пообіцявши вирізати мені апендицит з допомогою коркотяга, а шкільний приятель, з яким я посварився, погрожував, що його батько порубає мені голову сокирою. [...]

ЛУКРЕЦІЯ ТА ЮДИТ

Серед легендарних оповідей, які я понад усе любив у дитинстві і які ніколи не переставали мене захоплювати, – романи про лицарів Круглого Столу.

З цього хаотичного нагромадження обладунків, жіночих капелюшків і жіночих шийок місячного сяйва, якими тишила себе моя уява, і народилось моє розуміння *феї*, чи жінки, яку я і бажав, і боявся, чаклунки, здатної обдарувати всім, але і такої, що містить усї

небезпеки, як куртизанка (слово, що починається як «куртина» і звучить як «протазан», що ще зовсім недавно, коли такого роду гра слів відіграла для мене роллю оракула, могло б видатись мені неподоланим аргументом на користь того, про що я явжу) чи як той жіночий персонаж, в якому можуть символічно злитися воедино моя Лукреція і моя Юдит: Клеопатра, цариця Єгипту.

Найостанніше про що я думаю, вимовляючи ім'я Клеопатри, це слова Паскаля про її ніс, і я навіть не знаю, яким він мав би бути – довшим чи коротшим, – щоби світова історія пішла зовсім іншим шляхом. Я ненавиджу подібні афоризми, які звучать так велемудро, але нічого при цьому не пояснюють. Це напевно, не казна-що, але принаймні зрозуміло, що, коли я кажу «Клеопатра», насамперед згадую про аспіда, що причаївся у кошику зі смоквами (як і більшість людей, я відчуваю відразу до змії), потім про левів, яким вона кидала на поїд своїх коханців. [...]

Після навіжених років, упродовж яких вона кидала на поїд диким звірям тих чоловіків, якими покоришувалась (зваживши на всі обставини не впевнений, що така подробиця присутня в Плутарха чи якого-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

фільм «Наречена Анджеса», героїню якого цінують просто як особистість, але це відбувається у Перу, за тисячі миль від Японії...

Переклала Наталя Чорпіта

1 T. Doi, *The Anatomy of Dependence* (Tokyo: Kodansha International, 1973).

2 T. Doi, *The Anatomy of Dependence*, p. 19. *The Anatomy of Dependence*, p.61.

3 *Japanese Traits and Foreign Influences* (London: Kegan Paul, Trench&Trubner, 1927), p. 25-26.

4 *The Anatomy of Dependence*, p.61. Цікаво, що в Японії на режисера Куросаву, незважаючи на антифеодальний зміст багатьох його фільмів, дивляться як на «Тенно» («Імператора») Тохо, не так за його диктаторський спосіб режисури, як за дитинячу потребу негайного задоволення його забаганок.

5 *Ibid.*, p. 63.

6 *Ibid.*, p. 84.

123

ДЖОАН МЕЙЛЕН
ПАТРІАРХАТ
БЕЗ ЧОЛОВІКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

небудь іншого історика, проте суть не в тім, важлива власне ця двоїста роля самовладної володарки та жінки розпусних звичок), після «неповторного життя» у товаристві Марка Антонія, коли вони смакували розчинені в оцті перлини, після заснування товариства «Нерозлийводи у смерті» і всієї решти фантазій, якими вирувала її розгнудана уява, Клеопатра – через те, що їй не вдалося спокусити Октавія – підставила свої груди під укуси аспіда, обираючи смерть, а не рабство, що їй загрожувало.

Розглядаючи умови, за яких Клеопатра позбавила себе життя, я дивуюсь зіткненню двох наступних обставин: з одного боку, смертоносний змії, винятково чоловічий символ, з іншого – смокви, під якими він ховається, – розповсюджений образ жіночого статевого органу. Не бажаючи вбачати в цьому нічого, крім випадкового співпадіння, я не можу не зауважити, наскільки точно поєднання цих двох символів відповідає тому, що є для мене справжнім сенсом самогубства: стати водночас і *самим собою*, й *іншим*, чоловіком і жінкою, суб'єктом і об'єктом, убитим і вбивцею – і це єдина можливість торкнутись самого себе. Коли я думаю про абсолютне кохання – цей союз не двох істот (чи однієї істоти і світу), а радше двох го-

лосних слів, – мені видається, що воно досягне тільки ціною спокути, подібної до ціни спокути Прометея, покараного за викрадення вогню. Покарання, за яке прирікають самого себе, щоби мати право возлюбити себе до нестями – таким виявляється зрештою сенс самогубства.

І якщо бачити в Клеопатрі не лише жінку, що веде безладне життя (яка глумиться над своїми коханцями), але й істоту, що позбавляє себе життя, то неважко зауважити, що вона поєднує в собі ці два види вічної жіночості – мою Лукрецію і мою Юдит – два боки однієї медалі.

При спогляданні парної картини Кранаха кожен має право спитати, а чи не ті ж самі ланцюжки поєднали в його голові двох героїнь – цнотливу Лукрецію і курву-патріотку Юдит, бо ж він зобразив ці дві фігури в парі. Можна також припустити, що навіть їхні дії, на перший погляд такі різні, були за своєю суттю аналогічними і що обом жінкам важливим було змити кров'ю бруд еротичного зв'язку: одна через самогубство спокутувала сором, інспірований тим, що її згвалтували (від якого, досить вірогідно, вона отримала задоволення), а друга, вбивши самця, спокутувала сором, інспірований тим, що її довелося стати хвойдою. Так

С т а н і с л а в Е с д е н - т е м п с ь к и ч о л о в і к у к р и з і

що досить вірогідно, що Кранах зобразив їх в пандан одна одній аж ніяк не з примхи, а внаслідок глибинних аналогій: обидві вони однаково оголені та бажані, поєднуються у повній відсутності моральних настанов, яку тягне за собою оголеність людського тіла, обох схоплено на порозі особливо натхненних діянь:

перша, Лукреція, з приставленим до самого центра своїх білосніжних грудей, між двох надзвичайно пружних та округлих персів (соски яких видаються такими ж твердими, як те каміння, що прикрашає – в тому самому місці – латний ошийник чи обладунки), загостреним лезом кинджалу, на самому кінці якого вже переливаються перлинним блиском, подібно до того, як найінтимніший дар порскає на кінчику статевого органа, декілька краплинок крові, і готова загладити наслідки вчиненого над нею ґвалту подібним жестом – жестом, що занурить у теплу оболонку плоти напружене до неможливості зняряддя кривавої смерті, що подібне до невблаганного чоловічого жезла ґвалтівника, коли той проти її волі увійшов у вже трохи розтулений між її ногами отвір, м'яку рожеву виразку, яка вже за кілька митей відповідала повнокровними виливами, так само, як нанесена кинджалом рана – глибша, а також паскудніша, проте, можливо,

і п'янкіша – порсне із самого нутра зімлілої чи вмираючої Лукреції цілим потоком крові;

друга, Юдит, з оголеним, як і вона сама, мечем у правій руці, вістря якого уп'яте в землю біля її босих ніг із малесенькими пальчиками, а вельми широке та міцне лезо щойно стягло Олофернові голову, яка висить зловісним обтинком у лівій руці героїні, пальці якої сплутались у скаженому союзі з його волоссям, – Юдит із кольє, яке нічим не легше за ланцюги каторжника, і холодок якого навколо її хтивої шиї нагадує про холод меча біля її ніг, – Юдит, покірлива, що ніби вже й думати забула про ту бородату голову, яку вона тримає в своїй руці ніби фалічний відросток, який вона могла відтяти, лише стиснувши свої нижні губи, коли Олоферн все ще знемагав від припливу почуттів, якщо й взагалі у пориві людоїдського шалу не відкусила би його власними зубами від товстого тіла сп'янілого (і, можливо, в блювотині) чоловіка.

І так – ще більш оголеними, ніж на картинах Кранаха, де їхні стегна однаково огортає лише зовсім прозора вуаль – стоять одна напроти одної дві найвеличніші фігури античності, два рівновеликих янголи Добра і Зла, розташовуючись – у силу заплямованості їх кров'ю – в одному і тому ж плані присиплян-

Якщо чоловіки, як вони часто стверджують, є домінуючою статтю і творять світ, то чому цей їхній світ є саме таким? Кожен, хто читає часописи, дивиться телевізю або слухає радіозондажі, помітить очевидну річ – триває велика криза маскулінності. Злі білі чоловіки стали опозицією. Батьки умивають руки. Діти бісяться. На кожному шкільному спортивному майданчику чути постріли. Щодни у найбільших корпораціях вибухають скандали, з'являються звинувачення у сексуальних домаганнях до працівниць. Засоби масової інформації представляють однозначний образ чоловіка – це особа, яка не вмє себе контролювати, деспотична, небезпечна, непогамовна і навіть, як інколи прочитаєш, така, що виходить з ужитку!

Внутрішні проблеми чоловіків впливають з отруйної дії тестостерону і хромосома Y, який викликає безлад у поведінці і творить натури, схильні до агресії. Чи ж це не вони, власне, творять нашу нинішню культуру? – запитує Сьюзан Фалуді, авторка книжки «*Stiffed*» («*Пошиті в дурня*», Нью-Йорк 1999), і гірко додає: чи ж не зрадили вони своїх жінок? Чоловіки творили цивілізацію... задля жінок. Задля їхньої безпеки і безпе-

ки прийдешніх поколінь. Переважна більшість чоловіків присвячує своє життя домові, своїм дітям і жінкам. Тож звідки лють жінок і звинувачування чоловіків у зраді? Про яку саме зраду тут мова? Жінки й далі беруть шлюб з чоловіками, народжують дітей, а улюбленою їхньою церквою є крамниця. Про що ж ідеться в усьому цьому балагані? Феміністичний рух громадська думка сприймає без спроби глибше його зрозуміти і навіть з певною обережністю. Чому наші брати-чоловіки, питає Сьюзан Фалуді, так запекло протистоять жіночій боротьбі, мета якої – досягнення повноти життєвого щастя?

Кризу маскулінності, таку явну на американській суспільній сцені, Фалуді зводить до проблеми боротьби статей. Ця боротьба, як вона вважає, є виявом іншої основоположної суперечності, джерела якої значно прихованіші і пливуть глибшими каналами. Присмерк економічного і морального майорату чоловіка в сім'ї дав себе відчутти у перших повіях економічної депресії наприкінці 90-х років XIX століття. Роля господаря хати змінилася. Праця стала ринковим товаром з поганими й добрими наслідками цієї ситуації. Шляхетні чоловічі зусилля, спрямовані на творення фундаментів дому задля обраної жінки та їхніх май-

ня на смерть, де нівелюється всяка ницість. Але бліда і бідолашна Лукреція, до безглуздя віддана служниця шлюбної моралі (до чого лише не доводить цнотливість! Бо ж Тарквіній полонився її цнотю), усе ж затьмарюється зухвалим образом Юдити, в якому вона постала, виходячи з шатра Олоферна (куди зрадниця прийшла по захист), із пофарбованими вбивством довгими нігтями, як у жінки XX століття, яка, наслідуючи моду, вкриває їх червоним лаком, у розтріпаних, просяклих потом і порохом одежах, одягнутих поспіхом – в повному безладі, – кризь які проступає її плоть, все ще вкрита липкими виділеннями та кров'ю. Мені видається, що я, подібно до Олоферна з відтятою головою, стелюся під ногами в цього ідола. [...]

Року десь 1920 чи 1921, коли я починав серйозно цікавитись сучасною поезією, я страшенно (страшніше й бути не може) розсердився на свого батька, якому прочитав одного вірша Аполлінера (того, що в «Алкоголях» названо «1909») і який сказав мені, що вважає зовсім незрозумілими та абсурдними два останніх надзвичайних рядки:

*Ця жінка була настільки прегарна,
Що породжувала в мені страх.*

КОХАННЯ ОЛОФЕРНА

[...] Тут, зокрема, я згадую про одну жінку; не буду уточнювати, хто вона така, скажу лише, що вона була одночасно і Лукрецією, і Юдиттю; Лукрецією – тому, що я можу стверджувати, що вона стала жертвою моєї злоби, Юдиттю – через усе те, що є в ній зів'ялого та умерлого. Додам, що я одразу приписав їй дещо *расинівське* і, судячи з усього, радше уявлятиму її в образі Федри, ніж Лукреції чи Юдити.

Момент дотику наших доль був надто мізерним в часі, але якими би короткими – ледь-ледь виокресленими – не були наші взаємини, ця зовсім недавня зустріч відкрила мене мені самому з такою невідворотністю, що мені ледве вистачає сил продовжити цю розповідь, окрім того я усвідомлюю тепер, що перший до стінки, виявившись у тому стані певної спустошеності, який виключає будь-яку можливість кувати свої міти чи самі ці два напівлегендарних полюси, з якими – так само палко, наскільки палко шукають відвертості – завжди співвідносять себе, тому що лише вони і дозволяють жити.

Я звертаюся тут до цієї жінки лише тому, що її немає (а кому ще адресовано листа, як не людині,

бутніх дітей, кожної хвилини були під загрозою редуції. Чоловіки, які були досі незалежними господарями свого «траперського»¹ зусилля, відчували перший страх. Вони стали робочою силою, залежною від ринку. Ефектом такого становища виявилася девальвація чоловічого слова, чоловічої честі, що дали за чергою – або й одночасно – потягло ерозію еротичного авторитету чоловіка. Пильність присипляв загально-відомий міт – american dream.

Чоловік змирився з цією залежністю за ціну легкого кредиту – цей кредит був потрібний йому, щоб реалізувати вибуялу амбіцію жінки (то вам нова шафа, то нова канапа, килим – усе в ім'я міту Їхнього Дому). Легкий кредит давав чоловікові змогу маніпулювати фінансами дому подібно до того, як це робиться у грі в три карти. Життєва спритність чоловіка перестала полягати в боротьбі, для якої була потрібною його чоловіча сила і відвага. Він перестав бути «трапером», він став, разом зі своєю жінкою, консьюмером².

Цивілізація почала преміювати фінансову спритність економічного кон'юнктуриста. Цей процес посилювався і довів до сьогодняшнього рабського шаленства. Тепер уже нічого не можна купити в американській крамниці, якщо ти не маєш достовірного кре-

диту, читай – кредитної картки. А оскільки таку картку можна дістати неймовірно легко, всезагальним стало перекидання боргів з однієї картки на іншу. Одне слово – у нинішній Америці життєвий успіх вимірюється не відсутністю боргів, а вмінням плавати у морі боргів.

Був колись світ перших польотів на Місяць, надії, яку пов'язували з розвитком науки, агонії hard technology (важкої промисловости), мелодійних записів на вінілових платівках і чітких поділів поміж blue collars та white collars (джинсові сорочки та білі комірці). Потім з'явилися персональні комп'ютери, і почалася нинішня епоха, яку ми називаємо постіндустріальною ерою. Раніше молодий фахівець, приходячи у Фірму, міг мати надію, що проведе в ній усе своє життя. Він поволі просуватиметься, і його досвід приноситиме відсотки з роками, і нарешті він, може, стане шефом. Відходячи, він отримає достойну пенсію, а може, навіть золотого годинника. Сьогодні його вже в перший день остерігають, що праця, яку він виконуватиме, напевно не буде його зайняттям до кінця життя. Найважливішою рисою нинішнього працівника мусить бути мобільність. Його професія – з причини зміни технології – через кілька років може вже не існувати. Це – пряма дорога до втрати само-

якої немає?). Здалеку вона зливається з моєю ностальгією, розсіюється між мною та моїми думками. Зрозуміло, що не може бути й мови, що вона є *предметом кохання*; вона – *субстанція меланхолії*, образ – цілком можливо, неумисний, проте досить відповідний – всього того, чого мені не вистачає, себто всього того, чого я бажаю і що для мене тієї ж природи, що і ця нагальна потреба висловлювати себе, формулювати в більш чи менш переконливих фразах ту завжди надто малу малість, що я відчуваю, і закріплювати це на папері, сповнившись впевненістю, що музу не відрізниш від мертвої, недосяжної чи відсутньої істоти, що поетична будівля, – подібна гарматі, яка є не чим іншим, як діркою з бронзою навколо, – може фундуватись лише на тому, чого ми не маємо, і що зрештою писати можна не інакше, ніж для того, щоби заповнити цю порожнечу чи, щонайменше, позначити – стосовно того, що в нас є найбільш далекоглядного – те місце, де зяє ця безмірна безодня.

З того, що у цій подобі до пригоди, яка в мене була з цією жінкою, я якнайкраще (і найсумніше) для себе з'ясував, найцікавішим було наступне. Усім моїм друзям дуже добре відомо, що я фахівець, маніяк сповіді; проте до відвертостей мене підштовхує не що інше,

особливо з жінками, як сором'язливість. Коли я одинці зі створінням, яке вже завдяки своїй статі відрізняється від мене, моє усвідомлення відчуженості й мізерності посилюється від того, що, втративши надію сказати своїй співрозмовниці хоч щось, що могло б стати приводом для розмови, а також будучи нездатним позалицятись до неї, якщо виявляється, що вона приваблює мене, я починаю, не маючи іншого предмета для розмови, говорити про самого себе; напруга зростає з кожною моєю фразою, і трапляється, що між мною і моєю фавориткою починають пробігати струми якоїсь дивної драми, бо що сильніше мене бентежить моє початкове сум'яття, то сильніша є тривога, з якою я говорю про самого себе, особливо наголошуючи на цьому почутті самотності, відчуженості від зовнішнього світу, доходячи врешті-решт до того, що вже сам не можу розрізнити, чи відповідає описана мною трагедія безперервній реальності мого існування чи вона є образним висловленням цієї ситуативної тривоги, яка мене охоплює, лишень бо я стикаюсь із якою-небудь людською істотою і стикаюсь із необхідністю говорити. Отже, перед жінкою я весь час перебуваю у стані певної неповноцінності; щоби між нами відбулось щось рішуче, необхідно, аби

ідентифікації – такої необхідної для конструкції характеру. Зауважмо – характеру, який мав бути запорукою почуття безпеки для жінки. Оте знамените жіноче «я вірю в тебе» стало порожнім гаслом і в фільмахо звычайно окреслюється піднятою бровою жінки, яка уважно дивиться на свого чоловіка. Вона хотіла б сказати – що сталося зі світом, який ти мені обіцяв?

Джеремі Ріфкін доробив до цього відповідну ідеологію, викладену у його книжці «*The end of work*» (Putnam Books 1996)³. Стара модель організації праці, стверджує Ріфкін, не може втриматися, бо блокує розвиток, який полягає в тому, щоб звільнитися від громіздких і недешевих бюрократичних структур. Однак цей процес врешті залишає працівника самотнім у його власному домі, де він у піжамі, а часом навіть голий, є рівноцінним партнером цілої структури трудового проєкту, натомість шеф перетворюється в лідера групи, і всякі формальні обмеження праці зникають. Ріфкін називає це «звільненням праці». Як кожна реформація, концепція Ріфкіна несе в собі серйозні загрози. Середовище праці завжди було важливою частиною життя кожної людини. На роботі виникають знайомства, взаємовплив людей формує характери (чи завжди позитивно – то інша справа), болісне дочі-

кування останніх хвилин до виходу з контори дає почуття тривкого ритму днів. Реформа Ріфкіна заміняє цей ритм на самотність і трагедію щоденного вибору.

Людина виникла в мисливській групі, і поза групою вона завжди нещаслива. Втомлива присутність інших необхідна для неї, щоб вона досягала спокою – навіть усупереч групі. Досі завжди було так, що життя кожної людини ділилося на дві сфери – Дім і Роботу. Працівник, повертаючись до Дому, тішився, що він може вернутися до місця, де виснажливі ритуали Роботи можна «повісити на гачок». Удома – в Домі – грамадика міжлюдських стосунків одмінна, вона будується на любові і відсутності суперництва. Але що станеться, коли Робота разом з її агресивністю вторгнеться у затишок Дому? Більшість людей трактує свою Роботу як форму заробітку на життя. Ріфкін натомість має на думці, що всі живуть своєю Роботою як Великою Місією. У цьому способі мислення щось мені нагадує одну недавню ідеологію. Коли люди стають власниками засобів виробництва (почерез володіння акціями власної компанії), вони втрачають ясну дихотомію Робота – Дім. Забирається важлива частина їхньої інтимності. Люди, по суті справи, не вельми тужать за свободою. Чого вони прагнуть найбільше –

127

СТАНІСЛАВ
ЕСДЕН-ТЕМПСЬКИЙ
ЧОЛОВІК У КРИЗИ

вона протягнула мені руку; отож мені ніколи не випадає звичайна роля самця, який здобуває перемогу, і в цьому зіткненні двох сил я завжди є приборканою стихією. Більше того, йдучи зрештою на поводу і користуючись принагідною можливістю, до того ж неважливо, відповідає вона моїм бажанням чи ні, я кожного разу відчуваю принизливе відчуття, що знову задовольнявся тим, що само йшло до рук, що сам не робив вибору. Звідкіля це постійне відчуття слабкості і в той же час обману, якщо виявляється, що я кохаю і коханий?

Завдяки цій же пригоді – під габою збентеження, в яке мене затягнула ця жінка, яку я почав вважати радше пихатою, аніж зворушливою, і майже зненавидів, – я також зміг достоту з'ясувати механізм мого постійного коливання між відразкою і ностальгією: ненавидіти себе настільки, що хочеться мало не вмерти (тремтяти при цьому перед найменшою загрозою зовнішнього світу), кохати те, чого в тебе нема (навіть якщо це гірше за те, що в тебе є), прагнути бути увесь час деінде, призвичаюватись до речей і людей, цінуючи в них найособливіше, найдивніше, те, що збиває з пантелику, і раптом розривати з ними стосунки через зневагу до цієї сердечної приязні, яка зрештою

зводиться лише до відомого потягу до мальовничості, любительського потягу до всього екзотичного – як до ніколи не бачених країн (де, як хочеться думати, люди і речі набагато ніжніші), ніколи не мислимих думок, так і стосовно жінок, з якими ще не переспав, чи то вважаючи (з хибного упередження) виноград надто зеленим, чи то обираючи такі підстави бажання через саму його неприступність (що на всьому ставить хреста виправдовує бездіяльність, бо само зрозуміло, що проти неприступного не можна нічого вчинити), – і все це задля того, щоби приховати від себе, що боїшся життя, – єдиний висновок, який намагаєшся відкидати до самого кінця через його бруталність та малу натхненність.

Переклав Антон Борковський

* Відтягання мертвого бика, якого волочать биті батогами мули чи коні, з якими хвацько пораються робітники арени, яких називають «вченими мавпами», нині має в моїх очах радше карнавальний, аніж релігійний характер. Щоправда, корені самого карнавалу, що зберіг так чи інакше характер пародії, є цілком релігійними.

це стабільної, безпечної, обмеженої неволі, яка час від часу дозволяє смакувати хвилини свободи. Трапер з далекої минувшини вже ніколи не збудує свою першу log cabin (хатину з дерев'яних колод, ущільнених мохом) – він візьме банківський кредит і купить на виплат будинок, за який ніколи не розрахується, а навпаки, продасть його якнайшвидше, коли його вартість дасть хоч якийсь заробіток. Так міт Дому як оплоту постійності, до якої завжди можна повернутися у хвилини життєвої кризи, зник з постіндустріальної американської прерії.

Що ж тим часом діялося з жінкою, яка вже здобула більшість своїх прав, проте так часто не знаходить у цьому щастя? Скористаймося в цьому місці текстом хоча й уже трохи «сивочолим», але, як мені гадається, ще актуальним, а саме – «*The Feminine Mystique*»⁴ Бетті Фрідан (1963).

Повосену американську жінку дегуманізувала – «знелюдила» – масова культура. Будучи двадцятишестилітньою «хатньою куркою» з Лансінгу (Мічіган), Фрідан писала: «я відчуваю себе зняряддям для певних цілей», «мій розум помер», «чуюся, як стрічковий черв». Авторка опинилася у типовій ситуації – промисловість виробів для дому, що росла як на

дріжджах, популярні ЗМІ, реклама і психологія консьюмеризму робили жінку інтелектуально мертвою. Фрідан описує ту незвичну хвилину, коли раптом молода інтелігентка, заміжня, підо впливом агресивної промисловости товарів домашнього господарства, «ринку хатньої курки», перестає говорити про свої амбіції юристки чи професіоналки і стає тільки консьюмером, керованим рекламами. Жінка перестає відчувати свою ідентичність, перестає бути творчою і втрачає свою сексуальність під дією купівлі речей. Стає жертвою моторошних подарунків, які їй постійно підсуває цивілізація.

Під час боротьби навколо вибору Міс Америки 1968 року феміністки раптом зрозуміли, що криза жіночости виникла з розвитку мас-медій і тотальної культури купування. Володарем гаманця доти був чоловік. Жінка мусила принижуватися, щоб вижебрати в нього гроші на те, що було їй злободенною забаганкою. Вона мирилася з цим примусом в ім'я певної енергетичної ощадности, подібно до того, як перед тим чоловік згодився на неволю у свого працедавця – зауважно – також в ім'я спокою вдома. Обое – чоловік і жінка – погоджувалися на обмежену неволю в ім'я ідеології спільного дому.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Д М И Т Р О
з м и т р о
українська лицарська традиція © Д.Сенетуй, 2002
с е п е т и й

У постіндустріяльну добу становище ще раз змінилося – з'явилися комп'ютери. Щоб їх обслуговувати, треба володіти принаймні трьома важливими речами: бути дріб'язковим, тямущим і витриманим, коли необхідно виконувати рутинні операції. Цих рис жінка має аж забагато. Комп'ютери почали керувати дійсністю, і професію *комп'ютерелли* найбільше потребує ринок праці. На додаток, швидко просуваючись, жінка почала заробляти більше за чоловіка! Це було поворотним пунктом у розвитку західних суспільств. Чоловік одягнув короткі штани і бейсбольну шапку, почав жіночноти, а жінки почали дивитися на своїх владик з прихованою погордою. Вони відчули, що стискали в обіймах шию віртуального торохкала. Почали навіть мріяти про те, щоб позбутися чоловіка на користь клонування. Зі сховку виросли лесбійки та їхні браття-гомосексуалісти. Захитались основи чоловічого цивілізаційного примату, але це зовсім не ошчасливило жінку: не можна бути матір'ю, дружиною, коханкою і визначним фахівцем одночасно. Короїд невіри увірчується в кожний нинішній дамсько-кавалерський зв'язок і виїдає м'якуш давніх ідеалів. Чоловік з неохотою працює для загарованої жінки, кислий віддих якої він відчуває в темному коридорі у хви-

лину сухих побіжних поцілунків; жінка з гіркотою дивиться на свого партнера, адже він зовсім її не визволив. Замість того, щоб одягати на себе нові сукенки, вона бере на себе нові й нові тягарі – адже «кожна нова жінка мусить розвиватися – ніби вона недостатньо була розвинена в день шлюбу».

Діти з таких зв'язків дивляться на цей театр з подивом і гіркотою – вони явно воліли б бути виховуваними у традиції і черпати з неї або хоча б воювати з нею. Та ба, порожній дім пропонує їм лише телевізію, яка, ясна річ, не вчить доброти й взаєморозуміння. Тоді діти роблять те, що ми щодня бачимо у новинах.

Стрижем кавалерсько-дамського конфлікту, який ми спостерігаємо в Америці, але мацаки якого досягають кожної частини цивілізованого світу, є те, що чоловіки, по суті, ніколи не розпочинали контрреформації! Вони мовчазно визнали за жінкою рацію. Рухи типу *Promise Keepers*⁵, головним ідеалом яких є наново зайнятися жінкою і сім'єю, викликають поблажливі усмішки. Запізно, панове! Авторитет легко втратити, але неймовірно важко завоювати знову. Чоловіки програли цей міжстатевий матч без бою. І тоді жінка відчувала себе ошуканою.

Більшість жінок, із якими я розмовляв, говорять,

129

СТАНІСЛАВ
ЕСДЕН-ТЕМПСЬКІ
ЧОЛОВІК У КРИЗИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Московський автор українського походження Андрій Окара у статті «Безхребетна Україна»¹ робить доволі категоричний висновок про те, що причина невдачі сучасного державотворення у «порушенні ставтево-рольової або, як тепер прийнято виражатися, гендерної гармонії у бік приниження чоловічого і домінування жіночого начала».

Оригінальною є аргументація автора: «Аж до XIX століття дівчина могла сама собі вибирати нареченого й навіть сама сваталася (іноді так і висловлювалися: «взяти заміж»); саме жінка в українській сім'ї займалася та займається вихованням дітей (як дівчаток, так і хлопчиків)... Український фольклор перенасичено сюжетами, в яких дружина домінує над чоловіком – аж до фізичної розправи, тоді як для Європи та для Росії, що має досвід «Домострою», навпаки – характерною є розправа чоловіка над дружиною. Традиційний побутовий уклад української сім'ї найдоречніше визначити як «домашній матриархат»».

Зауважу, що термін «домашній матриархат» виник не в Україні і відображає доволі поширену і в Європі і в Росії ідею про те, що «жінки керують світом, маніпу-

люючи чоловіками, що втілено у приказці: чоловік і справді є головою родини, але жінка – її шия»². Перше, що приходиться на згадку, – це знамениті драми Шекспіра «Король Лір» та «Макбет». Правда, там, як і личить аристократичному середовищу, влада жінки здійснюється не через фізичне, а через моральне насильство. Щодо насиченості різних національних фольклорів сюжетами домінування жінки над чоловіком, то порадив би Андрієві прочитати збірку російських казок або хоча б пригадати пушкінську «Казку про рибака і рибку». І справа тут, напевно, не стільки в «домашньому матриархаті», скільки в тому, що в патріархальному суспільстві домінування чоловіка є нормою і тому не дуже цікаве для фольклору; про це згадується як про щось само собою зрозуміле, таке, що не потребує деталізації. Натомість аномальна ситуація, домінування жінки, привертає увагу і трактується в казках у гіперболізовано негативному (сварлива баба – найм'якіший варіант, частіше маємо справу зі злими мачухами та відьмами), а в більш реалістичному жанрі – у гумористичному вигляді в піснях.

А.Окара твердить: «З погляду романо-германського Заходу Росія виглядає суцільно жіночим утворенням – об'єктом, нездатним до самоорганізації, з

що вони воліють, аби їх утримували, оберігали, воліли б не приймати важливих рішень, а співдіяти з чоловіком. І ось чоловік перевершує сам себе у здаванні жінці позиції за позицією, це виглядає так, ніби йому бракує сили, щоб захищатися від жінки. А при цьому більшість чоловіків працює саме задля жінки. Ситуація вийшла з-під контролю, і «любов не буде вже такою, якою колись була» (Зельдін). Справді, якась кулька луснула. Жінки вже не вірять чоловікам – не вірять у їхню чоловічу силу, яка їх обереже. Одна з програмісток фірми IRI з Чикаго колись звирилася: її чоловік нарікає, що вона вже не схильна співжити з ним так палко, як раніше, на що вона відповіла йому: «Купи мені механічне ліжко, то ще, може, щось із цього вийде, бо як я вертаюся з роботи, мені нічим не хочеться рухати...» Замість любовного шалу маємо рішення і відповідні аксесуари.

Тепер я задам останнє питання: чи може ще бути так, як було? На мою думку – ні. Жінки не віддадуть позицій, які вони вже здобули. Розгін цивілізації призвів до того, що чоловік постійно змінюватиме професії, пристосовуючись до мінливих потреб ринку, стане професійним хамелеоном. А як же дама серця має повірити хамелеонові? Кожна жінка потребує певно-

сти – непохитної певности! Цивілізація продукувати-ме все нові й нові штуковини, які змушуватимуть до щораз більшого зусилля, життя індивіда вже нині стає полем маркетингових експериментів. Я погоджуюся з гарною феміністичною героїнею Сьюзан Фалуді: не чоловік, не жінка – сама цивілізація шиє нас у дурні! Єдиний вихід – творити анклав старосвітськості. Я за те, щоб цілувати феміністок у ручки – вони справді це люблять!

Переклав Андрій Доместик

1 Трапер (trapper) – американський мисливець-слідопит, мисливець, що ставить пастки на звірину (прим. перекл.).

2 Споживачем (англ. – прим. перекл.).

3 «Кінець праці» (В-во «Патнем Букс», 1996) (англ. – прим. перекл.).

4 «Фемінна тасмичність» (англ. – прим. перекл.).

5 Ті, що дотримують обіцянки (англ.).

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

домінуванням підкреслено пасивних функцій, країною, що перебуває в глибокому історичному сні. Однак, із погляду самої Росії, вона є цілком динамічним та самодостатнім суб'єктом, тоді як Україна – винятково об'єктом впливу. Чимало російських філософів, характеризуючи російський дух як анархістський, писали про «вічне бабство» російської душі. Але стосовно України – це системне начало. Росія ставиться до України приблизно так само, як романо-германський Захід – до самої Росії».

Згідно із «сакральною традицією» а Іа Генон-Евола-Дугін, якої дотримується автор, «чоловіче начало – сонячне, жіноче – місячне, а Місяць, як відомо, світить відображеним світлом».

Російська культура (релігія, література, філософія) дуже мало асоціюється з «сонячністю». Радше можна говорити про «присмерковість» – домінування доволі похмурого світосприйняття з поодинокими проблисками світла.

Звідси – поширений потяг до смерті. Згадаємо характерне бердяєвське: «...в дитинстві мені прищепили думку, що життя є хворобою»³. Порівняймо із Симоненковим: «...бо у світі той наймудріший, хто найбільше любить життя», або з Лесиним:

*Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!*

Настрій сонячності – дуже сильний в українській культурі, – як у фольклорі, так і у «високій культурі». Знову процитую Симоненка:

*Люди – прекрасні. Земля – мов казка.
Кращого сонця – ніде нема!*

Правда у «сакральній» інтерпретації ідея «сонячності» є дещо специфічною і асоціюється з «духом суперництва й протиборства», «вертикально-ієрархічними стосунками»⁴. Це також зовсім не узгоджується з домінуючим духом російської культури. Знову ж нагадаємо визнання Бердяєва про те, що «у російських видатних людей немає патосу гірського сходження»⁵, та про «вічно бабське в російській душі».

Звичайно, становище колонії чи провінції завжди породжує прагнення наслідувати метрополію і пригнічує оригінальну творчість. Оскільки категорія «місячності» означає, що культура на має власного світла, а лише відбиває світло сонця-метрополії, можна визнати за твердженням А.Окари певну долю рації: Україна в Російській імперії була «провінцією провінції»

я р о с л а в
я р о с л а в
комплекс батька

к л е й н о ц ь к і
к л е й н о ц ь к і

© Jarosław Klejnocki, 2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

— як російська культура значною мірою відображала світло Заходу, такі «місячні» сегменти української культури відображали світло російської культури. Саме в рамках цих «місячних» сегментів культури створювався і старанно поширювався образ хохла, тому чимало українців справді стали сприймати себе крізь цю призму. Вживаючи слів Х.Ортеги-і-Гасета: «Не тому, що вони поважно вірять у це, а радше тому, що вони звикли вважати це за істину, хоча, щиро кажучи, не пригадують собі, щоб вони у певний момент дійсно переконалися в цьому»⁶. Загалом тут маємо справу з цілим комплексом стереотипів меншовартости, про які пише Ліна Костенко: «Коефіцієнт некорисної дії всіх цих закликів — підводитися з колін, прокидатися, читати історію з бромом і т. п. просто вже катастрофічний... Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь...»⁷

Багатьом українським інтелектуалам XIX ст. заповідання провінціалізації видавалось «поза межами можливого». Проте можемо твердити, що українська культура здолала ці межі і розвинулась від чисто фольклорної напочатку XIX ст. до повноцінної та оригінальної «високої» культури вже у перші десятиліття XX ст.

Величезна роль у цьому належить Лесі Українці, значною була і роль Ольги Кобилянської. Це змушує нас поставити під сумнів тотожність: чоловіче=сонячне та жіноче=місячне.

Згадка про «симптоматичний» відгук Івана Франка про Лесю Українку як про «одинокого мужчину» в українській літературі не лише нічого не прояснює, а ще більше заплутує. Не можна ж розуміти цей «комплімент» буквально! Просто мужність, про яку тут йдеться, насправді *не є* винятковою прерогативою чоловіків, *а лише вважається* такою відповідно до стереотипів патріархального суспільства.

А.Окара у своїй статті визнає, що «позитивною особливістю України є наявність повновартісного жіночого начала, чого немає в багатьох інших близьких культурах», на підтвердження чого згадує імена княгині Ольги, Марусі-Богуславки, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Олени Теліги, Ліни Костенко та ін. — і тут же пише про місячність жіночого начала. Либонь, згадані жінки світили не відображеним від чоловіків, а власним світлом. Тут очевидна суперечність.

Яке ж усе-таки жіноче начало слід вважати «повновартісним»: місячно-домостроївське чи сонячно-українське?

Чи поєднує щось виграш Януша Дзенцьола у першому польському випуску reality-show, званого «Big Brother» /1/, образ Бога в піснях гурту «Arka Noego» /2/ та успіхи Вільяма Вортона на польському книжковому ринку? На перший погляд може здатися, що ці явища із зовсім різних «парафій», однак певний зв'язок можна знайти. І це може бути повчальним, що я й маю намір далі показати. Почнімо од літератури.

ТУГА ЗА БАТЬКОМ

У численних рецензіях, що відзначають дивовижну популярність книжок Вільяма Вортона у Польщі, критики доволі послідовно оминають те, що сказав про власний феномен сам письменник. В одному з перших інтерв'ю, даних журналістам у нашій країні, він натякнув, а потім багато разів ще повторив цю тезу, що поляки (слід розуміти: читачі його романів) шукають авторитетів — і власне в його художніх історіях їх знаходять.

Вортон визначає цю тугу за авторитетом як вияв туги за мітичним Батьком, чий голос читачі немовби чують у тоні і характері його оповідей. У поляків і польок (врешті-решт, Вортона, як і Стасюка, читають, здається, в основному «надцятиліткі»), на думку автора «Запізнілих коханців», туга за Батьком виникає з хаосу цінностей, в якому довелося жити молоді в нинішні часи в нашій країні. Оминімо тут психоаналітичний слід, який аж занадто виразно видно в тому, що сказав Вортон, як, зрештою, і в тому, що говорить багато американських письменників (чи письменниці теж — не знаю), які наважилися зробити хоч яку-небудь екзегезу власної творчості. Оминімо також розгляд інших концепцій, що пояснюють популярність письменства автора «Пташка» (наприклад, таких, що Вортон просто справно пише сучасні побутові романи, які є літературним віддзеркаленням «сімейного кіно» — а такого типу текстів у нас задосить). На хвилину припустімо, що його власна гіпотеза — слухна, і запитаймо: що це, власне кажучи, має означати?

Батьківський тон, що його чує у власних книжках американський автор, мав би бути — так, як він

Це питання слід розглянути в широкому культурологічному контексті, як змагання у християнському світі двох гендерних ідеологій: ідеології безумовного домінування чоловічого начала та ідеології паритетності чоловічого та жіночого начал.

Вже в першій книзі Старого Заповіту, книзі Буття, бачимо цю суперечність. І Франко в праці «Сотворення світу» показує, що т.зв. Мойсеєві книги являють собою «пізніше зведені с'як-так в одну цілість» «дві збірки різнородного матеріалу, записуваного з усних оповідань різними людьми». Відповідно до імен, яким в них називали Бога (Ельогім чи Ягве), збірки названо Ельогістом та Ягвістом. У першому розділі книги Буття, який належить до ельогістичної (очевидно, більш давньої) традиції, сотворення людини описується так: «І Бог на свій образ людину створив, на образ Божий і Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (Буття 1.27). Очевидно, йдеться про одночасне (паритетне) створення чоловіка й жінки. «Сей оповідач нічого не знає про те, що зразу був сотворений сам мужчина, а потім з його ребра була сотворена жінка»⁸. Ця оповідь з'являється у другому розділі книги Буття, що належить до ягвістичної традиції. Легенда про творення жінки з ребра чоловіка відповідає уявленню про

жінку як придаток чоловіка, місячне начало, недочоловіка тощо.

Домінування чоловічого начала закріплюється у християнстві вшановуванням Святої Трійці, дві іпостасі якої (Отець і Син) є чоловічими, а третя (Дух) — невизначеною. Натомість культ діви Марії, що мав дуже велике значення на католицькому Заході та в Україні (і не мав такого значення в Росії), сприяв відновленню жіночої гідності, визнанню самоцінності жіночого начала.

З культу діви Марії на Заході постало лицарство, яке було одним з визначальних явищ для формування західної культури. Німецький мислитель XX століття Карл Шмітт так оцінює значення культу діви Марії в історії середньовічного Заходу: «Смисл Реконкісти полягав у відвойовуванні простору на Іберійському півострові для вільного вшановування Образу Пречистої Божої Матері. ... усі релігійні війни Європи XVI-XVIII століть, включаючи тридцятирічну війну на німецьких землях, в дійсності були війнами за і проти середньовічного католицького вшановування ікони Діви Марії»⁹.

У православної Росії культ Діви Марії не відіграв великого значення, не було в Росії і лицарства. На думку одного з провідних сучасних традиціоналістич-

це розуміє — знаком порядку або, радше, правди (так само як знаком правди є в західній метафізиці, як уважає Ролян Барт, поняття «центру»). Отже, батько — це законодавець, Той, Хто Знає. Себто він може повчати. Але чи дійсно рисою романів Вортона є дидактизм і моралізаторство? Радше так, навіть якщо це часом подається з певним шармом. А шарм мав би тут означати відсутність настирливості, якусь подобу тепла (для декого — надто солодкавого). Насправді Вортонівський наратор говорить до читачів, представляючи той тип певності, який був характерною рисою реалістів XIX століття, переконаних у тому, що їм можна виступати в ролі вчителя, адже за ними стоїть непохитне знання, здобуте за допомогою наукових методів. Таке *вмовляння* буває дієвим: хто слабкий — піддається, хто загублений — довіриться йому. Аксиологічний хаос /3/, яким характеризується, на думку Вортона, сучасний світ і який у посткомуністичних країнах — з різних, зрештою, причин — атакує молоді голови з особливою силою, тепер ось приборкує Великий Батько: учитель, друг, покровитель.

АТАЕТ НА ВАРТІ

Відійдімо на хвилину від літератури. Чи не є виграш Януша Дзенцьола у свосередньому плебісциті «Big Brother»-а підтвердженням процесу, про який говорить Вортон? Нагадаймо: з-посеред багатьох «файних», здатних «розслабитися», молодих і симпатичних мешканців будинку Великого Брата публіка (теж радше, як показували опитування, молода, розкута, «файна» і, на власну думку, симпатична) обирає м'язистого, спокійного, трохи відстороненого чоловіка, котрому під п'ятдесят. На додаток — статечного батька сім'ї та — увага, увага — начальника міської варти в одному з невеликих польських міст. Одне слово, дещо спрощуючи: чи ті, хто голосував, не створили собі, бува, ідеальну постать пана коменданта та чи не захотіли побачити в особі Дзенцьола взірець Батька, якого бачили б у власному домі? Бо таки має Дзенцьол численні достоїнства: він принциповий, але здатний «розслабитися» і повеселитися. Коли він відкриває рота, то не патякає такі бздури, як чимало квартирантів телестудійного барака. Своє знає, проте толерантний. Виголошує мудрі сентенції,

133

ЯРОСЛАВ
КЛЕЙНОЦЬКИЙ
КОМПЛЕКС
БАТЬКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

них російських ідеологів С.Кара-Мурзи: «Однією з важливих відмінностей Росії від Заходу саме і була відсутність у нас лицарства. Ми були православними, це ж треба розуміти! А лицарство — це закриті військово-релігійні ордени, де неминуче панує тоталітарне мислення і народжуються антихристиянські ересі. Основою лицарської етики було «незадоволене жадання» — містична любов до уявлюваної ідеальної Дами і безперервне випробування чеснот лицаря. Абсолютна дисципліна орденів зробила лицарів важливою ударною силою Заходу — в усіх відношеннях (наприклад, орден тамплієрів, що награвував величезні багатства в Палестині, поклав початок банківському капіталу Заходу). Цей спосіб мислення і дії, ця етика росіянам були дуже далекі»¹⁰.

Інакше оцінював відсутність лицарства російський філософ першої половини XX ст. М.Бердяєв: «Відсутність лицарства в російській історії мала фатальні наслідки для нашої моральної культури». З цим пов'язані «нерозкритість і нерозвиненість у нас особистісного начала, культури особистості, культури особистої відповідальності та особистої честі», «нездатність до духовної автономії», «нетерпимість, пошук правди не в собі, а поза собою»¹¹. Це позначаєть-

ся і на ставленні до кохання і до жінки: «Російська література не знає таких чарівних образів кохання, як література Західної Європи. У нас немає нічого подібного до кохання трубадурів, кохання Трістана та Ізольди, Данте та Беатріче, Ромео та Джульєтти. Кохання чоловіка та жінки, любовний культ жінки — чарівна квітка християнської культури Заходу. Ми не пережили лицарства, у нас не було трубадурів. У цьому ущербність нашого духу. В російському коханні є щось важке і болісне, неспровітлене і часто потворне. У нас не було справжнього романтизму в коханні»¹².

У такій перспективі традиція «Домостроя» зовсім не виглядає як ствердження чоловічого начала. Радше навпаки, в цьому можна вбачати причину того, що Бердяєв називає «вічно бабським у російській душі». Причому, «бабськість» зовсім не рівнозначна жіночості, адже сутність людини виявляється у відносинах з іншими людьми. Якщо одна зі сторін гендерних відносин виявляється пригніченою, то й ці відносини мають викривлений характер, і сутність другої сторони так само не реалізовується належним чином.

Хоча Україна також була православною і не мала класичного лицарства західного типу, проте мала своєрідні аналоги цього явища.

але й може щось «утнути». Він сильний, але й лагідний і т.д. Те, що Януш Дзенцьол проявив на екрані — можливо, інтуїтивний — акторський талант, то вже інша справа. Був куплений образ, так як буває куплений (купований) образ наратора з роману Вортона. А купили його власне молоді глядачі, проєктуючи таким чином свої потреби. Адже саме вони становили величезну громаду зацікавлених програмою, всупереч телевізійній рекламі одного зі спонсорів шоу, де фанаткою «Big Brother»-а виступає кіоскерка — ровесниця моєї бабці.

І, нарешті, останній приклад. У піснях гурту «Арка Неого» («Ноїв Ковчег») Бога також дуже часто представлено як Батька («Я не боюся, я не боюся, / Батько за руку веде мене») або взагалі — фамільярно — Тата. Жодних релігійних дилем, жодної релігійної рефлексії в дусі роздумів Еклезіяста, жодного замислення над долею Йова. Просто — милосердний Бог-Батько, що сприяє людині, як із катехизи для семирічних. Я розумію, що ця інфантильна ідеалізація має якое віддзеркалювати істини передання (врешті-решт, у «Ковчезі» співають

діти), однак автором текстів є людина зріла (тридцятип'ятилітній колишній геві-метал-гітарист після переходу в неофіти), а полюбляють наспівувати собі під ніс ті пісеньки не конче лише неповнолітні поляки... Адже не вони видали гроші на купівлю вже понад 100 тис. примірників останньої платівки гурту /4/.

1:0 НА КОРИСТЬ ФЕМІНІЗМУ

Ідучи далі за гіпотезою Вортона, справа виглядає так: із побіжно монтованих аналогій мало б впливати, що там, де поляки намагаються — менш чи більш примітивно — реконструювати (або, може, просто конструювати) суспільний, сімейний чи метафізичний лад, вони немов інстинктивно сягають консервативних патріархальних взірців. Як тривога, то до Батька /5/. Це, мабуть, підтверджує феміністичні спостереження про традиціоналізм та консерватизм нашого прекрасного народу. Тож я, як поміркований фемініст (уже за хвилинку я поясню, що я декларую цим зізнанням) із певною меланхолією констатую: 1:0 на користь фемінізму. Чому з меланхолією? Бо я висновую з пода-

Початок українського «лицарства» сягає ще часів, коли лицарство у точному розумінні цього слова (як католицькі військово-релігійні ордени) ще не з'явилося. Ми бачимо цей образ у російського історика С.М.Соловйова, який так описує відмінність між київськими та північними князями: «У їх [північних князів] поведінці ми не помічаємо того блиску, який бачимо у поведінці *князів-витязів півдня*, що дивилися на битву як на суд божий, і при всякій суперечці вдавалися до цього суду: північні князі — власники...; південні князі насамперед думають, як би в битві узяти свою честь, північні князі насамперед думають, як би без ненадійної битви одержати користь для свого володіння»¹³.

Бачимо тут і відповідний жіночий культ: «Усю архітектурну семантику християнського Києва задано храмами богородичного циклу, саме Київ у східнослов'янських землях позначено ідеєю Св.Софії — їй присвячено головний храм міста (після падіння Києва в XIII столітті культ Св.Софії на Русі забувається)»¹⁴.

Неабияку роль відіграла ідея лицарства в історії козацтва. Після перетворення козацтва на потужну військову силу і низку військових успіхів козаки почали домагатися урівнення в правах з польським «військовим станом» — шляхтою. «У своїх часто зу-

хвалих переговорах із поляками козаки почали називати себе оборонцями віри, лицарським братством, борцями за народне благо... Серед козацтва своєрідним догматом віри було те, що у 1582 р. король Стефан Баторій дарував козакам привілеї, котрі майже зрівнювали їх у правах із шляхтою»¹⁵.

На думку російського дослідника українського самостійництва М.Ульянова ця «кумедна» ідея про лицарську природу козацтва, зіграла дуже велику роль у становленні козацької ідеології: «Зародилась та ідеологія, яка зіграла потім настільки важливу роль в історії Малоросії. Вона полягала в зближенні поняття «козак» із поняттям «шляхтич». Як кумедно не виглядала ця претензія в очах тодішнього польського товариства, козаки завзято трималися її. Свої прагнення реєстрове військо почало виражати в петиціях і зверненнях до короля і сейму. На конвокаційному сеймі 1632 року його представники заявили: «Ми переконані, що дочекаємося колись того щасливого часу, коли одержимо виправлення наших прав лицарських, і ревно просимо, щоб сейм зволив доповісти королю, щоб нам були даровані ті вільності, що належать людям лицарським»».

Схожими були і культові основи козацтва. Якщо

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

них вище спостережень доволі сумне повчання. Близькі моєму серцю прагматичні ідеї, які я знаходжу у феміністичних деклараціях (ідея паритету статей у політичному представництві, рівноправності та рівношансовості у громадському житті, звичаєвої толерантності, партнерства в сім'ї тощо), здаються мені казкою про залізного вовка, адже архетипне мислення сильніше від практицистичного (телеологічного). Тому, чий погляди випливають із консервативного виховання (заснованого на авторитеті чоловіка), прищепленого сім'єю (з домінуючою позицією батька) або школою, буде важко з усіма наслідками сприйняти тезу, що — дуже перепрошую за формулювання — жінка — це теж людина.

ПАТРІАРХАТ У ДУШІ

Із симпатією спостерігаю за феміністичною працею «від першооснов» також серед еліт, політичних чи, краще сказати — «рішенневих». Однак не еліти визначають обличчя соціуму, суспільної чи національної спільноти, хоча саме вони, звісно ж, формують закони (правову сферу) суспільного

життя. Існує, проте, більша проблема, ніж схилення політиків до того чи іншого рішення або законодавчого розв'язку. Йдеться про зміну ментальності «мовчазної більшості», яка слідує за пригодами мешканців будинку Великого Брата, слухає компакт «Ковчега» та докомплектує свою домашню бібліотеку черговою романною позицією мудреця з-за великої води. Ментальності, яка виявляється власне в інтуїтивних, пресупозиційних, підсвідомісних реакціях. З усією повагою, але так само може в майбутньому постати справа з освітою католиків. Уявімо собі, що черговим Папою стає негр. Що з того, що з цим погодиться єпископат — важливо буде, як зреагує народ.

Безумовно, що це — голосне повторювання банальних істин. Однак я хотів розповісти про власну освіту, якій саме у пригоді стала асоціація гіпотез Вортоні зі змістом пісень «Ноевого Ковчега» та перебігом плебісциту Великого Брата — під кутом зору феміністичного дискурсу.

Сила патріархату, вкоріненого в умах та душах, здатна і хлопа «знесмачити», що стало, власне, моєю долею. Думаю собі також, що становище розхита-

135

ЯРОСЛАВ
КЛЕЙНОЦЬКИЙ
КОМПЛЕКС
БАТЬКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на заході культ Діви Марії був характерним для лицарських орденів, то в козацькій Україні культ Богородиці-Покрови був всенародним. Адже в козацькій Україні, на відміну від Заходу, лицарсько-козацька верства не була малочисельним аристократичним станом, жорстко відокремленим від решти народу. «Згідно з неповним московським переписом 1654 р., близько половини дорослого чоловічого населення становили козаки. Для селянина чи міщанина, здатного на власний кошт нести військову службу, не складало труднощів записатися до козацького полку й претендувати на такі привілеї, як право землеволодіння, звільнення від податків та право обирати й бути обраним козацьким старшиною. Відповідно козак, який не міг купити власного військового спорядження чи втратив бажання воювати, звичайно повертався до стану селянина чи міщанина»¹⁶.

Очевидно, проникнення елементів лицарської ідеології через козацтво у найширші народні верстви сприяло утворенню гармонійнішої системи відносин між чоловіком і жінкою. Хоча тут не йдеться про просте запозичення з Заходу. Українська козацько-лицарська верства утворилася внаслідок специфічних умов прикордонного життя, постійної небезпеки та військо-

вих сутічок з Диким полем. Те, що жінкам доводилось розділяти з чоловіками їх небезпеки, керувати домашнім господарством і молоддю в час, коли чоловіки були у військових походах, а часом і здійснювати оборону від кочовиків, — підвищувало їх гендерний статус.

Загалом, відносини між чоловіком та жінкою відображають рівень свободи у суспільстві. Не випадково в «Боярині» Лесі Українки московська неволя найвиразніше протиставляється українській козацькій волі якраз через змалювання становища жінки. На Московщині «жінки зап'яті», немов туркені. Тут дівці «мандрувати неначе неподоба», «жінкам не можна між чоловіцтвом бути». «Такого тут і зроду не чували, — співати по гаях!» Жінки «сидять по теремах, не бачать світу». Дівчині не можна «самій отам в садку сидіти». Заручини відбуваються через сваху, і навіть після заручин «нечесть як дівчина постоїть на розмові з своїм зарученим». Все це становить для героїні жахливий контраст з вільним становищем жінки в Україні, постійно асоціюється у неї з турецькою неволею («Чи ми ж туркені?», «І там татари — й тут татари»).

Козацький міт був стрижневим у формуванні но-

ности аксіологічної ієрархії в суспільному житті, плюралізм, який допіру повзає рачки, ринок ідей, що тільки народжується, або те, що Вортон називає хаосом у світі цінностей, є все-таки *ситуацією шансу*, яку фемінізм може з пожитком використати. Тримаю кулаки.

Переклав Андрій Доместик

1. Reality-show «Big Brother»: популярна у Польщі телепрограма, створена на зразок подібних шоу, що вже якийсь час існують на Заході. 12 осіб, які ніколи раніше не зналися, на сто днів оселяються у спільному домі-господарстві. Упродовж тих ста днів вони не контактують із зовнішнім світом, тільки між собою. Немає телевізора, радіоприймача, жодної періодики, відсутні телефони. Вони спільно ведуть домашнє господарство. Живуть під постійним спостереженням: усе, що вони роблять, кожне слово і жест спостерігається і записується системою камер та мікрофонів, інстальованих в усіх приміщеннях. Система працює без перерви цілу добу. Їхнє життя, таким чином, можуть бачити телеглядачі, які, за асоціацією з романом «1984» Дж.Орвелла, звуться «Big Brother» («Стар-

ший Брат»; жителі Орвеллівського тоталітарного суспільства оточені плакатами і нагадуваннями: «Big Brother is watching you!»). Учасники програми, звісно, не є в'язнями: кожен з них може в будь-яку хвилину припинити свою участь у програмі і покинути дім. Однак повернутися в такому разі він уже не може. Глядачі щотижня вирішують, хто з учасників шоу має покинути дім цього разу. Після ста днів у домі залишаються три особи; з них останнім голосуванням глядачі обирають переможця.

2. «Arka Noego» («Ноїв Ковчег»): відомий і популярний у Польщі дитячий гурт, що співає пісні християнського змісту (часто жартівливі) у супроводі сучасних та автентичних інструментів (на інструментах грають дорослі).

3. Розмиття системи цінностей.

4. Не можу стриматися від коментаря: оцей останній приклад свідчить про явне «притягання за вуха» до авторової концепції того, що не дуже для цього годиться (що робити, коли вуха — трансцендентні?) А як мали б релігійні люди представляти Бога (тим більше — своїм дітям), якщо не Батьком, Отцем? Абсолютотом (Абсолюткою)? «Я не боюся, Абсолютка мене гріє...» Крім того, автор неправильно цитує пісню

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

вітньої української нації в XIX-XX ст. (Говоримо про міт, оскільки тут важлива не сама історія в усій її точності, а її відображення в народній та національній свідомості й творчості.) Відповідно й ідея лицарства зайняла важливе місце в новітній українській культурі.

В українській новітній літературі (від Котляревського) лицарство є романтичним образом, втіленням вічних ідеалів шляхетности, чести, вірности і мужности.

Шевченко у своїх творах постійно називає козаків лицарями.

Важливе місце займає тема лицарства у творчості Лесі Українки. В поемі «Давня казка» в образі лицаря Бертольда показано символічну історію становлення і занепаду шляхетського стану — виродження стану гордих і відважних лицарів у пихатих і свавільних панів, гнобителів народу. А в драмі «Осіння казка» відбувається своєрідна «передача естафети» від колись величного, а тепер втомленого навек лицаря до робітників.

Герой «Похорону» Івана Франка прагне підняти хлопський люд до справжньої шляхетности (що протиставляється шляхтянству — звироднілій спадковій

аристократії): «Щоб знівечить плебейські всі інстинкти, / Щоб гартувались лицарі-запеки».

Тема духовного аристократизму займає важливе місце у творчості О.Кобилянської («Царівна»).

О.Гончар у «Соборі» проводить паралель між давніми «лицарями козацької республіки» та сучасними «лицарями праці й життя». Український робітник, відомий сталевар, від'їжджаючи у тривале відрядження в Індію, наказує синові: «Ви дивіться мені тут: будьте лицарями!» і повторює цей наказ в листах.

Поет-дисидент Іван Світличний пише віршований кодекс лицарської чести:

*Ми — мужчини, й за кодексом честі ми чинимо —
Не для вигод і пільг, не для слави й хвали.*

Є високий, шляхетний закон між мужчинами:

Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?

*Підла наволоч рано богує без спротиву,
Рве зубами, де жирно, де кайф, де калім.
Ми їй ребра полчимо, віку вкоротимо.
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?*

*Якщо нечисті — море, й зла підступного — повідь,
Не кажи, що не можеш, що нерви здали.*

«Arkі Noego»; текст дослівно такий: «Я не боюся, коли темно є, Батько за руку веде мене» («Nie boję się, gdy ciemno jest, Ojciec za rękę prowadzi mnie»). Що тут неприродне для дитячої психології? Чи дитина теж має мріяти про Абсолютку? Чи, може, дитина повинна мучитися Кіркегоровими роздумами, щоб її релігійні пережиття не були, боронь Божа, інфантильними? А скільки в Біблії є висловів — крім Іова та Еклезіяста — просто *дитячої* радості від спілкування з Богом...

5. Автор обіграє приказку «Як тривога, то до Бога».

137

ЯРОСЛАВ
КЛЕЙНОЦЬКІ
КОМПЛЕКС
БАТЬКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

*Вмири й воскресни, а виконай лицарську заповідь:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?*

*Рвуться жили? Ми зв'яжемо в вузол залізний їх,
Хай нам леви позаздрять, позаздрять орли.
Ми, мужчини, — двожильні, і нашим девізом є:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?*

*Ми, мужчини, на інших кивати не любимо.
Кажеш, гіді багато? А ви де були?
Ми питаєм, як слід, і себе не забудемо:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?*

*Ти — мужчина? Ти — справжній мужчина?
Прекрасно.
Хай вітри, хай шторми, хай дев'яті вали,
Стій, мов скеля, й пильнуй наш девіз, наше гасло:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?*

В українській історії та культурі, від давніх давен до найближчого минулого, знайдемо більш ніж достатньо прикладів мужности та шляхетности. Поділяючи стурбованість А.Окари щодо сучасного, я порадив би звертатися до цих прикладів, а не до прикладу

російського «Домострою». А якщо ці приклади не вміщуються у прокрустове ложе «сакральних» схем Еволи-Генона-Дугіна, то тим гірше для цих останніх.

Хоча в українській традиції відносини між чоловіками і жінками були гармонійнішими, ніж в Росії чи навіть на Заході, проте це не дає підстав говорити не те, що про домінування жінок, а навіть про паритетність.

Величезне значення для української літератури Лесі Українки — на одному рівні з Шевченком і Франком.

Чудова поетеса Ліна Костенко — остання визначна представниця покоління «шістдесятників». Інші поети і письменники цього і близького до цього покоління — Олесь Гончар, Василь Симоненко, Іван Світличний, Григорій Тютюнник, Василь Стус — на жаль, не дожили до нашого часу.

Значною є роль жінок в українській культурі. Либонь, небагато знайдеться (якщо знайдеться взагалі) інших культур, в яких ця роль була б такою. А чи є взагалі у світовій культурі хоч одна жінка — повноцінний драматург, крім нашої Лесі Українки?! А проте, роль чоловіків усе ж таки значно більша.

А тому, якби вага жіноцтва в українській культурі була б ще більшою, то нам, чоловікам, слід було б з

П О Л

повернути батька додому
вплив батьківства на чоловіків і маскулінність

взлф-лайт

Men&Fatherhood, число 24, весна-літо 1999

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

цього тільки порадіти, а не думати з жалем про відсутність в українській традиції досвіду «Домострою».

- 1 <http://www.aratta.org.ua/lecture/5.html>
- 2 Славка Вальчевська. Особиста свобода. Домашній матриархат // І. — №17.
- 3 М.Бердяєв. Самопізнання.
- 4 А.Окара. Безхребетна Україна.
- 5 М.Бердяєв. Світоспоглядання Достоєвського.
- 6 Там само.
- 7 Л.Костенко. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. — К., 1999.
- 8 І.Франко. Сотворення світу.
- 9 Карл Шмітт. Планетарна напруженість між Сходом та Заходом і протистояння Землі та Моря.
- 10 С.Г.Кара-Мурза. Маніпуляція свідомістю.
- 11 М.Бердяєв. Світоспоглядання Достоєвського.
- 12 Там само.
- 13 С.М.Солов'єв. Чтения и рассказы по истории России.
- 14 А.Окара. Безхребетна Україна.
- 15 О.Субтельний. Україна: Історія.
- 16 Там само.

ДМИТРО
СЕПЕТИЙ
УКРАЇНЬСЬКА
ЛИЦАРСЬКА
ТРАДИЦІЯ

138

Вбити себе — це вже не опція для мене. Рівно ж, як і потурання власній нерозважливості чи безтурботності, самознищенню чи байдужості. Моє життя більше не є просто моїм, аби я міг робити з ним, що мені заманеться. Я безнадійно зв'язаний з іншою істотою, яка не просто залежить від мене, але й емоційно прив'язана до мене, і для якої — подобається це мені чи ні, заслуговую я на це чи ні — моє життя є важливим. Я не є окремим чи відділеним, я пов'язаний з і відповідальний за більше, ніж я сам. Я — батько.

Ці думки, хоч як драматично вони звучать, не виринули в мене спонтанно, коли я вперше став батьком, і не були вони наслідком якоїсь травмуючої події чи кризи в моєму житті. Вони просто прийшли до мене одного дня, коли я тихесенько роздумував про свої відносини з найстаршою донькою, Цірцеєю, якій на той час вже би мало виповнитися чотири роки. Вони не означали якоїсь раптової зміни у моєму трибі життя чи ставленні до життя. Вони радше відобразили і викристалізували деякі з тих змін, що вже до того часу сталися в мені.

Їхня важливість полягала у тому, що до народження Цірцеї моє ставлення до себе і до тих, хто був поряд зі мною, було байдужим, а подекуди і руйнів-

ним. За тих чотири роки я змінився, але це сталося поступово, через повільну зміну мого ставлення і заглиблення почуття. І не було жодного сумніву, що ці зміни з'явилися і сформувалися завдяки моєму батьківському досвідові.

Таким може бути вплив батьківства. Я гадаю, можна було би сказати, що батьківство водночас і зробило мені виклик, і змінило мене як ніщо інше у моєму дорослому житті. Більше, ніж терапія, більше, ніж мої батьки, більше, ніж мої друзі (і вороги), більше, ніж політика, освіта і до-батьківська робота. Бо хоча все вищезгадане і відобразилося на мені у різні способи, батьківство вплинуло на мої відповіді і моє ставлення до кожної з цих речей, воно проникло у всі міжлюдські стосунки, які були в мене відтоді.

ЧИМ БІЛЬШЕ МИ ВИКОНУЄМО ОBOB'ЯЗКИ
БАТЬКА, ТИМ БІЛЬШЕ ЗМІНЮЮТЬСЯ НАШІ
УВЛЕННЯ ПРО ЧОЛОВІКІВ І МАСКУЛІННІСТЬ

Я гадаю, це стосується більшості батьків, однаково матерів і батьків. Практичні вимоги до батьківства, що стосуються піклування про дитину і заробітку на прожиття, емоційного впливу дітей на нас, і нашого —

139

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

о л е г

п'ятий мудрець

покальчук

на них, їхнє і наше ставлення до другого з батьків (дуже часто до прийомних батьків), – усе це має здатність з часом кинути виклик нашим цінностям у глибокопроникний і часто дуже незручний для нас спосіб. Бути батьком може здаватися простеньким на практиці, обертаючись в основному навколо повільного і немилосердного процесу щоденного життя, однак батьківство завжди докорінно змінює людину.

Звісно ж, переважно матері були, є і, на думку загалу, залишатимуться й надалі відповідальними за більшу частину безпосереднього щоденного догляду за дітьми. Проте існує одна сфера, в якій батьківство має всі шанси вплинути на татусів значно більше, і сила впливу залежить від рівня їх заангажованості у життя своїх дітей. Це сфера статевої тотожності: наших уявлень про маскуліність і про те, хто ми є як чоловіки. Я переконаний, що чим більше ми як чоловіки ангажуємо себе у батьківство, приймаючи відповідальність за своїх дітей і активно залучаючись до їхнього життя, тим імовірніше, що нашим уявленнями про чоловіків і маскуліність буде кинуто виклик, і ці уявлення повністю зміняться. В цьому я переконався. Відповідальність за добробут моїх дітей – фізичний і емоційний – разом з їхньою матір'ю випробувала і

поставила під сумнів мою тотожність як чоловіка і мої уявлення про маскуліність у такий спосіб, як це ще нікому і нікому раніше не вдавалося. Більше того, ця відповідальність поставила мене перед лицем того, що я раніше відкидав про маскуліність, і настільки ж кинула виклик всьому тому, що я раніше сприймав і брав як належне. Це відбулося, коли я вперше став батьком у 1976 році.

Саме тоді незалежності, яку я культивував, і самолюбству, що до неї пасувало, було кинуто виклик, бо в мене з'явився хтось по-справжньому залежний від мене. Більше того, мені доводилося брати до уваги не лише потреби Цірцеї, але також і її матері, Анни. Робити те, що мені хотілося і коли мені хотілося, зважаючи, що інші теж так можуть, більше я не міг. У Цірцеї не було тих ресурсів, що у мене, вона була залежною від нас з Анною. Тут не було раціональної рівності. Зі своїм бажанням заангажуватися у батьківство, Анна також була настільки обмежена, що таке ублаження не було опцією для неї, і за моє ублаження себе тепер мусила б розплачуватися вона.

В ході того, як я визнав всі імплікації, що за тим стояли, пожертва і співпраця набули більшої ваги, ніж незалежність, самовинагорода і особисті амбіції. Це

Він справді знав про Книгу – син грека і жидівки, людина однаково мудра і лукава. Навіть казав, здіймаючи руки до неба і б'ючи себе в поли халата, що якби не раптова недуга, то власноруч здобув би і продав Книгу мені; при цьому його очі затуманювалися від самої думки про розмір можливого викупу. Старий мав підстави вважати, що Книга безцінна. Його поводило шляхами предків, але не лише в пошуках батьківської мудрости, а й материнської спритности. Якось у пісках Єгипту він необачно вибрав місце для орудування кайлом і заступом. Однієї ночі мовчазні люди у білих запонах і з шовковими мотузками змусили його не лише стрімголов шукати притулку на британському кораблі, а й заріктися від повернення. Тому в південних портах він однаково заздрісно проводжав поглядом і смердючи рибальські баркаси, і пихаті трищоглові кораблі, які вирушали в країну його молодости. За цим заняттям я його й знайшов і розпитав про те, що мене цікавило.

За описом скринька була слонової кости всередині – чотири пальмових листки. На кожному – лист-

кові малюнок і текст – мова Майстрів і робота Майстрів. Так мали би виглядати оригінали 84 000 трактатів буддійського Канону або «Сефер Ієцира». Пальмове листя гнулося – вже як тонка криця тих дивних шабель, які згортають у кільце і ховають під пояс. Мій співрозмовник поранився, коли розглядав їх, об рештки п'ятого листка, об черенок, пекельної гостроти жало. Глянув на закривавлений палець, сплотнів і приготувався до швидкої смерті. Досвід грабіжника могил послужливо нагадав про отруйні пастки для святотатців. Але невдовзі він зрозумів щасливу помилку і потім хвацько розповідав про свою пригоду, додаючи барвистих подробиць залежно від випитого. Проте я думаю, що саме ця обставина, а не мітична пропасниця утримала його від останньої угоди про купівлю раритету. Пильне око розкопувача могил роздивилося ілюстрації, що не втратили з тисячоліттями своїх кольорів, а також і скриньку. Сюжет барельєфно повторювався на чотирьох сторонах. Можливо, коли Іскандера Великого звела зі світу в безводній пустелі Гедрозія спрага за владою, він так і не повернувся ні до завойованих просторів, ні до зібраних скарбів, серед яких була і ця книга. Потім рукопис пильнували бібліотекарі Ашоки, доки від його

була важка праця для мене напочатку, але я впевнений, що Анні і Цірцеї було набагато важче, оскільки вони несли на собі додатковий тягар — давати собі раду з моїми недоліками протягом того часу, який мені був потрібен, аби повністю прийняти і подружитися з батьківством. Саме в цьому процесі усвідомлення я і почав змінювати свої безтурботні і руйнівні схильності щодо себе самого і ближніх. Цірцеї потрібна була турбота і стабільність, а не хаос і безвідповідальність. За часів мого власного дитинства я досвідчив авторитет як пригноблюючий, автократичний і цілковито байдужий до індивіда. У відповідь на це я розвинув у собі свавільницьке і анархічне ставлення до будь-якого авторитету. Тепер це впиралося у потребу Цірцеї в чутливому керівникові і встановленні доречних кордонів.

Мій виклик, однак, пішов набагато далі за межі просто сприйняття ролі батьківського авторитету. Бо в самому процесі цього сприймання я відкрив для себе автократичний і авторитарний бік себе самого, і він нагадав не про що інше, як про моїх власних батьків! Я не розмірковував над своїм ставленням до авторитету і не змінив його взагалі. Я просто свого часу приборкав його всередині і збунтувався проти

нього назовні. Мої радикальні перспективи раптом почали виглядати доволі реакційно! У віднайденні балансу між цими двома крайніми позиціями вседозволеної свободи і автократичного контролю я збагнув, що хоча в деяких аспектах той анархістський і нешанобливий чоловік, яким я став напочатку, і був поляризованою протилежністю ненависного мені автократичного мачистського патріархату, багато у чому я дуже від нього не відрізнявся. Насправді ці два аспекти здебільшого пристосувалися до традиційних маскулінних стереотипів. Я все ще був самозакоханим і агресивним, а моя відсторонена незалежність поставила мене в опір прадивій інтимності і вразливості.

Те, що від мене вимагалось як від батька, видавалось значно більшим кроком у невідоме, не просто поєднанням, але і трансформацією цих двох діючих осіб. Стати і твердим і гнучким, турботливим і настирливим, сприйнятливим і відповідальним, інтимним і люблячим, авторитетом, який був вразливим і здатним визнавати свої вади. Це таки насправді видавалось чимось, що виходило за межі тих традиційних уявлень про маскулінність, з якими я виріс.

Найбільший виклик кинули мені вразливість Цірцеї,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

царства не лишилася сама слава та витесані на каменях закони. Солдати Діодота, Деметрія і Менандра, а потім навіть скіфи, як і личить завойовникам, вивозили все, що лише можна було підняти. Таким чином, якщо припустити, що рукопис — не вигадка, що подальший його шлях до Європи був у солдатському обозі через Бактрію або Скіфію. Можна далі мудрувати, хто й коли переписав притчу про п'ятьох мудреців і хто створив перший коментар, який став важливішим за самий текст. Веди лишилися Ведами, і якщо хтось із брамінів говорить, що розуміється на них, — він каже лише те, у що вірить. Насправді вони коментують коментар — Упанішади. Безсумнівний лише факт переписування. Хоча ніколи справжнє знання не записувалося, лише запам'ятовувалося. Але хтось мусив бути першим грішником. Можливо, послідовник Зороастра зі свити Дарія. Важко зберегти чистоту віри, коли ти бачиш, як хтось щорічно отримує податі — 360 талантів золотого піску задурно. Тому лишимо авторство в спокої. Задум справжнього Майстра полягав у іншому. Якщо почуте — правда, то я не знаю більшого Майстра, якому вдалося б так спритно заховати істину за наївністю притчі. Втім, Ватикан, цей *stultifera navis*, з великим успіхом зро-

бив те саме зі Святим Письмом, визначаючи канонічність лише тим об'ємом, який уміщався під кардинальськими шапками. Наведу тут спершу загальновідомий текст. «Чотирьох сліпих мудреців підвели до слона і попросили визначити, що саме перед ними стоїть. Той, що взявся за ногу, сказав, що слон — це груба колода, мудрець біля хобота — що це велика труба, той, хто тримався за хвоста, твердив, що слон — це груба мотузка. Нарешті мудрець, який тримався за вухо, визначив, що слон — це великий лопух». Ха-ха. Сміяйтесь — тут. І весь апотеоз мудрости полягав у останніх словах. Алегорія духовної сліпоті і вічна тема частини й цілого. Чому я вважаю, що був п'ятий листок у рукописі, а відтак і п'ятий мудрець? Уявімо тепер собі слона. Байдуже, якої породи, бо слон для нас — це метафора і насамперед — символ розміру. І уявімо цих чотирьох незрячих сільських ріші, яких послужливо привели з різних місць ті, хто лінувалися думати, але був охочий подивитися неабияку виставу. Тоді місце, куди зійшлися четверо сліпців, продовжуючи тему метафори, мусило бути не менш величним, як те, куди за різдвяною зіркою прийшли Гаспар, Балтазар і Мельхиседек.

Мусила бути персоніфікація цього місця. Хтось

її залежність і потреба у комфорті і турботі. Не лише її дитяча безпорадність, але її проста довіра і відданість зворушували мене і зм'якшували моє серце, силою змушуючи мене перевірити і змінити ту агресивну і часто ворожу поведінку, що її я розвинув у дитинстві. Її потреба у любові й опіці як на фізичному, так і на емоційному рівнях, теж змусила мене зрозуміти, наскільки обмеженою була моя спроможність давати це у порівнянні з Анною, її матір'ю. Саме через Цірцею і при допомозі Анни я навчився по-справжньому бути поруч і ставитися до когось від щирого серця, любити співчутливо і безумовно. Так батьківство змусило мене переоцінити не лише себе самого і мій погляд на чоловіків, жінок і дітей, але і життя як таке, зрозуміти, що було дійсно важливим і вартим того, щоб заради нього жити. Не раптово і відразу, а поступово і протягом тривалого часу. Усвідомлюючи це, я почав розуміти, наскільки мало, на рівні практики, робить наше суспільство для того, щоб дати можливість чоловікам повноцінно виконувати роль батьків. Так само, наскільки мало на практиці воно цінує матерів і дітей.

Але це знецінення батьківства взагалі і матерів та дітей зокрема успішно підтримуємо ми — чоловіки. Поки ми продовжуємо піднімати цінність оплачува-

ної зайнятості і соціального статусу поза домом вище над батьківством і родинним зв'язком, підтримуючи гонитву за економічним зростанням і масовим споживанням, над спільнотою і гуманістичними вартостями, ставлячи свою власну вигоду і амбіції вище за піклування про наших дітей і їхнім розвитком і за наші родинні стосунки, ми перебуваємо у змові з цим знеціненням і лише посилюємо його.

Кинути виклик цьому — означає переглянути не лише наші уявлення про себе, як чоловіків, але і своє дитинство, ті цінності і вірування, які ми успадкували й розвинули, а також власних батьків. Тому що у випадку з нами, чоловіками, багато з того, чому нас навчили і чого ми досвідчили і в дитинстві, і в дорослому віці, як виявляється, неодмінно підтримує і підсилює це знецінення. Коли я став батьком, я раптом збагнув, що ніщо в моєму житті до того моменту жодним чином не підготувало мене до батьківства. Насправді, те, що я вже знав про батьківство, здавалося радше заважало мені, аніж допомагало.

НЕ ВИГЛЯДАЛО НА ТЕ, ЩО БУТИ БАТЬКОМ —
ОЗНАЧАЄ МАТИ СПРАВУ З ДІТЬМИ

славніший за універсальний Тетераморф, з перевагами безумовними, мусив його уособлювати. Найпростіше, що спадає на думку: п'ятий мудрець, який мешкав у цьому селищі і все це затіяв, був зрячим. Хоча вочевидь ні, тому що такого кшталту диспути не влаштовувалися лише комуся на потіху чи науку, їх організувала людина з грошима і при владі. Такі були завжди. Крім того, мистецтво публічного диспуту, яке Сократ звів до гінекологічного «майєвтика», древнє, як світ. А отже, щоб зацікавити кого-небудь такою простою темою, мусила бути інтрига. Щось справді несподіване, що надало б захланній історії з її натужним гумором блиску й ефекту.

Уявімо собі тропічне селище неподалік Бенаресу чи Таксілі. А хто не може уявити, нехай вигидає. Це буде значно правдоподібніше. Отже, володар під коштовним балдахіном, почет з кольоровими віялами, охорона з блискучими шаблями. Спекотно. Концентричні кільця влади розступаються в одному місці й пропускають велику сіру тварину. Багато мух, більшість із них кусається. Верещать птахи, володар кривиться, бо не чує, що впівголоса говорить йому радник. Погонич дріботить з гачкуватим ножом-анкасом, відомим нам з казки про Мауглі, і безупинно кла-

няється. Слон поводить головою, вуха хляпають зі звуком намоклого рядна. Людські кільця знову змикаються. Цікаві видираються на дерева, розпихаючи мап.

З точки зору ритуалу складно було вибудувати таку появу мудреців, яка не принижувала б гідності володаря, давала всім рівні знаки належної поваги і не створювала б нездорової конкуренції. Якби їх було четверо, справа була б вирішена у суворій географічній простоті. Країни і володіння не мають значення, бо єдина батьківщина чоловіка — це жінка, але четверо прийшли б із чотирьох сторін світу, і гармонія, даруйте, симетрія, панувала б довкола. Ніхто в цій південній країні не вважав, що гармонія і симетрія тотожні.

Отже, був п'ятий. Тому, щоб не вносити розбрату, всі вони мусили зійтися напередодні на умовлене місце глибокої ночі й зустрічати гостей, формуючи довкола себе пістряві кільця різних приїжджих людей, за яким юрмилися охочі подивитися на сліпців. Подивитися на велич нічогости і втішитися, що самі вони — триумф матерії.

Вернімося ще до одного історичного факту, а самі до останньої проповіді Будди, коли питання, постав-

Приклад мого власного батька значною мірою доклався до цього знецінення. Від понеділка до п'ятниці він ходив на роботу, полишаючи домівку рано-вранці і повертаючись увечері, коли ми всі вже були поїли, і незадовго перед тим, як ми, діти, йшли спати. По суботах він ходив з друзями дивитись, як Сперс грають у футболу – це взимку, а влітку він грав у теніс. Єдина нагода для нас регулярно проводити час з батьком без присутності матері була недільними ранками, коли ми, діти, мусили йти з ним до церкви, що виглядало доволі урочисто і, чесно кажучи, нудно. Хоч би там що означала для нього церква, він ніколи не ділився з нами. Виглядало, що відвідування було для нього радше актом обов'язку, аніж глибоким і значущим духовним досвідом.

Отож, хоч би там що ще означало бути батьком, не виглядало на те, щоб це передбачало мати справу з дітьми! Тим не менше, мій батько не особливо відрізнявся у цьому від інших. Усі діти, з якими мені довелося рости, як виявлялося, теж мали татусів, які визначалися більше своєю відсутністю, аніж присутністю. У всьому, що стосувалося дітей, батьки були лише периферійними фігурами, які виконували роль принагідного помічника матерів.

Ця нестача задіяності мого батька на практично-му рівні підсилювалася його емоційною відстороненістю. Не виглядало, щоб наша присутність мала якийсь вплив на нього, хіба що тоді, коли ми чинили справжній розгاردіаш або встрявали у халепу. Ми могли потурбувати його або відірвати від чогось, але не виглядало, аби ми мали якийсь конкретний вплив на нього. Його життя, здавалося, текло тим самим руслом, що і раніше, до нашого народження, і поки ми не підірвали цього, з нами було все гаразд. У мене немає жодного сумніву, що ми такі мали вплив на нього емоційно і, безперечно, ми впливали на нього практично на фінансовому рівні. Але емоційний вплив ніколи не був очевидним для мене як дитини, він залишався прихованим за поверхнею, так само, як це, схоже, було і з батьками моїх друзів.

У школі проблема ролі батьків теж виявилася поза будь-якою фактичною причетністю до дітей і їх виховання. Ані вивчення розвитку дитини, ані батьківські навички не були включені до програми навчання у жодній з моїх шкіл. І це при тому, коли вважалося, що за винятком тих кількох хлопців, які стануть священиками, всі решта мали би одружитися і мати дітей. Розраховувалося на те, що всі ми станемо батьками,

143

ПОЛ ВУЛФ-ЛАЙТ
ПОВЕРНУТИ
БАТЬКА ДОДОМУ

лене Майстром, формулювалося лише в усмішці. Лише один з п'ятох учнів, Каш'япа, усміхнувся у відповідь. Тільки зрозумів сенс питання, яке тут не важливе, а лише вказує на спосіб підходу проблеми і парадокс, через який вона розв'язується. Всі говорили, один мовчав. Четверо тісно обступили слона. Припікало дедалі дужче. І люди, і тварина спливали потом. А може, вони, як мудреці, просто любили тварин і все, що з ними пов'язане. Один з них, напевне, був знавцем Вед і вважався найголовнішим претендентом на істину. Решта була фахівцями від коментарів. Другий тлумачив Упанішади, третій – Брахмани і четвертий – Араньяки. Навряд чи п'ятий міг бути тлумачем священних текстів ще якогось напряму, але він мусив бути: а) сліпим; б) носієм якогось достатньо вагомого знання, яке б дозволило стати йому до дискусії на рівних з іншими. Де був п'ятий? Шляхом логічного умовиводу залишаються лише два місця, де міг перебувати п'ятий мудрець. Бо ж четверо вже стояли довкола і знайшли собі об'єкти для мануальної ідентифікації. П'ятий міг бути або верхи на слоні, або під слонем.

Як ставилося в умові, треба було визначити, що таке слон. Кожен, хто хоч раз у житті сидів верхи на

слоні, зрозуміє, що триматися там нема за що. Вухом? За нього вже взявся, напружено сопучи, четвертий мудрець. Загривок? Те саме, що бік.

Тим-то й славний був п'ятий мудрець, що вмів знаходити у звичайних обставинах незвичайні місця. Тож очевидно, що він знайшов собі місце для філософських роздумів під слонем. Можливо, був гарячий полудень? І сліпець, недовго думаючи, просто заліз у тінь від слона, бо при всьому подвижництві медитація мусить відбиватися у в зручних умовах. Проте так подумає лише гіпербореєць, бо опіднів життя на Сході завмирає від спеки. Отже, це був ранок, а ймовірніше – вечір, і версія з тінню не проходить, як і з дощем, бо тропічні дощі вимірюються не годинами, а сезонами, і навіть слонам у цей час краще бути в товаристві подібних до себе.

Вернімося до філософського значення цифри «п'ять», яке розкладається на Два і Три. Цей символ плодючості, коли двоє з'єднуються і породжують третього, підказує, за яку саме частину слонячого тіла взявся п'ятий мудрець.

Узявся він однією рукою чи двома, що при цьому подумав слон – у цьому випадку вторинне, читач легко може додумати собі сцену і навіть зімітувати, був-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

але від нас не вимагалось вивчення цього предмету, на відміну від історії, географії, математики тощо.

Чому було саме так, ставало зрозумілим при тих рідкісних okazіях, коли тема батьківства як ролі піднімалася під час уроку. Бо обов'язки, які воно передбачало, ніколи не заходили далі фінансової підтримки дружин і дітей завдяки перебуванню батька на оплачуваній роботі. Сама школа лишень підсилила цю думку, і не тільки через свою обмежену навчальну програму, що орієнтувалася майже виключно на публічний світ і на навички, необхідні для того, щоб функціонувати як оплачуваний працівник. Вона ще й до того дала ясно зрозуміти, що саме фінанси мають статус і значення. Прибуткова робота була метою життя чоловіка, а заробляння грошей було найважливішим прагненням, яке треба було задовольняти. Батьківство не вносило сюди жодних змін, воно лише робило додатковий наголос на необхідності бути зайнятим і заробляти гроші.

БУТИ АКТИВНИМ БАТЬКОМ ПЕРЕСТАЛО БУТИ НЕЗВИЧНИМ ДЛЯ ЧОЛОВІКА

Поряд із цією обмеженою роллю постачальників ми мали насправді лише розмите уявлення про те, що як батьки ми повинні бути також і захисниками. Тоді все ще цінувався чоловік, який зробив військову кар'єру і був готовий захищати свою країну у разі необхідності (хоча навіть тут йому теж за це платили). Але готовність стати захисниками у цьому контексті не торкалася в жодний спосіб ані дітей, ані ролі батьків. Те, що захищалося, стосувалося більше національного суверенітету і матеріального добробуту, ніж сімейного життя. Практично, батьки навряд чи були захисниками своїх дітей в серйозному сенсі. Як же вони мали б оберігати власних дітей, якщо в дійсності дуже рідко бачилися з ними? Цілком очевидно, що матерям доводилося брати на себе більшу частину захисту дітей, просто виконуючи більшість роботи по догляду за ними.

Найбільше вражає у цьому всьому те, наскільки порожньою, не наповненою змістом була роль батька щодо безпосередньої причетності до дітей. Це, однак, зовсім не означало, що батьки ніяк не впливали на дітей. Частіше так, ніж ні, їх вважали найвищим авторитетом вдома і за їхньої присутності домашнє життя здебільшого оберталось навколо їхніх потреб.

ши водночас і слоном, і мудрецем. Безперечно одне – історичний персонаж мусив слона торкнутися, бо, по-перше, така була умова, по-друге, відповідь треба було наочно продемонструвати навіть тим, хто мав слабкий зір.

Візьміть bestiарії Петра Пікардійця або Альберта Великого «De Animalibus» з XIII століття. А у них тварина тим відрізняється від людини, що вона істота проста і нелукава, добрі та злі риси має незмінні. Тому як тварина стане й що покаже, означає лише первісну простоту того власне жесту.

П'ятий мудрець, імовірно, міг мати те саме, що й слон, хоча значно менших розмірів, але також придатне для демонстрування. Однак через людську глупоту це було б насамперед сприйняте не як промовистий і універсальний філософський символ, а як зневага або публічне залицання до тих, хто навколо. І знову – йому потрібно було коментувати словами діткнуте, як зробили його колеги і тим самим прирекли себе на поразку в диспуті. Вони самі визначили правила, за якими ціле можна визначити через частину. Через універсальний принцип «тат твам асі» – «ти є те» – вони сподівалися розгорнути витончену схоластичну аргументацію, не взявши до уваги, що є

такі універсальні символи, вчасне демонстрування яких знімає всяку потребу в подальшій дискусії. «З низького виникає і досягає своєї вершини високе», – казав Зороастр.

Отже, мудрість п'ятого полягала в досконалому знанні предмета. Жрець Тантри, служник Шиви або майстер Обряду з Півдня – де б він не отримав це знання, воно зобов'язувало його пишатися поза світськими ієрархічними умовностями. Традиційно число «п'ять» символізує гріхопадіння, але стосовно земного ладу речей воно означає здоров'я і любов. Це природний життєвий ритм. Наприклад, п'ять ключів до таємного знання у мусульман, п'ять головних молитв, п'ять разів повторювана священна клятва. У Марокко, щоб вберегтися від недоброго погляду, вам порадять сказати: «хамса фі айнек – п'ять у твоє око». П'ятірка мудреців, четвертинність матеріального світу плюс вища сутність, зійшлися на диспут у незапам'ятні часи. І наслідки диспуту виявилися такими фатальними, що ставили під сумнів земний порядок речей. Тут треба пригадати, що слона було вибрано не випадково, слони – це каріатиди Всесвіту у ведійській традиції. Глибинною суттю питання було – що є те, на чому тримається Всесвіт? І раптом відповідь, про-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Периферійний не завжди мало значення неважливо-го, але важливість полягала у батькові для дітей, створеного ними у відповідь на те, як вони його переживали. Ця важливість корінилася у загальному враженні, що все, що він робив за межами дому, було набагато важливішим для нього. Його поведінка і громадське обличчя справляли враження, що діти для нього не мали такого великого значення у порівнянні з його роботою і особистими інтересами.

Це не означає, що такі батьки нічого не відчували до дітей, чи що вони вважали дітей неважливими для себе. Але почуття і значущість, які вони мали, залишалися приватними і прихованими. Те, як батьки проживали своє життя насправді, в основному демонструвало, що їхні діти були більш, ніж периферійними для них. Через брак задіяності у життя своїх дітей таким батькам було важко насправді пізнати їх, а це позбавляло стосунки з дітьми інтимності і емоційної глибини.

Цей зовнішній імідж периферійних і не-причетних батьків дуже сильно підкріплювала суспільна організація і культурні очікування від чоловіків у той час. Мій батько мало чим відрізнявся від батьків моїх друзів. І він, і вони поводитися так, як на їхню думку

слід було поводитися чоловікові, припускаючи лише невеличке публічне відхилення від такої поведінки. Їхнє ставлення до батьківства відображало традиційні уявлення *про* і очікування *від* маскулітності. Бути відстороненим і незалежним, беземоційним і невразливим, не-інтимним і раціональним, позбавленим усього жіночого, *контролюючим* і, коли треба, авторитарним і караючим. Для мого батька і більшості його покоління прийняття цих цінностей підсилювало і утримувало цю *обмежуючу* (в людському розумінні, включно з інтимністю і батьківством), але при тому ж привілейовану (в розумінні матеріальної вигоди, соціального статусу і сімейного авторитету) маскулітність.

Однак, як виявляється, це обмежене бачення батьківства змінюється. Десь приблизно протягом останніх двадцяти років спостерігається поступове зміщення акцентів у сприйнятті і практикуванні батьківства. При тому, що більшість обов'язків по догляду за дітьми все ще несуть на собі матері, відбулася чітка зміна в очікуванні і актуальному вправленні батьків у задіяності зі своїми дітьми. Взяти відповідальність за значну частину догляду за дітьми, опікуватись ними і любити їх на матеріальному та емоційному рівнях, співпрацювати як батьки-партнери з матерями, — в

ти якої, після деяких роздумів, не знайдеться заперечень.

Тому наслідки диспуту, через записані й увічнені, деякий час було змінено в той спосіб, про який я згадував вище. І про який здогадався на свою бідну Абу-Бакар. Вилучили останній листок, на якому було намальовано п'ятого мудреця під слоном. Зробило це таємне Товариство, завданням якого в усі віки було приховувати від людства передчасні знання, які могли б завдати йому непоправної шкоди.

Однак сам факт цензури наводить на думку, що Товариство не до кінця зрозуміло суть справи, намагаючись знищити знання, яке знищити неможливо. Якщо четверо представляли матеріальний світ, а п'ятий — вищу сутність, то силою факту це просто повинна була бути інша людина. Яка? З якими якостями?

«Коли є проблема і низка можливих розв'язань, то правильним буде найпростіше» — сказав англійський мудрець Вільям Окам. Коли ми отримаємо найпростіші відповіді на всі питання? Якщо зрозуміємо: п'ятий мудрець, імовірно, міг бути й жінкою.

(...)

Тут можна тримати довгу-предовгу паузу і насичувати її всіма без винятку розділовими знаками у

довільних пропорціях — але головне, щоб не було слів. Абу-Бакар заплатив за це знання в Єгипті невеликою, але істотною частиною свого тіла, і мені довелося вбити його, щоб його п'яні плітки не посяли сум'яття в невідготовлених душах. *Hic Rodos, hic salta!* Ви думаєте, вся ця історія — вигадка, щоб я міг заробити собі трохи грошей на дорогу до Бенареса? Я думаю: істина, що слон, опора світу, насправді є великим членом і що на ньому тримається світ, було проголошено за кілька тисячоліть до Фрейда. І що коли інакше, чим ще можна бити у барабан безсмертя у темряві цього світу?

ЯНГОЛИ

Снилися янголи. Тобто, не зовсім янголи. І не те, щоб зовсім снилися. Я пам'ятаю, що засинав. Потім був дощ у місті. Я думав, що це париж. Вузькі мокрі вулиці й погане освітлення можна знайти де завгодно. Тому я назвав це сонне місце Парижем. Коли вимовляєш, то байдуже як, а коли пишеш, пам'ятай, що треба з маленької літери. Я йшов вулицею з товаришем, імени якого не знав. Але ти знаєш, що це зовсім не важливо, якщо з кимось справді товаришуєш. Обличчя в нього також не було.

уському цьому щораз більше вбачається частина батькової відповідальності.

ДЛЯ БАГАТЬОХ СТАРА МОДЕЛЬ БАТЬКІВСТВА ВТРАТИЛА КУЛЬТУРНУ ЛЕГІТИМНІСТЬ

Бути активним батьком радше, ніж віддаленим батьком, для чоловіка вже не вважається чимось незвичним. Відкрите визнання, що діти мають емоційний вплив на нас як батьків, що ми почуваємося прив'язаними до них і що вони важливі для нас, тепер не просто акцептується, але навіть і заохочується. Батьківство стало більш помітним і значущим, хоча все ще залишається виключно культурним явищем, таким, що ще не знайшло свого відображення у політичній сфері.

Ці зміни розвивалися попри громадську політику, принаймні у Британії, де за останні двадцять років на порядку денному політичного життя домінували ідеї економічного зростання і масового споживання. У публічних реаліях зайнятості, освіти і здоров'я політика в основному продовжує підривати і знецінювати батьківство, тим самим відбиваючи в татусів бажання бути активними батьками.

Великий обсяг робочих годин і негнучкі підходи до питання декретної відпустки, подальше підтримування нижчої оплати жіночої праці у порівнянні з чоловічою, наголос на публічній кар'єрі і оплачуваній праці поряд із дифамацією матерів-одиначок, «скляна стеля», що виключає жінок з керівних та інших впливових і владних посад, виключення проблеми батьківства з системи освіти. Це лише деякі з прикладів громадської політики, якій не вдалося відповісти на культурні зміни навколо батьківства і виховання дітей.

Але, вочевидь, це не дивує, і не лише тому, що мейкери громадської політики радше в останню, аніж в першу чергу, помічають культурні зміни. Бо хоча й змінилося те, чого очікують від батьків, мало що вказує на те, щоб більшість чоловіків тепер намагалися задовольнити ці очікування. Або ж, щоб вони активно виступали за умови, які б їм допомогли це зробити.

До сьогодні не було великих кампаній чи громадських маршів, зорганізованих чоловіками на вимогу скорочення робочого дня, утворення ясел при компанії чи надання гнучкої декретної відпустки, не кажучи вже про вимогу однакової оплати для жінок

Янголи виглядали, як звичайні люди. І тому, що вони знали всі бажання звичайних людей, вони вміли їх виконувати. Для цього треба було розпізнати янгола. Янголи тішилися, коли їх хтось розпізнавав. Це було неважко, якщо уважніше дивитись їм в обличчя. У них були маленькі блискучі зірочки замість зіниць. Не чорна крапка, а така біла колюча зірочка.

Я літав зі своїм товаришем. Невисоко, оминаючи вуличні електричні дроти. З відчуттям давно очікуваної незручності. Радості не було, натомість було відчуття виконуваного обов'язку. Янголи на моє прохання виконували ще щось, але що саме, я вже не пам'ятаю. Я дивувався, що більше їх ніхто не помічає. Втім, довкола було малолюдно.

Вони також вміли гамувати біль. Якщо їм не вдалося відразу, то вони робили це спеціальним молотком. При мені один з тих, котрий раніше просив зцілення, прийшов до бару зі скаргою, що біль досі не минув.

Янгол працював у цьому барі барменом. Він співчутливо похитав головою, потім дістав з-під прилавку великий молоток і коротку трубу на випадок, якби молотка раптом не вистачило, і кивнув іншому відвідувачеві. Той схопив молоток і легко вдарив хво-

рого по голові. Хворий звалився на підлогу, але одразу підвівся і весело сів допивати своє питво. У його зіницях сяяли зірочки.

Раптом янголи скінчилися, а дощ пішов дужче. Мій товариш був від цього просто у розпачі. Здається, він так нічого й не встиг попросити. Просто у світло-сірому костюмі він побрів у величезну калюжу, наче збираючись утопитись. Я з цікавістю стежив за ним. Мені було трохи шкода, що він ніяк не може припасувати до обличчя дихальну трубку, якою користуються пірнальники. Трубка так і висіла десь за вухом, але на очах у нього вже була маска, і я вирішив, що цього досить.

Потім прийшов поліцейний патруль. Я думав, вони нас штрафуватимуть. Насправді вони вели двох заарештованих янголів. Один був товстий, із вусами, інший – худий і без обличчя. Поліцей із мовчазним докором віддав мені гаманець з жовтої шкіри. Я зрозумів, що янголи вкрали його, коли я літав. Двох янголів у наручниках повели далі. Лив дощ.

Товариш запитально дивився на мене. Напевне, ми мали б бути розчаровані, що янголи виявилися звичайними злодіями. Але я літав. Гаманець і зірочки в очах теж були справжні.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ОЛЕГ
ПОКАЛЬЧУК
П'ЯТИЙ МУДРЕЦЬ

і чоловіків як частину національної програми! Натомість чоловіки вибрали собі проведення кампаній у царинах виплати допомоги на утримання дітей і рішень суду щодо надання опікунських прав. Немає значення, чому саме можуть бути віддані симпатії у цих питаннях, але зрозуміло, що основні вигоди від таких кампаній мають радше самі чоловіки, аніж їхні діти. Наголос залишається більше на правах батька, потреби ж дітей набувають другорядного, а подекуди і випадкового значення. Це відображає радше стару модель патріархального батьківства, аніж спільне і активно задіяне батьківство.

Тим не менше, ця стара модель батьківства не лише втратила для багатьох свою культурну легітимність, але й щораз більше сприймається як патологічна і неадекватна. Очікування від батьків більшої задіяності у виховання дітей, здається, є процесом незворотнім, з далекосяжними наслідками як для чоловіків, так і для жінок. Бо чим більше ми визнаємо важливість нашої задіяності у всі аспекти життя наших дітей, тим більше ми як чоловіки будемо змушені ставити інтимність і родинні стосунки на перше місце, як з дітьми, так і зі своїми партнерками. Поділ відповідальності за турботу про дітей — це не лише

заява про нашу посвяту дітям. Це також і визнання цінності нашої партнерки, не лише як однієї з батьків, але і як людини, чії потреби є не менш важливими, ніж наші власні.

Фундамент для стосунків-співпраці між батьками закладений у рівних стосунках між партнерами, базованих на довірі, любові і взаємоповазі. Наші партнерки потребують від нас підтримки і підбадьорення, і вдома і на роботі, і до і після народження дітей. Правда й у тому, що ми потребуємо того самого від них. Бо в ідеалі наші діти потребують щонайменше двох батьків, які не лише люблять їх, але і любляться між собою.

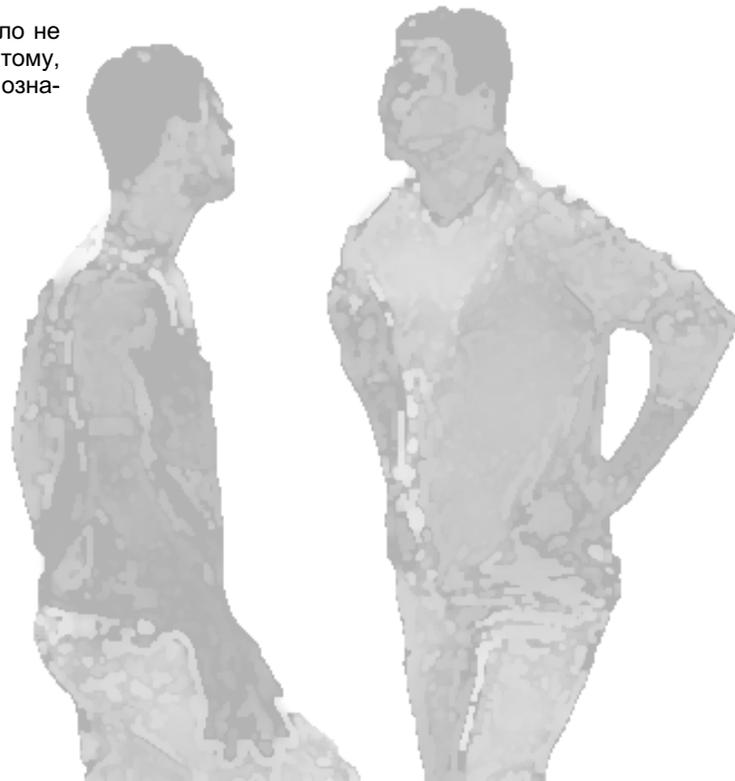
Попри те, поки ми продовжуємо знеохочувати хлопчиків визнавати свою вразливість і цінувати інтимність, більшість чоловіків продовжуватимуть боротися з цими вимогами, навіть маючи найкращі наміри. У своїй культурі ми підсилюємо таку емоційну безграмотність, скеровуючи хлопців у період дорослішання до фізичних і матеріальних досягнень у громадській сфері. Тому цей соціальний статус чи схвалення (ровесниками, чи дорослими) і матеріальне багатство (законно набуте, чи здобуте кримінально) беруть гору над родинними стосунками. Юнаки у нашій культурі втішаються і ризикують своїми тілами,

147

ПОЛ ВУЛФ-ЛАЙТ
ПОВЕРНУТИ
БАТЬКА ДОДОМУ

І останнє. Чому охочих упізнати янголів було не дуже багато? Можливо, через дощ. А можливо, тому, що більшість людей вже стало янголами, а це означало кінець світу.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

але завдання юности полягає в тому, щоб випробувати серце, ризикувати інтимністю і розвивати співчуття, розвивати свою тотожність через бурхливість позасімейних стосунків. Основа тотожності та її значення знаходяться в наших серцях, вона не здобувається через пошук схвалення, багатство і статус.

КРАЩЕ МУДРІСТЬ І ВРАЗЛИВІСТЬ БАТЬКІВСТВА, АНІЖ БУНТ І НЕВЛАШТОВАНІСТЬ ЮНОСТІ

Якщо б ми поставили перед собою мету зробити так, аби родинні стосунки і батьківство випереджали за важливістю особисту кар'єру і громадські досягнення і для жінок, і для чоловіків, то перед нами постала б необхідність радикально змінити нашу систему освіти і організацію зайнятості. Тоді б робота на півставки, яка дозволяє обом батькам доглядати за дітьми, мала б першість, і вона почала б більше орієнтуватися на молодих, аніж на старших. Більше того, така робота мусила б бути достатньо гнучкою, щоб задовольнити всілякі потреби батьківства, включно з народженням і раннім дитинством, шкільними вакаціями, періодами недужання і шкільними годинами. Разом з тим, ця наша система освіти мусила б відобра-

жати у навчальній програмі відповідне зміщення акцентів, особливо для хлопчиків. Це напевне внесло б радикальну зміну в їхній досвід юнацтва. Саме внутрішня реалізація і самовизначення, вироблені через міжлюдські стосунки і емоційний зв'язок, створюють підґрунтя для тотожності. Бо тотожність — це не саме лише визначення і поліпшення своїх вірувань і цінностей. Щоб вони мали реальний зміст і наповнення, людина мусить краще усвідомити свої конкретні потреби і бажання — так само, як і потреби і бажання інших, — і розвинути в собі здатність досягати задоволення через поєднання творчого піклування про себе і спілкування з іншими. І також витримувати розчарування і фрустрацію без виношування вини і покарання ні щодо себе, ні щодо інших. Це дуже контрастує з теперішнім процесом юнацького дозрівання чоловіків, зорієнтованого на фізичне і матеріальне самозадоволення в межах публічної тотожності, базованої на схваленні або односторонніми або дорослими. Як результат — нестача справжньої самототожності однозначно робить людину невпевненою, з нестачею у серці, низькою здатністю до співчуття і потребою підтримувати імідж компетентності і сили. Мимоволі дивуєшся, що світ оплачуваної праці, де на

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© О.Квасній, 2002

о л е н а
к в а с н і й
втіха

найповажніших і найвпливовіших рівнях домінують чоловіки, настільки зорієнтований на статус, особисту вигоду, експлуатацію і винищення довкілля. І так мало турбується про дітей і родинні стосунки.

Ось ця теперішня модель чоловічої юності не має сенсу ані з суспільної, ані з психологічної перспективи. Спроможність дати собі раду з відповідальністю за сім'ю, співпраця разом як батьків і пізнання того, як взаємно задовольнити потреби наших дітей і водночас бути відповідним для них авторитетом, були б набагато кращою підготовкою до цілеспрямованого успіху в світі у широкому розумінні. Збагнувши цінність відповідальності і авторитету, самопожертви і співпраці, і знаючи взаємостосунки і взаємозалежність сімейного життя, ми швидше здатні побачити світ навколо себе з такої ж перспективи. Потім, коли наші діти вже не потребуватимуть стільки зосередження і уваги на собі, досягнення в громадській сфері можуть стати на перше місце. Мені здається, що, виходячи з досвіду співпраці і відповідальності батьківства, ми бачитимемо своє завдання як одне з громадських служінь, що йде радше на благо всім, аніж на здобуття власної вигоди через експлуатацію інших. Кар'єра і амбіції наповнюються тоді мудрістю і враз-

ливістю батьківства, а не бунтом і невлаштованістю зацикленої на собі юності. Бо заакцептувавши інтимність у стосунках з партнерками і дітьми, ми опиняємося в кращій ситуації для прийняття більшої інтимності нашого стосунку з усім людством і самою планетою.

Переклала Галина Пастушук

149

ПОЛ ВУЛФ-ЛАЙТ
ПОВЕРНУТИ
БАТЬКА ДОДОМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Штефко думов, як колись скаже синові, що люди вмирають. Вмрут і їх не буде. А де вони будуть? Та не буде їх ніде. Ніде вони не будуть. І як воно? А ніяк. Нема тебе, і всьо. І що ти чуєш? Як ти чуєш то, що тебе нема. А як ти можеш чути шось, як тебе нема? Чим ти будеш чути, як нічого не маєш? Ні тебе нема, ні вух нема, ні носа, ні пальців. Ні капчиків, ні ночника, ні пипки, ні мами, ні тата. Ніц.

Ше сі малий напудит.

Штефко хтів, аби його син був ліпший від него. Всі так хочут. В кого криві ноги, хоче, аби його діти мали рівні. Хто сі нездало вженив, боесі за синове парубкуванне. Або не дов якому враєрови по писку – не стало духу, чи не був моцним. Штефко хтів, аби його синові стало, як буде треба, і моці, і слів.

Штефко не був слабак ані троха. Стойов на дужих ногах, мов биті плечі, ставну фігуру – всьо мов. Але шо з того, як сам був такий, шо ну його. І шось мямлит, мямлтит, шось мене, мене, і ніби говорит мудро, не дурне, а все одно не так. Все несміло, все тихо, ше ніби сі заїкає, але то не вроджене – він такий несмнливий. Аж доки людий, шо його слухають, ніби шляк трафлев. Одні сі нудили тий більше не хтіли з ним бесідувати. Хтось собі гадов, шо з такого плохого чо-

ловіка можна мати зиск. Багато казало, шо Штефко хоч і добрий, але ну його.

Здавалосі Штефку, шо видко з него мало. Ніби він, такий дужий і ладний, лиш зачинав з кимось бесіду, малів і ниців на очих. От вони говорут з ним і видко, шо вони є. Во вони є, такі і такі: такво вони живут, такво ходет на роботу, такво сі вбирають, так сі ведут на людих, а так вдома, так сі жинили, а так понароджували дітий, і вмрут так, як сі належит. В неділю будут такі, а в понеділок єнші. Той мовит твердо і дивисі в очи, і видко, шо то моцний чоловік. Ше один жиртує, жиртує, а всі сі сміют і сміют. І кличут його до гальорки, бо з ним смішно. Штефко так не годен. Він не знає, який він. Він не тихий, бо сі сварит, але коли треба сі сварити, він тихий.

Йой, Господи, та шо я на сім світі, як в сусіда в хаті! Шо мені всьо не так? Шо ти мені не дов того, жиби я знов, як воно є? Як воно так. А як не так. Тий тиснеш на мене тим світом, тиснеш, як каменем на квашену капусту. Йой, Господи.

Штефко дуже не хтів умирати. Не був ні слабкий, ні бідний, ні нефайний. Та шо казати, був сильний, здоровий, ладний, тий їсти мов шо і вратисі. А тільки всі чули, як Штефкові жиль вмирати. І нашо воно то

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

життє? Чи не єдно, як воно мине, як так чи так вмреш, тий ті закопают. І во Люська яка – а вмре, і Міська знає кілько люду, а вмре, тий забудут. І мене забудут. То чим я герший від Міська?

Як Штефковий тато жиртома сказали йому, шо всі колись вмрут, малий Штефцьо дуже плаков. Казов, шо не буде їсти пампухи, не піде сі совгати з горба, не буде вбирати ялинку, навіть не вилізе з-під перини. Мама сі зжурили, не знали, шо мают робити. Тоди прийшов кум Влодко, перебраний за Святого Миколая, і Штефцьо ледве приволіксі, аби подивитисі, чи такий буде Миколай на тім світі. Тато тоди сказали, най Штефцьо не плаче, бо він також колись вмре, бо всі вмирают, як прийде чис. Ше тато сказали, шо як буде Штефцьо такий плакса, то ніц із него не буде. Штефко ше довго плаков. І зараз йому тисне на груди та дитяча новина, хоч уже кілько літ минуло. Штефко би собі жив любо і був би кимсь, якби не знов, шо вмре. А так нашо? І так вмре. Так Штефко сі нудив.

Коли вони зимували з сином удвох, Штефко думов, шо йому би пасувало бути Штефкою. Любит пекти пляцки і крутити м'есо, не бридисі прати каку, носисі з сином і цілює його, як мама. Може і плаков би собі за свойов смертив, кілько схтів, бо жінці то мож-

на. Може би і смерть його пошкодувала тий дала сі забути. Аво про маму вони забули і не гризлисі. Лишила їх. Бо ніби Штефко не був таким, як треба, ґаздов. Ніґди не нап'єсі тий не заспіває, не тупне ногов посеред хати, не гукне «Де вечері?», як людські ґазди. Або би притиснув так до грудий, шо аж би дух заперло. Таде. Не можна так з жінков. Жінка силу хоче чути.

Син ше малий, того тішисі цілий день. Тєгає тата за чуприну, скакає по підлозі, пустує і регоче, поки не засне. Штефко любит дивитисі, як малий їсть. Тоди йому і самому слина тече з писка, аж сам подивисі в миску і попробує, може кинув зупи з еншого краю банєка, там, де смачніше. Син ше малий. Як трохи виросте, Штефко скаже йому, шо люди вмирают. А зараз най сі тішит.

Як зима відійшла, Штефко взев малого за руку і повів на дьвер. Малий поліз ламати щєпи, і древня баба Мілька зачила верищити. «Тату, коли вже та баба помре?» Штефко ду-уже сі втішив. Холера ясна, та він такої буде дужчим від мене! Тий ляпнув малого по дупі, аби був чемним.

ОЛЕНА КВАСНІЙ
ВТІХА

АВТОРИ ЧИСЛА:

Кейт Беверлі – магістр гуманітарних наук (Глазго); магістр суспільних наук (соціологія), старша викладачка з соціології та медичного догляду за онкохворими в Інституті охорони здоров'я у Волфсоні, Темз Валлей Юніверситі.

Керол Герінгтон – д-р політології, викладає у CEU (Будапешт).

Феліціас Гоппе – вивчала літературознавство і риторику в Тюбінгені, Берліні, Римі та США, працювала драматургом і журналістом. Перша прозова збірка «Пікнік перукарів» (1996) отримала численні літературні нагороди, в т.ч. і премію «Aspekte» телеканалу ZDF. Інші твори: роман «Пірафетта» (1999), «Рай, заморський край» (2002). Мешкає в Берліні.

Карен Горні – психіатр та психоаналітик, студіювала медицину та психіатрію у Берлінському університеті. З 1918 по 1932 рік працювала у Психоаналітичному Інституті у Берліні. Після приходу Гітлера до влади емігрувала до США. Працювала віце-директором Психоаналітичного Інституту в Чикаго. У 1934 році переїхала до Нью-Йорку, де викладала в Medical College та New School for Social Research. Разом з Еріхом Фроммом заснувала Американський Інститут психоаналізу.

Ірина Грабовська – кандидат філософських наук, старший науковець Центру українознавства Київського Національного університету ім.Т.Шевченка.

Керол Гілліган – доктор соціальної психології, фахівець з гендерних досліджень, викладає у Гарвардському університеті. Її книга «Іншим голосом. Психологічна теорія та розвиток жінок» (1982) вважається однією із найбільш проникливих книг про жінок, чоловіків та відмінності між ними.

Агнешка Графф – перекладачка та публіцистка, закінчила Amherst College та Oxford, викладає у Варшавському університеті у відділі американистики та відділі гендерних студій.

Джастін Джеффні – бакалавр наук (Гонз) лікар, провідний медичний фахівець у Проекті для працюючих чоловіків (безкоштовної та конфіденційної допомоги сексолога та служби запобігання ВІЛ серед чоловіків, які торгують сексуальними послугами) на базі госпіталю св.Марії (Лондон, Велика Британія). Закінчує докторантуру з філософії у Лондон Сіті Юніверсіті.

Міхаїл Епштейн – філософ, культуролог, літературознавець, есеїст, заслужений професор теорії культури та російської літератури університету Еморі (Атланта). Член ПЕН-клубу. Засновник та керівник спілок московської гуманітарної інтелігенції: «Клуб есеїстів», «Образ і думка» і «Лабораторія сучасної культури». З 1990 року живе в США. Автор мережевих проектів «ИнтелНет», «Книга книг», «Дар слова» и «Веер будущностей».

Станіслав Есден-Темпські – польський поет та прозаїк.

Віктор Єрофєєв – російський письменник, якого не друкували до 1988 року. У 1990 році його роман «Русская Красавица», який вже перекладений на 26 мов і став міжнародним бестселером видали у Росії. За його оповіданням «Життя з ідіотом» композитор Альфред Шнітке написав оперу, прем'єра якої відбулася в Амстердамі у 1992 році. Видав декілька романів, пише для російських та міжнародних газет та журналів. **Олена Квасній** – журналістка, мешкає у Києві.

Оксана Кісь – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту народознавства, співголова науково-дослідного центру «Жінка і суспільство», авторка багатьох статей з гендерних досліджень.

Ярослав Клейноцькі – поет та літературний критик, доктор гуманітарних наук. Викладає у приватному лицєї та у Варшавському університеті.

Ірина Клименко – студентка факультету гуманітарних та суспільних наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія», спеціалізація – політологія.

Ігор Кон – професор, доктор філософії, почесний професор Корнельського університету, доктор honoris causa університету Серрей. Викладав та працював у провідних європейських та американських університетах. Автор більше 40 книг з філософії, соціології, етики, психології, теорії особистості, сексології.

Юрій Корольчук – політолог, мешкає у Львові.

Марійка Кривенко – поетеса, письменниця, журналістка, літературознавець; живе та працює у Львові; авторка книги віршів «Споглядання вогню», виховує четверо дітей.

Мішель Лейріс – французький письменник, поет, мистецтвознавець та етнограф. Суттєво вплинув на автобіографічні досліді Сімони де Бовуар, Альберта Камю, Жана-Поля Сартра та багатьох інших французьких письменників 20 століття.

Лідія Леонтєва – докторантка Львівського Національного університету, політолог.

Сандра Ліпшиц-Бем – професор психології та жіночих студій. Займається соціальною конструкцією ґендеру та сексуальності, клінічною психологією та психопатологією у Корнельському університеті (Нью-Йорк), авторка багатьох книг та статей з цієї проблематики.

Софія Мільська-Вжозінська – закінчила відділ психології Варшавського Університету. Прак-

тикуючий психотерапевт. Працює у Лабораторії Психоосвіти з часу її заснування. Проводить вишкіл для психотерапевтів, надає психологічні консультації фірмам. Мешкає у Варшаві, виховує четверо дітей.

Мілена Мозер – 1990 року вийшла її перша збірка новел «Розбиті серця або Моє перше одинадцятье вбивство». Надрукований 1991 року роман «Острів прибиральниць» приніс авторці шалений успіх. Зараз мешкає у Сан-Франциско.

Наталія Олійник – економіст, політолог, старший викладач Львівського Банківського Інституту, мешкає у Львові.

Олег Покальчук – соціальний психолог, політолог, літератор і бард, співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПНУ.

Дмитро Сепетий – український есеїст, культуролог, мешкає у Запоріжжі.

Сергей Ушакін – кандидат політичних наук, докторант фа-

культету антропології Колумбійського університету (Нью-Йорк).

Маґдалена Френсь – вивчала психологію в Шльонському (Сілезькому) університеті, а також gender & culture в Центральньо-Європейському університеті в Будапешті. Працює над докторатом. Мешкає в Катовіцах.

Божена Холуй – д-р германістики, літературознавець, співзасновниця та співдиректорка Gender Studies у Варшавському університеті, керівницка катедри східно-європейських порівняльних студій в університеті Франкфурта-над-Одрою. Займається проблематикою пограниччя, тілесности у літературних текстах.

Тетяна Хома – юрист, член Міжнародної Амністії, спеціалізується на ґендерному аналізі українського законодавства.